

**CUSİPBEK AYMAWITOV'UN "AKBİLEK" ADLI
ROMANINDA ŞEKİL, DİL VE ÜSLUP İNCELEMESİ**

**2020
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Kübra ERDOĞDU BULUT

**CUSİPBEK AYMAWITOV'UN "AKBİLEK" ADLI ROMANINDA ŞEKİL,
DİL VE ÜSLUP İNCELEMESİ**

Kübra ERDOĞDU BULUT

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Ocak 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
ÖNSÖZ	7
ÖZ.....	9
ABSTRACT.....	10
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	11
ARCHIVE RECORD INFORMATION	12
KISALTMALAR	13
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	14
ARAŞTIRMANIN KONUSU	15
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	15
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	16
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	17
1. BİRİNCİ BÖLÜM	18
1.Kazakistan ve Kazak Türkleri.....	18
1.1. Kazak Türkleri	18
1.2. Kazakistan	20
1.3. Kazak Türkçesi.....	22
1.4. Kazak Edebiyatı	23
2. İKİNCİ BÖLÜM.....	28
2. Kazak Türklerinde Roman ve Akbilek Romanı	28
2.1. Cusipbek Aymawıtov'un Hayatı ve Edebi Kişiliği.....	28
2.2.Cusipbek Aymawıtov'un Edebi Yaşamı	28
2.3. Cusipbek Aymawıtov'un Eserleri ve Kazak Edebiyatındaki Yeri	29
2.3.1. Romanları.....	30
2.3.2.Tiyatro Eserleri.....	30
2.3.3. Şiirleri	30
2.3.4.Tercümeleleri	30
2.3.5.Makaleleri	31
2.3.6.Ders Kitapları	31

2.4.Kazaklarda Roman	31
2.5. Şahıs Kadrosu.....	37
2.6. Olay Örgüsü.....	48
2.7.. Zaman ve Mekan.....	50
2.7.1. Zaman.....	50
2.7.2.Mekân	52
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	56
3. Dil, Üslup, Şekil ve İçerik.....	56
3.1. Dil ve Üslup.....	56
3.1.1. Dramatik Üslup	58
3.1.2.Düşünce Üslubu	59
3.1.3. Bilinç Akımı Üslubu	59
3.2. Anlatım Teknikleri.....	60
3.2.1. Tasvir Tekniği.....	60
3.2.2. Diyalog Tekniği.....	63
3.2.3. İç Çözümleme Tekniği	64
3.2.4.Mektup Tekniği	65
3.2.5. Özetleme Tekniği	66
3.2.6. İç Monologlar	67
3.3. Dil Öğeleri, Unsurları	69
3.3.1.Dil Özentisi	69
3.3.2. Zamirler.....	69
3.3.2.1.İşaret Zamirleri	71
3.3.2.2. Soru Zamirleri	72
3.3.3. Sıfatlar Çeşitleri.....	72
3.3.3.1.Niteleme Sıfatları	73
3.3.3.2.Belirtme Sıfatları	73
3.3.3.3.İşaret Sıfatları:.....	73
3.3.3.4.Sayı Sıfatları.....	73
3.3.3.5.Sıra Sayı Sıfatları.....	73
3.3.3.6. Asıl Sayı Sıfatları	74
3.3.4.Zarflar	74
3.3.4.1. Zaman Zarfları	74

3.3.4.2.Miktar Zarfları	74
3.3.4.3. Soru Zarfları	74
3.3.5.Edatlar	74
3.3.6.Hal Ekleri	75
3.3.6.1. Yalın Hal.....	75
3.3.6.2.İlgi Hali	75
3.3.6.3.Yükleme Hali	75
3.3.6.4.Yönelme Hali.....	76
3.3.6.5.Bulunma Hali	76
3.4. Deyimler, Atasözleri.....	77
3.4.1. Deyim	77
3.4.2. Atasözü	78
3.4.3. Küfür ve Argo	79
3.4.4. Kargış.....	80
3.4.5. Şarkı.....	81
3.4.6. Ağıt.....	82
3.4.7. Tekrarlar	82
3.5. Söz Sanatları.....	83
3.5.1.Teşbih.....	83
3.5.2. Nida-Hitap.....	84
3.5.3.Teşhis	85
3.5.4.Tenkit.....	86
3.5.5. Mübalağa.....	88
3.6. Toplumsal Yapı ve İlişkiler	89
3.7. Romandaki Yabancı Kelimeler.....	91
3.8. İçerik.....	92
3.8.1.Göç	92
3.8.2. Din.....	94
3.8. 3. Eğitim.....	96
3.8.4. Aşk	99
3.9. Milli Motiflerden Yararlanması	100
3.9.1. Dört Tülik.....	100
3.9. 2. Romanda Geçen Hayvan Adları	101

3.9.2.1. At Adları.....	103
3.9.3. Vatan, Millet ve Hürriyet.....	104
3.10. Şiirlerde İşlenen Temalar, Kullanılan Semboller	105
3.10.1.Lakaplar	106
3.10.2.Semboller	108
3.10.3.Batıl İnanç	110
3.10.4.Halk Hekimliği.....	110
3.10.5.Milli Giysiler	111
3.10.6.Romanda Geçen Yiyecek ve İçecekler	113
3.10.7. Eksilteli Cümle	115
3.10.8.Romanda Geçen Çalgı Aletleri.....	116
3.10.9. Romanda Kullanılan Renkler ve Ne İfade Ettikleri.....	117
3.10.10. Pişmanlık.....	119
3.10.11. Eserde Oyunlar	120
3.10.12. İnsanın Fiziki Yapısı.....	121
3.10.13. Kötü Adlandırma.....	123
3.10.14.Güzel Adlandırma	123
3.11.Akbilek Romanı.....	123
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	128
ÖZGEÇMİŞ	132
EKLER	133
(EK 1) AKBİLEK”ROMANIN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI	133
(EK 2) ORJİNAL METİN.....	361

TEZ ONAY SAYFASI

Kübra ERDOĞDU BULUT tarafından hazırlanan “CUSİPBK AYMAWİTOV’UN “AKBİLEK” ADLI ROMANINDA ŞEKİL, DİL VE ÜSLUP İNCELEMESİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr.Enver KAPAĞAN

Tez Danışmanı, Türk Dili ve Edebiyatı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Türk Dili ve Edebiyatında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 31.01.2020

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr.Enver KAPAĞAN (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KUNDAKCI(KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Serhat KÜÇÜK(KOÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakça gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun sağlanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Kübra ERDOĞDU BULUT

İmza:

ÖNSÖZ

Kazak coğrafyası, Doğu ile Batı arasında geçiş noktalarından biri olması dolayısıyla her zaman güçlü devletlerin istila ve savaş alanlarından biri olmuştur. 19. yüzyılda Rus işgalinde olan Kazak coğrafyası, insanların en şiddetli şekilde asimile edilmeye çalışıldığı dini ve milli açılardan kendi kimliklerinden uzaklaştırılma projelerine maruz kaldıkları bir dönemdir. Özellikle Rus işgalinin insan kıyımını zirveye taşıdığı bir dönemde dünyaya gelen Cusipbek Aymawıtov'da diğer bütün aydınlar gibi her türlü sıkıntıya maruz kalır, fakat fikirlerini halka ulaştırmada geri adım atmaz.

Modern Kazak edebiyatının olgunlaşmaya başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar geçen zaman içerisinde Kazakistan coğrafyasında Türk dünyasına ve Kazak edebiyatına katkıda bulunan pek çok yazar olmuştur. Bu yazarların içinde en önemlilerinden olan Cusipbek Aymawıtov, Sovyet rejiminin hâkim olduğu “Sovyet Dönemi” (1914-1931)’nde yazın hayatına başlamıştır.

Cusipbek Aymawıtov, yazın hayatında Kazak edebiyatının önemli şiiir, roman ve hikâye yazarlarından biri olmuştur. Romanlarında Kazak kadını, savaş, aşk, göç ve köy hayatı gibi konuları işleyen yazar, bunların yanı sıra psikolojik ve felsefi türden eserler de kaleme almıştır.

Türkiye’de bugüne kadar Cusipbek Aymawıtov’un romancılığına ait şekil, dil ve üslup üzerine müstakil bir çalışma yapılmadığı için tezimizi yazarın en önemli romanlarından biri olan “*Akbilek*” romanı üzerine kurguladık. Çevirinin geçerli ve aslına uygun olup olmadığını anlamak için uygulanan değişik yöntemler ve izlenilmesi gereken yollar vardır. Çeviride “*Akbilek*” Romanının Türkiye Türkçesine aktarımı ve kelimelerin manalarını anlamak için Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan ve Kenan Koç’un hazırladığı “*Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük*”ü esas alınmıştır.

Tezin “*Birinci Bölümü*”nde Kazak Türkleri, Kazakistan, Kazak Türkçesi ve Kazak Edebiyatı hakkında geniş bilgi verilmiştir. Tezde bu konulara yer vermemizin asıl amacı; Cusipbek Aymawıtov’un romanlarının içinde yer aldığı Kazak edebiyatını ve Kazak edebiyatında roman türünün yeri ve önemini göstermektir.

Çalışmanın “*İkinci Bölümü*” nde Cusipbek Aymawıtov’un edebi kişiliği ve eserleri ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümde Cusipbek Aymawıtov’un

yazarlık, şairlik ve söz ustalığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Aymawıtoı'un hikâye, roman ve şiirlerinde de eserler vermiş olması onun çok yönlü bir kişi olduğunu göstermesinin yanında, toplumu aydınlatmak için yazı hayatının birçok alanında kalemini ustaca kullanarak halka ulaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Diğer yandan bu bölümde roman tahlil edilirken olay örgüsü, özet, şahıs kadrosu, zaman-mekân, bakış açısı ve anlatıcı özelliklerine yer verilmiştir.

Tezin “Üçüncü Bölüm” ünde Akbilek romanının inceleme kısmı yer almaktadır. Akbilek Romanından yola çıkarak roman içerisindeki “*Dil ve Üslup, Anlatım Teknikleri, Dil Öğeleri Unsurları (zamirler, sıfatlar, zarflar, edatlar, hal ekleri, deyim, atasözleri, söz sanatları) Romandaki Yabancı Kelimeler, İçerik, Milli Motiflerden Yararlanması, Şiirlerde İşlenen Temalar ve Kullanılan Semboller*” belirlenerek romandan örnekler gösterilmiştir. Romandaki örnekleri kullanırken daha iyi anlaşılın diye Kenan Koç'un “*Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*”nden faydalanarak transkripsiyonlu halleri verilmiştir.

“Sonuç” bölümü Cusipbek Aymawıtoı'un hayatı, edebî kişiliği ve seçilmiş romanı olan “Akbilek” üzerine yapılan çalışmayla ilgili genel bir değerlendirmeyi içermektedir.

Çalışmanın “Kaynaklar” kısmında inceleme ve değerlendirmeler esnasında yararlandığımız Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi kaynakları alfabetik sıra ile yer almıştır.

Tezimizin “*Ekler Bölümünde*” Cusipbek Aymawıtoı'un “Akbilek” romanın Türkiye Türkçesine aktarımı ve orijinal metni bulunmaktadır. Bu bölümdeki amaç Akbilek romanının Türkiye’de anlaşılabilir olarak okunmasını sağlamaktır.

Tez çalışmam esnasında kıymetli vaktini benden esirgemeyerek büyük bir sabır ve titizlikle çalışmamı inceleyen, çalışmam boyunca bana yol gösteren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Enver KAPAĞAN’a, değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KUNDAKÇI’ya, beni bugünlere getiren, attığım her adımda bana güç ve cesaret veren en değerli varlığım aileme ve bu çalışmayı hazırladığım süre zarfında destekçim olan eşim Nurullah BULUT’a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZ

Cusipbek Aymawıtoı, özellikle Sovyet Döneminde yazmış olduğu “*Akbilek*” romanından yola çıkarak Kazak edebiyatının Şekil, dil ve üslubunu yansıtmış ve gelişmesine katkı sağlamıştır.

Romanda ele aldığı konular ile toplumun geri kalmışlığının esas nedenlerini ortaya koymuş ve toplumun ataletten kurtulması gerektiğini yazıları ile ifade etmiştir. Bunu yaparken Kazak Türkçesinin zengin dil özelliklerinden faydalanıp diğer taraftan romanda yer verdiği Őiirlerle de geleneksel Türk Şiir, Şekil ve içerik özelliklerinin yanında Türk hikâyeciliğini de yansıtmıştır.

Tez alışmasında Cusipbek Aymawıtoı’ın “*Akbilek*” romanının incelenmesi ve bu incelemeden hareketle, onun Kazak edebiyatındaki yeri ve öneminin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Sonuç ve üç ana bölümün yer aldığı bu çalışmanın “*Birinci Bölüm*” ünde Kazak Türkleri, Kazakistan, Kazak Türkçesi ve Kazak Edebiyatı hakkında geniş bilgi verilmiştir.

Çalışmanın “*İkinci Bölüm*” ünde Cusipbek Aymawıtoı’ın edebî kişiliği ve eserleri ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Cusipbek Aymawıtoı’ın hayatı, edebî kişiliği ve eserlerine dair incelemeler yer almaktadır. Bu bölümde Şiir, hikâye, tiyatro, roman, araştırma yazıları bulunan sanatçının çok yönlü bir edebî kişiliğe sahip olduğuna değinilmiştir. Romanın olay örgüsünün ardından Şahıs kadrosu, zaman ve mekân, bakış açısı ve anlatıcı özellikleri incelenmiştir.

“*Üçüncü Bölüm*”de “*Akbilek*” romanının dil ve üslup açısından inceleme kısmı yer almaktadır.

“*Sonuç*” bölümünde Cusipbek Aymawıtoı’ın hayatı, edebî kişiliği ve “*Akbilek*” üzerine yapmış olduğumuz bu çalışmayla ilgili genel bir değerlendirmede bulunulmuş ve ulaşılan sonuçlar ve yapılan tespitler sunulmuştur.

“*Ekler Bölümü*”nde Cusipbek Aymawıtoı’ın “*Akbilek*” romanın “*Türkiye Türkçesine Aktarımı*” ve “*Orijinal Metin*” bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan Edebiyatı; Kazak Romanı; Cusipbek Aymawıtoı; Şekil, Dil ve Üslup

ABSTRACT

Cusipbek Aymawitov, based on the novel "Akbilek", which he wrote especially in the Soviet period, reflected the shape, language and style of Kazakh literature and provided it according to its development.

He revealed the main reasons for the backwardness of the society with the issues he covered in the novel and stated in his writings that the society should be free from inertia. While doing this, Kazakh Turkish benefited from the rich language features and on the other hand, reflected Turkish storytelling as well as traditional Turkish poetry, shape and content features with the poems included in the novel.

In the thesis study, it is aimed to analyze the novel "Akbilek" by Cusipbek Aymawitov and to determine its place and importance in Kazakh literature based on this examination.

In the "First Chapter" of this study, in which there are three main chapters and results, broad information about Kazakh Turks, Kazakhstan, Kazakh Turkish and Kazakh Literature is given.

In the "Second Part" of the study, we gave general information about the literary personality and works of Cusipbek Aymawitov. There are studies on the life, literary personality and works of Cusipbek Aymawitov. In this section, it is mentioned that the artist, who has poetry, story, theater, novel, research articles, has a versatile literary personality. After the plot of the novel, personal staff, time and place, perspective and narrator features were examined.

In the "Third Part", there is the examination part of the novel "Akbilek".

In the "conclusion" section, a general evaluation about the life, literary personality and "Akbilek" of Cusipbek Aymawitov has been made and the results and determinations have been presented

"Appendices Section" ndecusipbek Aymawitov the "Akbilek" novel "Turkey Turkish Transport" and "Original Text" is located.

Keywords: Kazakh Literature; Kazakh Novel; Cusipbek Aymawitov; Form, Language And Style Da Boldy.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Cusipbek Aymawıtov'un "Akbişek" Adlı Romanında Şekil, Dil ve Üslup İncelemesi
Tezin Yazarı	Kübra ERDOĞDU BULUT
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Enver KAPAĞAN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	31.01.2020
Tezin Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/ LEE
Tezin Sayfası	478
Anahtar Kelimeler	Kazakistan Edebiyatı; Kazak Romanı; Cusipbek Aymawıtov; Şekil, Dil ve Üslup

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Cusipbek Aymawitov's Novel "Akbilek" Style, Language and of Form Analysis
Author of Thesis	Kübra ERDOĞDU BULUT
Advisor of the Thesis	Assoc.Prof. Dr. Enver KAPAĞAN
Status of the Thesis	Master Degree
Date of the Thesis	31.01.2020
Field of the Thesis	Turkish Language and Literature
Place of the Thesis	KBU / LEE
Total Page Number	478
Keywords	Kazakh Literature; Kazakh Novel; Cusipbek Aymawitov; Shape, Language and Style

KISALTMALAR

age.:	Adı geçen eser
c.:	Cilt
Doç.:	Doçent
Dr.:	Doktor
Öğr.:	Öğretim
s.:	Sayfa
TDK:	Türk Dil Kurumu
TTA:	Türkiye Türkçesine Aktarım
Üy.:	Üyesi
vb.:	Ve benzeri
vs.:	Vesaire
yy.:	Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ¹

Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi
Ä ä	Ә ә
A a	А а
B b	Б б
V v	В в
G g	Г г
Ğ ğ	Ғ ғ
D d	Д д
E e	Ә ә
J j	Ж ж
Z z	З з
I ı	Ы ы
İ i –ıy/-iy	И и
Y y	Й й
K k	К к
Q q	Қ қ
L l	Л л
M m	М м
N n	Н н
H h	Н н
O o	О о
Ö ö	Ө ө
Ç ç	Ч ч
Ş ş	Ш ш
P p	П п
R r	Р р
S s	С с
T t	Т т
-uv/-üv-/-v	У у
F f	Ф ф
H h	Х х
TS ts	Ц ц
ŞÇ şç	Щ щ
YU yu	Ю ю
YA ya	Я я
U u	Ү ү
YO, yo	Ё, ё

1 (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012: s.I.)

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu araŐtirmanın konusu 19. yüzyıl Kazak yazarlardan Cusipbek Aymawıto'v'un “Akbilek” romanının Türkiye Türkçesine aktarımı yapılıp romandan yola çıkararak Kazak romanının Şekil, dil ve üslup açısından incelenmesi konusu yer almaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Türk dünyasının bir parçası olan Kazak Türkleri, genel Türk tarihi içinde ortak miras bakımından bin yılları aÇan bir medeniyet ve edebiyata sahipken Ruslar, bu coğrafyanın kendileri ile medeniyete kavuŐtuklarını iddia ettikleri için geçmiş yazılı ve sözlü bütün birikimlerini yok sayarak hkimiyetlerindeki bütün Türk coğrafyasında olduğu gibi Kazaklar içinde birçok yenileŐmeyi ve yazılı edebiyatı 19.yüzyılda baŐlatırlar. Bazı araŐtırmacılar her ne kadar Kazak yazılı edebiyatını 19.yüzyıldan baŐlatsalarda Türk milletinun bir boyu olarak baŐlangıcından bugüne kadarki Türk dil edebiyat ve tarihine ait bütün yazılı ve sözlü kaynaklar, Kazak Türklerinin de sahip olduğu eserler olarak kabul edilmelidir. Bu vesile ile Kazak Türklerinin yazılı edebiyatlarını Kazak boy adı ile tarih sahnesine çıkıŐlarından itibaren ele alıp 19.yüzyıldan baŐlatsakta esas itibariyle binlerce yıllık geçmiŐi olan bir mirasın varlığı da inkar edilemez. Çünkü bugün Kazaklar içinde yaşayan birçok boy binlerce yıldır aynı ad ile yaŐamaktadır.

Bu kadar eskiye dayanan geleneğin içinde kendine yer bulan Kazak yazarlardan biri de Cusipbek Aymawıto'v'dur. O, yaşadığı çağda ele aldığı konular itibariyle özellikle bireyden hareketle toplum yapısını ve toplumdaki aksaklıkları göstermede önemli rol oynamıŐtır.

Bu konular üzerinde dururken büsbütün sanattan kopmamıŐ Kazak edebiyatına has sanatları zarif biçimde kullanmıştır. Bu yönü ile Kazak edebiyatının zengin kültür miras ehemmiyetini bilerek Türk edebiyatının zengin muhtevasına katkıda bulunmak için Kazak edebiyatından Cusipbek Aymawıto'v vb. aydınların eserleri, fikirleri ile Türk aydınlarının tanıŐması gerekir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Cusipbek Aymawıtov'un "Akbielik Romanının Türkiye Türkçesine aktarımı ve kelimelerin manalarını anlamak için Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan, Kenan Koç'un "Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük"ü esas alınmıştır. Sözlüğün yanı sıra yazar hakkında yazılan tezler, kitaplar, makaleler ve kütüphane arşivleri taranarak elde edilen metinler incelenmiştir.

Aşağıdaki listede yazarın sunulan eserlerinden ve elde edilen çalışmalardan hareketle bu tez hazırlanmıştır.

Tez; Sonuç ve Kaynakça bölümü hariç üç bölümden oluşmaktadır.

"*Birinci Bölüm*" ünde Kazak Türkleri, Kazakistan, Kazak Türkçesi ve Kazak Edebiyatı hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın "*İkinci Bölüm*" ünde Cusipbek Aymawıtov'un edebî kişiliği ve eserleri ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Cusipbek Aymawıtov'un hayatı, edebî kişiliği ve eserlerine dair incelemeler yer almaktadır. Bu bölümde şiir, hikâye, tiyatro, roman, araştırma yazıları bulunan sanatçının çok yönlü bir edebî kişiliğe sahip olduğuna değinilmiştir. Romanın olay örgüsünün, ardından, şahıs kadrosu, zaman ve mekân, bakış açısı ve anlatıcı özellikleri incelenmiştir.

"*Üçüncü Bölüm*"de "*Akbielik*" romanının inceleme kısmı yer almaktadır. Akbielik romanının şahıs kadrosu, olay örgüsü, zamanı ve mekânı incelenmiştir. Romandaki üslup çeşitleri tespit edilmiş ve bu üslup çeşitlerine romandan örnekler verilerek açıklanmıştır. Romanda altı farklı anlatım çeşiti tespit edilmiştir. Bu anlatım çeşitleri hakkında bilgiler verilip romandan alıntılar yapılmıştır. Romandaki deyim, atasözleri, küfür ve argolar tespit edilerek önce açıklanmış daha sonra romandan alıntılar yapılarak gösterilmiştir. Roman ile halkın sosyal ve psikolojik durumu hakkında da içerik kısmında bilgiler verilmiştir.

Romanın muhtevası, başlığı altında romanda geçen göç, din, eğitim, aşk, tenkit, milli motifler, temalar ve semboller tespit edilerek kısa kısa açıklanmıştır. Kısa kısa açıklanmasının temelinde daha önce bu eserin muhteva açısından incelenmiş olması ve bu tezin daha çok dil, üslup ve muhteva açısından incelenmeye tabi tutulmasıdır.

“Sonuç” bölümünde Cusipbek Aymawıto’ın hayatı, edebî kişiliği ve “Akbilek” üzerine yapmış olduğumuz bu çalışmayla ilgili genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Ulaşılan sonuçlar ve yapılan tespitler sunulmuştur.

“Ekler Bölümü” nde Cusipbek Aymawıto’ın “Akbilek” romanının “Türkiye Türkçesine Aktarımı” ve “OrijinalMetin” bulunmaktadır.

Verilen örnekler Türkiye Türkçesinden alınmıştır. Metin içinde de Türkiye Türkçesine aktarılırken kullanılan sayfa numaraları ile belirtilmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Bu çalışmada Cusipbek Aymawıto’ın romanlarından yola çıkılarak “Akbilek” romanı incelenmiştir. Bu nedenle çalışmamız yazarın “Akbilek” adlı romanının şekil, dil, üslup ve muhtevasını kapsamaktadır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.Kazakistan ve Kazak Türkleri

1.1. Kazak Türkleri

Cevat Heyet “*Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri*” adlı kitabında, Kazak adı “*Kazak adı ilk olarak Firdevsi'nin Şehname'sinde kavim ve han adı*” olarak geçtiğini söyler (Heyet,2008: s.328). Ahmet Buran ve Ercan Alkaya'nın Prof. Dr. V. I. Veselowski'den ifade ettiğine göre, Kazak kelimesinin “*kaza benzeyen insan, yani kuş gibi serbest*” anlamına geldiğini belirtir. Kraft'a göre, kelime “*kaz+ak*” kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiş ve “*beyaz ana kaz*” anlamına gelmektedir (Buran, Alkaya, 2007: s.273). Zeki Velidi Togan “*Kazak*” adının önceleri sultanlar için kullanıldığını belirtir (Buran, Alkaya, 2007: s.273).

Togan ise Kazak kelimesinin kökenini şu ifadeler ile açıklar; “*Siyasal bir amaçla, bir ayaklanma sonucu, çok kez ailesi olmaksızın (bekâr) ve kimi zamanda ailesi ile birlikte toplumdan uzaklaşan, kırlara çekilen isyancılara*” ‘Kazak’ adının verildiğini ifade eder. Türk boyları arasında, ergenlik çağına eriştiklerinde, eşkıyalık amacıyla evlerinden ayrılan gençlere “*Kazak*” adı verilir (Bozkurt,2005: s.606). Nevzat Özkan “*Türk Dilinin Yurtları*” adlı eserde “*Kırgız ve Kazak lehçelerinde “hür adam; gözü pek binici” anlamlarında kullanılan Kazak sözü, Tatar Türkçesinde “bekâr” anlamına gelmektedir*” (Özkan,2003: s.66).

Arat'a göre “*Kazak*” sözü “*hür, serbest, evsiz barksız, bekâr, mert, yiğit, cesur*” manalarındadır. Ek olarak Türkçe sözlükte kelimenin bir anlamı, “*Rusya'da ve İran'da ayrı bir sınıf oluşturan atlı asker*” olarak ifade edilir (Bozkurt, 2005: s.606). Caferoğlu'na göre, “*Kazak*” kelimesini “*silahşor, kızan, askerlik yükümlüsü*” şeklinde olduğunu ifade eder (Bozkurt, 2005: s.607). Oğuz Doğan ve Kenan Koç, “*Kazak Türkçesi Grameri*” adlı kitabında Nadir Devlet, Kazak adının “*hür, serbest, bekar, mert, yiğit ve cesur*” manasında kullanılırken daha sonra “*derbeder serseri*” gibi anlamlara da gelebildiğini belirtirken “*Kazak erkek*” ifadesinin sertlik ifade ettiğini söyler (Doğan, Koç, 2013: s.1).

Buraya kadar yapılan tanımlarda görüyoruz ki Kazak Türkleri özgürlüklerine düşkün ve bu uğurda yaşadıklarını görüyoruz.

Oğuz Doğan ve Kenan Koç “Kazak Türkçesi Grameri” adlı eserde Kazak Türklerinin devlet oluşunu açıklar; “Kazak Hanlığı 13. Asırda Altın Orda Devleti bünyesinde kurulan Ak Orda Devleti’nin devamı olarak sürmüş ve 1466 yılında Barak Han’ın oğulları Kerey ve Canibek, Ebulhayır’a isyan ederek “Yedi Su” (jetisuw) bölgesine göç etmişler ve bağımsız hanlıklarını ilan etmişlerdir. Kasım Han (1511-1523) döneminde en parlak dönemini yaşayan halığın sınırları Kasım Han zamanında “beş tüzük” adı verilen kanuni düzenlemelerle Türk boyları birlik altına alındığı” (Doğan, Koç, 2013: s.1).

Kozıbayev Kazak Türklerinin tam olarak ne zaman bağımsız olduklarını ve Kazak milletinde hangi milletlerin olduğunu söyler ifade eder; “17-18 Aralık 1990 yılında Aralık (Jeltoksan) olayları ile Kazakistan’ın bağımsızlığa kavuşmasındaki kilometre taşlarından biri olmuştur. Başlayan protestolarda pek çok kişi ölür ya da gözaltına alınmasına rağmen 1990 yılında çöken SSCB’nin ardından Kazakistan 25 Ekim 1990 tarihinde önce egemenliğini, 16 Kasım 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan eder. Günümüzde toplam 17 milyon olan Kazakistan nüfusunun %42’sini Kazaklar, %37’sini Ruslar, % 5.2’sini Ukraynalılar ve %4.4’ünü Almanlar oluşturmaktadır” (Kozıbayev,2013: s.558).

Amanjolov çalışmasında Kazak Türklerinin boyları hakkında şu bilgileri vermektedir; “Kazak Türkleri, Türk boylarının kuzey yani Kıpçak koluna mensup olmakla beraber Kazak Türkçesi de Türk lehçelerinin kuzey-batı grubuna mensuptur. Kazak Türkçesi en geniş coğrafi sahada konuşulan Türk lehçesi” (Amanjolov, 1954: s.82).

Kazak milletinin %80’i Kazakistan’da olmak üzere Özbekistan, Türkmenistan, Rusya, Kırgızistan, Moğolistan ve Çin’de yaşamaktadırlar. Kazak Türkçesi bugün dağınık olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan’da yaşayan Kazaklar tarafından konuşulan bir dildir. Kazakça konuşanların sayısı yaklaşık olarak 10 milyon civarındadır. Kazak Türkçesinin üç ağzı vardır:

1. Kuzeybatı ağzı
- 2 Güney ağzı
3. Batı ağzı

Amanjolov, çalışmasında Kazak Türkçesinin tasnifini yaparken şu ifadeleri kullanmıştır: “Bugün yazılan yazı dilinin temelini Kuzeybatı ağızı oluşturmaktadır. Kazak Türkçesinin söz varlığının ana bölümünü Türkçe kelimeler oluşturur. Kazakistan’ın değişik bölgelerindeki ağız farklılıkları yok denecek kadar az olmasına rağmen yazı dili olarak seçilen ağız, diğer bölgelerle en çok ağız farklılığı olan Kuzey Kazak ağızlarının temeli üzerine inşa edilmiştir” (Amanjolov, 1954: s.83).

1.2. Kazakistan

Kazak Türklerinin yaşadığı ülke manasına gelen Kazakistan, Orta Asya’nın geniş bozkırları ile eski Türk ana yurdu Altaylara kadar uzanan sahayı içine alan bir Türk cumhuriyetidir. Kuzeybatısında Volgograd, Saratov, Orenburg ve Çilebi vilayetleri, kuzeyde Omsk vilayeti; Kuzeydoğuda Sibiryâ bölgesi; doğusunda Doğu Türkistan; güneyinde Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Özbekistan’a bağlı Karakalpak muhtar bölgesi bulunur. Mehmet Saray “Azerbaycan Türkleri Tarihi “ adlı eserde Kazak sınırlarını şöyle ifade eder: “Kazakistan batıdan doğuya doğru, İdil nehrinin aşağı mecrası ve Hazar Denizinin kuzey sahillerinden Doğu Türkistan’a kadar 2.500 km. uzunluğunda ve kuzeyden güneye doğru 1.700 km. genişliğinde, 2.717.300 km² bir sahayı kapsar” (Saray, 1993: s.7).

Murat Tajin “Kazakistan Tarihi” adlı makalesinde Kazakistan’ın bağımsızlığını nasıl kazandığını şöyle anlatır: “Kazakistan Cumhuriyeti, bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından itibaren bütün zorluklara ve jeopolitik risklere rağmen, Nursultan Nazarbayev’in bilge liderliği sayesinde egemenliğini ve bağımsızlığını bütün dünyaya kabul ettirmiş, tüm kurum ve kuruluşları ile devlet mekanizmasını oturtmuştur” (Tajin, 2007: s.175).

Kazakistan devletinin 1990 yılından beri cumhurbaşkanlığını yapan Nur-Sultan 2019 yılında görevinden ayrıldığını düzenlediği basın toplantısı ile açıklamıştır. BBC’nin resmi sitesinden 2019 yılında yapılan habere göre, “Kazakistan’ın bugünkü başkentinin adı Nur-Sultan’dır. 1990 Nisan’ından itibaren Kazakistan Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Nursultan Nazarbayev, 19 Mart 2019 Salı günü akşam saatlerinde yaptığı bir ulusal sesleniş konuşmasıyla görevinden ayrıldığını duyurdu” (<https://www.bbc.com/russian/news-47628669>, erişim 5 Temmuz, 2019).

Mehmet Saray “*Azerbaycan Türkleri Tarihi*” adlı eserde Kazak halkının geçim kaynakları ve doğal kaynakları hakkında şöyle der: “*Kazakistan bir tarım ve hayvancılık ülkesidir. 2,5 milyon hektarlık bir alanda tarım yapılmaktadır. Kazakistan’da umumiyetle buğday, darı, ayçiçeği, hardal, pamuk, pancar, tütün, kendir, pirinç gibi ürünler yetiştirilir. Daha çok büyükbaş hayvancılığın yapıldığı Kazakistan’da hayvansal ürünler yetiştirilir. Daha çok büyükbaş hayvancılığın yapıldığı Kazakistan’da hayvansal ürünler ekonomide önemli bir yer tutar*” (Saray, 1993 : s.11).

Yine Mehmet Saray aynı eserinde Kazak iklimi ile ilgili şu ifadeler yer verir: “*Kazakistan, geniş bir coğrafyaya sahip olduğu için çok farklı iklimleri aynı anda yaşayan bir ülkedir. Örneğin Kuzey ve Doğu kesimleri sert kışı yaşarken Hazar’a kıyı yerlerde ise Güney tarafı daha ılıman bir iklime sahip olur. Fakat bunlara rağmen karasal iklimin hakim sürdüğü bir coğrafyadır. Bunun temel sebebi ise Kuzey yerler -40’larda iken Güney ve sahil kesimleri Kuzey kesimlere göre daha ılıman olsa da -10, -15’lerde olabilir. Bu da sert ve karasal iklimin hakim olduğu fakat kendi içinde sıcaklık farkları fazla olduğu bir coğrafyayı meydana getirir*” (Saray, 2014: s.213).

Kelth Hitchins “*Kazaklar*” adlı İslam Ansiklopedisindeki bölümde Kazak Devletinin bağımsızlığı hakkında şu ifadeye yer verir: “*Kazaklar, 1991 yılında, Orta Asya Türk kökenli halklar arasında, en son bağımsızlığına kavuşan ulus oldu*” (Hitchins, 2002: s.131). Nevzat Özkan “*Türk Dünyası: Nüfus, Sosyal Yapı*” adlı eserde Kazakistan nüfusu hakkında detaylı istatistikler vermiştir: “*Nüfus sayımına göre, Kazakistan’ın nüfusu 18.227.878’dir. 1989 nüfus sayımına göre ülkede Kazak Türklerinin oranı %40, Rusların oranı ise %38’dir. 1893’ten 1952’ye kadar Kazakistan’a Rus göçmenleri yerleştirilmiştir. 1921 yılında bozkırlarda ortaya çıkan açlık, Sovyetlerin bu bölgedeki nükleer denemeleri, alkolizm gibi durumlar Kazak nüfusunun artışını engellemiştir*” (Özkan, 1997: s.67).

Ali Yiğit “*Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*” adlı eserde Kazak nüfusunun yükselişini yıllara göre şöyle vermektedir: “*1989’dan günümüze kadar geçen zamanda ortaya çıkan nüfus artışı ve yaşanan göçler sebebiyle Kazakistan’daki toplam Türk nüfusu, Türk olmayanların nüfusunu aşmıştır. 1994 yılı istatistiklerine göre, Kazak Türklerinin oranı %44’e yükselmiş, Rusların oranı ise %36’ya düşmüştür*” (Yiğit, 1996: s.102).

Fethi Ahmet Yüksel, “Kazakistan’ın Yeraltı Kaynakları ve Çevre Sorunları” adlı makalesinde Kazak Coğrafyasındaki yeraltı kaynaklarından şöyle bahsetmektedir; “Kazakistan, yeraltı kaynakları bakımından çok zengin bir ülkedir. Kazakistan”da 1225 çeşit mineral içeren 493 yatak mevcuttur. Petrol, doğal gaz, kömür, demir, kurşun, çinko, uranyum, wolfram, alüminyum, asbest, barit, berilyum, bizmut, fosfat, titanyum, bor, altın bakır ve krom önemli madenlerdir. Kazakistan tungstende dünya birincisi, kromda, manganezde dünya ikincisi, bor rezervleri bakımından dünya üçüncüsü, molibden ve fosfatta ise dünya dördüncüsü olan bir ülkedir. Ülke doğal gaz rezervleri ile ilk 12 ülke arasında, petrol rezervleri ile ilk on üç ülke arasındadır. Kazakistan”ın ihracat (Ocak-Ağustos 2007) ürünlerinden mineral ürünleri %70”i, metal ve metalden imal edilen ürünler %19,3”ü, Endüstriyel kimyasal ve ona yakın alanda üretilenler %4”ü yeraltı kaynaklarındandır.” (Yüksel, 2009:s.1).

1.3. Kazak Türkçesi

Kazakça, Türk lehçelerinin Kuzey-Batı grubuna ait, Kazakistan’da konuşulan çağdaş Türk lehçelerinden biridir. Nogay ve Karakalpak Türkçesine yakındır. Türk lehçeleri arasında en geniş alanda konuşulan Türk lehçesi olması bakımından dikkat çeker. Kazak Türkçesi bugün dağınık olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır. Kazak Türkçesi, Kazakistan’da yaklaşık 10 milyon kişi tarafından konuşulan bir dilken dünyada yaklaşık 16 milyon kişi tarafından konuşulur.

Kerim Demirci-İsmail Ulutaş “Kazak Türkçesi Grameri El Kitabı”nda Kazak Türkçesinin söz varlığı hakkında şu bilgileri verirler: “Kazak Türkçesinin söz varlığı öncelikle Türkçe asıllı kelimelerden oluşur. Türkçe kelimelerin dışında, eski dönemlerden alınan Soğdca, Toharca, Moğolca alıntı kelimeler yer alır. Ayrıca İslamiyet’in kabulü ile Arapça ve Farsçadan, Rus hâkimiyetinin yayılması ile de Rusçadan alıntılar yapılmıştır” (Demirci, Ulutaş, Karabulut, 2006: s.13).

Kazaklar; son yüzyılda Arapça ve Farsçadan çok az etkilenmiş, onları en çok etkileyen dil Rusça olmuştur. Bunun sebebi ise coğrafya bakımından Arap ve Fars coğrafyalarına fiziki olarak uzak yaşamalarıdır. Bundan dolayı da Arapça ve Farsçadan Rusçaya oranla daha az etkilenmişlerdir.

Fuat Bozkurt “*Türklerin Dili Kazak Türkleri*” adlı eserde Kazak Devletinin hangi alfabeyi kullandığı ve hangi alfabeye ne zaman geçtiği hakkında bilgi vermiştir: “1928’de Arap alfabesinden Latin alfabesine geçerler. Ancak 1940 yılında bu alfabeden de vazgeçerek Kiril alfabesi kabul ederler. Bir süre iki dilde eşgüdümlü devamlılık sağlamıştır. Kazak Türkleri hala Kiril alfabesini kullanırlar. Kazakistan, bağımsızlığını ilan edeceği yıla kadar eğitim dili Rusça verilir. Bağımsızlığının ilanından ancak iki yıl sonra resmi dil Kazak Türkçesi olabilmıştır” (Bozkurt, 2005: s.613-615).

1.4. Kazak Edebiyatı

Abdulvahap Kara “*Takdim*” Ekrem Ayan: *Modern Kazak Edebiyatında Ibray Altinsari* adlı eserde Kazak şiiri hakkında şöyle der: “Günümüz Kazak şiiri, zengin sözlü geleneğin devamıdır. Kazak yazılı edebiyatının asıl kurucuları Ibray Altinsarin ve Abay Kunanbayev’dir” (Kara, 2015: s.9).

Enver Kapağan “*Kazak Şiirinde Tematik Değişimler (Mağcan Cumabaev’in Şiirleri Örneğinde)*” adlı makalesinde Kazak şiirinde hangi konuların işlendiğini şöyle ifade eder; “Kazak edebiyatı her dönem, kendine has siyasî, sosyal olay ve düşüncelerinden etkilenmiştir. Bu sosyal ve siyasal olay ve olgular, bazı şairlerin şiirlerinde pozitif yönleri ile yer alırken, bazı şairlerce sert bir tenkitle karşılanmıştır. Kazak toplumu için gelmiş geçmiş en büyük düşünür, filozof, fikir adamı, şair ve yazar olarak kabul edilen Abay Kunanbayev’in yaşadığı dönemde, Rusya’nın, Kazak coğrafyasında yeni yeni hâkimiyet kurduğu görülür. Bu süreçte Kazak topraklarında bir yandan Rus okulları açılırken, diğer yandan eski usul medreseler devam eder. Medreselerden yetişen yazar ve şairlerin şiirlerinde daha çok dinî, ahlakî ve kültürel unsurlar ön plana çıkarırken, Abay gibi hem medrese eğitimi almış; hem de Batı edebiyatı konusunda kendini yetiştirmiş şairlerin dinî ve ahlakî konular yanında, yenileşme ve modernleşmeyi de ele aldıkları görülür.” (Kapağan, 2015 D: s.8).

Kazak edebiyatı; türkü, destan, hikâye, masal türlerinde çok zengin ürünler vermiştir. *Yusuf ile Züleyha*, *Leyla ile Mecnun*, *Tahir ile Zühre*, *Şakir Şekret*, *Bozoğlan*, Kazak sözlü edebiyatının önemli eserlerindedir.

Koblandı, Alpamış, Kanber Batır, Toktamış, Edige, Çora Batır ve Köroğlu Kazakların önemli destanlarındandır.

Metin Akar ve Sebahat Deniz “*Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatı*” adlı eserde Çağdaş Kazak edebiyatı hakkında bilgi sunarlar: “*Çağdaş Kazak Edebiyatı, XIX. yüzyılda başlar. Çağdaş edebiyat kendi arasında: 1.Hazırlık Dönemi (XIX. Yüzyıl) 2.Hürriyet Dönemi (1905-1920 arası) 3.Sovyet Dönemi (1920’den sonraki devir) olarak üç bölümden oluşmaktadır*” (Akar - Deniz, 1994 :s.56).

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nin 246. sayfasında Kazak edebiyatı önemli isimleri şöyle ifade edilir: “*Hazırlık Döneminin en önemli kişileri Abay Kunanbayuli, Çokan Velihanov ve İbray Alinsarin’dir. Abay, çağdaş Kazak edebiyatının ve dilinin kurucusu sayılır. İbray Altinsarin, Hristiyanlık propagandalığına karşı “Şeraitü’l-İslam Müslümanlıktan Tutkısı” isimli bir ilmihal yazmıştır*” (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1982 : s.246).

Hürriyet Döneminde çoğunlukla milli konular ele alınır. Bu dönemde yazılan eserler milli şuurun uyanmasında önemli katkılar sağlar. Bu dönemin önemli yazar ve şairleri arasında Mağcan Cumabayuli, İsfendiyar Köpeyoğlu, Ömer Karaşi ve İsa Baycaoğlu gibi isimler yer alır.

Ruslarla geçen dönemdeki Kazak edebiyatı iki döneme ayrılır. Bunlar Çarlık ve Sovyet Dönemleridir.

Alau Adilbayev “*Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri*” adlı yazısında “*Çarlık Dönemi’nde, Rus Çarı Deli Petro’nun siyasî ve askerî stratejileri icabı Türkler, Araplar ve Farslarla ilgili yayılmacı politikaları için verdiği emir ve teşvikler sonucunda Rusya’da Türkolojinin temelleri atılmıştır. Bu dönemdeki Türkoloji çalışmaları, Türklüğü tanımak ve Türk yurtlarını ele geçirme amaçlı bir karakter taşımıştır. D. Cantemir, Saltıkov, Alman bilgini Gottlieb S. Bayer, A. G. Tumanskiy, Holdermann, İ. Giganov, Josef Julian Sekowaki, V. V. Radloff, N. Samoyloviç, S. E. Malov, N. F. Katanov, gibi isimler, Rusya’da Türklük bilimi adına çalışan ilk araştırmacılarıdır. Yine bu dönemde Moskova, Kazan ve Harkov üniversitelerinde ve 1819’da yeniden kurulan St. Petersburg Üniversitesi gibi kurumlarda Türklük bilimi araştırma merkezleri kurulmuştur. Bu merkezlerde veya enstitülerde birçok ünlü Türkolog, Türklük bilimi araştırması yapmıştır*” ifadelerine yer verir (Adilbayev, 2002: s.80).

Bu yıllarda Çarlık Rusya hükümetinin teşviki ile Rus göçmenleri Kazakistan’a doğru göç etmişler ve Kazak topraklarının önemli yerlerine yerleşmeye başlamışlardı.

“Bu göçlerle Kazaklar kendi topraklarında azınlık haline getirilerek Ruslaştırılmak istenmişti” (Adilbayev, 2002: s.23,67).

Absattar Derbisalin, “*Altın Sarıniñ Jazuvşılıq Qızmeti Turalı*” eserinde şu ifadeler yer verir; “1860’lı yıllarda Ural-İdil bölgesindeki halkları ve özellikle Kazakları Hristiyanlaştırma görevi verilen ve bu amaç doğrultusunda hareket eden N. İlminski, Kazak Türkçesiyle ilgili ilk kısa gramer çalışmasını “*Materiyalı Kızıçeniye Kirgizskogo Yazıkı 1861*” adlı eseriyle yapmıştır. İlminski, halkının Ruslaştırılması için çalışmıştır. *K istorii İnorodçeskih Perevodov, 1834; Samouçitel Russkoy Gramoti Dlya Kirgizov, 1861; İz Perepiski Po Voprosu O Primenenii Russkogo Alfavita K İnorodçeskim Yazıkam, 1883; O Primenenii Russkogo Alfavita K İnorodçeskim Yazıkam, 1916*” adlı eserlerinde bu hedef doğrultusunda çalışmalar yapmıştır. Kazak milletini dil, din ve kültüründen ayırma hareketlerinin lideri durumunda olan ve Rus alfabesini Kazak Türkçesine uyarlamak isteyen İlminski, Orenburg’da arkadaşlık kurduğu Kazak bilgin I. Altın Sarin’i (1841-1889) bu emelleri için kullanmaya çalışmıştır. Altın Sarin’in dedesi “*Balgoja Bey, Kazak halkının huzura kavuşmasını ve bütünlüğünün sağlanmasını, Rusya ile birlik olmakta görmüş ve Orta Cüz’ün Rusya’ya katılmasında çok çaba sarf etmiştir.*” (Derbisalin 1990: s.185-186).

Ekrem Ayan, “*Modern Kazak Edebiyatının Öncüsü İbray Altın Sarin*” adlı eserde şu bilgileri verir; “Kazak milletinin sunulmak amacıyla Kazak-Rus okullarının açılması ve Kazak halkının eğitim seviyesinin yükseltilmesi çalışmaları gibi eğitim faaliyetlerine büyük katkı sağladığı düşünülür. Ayrıca Altın Sarin, Kazak folklor ürünlerini derleyip yayımlayarak kültürün canlı tutulması ve nesilden nesile aktarılması için öncülük etmiştir. Bu amaçla, Kazak etnografyasıyla ilgili Orenburg Vedomstvası Qazaqtarınıñ Ölgen Adamdı Jerlev jäne Oğan As Berüv Destüriniñ Oçerki ve Orınbor Vedomstvası Qazaqtarınıñ Quda Tüsüv, Qız Uzatuv jäne Toy Jasav Dästüriniñ Oçerki gibi makaleler yazmıştır. Kazak Türkçesi dil tarihinde Kiril alfabesiyle yazılmış ilk eser olan “*Kirgizskaya Hrestomatiya, 1879*” adlı eseriyle çağdaş Kazak Edebiyatının kurucusu olan Altın Sarin, “*Qazaqtarğa Oris Tilin Üyretüvdiñ Bastavış Quralı, 1879*” adlı eseriyle Kazak Türkçesinin de ilk gramerini yazmıştır” (Ayan, 2009: s 4-532).

Mirzahmetov'un "*Kazak Kalay Onstandınldı*" adlı eserinde Kazak dilinin Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçişi anlatılmıştır: "*Çarlık Dönemi'nin sonlarına doğru Kazak alfabesi ve imlası konusuyla ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Kazak Dili, Kiril alfabesi kullanılarak okutulmaya başlanırsa Tatarca çabuk unutulur. Böyle olunca Tatarca okutan mollalar ne kadar İslamiyet'i öğrenmeye çal. İşte böylece İslamiyet'in önüne engel konulmuş olacaktı. Hem de kardeş Müslüman halkların arasındaki yazı birliği de ortadan kaldırılacaktı 1940 yılında yılında "halkın isteği üzerine" denilerek Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş sağlandı*" (Mirzahmetov, 1993: s.23).

Kenan Koç, "*Kazak Türkçesi Grameri*" adlı eserde "Ekim Devrimi" hakkında bilgiler vermektedir: "*Rusya'da Çarlığın yıkılması sonrası, yeni bir sömürge modeli olan Sovyetler Birliği, 1917 Ekim Devrimi'yle kurulmuştur. Rusların Orta Asya'ya hüküm etmek emelleri Sovyetler Birliği döneminde de artarak devam etmiştir. Bu emeller doğrultusunda Türk dünyası üzerine araştırma faaliyetleri daha da artmıştır. "Ekim Devrimi'nden önce Kazak Türkçesi sistemli olarak araştırılmış değildir. Kazak Türkçesi gerçek anlamda ayrıntılı programlanmış olarak sadece Sovyetler birliği döneminde araştırılmaya başlanmıştır*" (Koç, 2010: s.8-222).

Ahmet Buran, "*Çağdaş Türk Lehçeleri*" adlı eserde akademik kurumlar hakkında bilgi vermiştir: "*Bu yıllarda Sovyet sistemi içerisinde bulunan milletler için alfabe, imla, eğitim- öğretime önem verme ve aydınlanma çalışmaları yapılmış ve bu amaçla birçok kurum ve akademik alanlar açılmıştır. Bunlar; Akademi Merkezi, Abay Kazak Memleket Pedagoji Enstitüsü (1928), Kazak Millî Medeniyetini Araştırma Enstitüsü (1936), Kazak Sovyet Bilim Akademisi (1936) gibi merkezlerdir*" (Buran, 2016: s.86).

Buran Kazakça'nın milli dil olması hakkında şunları ifade etmektedir: "*Sovyetler Birliğinin ilk ortaya çıkışından itibaren milliyetçi birçok Kazak aydını ve devlet adamı, Kazak dilinin gelecekteki durumuyla ilgili duydukları endişeden dolayı Sovyet rejimiyle ile karşı müdahaleye başlamıştır. Milli kültür, bilim, sanat, eğitim- öğretim ve basın gibi alanlarda Kazak Türkçesini edebî dil seviyesine getirmek için büyük çaba sarf etmişler ve gerektiğinde bu uğurda sürgünlere ve katliamlara boyun eğmişlerdir. Bütün bunların neticesinde Kazak Türklerinin kültür ve dillerinin Türkçenin bir kolu olarak gelişmesini, bağımsız bir dil olmasını ve bu alanın bilim sahası olarak ortaya çıkmasını sağlamışlardır*" (Buran, 2016: s.89).

Sonuç olarak Sovyet dönemi, Rusların Milli hükümeti yıkıp yerine “Kazakistan Muhar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” kurmasıyla sonuçlanır. Milli sanatçılar katledilerek vahşice öldürülür. Baskı altında yazılar yazdırılmaya çalışılır. Komünizm baskısının bütün edebiyatı etkilediği bir dönemdir. Kazak halkı, milli ruhu canlı tutmaya çalışmıştır.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2. Kazak Türklerinde Roman ve Akbilek Romanı

2.1. Cusipbek Aymawıtoﬀ'un Hayatı ve Edebi Kişiliği

Kazak coğrafyasında 20.yüzyıl başlarında belki de en zor şey halkını dinleyen bir kalem erbabı olmaktır. Siyasi şartların, zulüm ve baskıların en yoğun olduğu dönemlerin birinde hayata gelen Aymawıtoﬀ'da bundan payına düşen bütün sıkıntıları diğer çağdaşları gibi alır. Fakat bu yolda ideallerinden taviz verip geri dönmez.

Tileşov, makalesinde yazar hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Cusipbek Aymawıtoﬀ, 1889'da Bayanaul ilçesinde Kyzylta'da doğar. Ünlü bir şair, roman yazarı, oyun yazarı, tercüman, araştırmacı, tanınmış bir sanatçı, çevirmendir. Babası fakir olmasına rağmen, büyükbabası Dandebay, Kandar asil, zengin, onurlu bir köylü olarak yaşar. Cusipbek, gençliğinde küçük kardeşi Zhakipbek gibi Arapça harfleri, okuma becerilerini, ağaç işçiliğini ve metal işçiliği öğrenir*” (Şukirulı, Tileşov, 2009: s.182). *On beş ya da on altı yaşındayken, ev izni olmadan Pavlodar'a gider ve 1914'te eğitimini bitirip 1918'de Semipalatinsk'te bir seminere katılarak Rus-Ortaokuluna girer. 1918-1919'da Alash fikrini destekler ve Sovyet hükümetine gider. 1920'de, RCP'ye katılır, Kazakistan Konseyine, Halk Komiserliği Koleji'ne üye olur. “Kazak Dili” gazetesini düzenleyen, “Ak Zhol” gazetesi, Shymkent pedagoji kolejini yöneten delege – tüm bunlar Cusipbek Aymawıtoﬀ'un vatandaş olma mücadelesidir. Cusipbek Aymawıtoﬀ, 1931'de vurularak öldürülür* (Şukirulı, Tileşov, 2009: s.182).

2.2.Cusipbek Aymawıtoﬀ'un Edebi Yaşamı

Cusipbek Aymawıtoﬀ, eserlerini yazmadan önce birçok dünya klasiklerini okumuş ve dünya filozoflarının eserlerini incelemiştir.

Tileşov, makalesinde yazar hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Kısa hayat yaşayan Cusipbek Aymawıtoﬀ, zengin, değerli bir edebi ve bilimsel mirası geride bırakır. Shakespeare, V. Hugo, G.Mopassan, Puşkin, NV Gogol, LN Tolstoy, “Uluslararası sanat”, bilimsel eserler; pedagoji, psikomantik, metodoloji hakkında kitaplar verir; büyük şair Magzhan şiiir üzerine derin bir çalışma yazar: Edebiyat, estetik, eleştiri; Her türden makaleler yazar; “Kartkozha”, “Güneşin İncisi”, “Akbilek” gibi romanları ve çeşitli oyunları, Kazak edebiyatı tarihinde yeteneğini ortaya koyar. “Kardzhozha”, 1926'da, Kazak edebiyatında, Avrupa tarzındaki ilk*

gerçekçi nesirinin gereklerini karşılayan, en sofistike eserlerinden biri olarak yayımlanır. Bu, mevcut boyutta uzun süreli bir çalışma değil, 7-8 basılı sayfadır” (Şukirulı, Tileşov, 2009: s183).

2.3. Cusipbek Aymawıtov’un Eserleri ve Kazak Edebiyatındaki Yeri

“Kartkozha”, “Güneşin İncisi”, “Akbilek” ve çeşitli romanları Kazak edebiyatı tarihinin önemli eserlerindedir.

Tileşov, makalesinde yazarın eserleri hakkında şu bilgileri vermektedir: “Cusipbek, Kolbay Togyzov, Saken Seifullin ve Muhtar Auezov ile birlikte ilk Kazak oyun yazarlarından biridir ve eserleri ilk olarak el yazması ile yazılır. Halkın hayatının derin gerçeği, köydeki zengin ile fakirlerin yıkılması ve ünlü 1916 trajedisi onun 1927 yılında yazdığı “Kanapiya-Şarbanu” adlı dramada bulunur” (Şukirulı, Tileşov, 2009: s.184). Zamanın çağdaş toplumsal çelişkileri, çeşitli türlerin eserlerinde açıkça görülmekte ve yansıtılmaktadır. Yazarın, 1925 yılında Taşkent’te yayınlanan “El Barkany” adlı dramadaki yeri ve “Öğrenilen” siyasal bakış açısı, kahraman tarafından konuşulan kelimelere açıkça yansır (Şukirulı, Tileşov, 2009: s.184).

Tileşov, makalesinde yazarın eserlerinin konusu hakkında şu bilgileri vermektedir: “İç Savaş sırasında, ülke, popüler psikolojideki oyun yazarları “El Baudy” nin oyunundaki okur Oraz, Abish ve Commissar’ın videolarından ilham alır. Cusipbek Aimautov 1927’den 1929’a kadar, Mashkhur Zhusip Kopeyev’in Kazak Bilimler Akademisi’nin nadir bulunan el yazması fonundan bir yazar olan Zagan Akişev tarafından yazılmış mektupları bulunur” (Şukirulı, Tileşov, 2009: s.185).

Tileşov, makalesinde Cusipbek’in en iyi dramatolojik çalışmaları hakkında şu bilgileri vermektedir:

- * 1926’da Moskova’da yayınlanan “Kanapiya-Şarbanu” adlı oyun;
- * 1926’da Semipalatinsk’te yayınlanan S. Toraigyrov’a adanmış “Sherniyaz” draması;
- * Eski Kazak köyününün “İnsan Gücü” dansı;
- * 1925 yılında Taşkent’te yayınlanan “El Barkı” draması;
- * 1926’da Moskova’da yayınlanan “Rabita” isimli oyunu (Şukirulı, Tileşov, 2009: s.185).

2.3.1. Romanları

2.3.1.1Kartkozha: 1926, Kazakistan'ın Kızılorda şehrinde yayımlanır. Bu eserde 20.yy'ın başında Kazakistan'da gelişen fikri hareketlerin ve siyasi düşüncelerin değiştiği dönemde Kazak halkının durumu anlatılır.

2.3.1.2. Akbilek: Birçok gazetede tefrika halinde yayımlanmıştır (1928-1929). Romanda Akbilek adlı saf ve temiz bir Kazak kızının hayatı çevresinde Beyaz Rus kuvvetlerinin Kazaklara yaptığı baskı ve eziyetler anlatılmaktadır.

2.3.1.3. Künükeydiñ Cazığı: (1928-1929) 1917 Sovyet ihtilâlinden önceki Kazak hayatını, yani Kazakların örf, adet ve gelenekleriyle bu hayatın güzelliklerini anlatır.

2.3.2.Tiyatro Eserleri

Kazak edebiyatında ilk tiyatro eseri yazan yazarlardan biridir. Ondan fazla tiyatro eseri vardır. Daha Semey'de öğretmenler seminerinde öğrenciyken tiyatro eserleri yazar ve bunlar Kazak gençleri tarafından sahneye konulur. Başlıca tiyatro eserleri şunlardır:

Kanapiya-Şarbanu (1927)

Rabita(1926)

Şerniyaz(1926)

Mansapqorlar(1925)

El Qorğanı(1925)

2.3.3. Şiirleri

İlk şiirlerini Abay'ın şiirlerine nazire olarak yazmıştır. Şiirleri çeşitli gazete, dergi ve antolojilerde yayımlanmış olup o hayattayken kitap halinde yayımlanamamıştır. Alaş Orda Hükümetinin millî marşı olarak kabul edilen şiir de Cusipbek Aymawıtov tarafından yazılmıştır.

2.3.4.Tercümelere

İnsanoğlu hangi coğrafyada yaşarsa yaşasın veya hangi topluma mensup olursa olsun diğer coğrafyalardaki insanların yaptıklarını bilmek ve onlardan faydalanmak ister. Bu sebeple başka toplumlarda ortaya çıkan eserleri tercüme etme gereği ortaya çıkar. Bunu da genellikle aydınlar üstlenir. Hatta bazen düşmanlarının bile içinden

çıkmiş aydınların eserlerini tercüme edip, halkın bilinçlenmesini sağlama yoluna gidilir. Bunu Rus işgalindeki Kazak aydınları da çok başarılı bir şekilde yaparak halkı aydınlatma vazifelerini yerine getirmişlerdir. Özellikle kendilerini Alaş'çı olarak nitelendiren Kazak aydınları bu konuda ellerinden geleni yapmışlardır. Bu aydınlardan biri de Cusipbek Aymawıtov'dur. Yazarın, Rus ve Avrupalı yazarlardan yaptığı hikâye ve tiyatro tercümeleri vardır.

2.3.5.Makaleleri

Çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Bu makalelerde devrin çeşitli meseleleri ele alınıp bunlara çözümler getirilir.

2.3.6.Ders Kitapları

Cusipbek Aymawıtov, "Psihologiya (1926)" başta olmak üzere çeşitli ders kitapları yazar (Şukirulı, Tileşov, 2009: s.186).

2.4.Kazaklarda Roman

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yaşamış Kazak yazarları her zaman idealist öncülerdir. Kazak yazarlar, kaleme aldıkları romanlarda Kazak toplumunu ekonomik, eğitim, siyasi ve kültürel alanlarda geliştirmeyi, gençleri yarınlara hazırlamayı, bunun için her zaman topluma eğitici bilgiler vermeyi prensip edinirler.

Bundan dolayı her şeyden önce Kazak halkında gördükleri kusurları, yanlışlıkları, eksikleri, eleştirmeyi eserlerin temel konusunu hâline getirmişlerdir. Yazarların eserlerinde ortaya koydukları en önemli problemlerden biri cehalettir. Cehaletin sonucu olarak ortaya çıkan hurafeler, bazı geleneklerin yanlış kullanılması gibi kişisel ahlaksızlık ve toplumsal çarpıklıklar Kazak romanının temelini oluşturur.

1917'ye kadar basılmış roman ve hikâyeler, birkaç yazar hariç, Rus fikir ve edebiyatının büyük ölçüde yazarlar üzerinde etkili olmadığı görülür. 20.yüzyıla kadar romanların olgunlaşmadığı incelenen eserlerde anlaşılmaktadır. Özellikle birçok eserde yer alan Kazak hikâye ve destanlarının güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Kazakça romanlarda kullanılan dilin İbray Altınсарın'den itibaren bir olgunlaşma çizgisi takip ettiği görülür.

Kazak roman yazarlarının düşüncelerine göre Kazak halkının önemli sosyal sorunları kadın ve eğitim problemidir. Bundan dolayı yazarların hemen hemen her

eserinde bu iki problem üzerinde durulur. Diğer bir konu ise cehaletten dolayı halkın yanlış dini yönlendirilmesi, hurafelere inanması gibi sorunlarda romanlarda öne çıkar.

20.yüzyıl teknolojisinde Batı'dan Doğu'ya doğru yayıldığı bir zamanda Kazak halkının da örf ve adetlerinde bazı değişimler gerektiği fikri yazarlarımız tarafından savunulur.

İncelediğimiz Akbilek romanının ana fikrini, Kazak toplumunun genel olarak en büyük problemlerinden biri olan evlilik ve cehalet teşkil eder.

Sonuç olarak her millet, kendi yazılı kültürünü ortaya çıkarırken o dönemin eğitim, siyasi, sosyal ve kültürel konularını romanlarına yansıtır. Bazen bir eleştiri olurken bazen de halka bu konularda bilgi verme gayesi güderler.

Aşağıdaki “Anlatılar” başlığı “*Mirjakıp Dulatotulı Baqıtsız Jamal*”, *Jomartbaev T.* “*Qız Körelik*”, *Aymawıtov C.* “*Aqbilek*” adlı eserin son bölümü aynen Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış halini bizlere sunar

Anlatılar²

Her sanat dalının uzmanı, yetenek sahibi, yazar, dramcı, şair, çevirmen, araştırmacı Cusipbek Aymawıtov, 1889 (bazı belgelere göre 1890) tarihinde, bugünde Pavlodar ilinin, Bayanavıl ilçesi, Kızıltav bölgesinde doğmuştur. Babası Aymawıtov fakir olsa bile, diğer dedeleri Dandebay, Kuvandar soylu, halk arasındaki Bey adamlarmış. Gençliğinde Cusipbek, kardeşleri Ahmet, Jakıpbek ile beraber Arapça alfabe öğrenir, okumaya devam eder, ağaç ustalığı, demir ustalığı sanatlarını da öğrenir. On beş-on altı yaşlarında evdekilerden izinsiz Pavlodar'a kaçıp gider, Rusça-Kazakça iki sınıflık okula girer. Diğer taraftan çocuklara eğitim verip masraflarını karşılar, okulunu 1914'te bitirip, Semey'deki okutmanlar lisesine alınır. Liseden 1918'de mezun olur. 1918-1919 yıllarında Alaş ideolojisini koruyan genç okumuş

² Bakınız; Akarov A., Berdibaev R., Dusenbauli E., Kul-Muhammed M., Rausanov E., Sahanov B. (2009)“*Dulatov M. “Baqıtsız Jamal*”, *Jomartbaev T.* “*Qız Körelik*”, *Aymawıtov C.* “*Aqbilek*” (2009) : “Qazaqtın 100 Roman seriyası”, Almatı.

Sovyetler birliği tarafına çıkar. 1920’de RKP(b) sırasına geçer, Kazakistan Birliği kuruluna delegat, Halk pedagoğ komserinin mesleki üyesi olarak, “Kazak Dili” gazetesinin redaktörlüğü, “Ak Jol” gazetesinde çalışma, Çimkent’teki pedagojik kolejinin müdürü olur. Bunların hepsi Cusipbek Aymawıtov’un insan olarak kalıplaşması yolundaki izlerini, hayat zirvelerini gösterir. 1929’da başlayan kıtlık yıllarında oltuya düşen Cusipbek Aymawıtov, 1931’de vurularak öldürölür.

Kıtlık, ilginç sosyal devrimler, büyük devrimler zamanında yaşayan Cusipbek Aymawıtov, erken sonlanmış kısa hayatında arkasına çok zengin, edebi, bilimsel miras bırakmıştır: “Kartkoja” romanı, “El Korđanı”(halk korumacısı), “Mansapkorlar”(Malı mülkü sevenler), “Kanapya ile şarbanu”, “şernyaz” piyesaları, “Nur Küyü” poeması ve birçok eviri kitapları yayımlanmıştır.

Cusipbek Aymawıtov’un kaleminden doğan en önemli eseri “Akbilek” romanı şöyle başlar:

“Öskemen’in diğer tarafında (öbür ucunda), Buktırma’nın sağında dünyada meşhur Altay vardır. Bu Altay’ın güneşli yüzünden kibleye doğru, Ertis’e doğru akan, gürleyen Kürşim vardır.

Altay, Kürşim yeri eski zamanlardan beri büyük Nayman topraklarıdır. Altay’la Kürşim’in kışı ayazlı, yazı ise serin, güneş açıldığında dört tülük³ hayvanları am ağaçlı Yaşlı Altay’ın, Altay gibi anasının göğsünü severek, imrenerek, hoşgörüyle otlarlar (yayıyorlardı). Yaşlı Altay’ın tam ortasında, avucun içinde, bal tadında ayna gibi suyu, rengi ise gök, sırrı da gök, şarap gibi Markagöl vardır. Markagöl’ün etrafında beyaz köylü Altay yurdu. Altay yurdunun, Altay’ın yazı, dağın şımarığı olan ceylan gibi, diğer yurtlardan yüksek olup, Markagöl’ün melteminde eğlenerek yaşıyorlar.”

Kazak edebiyatında realist roman yöntemlerini ilk başarabilen ve kullanan yazar Cusipbek, prozadaki uyak, üslup, kurgu, güzel sanat kurallarına özel anlam verir, özellikle halk dilinin çeşitli zenginliğini rahat kullanabilmiştir. Avrupa, Rus edebiyatındaki betimleme, karakteristikleri hazırlama, duygu çizimi, düşünce fikirleri gösterme geleneklerini rahat kullanır. Yazarın yeteneği özellikle “Akbilek” romanında net gözükür.

3Dört tülük- ev hayvanların genel adı.

Okur hemen kurgunun hareketleri üzerinden başlar; Uzaktaki Altay dağları, beyazlar kaçarak, kırmızılar kovalayarak, karma karışık çekişmeleri olan Milli mücadelesinin zorluğu Kazak köylerine de uğramıştır, ateşin ulaşmadığı aile yoktur. Markagöl kenarında, Teren vadide yaşayan sakin görevli Mamırbay'ın köyüne haydutlar saldırır, kadını öldürüp sağında oturan kızı Akbilek'i askerler alıp kaçarlar. Asıl olay bundan sonra başlayacaktır. Bir kelime bile Rusça bilmeyen çaresiz genç kızın çileli, zorluklarla dolu günleri, ölüm ile yaşam, rüya ile gerçek arasında iğrenç, korkunç maceraları başlar. Eskiden eteğini rüzgâr bile kaldırmayan, erkeğin yüzüne dik bakamayan beyaz melek kız, artık doğanın verdiği asil hazinesinden ayrılıp istemeden, utancından ölecek gibi olur, namusu, imanı parçalanıp, herhangi bir yerden gelen belirsiz haydut, hatta adını bilmeyen beyaz asker subay siyah bıyıklı tarafından ezilir.

Zor durumda, sınır durumu, ölüm ile yaşamın çekişen anında insan psikolojisine yazar, derine girmeye çalışır, geniş şekilde anlatır. On iki yaşında gıncası açılmayan yetişkin kızın çektiği çilesi, ezilen duygusu, yerle bir olan namusu, kirlenmiş onuru bunun hepsi toplanıp realistik açıklıkla, betimleyici ve resimli gösterilir.

Okur çok acıyıp, kalbi üzüldü, Akbilek'le beraber ağlar. Tutsaklığa uğrayan zavallı kızın dilini, dinini bilmeyen, hayatında hiç görmeyen, yaşamı, kuşamı, yemeği, içeceği, âdeti, gelenekleri, görenekleri farklı, siyah bıyıklı Rus subaya istemeden kadın olma hikâyesi net psikolojik ayrımlarla anlatılır.

Hayatın zorluğuna karşı duracak gücü yoktur, siyah bıyıklının altında kaldığından deliye dönecek gibi olup, zorluğun acısından ölecekmiş gibi olan Akbilek'in artık yerine gelen akli, şuuru etrafında neyin olup bittiğini farkedip, her şeyi sezer ve kendine gelmeye başlar.

Böyle iki uçlu, aklını kaybetmiş haldeki Akbilek'in şuuru ilk önce siyah bıyıklı subayın sadece ona yaptığı zorluğunu değil, şımarttığını, yalandan acımasını hisseder. Üstelik dağda, taşta beyazla beyaz olup, kaçarak, memleketinden yurdundan uzaklaşıp, gece gece üzerini çıkarmadan uyuyanların, sadece atın üstünde yaşayan soğukkanlı, sırrı belirsiz, amacı bulanık grubun da isteklerinin farkına varır.

Diğer taraftan yazar, siyah bıyıklı subayın kendi ağzıyla hayatını anlatır. Böyle duruma nasıl uğradı, atası, dedesi, soyu soppu, Sovyetler Birliğine neden karşı çıkarlar,

kırsalda yeniden çıkan laleyi koparıp, tabanına koyduğunda zorlanmaz mı, namusu, arı nerede kaldı; böyle soruların hepsine psikolojik açıdan inanılacak cevaplar aramıştır. İki milletvekili: Biri suçsuz, sağda hıçkırarak ağlayan kız, ikincisi de Sovyetler Birliğine karşı silah kaldıran, vurarak, çekişerek, sonunda bir başka yöntem bulunmadığı için, Çin'i geçen subay, bunları bir yorganın altında birleştiren sert vakit emir, zorluk, ihanet kütüğü, siyah bıyıklının hareketi vardır.

Arkasından kovalayarak gelen kırmızı askerler, bastonlarıyla beraber kaçan beyaz askerler kendilerini nereye gizleyeceklerini bilemeyip, her yere dağıldığında Akbilek, haydutların eski yurdunda gereksiz eşya gibi kalır. Sonra zavallı canın doğaya, dağa, taşa hıçkırarak derdini anlatması, çocukluk, asil değerlerinden ayrıldığını yoklayıp, derin derdin sınırına batması güzel ustalıkla betimlenir.

Kurda yem olmaya az kalan, kaçıp zor kurtulan, ecelin tırnağından kurtulup, ölecek gibi öz yurduna gelen Akbilek'i eskisinden daha zor, çileli günler bekliyordu. Haydutun elindeki zulüm zulüm müdür ki, tam cehennem sonra başlamış, ateş gibi yayılan dedikodu, iftira insanın yüzünü karalayıp, canını yakmıştı. Eskiden âşık olan, aralarında sözleri olan Bekbolat'ın kendisi de güvenmeyip, bu inanılmaz olaya emin olduktan sonra, hiçbir şey bilmiyor, anlamıyor gibi ters çevrilip gitti.

Mamırbay'ın yeniden evlenmesi, Örik tokalının acımasız huyları, Urkya yengenin insaniyeti, siyah bıyıklı subaydan kalan masum bebek İskender'in doğması; bunların hepsi tek tek realist olaylar olarak görülür.

İlk önce yalandan acımak, esirgemek, korumak sonradan zorluk, dalga, alay, karalamaların cehennem ateşine yakılmış gibi olan Akbilek, sonunda canlı kalır. Zamanın akışı, hayatın dalgası yavaş yavaş, eski yaraya tedavi yapıp, yaşamın yeni yaprakları başını gösterip büyümeye başlar. Ağabeyi Tölegen'in peşinden gidip okuması, Semey, Ombı şehirlerini görmesi, kırk canlı kadın değil mi, gelecek günlerinden umut bekleyip hareket eder.

Romanda karakter, olay çok değil uygun, derli toplu, özellikle dramatism prensiplerine özel bakılmıştır. Yazar, yarı yolda çıkan karakteri bile akılda kalacak şekilde iyice anlatmıştır. Yüz, konuşma tarzı, hareketleri, işleri; her şey bir karakteri oluşturmaya çok lazım olan sanatsal kurallarıyla, karakterin kendi kendini anlatması Cusipbek Aymawıtov'un sık sık kullandığı edebi üslubudur.

Okuyalım: “Ben kısa burunlu, badem gözlü, küçük kulaklı, yamuk kabaklı, dik saçlı, kırışık alınlı, kumral yiğidim. Yaşım otuz beşte. Babam Toybazar kendim Mukaş olalı, ağzım aşı, ayağım ata değmedi”.Yoksuldan çıkmış bu Mukaş sınıf tartışmasının anlamını, nedenini tamamen algılamış adam değil, elinen geldiği kadarıyla servete, şöhrete ulaşmak ister, birinde intikamı varsa ona tamamen düşman olur, zavallı kız Akbilek’i kurtların ağzına bırakıp gittiğinin sebebi: Mamırbay’la anlaşmazlığıdır.

Hikâyenin temelinde Akbilek’in kaderini anlatmak isterse de, yazar gerekli yerlerde zaman motifini tanıtmak için çeşitli ortamın vekillerini gösterir. Akbala, Baltaş, Doğa, Jorğabek, Tölegen, bunların bir araya toplandığı anı, oradaki huyunun suyunun özelliklerini, Sovyetler Döneminin ilk yıllarındaki sosyal düşünceleri, aydınlar arasındaki çeşitli izleri, yolları; her şeyi tamamen değil, bir göz gezdirmiş gibi iletir, sanatsal türde anlatılsa bile, az ve öz, net betimleme, anlamlı, derin monologlar, diyaloglar, çok gizli sırları açacak anlatılarla büyük sırlardan haberdar eder.

Romanın ilk üç bölümü derli toplu, ustaca, güzelce anlatılır, yarıda kalan, sonu olmayan olaylar çok az, Akbilek’in başındaki psikolojik durumlar realist güçle güvenli, net verilir ve dördüncü en son bölümde gazetecilik, denemeli özellikler görülür. Akbilek ile Kamila’nın arasındaki uzun sır, okuldaki olaylar, aydınların hikâyesi, Baltaş ile Akbilek’in ilişkisi, her şey genel olarak gösterilir. Üslubundaki yüksek dalga, okurla dümdüz konuşmak sanatsal gücüne soğukluk katmıştır. Genç hayatında ak yüreğine balta değmiş Akbilek gibi kadının Baltaş gibi yiğidi, hayatının yâri edinmesi ve zorla doğurduğu evladı İskendir’ini tekrar öpmesi, yazarın başka bir hayata işaretidir.

Romanlar dünyanın her yerinde hemen hemen her yazar için geçerli bazı sebeplerle kaleme alınır. Bu sebepler siyasi, tarihi, sosyolojik, kültürel, güvenlik modernizm, dini vb. kaygı veya toplumu aydınlatma ve yönlendirme gibi hedeflerle yazılır. Bu amaçlar doğrultusunda şahıs kadrosu, dil, üslup ve içerikleri oluşturur. İncelemeye değer bu hususlar önemli birer parça olarak karşımıza çıkar. İncelemeye değer bu hususlarda kullanılan her madde ve isim kendi içinde bütünlük oluşturur. Aynı kaygıyı 20.yüzyılın başında Kazak toplumunu aydınlatmaya çalışan aydınlardan biri olan Cusıpbek Aymawıtov’da taşır.

Aşağıda yazarın Akbilek adlı romanının şahıs kadrosundan başlamak suretiyle dil, üslup, şekil ve içerik incelemesi ele alınarak bu kısım şekillendirilmiştir.

2.5. Şahıs Kadrosu

Cusipbek Aymawıtov'un "Akbilek" adlı romanında olay örgüsündeki ana kahraman "Akbilek"tir. Diğer kahramanlar olay örgüsü içerisinde belirli bölümlerde geçen yardımcı unsurlar olarak romanın içinde karşımıza çıkar. Olay örgüsü bağlamında dikkati çeken en önemli öge Kazak kadınının ihtilalinin anlatılmasıdır. Bundan dolayı bu romanın öne çıkan kahramanı "Akbilek" tir.

Akbilek: Romanın ana kahramanıdır. Akbilek, Kazak gelenek ve örflerine sıkı sıkıya bağlıdır. Hayatının içinde eğitim önemli bir yer tutmaktadır. Beyazların Kazaklar'a yaptığı işkenceleri, eziyetleri bizzat görüp yaşayan kişidir. Akbilek, pek çok zorlu olaylar yaşamış, hor görülmüş, hiçbir yere sığamamıştır. Roman kahramanımızın bir çocuğu vardır. Çocuğunun adı İskender'dir. Bu yaşadığı zorlu olaylar Akbilek'i romanın sonunda Sovyet Kadını haline getirmiştir. Yazar, Akbilek üzerinden Kazak kadınının nasıl olması gerektiğini, namus kavramını, geleneksel eğitim anlayışını bu romanda vermiştir:

"Erkeklerin dediklerini yapma! Yaparsan, bozulursun. Namusun gider. İnsan olmazsın. Evvel dersini çalış. Evleneceğin anda erkeklere bakarsın." derdi. Kazak'ın okumuş kızlarını ağabeyim de kötülerdi, eğlenmek, neşelenmekten başka bir şey bilmezler derdi. O sözleri aklımda.

Dediklerini yapmadığımdan, erkekler benim peşime düştüler. Bana "kendini beğenmiş" dedi, "zengin kızı" dedi, "kukla" dedi, "burnu havada" dedi. Söylemediği laf kalmadı. Dokuz kere iftira attılar. Yalandan "Şu oğlana mektup yazmışsın, şuyla yakınmışsın." diye iftira attılar. Bana mektup yazıp, aşık oldular. Yuvarlak kağıt indirip, çeşitli kötü laflar dediler. Ama yine ikna olmadım. Sonunda karanlık gecelerde ayağımdan çekip gider, döver hale geldi. Kağıt kitaplarımı, tarağımı, örtümü çalacak hale geldiler. Erkek dediğin çok tuhaf bir yaramaz oluyormuş." (T.T.A. 274)

Toplumda kıskançlık, iç sıkıntılar, haset, iftiranın olduğu bu örneklerle açıkça görülür. Bu iftiralara çoğunlukla kadınlar mağruz kalır.

Mamırbay: Akbilek'in babasıdır. Kazak kültürünün katı bir temsilcisi olarak romanda yer alan baba figürüdür. Ailesini ve çocuklarını koruyan fakat çevrede kabul edilmiş,

ahlak anlayışına tereddütsüz bağlı olan kişidir. İki oğlu ve iki kızı vardır. Bunların isimleri; Tölegen, Akbilek, Sara Kajiken'dir. Akbilek'i çok sever, fakat Ruslar'dan kaçıp geri geldiğinde onu bir türlü kabul edemez. Buda Mamırbay'ın eski Kazak anlayışına ve töreye sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösterir. Buna rağmen en sonunda kendisini yetiştirip kocası ile eve dönen kızına karşı duyguları değişmiş, onu kabul etmiştir.

Akbilek'in Annesi: Romanın başlangıcında okuyucunun karşısına çıkan kızı için ölüme giden fedakâr Kazak anne modelidir.

Bekbolat: Akbilek'in ilk nişanlısıdır. Yazar bize Bekbolat'ın dış görünüşünü, ahlakını ve aile yapısını yansıtan bir tanıtım yapar:

“Esmer, orta boylu, koç burunlu, tilki bıyıklı çukur gözlü yiğidim. Yaşım yirminin yedisinde. Adım Bekbolat. Başımda kadifeyle dikilmiş siyah süslemeli hayvan derisinden yapılan tımak, üzerimde Rus giysisine benzeyen ceket ve pantolon var. Gri fes deriye siyah alaca karışık gümüşle süslemeli kemer, ayağымda eski yamuk ayakkabım vardır. Kemerimde ise deriden yapılmış saçaklı kını var boynuz kollu keskin bıçağım ve önde davul bağlamak için uzun deri bağım, benim sanatsız yiğit olmadığımın delilidir belki.

Eskiden bir zenginin, bugünlerde ise orta yaşamdaki ailenin çocuğuyum, eskiden koyun beş yüze, at iki yüze, inek altmışa, deve yirmiye kadar yükselmişti. Şimdi bunların dörtte biri de kalmamış.

Babamız kaç yıldır elbaşı, aulnay, bey olmuştur. Bir aulnay halkın önde gelen kişisidir. Ağam aile olarak kendi başına ayrı yaşıyor. Erkek kardeşim Semey'de okumaktadır. Annemiz ise at yılında (eski takvime göre) kurt hastalığından vefat ettikten sonra, babam bugünlerde bir fakirin beyaz tenli, bauursak burunlu yeni yetişen kızın nişanını bozduarak on beş inek başlık parasını verip almıştır. Tokal bugünlerde babamın boynuna kadar bindi.

Yıllarca zekat, fitreyi yoksullara verip, bizi okutmak için babamız kısa burunlu, tam bir esmer olan hocayı tutup, sekiz yıl civarında yazlık evin arkasındaki çayırda, kışın ise misafir odasında sallanarak, evin sıcaklığında uyuyakalarak ders çalıştık. Hocayı dinlemeyip, ona buna küsüp, adamlara küfür edip yaramaz olsam bile Hocadan birçok defa dayak yeyip sonunda

başarabildim. Komşunun hanımıyla hocanın arasındaki ilişkiyi farkedene babam hocayı kovdu fakat bizim de gözümüz açıldı.” (T.T.A. 94)

Babasının nişanladığı kızını kabul etmeyerek gördüğü Abilek’e aşık olur. Burada Kazak kültüründe görücü usulünün görüldüğünü söyleyebiliriz. Akbilek’i çok sever, onu Ruslar kaçırır bile geri geldiğinde kabul eder. Ta ki Akbilek’in çocuğu olduğunu duyana kadar. Fakat burada da törenin önemi ve toplumdaki etkisi görülür. Çünkü Bekbolat her şeye karşın Akbilek’i kabul etmeyi ister. Toplumun o günkü şartlarında çocuklu bir kadını alamaz. Yerleşik kültüre karşı gelemez.

Mukaş: Yazar, bu karakteri roman içinde kötü olarak bize sunar. Romanın içerisinde yazar bize Mukaş’ı şöyle tarif eder:

“Ben kısa burunlu, badem gözlü, küçük kulaklı, yamuk kabaklı, dik saçlı, kırışık alınlı, kumral yiğidim. Yaşım otuz beşte. Babam Toybazar kendim Mukaş olalı, ağızım aşı, ayağım ata değmedi. Akıl gireli sürekli başkasının kapısında ydım. Hiç değeri olmayan, karma, sert, kötü Tölevbay adamın kuzusuna çobanlık yaptım. Halk yaylada, çayır ve bayırda kımız içip kızarak, sarhoş olup yattıklarında, ben eşikte oturup kırılmış sarı tabakla savmal içerek, şalvarım ter olup, şekpenim sallanarak, yırtılmış.” (T.T.A. 99)

“Evi arayan kuzuyu köyden çıkaramadan, soluk soluğa kalıp, pişman olup, ağlayarak yürürdüm. Çocuklar altıbakanla sallanırlar, ak süyek oynayıp, gürültü patırtıyla, eğlenip, koyunlara nöbet tutup, şarkı söyleyip, eğlenirken “Sabah uyanamazsın, uyu!” diyene zenginin sesini duyduktan sonra, siyah devenin ter kokmuş örtüsünü örtünerek, evin yanında arkamı ters yöne verip uyuyordum. Özellikle tam güçlü uykudayken: “Kalk, kuzuları çıkar!” diye zenginin arkadan tekmeleyip uyandırması canımı acıtır. Çare yoktur, isteksizce kuzuları çıkarıp, bir kase ayran içip, gözünü ovalayıp açarsın ve gidersin. Güneş ısınincaya kadar koşarak, köye kaçmış kuzuyla çekişerek, kesişerek taşla vurur ve böyle devam edersin.

On beş yaşa kadar Şabanbay’ın koyunu güttüm.” (T.T.A. 99)

Burada yazar bize Mukaş’ın çocuklukta yoksulluk içinde ve zengin ailelerin yanında hor görülüp çobanlık yaparak büyüdüğünü bundan dolayı çocukluğundaki

kötü yaşam koşullarından kurtulabilmek ve zengin olabilmek için her yolu mübah gören bir insana dönüşünü anlatır.

Sonunda yapılan değerlendirmede Mukaş'ın karakteri hakkında şunlar ifade edilmektedir:

“... Yoksuldan çıkmış bu Mukaş sınıf tartışmasının anlamını, nedenini tamamen algılamış adam değil, elinen geldiği kadarıyla servete, şöhrete ulaşmak ister, birinde intikamı varsa ona tamamen düşman olur, zavallı kız Akbilek'i kurtların ağzına bırakıp gittiğinin sebebi: Mamırbay'la anlaşmazlığıdır.” (T.T.A. 99)

Mamırbay ile arası bozuk olan, bu yüzden intikam için kızını Akbilek'i Ruslar'a vermekten çekinmeyen, cahil Kazak komünisttir. Önceden çobanlık yapan Mukaş, daha sonra askerliği Ruslardan öğrenmiştir.

Ancak yazar hiçbir Kazak'ın özünde kötü olmadığını Mukaş'ın kendi kendine yanlış yaptığını Mukaş'ın düşüncesinden anlıyoruz:

“Halkı bu kadar çekişmeye sokan Mukaş ne kadar katildir? Eyvah, ben Kazak mıyım? Kazak isem kendi kanıma neden kin tuttum? Diğerlerini boş ver de “ağabeycim” diye yalvaran, elini veren Akbilek'in bileğini göğe uzatarak, sinirine dokunup Ruslara mı verdim? Ağabeyi olmazsa, bu kızın ne suçu vardır?.. O zaman ben öleceğimi bilmeyen bir aptalım. Yoksa böyle duruma sokarak, bu kadar ağlatarak, sızlatarak kargışını alıp, sevimsiz olduğumda nereye sığınırım, nasıl yaşarım diye düşünüyorum. Bunların hepsini yaptıran benim olduğumu öğrenirlerse, bilmezler mi, beni yaşatmazlar... Bırak, ben cinnet geçirmişim. Beni şeytan dürtmüştür... Fakat artık işi halletsek olur mu acaba? Olmaz. Gerçeği söylersem bile ortalık karışır. Halkın benden başka düşmanı, haram sütünü emmiş, haram oğlu olamaz...”(T.T.A. 108)

Mukaş, ne kadar çok yanlış iş yapsa da bu yaptıklarından pişman olduğunu, kendisine kızıp bir Kazak'a yakışmayan hareketlerde bulunduğunu iç konuşmasıyla görürüz. Kazak özünde iyidir, fakat yaşam şartları, siyasi sebepler, hırs gibi pek çok sebep insanı bazen ona yakışmayacak hareketler yapmaya iter. Bu romanda o çatışmayı yaşayan karakter Mukaş'tır.

Altınay: Mukaş'ın eşi. Mukaş'a her zaman kaba davranır, onu bir eş olarak görmez.

Medev: Mukaş ile Altınay'ın çocuğu.

Urkyä: Emir'in eşidir. Akbilek'in yengesidir. Akbilek'in annesinden sonra onun eğitimi dâhil her Şeyi ile ilgilenen ve her daim yanında olan kişidir. Kendisinin çocuğu olmaz, Akbilek'in oğluna analık yapar. Akbilek'in tek dert ortağı, sırdaşıdır. Yazar Urkyä'yi Akbilek'in işlerini kolaylaştıran ve hedeflerinde aracı olarak yararlandığı bir karakter olarak bizlere sunar.

Emir: Urkyä'nın kocasıdır. Mamırbay'ın amcaoğludur. Sakin, delikanlı bir yiğittir.

Kajiken: Akbilek'in 12 yaşındaki erkek kardeşidir.

Sara: Akbilek'in 7 yaşındaki kız kardeşidir. Daha annesine doyamadan kk yaşta üvey anne ile tanışır. Eğitim ağındaki bu kızın en ufak bir hatası bile üvey annesi rik tarafından Őiddetle karşılanmaya yeter.

“7 yaşındaki Sara isimli kız kardeşi vardır. Akbilek kendine daha çok şu iki kardeşlerinin ksz kaldığına çok üzülür. Kajiken daha oyuncak oynayan çocuktur, çoğu zaman çocuklarla oynar, dışarıda olur. Tombik Saracığı Akbilek'in yanından hiç uzaklaşmaz; saçı dağınık şu an bile yanında. Hey, zavallı! Kadınlar ses çıkarırken Kajiken eve dönmemiş. Sara Akbilek'in sesi çıktıkça, gözünden akan yaşi grdkce beraber ağlamaya başlardı. Kajiken anasının yokluğunu henüz hissetmiyor, Sara çok yıprandı. Akbilek biraz kendine gelerek, Sara'nın çamaşırlarını yıkayıp, yırtılmış elbiselerini dikip, kopmuş düğmeleri dikerek, yıpranmış, bit basmış başını yıkayıp, saçını tarayıp, tenhada dizine yatırıp, bitini ıkartırdı.” (T.T.A. 209)

Annesinin yokluğunda ablası Akbilek'in yanından ayrılmaz. Onunla ağlar onunla güler. Yazar, Sara'yi saçları dağınık bir Şekilde tasvir eder. Bu da onun annesinin yokluğundan dolayı gördüğü bakımsızlığı okuyucuya verir. Sara ile ilgilenen artık ablası Akbilek'tir.

Tezekbay: Mukaş'ın köyünün cahil hocasıdır.

İskender: Köyün masum, yufka yürekli, Allah'tan her daim korkan bilge kişisidir. Yazar bize “İskender de kimdir?” der ve daha sonrasında İskender'in nasıl biri olduğunu anlatır:

“İskender de kimdir? Akbilek'e zararı dokunmaz mı? O zaman yavaş yavaş Akbilek'e yanına gelene kadar, İskender'in nasıl birisi olduğunu anlatayım.

Bu İskender divanenin gitmediği yer, adımını atmadığı dağ yoktur. Bu Öskemen, Burabay, Semey, Karkaralı gibi yerlerin tümünü İskender çıplak ayakla gezmiştir. O treni de, gemiyi de görmüştür. “Gemiiii, Gemiii” diye ona dair şiir de yazmıştır.

İskender’de ev bark yoktur. Herhangi bir ev onun evidir. Dağ taş, bayır çayır, eski mezarlık her yer onun evidir. Orada halk da yaşamıyor. Onun halkı tüm Kazaklardır. Onun beslediği hayvanı da yoktur. Durumu demin gördüğünüz gibidir. O mal mülk biriktirmez. Para verirsen, herhangi bir köyün çocuklarını toplar ve yarışma gerçekleştirir sonra onlara hediye payı olarak dağıtır. İskender birisinden torba almaz, peynir, kurut almaz, ona eline ne yiyecek yemek verirsen yeterlidir. Evin içindeki yukarıda(törde) iyice oturur ve “Allah hakktır!” deyip bir kere yüksek sesle seslenir sonra içeceğini içip, bastonuna dayanarak kalkıp gider. Tane boncuğunu, baykuş tüyünü sorarsan İskender hemen kiskanmadan verir. Fakat kızlar, kadınlardan kendisi bile çekinmeden sorarak alır.

İskender yalan dolanı, kişiyi aldatmayı hiç bilmez, insanoğluna kötülük yapmayı aklının ucundan bile geçirmez. Büyüklere “baba, ağa” der. Yeni gelen gelin olsa bile tüm kadınlara “ana”(şeşe) diye hitap ediyor. Erkek, kadın diye ayırım yapmaz, tüm çocuklara “balakayım” der, kişiyle asla sert konuşmaz. Onu üzen birisi varsa da hiçbir şey yapmaz, sadece başını sallar” (T.T.A. 134)

Yazar bu şahsı Allah dostu, eren, kâmil, mürşid, âlim yani insan-ı kâmil olarak romanın merkezine almıştır.

Örik: Mamırbay’ın ikinci eşi, Akbilek’in üvey annesidir. Çok becerikli ve çalışkan bir kadın olmasına rağmen iki çocuğundan ayrılıp Mamırbay’a satılması onu tipik “kötü üvey anne” rolüne sokar. Köye geldiğinde köy kadınlarının birkaçı hariç hiçbiri Örik’i sevmez. Örik, Akbilek’e ve kardeşlerine kötü davranır, Mamırbay’ı Akbilek’e karşı doldurur. Akbilek’in bir hatasını bulmak onun en büyük hazzı haline gelmiştir.

“Örik çalışkan kadın çıktı. Çalışkanlığıdır: Belini sıkıca bağlayıp, ipini de sıkı tutup, kış için kesilen etlerin bağırsaklarını temizleyen kadınlara yardım edip, bağırsağa bir kere olsun yağı kaçırmadan, bir tabağa ayırarak biriktirdiler.

Bağırsak, karın temizleyen kadınların nihak için yapılan kemik et, ince ve zarif yağ, uyku, bel, damar, kısa yutak, dalak gibileri de:

“Buraya getir, buraya!”-diye burnunu kaldırıp, astava (et koymak için ağaçtan yapılmış kacak) koydular. Örik iyileştiği zaman kadınlar birbirine bakarak, dudaklarını buruşturup:

“Bu bir nefsi çok kötü biridir” -diye konuştular.

Kazı kestiğinde, sucuk, büyen (bağırsağın kalını) karta (atın bağırsağı) yaptığında, etler parçalanırken Örik kendisi dimdik bakıp takip ediyor. O kadar Örik inatçı, her cimriliğini yaptıka, kadınlar daha da inat edip, çalmayarı çalacak kadar hale geldiler.

Eskisi gibi değil, hayvan bakıcı, köle de bu kadından çile çekti. Hesaba girmeyen (maaşına ek olmayan), rahat rahat çıkıp giren bağırsak, karınlar, ciğer, arkası, boyunlar kıla dizildi. Örik yemek hazırlamak için ustalığını gösterdi. Eskiden soğım kesildiği gün rahmetli baybişe köyün adamlarını çağırıp, iyi güzellerini alıp, bir kere doyururdu, bu sene öyle olmadı. Öyle devam ederken, Örik bir taraf, köy bir taraf olmaya başladılar. Örik’e karşı çıkanlar Akbilek’e gelip anlatırlar.” (T.T.A. 250)

“Örik sinirlenerek:

“Senin yılanın kurur mu her zaman? Ne kadar bir yaramaz çocuk!” -diye Sara’yı tepeciğe bir kere bırakır. Sara ağlayıp ablasına gelir. Akbilek bu sefer de sessiz kalır. Yine bir defasında: “Ayağınla halıyı kirlettin” -diye Sara’yı iterek çıkarır. Sara yine ağlar. Akbilek yine sessiz kalır. Artık bir gün Kajiken gelirken isteksiz lambanın camını kırar. Örik onu ensesinden döver.”

“Böyle çekişme sırasında, birini takip etmenin, kazmanın yüzünden Akbilek’in hamile olduğu ortaya çıktı.

Bu haberi duyduğunda Örik öldüğü eşi dirilip, iki çocuğu eline düşmüş gibi sevindi.” (T.T.A. 251)

Bütün bu açıkları Akbilek’e karşı kullanan klasik “üvey anne” tipini temsil eder.

Tölegen: Yiğit, delikanlı, kaynağası, Akbilek’in ağabeyidir. Babası onu okuması için şehre göndermiştir. İyi huyludur. Bekbolat’ın da yakın arkadaşıdır. Bekbolat, hastanede yatarken onu birkaç defa ziyaret etmiş, iyi huylu, konuşkan bir insandır. Fakat Tölegen çok da anlaşılır bir kişiliğe sahip değildir. Magişa adlı Başkurt bir kızla

evlenecektir. Çok iyi bir aileden gelen bu kız, iyi derecede Rusça bilen birisidir. İleride de Akbilek'in en büyük yardımcılarından biri olacaktır.

“Bekbolat Tölegen'in nasıl birisi olduğunu çıkaramıyor, kafası şişerdi. Bekbolat'ın çekingen olması da bu Tölegen'in gizemli olmasıydı.” (T.T.A. 155)
“Tölegen'in alacağı hakkı da vardır: O kendisi prodkom (gıda) adlı ofiste, komiserin yardımcısıdır, çünkü Tölegen sıcak yeri bilir. İyi kuşam, iyi yemek prodkomşilerden bulunur.

Bunların nereden geldiğini Bekbolat nereden bilsin ki?

Belli olanı Tölegen becerikli ve kendini düşünen yiğit diye düşündü. Ama gerçekten de becerikliydi. İyi yaşamayı kim sevmesin? Öyle olsa bile Tölegen “halkın faydası” sözünü sadece sözde kullanır ama derinden bakınca kendini daha çok düşündüğündendi. O Kazaklara yazık olur diye hiç söylemezdi. Halktan mal mülk, gıda, vergi toplanacaksa, komiserin söylediğini iki kere söyletmeden yapmaya canını verirdi. Toplantılarda asla çekişip, tartışmazdı, kendi düşüncesini dışarıya çıkarmaktan korkar çekinirdi. Kendinden büyük olan müdürlere yalakalık yapmanın yolunu iyi bilirdi. Ancak çok eli açık, yüzü gülen bir yiğitti.” (T.T.A. 171)

Musabay: Mamırbay'ı düşürmek isteyen kötü bir karakterdir. Önceden fakir şimdi zengin birisidir. Karısı da fakir bir aileden gelmedir.

“Musabay yeni zenginleşmiş malı mülkü seven, fakat beceriksiz biriydi (eskiden şehrin fakiriydi, kadını da yoksulun kızıdır). Evindeki her işle meşgul olan kadınıdır, onun sayesinde insan olarak kalırdı. Geçen sefer kaybolan bir iki dişi atı Mamırbay etrafından çıkmış, ona bir türlü eli ulaşamıyordu. Çünkü Mamırbay'a da millet lazım: Etrafındaki hırsızların işini çözmezse, insanlığı nerededir? Bu kızı ele düştüğünde, bunun intikamını alamaz mıyız diye, Musabay kötü düşüncelere dalmıştı.” (T.T.A. 147)

Bozingen: Musabay'ın hanımı.

Aytjan: Bozingen'in kızı.

Kümsinay: Akbilek'in misafir olduğu fakir evin kadını.

Birmağan: Musabay'ın hizmetçisini karısı yaptığı için onun düşmanıdır. Fakat Musabay'ın tersine o, zenginlikten fakirliğe düşmüş bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Jıtır: Kurnaz, taş yürekli, yalancı, dedikoducu, söz ustası bir adamdır. Dolandırıcı olduğunu çokça kez hapisaneye girip çıkmasından anlıyoruz. Her konu hakkında söyleyecek illaki bir şeyler bulur. Her şey hakkında bilgisi vardır, olmasa bile varmış gibi konuşur. İnsanları ikna etmekte de ustadır.

“Jıtır'ın bilmeyen haberi, duymayan dedikodusu yoktur, akıp gelen bir sözdür kendisi. Ağzı ağzına değmeden konuşur durur. O konuştuğunda Bekbolat'ın ağzı açık kalmış, rahatlamaya başladı. O halk partisini, seçimini, kimin rüşvet aldığı, kimin evinin, malının soyulduğunu, kimin kadını, kızı gittiğini, kimlerin kavga ettiğini, tartıştığını, kırmızı ile beyazın savaştığını kimin kafası davada kaldığını, kimin üzerinden şikayet edilip gazetelere basıldığını, kimin hapisaneye girdiğini, kimin çıkarıldığını, kimin kefil aradığını her şeyi sırayla anlattı. Onun tanımadığı muhtarı, konuşmadığı kişisi, bilmediği kanunu da yoktur.” (T.T.A. 157)

Aben: Çıkarıcı, halktan rüşvet toplayan, hırsızların çoğalmasını sağlayan, Bekbolat'ın babasıyla arası açık olan kişidir. Jıtır ile zamanında iş yapmıştır. Bu yönden birbirlerine benzeyen karakterlerdir. Fakat Jıtır ile Aben daha sonradan birbirlerine düşman olmuşlardır. Yönetim tamamen Aben'in elindedir. Çünkü o ne kadar gayriresmi, düzenbaz, dolandırıcılık yapsa da sekiz bölgeci bir eyaletin yöneticisidir. Romanda Aben ile dönemin yönetimi hakkında fikir sahibi olabiliyoruz.

Tıpan: Tölegen'e gelen misafir olarak karşımıza çıkar. O, sürekli eleştirilerde bulunan Aben için iyi düşünceler besleyen bir insandır.

“Tıpan dediğimiz Tışkanbay adlı kişidir. İkan gibi büyük okumuş birisi olmazsa da, eskiden var olan, namuslu kişi olduğu içim, halk “Tıpan” demişler.

Tıpan da, İkan da talih kuşu başlarından uçan insanlardı.” (T.T.A. 177)

“Tıpan'ın yaşını insanın çözmesi kolay değil, çok değişiyor. Çünkü anket doldururken Tıpan 45 olarak çıkar, genç kadın varsa yanında 30-35'e çıkarırdı.” (T.T.A. 177)

“Tıpan’ın geçmiş zamandaki işlerini sayarsak bitiremezsin. Tıpan ilk başta Aben’in çavirmenydi. Sonra Meruay’da çevirmen olarak, bahtı açılmış, Tıpan’ın boyu da o halk, aldığı hanımı da o memleketin kızıdır.” (T.T.A. 188)

Ikan: Gerçek adı Istıkbay olan 50-60 yaşlarındaki adamdır.

“Ikan’ı elli civarında, altmış dersek de büyük yanılmış değiliz, zira alın derisi kırışık, yüzü ağzi da kırışık, gözüne ak düşmüş kişidir.” (T.T.A. 177)

“Ikan (gerçek ismi Istıkbay) eskiden büyük şehirde yaşayıp, hipodrom yaparak, atların, votkaların iyilerini görmüştür, Rus’tan kadın almış. “Keren” zamanındaki toplum üyelerinin sırasına de girmişti, kendine bir olgun kişidir. Kırmızılar geldikten sonra bu saltanatlı yaşamdan uzaklaşarak, saç ağardığında, ölmeden önce halkını bulup, bu şehre gelse bile, apartman, odun, ev eşyaları eksik kalıp, kızına kaşe mont, oğluna çizme almadan, yaşlı kadının kulağını her gün yerdı. Kendisi bir bölümde (podotdelde) yardımcılık görevini yapmıştı.” (T.T.A. 176)

Baltaş: Akbilek’in ağabeyi Tölegen’in arkadaşıdır. Okumuş komünisttir. İlçede yönetici, okumuş, aydın bir insandır. Rusça konuşmayı da bilir.

“...yakışıklı, kıyafeti de düzgün esmer, yürüyüşü de düzgün Baltaş adlı yiğitti...” (T.T.A. 178)

Sovyet Devletini destekler ve romanın sonunda Akbilek ile evlenir.

Doğa: Tölegen’in diğer arkadaşlarındandır.

“Ya Doğa? Doğa da yabancı adam, şehirdeki yoksulun çocuğudur. Fakat Doğa’nın dayıları Aben’le aynı boydandır. Doğa Sartav halkına çıktığında, Aben onu “yiğen” diye elinden öpüp ağırlamıştı, gök atının yağını da vermişti. Bununla durmadan, Doğa malı da ters görmeyen adamdır; cebine yumuşak kağıt da konulmuştur. O da azdır. Doğa’nın aklında bir güzel kız almak vardı...” (T.T.A. 188)

Jorğabek: Akbilek’in ağabeyi Tölegen’in yakın arkadaşıdır. Yazarımız okuyucuya Jorğabek’i uzun uzadıya tanıtmıştır:

“Bu adam okulu geç bitirmiş, toplum işine yeni gelen adam. Bu kendisi ünlü bolsın çocuğudur. Lisede okurken zeki, becerikli, söz ustası çocuk olmuş. Ondan hâla becerikli, fakat Kolçak zamanında iyi yerde görev yapmış, göze giren kırmızı geldiğinde halk arasında kaçarak gezerdi. Görev için

Kazaklardan olan okumuş insanları lazım diye, geçmiş işleri bağışlanan Jorğabek yakın zaman içerisinde gelmiş, arazi bölümüne girmişti. Onun tüm amacı: gençleri iyi tutup, onurunu, etkisini yürütmek için söylediklerini yaptırmaktı. Kazarsak dibindeki düşüncesi bir büyük yer alır. Bu düşüncesi kalbinin dibinde sarı tereyağı gibi saklanıp yatardı. Dış yüzünde becerikli, söz sahibi, sosyalcılık, işçilik iyilikten başka sakat huyu gözükmezdi. Herkesin yüzüne bakarak değişen, kendi fikrini asla söylemezdi. O yaşlıyla, gençle, komüsitte, olmayanla da iyi konuşurdu. Onun Rus'u da, düşmanı da olmazdı. Arkasından kötüleyen kişisiyle göz göze gelerek iyi konuşturlardı. Kendine göre kurnazdı, halkın hepsini aldatırım diye düşünürdü. Tölegen ikisinin huyunda bir benzerlik vardır. Fakat Tölegen'e göre bu daha güçlü, kendine çekebilene, okumuş, onurlu, becerikliydi. İlk görüşmede bir konuştuğu kişiyi hemen çeken bir sıcakkanlılığı vardı. Toplantılarda konuşursa, "Jorğabek adamdır!" derlerdi. (T.T.A. 188)

Akbala: Yazar, Akbala'nın fiziki özelliklerinden şöyle söz eder:

"Çocuklar onu söz ustası, çok şey bilen diye överlerdi.Orta boylu, alnı yüksek, beyaz yüzlü yiğitti.Bakışları, konuşmaları da sakın oğlana benzer."
(T.T.A. 276)

"Bu gelenlerden dört yiğidin biri: Koçtan doğmuş kuzu gibi, yakışıklı Akbala'ydı." (T.T.A. 178)

Romanda Akbala'nın okumuş ve bilgili bir kişi olduğunu görebiliyoruz:

"Akbala söze başladı. Sakin, yavaş, güzel sesiyle başladı." (T.T.A. 277)

Yazarımız burada Akbala ile bizim Tanzimat Edebiyatında hayatımıza giren okumuş, kültürlü ve aydın tipini Kazak edebiyatına yansıtmıştır.

Akbergen: Bekbolat'ın can dostu.

Jakıp: Ajan, eğitmen, polis.

Aldekey:Hikayeler bilen usta kişi.

Zengin: Mamırbay'ın ikinci kez evlenmek için gittiği evin sahibi.

İmambay Bey: Zengin'in evine gelen köylü.

Aldekey: Zengin'in evine gelen köylü.

Müsipali: Zengin'in evine gelen köylü.

Koyteke: Çoban.

Ultatak: Mamırbay'ın yol arkadaşı.

Körkembay: Akbilek'in doğum yapmak için gittiği köydeki yaşlı kadın. Halk Hekimi tipini temsil eder.

Rahımcan: Çin'e göç eden kişilerden biri.

Akan: Rahımcan'ın ağabeyi.

Kamila: Boyabay'ın kızı. Akbilek'in ana tarafından akrabası.

Baltaş: Akbilek'in okuldan arkadaşı. Akbilek'e aşık olup onu bebeğiyle kabul eden genç.

İskender: Akbilek'in Siyah Bıyıklıdan olan oğlu.

Akbala: Akbilek'in okuldan arkadaşı.

Külanda: Akbala'nın eski sevdiği kız.

Tanti Bey: Yardımcı karakter.

Sarseken: Yardımcı karakter.

Kozieke: Yardımcı karakter.

Omarali: Yardımcı karakter.

İvanov: Yardımcı karakter.

Emre: Yardımcı karakter.

Küliken: Yardımcı karakter.

2.6. Olay Örgüsü

Roman, dört bölümden oluşur:

1. bölüm, mekânın tasviriyle, Altay Dağlarının eteklerinde bir fakir Kazak evinde başlar. Rus askerleri yiyecek ve içecek bulmak için Kazak evlerine saldırırlar bazen de bu evdeki kadınları ve kızları dağa kaçırlar. Yine birgün evleri talan ederken Mukaş'ın yardımı ile Akbilek'i kaçırlar. Mukaş, Mamırbay'dan intikam almak için kızı Akbilek'i Ruslar'ın kaçırmaması için yardım eder. Nişanlısı kaçırlırken büyük bir mücadele verir, ama Rus askerlerine karşı fazla mücadele veremez ve yaralanır.

Kaçırılan Akbilek'e siyah bıyıklı Rus âşık olur ve onu kadını yapar. Siyah bıyıklı Rus askeri, bu kızın sadece kendisinin olması için diğer askerler ile düello yapar ve kazanır. Bundan sonra siyah bıyıklı Rus askerinin malı olmuştur.

Ruslar savaş için yola koyulurken Kara bıyıklı asker Akbilek'i götürmek ister, fakat Akbilek bunu kabul etmez. Bunun üzerine asker Akbilek'i öldürmek ister, ama sevdiği için öldürmeye kıyamaz ve onu mağarada tek başına bırakarak yola çıkarlar.

Akbilek'te uzun süre çadırda tek başına yaşar. Burada vahşi hayvanların saldırısına uğrar, bunlardan kurtulan Akbilek aç, sussuz olarak yola çıkar. Yolda İskender adlı erenle karşılaşır ve onunla en yakın virane bir evde kalır. Burada babasının düşmanı Musabay ile karşılaşır. Musabay, Akbilek'i öldürmek ister, fakat Birmağan onu kendi evine götürmek için yardım eder. Oradan köyüne doğru yola çıkarlar. Akbilek, köyüne utana sıkıla gider.

2. bölüm, Akbilek'in nişanlısı Bekbolat'ın omzuna kurşun yemesiyle başlar. Hastanede, Akbilek'in ahvalini düşünüp durur. Bekbolat hastanede Jıltır adında yalancı ve düzenbaz biri ile tanışır. Jıltır, eski suçlarını kapatmak için Bekbolat adı ile dilekçe yazmak ister. Dilekçede babasının adının geçtiğini duyunca okuma yazma bilmediğini öne sürerek bu dilekçeyi kabul etmez. Taburcu olduğunda ise Akbilek'in ağabeyi olan Tölegen'in apartmanına gider. Ağabeyine Akbilek'i sorar ve yaşadığına dair ümit vardır. Burada Soyvet komiserleri ile zamanın siyaseti, devrimi hakkında konuşmalar yapılır. Bu toplantıda Jorğabek birkaç kere soru sorar:

1. *Siyaset ile sınıf tartışma konusunu açıklayabilir miyiz?*
2. *Sanatsız millete sosyalizm yerleştirmek doğru mu?*
3. *Tarihte böyle tecrübe olmuş mu? Marks söylemiş mi?*
4. *Biz (Kazak) kapital yıldönümünü yapacak mıyız?*
5. *Kazakların geleceğine nasıl bakarsınız?*
6. *Rus'un yaptığı yol Kazaklarageçerlimi?*
7. *Yeryüzünde devrim olmadan, bir ülkeye sosyalizm gelir mi?*
8. *Grup hakkında Kazakların geçmişine dair neler var? (T.T.A. 193)*

Bu toplantıda bir nitekim Kazakistan'ın durumu da konuşulmaktadır.

3. bölümde, Akbilek köye geri gelmiştir. Akbilek, annesinin yasını tuttuğu için kimse ona soru sormaz. Akbilek ailesinin ve çevresinin yüzüne nasıl bakacağını düşünür. Rus askerlerinin elindeyken yaşadıkları aklına gelir ve daha çok üzülür. Babası Akbilek'i dışlar, fakat içinde kızına karşı büyük bir sevgi vardır. Başından geçenleri sormaya cesaret edemez. Bunun sebebi ise çevrenin baskısı ve ne söyleyecekleri endişesidir.

Akbilek'in bu dönemde tek sırdaşı ve arkadaşı yengesi Urkya'dır. Bütün sıkıntılarını, mutluluklarını ona anlatır, yengesi de aynı şekilde bu sırları saklar ve kimseyle paylaşmaz. Akbilek'in Bekbolat ile görüşmesi, annesinin ölümünü ve diğer

sıkıntıları az çok unutturur. Akbilek'in hamileliği kışın sonuna doğru anlaşılır. Babası bu haberi duyunca kızından tamamen uzaklaşır. Doğum sırasında kızını evden kovar. Yengesi onu evinin yakınında oturan Körkembay ninenin evine götürür. Erkek  ocuk dünyaya gelir fakat bu çocuğu görmek istemez ve yaşı kadın bu çocuğu alır götürür. Mamırbay, ikinci kez evlenir. Akbilek de oğlunu dünyaya getirir. Bekbolat, Akbilek'in hamile olduğunu duyunca onunla evlenmekten vazgeçer.

4. bölüm, Çin'deki bir adanın anlatılmasıyla başlar. Sıkıntı ve eziyet çeken Akbilek için yeni bir dönem başlamaktadır. Akbilek, Semey ve Orınbor şehirlerinde ağabeyinin desteği ile eğitim alır. Bu bölümde artık Akbilek'in Sovyet kadınına dönüşümünü görürüz. Akbilek artık okumuş, Rusça  ğrenen,  niversiteye giden geç bir kadına bürünmüştür. Yeni aşkı, yeni hayatı burada anlatılır.

2.7.. Zaman ve Mekan

2.7.1. Zaman

Kazak coğrafyasında Rusların işgal ve asimile hareketlerini zirveye taşıdıkları bir dönem olan 1917-1919 tarihlerini temel alır, fakat yüzyıllık sorunlar işlenir.

Bu da gösteriyor ki yazarın romanını yazarken zamanı yok sayması imk nsızdır. Sımsıkı değilse bile az çok romanının ipini elinde tutması gerekir. Yoksa roman anlaşılmaz duruma gelir ve bu romancı için kötü bir kusurdur.

Nurullah  etin, *“Roman  z mleme Yöntemi”* kitabında romanda zaman kavramını şeyle tasvir eder: *“Roman, bir zaman sanattır ve geniş bir zamana yayılan olay, durum, olgu, yaşantı, duygu, hayal ve düşünce unsurlarının sergilenmesidir”* ( etin, 2013:s.126).

Romanda   zaman mevcuttur, olayların geçtiği kendi zamanı, anlatma zamanı ve yazıya geçirme zamanı. Edebi eserlerde zaman konusunda dikkat edilmesi gereken en önemli husus “kronoloji”dir. Bir eserde zamanın akışı gerçek hayattaki gibi “düzenli” olabileceği gibi, geriye dönüşler veya ileriye gidişler ile esere estetik açıdan zenginlik katar. Akbilek romanında geriye dönüşler ve ileriye gidişler görülmemektedir. Kronolojik sıra takip edilmiştir.

Akbilek romanında zaman unsuruna dikkat edildiğinde, onun tarih  olarak nitelendirilebilecek romanlarında kronolojik sıra ile anlatıldığı görülmektedir. Olay  rg s  gerçek hayatta olduğu istikamette ilerler. Okuyucuda kafa karışıklığına sebep olacak türden zaman karmaşası genel olarak bulunmaz.

Akbilek romanı Rusya’da Bolşevik-Manşevik savaşının son döneminde başlayıp, 1928 yılının sonlarına kadar olan dönemi anlatan bir romandır. Romandaki zaman ise Kazakistan’da yeni bir düzenin kurulduğu her şeyin değiştiği Sovyet rejiminin kabul edildiği dönemdir. Sovyetler döneminin ilk yıllarındaki sosyal düşünceleri, aydınların arasındaki çeşitli izleri, yolları; her şeyi tamamen değil, fakat bir göz gezdirmiş gibi anlatılır.

Sanatsal türde anlatılsa bile, az ve öz, net betimleme, anlamlı, derin monolog, diyaloglar, çok gizli sırları açacak anlatılarla büyük sırlardan haberdar eder. Bunlarda bize gösteriyor ki romanın içinde zaman zaman Sovyet Rejimi tartışılmaktadır.

Diğer tarafından, yazar siyah bıyıklı subayın kendi ağzıyla hayatını anlatır, böyle duruma nasıl uğradı, atası, dedesi, soyu sopu, Sovyetler Birliğine neden karşı çıkarlar, kırsalda yeniden çıkan laleyi koparıp, tabanına koyduğunda zorlanmaz mı, namusu, arı nerede kaldı; böyle soruların hepsine psikolojik açıdan inanılacak cevaplar aranmıştır.

Romanın bazı yerlerinde zaman detaylara inilerek verilmiştir:

“Ve 1914’te “Köpköl” adlı fabrika olmuş.” (T.T.A. 163)

“Ve 1916’da Saradır fuarında Petr Pavlov’un tüccarı olan Patkolla’nın 30 bin put topladığı vergileri sözleşmeye alıp, Ertis’e indirip vermeye her putuna bir somdan alıp, hamala 90 kuruştan vermiş, halkın üç bin somunun hakkını yedi”(T.T.A. 164)

“Ve 25 Haziran 1916’da yasaya göre, fakir halkın işçilerini çağırdıklarında, Karabaş fabrikasından Aben Mataoğlu kurşun öğütecek sözleşmeyi alıp, o sözleşmeye alan ve zor işten alıp kalacağım diye, aldığı kişilerinden 96 at alır hem o öğüttüğü kurşunun hakkını Aben Matayoğlu kendisi kâr yapar ve 19 ile 31 arasındaki oğlanların yerine çocuk yerleştirip, hem yalandan hasta olmuş, diğerlerinden kişi başı bir at almış, vermezsen, görürsün diye ürkütmüş.”(T.T.A. 164)

“Ve 1919’da divandaki nöbetçi Alekseev’le dost olup, nefret eden insanlarını hapishaneye kapattı. Onları çıkarırım diye birçok parasını aldı.” (T.T.A. 165)

“Ve bu yıl Ağustos ayında Kolçak hükümeti ile Zemstvo emir verdi diye, yönetmen Abbas Matayoğlu halka duyurdu.” (T.T.A. 165)

“Ve Ağustos 1919 tarihinde Semey’e gidip, Kolçak hazinesi ile yakın olarak, askere 300 at vermek için anlaşmışlar.” (T.T.A. 165)

Sonuç olarak, Akbilek romanının zaman konusunda dikkatli olunduğu görülür. Olayların akışı ile paralel olarak zamanın ilerleyişi doğru orantılıdır. Akbilek romanının macera yoğunluğuna, bakış açısına ve konunun içeriğine bağlı olarak zamansal istikrara önem verilmiştir.

2.7.2.Mekân

Mekân, romanı oluşturan temel unsurların başında gelir. Romandaki akış genellikle kurgusal veya gerçek ortamlarda gerçekleşir. Kullanılan mekânlar romana toplumsal bir özellik ve gerçekçilik verir.

Mehmet Tekin *“Roman Sanatı”* adlı eserinde romancının dört amaç için mekânı kullandığını ifade eder. Bu dört amacı şu şekilde sıralar:

- Olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak.*
- Romanın kahramanlarını çizmek.*
- Toplumunu yansıtmak.*
- Atmosfer yaratmak.* (Tekin, 2001: s.129).

Mekân, okuyucunun çevreyi, romanın kahramanını, dönemi tanıtmak ve okuyucuyu içine çekmek açısından önemli bir öğedir.

Mekân, insanlığın ortaya çıktığı ilk günden itibaren önemli bir kavram olmuştur. İnsanlar zamanla mekânı maddi bir nesne olmaktan çıkarıp manevi bir nesne yapar. Bugün Batı uygarlıklarının Yunanistan’a karşı olan sevgisi ve aynı şekilde Türklerin Orta Asya’ya karşı sevgisi bize mekânın maddi olmaktan çıkıp manevi bir kaynak olduğunu gösterir.

Bizim bu düşüncemizi Gerry Smyth-Jo Croft’da doğrulamaktadır:

“Gerry Smyth ve Jo Croft, mekân kavramının yaşamak fiiliyle ilgili unsurlarla çevrelendiğini ifade etmektedirler. İster evin içerisinde isterse dışında olalım, ister evle aramızda temel bir bağ olsun isterse tüm bunları görmezden gelme

eğiliminde olalım yaşam her noktada mekânla iç içedir. İnsan, dünyadaki konumu itibarıyla mekânda yürür, ona temas eder, onu araç olarak kullanır ve yine onun tarafından kapsanır. “Basitçe ortaya koyarsak, ev yaşamlarımızın en temel parçasıdır.” (Smyth- Croft, 2000: s. 12).

Romanlarda mekân tasvirleri verilmek istenen düşüncenin inandırıcılık ve okuyucuyu içine çekme açısından ne kadar önemli olduğunu biliyoruz. Mekân, romanlar için temel bir sahnedir. Her zaman günlük yaşamın anlatıldığı, hayattan bölümlerde mekânın roman için önemini görürüz.

Kazakistan’ın 1917-1919 yıllarını anlatan bu eserde öne çıkan mekân Kazakistan coğrafyasıdır. Bu coğrafyada ev temasının da çokça işlendiği görülür. Akbilek’in evden kaçırılması yine bir eve götürülmesi, çocuğunun doğumunu başka bir evde yapması, Bekbolat’ın hastane çıkışı Akbilek’in ağabeyinin evine gitmesi vb. romanda çok geçmektedir. Ev, dönemin toplumsal şartlarını en iyi gösteren öğedir. Akbilek’in fakir bir evde kaçırılması ve çocuğunu küçük ve fakir bir evde dünyaya getirmesi bunun en iyi örneğidir.

“Romanlarda eve dönüş ya da evden kaçış sadece mekândan değil aileden de uzaklaşmaya ya da ona dönüşkarşılık gelmektedir. Aileyi temsil eden, evi hem mekân hem de kavram olarak bir arada tutan ise, büyük ölçüde anne ve babadır” (Demir, 2011: s.555).

Akbilek’in kaçırılması olayında sadece evden uzaklaşmayı simgelemez. Ailesinden uzaklaşmayı anlatır. Aynı şekilde geri dönüşünde kendinden çok utanmasına rağmen babasının yanına dönme arzusu evin sadece bir mekanı değil aileyi temsil ettiğini gösterir.

Nurullah Çetin’in romanda mekân konusunu şöyle ifade eder: *“Mekân, romana özgü olay ya da olayların ve roman kişilerinin hareketlerine ayrılmış bir sahne olan yerdir” (Çetin, 2013: s.133).*

Mekânlar, genellikle somut ve soyut olarak ikiye ayrılır. Akbilek romanında geçen mekânlar somuttur. Nurullah Çetin’in romanda somut mekân konusunda şöyle ifade eder: *“Somut mekân; roman kişilerinin gerçek hayatta olduğu gibi içinde*

buldukları, yaşayıp hareket ettikleri, gündelik yaşantılarını ve her çeşit faaliyetlerini sürdürdükleri, bu evrene ait somut, bildiğimiz mekânlardır” (Çetin, 2013: s.134).

Akbilek romanında geçen mekânlar;

Altay’ın Kürşim Yeri

“Altay, Kürşim yeri eski zamanlardan beri büyük Nayman topraklarıdır. Altay’la Kürşim’in kışı ayazlı, yazı ise serin, güneş açıldığında dört tülük⁴ hayvanları çam ağaçlı Yaşlı Altay’ın, Altay gibi anasının göğsünü severek, imerenek, hoşgörüsüyle otlarlar (yayıyorlardı). Yaşlı Altay’ın tam ortasında, avucun içinde, bal tadında ayna gibi suyu, rengi ise gök, sırrı da gök, şarap gibi Markagöl vardır.” (T.T.A. 88)

Markagöl

“Markagöl’ün etrafında beyaz köylü Altay yurdu. Altay yurdunun, Altay’ın yazı, dağın şımarığı olan ceylan gibi, diğer yurtlardan yüksek olup, Markagöl’ün melteminde eğlenerek yaşıyorlar.” (T.T.A. 88)

Hastane

“İlk sıralarda hastanenin sarı yatağına pis ilaçlar, otlu yemeklerine alışamıyordu, beğenmeden, sıkılıp, endişe içinde yatsa da, gün geçtikçe hastaneyi sahiplenmiş gibi alışmıştı.” (T.T.A. 152)

“Hastanenin duvarları, tabanı, tavanı da planya çekmiş gibi düm düz ve çok titizce temizlenmiş tertemizdir. Bunları gördükten sonra kendisi iyileşmişti” (T.T.A. 152)

Tölegen’nin Evi

“Tertemiz iki oda. Giriş odanın ortasında büyük masa var. Kenarında sandalyeler var. Köşede Tölegen’in asılı kıyafetleri: İki pantolon, biri siyah kumaşlı, biri mavi kumaşlı, kokarcalı ışık, brandalı muşamba, kısa kollu kemzalı ve kumaşlı pantolonu var. Son ikisi Tölegen’in giyme tarzı değil. “Bunu ne yapacak?” diye düşündü.” (T.T.A. 170)

4 Dört tülük- ev hayvanların genel adı.

Çin’de Bulunan Bir Ada

Ada hakkında çok bilgi verilmez, sadece adada karşılaştığı akrabası ile sohbeti okuyucuya yansıtmıştır. Ada tam olarak Çin’in neresindedir, bu adaya nasıl gidilir bilinmemektedir. Belki de yazar burada bu bilgileri vermeyerek okuyucuyu biraz meraklandırmak ister.

“Ertis’in sağ kenarında Semey, solunda ise Alaş şehri. Alaş ile Semey arasından geçerken, Ertisağılacak ingen gibi açılır. Açıldığı noktada ada ortaya çıkar. Ada tamamen ormanla kaplı. Yaz gelince oraya orman yakışır, altına güzel halıdan otlar döşenir. Ada güzelleşir, ada parlar. İki şehrin canlı canlı erkek ve kadınları kırmızılı yeşilli kıyafetler giyip, çeşit çeşit sandallara binerler, o tek adaya gidip göğe çıkarlar. Ada tamamen ağaçlıdır.” (T.T.A. 261)

Kara-Ekem Vadisi

Kara-ekem vadisidir. Kara-ekem vadisi kapalı uçurum, tam ortası ise çukur gibi yerleşen çayırdır ve bir giriş yeri olan ama oyuk yerdir.

-Orınbor

-Bozkırdaki Köyler

-Şehir Merkezinde Bir Ev, Büro

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Dil, Üslup, Şekil ve İçerik

3.1. Dil ve Üslup

Romanların temelini inşa eden en önemli öğeler dil ve üsluptur. Edebiyatın temel malzemesi dil olduğundan dolayı romanlar deyimlerden, kelime ve cümle gruplarından meydana gelmektedir.

Bir romanda dil ve üslup sadece romanın okuyucuya aktarılmasını değil aynı zamanda yazarın iç dünyasını ve duygu derinliği ile okuyucuyu olayların içine sürükler ve inandırıcılık katar.

Bir edebi eseri okuduğumuz zaman dil ve üslubundan yola çıkarak hangi yazarın kaleminden çıktığını az çok tahmin edebiliriz.

Philip Stevick, “*Roman Teorisi*” adlı eserde üslubun tanımını şöyle verir: “*Her yazarın kendine mahsus bir dil kullanış şekli vardır ki buna da “idiolect” ya da üslup denmiştir*” (Stevick, 2004: s.189).

Her edebi eserin kendine has bir üslubu olduğu için çalışmanın bu kısmında “*Akbilek*” romanından yola çıkarak Cusipbek Aymawıtov, kullandığı dil ve üslubu ile inceleyeceğiz.

Cusipbek Aymawıtov, siyasi ve kültürel olarak Kazakistan ülkesine tamamen ait olan bir yazardır. On beş ya da on altı yaşındayken, ev izni olmadan Pavlodar'a gider ve 1914'te eğitimini bitirip 1918'de Semipalatinsk'te bir seminere katılarak Rus-Ortaokuluna girer. 1918-1919'da Alash fikrini destekler ve Sovyet hükümetine gider. 1920'de, RCP'ye katılmış Kazakistan Konseyine, Halk Komiserliği Koleji'ne üye olur. “Kazak dili” gazetesini düzenleyen, “*Ak Zhol*” gazetesini, *Shymkent pedagoji kolejinin yöneten delege, tüm bunlar Cusipbek Aymawıtov'un vatandaş olma mücadelesidir* (Şukirulı, Tileşov, 2009: s.182).

Bu olaylar yazarın olgunlaşmasına ve birçok tür ile ilgili eser vermesine vesile olmuştur. Yazar, “*Akbilek*” romanında gördüğümüz üzere kendi ideolojisini roman üzerinden anlatma yoluna gitmiştir. Bu yüzden yazar üslup olarak doğrudan anlatım tekniğini benimsemiştir. Yazar, “*Akbilek*” romanında anlatıcının yardımı ile romana başlar ve sunar. Bu teknik ile okuyucuları direk romanın içine alır. Romanın giriş bölümünde bunu daha iyi görebiliriz:

“Öskemen’in diğer tarafında (öbür ucunda), Buktırma’nın sağında dünyada meşhur Altay vardır. Bu Altay’ın güneşli yüzünden kibleye doğru, Ertis’e doğru akan, gürleyen Kürşim vardır.” (T.T.A. 88)

“Altay, Kürşim yeri eski zamanlardan beri büyük Nayman topraklarıdır. Altay’la Kürşim’in kışı ayazlı, yazı ise serin, güneş açıldığında dört tülük hayvanları çam ağaçlı Yaşlı Altay’ın, Altay gibi anasının göğsünü severek, imerenek, hoşgörüyü otlarlar (yayılıyorlardı). Yaşlı Altay’ın tam ortasında, avucun içinde, bal tadında ayna gibi suyu, rengi ise gök, sırrı da gök, şarap gibi Markagöl vardır. Markagöl’ün etrafında beyaz köylü Altay yurdu. Altay yurdunun, Altay’ın yazı, dağın şımarığı olan ceylan gibi, diğer yurtlardan yüksek olup, Markagöl’ün melteminde eğlenerek yaşıyorlar.” (T.T.A. 88)

“Markagöl’ün suyu bal gibi. Markagöl’ün suyunu içip, otunu yiyen sarı karınlı, küçük memeli hayvanların göğsünden süt akıyor, süt değil sanki kut dersin, könek könek akar, siyah saba kızıma taşar, koyu, soğuk, sarı kımız, köpüklenen ilaç gibi kımız tabak tabak taşıyor. Bir kâse içmiş kimse tam bir hür kızını kucaklamış gibi olur, yüzünden fırtınalar çıkacakmış gibi, ağzı kopuz gibi çalar, sarhoş olur, genç gibi olur ata binerek, Altay dağlarını şaşırtarak, dağın taşını güreterek, gökpar, yarışmalar, tartışmalar, güreşlerde canlanıyorlar.” (T.T.A. 88)

O yıllarda Kazakistan’da yaşanan siyasi olaylar, doğrudan duygulara hitap etmenin gerekli olduğu anlayışını zorunlu hale getirmiştir. Bir tarafta ülkelerini yeni bir rejim getirmek isteyen Rusya, diğer yanda da bu ülkelerin çıkarlarına hizmet eden yazarlar, zorbacı siyasilere karşı halk, duygusal bir hazır bulunuşluk halinde idi. Halkı bu karmaşa içerisindeki halinin, yazarların anlatım üslubunda etkili olduğunu düşünebiliriz.

Yazar, romanda ne anlaşılması gerektiğine kendisi karar vermek için bu tekniği seçmiştir. Örneğin bireysel hak ve yeni yönetim ya da kapitalist bir anlayışın ülke içinde ne gibi olumlu ve olumsuz sonuçlar doğuracağını kahramanlar üzerinden maddeler şeklinde verir.

Jorğabek birkaç kere soru sordu:

1. Siyaset ile sınıf tartışma konusunu açıklayabilir miyiz?
2. Sanatsız millete sosyalizm yerleştirmek doğru mu?

3. Tarihte böyle tecrübe olmuş mu? Marks söylemiş mi?
4. Biz (Kazak) kapital yıldönümünü yapacak mıyız?
5. Kazakların geleceğine nasıl bakarsınız?
6. Rus'un yaptığı yol Kazaklarageçerlimi?
7. Yeryüzünde devrim olmadan, bir ülkeye sosyalizm gelir mi?
8. Grup hakkında Kazakların geçmişine dair neler var gibi. (T.T.A. 193)

Yazarın bu anlatımı kullanması ülkesinde baskın olan otoriter rejimlerle bağlantılı olduğunu gösterebilir. Zira bu baskılar insanların tam ve doğru bilgilere ulaşamayacağını göstermektedir.

Cusipbek Aymawıtov, eserlerini halk için yazmıştır. Kazak halkını bilgilendirme, bilinçlendirme adına eserler kaleme almıştır. Yazılarını yazdığı kesim, her zaman rejimle yan yana duran siyasi rütbenin yüksek olduğu kişilerin dili değildir. Akbilek gibi ezilen, temel hak ve hürriyetlerinin zorla alıkonulduğu ve çoğunluğu teşkil eden halktır. Yazarımız diğer eserlerinden de yola çıkarak düşünce sistemi olarak benimsemiş olduğu sosyalist gerçekçiliğe uygun olarak; sade, şeffaf, kolay anlaşılır bir üslup ile eserler kaleme almıştır.

3.1.1. Dramatik Üslup

Nurullah Çetin, dramatik üslubu şöyle tanımlar: *“İnsanın kendi kendisiyle, toplumla, tabiatla üzücü sonuçlara sebep olacak şekilde çatışma hâlinde sunulduğu üslup çeşididir.* (Çetin, 2009: s.276) Yazar, Akbilek'in yaşadığı acı tecrübeleri bize verirken dramatik üsluptan yararlanır.

Akbilek'in Rusların elinden kaçmasıyla kendi kendine yapmış olduğu mukayese, içinde bulunduğu durum, üzüntü ve arayışı dramatik üslupla verilmiştir:

“Bu haram nefesiyle, haram ağzıyla babamın nurlu yüzüne nasıl bakacağım, nasıl da ona haramlığı bulaştıracam? Hüda'dan korkmadan, onun kutsal olan mescit gibi evine nasıl gireceğim? “Kafirin” öpmüş, okşamış ayağıyla seccadeyi döşeyen yere nasıl rahat rahat basacağım? “Kafiri” kucaklayan haram ellerimle babamın saf sofrasına nasıl götüreceğim, nasıl bir tabaktan yemek yiyeceğim? Bunu önceden düşünseydin! Bunları hatırlasaydım! Sadece kendimi düşünmüş durmuşum, ya pirim hey! Bunlar benim hakkında ne düşünüyorlar acaba? Beni haram olmadan temiz geliyor diye kim düşünür ki?

Yoksa benim hayatta kaldığımdan daha öldüğümü mü istediler? Kim bilir, belki öyle olmuştur. Beni gördüklerinde, “Şunun adamın Rus’un kirlettiği kızıdır” diye kim olursa olsun öyle düşünüyorlar galiba! Veya biri ya babamla, ya da benimle tartıştığı sırada söyleyivereceği bellidir...” (T.T.A. 150)

“Aman! Ya Benim nişanlım? O artık benim etrafıma yanaşır mı? Rus’tan kalmış bir çöpi ne yapsın artık? Hiç olmazsa bozulmayan kaymak ona nasip olmadı... O benimle evlenmezse başka kim evlenir benimle? Ben ise halkın ünlü gözüne engel olan siğili oldum! Aklımı kaybeden ben bunu önceden farketseydim! Dün gece haram bedenimi kurt parçalayıp, neden yemedi acaba?!” (T.T.A. 150)

3.1.2. Düşünce Üslubu

Nurullah Çetin, düşünce üslubunu şöyle tanımlar: *“Düşüncelerin düz bir biçimde doğrudan doğruya verildiği üslup”* (Çetin,2009: s.278) *“Akbilek”* adlı romanımızda sık sık karşımıza çıkar. Bu üslup çeşidinde fikir, doğrudan doğruya verilir. Kelime oyunlarına başvurulmadan, düşünce duru bir şekilde aktarılır. Akbilek’in Ruslar hakkında düşündüklerini duru bir şekilde görmekteyiz:

“Oh, Yaradan! Rus’a güven yokmuş! O günden itibaren karı koca oluyordu şimdi gideceği anda öldürürüm dediği sadece kendini düşünme değil mi, nasıl vicdansızlık, nasıl katillik! Rus dediğin sadece kendim için yaşarım derlermiş. Diğerlerini de insan gibi görmüyormuş! Acımak diye bir şey olsaydı...” (T.T.A. 123)

“Acımasız ecel, insanın önünden bağırarak gelmiş mi? Fark etmeden arkandan buraya gizlice gelip, hemen vurduğunu ancak bilirsin. Ecel bir hırsızdır, ecele ne yapabilirsin ki?” (T.T.A. 116)

3.1.3. Bilinç Akımı Üslubu

“Hatırlamalara, çağrışımlara bağlı olarak birbiriyle kopuk ve bağlantısız olay, duygu ve düşüncelerin” olduğu üslup çeşitidir.

Bekbolat, hastanede Akbilek’in ne halde olduğunu düşünerek, çeşitli düşünceleri kendi kendine sayıklarken bilinç akımı üslubunun örneğini bize verir.

“Ben, işte, Hüda'nın parlayan güneşini gördüm, iyileştim. O ise bugünlerde ne durumda acaba? Yoksa tutuklu olarak iki gözü yaşa dolmuş halde mi? Yoksa Ruslar öldürdüler mi? Yoksa sarı Rusla kucaklaşarak oturuyorlar mı? Yoksa herkes saldırarak...” (T.T.A. 153)

3.2. Anlatım Teknikleri

3.2.1. Tasvir Tekniği

İkinci olarak ise yazar, “*Akbilek*” romanında tasvirlerle geniş yer vermiştir. Romanda olayların geçtiği topraklar olan Altay dağları, Markagölü ve çevresi, hem romanın başında hem akış sırasında devamlı tasvir edilmiştir. Bu topraklara yabancı olmayan yazarımız buraları detaylı bir şekilde anlatmıştır.

“Öskemen'in diğer tarafında (öbür ucunda), Buktırma'nın sağında dünyada meşhur Altay vardır. Bu Altay'ın güneşli yüzünden kibleye doğru, Ertis'e doğru akan, gürleyen Kürşim vardır.

Altay, Kürşim yeri eski zamanlardan beri büyük Nayman topraklarıdır. Altay'la Kürşim'in kışı ayazlı, yazı ise serin, güneş açıldığında dört tülük hayvanları çam ağaçlı Yaşlı Altay'ın, Altay gibi anasının göğsünü severek, imerenerek, hoşgörüsüyle otlarlar(yayıyorlardı). Yaşlı Altay'ın tam ortasında, avucun içinde, bal tadında ayna gibi suyu, rengi ise gök, sırrı da gök, şarap gibi Markagöl vardır. Markagöl'ün etrafında beyaz köylü Altay yurdu. Altay yurdunun, Altay'ın yazı, dağın şımarığı olan ceylan gibi, diğer yurtlardan yüksek olup, Markagöl'ün melteminde eğlenerek yaşıyorlar.

Markagöl'ün suyu bal gibi. Markagöl'ün suyunu içip, otunu yiyen sarı karınlı, küçük memeli hayvanların göğsünden süt akıyor, süt değil sanki kut dersin, könek könek akar, siyah saba kımıza taşar, koyu, soğuk, sarı kımız, köpüklenen ilaç gibi kımız tabak tabak taşıyor. Bir kâse içmiş kimse tam bir hür kızını kucaklamış gibi olur, yüzünden fırtınlar çıkacakmış gibi, ağzı kopuz gibi çalar, sarhoş olur, genç gibi olur ata binerek, Altay dağlarını şaşırtarak, dağın taşını güreterek, gökpar, yarışmalar, tartışmalar, güreşlerde canlanıyorlar.” (T.T.A. 88)

Görüldüğü gibi olay örgüsünün geçeceği yerler uzun bir tasvirle okura anlatılarak olaylar başlamadan önce okurun bölgeyi detaylı bir şekilde tanımasını ön görmüştür.

Tasvir tekniği, edebi metinlerin içerisindeki kişi, zaman, mekân gibi unsurları daha canlı ve görünür kılmak için yapılır. Tasvir, herhangi bir şeyi olduğu gibi anlatmak, sergilemek demek değildir. Romancılar, tasvir tekniğini kullanırken tasvir edeceği şeyin kendi düşüncesi ile olan bölümünü ön plana çıkarır ve anlattığı şeye canlılık verir.

Yazar, romanlarındaki kahramanlarını hemen hemen kendi sanat anlayışlarına uygun bir şekilde çizerek ete kemiğe büründürür. Tasvir tekniği metni süslerken bir yandan okuyucuya açıklamalarda bulunur. Roman kahramanlarının ruh dünyalarını yansıtması bakımından da önemlidir.

“Esmer, orta boylu, ko burunlu, tilki bıyıklı çukur gözlü yiğidim. Yaşım yirminin yedisinde. Adım Bekbolat. Başımda kadifeyle dikilmiş siyah süslemeli hayvan derisinden yapılan tımak, üzerimde Rus giysisine benzeyen ceket ve pantolon var. Gri fes deriye siyah alaca karışık gümüşle süslemeli kemer, ayağımda eski yamuk ayakkabım vardır. Kemerimde ise deriden yapılmış saçaklı kını var boynuz kollu keskin bıçağım ve nde davul bağlamak için uzun deri bağım, benim sanatsız yiğit olmadığımın delilidir belki.” (T.T.A. 94)

“Ben kısa burunlu, badem gözlü, küçük kulaklı, yamuk kabaklı, dik saçlı, kırık alınlı, kumral yiğidim. Yaşım otuz beşte. Babam Toybazar kendim Mukaş olalı, ağzım aşa, ayağım ata değmedi. Akıl gireli sürekli başkasının kapısında ydım. Hiç değerı olmayan, karma, sert, kötü Tölevbay adamın kuzusuna çobanlık yaptım. Halk yaylada, ayır ve bayırda kımız içip kızarak, sarhoş olup yattıklarında, ben eşikte oturup kırılmış sarı tabakla savmal içerek, şalvarım ter olup, şekpenim sallanarak, yırtılmış.” (T.T.A. 98)

Yazarımız tasvir tekniğinin imkânlarını kullanarak okuyucuya yaşanacak olan olayları yaptığı tasvir aracılığı ile hissettirir. Yazarımız Akbilek’in kaçırılmadan önce yaptığı şu tasvir ile kötü bir şeyler olacağını bize hissettirmektedir:

“Dağ yamaçlarından yavaş yavaş ahırlarına hayvanlar da geldiler. Çoluk ocuk gürültü patırtı, köleler bağırıyorlar, hayvanlar meleyip, ağlayıp, köpekler havlıyorlar. Ky toz duman, nehir de gürültülü akmaktadır. Kırmızı akşam. Hayvanlarını yerleştirip, çayını kaynatıp halk da evlerine girdiler.

Güneş batmadan, her şey iyi gözüktüğü vakitte, demin söylediğimiz derin vadiden inden çıkmış kurt gibi coşarak geliyor dört atlı. Onun biri az önceki

söylediğimiz, senin gördüğün alaca atlıydı. Artık üçü: şapkası var, tüfeği var, kılıcı var, mavi şekpenli kabadayı, horozlanan bir türlü garip adamdı. O dört atlı vadiden çıkıp, aşağıya inerken çok hızlı sürdüler. Sürürken at kişnedi, gemi kütür kütür çiğnedi. Dişledi ve yavaşça mağara gibi yerde yerleşen bir köye geliverdiler hemen.” (T.T.A. 90)

“Ürkmüş köyü takip eden, iki atı yedeğine alıp, hoplayıp zıplayıp, her şeye kulağıyla takip edip, rengi kötü, aklında gizli kötü şeyler olan birisi geziniyor. Köyden acı ses geldiğinde şu adam bir kalkıyor bir yürüyor ve dayanamadan köye doğru yaklaştı. Yaklaşmaştı, altındaki atı inleyip, tökezledi. Ayağını üzengiden yavaşça çekerek, sessizce, yumuşak otu acımasızca basıp, yere indi. Atını arkaya doğru sertçe tutup, ince zincirle çok sağlam bir şekilde sıkarak, üç atı bağladı ve ahıra giren kurt gibi, ağır adımla ilerledi. Kararmış ve kara bulut kapsayan köyün köpekleri de uluyor. Beş altı adım atlardı mı yok mu, çimeni sesi gibi hışırtyı kulağı duymuş gibi oldu. Bir kere adım atmıştı ayağının altından kararan çukur gözüktü, çukurun dibinde bir şey ağarmış gibi, hareket etti:

“Ağabicim!”-dedi birisi hıçkırarak fısıldayarak.

“Akbilek misin?” – dedi o adam biliyormuş gibi.

“Benim, kurtar beni, ağam!” – diye çukurun girişine doğru geldi.

“Kurtaracağım. Eğil. Biraz bekle” – dedi ve kazak yiğit yavaşça giderek kayboldu.

İki elini önüne uzatarak Akbilek dondu kaldı.” (T.T.A. 91)

Roman okurunun olayların geçeceği yerlerin önceden tasvir edilmesinden dolayı romanın içerisinde yabancılık çekmesini engeller; çünkü olaylar iç mekânda değil çetin dış mekânda başlar, devam eder ve biter. Romanın ana kahramanı Akbilek, romanın içinde zor coğrafya şartları ile mücadele eder. Bu sebeple yazar-anlatıcının, kahramanın nelerle mücadele ettiğini göstermek için fiziki şartları çok iyi tasvir ederek okuru inandırması gerekmektedir. Böylece roman hem daha inandırıcı hem de daha sürükleyici bir hal alır. Yazarımızın tasvirlerinde kimi zaman bir mağara kimi zaman ise bir hayvan tasvirinin en ince ayrıntısını görürüz. Yazar, insanoğlunun bugüne kadar

doğanın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bu yüzden romanlarında doğayı anlatmayı özellikle seçtiği görülmektedir.

Romanın yaklaşık beş sayfası Altay dağlarının tasviriyle başlar. Yapılan tasvirde matematiksel bir yol izlenir. Altay dağlarından Maralgölü'nden Akbilek'in köyüne uzanan bir tasvir izlenmiştir.

Ayrıca tasvir, okuyucuyu romanda verilmek istenen manevi heyecana götüren bir araçtır.

Yazarın romandaki tasvirleri çok yönlüdür. Diğer bir deyişle romanda sadece çevre ve tabiat tasviri yapılmamış, yeri geldikçe insanların, hayvanların, olayların, mekânların detaylı betimlemelerine de değinilmiştir:

“Gece karanlık. Akbilek korkar. Tepesinden toplu olarak yabancı ördekler geçti. Akbilek titriyor. Çayırları kıpırdatarak serçe uçarsa da, orman içini çekip gürlerse de, seslenirse de, dağ baykuşu ses çıkarsa da, Akbilek etrafından düşman kovuyormuş gibi ürküp, korkup çekindi. Yatmak isterse de, uyku gelmiyor bir türlü. Oturmak isterse de korkuyor. Yürümek istese karanlık gecede yolu kaybederim diye korkuyor, bir şey olursa... diye de korkuyor. Tüm derdi: Buralardan gitmektir.” (T.T.A. 125)

“Biraz sonra derin olmayan yere geldi. İki tarafı, yuvarlak yuvarlak çakıl taşlarıyla doluydu. Akışı taşların üzerinden akıyor. Paçasını dizden yukarı çekerek, eteğini de toparlayıp, ayakkabılarını eline alıp, yumuşak tabanını sivri taşlara değdirip suyun diğer tarafına geçti.” (T.T.A. 126)

3.2.2. Diyalog Tekniği

Diyalog tekniği de Kazak edebiyatında özellikle yazarımız tarafından sıkça kullanılan bir tekniktir. Roman okuyucusunun dikkatinin romandaki olay üzerinde yoğunlaşmasını sağlayan bu teknik anlatıma canlılık verir. İki veya daha fazla kişi arasında meydana gelen konuşma diye tanımlayabileceğimiz bir tekniktir. Yazarın romanlarında sıklıkla kullanılır. Bu teknik, romandaki dünyayı samimi ve gerçekçi kılmakla beraber roman kahramanlarının sosyal durumlarını, iç dünyalarını da ortaya koymasından dikkat çekicidir.

Örneğin romanın şu kısmındaki diyalog tekniği okuyucunun heyecan seviyesini en üste çıkarma amacı gütmüştür:

“Atlı, atlı!” – dermiş gibi, korkup ürken halk içini çeken fırtına gibi dondu kaldı ve tekrar devam ederek, sesli, gürültüyle bağırmaya başladılar. O gelen Kazaklarmış.

“Nedir?”

“Baybişeyi vurmuşlar. Akbilek’i götürmüşler.”

“Eyvah! Bekbolat’ı da götürdüler.”

“Damadı mı?”

“E!”

“O nerede rastlamış?...”

“Bu taraftan kuş alıp gelmez mi? Bağırın kadının sesi çıktıktan sonra, kovduğumuzda...”

“Yaşıyor mu, ölmüş mü?”

“Şimdi yaşıyor, kim bilir belki...”

Bekbolat’ı yakın bir köye götürerek, yarasını bağlayıp, yoldaşları da kafalarına göre kaçırmışlar. Bunlardan biri de buymuş.” (T.T.A. 116)

“Kırmızı avuçları, koç boynuzla nakışlanan, çoktandır eskimiş, yırtılmış beyaz örtüsüne yüzünü elini silerken:

“Ters çevrilip yattığını nasıl anlarız! Atını ne yapacaksın?”- diye sert konuştu.

Mukaş başını kaldırmadan:

“Öğlene kadar bırakıver!” dedi.

Altınay eşine ok gibi gözüyle bir baktı ve:

“Kalkıp, sıcak suyunu içer misin?” -dedi.

Mukaş:

“Hayır”- diye başını örttü. Bununla konuşma bitti.” (T.T.A.111)

3.2.3. İç Çözümleme Tekniği

Roman kahramanlarının ruh hallerini yansıtmaların yollarından birisi olan iç çözümleme tekniği, Kazak edebiyatı romanlarında sıkça karşımıza çıkan bir başka yöntemdir. Yazarlar, eserlerinde yer alan kişilerin iç dünyalarını okuyucuya göstermek istedikleri zaman bu tekniğe başvurur. İç çözümlemede anlatıcı, okurun ve kahramanın arasına girerek kahramanın ne hissettiğini, neler düşündüğünü aktarır. Zihninden geçenler anlatıcı tarafından romana işlenir. Örneğin Akbilek’in siyah bıyıklı adama teslim olmasını anlatıcı şöyle anlatır:

“Canın tatlı olması mıdır, korktuğundan mıdır, savunmasız olduğundan mıdır yoksa ilk eteğini açan adam onun için sıcak mı gözüktü belli değil ama siyah bıyıklı “öp” derse, Akbilek de onun yanağına dudağını götürür, “gül” derse de gülümseyip, “konuş” derse Rusça bildiğini söyleyip “liubliu tebe” diye onun dediklerini yaptı durdu.” (T.T.A. 120)

“Akbilek’in canını cinin oyuncağı gibi bozup giden sıkışan göğsü, çileli günleri Rus’un bindiği atların ayağıyla beraber uzaklaşıp gidiyordu. Sesler uzaklaşınca “Allah, Allah...” diyen dualar göğsünden koparılacakmış gibi ağzından isteksiz çıkıyordu. Göç eden Rus’un bıraktığı yerde aç kalan köpek gibi dolaşıp Akbilek tek başına kalsa da, tek kaldığına pişman olmadı. Rus’un kurşunuyla ölmektense eskimiş sahipsiz dağda dolaşıp ölmeyi iyi gördü. Rusların sesi kaybolana kadar: “Kurtardığın gerçek midir, Yaradan?” dermiş gibi gidenlerin arkasından toprak serpti, silueti silindikten sonra : “Üh!” diye nefes alıp etrafa göz gezdirdi.” (T.T.A. 123)

Akbilek’in aklından geçenler yazarın aktarıcısı konumunda olan anlatıcı vasıtasıyla aktarılırken kahramanın iç dünyasında gizli kalmış durumlar da okuyucuya açıkça verilir. Akbilek’in Rus askerler hakkında neler düşündüğünü anlatıcının iç çözümleme yöntemi ile anlarız.

3.2.4.Mektup Tekniği

Bu romanda sıkça karşılaşılan tekniklerden birisi mektup tekniğidir. Mektup tekniği ile romanda okurlar, kahramanların düşünce ve duyguları hakkında detaylı bir düşünceye sahip olurlar. Üstelik olayın kahramanlar üzerinde yaptığı etkiyi daha açık bir şekilde görürler. Akbilek ile Bekbolat arasındaki şu mektuplar kahramanların iç dünyasına ayna tutmaktadır:

“Sonraki gün Akbala’dan mektup aldım.Uzun cümleler yazmış.Beni çoktandır beğendiğini söylemiş.

“Artık bu mektubu benim gönlüm o kadar sende tutkulu olduğu için yazıyorum. Sizi kendimin bir parçam kadar görürüm, seviyorum. Sizsiz hayat güzel değil. Cevap bekliyorum” – demiş” (T.T.A. 280)

““Kapay’in mektup yazdığı ve aşık olduğu Maryam adlı kızı Külan’a: “Akbala bana mektup yazdı.” diye övünmüş. Ben yazmadığımı, yazmayacağımı ispatladım.Kapay benim sırdaş dostumdur.O Maryam’ı

alacağım derdi.Kapay’la onun çıktığını Klan da görmüştü. Ben: “O dedikodudur, bizim aramıza engel olmak için düşündüğü bir plandır, kadınlar kıskanç olurlar. Bana inanmazsan benim ona yazdığım mektuba bak, sor.” dedim. Yine de inanamadı.Klan yalana dolana hemen güvenen sıradan kızların biriyim gibi şüphe ortaya ıktı.” (T.T.A. 295)

Yazar, romanda mektup tekniğine başvurarak romanın yapısına samimiyet kazandırır. Yaşanılan olay, durum, Akbilek’in ve Bekbolat’ın i dünyalarını kendi ağızlarından dile getirirler.

3.2.5. zetleme Tekniği

Belirli bir kahraman veya konu hakkında okuyucuyu bilgilendirmek için bilgilerin kısa biçimde anlatılmasıdır. Böylece yazar okuyucuyu romandan uzaklaştırmadan zamandan tasarruf yapması demektir. Akbilek romanında yazar özetleme tekniğini daha çok kahramanların ilk söz edeceği zaman o kahramanlar hakkında verdiği zet bilgiler ile hem zamandan tasarruf eder hem de okuyucuyu odak noktasından uzaklaştırmaz:

“Bekbolat

Esmer, orta boylu, ko burunlu, tilki bıyıklı çukur gzly yiğidim. Yaşım yirminin yedisinde. Adım Bekbolat. Başımda kadifeyle dikilmiş siyah süslemeli hayvan derisinden yapılan tımak, üzerimde Rus giysisine benzeyen ceket ve pantolon var. Gri fes deriye siyah alaca karışık gümüşle süslemeli kemer, ayağımda eski yamuk ayakkabım vardır. Kemerimde ise deriden yapılmış saçaklı kını var boynuz kollu keskin bıçağım ve nde davul bağlamak için uzun deri bağım, benim sanatsız yiğit olmadığımın delilidir belki.” (T.T.A. 94)

“Subay

Malımı mülkümü yağmaladılar, yakınımlı öldürdüler, kızımı elde ettiler diye bizi yaramaz birisi görüp Kazaklar suçluyorlar.Dünyada nelerin olup bittiğinden habersiz, köyünden adım bile atmayan, av gibi yayılan Kazak, bizim böyle duruma düştüğümüzü nereden bilsinler?” (T.T.A. 95)

“Mukaş

“Ben kısa burunlu, badem gözlü, küçük kulaklı, yamuk kabaklı, dik saçlı, kırışık alınlı, kumral yiğidim. Yaşım otuz beşte. Babam Toybazar kendim Mukaş olalı, ağızım aşa, ayağım ata değmedi. Akıl gireli sürekli başkasının kapısındaaydım. Hiç değeri olmayan, karma, sert, kötü Tölevbay adamın kuzusuna çobanlık yaptım.” (T.T.A. 98)

Edebi bir eserde kullanılacak olan dilin, çok yönlü özellikler taşıdığı görülür. Edebi metinlerde kullanılan dil sadece bir bilgiyi aktarma amaçlı değil, aynı zamanda yazarın iç dünyasını, duygu derinliğini yansıtmaya özelliğine de sahiptir. Mustafa Karabulut, edebi dilin önemini şöyle ifade eder: *Bu itibarla edebi dil yalnız bir beyanda bulunmaz, aynı zamanda okuyucuyu da etkiler, ikna eder ve onda değişiklikler meydana getirir (Karabulut, 2014: s.40).*

3.2.6. İç Monologlar

Romanda kullanılan bir diğer teknik çeşidi iç monologdur. Kahramanların zaman zaman kendileriyle muhasebe yapmalarına, sorular sorup cevap aramalarına, vicdan muhasebelerine, pişmanlıklarına ve diğer pek çok duygularına bu teknik sayesinde şahitlik ederiz.

“Bey” olsa olsun ona ne? Bunun aradığı Rus’un beyi midir? Kıyafet, yemek verirmiş. Onlara ihtiyaç duyup buraya kadar geldiği hali budur! İşi kadınlar yapmazmış. O zaman kim yapacak? Bekbolat’la evlenirse, Akbilek köle mi olacak? Kendisi de çalışırdı, işçi kadın da alırdı, eşi kavga etmezse dövmezse kadın nereye gider? Kadın ne yapabilir? (Akbilek’i Ruslar kaçırdığı zaman düşündükleri)

Eyyah, ben Kazak mıyım? Kazak isem kendi kanıma neden kin tuttum? Diğerlerini boş ver de “ağabeycim” diye yalvaran, elini veren Akbilek’in bileğini göğse uzatarak, sinirine dokunup Ruslara mı verdim? Ağabeyi olmazsa, bu kızın ne suçu vardır?.. O zaman ben öleceğimi bilmeyen bir aptalım. Yoksa böyle duruma sokarak, bu kadar ağlatarak, sızlatarak kargışını alıp, sevimsiz olduğumda nereye sığınırım, nasıl yaşarım diye düşünüyorum. Bunların hepsini yaptıran benim olduğumu

öğrenirlerse, bilmezler mi, beni yaşatmazlar... Bırak, ben cinnet geçirmişim. Beni şeytan dürtmüştür... Fakat artık işi halletsek olur mu acaba? Olmaz. Gerçeği söylersem bile ortalık karışır. Halkın benden başka düşmanı, haram sütünü emmiş, haram oğlu olamaz... (Mukaş'ın Akbilek'i Ruslar'a vermesinin pişmanlığı) (T.T.A. 106-107)

“Oh, Yaradan! Rus'a güven yokmuş! O günden itibaren karı koca oluyordu şimdi gideceği anda öldürürüm dediği sadece kendini düşünme değil mi, nasıl vicdansızlık, nasıl katillik! Rus dediğin sadece kendim için yaşarım derlermiş. Diğerlerini de insan gibi görmüyormuş! Acımak diye bir şey olsaydı...” gibi düşünceler hemen aklına gelir ve hemen bir çıkış yolu aramaya başladı. (T.T.A. 123)

Romanda Mektuplar

“Akbilek” romanında kaçırılma, kendi isteği ile şehre göç etme, okumak için başka ülkelere gitme gibi pek çok sebeplerden dolayı insanlar birbirleriyle ayrılık yaşar. Romandaki kahramanların birbirlerinden haberdar olmaları için mektup yöntemi fazlasıyla işlenmiştir. Aşk mektubuna, günün siyasi konularını içeren mektuplara örnekler bulabiliriz. Bunlar, kimi zaman çok uzun kimi zaman birkaç satır yazılmış mektuplardır.

“Ğizetlev, o hürmetlev ğasıdan körgüvşi mağşukım Akbilekcan'a çoktan çok egzuv selamımızı gönülden yolladık. *Bağdında bizden hal hatır sorarsanız, alkamday selle sağ sağlam diye bilin, kayın ağamız Tölegen'in yardımı sayesinde yaram iyileşti. Bugünlerde at binecek, kuş alacak kadar iyi olduk.*

O bağdında siz o tarafta kafirinelinden sağ sağlam olduğunuzu duyarak, şükrettik...

Kaderde yazmış ilan deril panadan deril bakya rakılat eden şefkatli anamızın imanı selamet olsun. Kazaya razı, belaya sabır edin.

İşbu Akbergen dostumun size başsağlığı dileyip, sağlam olduklarınızı öğrenmek için gönderiyorum, herneşik olsun, bizim gönlümüzde başka niyet yoktur. Sizin de gönlünüze başka bir şey almamanızı diliyorum. Az

günlük kaygı derde sabır edin. Nasıl olsa hayırı vardır. Orada siz, burada biz sağlıklı olalım.

Daima kalem tebiratıcı biraderiniz Bekbolat diye bilirsiniz.” (T.T.A. 223)

** Bekbolat Akbilek’e mektup yazmış: “Milletin dediği bu dedikodu doğru mu? Doğru ise, tamamen vazgeçeyim, yoksa...” diye sormuştu. (T.T.A. 260)*

** Üç günden sonra bir çocukla mektup göndermiş:*

“Akbilek Hanım! Vaktiniz varsa saat altıda Mars bahçesine gelmenizi rica ederim. Cevabını bu çocuktan gönderirsiniz. Baltaş.” - demiş.

**“Sonraki gün Akbala’dan mektup aldım. Uzun cümleler yazmış. Beni çoktandır beğendiğini söylemiş.*

“Artık bu mektubu benim gönlüm o kadar sende tutkulu olduğu için yazıyorum. Sizi kendimin bir parçam kadar görürüm, seviyorum. Sizsiz hayat güzel değil. Cevap bekliyorum” - demiş. (T.T.A. 280)

** Sonraki gün Baltaş’tan yine mektup aldım. Mektuptaki sözü: “Seninle görüşüp konuşacak büyük işim vardır. Bu sizin gelecek hayatınız için de önemli iştir. Nasıl olsa bir kere buluşmamızı isterim.” demiş. (T.T.A. 282)*

3.3. Dil Öğeleri, Unsurları

3.3.1. Dil Özentisi

Romanda Rus özentiliği vardır. Bu özenti sadece dilde değil giyim-kuşamda ve günlük hayatın diğer alanlarında da kendini gösterir. Rusça konuşmak, şarap, votka içmek, kadınla erkeğin rahat rahat konuşabilmesi, modern giyim tarzına uymak insanların ne kadar elit, aydın zümreden olduğunu gösterirken, Kazak kültürünü devam ettirip bunları yapmamak insanlar tarafından düşük seviye olarak görülür.

3.3.2. Zamirler

Aşağıda zamirin tanımı ve kullanım alanları verilmiştir. Hepsini buraya almak mümkün olamayacağından dolayı bir-iki örnekle örnekleme çalışılmıştır.

Muhsine Börekçi, “*Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*” adlı eserde zamiri şöyle tanımlar: “*Zamir, yazılı veya sözlü bir anlatı bağlamında, konuşan ve dinleyen kişileri, kendinden söz eden kişi veya nesne/kavramları ve anlatı içinde gönderimde bulunan ifade ve ayrıntuları temsil eden sözlük biçimdir*” (Börekçi,2009: s.66).

Kenan Koç ve Oğuz Doğan “*Kazak Türkçesi Grameri*” adlı eserde Kazak Türkçesinde ikinci teklik kişi farkını şöyle ifade ederler: “*Kazak Türkçesinde ikinci teklik kişi zamiri olan siz Türkiye Türkçesinden farklı olarak çokluk anlamında hiçbir zaman kullanılmaz. Hitap edilen kişiye nezaket ve saygı ifade edilmek istendiğinde kullanılır. İkinci çokluk kişi zamiri olan sender nezaket ve saygı anlamı taşımaz sadece çokluk bildirir, sizder hem çokluğu hem nezaketi bildirir*” (Koç, Doğan, 2015, s.201).

“*Kazak Türkçesi Grameri*” adlı eserde kişi zamirleri şöyle ifade edilmiştir:

Kişi Zamirleri

Kazak Türkçesi

1. Teklik kişi zamiri: *Men*
2. Teklik kişi zamiri: *Sen, Siz*
3. Teklik kişi zamiri: *Ol*
1. Çokluk kişi zamiri: *Biz*
2. Çokluk kişi zamiri: *Sender, Sizder*
3. Çokluk kişi zamiri: *Olar*

Türkiye Türkçesi

1. Teklik kişi zamiri: *Ben*
2. Teklik kişi zamiri: *Sen*
3. Teklik kişi zamiri: *O*
1. Çokluk kişi zamiri: *Biz*
2. Çokluk kişi zamiri: *Siz*
3. Çokluk kişi zamiri: *Onlar*

(Koç, Doğan,& Bayniyazov, 2014, s.217)

Romanda tespit ettiğimiz kişi zamirleri şunlardır: Sol Altai mensol Kurşimniń qıspaq, jazı samal (T.T.A. 88), Marqaqólde maıǵa bókken mal men el taý ızǵarı jambasınan ótken soń, etektegi qıstaýına eńbektesip túsken maq.(T.T.A. 89) Men edim, qutqar, agataı,- dep apanniń erneuine taman örmelep edi.(T.T.A. 93) Sen de egin sal, qala bol Anaý jigitten seni maǵan ber dep suraǵan(T.T.A. 99) «Senderdiń talqıyna bermeimin» Sulýdyń júregin janyshqan aýyr sherdi sender seiltem deisińder

me(T.T.A. 125) Jastar, joldastar, sender kom mýnıst bolsańdar da, qazaqsýndar goı(T.T.A. 185) Olar da jan emes pe?(T.T.A. 191) Olar tesik taba bileđi(T.T.A. 192)

Kişi zamirleri aitlik hâli ekinin genişlemiş şekli olan +niki, +diki, +tiki eklerini alabilirler. Bu ekler, dudak uyumuna uymaz. Metinde tespit ettiklerimiz şunlardır:

-Seniki qız, seniki.(T.T.A. 92)

3.3.2.1.İşaret Zamirleri

Muharrem Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” kitabında işaret zamirini şöyle ifade eder: “*Bu zamirlerle belirtilen varlıklar şu veya bu vasıfları ile değil, yerleri ile ifade edilmiş olurlar*” (Ergin, 2013: s.273).

Kenan Koç ve Oğuz Doğan “*Kazak Türkçesi Grameri*” adlı eserde; “*Romanda tespit edilen işaret zamirleri ve bunları hâl eki almış şekilleri aşağıdaki gibidir*” derler. (Koç, Doğan, 2014: s.218).

Kazak Türkçesi Grameri adlı eserde işaret zamirleri şöyle ifade edilmiştir:

Zamirler

Hal Eki Almış ZAMİRLER

Bul

Oı

Sol

Anaw(ana) “bu, şu,o”

Mınaw (mına)

Bular

Solar

Mınalar

Oını (T.T.A. 93)

Bu nemene?..(T.T.A. 123)

Mına... mına, - deı berip edi.(T.T.A. 90)

Bular+da(T.T.A. 96)

Kazak Türkçesi Grameri adlı eserde kişi zamirleri şöyle ifade edilmiştir:

Kazak Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Bul	Bu
Oısı	Şu
Sol	O
Bular	Bunlar
Solar	Şunlar
Mınalar	Onlar

3.3.2.2. Soru Zamirleri

Kenan Koç ve Oğuz Doğan “*Kazak Türkçesi Grameri*” adlı eserde soru zamiri şöyle açıklanır; “*İsimlerin yerini soru yoluyla tutan zamirlerdir. Bunlar nesnelere soru şeklinde temsil ederler ve nesnelere sormak için kullanılırlar. Soru zamirlerinin birçoğu ne, kim ve kay soru zamirlerinden türemiştir*” (Koç, Doğan, 2015: s.78).

“*Kazak Türkçesi Grameri*” adlı eserde soru zamirleri şöyle ifade edilmiş ve romanda tespit ettiğimiz soru zamirleri ve bunların hâl eki almış şekilleri gösterilmiştir:

Kim “kim” kim barğan? (T.T.A. 89) kim elegen ondaıdı(T.T.A. 89)

Ne “ne” ne bop jatqanynan(T.T.A. 96)

Kaysı+sı kaysının “hangi+(s)i+(n)in” (T.T.A. 58)

“*hangisi*”

3.3.3. Sıfatlar Çeşitleri

“*Kazak Türkçesi Grameri*” adlı eserde sıfat çeşitlerini şöyle ifade edilmiştir: “*İsimleri; renk, hareket, biçim ve durum bakımından niteleyen ve isimlerin sayılarını, yerlerini belirten sözcüklerdir. Bundan dolayı da ismin önüne eksiz olarak gelirler ve ismin tamlayanı olarak görev yaparlar*”(Koç, Doğan, 2014: s.207).

3.3.3.1.Niteleme Sıfatları

Galip Güner; Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de “Niteleme sıfatları bütün varlıkların renk, biçim, tat, koku, alışkanlık, huy, yetenek vb. bütün özelliklerini ortaya koyan, gösteren sıfatlar” olduğunu söyler (Güner, 2013: s.275).

Romanımızda bulunan bazı niteleme sıfatları:

Uzun sarını basıp turgandı(T.T.A. 92) kara murtym ańqıyp, moıny (T.T.A. 298) semizin soıǵyzyp (T.T.A. 167)

3.3.3.2.Belirtme Sıfatları

Galip Güner; belirtme sıfatı için “Belirtme sıfatları, adları işaret etme, gösterme, onların sayısını, miktarını bildirme, sorma veya belirsizlik gibi yönlerden belirten yani belirgin hale getiren sıfatlardır” der. (Güner,2013: s.275). Belirtme sıfatları işlevlerine göre kendi içlerinde alt grupları ayrılır:

3.3.3.3.İşaret Sıfatları:

Kenan Koç ve Oğuz Doğan “Kazak Türkçesi Grameri” adlı eserde işaret sıfatının tanımını şöyle yaparlar; “Varlıkları işaret ederek, yerlerini göstererek belirten sıfatlardır. Kazak Türkçesinin işaret sıfatları bul, osı, mınaw, mına “bu”; sol, anaw, ana, sonaw, osınaw, sona “o, şu” sözcükleridir” (Koç, Doğan, 2014: s.214). Romanda genellikle bul, osı, sol, anaw, ana, mına, işaret sıfatları kullanılmıştır:

Qane, osını dauısqa salamın(T.T.A. 93) Bul ózi úlken tóre(T.T.A. 106) Ana jyly(T.T.A. 117)

3.3.3.4.Sayı Sıfatları

Varlıkları sayı yönünden belirten sıfatlardır. Kazak Türkçesinde de sayı sıfatları işlevlerine göre alt gruplara ayrılır:

3.3.3.5.Sıra Sayı Sıfatları

Kenan Koç ve Oğuz Doğan “Kazak Türkçesi Grameri” adlı eserde sıra sıfatının tanımını şöyle yaparlar; “Varlık ve nesnelerdeki derecelenme sayısını gösteren bu sıfat türü, sayılara +nşı, +nşi ekinin getirilmesi suretiyle yapılırlar” (Koç, Doğan, 2015: s.201).

Romanda bulunan sıra sayı sıfatları: üşinşi eyel (T.T.A. 138), besinşi küni, segizinşi jurttı(T.T.A. 23) ekinşi klaska(T.T.A. 86).

3.3.3.6. Asıl Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını belirten sıfatlardır: Törteu, beseu... Özimmen köşilik(T.T.A. 93) üş miltıqtıń(T.T.A. 90) Üş orıs (T.T.A. 91) üş attı matastırdı(T.T.A. 91), tórt-bes tas qora(T.T.A. 109), bes deńiz.(T.T.A. 119), tórt qabyrgasy(T.T.A. 153), tórt bieshi(T.T.A. 163)

3.3.4.Zarflar

Muharrem Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” adlı kitapta zarfın tanımını şu şekilde verir; “*Zarf, kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın manasını değiştiren isimlere verdiğimiz addır*” (Ergin, 2013: s.258). Zarflar da sıfatlar gibi tek başlarına kullanılamazlar. Bir fiilin, bir sıfatın veya başka bir zarfın önüne gelerek onu nitelik/nicelik yönünden açıklarlar. Bu yönüyle zarflar, sıfatlar gibi dilbilgisinde yardımcı sözcük olarak görev yaparlar.

Zarflar da işlevlerine göre belli gruplara ayrılır:

3.3.4.1. Zaman Zarfları

Zaman zarfları fiilin yapıldığı zaman hakkında bilgi veren zarflardır: keyin sermep(T.T.A. 92), endi albasty(T.T.A. 149), Endi bir basıp edi(T.T.A. 91)

3.3.4.2.Miktar Zarfları

Fiilleri, sıfatları ve zarfları azlık veya çokluk bakımından belirleyen zarflardır (Koç, Doğan, 2015: s.224). eptep ózine(T.T.A. 108) aşuvuma köp tiyme(T.T.A. 29), az-azdan alıp demin tatıstı (T.T.A. 119)

3.3.4.3. Soru Zarfları

Fiilleri soru yoluyla belirleyen zarflardır: nege atıpaısyń?»(T.T.A. 113) — Meni nege atasyń?(T.T.A. 123), nege ketti?(T.T.A. 130), nege barmady eken?(T.T.A. 144)

3.3.5.Edatlar

Muharrem Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” adlı kitapta edatların tanımını şöyle yapar; “*Edatlar, tek başlarına anlamları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir*”(Ergin, 2013: s.348).

Romanın birçok yerinde şu edatlar geçmektedir. Arkılı “ile”, Üşin “için”, Son “sonra”, Boyınşa “boyunca- e göre”, Karay “doğru”, karsı “karşı”, taman “doğru”, keyin “sonra”, burın “önce”, baska “başka”, jene “ve”, de “de” ne...ne... “ne...ne...,ya...ya da...” , birak “fakat, ama”, men, ben, pen, menen, benen, penen “ile”, elde “yoksa”, nemese “veya” , eri...eri... “hem...hem...” , sonda da “yine de”, birese... birese “bazen... bazen de...” öytkeni “çünkü”, alayda “oysa”, tügil “şöyle dursun”, Tağı (da) “yine (de)” , ğana, kana “sadece”, tek “yalnız”, şeyin, deyin “kadar, değin” , beri “beri” ...

Romandan cümle içinde geçen edat örnekleri: bul örmekşi mınav jol arkılı körip salıptı “şu örümcek bu yol ile köprü yapmış”(T.T.A. 129), olardan son ret bir kasapşı men may satuvşığa keldi “onlardan sonra sıra bir kasapla yağ satıcısına geldi(T.T.A. 136) üyge karay tağı umtıla beripty “eve doğru tekrar atıldı” (T.T.A. 136), ogan karsı tanıstarı “ona karşı tanıdıkları kirispes burın bul halıktı “çevirmeye girişmeden önce bu halk” mal iyesi de artınnan kuvıp jeter “mal sahibi de ardından gider”.

3.3.6.Hal Ekleri

Kenan Koç ve Oğuz Doğan’a göre hal ekleri, “*Sık sık kullanılan ve cümlelerin anlamına tesir eden isim çekimi ekleridir*”(Koç, Doğan, 2014: s.202).

3.3.6.1. Yalın Hal

Muharrem Ergin, “Türk Dil Bilgisi” adlı kitapta yalın halinin tanımını şu şekilde yapar; “*İsimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın halleridir*” (Ergin, 2009: s.227).

balalar “çocuklar”(T.T.A. 101), ağaç “ağaç”(T.T.A. 174)

3.3.6.2.İlgi Hali

Zeynep Kokmaz’a göre ilgi hali; “*Eklendiği isim ile başka bir isim arasında, asıl görev itibariyle ilgi bağı kuran ektir*” (Korkmaz 1992: s.86).

Óskemennin “Óskemenin”(1), buqtırmanıń “Buktırmanın”(1), avanıń “havanın”(1)

3.3.6.3.Yükleme Hali

Mustafa Öner, “*Bugünkü Kıpçak Türkçesi*” adlı kitapta yükleme halinin tanımını şöyle yapar;“*İsmin doğrudan doğruya, geçişli bir fiille bağlandığı hâl,*

yükleme hâlidir” (Öner, 1998: 221). Kazakçada yükleme hâli -nı, -ni, -dı, -di, -tı, -ti şeklindedir.

kaçaktı “kaçığı” tutkındı “esri”

3.3.6.4.Yönelme Hali

Zeynep Kokmaz’a göre; “*Yönelme bakımlarından ismin karşıladığı nesneyi fiille bağlayan hâl*” dir (Korkmaz, 1992: 173). Kazak Türkçesinde –ga, -ge, -ka, -ke şeklindedir.

kökke “gökyüzüne” dertke “derde” alemge “dünyaya”

3.3.6.5.Bulunma Hali

Kazak Türkçesinde bulunma hali dört farklı şekilde kullanılır. Ek, yumuşak ünsüzler üzerine -da-de, sert ünsüzler üzerine -tal -te şeklinde gelmektedir.

jağında “sağında” cırağda “uzakta”

	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi	
Yalın Hali	---	---	---
İlgi Hali	-nIn	-NIŋ	-niñ, -nıñ, -diñ, -dıñ, -tiñ, -tıñ buqtırmanıñ (88) Kimniñ(T.T.A. 91),
Yükleme Hali	-nI	-NI	-ni, -nı, -dı, -dı, -ti, -tı, -n bağynady(T.T.A.96) aqymdy(T.T.A. 100)
Yönelme Hali	-A	-GA	-ge,-ğa,-ke,-qa,-ne,-na,-e,-a aýılğa (T.T.A. 90), aldına (T.T.A. 90), qatanga(T.T.A.91) üzeñgige (T.T.A. 92), zındanga(T.T.A. 92), bizge(T.T.A.96), orysqa(T.T.A.96)
Bulunma Hali	-DA	-DA	-de, -da, -te, -ta onda, ertede (T.T.A. 88),bókterinde (T.T.A.

			89), tünde(T.T.A.90), andasanda(T.T.A. 92),ayagımda(T.T.A.94), künde(T.T.A.94),
--	--	--	--

(Koç, Doğan,& Bayniyazov, 2014, s.205)

3.4. Deyimler, Atasözleri

3.4.1. Deyim

İnsanlığın ortaya çıkışından itibaren halk arasında kalıplaşmış, az kelimeyle çok mana çıkartan söz kalıplarıdır. Bu yüzden sözlü kültürün en önemli unsurlarındandır. Örneğin; Gözü açılmak: Doğruyu ve yanlış, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilme durumuna gelmek.

Hüseyin Özbay'a göre "*Deyimler, umumi dile mal olmuş folklorik unsurlardır*" (Özbay, 1994: s.196).

"Hüda sen gibi namusu kaybolandan, Rus'un sevgilisi olmaktan korusun!" - diye çok aşırı sert azarlayıp, ağızından ak it girip, kara it çıktığını (deyim) bilemeden söyledi, Akbilek dayanamayıp, ağlayıp dışarı çıktı." (T.T.A. 252)

Kendini beğenmek: Başkalarını küçümseyerek kendini üstün görmek. (T.T.A. 274)

Burnu havada: Çok kibirli kimse.

*"Dediklerini yapmadığımdan, erkekler benim peşime düştüler. Beni "**kendini beğenmiş**" dedi, "zengin kızı" dedi, "kukla" dedi, "**burnu havada**" dedi."* (T.T.A. 274)

*"Nasıl Badikul'un atını güdedim, o zaman **gözüm açılmaya** başladı."* (T.T.A. 99)

*"Fakir evlerin kadınlarına et, yağ vererek **gönüllerini çeldim.**"* (T.T.A. 100)

“Çoğu gülerken, birisi **surat asıp** oturursa, onun bu durumunda bir sır vardır.” (T.T.A. 103)

“Adımları ise sert, Akbilek beğenmedi, **yüreği kopacakmış gibi ağzına kadar geldi.**” (T.T.A. 123)

“**Ölmeyene ölü geyik**” dedikleri bu olsa gerek. Ateş sönecekse, Akbilek’in hayatı da sönerdi. “Ateşi bulan insanın anasını sevsem olmaz mı?” (T.T.A. 127)

“Esmer kızın **gözü fal taşı gibi açılmıştı.**” (T.T.A. 143)

“Bekbolat **sudan çıkmış faregibi** gevşeyip girişten yavaş ilerleyip, etrafına bakınıp doktorun yanından geçti.” (T.T.A. 153)

“Şu sözü duyduktan sonra Akbilek yaşını durdurup, göziünden yaş damlayıp, hayal ederken, önünde duran yengesine bakarak, **donup kaldı.**” (T.T.A. 211)

“Bizim gibi **ağzını boğmuş** öküz değilsin.” (T.T.A. 275)

“Artık Baltaş zavallıya zahmet çekirtmeden, **gönlünü soğuturum** diye düşündüm.” (T.T.A. 281)

3.4.2. Atasözü

Atasözleri, halkın bilinmeyenden bu zamana kadar kullandıkları kalıplaşmış sözlü ürünlerdir. En büyük kaynak toplumdur. Genellikle ders vermek, doğru yolu göstermek için söylenilmiş sözlerdir. Söylenilen bu sözler, o toplumun dinini, fikrini, ideolojisini yansıtır. Atasözlerini kimin söylediği genellikle belli değildir, anonim ürünler arasına girer.

Şükrü Elçin “*Halk Edebiyatına Giriş*” kitabında atasözü tanımı şöyle yapar; “Anonim karakter taşıyan ve atalardan kaldığı kabul edilen bu kısa, özlü, kalıplaşmış, hüküm bildiren hüküm bildiren cümlelerdir” (Elçin, 1981: s.625).

Allah’ın dediği olur: Allah’ın mutlak hâkimiyetini kabullenen kimselerin kullandığı sözdür. Kaza ve Kadere iman edenler, Allah’ın yazdığından başka bir şey olmayacağını bilirler.

“..Bir gece çocukların oynadığını merak edip, çok ilgimi çekerek nasıl da olsa **Hüda’nın yazdığı olur** diye ben de oyuna gitmiştim.” (T.T.A. 99)

“İşte gözüktü! Dört kişi! Hayır, beşer... ikisi kadın... Biri gelindir diyen sestem Aksakal dayanıp oturmadi. Uzaklardan altı yaştaki çocuk gelirse, altmıştaki yaşlı gelir selam verir atasözünü hatırladı ve evde oturursam sevinmemiş gibi olurum diye dışarı çıktı.” (T.T.A. 307)

“İyi söz iyi günleri getirir” atasözü çok ölmek istemeyen insan için sıcak gelirmiş.” (T.T.A. 123)

“Önüne yemek koyarsan, Rus köpek gevezeyle konuşur dururlar.” (T.T.A. 104)

“Eceli gelen karga atmacayla oynar.” (T.T.A. 105)

“Halkın kulağı ellidir” derler, soğuk yürüyüşlü adam nasıl fark edilmez.” (T.T.A. 118)

“Kazakların sofra hazır iken gelen kişiye “Her zaman övecekmişsiniz” adlı atasözünü söylemek isterse de, onun tam bir Kazaklara has ve aşırı olduğunu düşünüp, kaynağa olarak bana yakışmaz deyip kendini tuttu.” (T.T.A. 173)

“Hesaplaşan dost olmaz” diye elalem demiş.” (T.T.A. 198)

“Kurdun kara kulak adlı mumu” derlermiş. (T.T.A. 204)

3.4.3. Küfür ve Argo

Küfür ve argo, hemen hemen her toplumda görülen bir konuşma alanıdır. Yazar, eserlerinde vermek istediği realistiği argo ve küfürlerden yararlanarak okuyucuya aktarmayı hedefler. Pek çok yazarın eserlerinde de küfür ve argodan yararlandığını görürüz.

Birçok bilim insanının argo tanımı şöyledir: *“Ünlü yazarlar türlü halk romanlarında argodan faydalanmışlardır”* (Devellioğlu, 1990: s.33). *“Argo kelimelerin işlevi, konuşmanın etkinlik alanını belirleyen ve konuşmanın niyetini nasıl yorumlayacağımızı bize söyleyen bir etikettir”* (Stalker, 1995: s.1). *“Edebiyatın içindeki argo, argonun dile kattığı lezzeti anlayabilme açısından önemlidir.”* (Hızlan, 2004: s.236).

Konuşulan mekan, sokak, insanlar, kendi dilleri argoyu etkileyen önemli faktörlerdir. Biz konuşulan kelimelerden o yöreye ait yer isimlerini argo ile görebiliriz.

Küfür ise, “*Akbilek*” romanında zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Karşısındakini aşağılama için kullanılan bu küfürler genellikle insanları hayvan yerine koymalarıyla gerçekleşir.

“*Koyteke: “Köpeğin hayvanı... ak şelek! (küfür yerine)!” diye hüüngür hüüngür ağlayıp, üşümüş ve az kalsın ölecek durumda yatıyordu.*” (T.T.A. 242)

“*Moynak köpek ise nasıl becerebilir ki, bazılarını çevirirse, bazılarını ters çevirip o kadar uğraştırdı. Her çevirdiğinde sövüyor: “Düşman çarpsın, köpeğin hayvanı” deyip durur.*” (T.T.A. 242)

“*On yaşını geçtikten sonra, gezen eli ayağı dolaşan oğlanların küfürlü konuşmalarını, bok gibi hikâyelerini dinleyip, on beş yaşa geldiğimde, kızı hanımı var olan evin kapısını takip edip, ipini koparıp, kapısını bozarak, gece gece hiç durmadık.*” (T.T.A. 95)

Kazak halkının Rusları kâfir olarak görüp onları istememesi sonucu yine küfürlü konuşmalara romanda şahitlik ederiz.

““*Önüne yemek koyarsan, Rus köpek gevezeyle konuşur dururlar” dediği babasının anlattıkları Akbilek’in aklına geldi.*” (T.T.A. 104)

Romanın bazı yerlerinde yazar, sayılıp sövüldüğünü bize söyler fakat o yerlerde küfür söyletmemeyi tercih eder.

“*Koyteke yine döver, söver, küfür eder, sinirlenir, kızar ama yine de Doru şolak hissetmezdi.*” (T.T.A. 188)

“*Söverek, sızlayarak, küfür ederek, coşarak tüm gücünü toplayıp, çift ayağını tekmeleyip, hızlandırmaya çalışmıştı, Doru şolaktan bir şey çıkmadı. Koyteke’nin kalbi yanacak gibi, ateş olup, kızarak, sinirlenip ağlayıp inerek doru şolağın başından dövdü.*” (T.T.A. 241)

3.4.4. Kargış

Kargış bir nitekim argo benzerlik göstermektedir. “Kargıma işi veya bu maksatla söylenen sözler, lanet, telin, beddua, ilenç, alkış karşıtı.” (TDK) manalarına gelir.

Romanımızda Akbilek’in söylediği bir kargış örneği bulunmaktadır:

“*Çalığışu adım vardır,*

Bir yaprak gibi etim vardır.

Bana değmiş çocuklar,

Baba anasız öksüz kalın!”

-diye kargış söyleyen kuşlar değil miydi? Kimseye zararı dokunmamıştır.

(T.T.A. 132)

Akbilek’in söylediği bu kargış bir dörtlükten oluşmaktadır.

Akbilek, burada başı dertte olan çalıkuşunu aslında kendisine benzetir onu kendi yerine koyar. Ürkek, düşmandan kaçan, yuvasını arayan hem çalıkuşu hem de Akbilek’tir. Çalıkuşunu yemeye çalışan hayvana söylediği beddua, aslında kendisine zarar verenlere söylediği bedduadır.

3.4.5. Şarkı

Cem Dilçin, “Örneklerle Türk Şiir Bilgisi: Ölçüler, Uyak, Nazım Biçimleri, Söz Sanatları” adlı kitapta şarkının tanımını şöyle yapar; “Şarkı, bilinen en eski edebi türlerden biridir. Sözlü edebiyatın temelini oluşturan bu tür daha çok halkın söylenenleri kolay ezberlemesinde etkili olur.” “Dörtlüklerden kurulur. Şarkı biçimi Türk edebiyatında doğmuştur. Bestelenmek için yazılır. Bundan dolayı bent sayısı azdır. Şarkılarda konu genellikle aşk, sevgili, içki ve eğlencedir” (Dilçin, 2009: s. 214).

“Akbilek doğup büyüdüğü köyüne geldi. Köyde köpekler havlıyor, ahırda koyunlar meliyor. Gökte serçeler ötüyor. Yandan uçan kuşlar. Sarı ala tembelleşip, mırıldanıyor. Anasını arayıp avluda keçi yavrusu meliyor.” Suya giden üç genç kız:

“Şırıl şırıl kamışa küpem düştü,

Sırdaşmayan yabancı ülkeye anam düştü.

Anam için kaburgam eğilir,

Elimdeki çift yüzük eğilir,” - diye güzelce şarkı söyler.

Akbilek’in önünden karşılayan çocuk rastlayıp, tayının kuyruğunu dik tutup, köye doğru koşular.” (T.T.A. 306)

Yazar, önce köyün güzelliklerini okuyucuya gösterip daha sonra oradaki insanların neşe içinde yaşadıklarını kızlara şarkı söyleterek daha da inandırıcılık katar. Suya giden kızlar yolu daha da eğlenceli hale getirmek için şarkı söylerler. a-a-b-b

uyak düzeniyle söylenilmiştir. Bir dörtlükten oluşmaktadır. Zengin kafiye kullanılmıştır.

3.4.6. Ağıt

Cem Dilçin, “Örneklerle Türk Şiir Bilgisi: Ölçüler, Uyak, Nazım Biçimleri, Söz Sanatları” adlı eserde ağıtın tanımını şöyle yapar; “İnsanların hüznelerini ahenkli bir şekilde dışa vurmalarına ağıt denir. Ağıt, hemen hemen her milletin kültüründe ölümlerden sonra söylene gelmiştir. Bir kimsenin ölümü üzerine duyulan acıları anlatmak amacıyla söylenen şiiirlerdir. Ölümden duyulan üzüntüyle birlikte ölenin iyilikleri de anlatılır” (Dilçin, 2009: s. 342).

Akbilek, köye geldiğinde herkesin yüzünde hüznü vardı. Büyükler, küçükler herkes Akbilek’e acır. Sanki dinden çıkmış, Rus’un ebediyen kirlettiği birisi olmuştur. Köyden Akbilek’i görmeye gelen insanlar ona baktıkça ağlar, ah vah eder, dövünürler. Akbilek, köye geldiğinde ev hergün cenaze evi gibi dolar. Akbilek’te kendisine acır, artık kirlenmiş, üzerine gâvurun eli değmiş, ölüden hiçbir farkı kalmamış gibi hisseder. Akbilek, kendi ölüsüne üzülür, ağlar. Eve gelen kadınlardan ağıtlar öğrenir ve bu ağıtları söylemeye başlar.

“At içinde Şubar’ım,
İpekten takmış gerdanlığın.
Nazlandırın can anam,
Kanmadı ki tutkum.
Kapının önü kazılan çukur,
Kaya kenarına kaz konar.
Can anamdan ayrılıp,
İçimde büyük derdim var...”

gibi yarısı var yarısı olmayan ağıdı yengeleri öğretmişti, ordan buradan alan ağıdı birisi gelirse, hemen söylerdi. (T.T.A. 207)

Akbilek’in söylediği bu ağıt, 8 dizeden oluşmaktadır. a-b-a-a- c-c-d-c uyak düzeniyle kurulmuştur.

3.4.7. Tekrarlar

Şiiirlerde anlamı daha da kuvvetli hale getirmek, manayı daha da pekiştirmek için tekrarlara çokça başvurulur. Söylenileni daha da güzelleştirir, anlamlı hale getirir. Türk Dünyasında yazılan eserlerde de tekrarların pek çok yerde kullanıldığını

görürüz. “*Akbilek*” adlı romanımızın içinde geçen bir dörtlükte de tekrardan yararlanılmıştır.

“...*Ateş yavaş yavaş yanıyor,*

Yağ fokur fokur kaynıyor,

bağırsak da şişerek pişiyor.” (T.T.A. 115)

3.5. Söz Sanatları

3.5.1. Teşbih

Aralarında bir veya daha fazla benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmesine teşbih denir. Benzetmelere yazı dilinin yanı sıra konuşma dilinde de rastlanır. Teşbih sadece şiirde değil aynı zamanda günlük dilde de kullanılan bir anlatım yoludur.

“*Bal tadında ayna gibi suyu, rengi ise gök, sırrı da gök, şarap gibi Markagöl vardır.*” (T.T.A. 88)

“*Markagöl’ün suyu bal gibi.*” (T.T.A. 313)

“*O Altay’ın güzellerini söylemeye bile dil yetmez. Yüzü Altay’ın aynası gibi, gözleri ceylanın gözleri gibi, gülüşü tan ağarması gibi, boyu selvi ağacı gibi, sallana bullana, gürültü yapıp, gülüşleri gönlü çelen, nazlanırsa coşturan, rahatlayıp, aklını kaybedip, hayalin her yeri gezer.*” (T.T.A. 251)

“*Atını arkaya doğru sertçe tutup, ince zincirle çok sağlam bir şekilde sıkarak, üç atı bağladı ve ahıra giren kurt gibi, ağır adımla ilerledi.*” (T.T.A. 91)

“*Tam o sırada bağırان inek gibi geceyi ağlatarak, kadınların sesi yankıyla duyuldu.*” (T.T.A. 116)

“*Mamırbay öküz gibi ağladı, yere düşüp oturuverdi. Köy koyun gibi meleyip, kuzu gibi bağırdığında, gürleyen atlı kişinin sesini kenardakilerin kulakları işitmişler.*” (T.T.A. 116)

“*...kalın kamışın içinden kaçan tavşanı görmüş tazı gibi Bekbolat hangi sözünde tutacağını bilemeden şaşakaldı.*” (T.T.A. 155)

“İlk başta Akbilek ele düştüğünde geyiğın yavrusu gibi, iki gözü masumca, çok köpek saldıran enik gibi kinlenerek, etrafındaki, canlıların hepsinin canını alan Azrail gibi, ürkerek, korkarak davransada, anasını, köyünü düşünüp, ağzına bir lokma atmadan, aç aç yatıyordu biraz sonra tatlı canı dayanamadı, sıradan bir gün ölmek istemedi.” (T.T.A. 92)

“Kırmızı gözlü, kurt yüzlü, kaplan azı dişli, kara geceyi Altay etrafından ürküteli, kurşun gökyüzüne, altın ay gibi Künükey güzeli turmandırması, doğu cenneti kırmızı kapısını açtığında, Akbilek arkasına baka baka yola koyuldu.” (T.T.A. 127)

“Babası pazardan gelmiş çocuk gibi sevinip, Bekbolat gülümseyip hastaneye girdi.” (T.T.A. 162)

“İkan sigarasını sarıp, kendi kendine olarak, yemi gagalayan kuş gibi masanın üstüne çıkacakmış gibi otururuyordu.” (T.T.A. 185)

“Akbilek gözünü silmiş olur, kardeşini avutup, başından okşanmış olur. Biraz dindikten sonra “Yağmur” tekrar damlardı.” (T.T.A. 210)

“Kafalar sinek gibi, şapkalar karga gibi, örtüler kelebek gibi kıpırdıyorlar.” (T.T.A. 301)

3.5.2. Nida-Hitap

Muhatabı haberdar etmek, onun dikkatini çekmek gibi çeşitli nedenlerden yapılan çağırma, seslenme anlamına gelen nida, seslenmeyi ifade eden bir terimdir. “Akbilek” romanının pek çok yerinde bu söz sanatı kullanılmıştır. Amacı, okuyucuyu romanın içine çekip romanın içinde kalmasını sağlamak amaçlanır.

“Oh, Hüda,hey!”

“Kızım yok ki, eyvah!..

“Tuzlu et verip, suya atarak, kaçırarak, birkaç kuştan ayrılısam bile, sonunda kuşun da dilini anladım, eyvah!”

“Benim gibiler de çoktur. Eh, dünya!” (T.T.A. 95)

“Hey, yaşarsam cezasını veririm diye boş verdim.” (T.T.A. 101)

“Güçlü kara bulutlar,hey!” (T.T.A. 124)

“Hey, merhametsizler, hey! Sizlerin dilinizi Altay’ın yaralı güzeli bilemez!”
(T.T.A. 125)

“ Yaradan-Hey! Sabah gelir mi ki!” (T.T.A. 125)

“Ya Pirim Hey, Ya Pirim Hey! Yaradan! Artık ne yapabilirim!..” (T.T.A. 125)

“Ya Pirim,hey! Eğer şans varsa bana bir bilgi verirseniz”... (T.T.A. 159)

3.5.3. Teşhis

Diğer bir adı kişileştirme olan, insan dışındaki canlı ve cansız varlıklar ile soyut duygu ve düşüncelere insana özgü özellikler ile duygu vermeye teşhis denir. Romanda teşhis sanatı sıklıkla kullanılmıştır. Bu, kimi zaman mevsim kimi zaman bir şehir kimi zaman ise kepçe gibi bir nesne bu romanda kişileştirilme sanatı kullanılarak okuyucuya sunulmuştur.

“Önümüzde kılıcını arkalayıp gelen kırmızı burunlu kış bekliyor. Etrafımızdaki şehir kızıl düşman.” (T.T.A. 98)

“...Akbilek’in gözü durup bakamadı ve gözüyle kayarak geçip, toprağı kazıp yapılan çukur ocaktaki Kazakların siyah ibriğinde, siyah astavda eski kepçede durdu. Rusların eline düşen herhangi bir fukaranın astavı, kepçesiymiş. Zavallı kepçe. Ben de senin gibi zavallı çaresizim dermiş gibi, dertleşmiş gibi, gözünden yaş akıttı.” (T.T.A. 103)

“Tepeden dönerek indiğinde küçük taş ahırların güney yüzleri sabahın kırmızı ışığına yikanarak, gülümseyip duruyordu.” (T.T.A. 110)

“Bir gözü kör gibi, tek camlı, küçük yayvan evin nemli, pis ve ter kokusu geldi.” (T.T.A. 111)

“Ecel bir hırsızdır, ecele ne yapabilirsin ki?” (T.T.A. 116)

“Soğuk rüzgar, hey, esmektense, bozkırda tek başına kalan, evladın babasına haber vermez misiniz!”(T.T.A. 125)

“Altay’ın akşam rüzgârı yanaktan öper. Akbilek Altay’a çıktığında, eski anasını öldüren, kendi namusunu kirleten, üvey anasının çilesini çeken, Körkembay yaşlı kadının kabir gibi çadırındaki canı burnunun ucuna gelmiş dolu dolu

karanlık kara geceleri, Barsakelmes'e tamamen gitmiş gibi, şu uzaklarda yamaçta tamamen yok olmuş gibi gözüktü." (T.T.A. 306)

3.5.4.Tenkit

Cusipbek Aymawıtov, "Akbilek" romanında pek çok konuya eleştiri getirmiştir. Bunun başında, dönemin siyasi, kültürel, dini, toplumsal olayları gelmektedir. Rusların Kazak halkına yapmış olduğu eziyet, köylü Kazak halkının Müslüman olması ve Rusça bilmemesi insanların cahil olarak nitelendirilmesi için yeterliydi.

"X. Kazaklarından gelenler şunu onu söylerler. Beni kendileri gibi konuşurmak, beni kendileri için faydalanmak, kendileri için kullanmaktı. Kapay benim arkadaşım oldukça, gönlündeki her şeyi yaptırır diye düşünür. Kazakların böyle birçok karışık işleri vardır. Kimin doğru, kimin yanlış olduğuna emin olalım. Kimin sözünü söylersin? Geldiği için dinlersin, dışarı çık demeye de çekinirsin." (T.T.A. 285)

Kazak halkının yavaş yavaş Ruslaşması, köylerinde uzaklaştıkça asimile olmaya başlamaları işlenmiştir:

"Ve halkın sırrını öğrenmek istedim. O yüzden dinliyorum. Yoksa tüm Kazakların dolup taşan karışık işlerine karışırsam, insanlık disiplinler yok olur. Fakat Kazakların girdiği çıktığı da zarar mı diye düşündüm. Dışarıdan kim olursa sahip çıkarak, kızarak, tartışarak çıkarlar. Dokundurmamak istersen de kötü de olsa yaramaz da olsa kendi kanın diye düşünürsün. Memleketten uzaklaşınca Rus olursun." (T.T.A. 286)

İşin ehli olmayan kişilere verilen görevler tenkit edilmiştir:

"Yalakalık yapmazsa nasıl olacak! Anasını öldürten, kız kardeşini rezil eden Mukaş hakkında partide söz olmuştu, "Mukaş'ın emeği vardır, onu bir yere yerleştirmeli" demişler. Nasıl yer verileceğini revkoma söylemişler: Revkomdaki Baltaş, kim bilir, Baltaş fakir, inatçı birisi, Mukal'ı Sartav'a bolis olarak gönderir mi? Ve Aben zengin bolisla beraber, ortak oldukları da bellidir: Sartav bolisini değiştirmeden durur mu?.." (T.T.A. 172)

“Mukaş olacak ise, o da montunu partiye döndürüp örten bir kurnaz, bir kurnaz... Demek onun düşündüğü sadec bolıs olmak, bolıs olmak... Bugünlerde partiye hırsızlar da girip çalıyorlar. Fakir köy kutusuna yedi hırsızın yazıldığını dün konferansta açıklamışlar, açıklamışlar... Demek, Mukaş gibi yiğitleri saf komünist demeye gerek yok, gerek yok. Onun yapmadığı yoktur: Halkı beyazlara saldırtan, soydıran, kız kadınlarını ezmiş ezmiş ve göndermiş...”-dediğinde Tölegen’e bir baktı. Tölegen kızardı ve aşağı baktı. Bekbolat da aşağı bakıyordu. “Evet, demek, onun yaptığı iş elimizedir. Demek, o işe bakmadan onu göreve tayin edemeyiz, edemeyiz...” -diye Doğa çoğu an eliyle, kafasıyla işaretleyip sonra konuşmasını bitirdi.” (T.T.A. 184)

Yazar, Ruslar tarafından kaçırılan Akbilek’in köye döndüğü zaman onu çok seven babasının merhamet göstermemesi, onu kirli, aşağılık bir varlığa dönüştüğünü düşünmesi, bu eziyeti Akbilek’in kendi suçuymuş gibi görmesi, dönemin bağnaz, tutuculuğunu gözler önüne serer:

“Akbilek’i sevdiği, acıdığı, kıskandığı, pişman olduğu, iğrendiği, zorlandığı hepsi karışarak Aksakal’ın kalbine zil kara taş gibi bir kapalı yara gibi büyüdü. O gün, “Beyazlar tutuklanmış” haberini duydukça, Aksakal zorluğu, aşağılığı, namusu unutarak, atalık merhameti yenerek: “Akbilek nerededir acaba?” diye lafın ağzından nasıl kaçtığını kendisi de farkedememişti. Bunu dedikten sonra kişi gönderip soruşturma yaptırmıştı.

“Artık Akbilek bulunup, evine geldikten sonra, onun zavallı olan türünü görür ve onun rezilliğini düşündükçe, Aksakal namusunu tekrar uyandırır. Eskisi gibi bebek gibi olan çocuğu, beyaz kağıt gibi temiz yürüyen Akbilek, artık is sürülmüş kağıt gibi, çocuk değil, kadın olmuştur. Aksakal çocuğunu Hüda’nın verdiği nişanlısından bile kıskanan çok kıskanç adamdı. Çocuğu kirli değil, temiz olmasını isterdi. Artık Akbilek çocuğu değil, yabancı bir kadın gibiydi. Kimden bırakılmış kadın diye sor! Kazak olursa tamamdır. Öyle değil. Gelen giden kişinin gözü Akbilek’te olduğunu ilk önce babası hissetmişti. Herkes: “Mamırbay’ın Rus’un kirlettiği kızına bakın!” diye Aksakal’ın gözünü delmiş gibiydi. Artık Akbilek babasına yük oldu.”

“Çocuk yetiştiren değil, halka göstermek için maymun yetiştiren kişi gibi hissetti. Akbilek'in bu işinden Aksakal kendini rezil görüp namusundan ayrılmış gibi hissetti. İşte, Aksakal'ın kendi çocuğuna iyi bakmadığı, kaçıp gittiği hal buydu. Kıskançlık, iğrençlik, pişmanlık, acımak, kin, zorluk hepsi bir araya gelip, onun hayatta kalıp, göze engel olduğuna parmağını çiğneyip, sinirlendirdi.” (T.T.A. 214)

“Evin işlerinin sorumlusu kadındır, dışarıdaki ise kocasının. Bu Hüda'nın emridir. Eskisi gibi değil, Altınay yaşamına şimdi razıdır. Razı olmadan ne yapsın? Kocasını ata binip görevli oldu. Görevli olduğundan beri evi de düzenli hale gelmiştir. Hayatta olmayan siyah alaca kilim halısı, keçi halısı yukarıya döşenmiş. Eskisi gibi değil Altınay gülümseyip, gök alaca sadığın da ağzını bol açacak oldu. Altınay'da beyaz batesi elbise, yeşil kolsuzları da kullanmaya başladı. Altınay eltilerine övünüyor bazen. Çünkü artık o “uluğun” hanımıdır.” (T.T.A. 112)

Görüldüğü gibi romanın birçok yerinde farklı konulara eleştiriler yapılmıştır. Bunların başında kadına yapılan eziyet, haksızlık, Rusların adaletsizliği ve insanlara yaptıkları zulümler vb. konular tenkit yoluyla okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

3.5.5. Mübalağa

Bir fiilin veya durumun gerçekleşmesi zor hatta imkânsız seviyesine çıkarılarak ifadelerin abartılma sanatına denir. Romanda, birçok yerde kullanılarak olayların önemini ve okuyucuyu daha derinden etkilemek için kullanılmış bir sanattır.

“Dağ gürültüyle, taş patırtıyla sallandı.” (T.T.A. 93)

“Dağ pat pat eder. Kovalayanların biri yandan koşarak atın yelesini kucaklayıp koştuğunda arkadakiler gürültü patırtıyla geliyorlardı.” (T.T.A. 93)

“Rus dilini öğrendikten sonra, göğsümde ekmek pişmiş gibi kendimi yüksekte gördüm.” (T.T.A. 100)

“Yazmayı bilirim, Kürşim nehrini tersinden aktırırdım yoksa ne yapardım...” (T.T.A. 101)

“Akbilek farklıydı. Özellikle onun sesi, onun gülüşü insanoğlunda yoktur.” (T.T.A. 160)

Romanda mübalağalar genellikle doğa unsurlarını abartarak okuyucunun romanın içinde canlı kalmasını sağlamıştır.

3.6. Toplumsal Yapı ve İlişkiler

Akbilek'teki olay örgüsü 1928-1929 yılları arasında geçtiğinden dolayı toplumsal yapı da bu çevrede şekil almıştır. Akbilek'te olaylar Rusya'da Bolşevik-Manşevik savaşının son döneminde başlayıp, 1928 yılının sonlarına kadar ele alınır.

Romanın tamamı incelendiğinde yazar romanda “Bolşevik askerlerinin Kazak halkına yaptığı zulümler, Kazak kadınının toplumdaki yeri ve önemi, Kazak halkının evliliğe bakışı, Rusların Kazak şehirlerindeki halka etkisi, Kazak Aristokratlarının İhtilali desteklemesi gibi konuları yansıtmaya çalışmasının yanında yeni bir oluşum içinde olan Kazakistan devletinin de edebiyatına katkı sağlar.

Bolşeviklerin Kazakistan'a hâkim olmasından sonra Kazak Alaş Orda Hükümeti son bulsa da Kazak aydınlarının fikri faaliyetleri son bulmamıştır. Kazak aydınları, oluşan yeni sitemde faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardır. 20. yüzyılın başında fikri ve siyasi faaliyetlerde öncü rol oynayan Kazak aydınlarının çoğu 1930'lu yıllara kadar gazeteci, yazar, eğitimci olarak faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Kazak köylüsü, 1930'lu yıllardan sonra kendi kültürlerine sıkı sıkı sarılmaya ve Rus etkisinden kurtulmaya çalışılmıştır.

“Kazak kimliğinin önemli bir özelliği de tabiattır. Kazak, tam anlamıyla tabiatın bir parçasıdır. Çadırda ve göçebe bir hayat süren Kazakların tüm hayatı tabiatın kucağında geçer. Tabiatın dilinden anlayan Kazaklar ona ait detayların bilgisine hâkimdir.” (Bacaklı, 2019: s.261).

Romanda olay örgüsünün geçtiği alan genellikle Altay dağları bölgesinde bir dağ köyü, çevresi ve şehirdedir. Bu bölgede yaşayan halk Rus baskısı ve onların güdümündeki devlet görevlileri ile çeteler arasında kalan fakir ve bilgisiz köylülerdir. Yazar, burada iki ayrı köylü tipini okuyucu ile buluşturmuştur. Birincisi tüm kötülöklere rağmen iyi kalmayı başaran kişilerdir. Bunlar; başta Akbilek olmak üzere Bekbolat, İskender, Urkya'dır. Hatta romanın sonunda Akbilek'in çocuğuna derviş İskender'in adını koyduğunu görürüz.

“İskender yalan dolanı, kişiyi aldatmayı hiç bilmez, insanoğluna kötölük yapmayı aklının ucundan bile geçirmez. Büyöklere “baba, ağa” der. Yeni gelen

gelin olsa bile tüm kadınlara “ana”(şеше) diye hitap ediyor. Erkek, kadın diye ayırım yapmaz, tüm çocuklara “balakayım” der, kişiyle asla sert konuşmaz.Onu üzen birisi varsa da hiçbir şey yapmaz, sadece başını sallar.”
(T.T.A. 134)

Diğer kısımda ise cahil kalmış kendini yenilemeyen kişilerdir. Bunlar Mamırbay, Kara Bıyıklı, Mukaş, Musabay’dır. Mamırbay kızının suçu olmadığı halde köylülerin dedikodusundan dolayı kızını affetmeyerek evden kovması bunu en iyi şekilde gösterir.

Köylüler arasında toplumsal dayanışma yok denilecek kadar azdır. İnsanların birbirlerine karşı olan ilişkileri çıkar ilişkisine dayanır. Mukaş’ın Akbilek’i Rus askerlerine yakalatması köylünün Akbilek’e sahip çıkmaması bunun en büyük göstergesidir.

“Hey, yiğitler, yoldaşlar! Bu işe yandan değil doğrudan bakalım...Gençler, yoldaşlar, siz komünist olsanız bile, Kazaksınız. Kazaklara hepimiz hizmet edeceğiz... Ne zamandan beri yaptık ve yapmaya devam edeceğiz... Sizlerden önce bir gömleği erken çürüttük, Kazakların halini daha iyi biliyoruz dersek, övünmüş oluruz” -diye “Bu sözümler nasıl oldu?” dermiş gibi Tıpan hepsinin yüzüne tek tek bir baktı.” (T.T.A. 185)

Köylülerin gelişen olaylara karşı duyarsız olmasının temelinde Rus askerine karşı olan korku yatmaktadır. Köylülerin çoğu Rus askerlerini sevmez, fakat onlara karşı da gelemez.

Şehirde olanlar biraz daha cesaretliydi:

“Jorğabek birkaç kere soru sordu:

- 1. Siyaset ile sınıf tartışma konusunu açıklayabilir miyiz?*
- 2. Sanatsız millete sosyalizm yerleştirmek doğru mu?*
- 3. Tarihte böyle tecrübe olmuş mu? Marks söylemiş mi?*
- 4. Biz (Kazak) kapital yıldırtığımızı yapacak mıyız?*
- 5. Kazakların geleceğine nasıl bakarsınız?*
- 6. Rus’un yaptığı yol Kazaklarda geçerli mi?*
- 7. Yeryüzünde devrim olmadan, bir ülkeye sosyalizm gelir mi?*
- 8. Grup hakkında Kazakların geçmişine dair neler var gibi.*

Jorğabek'in sorularını Akbala içinden sevmeydi. Gözünün altıyla bakıp, kaşını arada sırada kaldırdı ve dinledi, fakat sırrını dışarı aldırmadı” (T.T.A. 193)

Örnekler vererek üzerinde durduğumuz kırsal kesim, toplumsal yapı ve ilişkilerinde bu insanların sosyal yaşamlarının bölgedeki tek güç olan Rus askerlerinin baskısı altında kaldıklarını görebiliriz. Devlet otoritesinin şehir ve kasabalara nispeten daha az hissedildiği kırsal alanda otorite Rus askerlerinin elindedir. Bunun nedenleri arasında o yıllarda Rus sömürgeleri altında olunması gösterilebilir.

“Kazak Kimliğinin en temel unsurlarından biri de şereftir. Şeref; “Bir kimsenin gördüğü saygının dayandığı mânevi yücelik, onur, haysiyet (Topaloğlu, 2014:s.1182).” şeklinde tanımlanmaktadır. Yani Kazak toplumunun her bir ferdi saygıyı hak edebilmek için yaşar. Esasında katlandığı her sıkıntıya ‘şeref’ için katlanır” (Bacaklı, 2019: s.262).

“Kazak topraklarına sonradan gelen Ruslar Kazakların tarihini, geleneklerini, âdetlerini bilmezler. Bir kısmı onların bu değerlere hiç sahip olmadığını düşündükleri için onlara saygı duymaz, hatta onları insan olarak bile görmezler” (Nurjekeuli, 2018: s.160).

3.7. Romandaki Yabancı Kelimeler

Sovyet rejimi ve Ruslar'ın baskısı ile Kazak halkı diline yeni yeni kelimeler almaya başlar. Bu yeni kelimeler Rusçadan başka bir dil değildir. Hiçbir Rusça kelime anlamayan Kazaklar, zamanla Rusçayı, Ruslar gibi konuşmayı öğrenmiş ve bunu eserlerine de aktarmışlardır. Romanda da Rusça bilenler komünist rejimi savunan kesimden insanlardır. Köyde yaşayan halkın hiçbiri Rusça kelimeleri anlamaz. Romanın başında Rus askerler tarafından kaçırılan Akbilek ile iletişime geçmek için Kazakça-Rusça bilen bir adam getirilir. Romanın sonunda ise Akbilek'in bizzat Rusça öğrendiğine tanıklık ederiz. Bu sebeptendir ki romanda pekçok yerde Rusça yabancı kelimeler geçer.

Aynı zamanda dinlerine de bağlı olan Kazakların Arapçadan ve Farsçadan kelimeler de kullandığı görülür.

“Aksine ben “kakoy çort, kak je, nejoli, neimeiş prava...” diye Rusçayı karıştırarak laf atmaya gücüm yeterli.” (T.T.A. 100)

“Canın tatlı olması mıdır, korktuğundan mıdır, savunmasız olduğundan mıdır yoksa ilk eteğini açan adam onun için sıcak mı gözüktü belli değil ama siyah bıyıklı “öp” derse, Akbilek de onun yanağına dudağını götürür, “gül” derse de gülümseyip, “konuş” derse Rusça bildiğini söyleyip “**liubliu tebe**” diye onun dediklerini yaptı durdu.” (T.T.A. 121)

“O tam bir komünist, ideal komünist. “**Tsel opravdivayet srđtsvo**” diye Rusçayla başlayıp, karyolaya oturdu.” (T.T.A. 184)

“...ayağının ucuna ayakkabısını giyerek **abdest** almaya dışarı çıkan hocanın bir gözünü aralayıp bakmasından kurtulamadı.” (T.T.A. 111)

“**dua** yapan tanıdıkları hariç kımızı kaselere dolduran az çok komşu kadınlar olmazsa genel **dostun** da, düşmanın da o kadar acımadığı bellidir.” (T.T.A. 118)

“O **namazı** da sıradan biri olarak kılmaz.” (T.T.A. 135)

“Bazen de “**Hakk!**” diye üzülerken, seslenerek bir ses çıkarırdı.” (T.T.A. 135)

“E, balakayım! Yalan söylemek olur mu hiç? Yalancı **Allah**’ın düşmanı olur”- diye durdu. (T.T.A. 141)

Örneklerde görüldüğü gibi eserde Rusça ağırlıklı olmak üzere Farsça ve Arapça kelimeler yoğun olarak kullanılmıştır. Bize göre burada yazarın amacı Kazak dilinin yabancılaştığını gösterir. Esas olarak bu romanda dil üzerine geniş bir inceleme yapıldığı zaman bir tez daha ortaya çıkabileceği kanısındayız.

3.8. İçerik

3.8.1.Göç

Kazakistan’da Rusya’nın egemenliğiyle birlikte yaşanan sosyal değişimi ve bu büyük değişimle birlikte göç olgusunu tetikleyen sebeplerle kırsaldan kente göçü hızlandırmış olabileceği düşüncesindeyiz.

Kazakistan’da Soyvet Rejimi dönemi itibariyle kırsal alanlarda meydana gelen değişimler, Kazakistan’ın büyük kentlerinde yoğun göçlere sebep olur. Romanda da

gördüğümüz üzere göçlerin ana sebepleri düşük gelir düzeyi, yetersiz hizmetler, devlet yetkililerinin halk ile bağlantısının düşük olması ve yetersiz eğitimidir.

Romanda birçok yerde göç olayı karşımıza çıkmaktadır. Göçlerin bazı sebepleri vardır. Bunlar: eğitim, aşk, şiddet ve yoksulluktan kaçma neticesidir. Yoksulluk sonucu birçok göç vakasına rastlamaktayız.

“Ağabeyim, şehirdeki bir Mağışa adlı okumuş kızla evlenmek istiyormuş. Oral dağından göç etmiş Başkurt kızıymış. Bir öğretmen ağabeyi varmış. Küçük ve birbirine dayanak iki kız kardeşlermiş. Bizim gibi bir sebeple gelmemiş. Terbiyeli yerin çocukları olduğu bellidir.” (T.T.A. 269)

Ekonomik sebeplerden dolayı kırsal bölgeler arası göç olayları roman içerisinde gözlemlenir. Olumsuz hava koşulları ve hayvanlarını daha verimli arazilerde otlatmak için yapılan göç vardır:

“Göç ettiklerinde Akbilek yeleğini çekip, beline bağlar ve otağını toplamak için yüklemeye yardım eder. Göç gittikten sonra, arkada kalan tüm kızlar kadınlar gök yorga binmiş Akbilek'i ortaya alıp, göçe yetişmek için yarışır. Bunlar göçle beraber grup halinde gelirken elinde aladoğanı olan, bir grup halinde kocalar da koşarak giderler...” (T.T.A. 226)

Diğer ikinci önemli göç sebebi ise siyasi yani Rus askerlerinin şiddetinden kaçıştır. Rus işgali sonrası Kazak romanında memleketlerinde büyük kargaşa ve baskılar sonucu kan dökmeye kadar varan askeri darbeler sonucu yaşadıkları yerleri terk ederek ya daha güvenli olan şehirlere ya da daha ıssız olan kırsal alanlara doğru göçlerin hikâyelerine bu romanımızda rastlamak mümkündür:

“Evet öyle! Kötü durumdaydılar! Geçmişten kalan işaret yoktur. İlk başta yaramazlık yapan da Rahımcan'dı... Kazaklardan asker alıp, kırmızılarla savaşmak isteyen... Hey, dünyaya bak?! Savaşmadan ölür mü ki? Rusları yeneceğim mi diye düşündü... O zaman halkın birazını toplayıp, Rahımcan şöyle demiş: “Bolşevik geldiler. Malınızı yağmalarlar, kadınlarını elden alırlar. Sağlam iken Çin'e gidin” demiş. Babalar şehre gidip geldi ve “Gidelim!” diye, halkı öcükürmüş ve karıştırmış olmasın mı? Dikili ev dikili halinde kalmış. Dolup taşan abdire (sandık türü) sandıklar, her şeyi bırakıp,

hafif kıyafetleri ve yastık yorganları almaya ancak halimiz kalmıştı. Hayvanları sürerek, gündüz gece demeden gidip, göç ettik. Kaç gün yolda olduğumuzu da hatırlamıyorum, o göçle beraber gidip, Çin'deki Kazaklar'ın yerleştikleri topraklara geldik.

Duyduysan öyle. Onlar çok kurnaz, kötü milletmiş. Kim olursa olsun Bey olurmuş, malımızı mülkümüzü de yağmaladılar. Özellikle bir ükirday dedikleri çok fena. Babamın tüm malını alıp bizi boş yaptılar. Ne mal var, ne ev var, ne de dost kardeş var, bir çadırın altında yattık. Geçirdiğimiz günü Hüda köpeğe de göstermesin. Beni çekip alırlar diye laf duydum. Fakat Hüda korudu.“
(T.T.A. 263)

3.8.2. Din

Türk romanında Milli Mücadele yıllarında dini öğelerin edebi eserlerde sıklıkla kullanılması ile Kazakistan'ın Sovyet Birliğinin egemenliği altına girmesi sonucunda Kazak edebiyatında da yoğun olarak dini öğeler görülmektedir. Bunun en iyi örnekleri Cusipbek Aymawıtov'un romanlarında görülür. Nitekim Aymawıtov'un tarihi romanlarında adeta dini ve tarihi konularda ansiklopedik bilgiler yer almış ve birçok büyük dini konu ele alınarak eserlerinde uzun uzadıya bir din görevlisi edası ile işlenmiştir. Dini öğelerin romanlarda daha çok bilgi verme amacı güdüldüğünden olumlu veya olumsuz bir inanç algısı yerleştirilme amaçlanmamıştır. İslâmî öğeler işlenirken olumlu algının hâkim olduğu görülmektedir.

Romanda din, Rus ile Kazak'ı ayırt eden en önemli unsurdur. Romanın pek çok yerinde Rusları kâfir, dinsiz olarak niteler.

“... Fakat, eyvah! Er yiğit dediği ağzında bıyığı var kâfirdir. Şu abdestsiz, sünnetsiz, ayakta işeyen, domuz etini yiyen, rakı içen, sigara kokmuş, halkı yağmalayıp, kırbaç kılıçla, tüfekle oynatan, merhametsiz, huysuz Rus değil mi? Gerçekten, bu Rus'u koklayacak mı? Gerçekten beyaz tenine haram tenini değdirecek mi, açılmamış kavununu haram bıçakla kestirecek mi?” (T.T.A. 107)

“Ya sen akıl almayan şeyleri söylüyorsun. Halkın arasından parti üyesi çok kısa sürede çıktı, birinin açılmadığı kavununu, kırılmayan yumurtasını... Müslümanın çocuğunu kafirin yaptıklarına Kurban hacı kıyamaz. Kendisi de

çocuk yetiştiren adamdır, Hüda yüzünü görür mü?”– diye aksakallı, kurt gözlü adam onu durdurdu.” (T.T.A. 117)

Akbilek’in aklından geçirdiği bu düşünce onların İslam dinine mensup olduğunu gösterir.

Abdest, sünnet kelimeleri Kazakların Müslüman olduğunu gösterir. Kazaklar domuz eti yemez, rakı içmez ayakta işemez, çünkü Müslüman’dırlar. Ruslar bu eylemlerin tam tersini yapar. Özetle, Kazaklar romanda, İslam’dan başka dini kabul etmez, diğer dinlere mensup olan herkesi kafir olarak nitelendirirler.

“Abdest alması olmazsa, Altınay namaz kılmadı. Kocasına özendi diyorsunuz? Hayır. Kılmayacak bir sırası gelmiştir. Namaz kılsa bile, Altınayların ağzını kıpırdatması, oturup kalktığında ne söyleyip ne diyeceğini Hüda bilmezse sıradan insan nasıl farketsin de bilsin. Altınay yatağının aşağısına oturarak mestini giyerken her günkü adetle çorabındaki deliğe yine parmağını soktu.” (T.T.A. 113)

Aynı şekilde namaz kılmak, mest giymek sadece Müslüman dinine mensup kişilerin uyguladıkları şeylerdir.

“Bu haram nefesiyle, haram ağzıyla babamın nurlu yüzüne nasıl bakacağım, nasıl da ona haramlığı bulaştıracağım? Hüda’dan korkmadan, onun kutsal olan mescit gibi evine nasıl gireceğim? “Kafirin” öpmüş, okşamış ayağıyla seccadeyi döşeyen yere nasıl rahat rahat basacağım? “Kafiri” kucaklayan haram ellerimle babamın saf sofrasına nasıl götüreceğim, nasıl bir tabaktan yemek yiyeceğim?” (T.T.A. 150)

Akbilek, babasının evini kutsal bir mescit olarak görür, çünkü onlar Müslüman’dır, fakat kâfir Rus ile beraber olan Akbilek artık kendi vücudunu baştan aşağıya haram olarak görmektedir.

Romanın her bölümünde Allah’a ve yarattıklarına iman, inanç belirgin bir şekilde gösterilmektedir. İslam’ın gerektirdiği ibadetlere rastlanmasının yanında

kazaya, kadere iman şeklinde dışa vuran bir inanç mevcuttur. Kahramanlarımız, iyiliğin ve kötülüğün Allah'tan geldiğine inanmaktadır.

Ayrıca romanın bazı bölümlerinde kahramanların yaşadıkları durumlar karşısında çaresiz kalmaları sonucu Allah'a ve inancına karşı sorgulayıcı tavırları vardır. Bu durumun nedenlerinden biri insanların kendi dinlerinin emir ve yasaklarını yeteri kadar bilmediklerini bu yüzden de isyankârlığa sürüklendiği görülür. Bu konunun diğer önemli bir sebebi ise sosyal çevrenin etkisiyle din adı altında alınmış bazı kararların etkili olduğudur.

Roman, konum itibarıyla Rus toplumuna ve kültürüne yakın olmasından dolayı farklı dinlerdeki insanları karşılaştırmaktadır. Romanda yer alan kahramanlar mensup oldukları dinlerin peygamberinden de bahseder.

“Çayı önüne yeniden koyarak “Bismillahi” söyler söylemez, Mamırbay'ın bir kölesi geliverdi soluk soluğa.” (T.T.A. 90)

“Ağzıyla mırıl mırıl “Süphanallah”ı, ayağını kıpır kıpır kımıldatarak ahırdan baybişe geliyordu, Rus önünden çıkıverdi.” (T.T.A. 90)

“Yaradanım! Çok şükür, demişti, gürültülü atın ayak sesleri buraya yaklaşmadan geri dönmüş gibi geldi. Elleriyle hala yardım dua istiyor ve yardım edecek bir melek geliyormuş gibi, istekli beklese bile sesler uzaklaşıp, gürültü ile koşup gitti.” (T.T.A. 92)

“Sadece Hocan diye adı olmazsa, Tezekbay yazı bile yazamaz. Tüm okulu “kırk hadisten” hatırında kalanları “halanabi alaykiselam dedi peygamber aleykümselam”. (T.T.A. 109)

3.8. 3. Eğitim

Eğitim, insanoğlunun yaratılışından beri var olan bir kavramdır. Eğitimi incelemek için önce eğitimin ne olduğunu öğrenmemiz gerekir. Eğitimin pek çok tanımını bulmak mümkündür. Platon'a göre; bedene ve ruha yetenekli olduğu mükemmelliği vermektir. Çiçeron'a göre; çocuğu insan haline getirme sanatı iken, J.J. Rousseu'ya göre doğaya göre insan yetiştirmektir.

Beksultan Nurjekeulı'nun eğitim ile ilgili düşünceleri şöyledir; “Eğitim gören insan cahil insandan daha yüksektir. Yüksekte olan kişi yükseği de görür. Dağın tepesindeki kişinin gördüklerini dağın dibinde duran kişi göremez. Fakat ikisi de ‘Biz dağda oturuyoruz.’ derler. Bazen dağın eteklerinde oturan dağın tepesinde oturana fırsat vermez. ‘Zekiye aptal kırar.’ sözünde olduğu gibi” (Nurjekeulı, 2018: s. 221).

“Aben gazete dergileri okuyan çalışkan biri olduğunu, mektep açıp, çocuklara eğitim verdiğini halkın fakirlerine iş bulup, ev işini, faaliyetleri kültürlü halk için kullanarak, halka örnek olduğunu, Kazakların okumuş insanlarına yardım ettiğini, kaçıp giden beyazların yayılan bölümlerine saldırıp, Kazakları asker işine öğrettiği, halkını savaştan koruduğu, iyi işlere, önce halka başkan olacağını, bir divan halkın önünde şöhreti olduğunu, onunla birisi karşı tartışma yaparsa tüm halk onu koruyup, olay olacağını; hepsini kibar, ince dille anlatarak yavaş konuşmasını durdurdu.”(T.T.A. 186)

Yine Beksultan Nurjekeulı, ilim hakkında şu satırları kaleme alır; “Bizim Kazakların ilmi aklında, herkes onu birbirimizden sorarak öğrenir, soramadıklarını yaşar öğrenir. Rusların ise ilmi kâğıtta, onu sadece okuma yazma bilen kişi öğrenir. O yüzden Ruslar çoğaldıkça bizim bildiğimiz azalıp hayatın ve yasanın sırrı da çoğalıyor. Rusların kâğıttan öğrendiğini Kazaklar öğrenemiyor” (Nurjekeulı, 2018: s. 239).

“Okuyamayan, yazamayan eğitimsiz Kazak halkının kendi devlet sistemlerini kurup kendi yasalarını yaparak kendilerini yönetme, modern usullerle savaşan düzenli bir ordu kurma gibi bir imkânları olmadığı gibi Rus yasalarında sınırlı da olsa kendilerine tanınan hakları bilme, suçlu olup olmadığı konusunda yasalardan hareketle savunma yapabilme şansı da yoktur” (Nurjekeulı, 2018; s.163-164). “Kazakların cahilliği onları siyaset ilminden de nasipsiz bıraktığı için Ruslar onları sürekli aldatmıştır” (Nurjekeulı, 2018: s.193).

“Kadınsız yaşayamayan, aşkın değerini bilen ve hisleri yetişmiş, sanatlı, eğitilmiş ailenin oğullarıyız. Kadın kimlerde vardır? Kazaklarda. Kazaklar da insanoğludur. Kazakların kara gözlülerinin sihirli gücü Avrupa kadınından eksik değildir. Az terbiye görüp, şımarmayı, erkeğe sevimliliği öğrenmemesi

hariç iyiler. Kazaklar cahil olduğu için Rus'ları yadırgarlar, uzak durur, Kazak kızları Rus erkeğini sevmez. Bizim sevgimiz yeterlidir, bize kadın lazım. Kadının sevmesini isteyen kendi yurdumuz mu vardı? Kazaklar cahillikten yadırgarlar, okumuş halkı yadırgamamalıydı, Kazakların okumuş erkekleri Rus kızını sevmedi mi, Rus'lardan kadın almadı mı?" (T.T.A. 98)

Eğitim görmeyen insanlar hayatlarını köylerde sürdürürken, Akbilek'in ağabeyi, yengesi gibi okumuş insanlar şehirde yaşayıp, orada çalışırlar.

"Köyden mi istiyorsun, şehirden mi?"

Şehir görevlisi olacak benim eğitimim yoktur.

Köyde olmam daha iyi olur." (T.T.A. 203)

"Akbilek" adlı romanda eğitimi her yönüyle görmekteyiz. Özellikle bir kadının dönüşümünü incelemekteyiz. Köyde eğitim almamış, geleneksel değerlerle yaşayan bir genç kızıdan Rusça öğrenen, okula giden, kendini her yönüyle geliştiren bir kıza dönüşümünü inceleyeceğiz.

"Semey'deki gibi olmadı, zor geldi. Semey'deki öğretmenimiz Kazak ve eğitim de Kazakçaydı. Rus dilini az okumuştuk. Burada eğitim dili Rusça. Öğretmenler de Ruslar. Kazaklardan bir iki öğretmen var. Ağabeyimden, yengemden Rusça onu bunu öğrenmiştim. Ama o da azdır. Biraz vakit anlayamadan, boşuna dinlerdim. Bir iyi olan yeri de Rus kızların çok olmasıdır. Yine de derslerden o kadar başarılı değildim." (T.T.A. 273)

Romanda, Kazak halkı okumamış, cahil, köyde yaşayan ve her şeyden bihaber halk olarak gösterilir. Kazaklar, Rusları sadece dinlerine bakarak "kafir" der ve başka unvanı onlara yakıştırmazlar. Ruslarda Kazakları okumamış, cahil, onlara muhtaç bir ırk olarak görür.

"Kazaklar cahil olduğu için Rusları yadırgarlar, uzak durur, Kazak kızları Rus erkeğini sevmez. Bizim sevgimiz yeterlidir, bize kadın lazım. Kadının sevmesini isteyen kendi yurdumuz mu vardı? Kazaklar cahillikten yadırgarlar, okumuş halkı yadırgamamalıydı, Kazakların okumuş erkekleri Rus kızını sevmedi mi, Ruslardan kadın almadı mı?" (T.T.A. 98)

3.8.4. Aşk

Aşk, insanın duygularını en yoğun bir şekilde yaşadığı kişisel bir olgudur. Din, edebiyat, ahlak, kültür, toplumsal yapı aşk olgusunu genişletir. Aşkın oluşum nedenleri üzerine farklı farklı yaklaşımlarda bulunulur, farklı noktalarda değerlendirme yapılır. Aşk, maddi ya da manevi olabilir. Hatta bireysel aşkın yanında toplumsal aşkta olabilir. Bu konuda tarihten günümüze kadar pek çok kişi aşkı anlatmaya çalışmış, aşk üzerinde yorumlarda bulunmuştur.

“Aşk kavramı psikoloji bilimi ile ilgili olduğu kadar sosyoloji bilimi ile bağlantılıdır. Toplumsal bir varlık olan insan, psikolojik yapısı ile toplumun sosyolojik bünyesine de yön verir, aşkın sosyolojik boyutu dikkate değerdir. Aşk ikili bir ilişki olduğu için kolektif hâle gelir. Âşık olmak bazı yazarlarca ikili bir kolektif hareketin doğuş durumu olarak değerlendirilir” (Alberoni, 2006: s.1).

“*Akbilek*” romanında aşk temasını pek çok yerde görmek mümkündür. Cusipbek’in romanda ön planda tuttuğu aşk, Akbilek’in aşkıdır.

Akbilek ile Bekbolat birbirlerini çok seven iki âşıktır. Öyle ki, Akbilek’i kaçıran Ruslar ona sahip olduklarında bile Bekbolat aşkıdan vazgeçmemiş yine aynı sevgiyle Akbilek’e yüreğini açmıştır.

“İki âşık ahırın arkasına geldiklerinde, adımları yavaşladı. İşte, durdu.Yâr eliyle yarin belini sıktı. Akbilek nazlanarak göğe baktığında: Ay’ın yüzünü ateş olarak gördü. “Öpersen öp” dermiş gibi yıldızlar pırıl pırıl parlıyor. Kılıç bıyıklı adam bal gibi dudağa dudağını deĝirdirdi:

“Nefesi ısınıp,

Parmakarı soĝup,

Belirsiz çekinip,

Biçimi deĝişip,

Omuz omuza gelip,

Usulca öpüşüp,

Sarhoş olup...”

olduğunu şair Abay olmazsa, biz betimleyemeyiz...

Hasretle buluşan iki âşık, dar yatakta neyi konuşup neyi yapabilirler? Tan ağarınca kadar fisil fisil diye çok fisildaştılar, bu fisili yazmaya roman -

kalem, gök - kâğıt, deniz - mürekkep olmalı... Ve karanlık evdeki damat, nişanlının fisulünü duyacak yengesi değiliz, onu yengelerinden sorarak öğrenirsiniz; fakat millet kalkmadan Bekbolat ata bindi. Akbilek şapanını örtüp yanındayken, yengesi dayayıp ata bindirdi ve vedalaştılar.” (T.T.A. 230)

Romanda Bekbolat’ın Akbilek’e olan sevgisini en içtenlikle bize sunan yazar, Akbilek’in hamile olduğunu öğrenen Bekbolat’ın Akbilek’i bırakmasını da okuyuculara sert bir şekilde gösterir. Gerçek aşık Bekbolat mıdır yoksa Akbilek’i her haliyle kabul edip onunla evlenen Baltaş mı?

“Süt gibi uyuyup oturan, gerçek aşık yârlar Akbilek ile Bekbolat neden ayrıldı? Nerede doğruluk? Nerede adalet? Nerede ahlak? Nerede Hüda? Nerede kıyamet? Seçilin, vicdansızlar! Kurt kendisi de düşünmez.” (T.T.A. 246)

3.9. Milli Motiflerden Yararlanması

3.9.1. Tört Tülik

Hayvanların Türk kültüründe önemi büyüktür. Özellikle göçebe yaşam tarzına hâkim oldukları için Kazak Türkleri’nde hayvanların ayrı bir yeri bulunur.

Gürkan Gümüştam, “*Kavram Alanları Açısından Kıbrıs Türklerince Hayvanlara Verilen Adlar*” adlı eserde hayvanların Türkler açısından önemine şöyle değinir; “*Yıllar yılı geçimini hayvan yetiştiriciliğiyle sürdüren Türkler, var olma mücadelelerinde en büyük faydayı hayvanlardan görmüş, efsanelerinde, destanlarında, inanışlarında onlara birçok semboller yükleyerek kültürel kimlik kazandırmıştır*” (Gümüştam, 2011: s.11).

Romanımızda hayvan motifleri sıkça kullanılmıştır. Romanın en başında geçen tört tülik hayvan ise Türkler için vazgeçilmezdir. Bu hayvanlar; at, deve, sığır, koyun-keçi’dir. Bu hayvanlar arasında da en çok öneme sahip olan hayvan attır. Çünkü at, Türkler’in her şeyidir. Etinden, sütünden yararlanılır, taşıma aracıdır.

Dilek Kaplankıran, “*Kavram Alanları Açısından Kazak Türkçesinde ‘Tört Tülik’ kapsamında Yer Alan Hayvan Adları*” adlı eserde hayvanların Türkler’in yaşamındaki önemine ve Tört Tülik hayvanlarına değinir:

“Yaşamlarında en büyük yararı hayvanlardan gören Kazak halkı hayvanlara özel anlamlar yükleyerek onlara yazılı eserlerinde de yer vermişlerdir. Kazak

halkının sözlü edebiyatında dört tülükle ilgili çok sayı da hikâye, masal, efsane, şarkı-şiir, bilmece, atasözü yer almaktadır. Bu edebî türlerin çoğunda dört tülük kapsamındaki hayvanların insan dostu olduğu ve insan yaşamında bu hayvanların ne kadar önemli olduğu ifade edilmektedir. Bu hayvanların eti, yağı, sütü yiyecek; derisi ve yünü giyecek olarak kullanılmakta ve bu hayvanlar binildiği zaman araba görevi yapmaktadır. Kazak halkı bu hayvanların değerini - kıymetini bilmiş ve söz varlığına bu hayvanları cinsine, türüne, rengine, yaşına göre adlandırarak kazandırmıştır” (Kaplankıran, 2017: s.41).

Kazak Türkçesinde dört tülük “dört tüylü” demektir. Ancak, burada kastedilen, dört tane tüylü olan bir hayvan değil, hayvanlar arasında tüylü olanlardan özellikle dört tanesidir. Yani dört tülük = dört (çeşit) tüylü hayvan anlamındadır. Bir başka bakış açısıyla da, ‘(birbiri ile aynı) tür (olan) dört (hayvan)’ı ifade eder. Bu kavram, Türklerde zenginlik ve bereketin göstergesidir” (Kosıbayev, 2013: s.1053).

3.9. 2. Romanda Geçen Hayvan Adları

Dünya üzerinde canlı türlerinin iki farklı formu olan insanlar ve hayvanlar yaşamın hemen hemen her alanında ilişki içerisinde bulunur. Kimi zaman ulaşım aracı kimi zaman koruyucu, kimi zaman besin kaynağı, kimi zaman en büyük tehdit unsuru olarak hayvanlar ile yakın ilişki içerisinde bulunmuştur.

“*Akbilek*” romanında birçok hayvan türüne rastlarız. Eserde gördüğümüz hayvanların genellikle sembolik anlamlar kazanmada sadece gündelik hayattaki formunda karşımıza çıkar. Bunlar; deve, koyun, yılan, çalikuşu, ördek, ayı, domuz, kurt, deve yavrusu, kısırak at, ceylan, at, köpek, tavşan, kuzu, baykuş, kartal, kuş, geyik, fare, saksagan, serçedir.

Hayvan isimleri genellikle romanda benzetme edatları olarak kullanılmıştır. Böylece romana canlılık ve inandırıcılık katmıştır. Aşağıdaki örneklerde bunu daha iyi görmekteyiz.

*“Güneş batmadan, her şey iyi gözüktüğü vakitte, demin söylediğimiz derin vadiden inden çıkmış **kurt gibi** coşarak geliyor dört **atlı**. Onun biri az önceki söylediğimiz, senin gördüğün **alaca atlıydı**.” (T.T.A. 89)*

“Gece karanlığında korumasız kalan köy **sanki köpek** havlamalarına dönüşmüştü.” (T.T.A. 91)

“Kızını **kartalgibi** tutup, bir kenara çeken iki Rus’u anası tüm gücüyle gelip iterek, yavrusunu bağrına basan ana **kuş** gibi, çocuğuna yaklaştı.” (T.T.A. 92)

“...eskiden **koyun** beş yüze, **at** iki yüze, **inek** altmışa, **deve** yirmiye kadar yükselmişti. Şimdi bunların dördte biri de kalmamış.” (T.T.A. 94)

“Altında bir **kısır at**, elinde avcı bir **doğan**, üzerinde güzelce kıyafet, her yeri yıldırım gibi gezerek parlayıp, **kaz**, **ördekleri** alıp, akşama doğru güzel kızıl köye sabahlarım diye rahatça gelip durur mu idin!” (T.T.A. 95)

“Büyük taşın arkasından yolumuzu keserek kaçan bir **tavşanı** geçirmem diye birkaç **atı** zorlayıp aldatıldığımız vardır.” (T.T.A. 95)

“İnsanın canı çıktığı an **tavukların** ölümü gibi, aynıdır.” (T.T.A. 98)

“Kalk, **kuzuları** çıkar!” diye zenginın arkadan tekmeleyip uyandırması canımı acıtır.” (T.T.A. 99)

“Ölüp gidiyorum dersen de **koyun** için bir tayına bile bindirmez.” (T.T.A. 99)

“Yatmadan önce bağlayıp koyarım dersen, kahverenkli **öküzü inek** boynuzlayıp, burnunu yırtar, sabah **inek** gütmenden önce o kokmuş hayvanı zorla tutmak daha da zordur.” (T.T.A. 99)

“...ağacın kaygısız, kedersiz dalları, kuşları hey, **bıldırcınlar!**” (T.T.A. 124)

“Kanadını **aladoğan** acıtan küçük çadırın önünde bir eliyle yere dayanarak, göğe bakıp oturan **suksurun** (gölde yaşayan ördek çeşidi) sızlayan sesini Tanrı’ya ulaştırırım diyecek misiniz?!” (T.T.A. 124)

“Gece karanlık. Akbilek korkar. Tepesinden toplu olarak **yabani ördekler** geçti. Akbilek titriyor. Çayırı kıpırdatarak serçe uçarsa da, orman içini çekip gürlense de, seslenirse de, dağ baykuşu ses çıkarsa da, Akbilek etrafından düşman kovuyormuş gibi ürküp, korkup çekindi.” (T.T.A. 125)

“Arka tarafı yurtsuz dağ, dağ geçidinden sonra hemen düşman: **Ayı, kurt, domuz.**” (T.T.A. 128)

“Bekbolat’ta bir **kartal**, bir **aladoğan** vardı. **Kuşlarını** görmeyeli ay geçmiş. “Mal, can iyiler mi?” diye selam verdikten sonra sözünün çoğu **kuşlar** hakkındaydı. (T.T.A. 195)

3.9.2.1. At Adları

Atlar insanoğlunun ilk evcileştirdiği hayvanlar arasında olmasının en büyük sebebi dayanıklılığı ve hızıdır. Özellikle Orta Asya kökenli milletlerin göçebe ve avcı olmasından dolayı atlar Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lugat-it Türk’te dediği gibi “*At Türk’ün kanadıdır.*” At, birçok edebi eserde insanın en önemli yoldaşı, dostu ve arkadaşı olarak yer alır.

Romanda yer alan kahramanların atlara karşı besledikleri sevgi ve bağlılık romanın çeşitli bölümlerinde şöyle dile getirilir:

“*O Altay’ın yamaçlarında tek kişilik yolun kenarında, **alaca at** binmiş yabancı adam geliyor.*” (T.T.A. 89)

“*Köyün etrafındaki tartışmada, **tay** ve **baytalla** (dört yaşındaki at) yarıştığında, iki üç kilometreye kadar ilerletmez.*” (T.T.A. 135)

“*Birinin bindiği güzelce keçi kafası gibi, kulanın ayağına benzeyen, **doru attır**. Nazlana adım atıyor, karı avuc gibi atıyor ayaklarıyla. Hey, yaşa! Hadi, hadi! Kuyruğu kısa, eyeri uygun, üzengi ayağının ucunda. Ayaklarını iyice yerleştirmişler. Gri küpeli beyaz yüzlü olan kırbacını okşuyor. Diğerinin altındaki **yavaş yürüyüslü at**. İyidir ama doru atın peşinden gelmek için, yavaş geliyor. Yiğit de atın üstünde küçülmüş. Giysisi eski. Rüzgar gibi hızlıya binen var mıdır? Binersen bilirsin: At üstünde olmak insana güç kuvvet verir, gönlü göğe çıkarır, ağzınla kuş alırsın!*” (T.T.A. 195)

“*...atın bineceği tarafın kulağı kesilmiş, beyaz lekeli, beyaz yeveli, **bödes** (sürekli binilen çok sakın at) sarı atı kaybolup, onu aramak için yoldaymış.*” (T.T.A. 216)

“*Akşama doğru nasipte olan birkaç kaz, ördek bağlayıp, **bedev**(kısrak at) binerek, aladoğan tutmuş birkaç arkadaşı ile kocasının geldiğini Akbilek, uzaklardan t akıp edip beyaz otağının yanında bakakalır.*” (T.T.A. 226)

“Akbilek’in önünden karşılayan çocuk rastlayıp, tayının kuyruğunu dik tutup, köye doğru koşular.” (T.T.A. 306)

Burada atlara insani bir vasıf olan güzellik, güçlülük ve şefkat gibi duygular yüklenerek atın Türkler açısından ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir. “Akbilek” romanının sadece okuyup geçilecek bir roman olmadığını verdiği değişik folklorik unsurlar ile göstermektedir.

3.9.3. Vatan, Millet ve Hürriyet

Subay’ın Ruslar olmazsa Kazak toprağı kalmayacağını, Ruslar’ın onları koruduğunu, hatta biraz daha ileri giderek birazcık vatan toprağından vermenin bir zararı olmayacağından bahseder. Gerçek Kazak halkı ne Rus’u ne dinini ne dilini ister. Kazak, kendi vatanını korumak ister:

“İmparatorumuz savaş açtığında, bir millet olup vatanımızı korumaya savaşa gitmiştik. Vatanı biz korumazsak, Rus güçlü halk olmazsa, bu cahil Kazak gününü nasıl geçirirdi? Rus gibi toprağı büyük, geniş ülkenin altında yaşadığına Kazak şükretmeli. Doğrusu Kazak ülkeye ne fayda verebilir? Tündük (aile) başı yılda bir kere dört som vergi ödemeleri ve askere araç, at, yemek vermeleri hariç bunların ne çıkarları var ki? Sadece kırmızını içip, karnını doyurup, hanımına bakıp, baldırını kaşıyıp yatmaktan başka yapacakları yok. İmparatorluk Kazakları ağır işe alacağız dediklerinde korkup, endişelenip düşmeye az kaldılar. Kazaklar askerden ölürcesine korkarlar. Eskiden, Kazaklar Rus’lara göre, kadın kraliçe Kazaklardan asker almam diye imza atmış diye söylerler. Aslında, Kazakların asker olmaktan korkması bize ters de değildir. Kim bilir, belki eline silah verseler, Rus halkına düşman olabilirdi. O zaman Rusya’nın halkı azalır, toprağı, milleti azalır. Kazakların malı, halkı mülkü başkaların elinde gitme ihtimali de vardır. Yoksa Kazaklar kendiliğinden ülke olmadı. O zaman Ruslara boyun eğmeli. Kazaklar için Ruslar gibi güçlü destekçi halk olanı yoktur. Kazaklar Ruslar’a torpağımızı aldın diye üzülmezler galiba. Toprak devletindir. Rus büyüyüp topraklarından aşarlarsa boş olan toprakları almayıp da ne yapsınlar? Kazak toprakları büyüktür. Eskisi gibi konar göçerlikle, geniş bozkırı gezip yürürüm diye düşünürler. Yeryüzünde sadece Kazaklar değil, diğer halklar da vardır, onlara da yaşam lazım. O zaman fazla toprağına alana küsme. Sen de ekim, tarla yetiştir, şehir yap, o zaman ancak hepimize toprak yeter. Bunu Kazaklar anlamaz ki” (T.T.A. 96)

Yazar, romanın çoğu yerinde vatan, millet kelimelerini kullanmıştır. Millet kelimesini Kazak halkı için kullanır.

“O fal, bal açmaz. “Yazık, günahdır.” diye başını bir kere sallar. O namazı da sıradan biri olarak kılmaz. Bazen millet namaz kılarken, abdest almadan çıplak ayakla gidip sıraya girerdi. Çoğu zaman kılmazdı, ama ağzıyla bir şey okumuş gibi mırıldanarak yürürdü. Bazen de “Hakk!” diye üzülenek, seslenerek bir ses çıkarırdı.” (T.T.A. 135)

“Bütün millete adı çıkıp, namusu kirlenmiş kızla nasıl evlenir? İki lafın birinde dost arkadaşları yüzüne basarak söylerler. O bir sevdiğine basılmış damgadır. Fakat aslını düşündükçe, Akbilek zavallının ne suçu vardı? Kendi isteğiyle gitmedi, kaderin kendisi götürdü.” (T.T.A. 159)

3.10. Şiirlerde İşlenen Temalar, Kullanılan Semboller

Şiir, dilimize Arapçadan girmiş bir kavramdır. Daha sonra Türkçeleşmiştir. Kelime manası, “anlama, fehm, idrak; sezme yoluyla bilme” olan şiirin kavram anlamını sözlükler şu şekilde açıklar: *“Mevzun ve muvaffaka ve manen güzel tahayyülat ve tasviratı cami’ kelim”* (Sami, Kamus-ı Türki: s.1317).

“Akbilek” romanında şair, ne tam Batı ne de tam Doğudur. Fakat gelenekten kopmadığı için bu romana şiirler koyar. Şair, işgal altındaki topraklarda toplumun uyanmasını ister. Romanda geçen şiirlerden örnek verecek olursak; Bekbolat ile Akbilek’in görüştüğü ilk gece söylenilen şiir:

*“Nefesi ısınıp,
Parmakarı soğup,
Belirsiz çekinip,
Biçimi değişip,
Omuz omuza gelip,
Usulca öpüşüp,
Sarhoş olup...”* (T.T.A. 230)

Lirik şiire bir örnektir. 7 mısradan oluşur.

Mamırbay'ın kızı Akbilek için söylediği şiir:

*“Kim çocuğunu sevmez?
Sen doğduğunda Nuralım,
Boz biye kestirdim,
Dört köşeli ocak oyduydum...
Siyah kese sardırdım,
Beyaz siyah kes batar diye,
Genç kese sardırdım.
Altından şümeğ yontturdum,
Gümüştten tübek koydurdum...”* (T.T.A. 212)

Dramatik şiir türüne örnektir. 9 mısradan oluşur. Zengin kafiye kullanılmıştır. Bu şiirde, özlem, keder, sevgi duyguları yoğunluktadır.

Mamırbay, kızı Akbilek'in Ruslar'ın elinde kirlendiğini düşünüp ondan nefret edercesine davranırken, kızının yüzüne hiç bakmaz onunla konuşmazken, aslında içten içe evladını ne kadar çok sevdiğini, o doğduğunda onun için neler yaptığını hatırlar ve okuyucuya da bunu mısralarda bildirir.

Yazar, romanda dönemi anlatmak için insanların dertlerini semboller üzerinden aktarır.

“Akınlar, bazen bir kısmını buldukları fakat her şeyiyle tamam olan ve sürekli öyle kalan biçimineulaşamadıkları bu hayalî vatan coğrafyasını daha çok şiirlerinde anlatırlar. Bu,cennete benzeyen bir kısmıyla gerçek ama bir kısmıyla hayal ürünü olan vatanın enönemli dekorlarından biri de ‘su’dur.” (Kundakçı, 2019: s.191).

*“Suya giden üç genç kız:
“Şırl şırl kamışa küpem düştü,
Sırdaşmayan yabancı ülkeye anam düştü.
Anam için kaburgam eğilir,
Elimdeki çift yüzük eğilir,” - diye güzelce şarkı söyler.* (T.T.A. 306)

3.10.1.Lakaplar

Bir insanın kendi adından farklı olarak herhangi bir fiziki veya davranış özelliğinden ötürü başkaları tarafından takılan isimlere lakap denir. Romanda hemen hemen her kahramanın sahip olduğu bir lakap vardır. Kazaklarda isimlerin sonuna -ka,

-ke eki getirilmesi de o ismi kısaltır yani lakap olarak kullanılmasını sağlar. Bu lakapların nasıl ya da kimler tarafından verildiği bilinmemektedir. İnsanlara takılan lakaplar haricinde hayvanlarında lakapları olduğunu görürüz. Romandaki lakap sahipleri yaşadıkları yerlerden veya yaptıkları işlerden dolayı aldıkları görülmektedir.

“Bu Kazakların da cini vardır, birçok kişiye “Bozingen” takma ismini vermişler. “But jimas(baldırını toplamaz)” dememelerine de şükür. “Savlı bozingenin” kim olduğunu söyleyelim mi? Neden söylemeyelim? Boş lafa yakın insanlarız, söylersek söyleyelim.” (T.T.A. 143)

“Bu İskender divanenin gitmediği yer, adımını atmadığı dağ yoktur.,” (T.T.A. 134)

“Ben Takır’ın Jıtır’ıyım” (T.T.A. 156)

“Tıpan dediğimiz Tışkanbay adlı kişidir. İkan gibi büyük okumuş birisi olmazsa da, eskiden var olan, namuslu kişi olduğu içim, halk “Tıpan” demişler.” (T.T.A. 177)

“İvanov dünkü gibi değil, “Mukaşka!” diye elini uzatmadı, soğuk selam verdi.” (T.T.A. 206)

“Hey, kızimke” diye boyunlarını eğerek, masmavi gözleriyle delecekmiş gibi Akbilek’e bakıp, gülerek, bir şeyler mırıldanarak gidiyorlar. Akbilek onların yüzüne dik bakamadı, girip gelenlere ve dürttülerinde ancak bakabildi.” (T.T.A. 206)

“Mamaken (Mamırbay’ın kısaltması) de “aksakallık” dönemini yaşayıp, sürekli atın üstündedir.” (T.T.A. 232)

“Urkyta tokala (ikinci eşe denir) çay verirken, farketmiş.” (T.T.A. 248)

“...yakın Körkembay yaşlı kadının evine getirdi. Bu yaşlı kadın çocuğu çok doğuran, sadece bir tek evladı hariç hepsi evlenmiş ve diğerleri ölmüş bitmiş, köy evlerin ipini eğiren, örtüsünü, sırmağını dokuyan, dikiş diken ve böyle hayatını sürdüren, ince düşünceli, iyi bir kadındı. Genç kadınlar ona “köke”derlerdi.” (T.T.A. 257)

3.10.2.Semboller

Her millet yaşadığı coğrafyanın kültürünü yansıtan simgeler kullanır. Bunlar, zamanla sembollere dönüşmektedir. Bu semboller daha çok bir milleti diğer milletten ayırmanın en önemli vasıtası olarak kullanılmıştır. “*Akbilek*” romanında da birçok semboller kullanılır. Bu semboller basit bir öge değil Kazak halkının kurulduğu günden itibaren oluşan sembollerdir.

Bu romanda Ruslar hep zulüm eden, insanları asimile etmeye çalışan taraftayken Kazaklar mazlum, hor görülen taraftadır.

“Vatanı biz korumazsak, Rus güçlü halk olmazsa, bu cahil Kazak gününü nasıl geçirirdi? Rus gibi toprağı büyük, geniş ülkenin altında yaşadığına Kazak şükretmeli. Doğrusu Kazak ülkeye ne fayda verebilir? Tündik (aile) başı yılda bir kere dört som vergi ödemeleri ve askere araç, at, yemek vermeleri hariç bunların ne çıkarları var ki? Sadece kımızını içip, karnını doyurup, hanımına bakıp, baldırını kaşıyıp yatmaktan başka yapacakları yok. İmparatorluk Kazakları ağır işe alacağız dediklerinde korkup, endişelenip düşmeye az kaldılar. Kazaklar askerden ölürcesine korkarlar. Eskiden, Kazaklar Rus'lara göre, kadın kraliçe Kazaklardan asker almam diye imza atmış diye söylerler. Aslında, Kazakların asker olmaktan korkması bize ters de değildir. Kim bilir, belki eline silah verseler, Rus halkına düşman olabilirdi. O zaman Rusya'nın halkı azalır, toprağı, milleti azalır. Kazakların malı, halkı mülkü başkaların elinde gitme ihtimali de vardır. Yoksa Kazaklar kendiliğinden ülke olmadı. O zaman Ruslara boyun eğmeli. Kazaklar için Ruslar gibi güçlü destekçi halk olanı yoktur. Kazaklar Ruslar'a torpağımızı aldın diye üzülmezler galiba. Toprak devletindir. Rus büyüyüp topraklarından aşarlarsa boş olan toprakları almayıp da ne yapsınlar? Kazak toprakları büyüktür. Eskisi gibi konar göçerlikle, geniş bozkırı gezip yürürüm diye düşünürler. Yeryüzünde sadece Kazaklar değil, diğer halklar da vardır, onlara da yaşam lazım. O zaman fazla toprağını alana küsme. Sende ekim, tarla yetiştir, şehir yap, o zaman ancak hepimize toprak yeter. Bunu Kazaklar anlamaz ki. (T.T.A. 96)

“Kazak zararın dokundu diye bizi suçlarlar. Kazak asker oldu diyelim, Kazak askeri Rus halkının içinde yatarsa, etrafına zararı dokunmaz mıydı? Malını almaz, mülkünü yağmalamaz, kızını kadın, kadını da dul bırakmaz mıydı?

Düinkü Jetisu savaşında mujik (rus köylüsü) şehirlerini aldığında Kazak askerleri nasıl yapmıştı? Suçsuz mujik'i kılıcının ucuyla delmedi mi? Malını mülkünü yağmalayıp, kadınıni cariyeye yapmadı mı? Eskiden Rus'u üç yıl gibi Tatar yönettiğinde Kazak da onun içindeydi ve ne zorluk göstermedi ki? Ordaya (saraya) giden elçileri tahtayla vurup, üzerinden ezip öldürmedi mi? Kazaklar, senin de, durumun bellidir. Eline bir şey düşerse, gücün yeterse siz de bize acımazsınız. Fakat yapamazsınız. Gücünüz yetmez.” (T.T.A. 97)

“Lakin, biz Kazaktan öç almak istemiyoruz. Kazak topraklarına gelelim diye gelmedik. Rusya'da devrim olup, imparatoru tahtından indirdikten sonra, kendi arasında ikiye ayrılıp, halkı yönetmek için tartışmadılar, devleti sıradan işçiler ile sıradan askerlerin sözünü söyleyen Bolşevikler aldıktan sonra, biz, Rusların gerçek oğulları olarak, kul köleye eğilmeyiz diye savaşıp, mağlup olarak kaçıp gelmişiz. Önümüzdekiler Çin topraklarına bile geçtiler. Biz oradan buradan kaçarak, yetmiş kadar subay, filolar Altay'ın bir kuytusuna gizlenerek, kırmızılardan kurtulmak için canımızı kurtarıyoruz. Onların düşündükleri: kurşunlarımızı, yemeklerimizi bitirip, kışın soğuğuna dondurup, aç bırakmaktır. Yoksa, birkere gelip tek başlarına bizi alamazlar. Dağda yatıp biz boşuna mı ölelim? sonra, etraftaki Kazaklar'a saldırıp, yemek için hayvan, barınak için keçeli halı, kap kacak, eşyalar malzemeleri alıp yaşamı sürdürüyoruz.” (T.T.A. 97)

“Kazaklar cahil olduğu için Rusları yadırgarlar, uzak durur, Kazak kızları Rus erkeğini sevmez. Bizim sevgimiz yeterlidir, bize kadın lazım. Kadının sevmesini isteyen kendi yurdumuz mu vardı? Kazaklar cahillikten yadırgarlar, okumuş halkı yadırgamamalıydı, Kazakların okumuş erkekleri Rus kızını sevmedi mi, Rus'lardan kadın almadı mı? Sıkıştığımızda, şaşırduğumuzda veya karşı çıktıklarında olmazsa boşu boşuna Kazakları öldürmedik.” (T.T.A. 98)

“Kazakların kadını nedir? Köledir. Eşi döverler, söverler, çalıştırırlar, hepsi pis ve kötüdür. Bizim Rus yasası iyidir: kadına dokunmaz, (el elle yürümeyi gösterip) böyle tutarlar, tiyatroya götürürler. Gezerler”- diye Akbilek'i ikna edeceğim diye teke gözlü çok uğraştı.” (T.T.A. 106)

“Oh, Yaradan! Rus'a güven yokmuş! O günden itibaren karı koca oluyordu şimdi gideceği anda öldürürüm dediği sadece kendini düşünme değil mi, nasıl

vicdansızlık, nasıl katillik! Rus dediğin sadece kendim için yaşarım derlermiş. Diğerlerini de insan gibi görmüyormuş! Acımak diye bir şey olsaydı...”(T.T.A. 123)

“Güzel yapıtlı evin kadın kızları da şaşarlar, herkes oradan buradan bahsedip onu rahatsız ederdi, güzel ev hemen yemek vermez ve oyalarlar, öyle evde usulca oturmalı. Kim bilir belki, güzel evin yaramazları da olur, çıldırtır... Daha iyisi gittikten hemen sonra yatıp dinlenecek fakirin güzel rahat evi iyi olurdu.” (T.T.A. 141)

3.10.3.Batıl İnanç

Batıl inançlar her toplumda farklılık göstermektedir. Bunun sebebi ise kulaktan kulağa gelen bilgilerin değişerek, dönüşerek aktarılmasından dolayıdır. Batıl inançlar, altı boş bir anlam kazanması olarak karşımıza çıkar. Eserde batıl inançlar hakkında anlatımlarla karşılaşırız.

“Onun sesi çıkmasıyla Bekbolat yerinden kalkıp, önünden karşıladı. İki odanın arasındaki koridordan geçerek elini verip selam verdi. Neden olduğu belli değil: “Eşikte durup selam veren kişinin arasında kavga çıkarlar” diye Rus kadınlarının batıl inancı o an aklına geldi.” (T.T.A. 173)

“İskender divaneyi batıl inanç ederek adını İskender olarak verdim” -dedi. (T.T.A. 312)

“Tüm bildiği istiğfarı “cesede, şelpeğe, ölü değmiş hayvana “dua” okuma, teravih okuduğunda, “alhama” ekleyip “ettekazeliye” gibi bir şeyi mırılmadaktır. Tüm bildiği duası “ayetel kürsidir”. Kurban kesilen mala ya da Ay’a dua ederse de bunu okur, gözü beyazlamış karılara da bunu okur üflerdi. Kendi akrabaları hariç, Tezekbay’ı diğer Kazaklar hoca bile saymazlar.” (T.T.A. 110)

Bu ifadeler kişilerin kullandıkları zamanda onlara mantıklı gelmiş, günlük kullanımda kendilerine yer edinmiş ifadelerdir.

3.10.4.Halk Hekimliği

Eserde hekim olan yaşlı kadın karşımıza halk hekimi yani ebe olarak çıkmaktadır. Yaşlı kadın ihtiyaca göre çeşitli bitki türleri ve malzemeleri karıştırarak ilaç yapmaktadır.

Kadının bu özelliği onu halk arasında büyük saygı görmesinin nedenlerinden biridir. Eserde halk hekimliğine dair en dikkat çekici kısım ise aşağıda da romandan alıntılama yaptığımız bölümdür.

“Malın dışkısı bile bin yaraya ilaç olur...” diye herkes çeşit çeşit şifa, tedavisi için yorumlar söylerken, ...” (T.T.A. 152)

“Biraz sonra yaşlı kadın “yok ettim” diye geri döndü. Yaşlı kadın zavallı “Halin girsin” diye, orta boy tabakla tereyağı eritti içirdi. Yağı içtikten sonra Akbilek nefes alıp, gözünü kapattı.” (T.T.A. 259)

3.10.5. Milli Giysiler

İnsanlığın ilk gününden itibaren başlayan giyim ilk zamanlar doğal hayattan daha az zarar görmek amacıyla yapılmıştır. Zamanla insanlar kendi toplumunun folklorik unsurlarını, sosyal ve ekonomik yapısını, iklimini yaşam tarzlarını yansıtan kendilerine has kıyafetler seçmişlerdir. Kıyafet seçiminde yaşanan coğrafyanın ve iklim tipinin olduğu kadar sürdürülen hayat şekli de önemlidir. Zamanla toplumsal bir özellikte kazanan kıyafetlerden insanların hangi topluluğa ait oldukları hakkında da fikir yürütülebilir.

*“Alaca at binmiş derin vadinin tam ucuna geldiğinde, etrafa bir bakındı ve durdu. Dar girişte taşın arkasında gri **şekpenli (yünden dokunmuş dış giysi), tüfekli birisi yatıyor korunarak.**” (T.T.A. 89)*

*“Şu şekpenli alaca atlıyı görünce, beyaz örtüsünü kaldırdı, alaca at binmiş olan ona bakıp beyaz **tmağını (tilki ve kurt kuyruğundan yapılan başlık)** kaldırdı.” (T.T.A. 89)*

*“Mamırbay’ın Akbileği, Akbileği gencecik kızı, Ay’ı, Güneş’i olan güzel kızı, altın küpe, gümüş **şolpu (kızların saçlarına taktığı süslemeli takı)** şingirdatarak, beyaz elbisesini sallandırarak, kırmızı, yeşil yorganları silkeleyip eve getirmişti.” (T.T.A. 89)*

*“Başımda kadifeyle dikilmiş siyah süslemeli hayvan derisinden yapılan tımak, üzerimde Rus giysisine benzeyen **ceket ve pantolon** var. Gri fes deriye siyah alaca karışık gümüşle süslemeli kemer, ayağımda eski yamuk ayakkabım*

vardır. Kemerimde ise deriden yapılmış saçaklı kını var boynuz kollu keskin bıçağım ve önde davul bağlamak için uzun deri bağım,...” (T.T.A. 94)

“Hemen hazırlanıp, ahırın yanına indiğinde ahırdaki enik de havlamaya başladı. **Küpisini (yün veya pamuktan yapılan dış kıyafet)** örtüp esmer eşi Altınay adımlayıp kapıyı açtı.” (T.T.A. 111)

“Gecenin uzun vaktinde bir sürü kurtlarla çekiştiğini unutarak, **şonkayma (ucu sivri, topuksuz, deriden yapılan ayakkabı)** ayakkabısının bakır nalçası taştan taşa çıkırdayıp, kaçmış ceylan gibi yürüyüp gidiyor.” (T.T.A. 128)

“...başını da baykuş tüyü ile süslemiş başında beyaz **tahiya (baş giysisi)**, elinde kartopu ağacından yapılan bastonu, bastonun halkalar, ziller, **kepçikleri (ağaçtan yapılan zil)** var...” (T.T.A. 134)

“Tam o sırada siyah ineğin altından kirli yırtık deri pantolonu, küçük kadın kovasıyla beraber kalkarak, yamuk kirli **kimeşegini (kadınları tamamen kapatmak için giydikleri örtü)** düzeltmek için şakağın olduğu yere elini soktu...” (T.T.A. 141)

“Kaftanı da **bihasap (ipek kumaş)**, güzel **batsayı (ipek kumaş)**, kolsuz **dürya (ipek kumaş)** olduğu bellidir...” (T.T.A. 146)

“İki pantolon, biri siyah kumaşlı, biri mavi kumaşlı, kokarcalı **işik (hayvan yününden yapılmış dış kıyafet)**, brandalı muşamba, kısa kollu kemzalı ve kumaşlı pantolonu var.” (T.T.A. 170)

“Bununla durmayıp, Kürenbay Baltaş’a mont yapacak **kürk** toplayıp vermiş. Baltaş para verip satın alsa bile, bu kürkten kendisi korkardı. Kürenbayla iyi anlaşarak bir araya gelip, Aben’i kötülediği laflarını çok duymuştur. Onun Aben’i kötülemek amacı da bundandır.” (T.T.A. 187)

„Başında **ipek jelek (sevkele gibi baş giysisi)**, üzerinde süslemeli kıyafetler.“ (T.T.A. 224)

“Altınay’da beyaz **batesi (ince ipek kumaş)** elbise, yeşil kolsuzları da kullanmaya başladı.” (T.T.A. 112)

“Altınay yatağının aşağısına oturarak mestini giyerken her günkü adetle çorabındaki deliğe yine parmağını soktu.” (T.T.A. 113)

Kadın kıyafeti, erkek kıyafeti, avcı kıyafeti ve savaş kıyafeti olarak dört gruba ayırabiliriz. Bu kıyafetler aynı zamanda o coğrafyanın iklim şartlarını ve yaşayış biçimini bize gösterir.

3.10.6.Romanda Geçen Yiyecek ve İçecekler

Yemek kültürü bir milletin ya da medeniyetin tarihi ve oranın kültürü hakkında ipuçları verir. Bir bölgenin yemek kültürünün oluşmasında yörenin iklim şartları, sosyal şartlar, ekonomik yaşantılar büyük oranda etkilidir. Örneğin göçebe olan bir toplumda elektrik olmadığı için etlerin kurutulması muhafaza edilmesi gibidir. Bu da her milletin zaman ile farklı bir yemek kültürü oluşmasına neden olmaktadır. Hatta bir milletin yemeği o milletin maddi ve manevi kültürünün aynası olduğunu söyleyebiliriz.

Ait oldukları milletlerin kültürel kodlarını barındırmaları bakımından öneme sahip olan yemekler yalnızca temel ihtiyaçların karşılanması olarak görmek yanlıştır. Aşağıda romandan aldığımız bölümlere baktığımız zaman genellikle küçükbaş hayvancılığın yoğun olduğunu ve bu hayvanların etinden, sütünden, yününden yararlandıkları ve bu malzemelerden yola çıkarak yemekler yaptıklarını görüyoruz.

“Markagöl’ün suyunu içip, otunu yiyen sarı karınlı, küçük memeli hayvanların göğsünden süt akıyor, süt değil sanki kut dersin, könek könek akar, siyah saba kımıza taşar, koyu, soğuk, sarı kımız, köpüklenen ilaç gibi kımız tabak tabak taşıyor.” (T.T.A. 88)

“Çare yoktur, isteksizce kuzuları çıkarıp, bir kase ayran içip, gözünü ovalayıp açarsın ve gidersin.” (T.T.A. 99)

“Halk yaylada, çayır ve bayırda kımız içip kızarak, sarhoş olup yattıklarında, ben eşikte oturup kırılmış sarı tabakla savmal (taze mayalanmış kımız) içerek, şalvarım ter olup, şekpenim sallanarak, yırtılmış.” (T.T.A. 99)

“Tezekbay halkı gezip, zekat, hayır da toplamamıştır; et, kımız arayıp, düğün yerini aramayan adamdır.” (T.T.A. 110)

“Mukaş nasıl bir yerden çıkmış, Hüda’sız, aptal olsa bile hocaya saygısı var, hocayla konuşmadan çekinirdi, dışarıdan bakardı. Rastlarsa da selam verirdi, fakat konuşamazdı. Mukaş’ın bu halini hisseden, hoca da bir laf etmeden geri çekilir giderdi. Konuşmadan, laf etmeden, sert davranmadan uzak duran ve bunları uygun gören büyüklerin adetidir. Köye yaklaştığında Mukaş’ın bir çekindiği şey: “Bu hocaya rastlar mıyım?” korkusudur.” (T.T.A. 110)

“Altınay ocağın dibindeki şekpenle örtülmüş siyah tabağa un koyarak, yarım ayakta kalarak, ters çevrildi ve bağırsak(pişi gibi ekmek) hamurunu yoğurdu. Elleri makinaya doğru yaklaşıp, hemen kesti ve koridora gidip ateş yaktı. Hocanın evinin büyük bakracı getirip, önüne doğru maşayı çekerek kokuyla bağırsak pişirdiğinde adım adım basarak, gözünü açıp kapatıp, nazlanıp, çıplak Medevciği geldi.” (T.T.A. 114)

“Yenge, şalap (yoğurttan yapılmış aran çeşidi) verirseniz bile razıyız.” (T.T.A. 142)

“İlk önce doğranmış et konuldu. Onun arkasından kepe (hamurdan kesilerek yapılan çorba) geldi. Sonra yuvarlak kesilerek kavrulan et verildi. Arkasından karpuz kesildi.” (T.T.A. 180)

“Kendisi yazın savmalı (mayalanmış at sütü) ile bir toktısını, kışın ise bir tabak etini misafirine verip, konuşarak, eğlenip, neşelenip oturmayı yemeyi hayatın güzel yanı diye biliyordu.” (T.T.A. 216)

“Oybay, yiyyin, karaklarım! Damat kadesini (damat için yapılan özel yemek) verin”- demişti. (T.T.A. 229)

“O grupta yemeklerini yerleştirip, semaverinden buram buram duman çıkartan Tatar kadınları da vardır, ortalarına kımız koyarak, koyun keserek, yer ocağa eti haşlayıp, işin içine girmiş Kazaklar da vardır. Kızı koynuna almış, çiçek toplamış Ruslar da var, votka içip, sarhoş olmuş, ağız kopuzu çalmış, şarkı söyleyen Rus - Tatarlar da vardır. Şarkı, küy, güzel hediyeler de, güzel kız da, bal gibi kımız da, aşk da, bira da, votka da, karta oyunu da, kavga da, gürültü patırtı da, eğlence neşe de her şey oradan bulunur.” (T.T.A. 261)

“Ortaya et koyarak: “Yeni eşin kutlu olsun!” -diye bağırarak, kadehleri tokuşturuyorlar ve votka içiyorlar. Akan ağabeyim içmemişti, herkes üstüne

gelip durmadan ona içirdiler. Ben ise şımıldığın içinde tek başına oturuyorum. Ağabeyime acıyorum..”.

“Herkes sarhoştur. Sadece bir oğlan votkayı azıcık içmişti farkettim, herkes yine onu içirmeye çalışırlar. Benim kocam: “İç, sen neden içmiyorsun?” diye mırıldanıp onunla uğraştı. Sonra ikisi tartışıp, çekişip sonunda kavgaya dönüştü.” (T.T.A. 266)

“Akbalı’yı eskiden sokakta birkaç kere görmüştüm. Çocuklar onu söz ustası, çok şey bilen diye överlerdi. Orta boylu, alnı yüksek, beyaz yüzlü yiğitti. Bakışları, konuşmaları da sakın oğlana benzer.” (T.T.A. 276)

Eserde görüldüğü kadarıyla Kazak mutfağının hayvan ve hayvansal ürünlerin ağırlıklı olduğu zengin bir mutfak karşımıza çıkar.

3.10.7. Eksiltili Cümle

Bir kelimenin veya bir cümlenin, herhangi bir ögesinin herhangi anlam karışıklığı açmayacak şekilde eksiltilmesi olayıdır.

“Nereden geliyorsun?”

“İşte...işte...- demişti, (T.T.A. 90)

“Hey atanın ağzını...” (T.T.A. 101)

“Kendisi için canını veren yiğide...”(T.T.A. 107)

“Ana, büyüğüm...”-diye avucunu sallanıp, masumca, ağzını açtı.” (T.T.A. 115)

“Kaza can kaybı... hayırı vardır!” dedikleri hariç, Akbilek’i ağza almaya bile bir adam cesaret edemedi.” (T.T.A. 117)

“Halkın arasından parti üyesi çok kısa sürede çıktı, birinin açılmadığı kavununu, kırılmayan yumurtasını...”(T.T.A. 117)

“Divane-eke, ben... ben... Mamırbay aksakalın...”- diye başlamıştı.” (T.T.A. 137)

“Bekbolat Akbilek’e mektup yazmış: “Milletin dediği bu dedikodu doğru mu? Doğru ise, tamamen vazgeçeyim, yoksa...” diye sormuştu.” (T.T.A. 260)

3.10.8. Romanda Geçen Çalgı Aletleri

Romanda hem Kazak hem Rus kültürünü yansıtmak için çalgılar ve çeşitlerinden pek çok yerde bahsedilmiştir. Özellikle Kazak kültürünü yansıtan dombıra ve kopuzu birkaç yerde görmek mümkündür:

“Bir kâse içmiş kimse tam bir hür kızını kucaklamış gibi olur, yüzünden fırtınlar çıkacakmış gibi, ağzı kopuz gibi çalar, sarhoş olur, genç gibi olur ata binerek, Altay dağlarını şaşırarak, dağın taşını gürlleterek, gökpar, yarışmalar, tartışmalar, güreşlerde canlanıyorlar.” (T.T.A. 88)

“Yoldaşların peşinde kalmayıp, oyun eğlenenin peşindeydik, şakayı, şarkıyı, dombırayı da söylemeyi, çalmayı öğrendim,…” (T.T.A. 95)

“Aytjan’ını överek, dombıra çaldırıp, şarkı, türkü söyletirdi, genç olanlarla şakalaşırsa kendisi de coşarak izlerdi, şakalara küfür sözler karışırsa Bozingen kendisi araya girer ve Aytjan’ı kurtarırdı.” (T.T.A. 146)

“Gençken Bayşuvak’tan bir kere fena yıkıldığı hariç, pehlivan, dombıracı, şarkıcı, tesbihçi, yakışıklı yiğit olmuş, şakaya da usta kişiymiş.” (T.T.A. 216)

“Yanında dombırayı çalarak Bekbolat yanaşıp yatar.” (T.T.A. 225)

“Müsirali işini hallettikten sonra, kızgın zengin adam yiğide işaretle, dombıra getirtti. Cındı Kara adlı oğlan Kazak ile Sartın atıştığını(atışma)söyleyip, misafirleri güldürdü.” (T.T.A. 238)

“Günlerden Cuma. Paran var mı? O zaman adaya git! Sandalı çek! Getir dombırayı!” (T.T.A. 261)

“Cana uygun, hafif küyü (kopuz ve dombırayla çalınan ezgi) uzun çalmıyor. Bir kere çalıp tekrar kayboluyor. Küylü kopuza bir kere çalsan da yetelidir. O çaldığında küylü kopuza ses verilir, kopuz sesini çıkarır çıkarmaz hüznü tatlı küyünü devam ettirdi, kaç hayale götürdü, salladı. Sallıyor kalbi de. Küy güçlenir, yavaşlar. Tam bir fırtına olan su gibi dalgalanarak, kıpırdayıp, seslenip sonra yavaşlayıp durur...” (T.T.A. 291)

3.10.9. Romanda Kullanılan Renkler ve Ne İfade Ettikleri

Renkler insanın kimliğini, duygu-düşüncesini, iyiliği-kötülüğü ve daha pek çok şeyi anlatmak için kullanılan en önemli sembollerdendir. Kişilerin statülerini ya da kim olduklarını söylemeden renk sıfatıyla anlamak bu romanın çoğu yerinde mümkündür.

Beyaz, çevre tasvirinde kullanılırken Kazak coğrafyasını, oranın güzelliğini yansıtmak için kullanılır.

“Markagöl’ün etrafında beyaz köylü Altay yurdu.” (T.T.A. 88)

“Memlekete döndüğümde ata binip, partinin sözüne karışıp, yeni bir göreve başlamak üzereyken savaş başladı ve arkasından hemen devrim başladı. Beyazlar kaçıp, kırmızılar gelip, tüm şehirleri kapsadı.” (T.T.A. 101)

“Hazinenin mülkünü, beyazlardan kalan silahları arayıp, bana iyi bakmayan adamların evlerini arayıp, korkutarak, ürküterek, kendi kârımı düşünmeye başladım, kendi faydamı da düşünmeye başladım.” (T.T.A. 101)

Aynı zamanda beyaz; temizliği, saflığı, masumiyeti temsil eder. Yazar bunu Akbilek üzerinden kullanmıştır. Bunun zıttı olan siyah ise kötülüğü, kararmışlığı, kötü talihi temsil eder.

“Eskisi gibi bebek gibi olan çocuğu, beyaz kağıt gibi temiz yürüyen Akbilek, artık is sürülmüş kağıt gibi, çocuk değil, kadın olmuştur.,” (T.T.A. 149)

“Kararmış ve kara bulut kapsayan köyün köpekleri de uluyor. Beş altı adım atladı mı yok mu, çimeni sesi gibi hışırtıyı kulağı duymuş gibi oldu.” (T.T.A. 91)

“Gökyüzünün güneş tarafı beyazımsı gözükiyor, dağın başı altın sürülmüş gibi gülümsüyor. Tan ağarınca rüzgar da dindi, bulutlar da kayboldu. Nehir üzerinden geçen serçeler dağın kuytu etrafından kanatlarını açıp, Künikey güzeli takdir ederek, dağdan taştan müjde soruyor gibiydi. Serçem, hey, müjdeyi Akbilek’ten sorun. Akbilek altın yüzüğünü atmak istiyor. Onun yüzünde nur vardır. Onun göreceği günler daha önümüzdedir.” (T.T.A. 128)

Mavi rengi de yine Ruslar’ı temsil eden bir renk olarak karşımıza çıkar. Bunu, onların fiziksel özelliklerinden dolayı söylediklerini görürüz.

“...mavi şekpenli kabadayı, horozlanan bir türlü garip adamdı.” (T.T.A. 90)

“Çayı önüne yeniden koyarak “Bismillahi” söyler söylemez, Mamırbay’ın bir kölesi geliverdi soluk soluğa:

“Geliyorlar!”

“Kim, kim?”

“Mavi ve mavi”...

“O kimdir?”

“Hepsi Ruslar”. (T.T.A. 90)

Kazaklar Ruslardan bahsederken onlara kırmızı rengiyle de seslenirler. Kırmızı; sinirliliği, ateşi, savaşı ve kanı çağrıştıran güçlü bir renktir.

“Aman! Şu babamız, “beyazlar,kırmızılar” diye oturuyorlardı. Yoksa bu onlar mıdır? Kırmızı olan Ruslar değil miydi? Onlar da kız kaçırıyorlar mı acaba? Rus ise... Siyah bıyıklı gibi olur. O da beni öldürüp gidecekti.” (T.T.A. 130)

“Bu köpekler yürüdüğü yolu kızıl kanla boyamazsa yapamazlar.” (T.T.A. 108)

“Dağdaki kalmakları kırmızılar tamamen tutuklayıp götürmüşler.” (T.T.A. 119)

“Türkulak köyünden Teltay’ın Karakul’ı gelmiş. Kırmızılar o köyde hazırlandıklarında Mukaş beyazları aldatarak tam üzerine getirirler, kırmızılar da saldırmışlar. Ne yapacaklarını bilemeden şaşırılmışlar ve çekişmeye bile halleri kalmamışlar. Bu köpekler bize güçlü olarak gözükse bile, zor durumda kaldıklarında hiçbir şeymiş.” (T.T.A. 120)

Kırmızı; utanma, çekinme rengi olarakta işlenmiştir.

„Şaşakaldım. Kıp kırmızı oldum galiba. Kırmızı olduğumu görür diye yine utandım.“ (T.T.A. 278)

“Hoca sanki aklındakini okurmuş gibi Mukaş dik bakamadan, kıp kırmızı olarak, başını yana çevirdi.” (T.T.A. 111)

Yazar, hayvanın sinirlenmesini gözlerindeki kırmızılıkla bize aktarır.

“Gecikmeden karanlık gecede kaz gibi dizilmiş, yusuvarlak iki göz ortaya çıktı. İkisi de kıpkırmızı, parlayan ateş gibi. Akbilek hemen kalkıp çadırın dibine gidip oturdu. Fakat rahatlayamadı, soyulu çadırın kapısında kalmış. Yavaş emekleyip, çadırın kapısından elini uzatarak yeri avucuyla tutup baktı, iki ateş dört oldu. Tam o sırada, onlardan sonra art arda iki kırmızı göz yine gözükmeye başladı. Altı ateş Akbilek’e altmış ateş gibi gözüktü. Karanlık gece sadece kırmızı gözler doldu taşıtı.

Ateşler bir parlayıp, bir sönüp, yavaş yavaş yaklaşıyor gibiydi.

Aklındaki gerçek mi çıktı?..İşte, çayır otlarını kıpırdatıp gelmek üzere.

İşte, birisi gözüktü...

Aman! Bir sürü kurt!” (T.T.A. 126)

3.10.10. Pişmanlık

İnsanlar hayatlarının bazı zamanlarında ister ellerinde olsun isterse elinde olmadan yaptıkları ya da maruz kaldıkları şeylerden pişmanlık duyarlar. Bu gayet insani bir duygudur. Yazar, romanda kahramanların duygularını okuyucuya aktarırken inandırıcılığı daha da arttırmak için bu duygudan farklı yerlerde yararlanmıştır. Karakterler bu pişmanlıklarını çoğu kez kendi içlerinde yaşamış ve karşısındakine aktarmamışlardır.

“Üstelik Musabay sinirlenip, endişe içinde yattı. “Biraz çekil!” diye kadını da koluyla dürttü ters çekilip, eski günlerini hatırlayıp, esnerken: “Bu kötüye nasıl evlendim?” diye pişman oldu.” (T.T.A. 147)

“Kendi köyünün dağına, toprağına yaklaştıkça temiz yeri basmaya kendinden utandı, vurularak ölmeden önce siyah bıyıklının tüfeğine neden engel oldum diye pişman oldu kendine: Köpek yalayıp giden tabak gibi, kendi bedenini de, nefesini de haram diye bildi...” (T.T.A. 150)

“Akbilek biraz çekinip, yüzünün ucu kesmiş gibi kızardı. Bekbolat’ın yüzüne bakmaya cesaret edemedi. Onun büyük parmaklarına gözü indiğinde “Siyah bıyıklının” parmağını hatırladı; kendi düşüncelerinden kendisi çekindi. Sonbahardaki endişesiz karasinek gibi, tam burada aklına gelip, rahatını çaldığını düşünerek içinden pişman oluyordu.” (T.T.A. 230)

3.10.11. Eserde Oyunlar

“*Akbilek*” romanı, Kazak kültürünü çok renkli bir yelpazeyle okuyucuya sunan bir eserdir. Yaşayışları, giyinişleri, yedikleri, içtikleri bize o kültürü dolu dolu yaşatırken bunun yanında yöresel oyunlara da yer verilmiştir. Çocuk oyunları şöyledir;

“Çocuklar **altbakanla** (*salıncak, milli bir oyun*) sallanırlar, *ak süyek* (*gençlerin kemikle oynadığı milli bir oyun*) oynayıp, *gürültü patırtıyla, eğlenip, koyunlara nöbet tutup, şarkı söyleyip, eğlenirken “Sabah uyanamazsın, uyu!”* diyen zenginin sesini duyduktan sonra, *siyah devenin ter kokmuş örtüsünü örtünerek, evin yanında arkamı ters yöne verip uyuyordum.* (T.T.A. 99)

“*Bir gece çocukların oynadığını merak edip, çok ilgimi çekerek nasıl da olsa Hüda'nın yazdığı olur diye ben de oyuna gitmişim. “Kara kulak” oynadıklarında ben köpek, Balabek ise kurt olup, Rahımcan'ın Ayşa isimli kızını pusuya götürdüler.*” (T.T.A. 99)

“*Bazen gecelediği köyde akşamleyin İskender evin etrafında otururken, sağ elinin bileğini bir çocuğa tutturur, bu tarafa o tarafa sallayıp çocuğu yenerdi. Bu onun güreşmesidir. Çocuklar ilginç duyarak sırayla güreşirler. Çocuk yenilirse: “E, pehlivanım, yenildin” diye elini sallayıverirdi, yıkılmazsa: “E, pehlivanım, sen yendin” diye başını okşardı.*” (T.T.A. 135)

Bu oyunlar kimi zaman çocuk oyunları olurken kimi zamanda büyüklerin ya da Rusların oynadıkları oyunlardır. Birkaç çeşit oyun türlerine bu romanın farklı yerlerinde rastlamak mümkündür.

“*Bizim Bozingen erkeklerle **tavla,karta, aşıkoynardı**, nasıbay içerdi, gelen misafire şarkı söylettirmeden göndermezdi, coşarsa kendisi bile eşlik ederdi, genç erkekler gelirse çok sevinir gülerdi.*” (T.T.A. 146)

“*Rus'un “kemer yok” adlı oyununu oynadık. Kadınların işaretlediğini hemen bulduk. Onların kimin kim olduğunu küçük çocuklar bize ulaştırdılar. Bulamayanı deri kemerle dövecek oyundu. Kızlar kemerle dövüldükten sonra sinirlenip, oynamadı.*” (T.T.A. 295)

Kadınların cesurca ata binilerek oynadığı oyun örneği de verilir. Bu da Kazak kadınının cesaretini, eğlencesini gösterir.

“Hadişe yengeleri kovarak yetişip: “Gelin, çekişelim (atla oynanan oyun türü)” diye elimizden çektiğini, yengenin yere düşeyazmasını, kız oğlanların oyun eğlencelerini gözümün önüne getirmiş oldum. Gönle çeşitli tatlı, kalbe tuhaf ve sıcak etkiler bıraktı.” (T.T.A. 289)

3.10.12. İnsanın Fiziki Yapısı

İnsanların fiziki yapısına bakılarak karakter tahlili yapmak çok öncelere dayanan bir ilimdir. Kişinin burnu, dudağının kalınlığı inceliği, kaşlarının şekli gibi pek çok hatlara bakılarak insanların tahlilini yapan bilim insanları vardır. “*Akbilek*” romanında da dış görünüşe bakılarak bu analizin yapıldığı pek çok örneğe rastlanılır.

“Esmer, orta boylu, koç burunlu, tilki bıyıklı çukur gözlü yiğidim. Yaşım yirminin yedisinde. Adım Bekbolat.” (T.T.A. 94)

“Ben kısa burunlu, badem gözlü, küçük kulaklı, yamuk kabaklı, dik saçlı, kırışık alınlı, kumral yiğidim. Yaşım otuz beşte. Babam Toybazar kendim Mukaş olalı, ağzım aşa, ayağım ata değmedi.” (T.T.A. 95)

“...hepsi uzun ve çirkin yabancı kıyafetli Rusların arasında yatıyordu. Sağ elini Akbilek’in üzerine bırakmış tam yanı başında, yüzünden tüy çıkmış, saç taranmamış pinokyo burunlu yabancı Rus yatıyor. Onun sevimsiz, yarık dudaklarından, büyük ağızdan nefesi Akbilek’in yüzüne cehennemden gelen rüzgâr gibi vücudunu titretti.” (T.T.A. 102)

“Hemen tanıdı onu Akbilek: Eteğini güzelce süslemiş, başını da baykuş tüyü ile süslemiş başında beyaz tahiya, elinde kartopu ağacından yapılan bastonu, bastonun halkalar, ziller, kepçikleri var, kuzu gibi omuzları, boynunda teşbihi, burun ucu geniş, göğsü büyük, gırtlığı da geniş, inciği incecik, parmakları dağınık, ürkmüş hayvan gibi bakışlarla, beşer (az)sakalı çıkmış, yağsız vücudu, geniş yüzlü, çenesine bıçakla vurmak istersin, bir gördüğünde tanıyacağın adam İskendermiş bildiği.” (T.T.A. 133)

“Ayağında Rus çizmesi, küçük kaftanlı, küçük siyah tımaklı, ağzı başı incecik, hocanın dediği gibi hayırlı, esmer yiğit, gözleri parlayıp, dudaklarını kıpırdattı. “Jıtır” dediğinde gülümsedi, kafasını bir sallayıp, kendi adıyla gurur duyduğunu gösterdi.” (T.T.A. 155)

“Akbilek, Bunlar üç kişi kuş avlarken ilk gittiklerinde onun yüzü nasıl güzeldi! Alnı açık, boynu kaz gibi, gözleri badem gibi, dudakları ince, çok güzel bir kızdı! Bedeninde bir eksik bulunmayan, yeni çıkıp gelen narin ot gibiydi.”
(T.T.A. 159)

“İkan’ı elli civarında, altmış dersek de büyük yanılmış değiliz, zira alın derisi kırışık, yüzü ağız da kırışık, gözüne ak düşmüş kişidir. Tırpan’ın yaşını insanın çözmesi kolay değil, çok değişiyor. Çünkü anket doldururken Tıpan 45 olarak çıkar, genç kadın varsa yanında 30-35’e çıkarırdı.” (T.T.A. 177)

“Diğeri de yakışıklı, kıyafeti de düzgün esmer, yürüyüşü de düzgün Baltaş adlı yiğitti; sonra dudağı çıkmış, yassı burunlu, bir gözüyle iyiyi, bir gözüyle kötüyü gören Doğa adlı esmer sivilce yüzüli yiğitti. Dördüncü ise Doğa’nın yanında Balta’nın yanında küçük çapa, kıvrılmış halde Jorğabek adlı oğlan var.”
(T.T.A. 178)

“Akbergen Bekbolat’a göre daha kuvvetli, dayanıklı, kurnaz, inatçı, intikamcıydı. Bekbolat ona göre biraz uslu, hayalperest, genç, övünge, tutkuluydu.” (T.T.A. 198)

“Akbilek yeni anasına gözünün altıyla baktı. Gözü dik, hafif kabağı, ince dudağı, yassı burnu, sessiz ve sevimli, dik bakışlı kumral bir kadınmış. Eve yılan girmiş gibi, Akbilek’in kalbi kopmuş gibi korktu.” (T.T.A. 247)

“Biri:

“Kafirin dik bakışlı gözleri ne kadar kötüydü, iyilik etmez” -dedi.

Diğer biri de:

“Dudakları çok ince, çok konuşan biridir” -dediler.

Yine biri:

“Kabağı bilek gibi, burnu yassıymış, büyük ama çok sinirli, kızgın biri gibi” -dedi.” (T.T.A. 248)

“İskender çok sevimli. Yüzü de yakışıklı, huyu da heybetli. Anası çok zeki diye övüyor, çocuklarla beraber şarkı söyler, koyun güder, buzağı öğretir, oyundan bir kere olsun bıkmaz, köyün hayvanlarını renginden tanır. Fakat

çabuk sinirlenir, bir çocuktan yenilirse, yarışmada arkada kalsa da, yatıp hemen güreşir, kendi isteği olmazsa birisine durmaz.” (T.T.A. 311)

3.10.13. Kötü Adlandırma

Yazar, kişilerin karakterini bize kısa yoldan iyi ya da kötü adlandırma ile vermiştir. Ölüm meleği Azrail gibi ya da demir eller diye Rusları adlandıran Akbilek, kendisini korumasız, güçsüz, korkak serçe ile adlandırır.

“Çünkü Azrail gibi soğuk, yüzleri de soğuk üç kişi geliverdi. Akbilek hapsedilen keçinin yavrusu gibi, ine dönerek koştı ve soluk soluğa kalan serçe gibi kafese düştü.” (T.T.A. 92)

“Acımasız demir eller ağzını tutup kapatsa da, Akbilek ellerini sallayıp tüm gücüyle kafasını çekerek, kopmuş gibi, avazı çıktığı kadar acı sesliyle bağırdığında anasının kulağına geldi.” (T.T.A. 92)

3.10.14. Güzel Adlandırma

Kurt, Türklerde önemli bir semboldür. Yiğitliği, özgürlüğü, asaleti temsil eder. “Kurt Gözlü” diye adamın övülmesi, onun ne kadar keskin bakışlı, ileri görüşlü olduğunu gösterir.

“Birine güvenmeden böyle iğrenç iş yapmaya cesaret edemez diye kurt gözlü önce konuşan adam yine söyledi.” (T.T.A. 118)

3.11. Akbilek Romanı

Çalışmanın esasını teşkil eden “Akbilek” romanı 1910-1940 yılları arasındaki tarihi olayları epik bir şekilde anlatan eserdir. “Akbilek” romanı, Sovyetler’in Kazak halkına nüfus etmede büyük rol oynayan 1920-1940 yıllarındaki hazine olayları anlatır. Romanda Kazak kadınının ne kadar güçlü ve eğitime önem verdiğini anlatan bir eser olduğunu görmekteyiz.

Cusipbek Aymawıtov’un “Akbilek” adlı romanı 1928 yılında gazetede tefrika şeklinde Kazak halkıyla buluşmuştur. Bu eser, ismini ana kahramanından alır. Roman olayları ana kahramanımız Akbilek adlı kızın hayatı etrafında geçer ve Ruslar’ın Kazak halkına yaptığı zulmü anlatır. Yazar, Akbilek’i Kazak halkının ihtilal kadınına dönüşme sürecini bir nakkaşın nakışı işlemesi gibi Akbilek’i Kazaklar’ın ihtilal kadını yapar.

Yazarın Akbilek romanında kesin bir tarih geçmese de, eserdeki olay veya ifadelerden nesnel zamanı belirtmek mümkündür. Çünkü romanın yazıldığı dönem ile o dönemde yaşanan siyasi ve sosyal olayların örtüştüğünü görürüz.

Akbilek romanında yazar, tecrübelerinden yola çıkarak Sovyet Rusyasının çaresiz Kazak kadınları ve erkekleri üzerindeki baskıcı ve acımasız işkencelerini okuyucularına çok canlı ve gerçekçi bir şekilde anlatır.

Çevirisini yaptığımız ve dil-üslup açısından incelediğimiz Akbilek romanı, 1989 yılında yapılan baskısı baz alınarak değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Kazak Türkleri en eski zamanlardan itibaren komşu yerlerdeki milletler ile samimi bir etkileşimde bulunmuşlardır. Bu etkileşim Kazak milletinin çok çeşitli kültür ve medeniyet hazinesine sahip olmalarını sağlamıştır. Tarih sahnesine çıktıkları dönemden itibaren göçebe yaşam süren bu halk, ilk başlarda sözlü edebiyat geleneklerini işlemişlerdir; fakat 18. yüzyıldan sonra yazılı edebiyat ürünleri vermeye başlamıştır. XVIII. yüzyıl olarak tarihlendirilen yazılı edebiyata geçiş döneminde genellikle daha çok şiir türünde eserler kaleme almışlardır. Roman sanatı ise ancak Sovyet Döneminde (1920-1990) daha yoğun bir şekilde görülmektedir. Türk halkında yeni modern tarz romanın Tanzimat dönemiyle birlikte Fransız edebiyatından girmesi ve Kazak edebiyatına Soyvet döneminde Rus edebiyatından girmesi arasında büyük bir benzerlik görülmektedir. Kazak romancılığının gelişimine pek çok isim katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemin en önemli temsilcilerinden biri de Cusipbek Aymawıtov'dur.

Edebî hayatının büyük bir bölümünde roman türünde eserler veren Cusipbek Aymawıtov, çağdaş dönem Kazak edebiyatının önemli yazar ve şairlerinden biridir. Yazar, özellikle romanlarında doğup büyüdüğü çevre, aile yaşantısı, içerisinde bulunduğu siyasî ve sosyal ortamı yazmayı amaç edinir. Cusipbek Aymawıtov, yoğun araştırmaları sonucunda elde ettiği romanlarının konusunu genellikle XX. asırdaki Sovyet dönemi sırasındaki Kazak Türklerinin siyasi, sosyal ve tarihi durumlarını yansıtmaktadır. Yazar, romanlarında olayları ve şahısları anlatırken tarihi tüm gerçekliğiyle kahramanın tüm fiziksel özelliklerini bize sunar. Yazarın romanlarının tarihi gerçekliğe, yaşamış kişilere ve olaylara bağlı olduğunun bir delili de onun söylediği bazı tarihi kaynaklarda görebiliyoruz.

Cusipbek Aymawıtov'un eserlerinde kadın teması önemli bir yer tutmaktadır. Yazarın hikâyelerinde yer alan diğer bir konu da savaştır. II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet rejiminin etkisi altında olan Kazak halkının erkeklerinin savaşa gönderilmesi, kadınlar ve çocukların yaşlılarla birlikte köyde kalması yazarın eserlerinde sıkça ele aldığı temalardan biridir. Yazarın çocukluğunu köyde yaşamış olması romanlarında köy hayatını anlatmasına dayanak oluşturur. Gelenek göreneklerine bağlı aile yapısı, savaşın etkisinde geçim sıkıntısı çekilmesi, erkekleri savaşa giden köylü kadınların yaşam mücadelesi verirken hem evde hem de dışarıda çalışarak evin geçimini

sağlaması konularının işlenmesi yazarın romanlarında köy hayatına ve köyde yaşayan insanların karşılaştıkları zorluklara yer verdiğini bize gösterir. Diğer konu ise Kazak Türkleri için o zor dönemde eğitimin ne kadar önemli olduğunu ve Sovyet dönemindeki zorbacı yöneticilerin halka yapılan baskısı gibi önemli hususları romanlarında işlemiştir.

Yazarın incelemiş olduğumuz hikâyelerinde aşk teması ön plandadır. Bu hikâyelerde yazarın hayat verdiği karakterlerin (genellikle asıl kahraman) karşı cinsellikle ilgili duyduğu hisler anlatılır. Bu kahramanlar duygularını kendi kendilerine yaşarlar ve karşı tarafın bu durumdan haberi yoktur. Bu yönüyle yazarın tanımladığı aşk tek taraflı, platonik bir yapı oluşturur. Aymawıtov'un aşk, savaş, köy yaşamı, kadın temalı romanları dışında psikolojik hikâyeleri de bulunmaktadır.

Kendi milletine çok değer veren yazarımız, Sovyet birliği döneminde Kazak Türklerinin hayatının objektifliğini, insanların kaderindeki değişimi, yöre halkının yaşamını ve en önemlisi de o dönemde kadınların yaşadıkları sıkıntıları yazdığı "Akbişek" romanını ele alır. Yazar, adı geçen romanıyla sömürge altında kalan Kazak Türklerinin her ne olursa olsun hür olması için ilk önce eğitimlerini tamamlaması gerektiğine de vurgu yapar.

Cusipbek Aymawıtov'un romanında tenkit ettiği konulardan biri sınıf çatışmasından kadınlara yapılan haksızlık ve zulümlerdir. Yazar, Sovyet döneminde kadınlara yapılan haksızlıklardan söz ederek cinsiyet ayrımcılığını apaçık ortada olduğunu göstermeye çalışır. Hem Sovyet askerleri hem de yerli Kazak aileleri tarafından kendi şahsi çıkarları için kadına yapılan baskı ve haksızlıkları gözler önüne serer.

Bu romanda genellikle gözlemci anlatıcı tipini kullanarak eserin tamamında tanrısal konumlu gözlemci anlatıcıya yer verir. Romanın anlatma tekniklerinden olan anlatma ve gösterme yöntemlerinin her ikisine de bir kuyumcu titizliği ile romana işler. Yazarın romanda anlatma yönteminin kullanıldığı kısımlarda okuyucu olaylara belli bir uzaklıktan seyretmek zorunda kaldığını gözlemledik. Cusipbek Aymawıtov, romanın daha da gerçekçi olması için gösterme yöntemini de kullanır. Bunlara örnek olarak ise yazarın romandaki kişi kadrosunun konuşmaları ve eylemleri mevcuttur. Böylece okuyucu romandaki olup biten her şeyle karşı karşıya gelir.

Yazarın romanlarında her zaman bir kesin tarih geçmese de, romandaki olay veya ifadelerden nesnel zamanı yansıttığını görürüz.

“*Akbilek*” romanında olaylar açık ve kapalı mekânlarda geçer. Yazar, romanlarında hem köy hem de şehir hayatını anlatır ve mekân olarak genellikle şehir ve köydeki açık mekânları kullanır. Hikâyelerde geçen bu açık mekânların neredeyse tümünde doğa tasvirlerine yer verilir. Eserde olaylar genellikle dağ, bozkır, yol gibi açık mekânlarla beraber bahçe, ev, çadır gibi kapalı mekânlarda da gerçekleşmektedir. Bu romanda genellikle somut mekânları tercih ettiğini görürüz. Bununla birlikte yazar, mekân betimlemelerinde genellikle nesnel tasvir yöntemine yer verir.

Romandaki vaka zamanı ise kronolojik bir şekilde işler. Yazarın romandaki vaka zamanı yılın belli bir ayında veya gününde gerçekleşmektedir. Zamanı geldikçe de romanın belli kısımlarında gerekli daraltmalarla genişletmeler yazar tarafından yapılır.

“*Akbilek*” romanında yer alan kişi kadrosunu cinsiyetine göre ayırarak olursak da erkeklerle kadınların eşit olmadığını görürüz. Yazar, romanlarını yazarken o dönemin siyasi, sosyal ve tarihi durumuyla beraber ele alır. Cusipbek Aymawıtov’un eserlerindeki başarılı unsurlardan biri de kişileri işleyişidir. Yazar, kişi sunumundaki ruhsal ve bedensel boyutun her ikisini de başarıyla bize verir.

Romanda gerilim unsurları fazlaca bulunmaktadır. Romanlarda özellikle o dönemdeki sınıf çatışması öne çıkmaktadır. Yazarın romanlarında siyasi, dini ve ideolojik düşünce çatışmaları da incelenir. Yazarın romanlarında genellikle Sovyet dönemindeki sosyal sorunlardan bahsedilmektedir.

Yazar, bu romanında anlaşılır ve yalın bir dil ile yazar. Romanlarda bazen yöresel ve herkes tarafından anlaşılmayan ifadeler kullanıldığında, yazarın onları dipnotlarla yazdığı görülür. Bununla birlikte yazar, romanlarında atasözlerine fazlaca yer verir.

Hayatı boyunca Kazak halkının millî varlığını koruması doğrultusunda mücadele veren Cusipbek Aymawıtov edebî yönünü, eserlerini ve bilhassa hikâyelerini tanıttığımız bu çalışmamızın Türk Dünyası Edebiyatları alanında ileride yapılacak çalışmalarda kaynak olmasını umarız.

KAYNAKÇA

- Adilbayev, A. (2002). *Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri*. Bilig, S, 23, 67-87
- Akar, M., Deniz, S., & Bilecik, F. (1994). *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatı* (Vol. 1). Yesev Yayıncılık.
- Ayan, E. (2009). *Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu İbray Altınсарin-Hayatı ve Eserleri*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall
- Ayan, E. (2015). *Modern Kazak Edebiyatının Öncüsü İbray Altınсарin*. Bilge Kültür Sanat.
- Bacaklı, Y. (2019). *Beksultan Nurjekeuli'nin "Ey, Dünya Ey!" Adlı Romanında Kazak Kimliği Ve Rus İmajı*. Karadeniz-Blacksea-Черное море, (42), 254-274.
- Bayniyazov, A., Bayniyazova, J., & Koç, K. (2009). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bozkurt, F. (2012). *Türklerin Dili*. Eğitim Yayınevi.
- Börekçi, M. (2009). *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Erzurum Eser Ofset Matbaacılık.
- Buran A. Alkaya E. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri*, (Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetin, N. (2009), *Roman Çözümleme Yöntemi*, 8. Baskı Ankara: Öncü Kitap.
- Demir, A. (2011). *Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Demirci, K., Ulutaş, İ., & Karabulut, F. (2006). *Kazak Türkçesi Grameri El Kitabı*. Ankara: Oku-yorum Yayınları, 3.
- Derbisalin, A., (1957). *Altınсарinniñ Jazuvşılıq Qızmeti Turalı*, Almatı
- Devellioğlu, F. (1980). *Türk Argosu: İnceleme ve Sözlük* (Vol. 1). Aydın Kitabevi.

Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi: Ölçüler, Uyak, Nazım Biçimleri, Söz Sanatları* (Vol. 517). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan O., Koç K., (2013). *Kazak Türkçesi Grameri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Akarov A., Berdibaev R., Dusenbauli E., Kul-Muhammed M., Rausanov E., Sahanov B. (2009)“Dulatov M. “*Baqıtsız Jamal*”, Jomartbaev T. “*Qız Körelik*”, Aymawıtoı C. “*Aqbilek*” (2009) : “Qazaqtın 100 Roman seriyası”, Almatı.

Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş* (Vol. 10). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Francesco A. (2006). *Aşk Kapıyı Çalınca*, çev. Emre Bayoğlu, İstanbul Literatür.

Gümüşatam, G. (2011). *Kavram Alanları Açısından Kıbrıs Türklerince Hayvanlara Verilen Adlar*. Diyalektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi.

Heyet, C. (2008). *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hızlan, D. (2004). “*Türk Argosunun Best Of'u*”, Hürriyet, 28.08.2004.

Kapağan, E. (2015 A). *20.Yüzyıl Başında Kazak Aydınlarında' Türk ve Türkistan' Şuuru*.

Kapağan, E. (2015 B). *Alaş Orda Partisinin Kazak Aydınlanmasına Etkisi*. Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal Of World Of Turks, 7(1), 253-265.

Kapağan, E. (2015 C). *Jambıl Jabaev'in Hayatı ve Şiirleri Örneğinde “Kazakistan'da Milli Mücadele”*. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 19(2), 115-132.

Kapağan, E. (2015 D). *Kazak Şiirinde Tematik Değişimler (Mağcan Cumabaev'in Şiirleri Örneğinde)*. Türklük Bilimi Araştırmaları , (37) , 189-218 .

Kapağan, E.(2015 E) *Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Gerçekleşen Olaylar Ve Bu Olaylar Karşısında Kazak Aydınlarının Tavrı*. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1), 72-80.

Kapağan, E., Bacaklı, Y. (2017). *Kazak Türklerinde Terbiye Edici Bir Unsur Olarak Alkış Ve Batalar*. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(2), 731-740.

Kaplankıran, D. (2017). *Kavram Alanları Açısından Kazak Türkçesinde 'Tört Tülük' kapsamında Yer Alan Hayvan Adları*. Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi.

Karabulut, M. (2012). *Edebi Metinlerde Dil ve Üslup İncelemeleri ve Edip Cansever'in Dil ve Üslubunda Psikolojik Unsurlar*. VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 24-28.

Keith H. (2002). "Kazaklar" mad., İslam Ans. 25. Cilt, s. 131, İstanbul M. Saray

Koç, K., (2010). *Kazak Dilbilimi Araştırmaları Tarihi*, Kültür Evreni, 8. Sayı

Koç K., Bayniyazov A., Başkapan V. (2012), *Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara.

Koç, K., Doğan, O., & Bayniyazov, A. (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*. Ankara..

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Kosıbayev, M. (2013). *Türklerde Zenginlik Ve Bereket Algısı" Tört Tülük'e Teorik Yaklaşım Ve Divanu Lugati't-Türk'ten Örnekler*. Electronic Turkish Studies.

Kundakcı, M. (2019). *Kırgız Şiirinde 'Akan Su'akımı İle Yapılan Tabiat Güzellemesinin Çağrışımları Üzerine (Ceñicok Kökö Uulu, Togolok Moldo Ve Barpı Alıkulov'un Şiirleri Örneğinde)*. Karadeniz-Blacksea-Черное море.

Kozıbayev M.K. vd. (2013). *Kazakistan ve Kazaklar*, çev. Abdulvahap Kara, (İstanbul: Selenge Yayınları.

- Mirzahmetov, M. (1993). *Kazak Kalay Onstandınlđı*, Almatı.
- Nurjekeuli, B. (2018). *Ey, DÜnya-Ey* (1. Baskı) (Çev. G. Shaikenova). Ankara: Bengü Yayınları.
- Our House, (2006). *Culture and Domestic Space*, (ed. Gerry Smyth-Jo Croft), Rodopi BV
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özbay, H. (1994). Çolpan'ın Şiirleri, *Metin-Aktarma-İnceleme*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Özkan, N. (1997). *Türk Dünyası: Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*. Geçit Yayınları.
- Özkan, N. (2003) *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Saray, M. (1993). *Azerbaycan Türkleri Tarihi* (Vol. 1). M. Saray.
- Saray, M. (2014) *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Stalker, James C.: (1995). "Slang İs Not Novel"
- Stevick, P.,& Kantarcıoğlu, S. (2010). *Roman Teorisi*. Akçağ Yayınları.
- Şukirulı C., Tileşov E. (2009) *Makaleler*. Tileşov-Almatı.
- Tajin M.,(2007). *Kazakistan Tarihi-Makaleler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2014). *Güzel Türkçenin Sözlüğü* (1. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Watt, I.,& Barthes, R. (2002). *Roman ve Gerçek Etkisi*.
- Yavuzarslan, P. (2010). *Şemseddin Sami Kamus-ı Türki*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yiğit, A. (2000). *Türk Ülkeleri Ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*.
- Yüksel, F. A. (2009). *Kazakistan'ın Yeraltı Kaynakları ve Çevre Sorunları*. İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü, Avrasya Konferansları.
- <https://www.bbc.com/russian/news-47628669>

ÖZGEÇMİŞ

Kübra ERDOĞDU BULUT, 1993 yılında İstanbul'da doğdu. 2004 yılında ilköğretimini, 2007 yılında orta öğrenimini Altayçeşme İlköğretim Okulunda tamamladı. 2011 yılında İstanbul Maltepe Anadolu İmam Hatip Lisesinde lise eğitimini bitirdi. 2017 yılında Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. 2018 yılında Karabük Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisansa başladı.

EKLER

(EK 1) AKBİLEK”ROMANIN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

AKBİLEK

Jüsipbek AYMAVITOV

BİRİNCİ BÖLÜM

Öskemen’in diğer tarafında (öbür ucunda), Buktırma’nın sağında dünyada meşhur Altay vardır. Bu Altay’ın güneşli yüzünden kibleye doğru, Ertis’e doğru akan, gürleyen Kürşim vardır.

Altay, Kürşim yeri eski zamanlardan beri büyük Nayman topraklarıdır. Altay’la Kürşim’in kışı ayazlı, yazı ise serin, güneş açıldığında dört tülük⁵ hayvanları çam ağaçlı Yaşlı Altay’ın, Altay gibi anasının göğsünü severek, imerenek, hoşgörüyü otlarlar(yayıyorlardı). Yaşlı Altay’ın tam ortasında, avucun içinde, bal tadında ayna gibi suyu, rengi ise gök, sırrı da gök, şarap gibi Markagöl vardır. Markagöl’ün etrafında beyaz köylü Altay yurdu. Altay yurdunun, Altay’ın yazı, dağın şımarığı olan ceylan gibi, diğer yurtlardan yüksek olup, Markagöl’ün melteminde eğlenerek yaşıyorlar.

Markagöl’ün suyu bal gibi. Markagöl’ün suyunu içip, otunu yiyen sarı karınlı, küçük memeli hayvanların göğsünden süt akıyor, süt değil sanki kut dersin, könek könek⁶ akar, siyah saba⁷ kımıza taşar, koyu, soğuk, sarı kımız, köpüklenen ilaç gibi kızımtabak tabak taşıyor. Bir kâse içmiş kimse tam bir hür kızını kucaklamış gibi olur,y üzünden fırtınlar çıkacakmış gibi, ağzı kopuz gibi çalar, sarhoş olur, genç gibi olur ata binerek, Altay dağlarını şaşırtarak, dağın taşını güreterek, gökpar, yarışmalar, tartışmalar, güreşlerde canlanıyorlar.

O Altay’ın güzellerini söylemeye bile dil yetmez. Yüzü Altay’ın aynası gibi, gözleri ceylanın gözleri gibi, gülüşü tan ağarması gibi, boyu selvi ağacı gibi, sallana bullana, gürültü yapıp, gülüşleri gönlü çelen, nazlanırsa coşturan, rahatlayıp, aklını kaybedip, hayalin her yeri gezer.

5Dört tülük- ev hayvanların genel adı.

6Eski kelimedir, genelde süt sağmada kullanılan özel kap kacak türü

7Saba - atın derisi kazarak yapılan kızımta mayalamak için kullanılan kacak

Konuşma burada değil, halkım! Buraya bakın, kulak koyun! Dinleyiciler dinlerse, gelip düzenleyeyim güzel eğlence. Masal değil, eski değil, az değil, uz değil, normal bir deyişle konuşmaya başlayayım. Gereksiz sözü kısaltalım, konuşmaya yol açalım. Şiir sözünde iyi değildim, durumu kötü diye vazgeçmeyin.

88

O Altay'ın yamaçlarında tek kişilik yolun kenarında, alaca at binmiş yabancı adam geliyor. Çıktığı noktası Kürşim yeri, ulaşmak istediği yer ise Kara-ekem vadisidir. Kara-ekem vadisi kapalı uçurum, tam ortası ise çukur gibi yerleşen çayırdır ve bir giriş yeri olan ama oyuk yer. Merhametli Altay'ın yüzü renk atarak, geceleyn gelen yolcuya rastlamıştır. Eceli dürtmüş mal olmazsa, malı kaptıran can olmazsa, derine kim gider ki?

Alaca at binmiş derin vadinin tam ucuna geldiğinde, etrafa bir bakındı ve durdu. Dar girişte taşın arkasında gri şekpenli⁸, tüfekli birisi yatıyor korunarak. Şu şekpenli alaca atlıyı görünce, beyaz örtüsünü kaldırdı, alaca at binmiş olan ona bakıp beyaz tımağını⁹ kaldırdı. Böylece alaca at binmiş cüsseliyle ile atı sürdürerek, geçti gitti yola devam edip.

Markagöl'de yağ biriktiren (hayvanların kilo alması ve halkın da yazlık ürünlerini toplaması) hayvan ile halkın canına dağın soğukluğu giren vakittir ve yamaçtaki kışlasına emekleyip geldiği vakittir.

Mamırbay'ın köleleri ahırları bütünleyip, ocaklarını yapıp, evin tamir işlerini bitirmişlerdi. Mamırbay'ın baybişesi¹⁰ sakın adımlarla, kölelere kendi çadır evini temizlettiriyordu. Mamırbay'ın Akbilek'i, Akbileği gencecik kızı, Ay'ı, Güneş'i olan güzel kızı, altın küpe, gümüş şolpı¹¹ şingirdatarak, beyaz elbisesini sallandırarak, kırmızı, yeşil yorganları silkeleyip eve getirmişti. Yanındaki kızlarına kaşını çatarak, inleyip, sesi bangır bingır ederek:

“Gözlerim çekiyor bu nedir?” diye nazlanarak konuşur...

“Tamam çekebilir... Sevineceksin belki... Hangi gözün?..

8Yünden dokulmuş dış giysi türü

9Hayvanın kuyruğundan genelde tilki ve kurt kuyruğundan yapılan kışlık başlık.

10Kadın veya evin ilk kadını, büyük kadın.

11Kızların saçını arkasına ördüğünde bağlanarak takılan süslemeli takı türü

“Sevincektim: sol gözüm” dedi ve bitti. Kim farketmiş böyle durumları?”

Vergileri, otunu, çayırını toplayıp, partiyi de düşünerek, Mamaken akşama doğru yoldaşıyla geldi.

Dağ yamaçlarından yavaş yavaş ahırlarına hayvanlar da geldiler. Çocuk çoluk gürültü patırtı, köleler bağıyorlar, hayvanlar meleyip, ağlayıp, köpekler havlıyorlar. Köy toz duman, nehir de gürültülü akmaktadır. Kırmızı akşam. Hayvanlarını yerleştirip, çayını kaynatıp halk da evlerine girdiler.

Güneş batmadan, her şey iyi gözüküğü vakitte, demin söylediğimiz derin vadiden inden çıkmış kurt gibi coşarak geliyor dört atlı. Onun biri az önceki söylediğimiz, senin gördüğün alaca atlıydı. Artık üçü: şapkası var, tüfeği var, kılıcı var, mavi şekpenli

89

kabadayı, horozlanan bir türlü garip adamdı. O dört atlı vadiden çıkıp, aşağıya inerken çok hızlı sürdüler. Sürürken at kişnedi, gemikütür kütür çiğnedi. Dişledi ve yavaşça mağara gibi yerde yerleşen bir köye geliverdiler hemen.

Geldiler gürültüyle. Gürledi, coşturdu, halkın sessizliğini aldılar:

“Hmm, mal! Bul hadi atı!..

Tüfek elde, kırbaç arkada, atı nasıl bulamaz? Atı da aldı, kösteği de aldı, dizgini de aldı, halı, yorgan, torba, pantolon... hepsi gitti...

“Töre... Taksır(başkan, han)...”

“Oh, Hüda, hey!”

“Acıyım, sakindik!” - sadece bunları diyebildi.

Çayı önüne yeniden koyarak “Bismillahi” söyler söylemez, Mamırbay’ın bir kölesi geliverdi soluk soluğa:

“Geliyorlar!”

“Kim, kim?”

“Mavi ve mavi”...

“O kimdir?”

“Hepsi Ruslar”.

Mamırbayın sadece:

“Topla! Hemen, kaçın, gizlenin! –diyebildi.

Sofra ve yemek kaldı bir tarafa, toplanmadan cam tabaklar kaldı. Mamırbay gürül gürül, eden kapıya bir, yukarıya bir... elçi, uşaklar, baybişe de, kız da yoktur. Dış kapıya gelir gelmez, Mamırbay’ın göğsü oyuk üç tüfeğin ağzına sokuldu. Zengin yuvarlanarak uçuverdi.

Tüfeğin dipçiği, kılıcın ucuyla dövülüp çıkarılan köyün tüm erkekleri kendilerini koruyup, ağır hareketle, Mamırbay’ın etliğine¹² onu ve diğerlerini hapsettiler ve dışarısından kapkara kilitle kilitlediler. Ağzıyla mırıl mırıl “Sübhanelah”ı, ayağını kıpır kıpır kımıldatarak ahırdanbaybişe geliyordu, Rus önünden çıkıverdi.

“Nereden geliyorsun?”

“İşte...işte...- demişti,

“İşte, sana bu” -diye zımparayla vurulun acı ses kafasına değdiğinde gözünden alevler çıktı. Örtü gitti bir tarafa ağzı gitti diğer tarafa.

“Bul dedim sana kızını, bul!”

90

“Kimin kızını, Yaradan!”

“Senin kız, senin”.

“Kızım yok ki, eyvah!..

“Kız var. Bulursun!

Rus durmadan, zımparayla dövdü. Baybişe de inatla, “kızım yoktur” – diye bağırarak, yalan söyledi.

12Etin saklandığı depo

“Kendim bulurum” diye Rus koşarak gitti.

Üç Rus ellerine şamdan alıp, ahırını, evi, tezek yığınlarını, çukuru, yükü, samanını ve başka yerleri mızraklarıyla titizce aradılar. Sessiz sedasız Akbilek kaybolmuş.

“Ruslar geldiler” dediğinde, baybişe (dağın) kuzey tarafındaki küçük kapıdan yavaş çıkar ve emekleyip, eğilerek, Akbilek’i tutup, bir ine götürür: “Çıt çıkarmadan yat!” diye gitmişti.

Kızı bulamadan, çok arayıp dolanıp, kızarak dönen üç Rus baybişeyi pencerenin önüne yüzünü sırt çevirip oturtur ve yirmi beş kere kırbaçla döver. Sesi çıkarsa, Akbilek’in canı da beraber çıkar, dişlerini sıkıp, inlemekten başka ses çıkarmadı. Rüzgara, güneşe değdirmeden avucunda tutup büyüten “ışığı” “kafire” çile çektirmek için vermektense ölmesi daha iyi olmaz mı?

Gece karanlığında korumasız kalan köy sanki köpek havlamalarına dönüşmüştü. Köyden ağlayan sızlayan yabancı sesler geldi. Bir boy yaşayan köyde; üç tüfeğin acımasız sesi bastırdı ve boğuldular.

Ürkmüş köyü takip eden, iki atı yedeğine alıp, hoplayıp zıplayıp, her şeye kulağıyla takip edip, rengi kötü, aklında gizli kötü şeyler olan birisi geziniyor. Köyden acı ses geldiğinde şu adam bir kalkıyor bir yürüyor ve dayanamadan köye doğru yaklaştı. Yaklaşmaştı, altındaki atı inleyip, tökezledi. Ayağını üzengiden yavaşça çekerek, sessizce, yumuşak otu acımasızca basıp, yere indi. Atını arkaya doğru sertçe tutup, ince zincirle çok sağlam bir şekilde sıkarak, üç atı bağladı ve ahıra giren kurt gibi, ağır adımla ilerledi. Kararmış ve kara bulut kapsayan köyün köpekleri de uluyor. Beş altı adım atladı mı yok mu, çimeni sesi gibi hışırtıyı kulağı duymuş gibi oldu. Bir kere adım atmıştı ayağının altından kararan çukur gözüktü, çukurun dibinde bir şey ağarmış gibi, hareket etti:

“Ağabicim!”-dedi birisi hıçkırarak fısıldayarak.

91

“Akbilek misin?” – dedi o adam biliyormuş gibi.

“Benim, kurtar beni, ağam!” – diye çukurun girişine doğru geldi.

“Kurtaracağım. Eğil. Biraz bekle” – dedi ve kazak yiğit yavaşça giderek kayboldu.

İki elini önüne uzatarak Akbilek dondu kaldı.

O adam koşarak gitti ve durdu gibi ve atın kişneme sesi gibi, üzengiye ayağını koymuş gibi, tebingi¹³ şıt diye ses çıkmış gibi geldi. Atına binerek gelecekmiş, artık ölümden kurtuldum. Yaradanım! Çok şükür, demişti, gürültülü atın ayak sesleri buraya yaklaşmadan geri dönmüş gibi geldi. Elleriyle hala yardım dua istiyor ve yardım edecek bir melek geliyormuş gibi, istekli beklese bile sesler uzaklaşıp, gürültü ile koşup gitti. Ellerini aşağı bırakıverdi. Ayakları kayarak dipsiz bucaksız bir kafesin içine düşüyormuş gibi geldi...

Köyün oradaki köpeklerin demin havlayan sesi kaybolmuş sadece arada sırada dişi köpeklerin sesiyle genç eniklerin havlayan sesleri halsiz köpeklerin üzgün havlamaları sızlayarak işitiliyordu. Tam o sırada, bir şey ıslık çalmış gibi oldu. Köyün köpeklerini havlamaya iten atların gürültüleri dağa doğru gittiler. Köpek sesleri uzaktan duyulup ve tekrar yakından duyuldu. Ölüm de yakalamış gibi. Gürültü sesleri köye tekrar döndü. Gürültülü insan sesleri duyulmuş gibi. Akbilek'in kalbi küt küt çarptı. Çarpmasın da ne yapsın hışırtı sesi geldi. Belki kalbimin sesidir diye göğsünü eliyle tuttu. Taş, taş değil demir, demir de değil ecelin hışırtı sesi gibi damarlarına kadar titredi. İnin içi zifiri karanlık gibi oldu. Çünkü Azrail gibi soğuk, yüzleri de soğuk üç kişi geliverdi. Akbilek hapsedilen keçinin yavrusu gibi, ine dönerek koştu ve soluk soluğa kalan serçe gibi kafese düştü. Yine de kendindeydi.

“Anam!” - diye tüm sesiyle dağın taşına kadar gelip ses yankıyla çıktı. Acımasız demir eller ağzını tutup kapatsa da, Akbilek ellerini sallayıp tüm gücüyle kafasını çekerek, kopmuş gibi, avazı çıktığı kadar acı sesliyle bağırdığında anasının kulağına geldi. Arkasına kalın demiri çakmış gibi, anası donup kalsa bile, çığlak atan sese doğru kuş gibi uçarak gelir. Kızını kartal gibi tutup, bir kenara çeken iki Rus'u anası tüm gücüyle gelip iterek, yavrusunu bağrına basan ana kuş gibi, çocuğuna yaklaştı. O tarafa sürükleyip, bu tarafa sürükleyip kızını

92

anasının kucağından alamadıktan sonra, Ruslar tüfeğin dipçliğini kullanmaya mecbur kaldılar. Canını tüfeğin dipçigi acıttığında, anası kızını bırakıp onlarla çekişmeye başladı. Allana sallana iki Rus'u dövüp, diğerini de döverken üçüncüsü geri

13Ayak ve pantolonu korumak için deride yapılan atın malzemesi

çekilmeye başladı. Bırakılan Akbilek direk kaçmaya hareket ederken, inin çıkışına geldiğinde anasının geride kaldığını düşündü ve tekrar ine indi anası kızına doğru tırmandı. O esnada boş kalan Rus anasının arkasından çekip attı.

“Allah!” – diye anası düştü. Üç Rus kızı kaldırıp, bağırtarak alıp gittiler.“Anneciğim” sesi yeryüzünden, gökten duyulup Akbilek sızlayıp ağlayıp, atların sesi dağdan yankıyla duyulup, köpekler havlayıp onları kovarken:

“Nereye, nereye?”- diye aniden bir grup kişi arkalarından kovdular.

“Attan, Attan!”¹⁴

Her yer gürültü, patırtı sesleri. Dağ gürültüyle, taş patırtıyla sallandı.

Kovalayanların suratını görerek, kızı ellerinden bırakıverip, iki Rus atlarını durdurdu ve tüfeklerini onlara doğru çekti. İki atlı kapı ile tör¹⁵ gibi yer kadar yakındı. Dağ pat pat eder. Kovalayanların biri yandan koşarak atın yelesini kucaklayıp koştuğunda arkadakiler gürültü patırtıyla geliyorlardı.

Az önceki alaca atlı olanı kimdir? Kızı alıp kaçan Ruslar kimler? Bunları kovarım diye kurşunlanan kimlerdir? Onların kim olduklarını söyleyelim mi? Onları konuşuralım mı?

Hadi, buna oy verelim. Biz söyleyelim diyenler elini kaldırsın bir, iki... hayır, onlar konuşsun diyenler el kaldırsın... dört, beş... benle beraber çok oluruz. Sonra konuşma onlara verilmeye karar verildi.

Deminki söz ise vurulan oğlanlarındı.

93

Bekbolat

Esmer, orta boylu, koç burunlu, tilki bıyıklı çukur gözlü yiğidim. Yaşım yirminin yedisinde. Adım Bekbolat. Başımda kadifeyle dikilmiş siyah süslemeli hayvan derisinden yapılan tımak, üzerimde Rus giysisine benzeyen ceket ve pantolon var. Gri fes deriye siyah alaca karışık gümüşle süslemeli kemer, ayağымda eski yamuk ayakkabım vardır. Kemerimde ise deriden yapılmış saçaklı kını var boynuz kollu

14Herkes duysun, buraya gibi tavrıda kullanılır.

15Evin yukarı tarafı, genelde misafirlere yer vermek için söylenir.

keskin bıçağım ve önde davul bağlamak için uzun deri bağım, benim sanatsız yiğit olmadığının delilidir belki.

Eskiden bir zengin, bugünlerde ise orta yaşamdaki ailenin çocuğuyum, eskiden koyun beş yüze, at iki yüze, inek altmışa, deve yirmiye kadar yükselmişti. Şimdi bunların dörtte biri de kalmamış.

Babamız kaç yıldır elbaşı¹⁶, aulnay¹⁷, bey olmuştur. Bir aulnay halkın önde gelen kişisidir. Ağam aile olarak kendi başına ayrı yaşıyor. Erkek kardeşim Semey'de okumaktadır. Annemiz ise at yılında (eski takvime göre) kurt hastalığından vefat ettikten sonra, babam bugünlerde bir fakirin beyaz tenli, bauırsak¹⁸ burunlu yeni yetişen kızın nişanını bozdurarak on beş inek başlık parasını verip almıştır. Tokal¹⁹ bugünlerde babamın boynuna kadar bindi.

Yıllarca zekat, fitreyi yoksullara verip, bizi okutmak için babamız kısa burunlu, tam bir esmer olan hocayı tutup, sekiz yıl civarında yazlık evin arkasındaki çayırdaki, kışın ise misafir odasında sallanarak, evin sıcaklığında uyuyakalarak ders çalıştık. Hocayı dinlemeyip, ona buna küsüp, adamlara küfür edip yaramaz olsam bile Hocadan birçok defa dayak yeyip sonunda başarabildim. Komşunun hanımıyla hocanın arasındaki ilişkiyi farkedene babam hocayı kovdu fakat bizim de gözümüz açıldı.

94

On yaşını geçtikten sonra, gezen eli ayağı dolaşan oğlanların küfürlü konuşmalarını, bok gibi hikayelerini dinleyip, on beş yaşa geldiğimde, kızı hanımı var olan evin kapısını takip edip, ipini koparıp, kapısını bozarak, gece gece hiç durmadık. Yoldaşların peşinde kalmayıp, oyun eğlencenin peşindeydik, şakayı, şarkıyı, dombırayı da söylemeyi, çalmayı öğrendim, biraz canlı, iyi oğlanlara özenerek nasıbay²⁰ içmeyi, tüfekte vurmayı, köpekleri koşturup, kuş avlamayı öğrendim. Tuzlu et verip, suya atarak, kaçırarak, birkaç kuştan ayrılısam bile, sonunda kuşun da dilini anladım, eyvah!Altında bir kısır at, elinde avcı bir doğan, üzerinde güzelce kıyafet, her yeri

16Halkın başkanı

17Köy başkanı

18Pişi gibi

19İkinci eş

20Dilin altına konulup tadı alınır ve keyif verir, madde.

yıldırım gibi gezerek parlayıp, kaz, ördekleri alıp, akşama doğru güzel kızıl köye sabahlarım diye rahatça gelip durur mu idin! Faninin ilginç yanı da buradadır!

Babam kendi etrafındaki halkın çaldıklarını gizleyip, zorluklarını destekleyip, davalar varsa çözmeye çalışıp, dul ve yetimine yardım ederek, yokluğuna da yardımı dokunup geliyor. Atına binip gider; evdeyse gelmiş misafirlerle تنها yerde konuşurlar. Öyle yapmazsa halkı yönetemez sanırım. Fakat ona fazla karışmam. Ağam ve babam hayatta iken, bana karışmak nedir, kendi halim kendime. Fakat onlar benim sapık olduğumu söylerlerse de bazen sevmiyor bazen de kuş alıp, ava çıktığımda benimle gurur duyarlar. Halbuki, akraba davasına, boyun namusuna kızmadığım günler yoktur. Kavga çıkarsa gruba katılırım, kızın kaçtığı kadının gittiği gruplarda kalmam.

Babam istettiği Jamanbala'nın esmer, sevimsiz kızını sevmedim ve Mamırbay'ın Akbilek'ini halk içinden seçip istettim. Malı çok seviyormuş, malımın hepsini almadan kapıma giremezsin diye inatlandı. Yetişmiş nişanım varken, boşuna durayım mı, gizli giderim diye adam gönderdim “Kendisi bilir” deyince, bugün buluşmaya geliyorum. Büyük taşın arkasından yolumuzu keserek kaçan bir tavşanı geçirmem diye birkaç atı zorlayıp aldatıldığımız vardır. Yoksa, erken ulaşırdık.

Köye az kaldığında havlayan köpeklerin sesini duyarak, donakaldık, tam o sırada “Ana'layan” Akbilek'in, ondan sonra tüfeğin sesini, atların gürültüsünü duyduktan sonra, dayanamadan, ne olursa da ellerinde öleyim diye arkalarından kovmaya başladım. Kıpırdayan iki atlıya yeni yetiştiğimde, sağ omzumdan kurşun geçti ve gözlerim kararıp, başım döndü. Nasıl bir duruma düştüğümü bilemedim. Asıl yoldaş dediğin böyle durumda lazımdır. Atlarını durdurup, korkarak gitmediler. Yoksa indirecektik. Tek sevdiğim nişanım, iki gözün masum bakışla Ruslar'ın çilesini çektin, hey! Halkım, benim ne suçum vardır? Akbilek'i nasıl gönderdiniz? Göğüslerinde canların varsa neden hareket etmediniz?

Subay

Malımı mülkümü yağmaladılar, yakınımı öldürdüler, kızımı elde ettiler diye bizi yaramaz birisi görüp Kazaklar suçluyorlar. Dünyada nelerin olup bittiğinden

habersiz, köyünden adım bile atmayan, av gibi yayılan Kazak, bizim böyle duruma düştüğümüzü nereden bilsinler?

95

Ata anadan, akrabadan, ana vatandan kim terkeder ki? Özgür, güzel hayatı, canın huzurunu kim sevmez ki? Güzel kadının ateş gibi kucağını, tatlı sözünü kim özlemez ki? İnsan istediğini yapmada özgürse, yaşamı böyle olur muydu? Biri zengin, biri fakir olur mu? İnsanda özgürlük yoktur. İnsan istemeksizin olanlara boyun eğer. Dünyada kader varsa, istemeksizin hayatın şartlarını kabul etmek var: Kaderdediğin böyledir, özgürlük, rahatlık yoktur.

Kader getirmezse, böyle Çin'in kenarındaki Altay dağına, Kazakların arasına biz gelir miydik? Ben Tambav guberniyasındaki zengin büyüklerinin küçük oğluydum. Babamız Aleksandr kral askerinin komutanı olarak, Türk savaşında takdim edilmiştir. Babamız savaş başkanlarının (vezirinin) yönetmeni olur, yaşlandığında ise Tambov'daki ana vatanına gelip, tarlasını, ekimini sürdürmüş. Bol hasat, bağ bahçe, saltanatlı saray, çiftli atlar, ses çıkaran at arabaları, yürük at, yürük tazı... gibiler bizde oluyordu. Bir ağabeyim üniversiteyi bitirip avukat oldu, sonraki iki kardeşimle asker akademisini bitirip subay olmuştuk. Dört öz kardeşin içinde sevimsizi ben olsam bile, kahramanlığımla Alman savaşında baş komutan olarak bir kere ödül aldım.

İmparatorumuz savaş açtığında, bir millet olup vatanımızı korumaya savaşa gitmiştik. Vatani biz korumazsak, Rus güçlü halk olmazsa, bu cahil Kazak gününü nasıl geçirirdi? Rus gibi toprağı büyük, geniş ülkenin altında yaşadığına Kazak şükretmeli. Doğrusu Kazak ülkeye ne fayda verebilir? Tündik (aile) başı yılda bir kere dört som vergi ödemeleri ve askere araç, at, yemek vermeleri hariç bunların ne çıkarları var ki? Sadece kımızını içip, karnını doyurup, hanımına bakıp, baldırını kaşıyıp yatmaktan başka yapacakları yok. İmparatorluk Kazakları ağır işe alacağız dediklerinde korkup, endişelenip düşmeye az kaldılar. Kazaklar askerden ölürcesine korkarlar. Eskiden, Kazaklar Rus'lara göre, kadın kraliçe Kazaklardan asker almam diye imza atmış diye söylerler. Aslında, Kazakların asker olmaktan korkması bize ters de değildir. Kim bilir, belki eline silah verseler, Rus halkına düşman olabilirdi. O zaman Rusya'nın halkı azalır, toprağı, milleti azalır.

96

Kazakların malı, halkı mülkü başkalarının elinde gitme ihtimali de vardır. Yoksa Kazaklar kendiliğinden ülke olmadı. O zaman Ruslara boyun eğmeli. Kazaklar için Ruslar gibi güçlü destekçi halk olanı yoktur. Kazaklar Ruslar'a torpağımızı aldın diye üzülmezler galiba. Toprak devletindir. Rus büyüyüp topraklarından aşarlarsa boş olan toprakları almayıp da ne yapsınlar? Kazak toprakları büyüktür. Eskisi gibi konar göçerlikle, geniş bozkırı gezip yürürüm diye düşünürler. Yeryüzünde sadece Kazaklar değil, diğer halklar da vardır, onlara da yaşam lazım. O zaman fazla toprağını alana küsme. Sende ekim, tarla yetiştir, şehir yap, o zaman ancak hepimize toprak yeter. Bunu Kazaklar anlamaz ki.

Kazak zararın dokundu diye bizi suçlarlar. Kazak asker oldu diyelim, Kazak askeri Rus halkının içinde yatarsa, etrafına zararı dokunmaz mıydı? Malını almaz, mülkünü yağmalamaz, kızını kadın, kadını da dul bırakmaz mıydı? Çünkü Jetisu savaşında mujik (rus köylüsü) şehirlerini aldığında Kazak askerleri nasıl yapmıştı? Suçsuz mujik'i kılıcının ucuyla delmedi mi? Malını mülkünü yağmalayıp, kadını cariyeye yapmadı mı? Eskiden Rus'u üç yıl gibi Tatar yönettiğinde Kazak da onun içindeydi ve ne zorluk göstermedi ki? Ordaya (saraya) giden elçileri tahtayla vurup, üzerinden ezip öldürmedi mi? Kazaklar, senin de, durumun bellidir. Eline bir şey düşerse, gücün yeterse siz de bize acımazsınız. Fakat yapamazsınız. Gücünüz yetmez.

Lakin, biz Kazaktan öç almak istemiyoruz. Kazak topraklarına gelelim diye gelmedik. Rusya'da devrim olup, imparatoru tahtından indirdikten sonra, kendi arasında ikiye ayrılıp, halkı yönetmek için tartışmadılar, devleti sıradan işçiler ile sıradan askerlerin sözünü söyleyen Bolşevikler aldıktan sonra, biz, Rusların gerçek oğulları olarak, kul köleye eğilmeyiz diye savaşır, mağlup olarak kaçır gelmişiz. Önümüzdekiler Çin topraklarına bile geçtiler. Biz oradan buradan kaçarak, yetmiş kadar subay, filolar Altay'ın bir kuytusuna gizlenerek, kırmızılardan kurtulmak için canımızı kurtarıyoruz. Onların düşündükleri: kurşunlarımızı, yemeklerimizi bitirip, kışın soğuğuna dondurup, aç bırakmaktır. Yoksa, birkere gelip tek başlarına bizi alamazlar. Dağda yatıp biz boşuna mı ölelim? (97s.)sonra, etraftaki Kazaklar'a saldırıp, yemek için hayvan, barınak için keçeli halı, kap kacak, eşyalar malzemeleri alıp yaşamı sürdürüyoruz.

Kimsesiz dağda bayırda sadece erkek göbeklilerin canı sıkılırdı ve ilginç şeyler aramadan durur mu? Ne zamana kadar küfürle, kavgayla devam ederiz? Bizim de kanımızda ateş vardır; bizde de dilek ve nefis vardır. Biz de genciz. Kadın kucaklamayı biz de severiz. Kadınsız yaşayamayan, aşkın değerini bilen ve hisleri yetişmiş, sanatlı, eğitilmiş ailenin oğullarıyız. Kadın kimlerde vardır? Kazaklarda. Kazaklar da insanoğludur. Kazakların kara gözlülerinin sihirli gücü Avrupa kadınından eksik değildir. Az terbiye görüp, şımarmayı, erkeğe sevmeyi öğrenmemesi hariç iyiler. Kazaklar cahil olduğu için Rusları yadırgarlar, uzak durur, Kazak kızları Rus erkeğini sevmez. Bizim sevgimiz yeterlidir, bize kadın lazım. Kadının sevmesini isteyen kendi yurdumuz mu vardı? Kazaklar cahillikten yadırgarlar, okumuş halkı yadırgamamalıydı, Kazakların okumuş erkekleri Rus kızını sevmedi mi, Rus'lardan kadın almadı mı?

Sıkıştığımızda, şaşırduğumuzda veya karşı çıktıklarında olmazsa boşu boşuna Kazakları öldürmedik. İnsanın canı çıktığı an tavukların ölümü gibi, aynıdır. Aklımıza öyle yerleşmiş mi yoksa ölümü çok gördüğümüz için ona alıştık mı kim bilir? Aslında ölüm dediğimiz, hayat dediğimiz nedir? İnsan ölmek için doğmuştur. Bugün öldün yarın öldün ne farkeder? Hayat gözü açıp kapayınca kadar. O zaman az gün hayatta nasıl bir ilginç ve zevk varsa almalı. Öldükten sonra hiç bir şey yok.

Önümüzde kılıcını arkalayıp gelen kırmızı burunlu kış bekliyor. Etrafımızdaki şehir kızıl düşman. Geleceğimiz – ayaz, açlık, savaş, ecel. Birinden olmazsa diğerinden ölebiliriz. Bugün olmazsa yarın öleceğine eminsen ülkeden, halktan, akraba, dosttan bağı koparırsak, bizi canlı olarak görmeyen, acımayan insan olmazsa, biz malı yağmalamazsak, biz başımızı kaldırmazsak, kişi öldürüp, kızı kaçırmazsak bunların hepsini kim yapacaktı? Biz şimdilik hayattayız. Yaşam dediğimiz çekişerek can kurtarmak demektir. O zaman biz yaşıyoruz. Bizi Kazaklar suçarlarsa, bilmediklerinden suçlarlar.

Mukaş

Ben kısa burunlu, badem gözlü, küçük kulaklı, yamuk kabaklı, dik saçlı, kırışık alınlı, kumral yiğidim. Yaşım otuz beşte. Babam Toybazar kendim Mukaş olalı, ağzım

aşa, ayağım ata değmedi. Akıl gireli sürekli başkasının kapısında idim. Hiç değeri olmayan, karma, sert, kötü Tölevbay adamın kuzusuna çobanlık yaptım. Halk yaylada, çayır ve bayırda kımız içip kızarak, sarhoş olup yattıklarında, ben eşikte oturup kırılmış sarı tabakla savmal²¹ içerek, şalvarım ter olup, şekpenim sallanarak, yırtılmış.Evi arayan kuzuyu köyden çıkaramadan, soluk soluğa kalıp, pişman olup, ağlayarak yürüdüm. Çocuklar altıbakanla²²sallanırlar, ak süyek²³ oynayıp, gürültü patırtıyla, eğlenip, koyunlara nöbet tutup, şarkı söyleyip, eğlenirken “Sabah uyanamazsın, uyu!” diyen zenginın sesini duyduktan sonra, siyah devenin ter kokmuş örtüsünü örtünerek, evin yanında arkamı ters yöne verip uyuyordum. Özellikle tam güçlü uykudayken: “Kalk, kuzuları çıkar!” diye zenginın arkadan tekmeleyip uyandırması canımı acıtır. Çare yoktur, isteksizce kuzuları çıkarıp, bir kase ayran içip, gözünü ovalayıp açarsın ve gidersin. Güneş ısınmaya kadar koşarak, köye kaçmış kuzuyla çekişerek, kesişerek taşla vurur ve böyle devam edersin.

On beş yaşa kadar Şabanbay’ın koyunu güttüm. O da bir Hüda’nın cezasıdır! Ölüp gidiyorum dersen de koyun için bir tayına bile bindirmez. At çayırda otlamadan kalır diye, aç kalır diye bırakmaz, koyunları çıkaracağım anda atçı da gelmez. Yatmadan önce bağlayıp koyarım dersen, kahverenkli öküzü inek boynuzlayıp, burnunu yırtar, sabah inek gütmenden önce o kokmuş hayvanı zorla tutmak daha da zordur.

Bir gece çocukların oynadığını merak edip, çok ilgimi çekerek nasıl da olsa Hüda’nın yazdığı olur diye ben de oyuna gitmişim. “Kara kulak” oynadıklarında ben köpek, Balabek ise kurt olup, Rahımcan’ın Aysa isimli kızını pusuya götürdüler. Ben havlayarak peşinden gitmişim, kızı arayan büyük “kara kulak” pusuda gizleniyormuş. Dünya, hey, ben de “kara kulak” olur muydum, diye sinirlendim. Sonraki gün öğlen koyunu pınarın başına bırakıp, öküzümü bağladım, taşla arkamı sırt verip otururken uyuyakalmışım. Tam o sırada yüzümü yandırmış, bir şey başımdan geçmiş gibi oldu. Bir an korktum. Deli gibi, sinek, böcekler gibi kafamın istediği yere gidiyorum. Arkama baktıydım, gök aykırını koşturup, kırbacıyla vurup, Şabanbay peşimden geliyor. Nasıl durdurmak istersem de olmadı, sürükleyip kavmaya alışan kahrolası,

21Taze mayalanmamış kımız

22Salıncak, milli oyun gibi

23Kemikle gençlerin oynadığı milli oyun

dursun mu, atını iyice sıkıp, hadi soluk soluğa, hadi kes. Bir baktıydım, uyuyakalmadığım hariç, koyuna kurt saldırmamış.

İntikamımı nasıl alırım diye düşünüyordum. Ahmet'in çobanı da sahibine sinirlenmiş. İkimiz beraber, Şabanbay'ın iki maç, Ahmet'ten bir kuzu, bir bısaç keserek, pınarın başına gizledik, bir ay civarında yemek olarak kullandık. Suya saklanmış etin tadı olmuyormuş. Ama çaldığımız ortaya çıktı. Onu söyleyenlerde bizim çobanlarmış. Estay adlı bir geri zekalı kel çoban vardı. Sahibine yalakalık yaparım diye o itin yapmıştır. Şabanbay iki koyun, iki de kıyafet hakkımı giderken vermedi.

Nasıl Badikul'un atını güdedim, o zaman gözüm açılmaya başladı.

99

Kaçagan atı tek başına tutmam. Diğer atı da tek başına öğretirim. Nöbete tek başına giderim. Fırtınada at güderim. Ayaz günleri atla beraber karanlık uzun geceleri hırsızla, kurtla, tehlikelerle çekişmeden insan insan olmazmış. Rüzgardan yaratılmış kimse rüzgara biner, insan da coşarmış. At güttüm dalga geçtiler. Uzak ve yakındaki tehlikeliler oyuncak gibi oldular. At güttüm, adam oldum.

Artık bana kadınlar da bakacaklar. Artık atım da, giysim de düzgün hale geldi. Fakir evlerin kadınlarına et, yağ vererek gönüllerini çeldim. Bazen kurt yedi diye azıcık hayvan kesip onlara verdim. At güdeyerek, kalın başlık verip kadın aldım. Atları karıştırarak en, damgalarını bozup, kâr faydanın yöntemini de öğrendim. Kadın adlığında orucumu açacak yemeğim de vardı.

At kıtlığından sonra artık kapıya doğru yürümek bile istemedim. Nasıl olsa uzakları bir göreyim diye, gemide çalışmaya başladım. Ertis'te çalışırken, Öskemen, Zaysan, Semey gibi şehirleri gördüm. Azıcık Rus dilini de öğrendim. Rusla arkadaş olup, Rus dilini öğrendikten sonra, göğsümde ekmek pişmiş gibi kendimi yüksekte gördüm. Kendim bir yasa gibiyim. Rusla da, Kazakla da konuşabilirim. Halk içinde ve şehirde de olsam idare edebilirdim. İnsan olmak, halkı yönetenlerin benden hiç farkı yokmuş. Onların bildiği yalan, dolan, hırsızlık, maskaralarını ben de bilirim. Onların konuştukları lafları ben de konuşabilirim. Aksine ben "kakoy çort, kak je, nejoli, neimeiş prava..."

100

diye Rusçayı karıştırarak laf atmaya gücüm yeterli. Kavga başlayıp, kavga çıkarsa bir kişiden dayak yemem. Gemide iken eyerle on puta²⁴ kadar kaldırdık. Tartışma çıkarsa kişinin bir malını kaldırıp gitmeye gücüm yeter. Artık benim halk arasında savunacak kimim var? Ben neden çekinirim? Tek eksikliğim: alfabeyi bilmediğimdir. Benim gibiler de çoktur. Eh, dünya! Yazmayı bilirim, Kürşim nehrini tersinden aktırırdım yoksa ne yapardım...

Memlekete döndüğümde ata binip, partinin sözüne karışıp, yeni bir göreve başlamak üzereyken savaş başladı ve arkasından hemen devrim başladı. Beyazlar kaçıp, kırmızılar gelip, tüm şehirleri kapsadı. Balşabay (Bolşevikler) diye birileri vardır, fakirin taratarıymış, Balşabay'a yazılanları avılnay yaparlar, bolıs²⁵ yapar, eline tüfek verir, “panimayeş” (anlıyor musun) tüfek verirler, zenginin malını, kadını, arsasını fakirlere bölüp verirler gibi laflar dolanmıştı ortalıkta, yatarsam uyum, kalkarsam gülküm gelmez. Ben de Balşabay'a yazılarak, tüfek alacağım diye düşünmüştüm. Aklına taktığını yapmayan yiğit yiğit midir? Birileri Kazak iyidir dediler, birileri Rus iyidir dediler: “çort pıberi diye haça tapındım” diye bir hıristyan söylemiş. Onun dediği gibi, nasıl da olsa, riske alıp bir deneyelim dedim ve kim bilir benimde belki bir işe yararım dokunur diye gittim ve kağıda yazılıp, tüfeği boynuma asarak çıktım.

Memlekete dönünce at binip, koyunu kurban kestirip, kalbini bir titretmek için bazen aşırı tüfek çekip, görevime başladım. Hazinesinin mülkünü, beyazlardan kalan silahları arayıp, bana iyi bakmayan adamların evlerini arayıp, korkutarak, ürküterek, kendi kârımı düşünmeye başladım, kendi faydamı da düşünmeye başladım. Halk bana “hristiyan oldu” diye kirpi gibi gizlendiler. Evvel, kendi akrabalarım da bana ters ve korkarak bakacak oldular. Benden halk çekinmeye başladı. Benim geldiğimi duydukça malını mülkünü, tüm servetini gizleyip, yalandan yalakalık yapmayı tercih ettiler. İnsanların ağzını basarsan arkasıyla konuşurlar. Özellikle bu öğretmenler başımıza dert oldu. Beni halktan rüşvet aldı, malını aldı, onu yaptı bunu yaptı deyip şehirdeki okumuş görevlilere iletmişler. Seçim sırasında polis olmaya az kaldığım zamanlarda benim üstüme yazılan şikayetleri toplayıp, Mamırbay'ın oğlu ofise iletmiş. Beni

241,6 kg eşit ağırlık

25Köyleri yöneten kimse, 15-50 köy bir bolıs yapar

yaramazlık yaptı diye polislik sırasından çıkardılar. Hey atanın ağzını... Mamırbay'ın oğlu! Hey, yaşarsam cezasını veririm diye boş verdim. Tüfekten de ayrıldım.

101

Memlekete döndükten sonra, köylerden mal, keçi halısı, yorgan yastık, kap kacak toplayan beyazların bir kısmına rastlayıp, kendi fikrim içimde, onların adamı oldum. Onlar bana iyi bir kız bulmamı istediler. Aklıma hemen Mamırbay'ın Akbilek'i geldi. Ağabeyinin yaptığı işin karşılığı olan gün bugün gelmiştir. Her zaman zenginden, güçlüden, zorluk çektim. Şu ana kadar çekiyorum. Artık ben onlara neden acıyor muşum? Hayallerim gerçekleşirse, gerçekleşsin olmazsa kötü birisi olarak kalacağım bellidir...

Çekişme, tartışmadan dolayı, ağır zorluk atın silkeleyişiyle Akbilek'in durumu geri gidip, attan indirdiğinde ölmüş ceset gibi düşmüştü.

Akbilek kendine gelip gözünü açtığı anda altı ağacın başını eğip keçi halısını örten küçük çadırdan hepsi uzun ve çirkin yabancı kıyafetli Rusların arasında yatıyordu. Sağ elini Akbilek'in üzerine bırakmış tam yanı başında, yüzünden tüy çıkmış, saçları taranmamış pinokyo burunlu yabancı Rus yatıyor. Onun sevimsiz, yarık dudaklarından, büyük ağzından nefesi Akbilek'in yüzüne cehennemden gelen rüzgar gibi vücudunu titretti. Rüya mı gerçek mi anlayamadan gözlerini açar açmaz çadırın içini gözleriyle sürüp çıktı ve gece olayları aklına geldi ve kaynayan kaynarın gözü gibi yaş damlayıp ağlamaya başladı. Delik çadırdan güneşin ışığı Akbilek'in yüzüne değse de damla damla akan yaşını kurutmaya gücü yetmedi; canını yakan karanlık ışık saçan dünyayı aramayı hissettirdi. Halbuki parlayan ışıktan gözünü bir kere kapatmadı, kurtulmasına emin olduktan sonra, hiç olmazsa büyük sarı elin avucundan kurtulup dışarıyı bir görmek istedi. Akbilek, üzerinde yatan kocaman ağır eli sakın bir şekilde kaydırıp ve yavaş kafasını kaldırıp, kokmuş ürkmüş deve yavrusu gibi, ayağını yavaş sürüp, sessiz baktıktan sonra çadırın kapısından dışarı çıktı.

102

Bunun çıkması önüne er eyer toplayıp, tüfekleri asarak koymuşlar, sırayla dizilen, küçük büyük, yırtığı hepsi karışık, yedi çadırın en sonuncusuymuş. Dört taraftan aynı anda kapsayan yüksek dağlara da, dağa yapışa kakışa yetişen karışık kırışık ormana da, dağın başında uçan kartala da, dağa çıkmaya çalışıp düşüveren

karınca gibi atına da, çadırdan biraz uzakta yetişen birkaç ağaçlara da Akbilek'in gözü durup bakamadı ve gözüyle kayarak geçip, toprağı kazıp yapılan çukur ocaktaki Kazakların siyah ibriğinde, siyah astavda²⁶ eski kepçede durdu. Rusların eline düşen herhangi bir fukaranın astavı, kepçesiymiş. Zavallı kepçe. Ben de senin gibi zavallı çaresizim dermiş gibi, dertleşmiş gibi, gözünden yaş akıttı.

Ağacın arkasına gizleneyim diye en sondaki çadırın arkasından yeni geçmişti, orada bulunan tüfeğine dayanarak duran bir Rus hemen bakıverdi:

“Dur!” diye seslendi.

Ses yeraltından geliyormuş gibi geldi, ürküp, ödü koptu, tökezleyip sonra durdu. Gözü açıp kapayınca kadar arkasından bir Rus geldi ve kaldırarak tekrar çadıra götürdü. Akbilek'in gözleri çaresinden çıkmış gibi oldu. Kucaklayan Rus güzel sözler söyleyip çadıra alıp girdiğinde yine iki Rus kafalarını kaldırıp, sallana sallana gözlerini ovalayıp, Akbilek'e bakıp gülerken konuştu ve sigaralarını sarmaya başladılar. Alıp geldiği bu Rus deminki elini uzatan Rusmuş. Akbilek'i ince belinden sıkıca tutup, yüzüne ağzını yaklaştırmaya çalışmıştı, Akbilek ters çevrilip, çekişerek öptürmedi. Diğer Ruslar al don Rusla dalga geçiyormuş gibi kahkahayla güldüler. Onlar gülüp, eğlenip oturduğunda, yukarıda yatan uzun boylu poslu, beyaz tenli siyah bıyıklı Rus uyanıp yana doğru çevrilip, Akbilek'e baktı. O diğerleri gibi ne konuştu ne güldü, zirvenin ucuna konmuş kanatlarını hızlıca çarpan şahin gibi, kırpmayan gözünü açıp, derin düşüncelere daldı. Çoğu gülerken, birisi surat asıp oturursa, onun bu durumunda bir sır vardır. Çoğu kederlendiğinde, birisi gülerse yüzü de gönlü de değişir. Gizli şey insanı daha heyecanlandırır. Kahkahayla, kedersiz, gamsız Rusların arasındaki siyah bıyıklının yüzü de Akbilek'e gizemli gözüktü. Yoksa kendine yakın çekmek mi istedi, ya da ondan iyi bir laf mı bekledi, yoksa kadınların hepsinde olan galiplilik bu adamı da mı yendi, sonunda kafeste üzülerken, yalvarmaya birisini bulamayan Akbilek'in gözü istemeden siyah bıyıklıda kaldı.

103

Siyah bıyıklı Akbilek'in can yarasını gözünden okuyup farketmi mi yoksa bir duygu mu hissetti kim bilir. Sarışın Rus öpmek için yine denedi, Akbilek ters bakıp yine kaçmaya çalıştı. Adam kızmış gibi ona baktı ve bir şey deyiş konuşmayı durdurdu.

²⁶Genelde meşe ağacından yapılan büyük yemek tabağı

Sarışın Rus da durmadı, inatla başını sallayıp birşeyler dedi. Fakat artık kızı öpmek için tekrar çaba göstermedi. Diğerleri de sessizce sigaralarını içip, dışarıya çıkıp gittiklerinde, siyah bıyıklı Akbilek'e sıcak yüzle baktı ve bir kere nefes çekerek, şu sarışın Rus'a deminki gibi değil, sakın konuşmaya başladı. İlk başta bebeği çağırması gibi avcunu açarak, boynunu bir o bir bu tarafa çevirip, bakışlarını değiştirip, dudağını büyüterek konuşup, sarışın Rus başını sallayıp olmadıktan sonra omzunu sıkarak, gözüyle dik ve sert açarak, dudağını dişleyip, sinirlenerek konuştu. Havlayan köpekler gibi birbirlerini az kalsın ısıracaklar. Kısa yanıtlarla, yumruklarını hazırlayıp, siyah bıyıklı yüzü kireç gibi oldu ve dışarı fırladı. O gittikten sonra sarışın Rus da zevkle, sinirle, küfür etmiş gibi oldu ve o da dışarı çıktı.

Diğer çadırlar da uyandılar galiba: Dışarıdan yabancı sesler duyulmaya başladı. Bazı Ruslar Akbilek'in kaldığı çadıra gelip: "Hey, kızımke" diye boyunlarını eğerek, masmavi gözleriyle delegeçmiş gibi Akbilek'e bakıp, gülerek, bir şeyler mırıldanarak gidiyorlar. Akbilek onların yüzüne dik bakamadı, girip gelenlere ve dürtüklerinde ancak bakabildi.

Biraz sonra, kovada kaynamış suyu ortaya bırakıp, demir tabakları batırarak, kurumuş ekmekleri şıtır şıtır yiyip, çay içtiler, çay içerken, gevezelik tanıtıp çok konuştular. "Önüne yemek koyarsan, Rus köpek gevezeyle konuşur dururlar" dediği babasının anlattıkları Akbilek'in aklına geldi. Sarışın Rus deminki gibi değil, Akbilek'e tutkulu olduğunu bırakıp, yüzünden kötü tüyler dökülmüş gibi, babası ölmüş gibiydi ve çok halsiz gözüktü. Yanındaki birisi Akbilek'e kalın tenekeyle çay vermişti kız almadı. Deminki tartıştıkları çekiştikleri siyah bıyıklı Rus da gözükmedi.

104

Çaylarını içip, sigaralarını yaktıktan sonra, diğerleri dışarı çıktılar. Sarışın Rus belindeki tüfeğini alıp, kulağını eğip, bir şeyini çekip, çevirip, çıtırdatıp, döndürdüğünde Akbilek beni vurur mu diye çekinmeye başladı. Canı göz önüne yine geldi gitti. Ama vurmadı, tüfeğini alıp tekrar kınına koydu. Tam o sırada kıyafetleri şık bir şekilde, belinde güzel kemerleri olan, kılıçları asınmış iki Rus hemen içeri girdi, dik durarak, sarışın Rus'a kısaca bir şeyler anlattı. Sarışın Rus sadece bir lafla cevap verdi ve sessiz giyinmeye başladı. Giyindi ve Akbilek'i elinden çekip kaldırdı, çadırın dışına çıkardı. Akbilek artık bir şey yapacak diye kalbi güp güp atmaya başladı. Dışarı

çıktıydı birçok Rus çadırın etrafında grup grup olarak konuşuyorlardı. Kızı alıp çıktıklarını görüp, diğerleri de kıpırdayıp, grup halinde ağaç tarafına doğru yürüdüler.

“Şimdi ecelim gelmiştir” diye Akbilek korkuyordu. “Herkes yığılarak nasıl öleceğimi görmeye mi geldiler? Yoksa bunların yasası başka mıdır? Başka bir şey mi yapacak? Eyvah, bunların hepsi bir şey yaparlarsa... nasıl canım sağ kalır?...”

Çok Rus ağaca yaklaştıktan sonra durdular. Üç Rus çıkıp biraz ilerledikten sonra, sarışın Rus Akbilek’i bağrına çekip, ağzından rahatça üç kere öptü ve yanına iki Rus’u alıp şu üç Rus’a doğru yaklaştı. Altı oldular. Altının biri gruba bakarak, bir şey dedi. Gruptan kısaca yanıt geldi. Şu, az önceki sarışın Rus ile siyah bıyıklı birbirine yaklaşarak bir şeyler mırıldandılar ve ayaklarını net basıp iki tarafa ayrıldılar. Çekişecek koçlar gibi ikisi birbirine karşı durdular.O esnada diğer dört Rus geri çekilip, birisi ellerini kaldırarak: “raz, dva, tri” deyivermişti, tüfeklerini eline alan iki koç tüfeği çektiler. Duman çıktı. Ruslar öne doğru koştular. Akbilek şimdi ne olacak diye arka tarafta bakıp durduğunda, bu taraftan siyah bıyıklı Rus koşarak gelip kucaklayıverdi.

Ölmüş sarışın Rus’u birçok asker alıp gittiler. Akbilek’i belinden kucaklayıp, ona dayanarak, siyah bıyıklı çadıra getirdi.

105

Kendisi için tartıştığını, iki Rus birbirini öldürdüğünü Akbilek o an farketti. Fakat kavga ederek öldürmeden, uzaktan tüfekle vurduğunu pek anlayamadı.

Siyah bıyıklı dışarı çıkmıştı, tam o anda şapkasını alnına koymuş saçları uzamış, teke gözlü, sivilceli yüzlü sarı birini getirdi.

Teke gözlü Akbilek’e:

“Sağlığın iyi mi kardeşim?” diye elini verdi.

Kazakça konuşması kulağına iyi gelip, elini verdi ve tekrar geri çekti ısıracaktı gibi, gözünün altıyla baktı. Teke gözlü Kazakça bilen çevirmenmiş. Akbilek’le konuşmak için getirtmişler.

“Bu bey seni sevmiş. Bu adam büyük beydir. Korkacak adam değil. Seni gördüğünde (kalbini tutarak) burası dayanmamıştır. O adamdan seni bana ver diye sormuş. O vermemiş. O küçük beydir. İkisi tartışmışlar. Dava çıkmış. Ondan sonra

iddiaya girerek vurdurdular. Zaten izledin onu. Senin için ölürüm dediler ama yine de dayandılar. Sen önceden Rus'ları sevmeyen bozkırdaki Kazakların kızıydın. Sen korkma. Sana kimse dokunmaz. Bu bey seni kimseye vermez. Bu senden kadın yapacak. Diğer beylerin hepsi seni kadını yapmak istediler bu adam ona itiraz etti: Öyle olmaz, hepimiz hayvan mıyız dedi. Bu birçok şeyi iyi bilen zeki adam. Bu da senin gibi insanoğludur. Allah birdir, can da birdir. Sen bundan korkma, sev onu. Bu adam seni seviyor. Seni bekler. Sana yemek, kıyafet satın alır, seni çalıştırmaz. Kazakların kadını nedir? Köledir. Eşi döverler, söverler, çalıştırlar, hepsi pis ve kötüdür. Bizim Rus yasası iyidir: kadına dokunmaz, (el elle yürümeyi gösterip) böyle tutarlar, tiyatroya götürürler. Gezerler"- diye Akbilek'i ikna edeceğim diye teke gözlü çok uğraştı. Arada sırada siyah bıyıklı ona bazı kelimeleri öğretti. Akbilek eski yeşil güzel kaftanını gözüne kadar götürüp, yüzü çakı gibi kapatılıp, baştan ayağa kadar kirpi gibi çekildi, örtünüp, yaşı damlayıp kara gözünü açıp kapatıp, siyah bıyıklıya arada sırada göz atarak, şaşarak ve korkarak dinledi.

Rus konuşmasına devam ediyordu. Onun çoğu lafını beyni almadı. Büyük bey diye övüyor. "Bey" olsa olsun ona ne?

106

Bunun aradığı Rus'un beyi midir? Kıyafet, yemek verirmiş. Onlara ihtiyaç duyup buraya kadar geldiği hali budur! İşi kadınlar yapmazmış. O zaman kim yapacak? Bekbolat'la evlenirse, Akbilek köle mi olacak? Kendisi de çalışırdı, işçi kadın da alırdı, eşi kavga etmezse dövmezse kadın nereye gider? Kadın ne yapabilir? Bunun hiçbirini aklı almadı. Sadece Akbilek için siyah bıyıklı birinin canını aldığı doğrudur. Artık, sevdiği de gerçektir. Zaten seviyecek kadar Akbilek de güzeldir. Kazak böyle dursun, Rus'un delikanlı yiğidi de beğenirmiş, canını verirmiş. Kadına bundan başka değer olur mu? Üstelik, Akbilek artık Rus'un davasına kalmaz, asil hazinesini sadece bir adama adayacak. Nasıl adam? Kendisi için canını veren yiğide... Fakat, eyvah! Er yiğit dediği ağzında bıyığı var kafirdir. Şu abdestsiz, sünnetsiz, ayakta işeyen, domuz etini yiyen, rakı içen, sigara kokmuş, halkı yağmalayıp, kırbaç kılıçla, tüfekte oynatan, merhametsiz, huysuz Rus değil mi? Gerçekten, bu Rus'u koklayacak mı? Gerçekten beyaz tenine haram tenini değdirecek mi, açılmamış kavununu haram bıçakla kestirecek mi?

Bunları düşündükçe beyazımsı alnından iki dik çizgi gözükmeye başlar. Anasını hatırladıkça gözünden iki damla yaş damlar. Canı olan anası bunun için ölmemiş miydi?! Canı ciğeri anasından ebedi ayrılarak, başı yas tutup, yüzü yaralı halde nasıl damat arar? Anasını öldüren, kendini buraya getiren, köyünü yağmalayan soyan Rus'un soyuna nasıl da kendi isteğiyle ikna oldu? Memleketi nerede? Bu nerede? Babası, köyü ne durumda? Akbilek hakkında onlar ne düşünürler acaba?.. “Zavallı kızımı öldürüp gittiler mi, yoksa ne yaptılar?” diye babası nasıl da dayanıyormuş?.. Damat gelecekti, gece kovalayan, vurulan o muydu yoksa? Canlı kalarak Hüda yardım ederse ve yaşıyorsa nişanlısına ne yüzle bakacaktır? Eyvah! Böyle zavallı, çaresiz, rezil olan Kazaklarda kadın var mıydı? Bu çileyi kim gördü ki? Bunların hepsine dayanıp nasıl da hayattasın ölmeden?.. Gece olayında kurşun anasına girenceye kadar buna girmesi daha iyiydi...

Önü arkası kapalı, karanlık, ne olacağı belirsiz... Öyle olsa bile Akbilek hayatta, Akbilek güzel... O memleketinden gitti: Kazak

107

şöyle dursun şanını Rus duyarak, arayıp alıp kaçtılar... Tüm Rus bunun için çekiştiler. Kim bilir, yaşarsa eğer, ümitsiz şeytan diyorlar... Kendi isteğiyle gelmedi... Sert bir güce, kadere ne yapılmalı? Kötülüğünden böyle olmadı. Akbilek'i kim suçlar ki? Malına, canına sahip çıkan hangi Kazak vardır? Terbiyesiz değil, masum kurban olan birçok sahipsizlerin biridir...

Düşüncelere dalarak, başı dönüp, kaftanının ucundaki yağ damlasına bakıp oturduğunda, sessiz bekleyen siyah bıyıklının sıcak eli eline değdi. Akbilek kaşını çatarak “Bende nasıl bir özgürlük vardır?..” dermiş gibi derin bakışlarla onun yüzüne baktı. Siyah bıyıklı çevirmenine bir şey işaretleyip dışarı çıkardı. Akbilek'in elini yavaşça kendine çekip, dudağına götürdü. Akbilek çekinmedi...

Gece gürültü patırtı seslerinde Mukaş'ın elinde yedekte olan iki at var, aklında ise sağlam kurtulma, göze görünmemek fikirleri vardı. Atları, şeyleri, kızını, sağ sağlim Ruslara getirerek teslim edip, “Mukaşke, molodets!” dedirtmiştir. Akşamüstü köyüne dönerken aklına bir şeyler takıldı.

Mamırbay'ın oğluna inat ederek, kız kardeşini Rus'a vermesi, kolayca kinini almanın kolay yoluydu. Kızı alacağım dediğinde bu köpekler anasını vurarak öldürdüler. Bunun arkası büyük davaya dönmesine kim kefil verir? Kovalayanlardan da ölenler vardır galiba. Bu köpekler yürüdüğü yolu kızıl kanla boyamazsa yapamazlar. Kim bilir, gece olayında kurşun değmiş olan kendi akrabalarından mı yoksa tanıdıklarından biri miydi? Halkı bu kadar çekişmeye sokan Mukaş ne kadar katildir? Eyvah, ben Kazak mıyım? Kazak isem kendi kanıma neden kin tuttum? Diğerlerini boş ver de “ağabeycim” diye yalvaran, elini veren Akbilek'in bileğini göğe uzatarak, sinirine dokunup Ruslara mı verdim? Ağabeyi olmazsa, bu kızın ne suçu vardır?.. O zaman ben öleceğimi bilmeyen bir aptalım. Yoksa böyle duruma sokarak, bu kadar ağlatarak, sızlatarak kargışını alıp, sevimsiz olduğumda nereye sığınırım, nasıl yaşarım diye düşünüyorum. Bunların hepsini yaptıran benim olduğumu öğrenirlerse, bilmezler mi, beni yaşatmazlar... Bırak, ben cinnet geçirmişim. Beni

108

şeytan dürtmüştür... Fakat artık işi halletsek olur mu acaba? Olmaz. Gerçeği söylersem bile ortalık karışır. Halkın benden başka düşmanı, haram sütünü emmiş, haram oğlu olamaz...

Artık buradan geriye yol yoktur... Çaresi de yoktur... Böyle gider artık... Aslında zenginlere niye acıyoruz ki? Onlar zaten halkın rızkını yerler. Zengin nasıl zengin olur? Kölelerin sayesinde halkın sayesinde onların böyle durumda olmaları. Dört tülük hayvanına malcı bakmazsa, otunu kölesi kesmezse, ateşini yakmazsa, kuyusunu kazmazsa bakalım zenginin nasıl zengin olduğunu. Her abartılan işin düzenleyicisi olur, Sovyet hükümeti zenginlerin gönlüne göre bir düzenleme yeridir. Kim bilir beni de zenginlere Hüda göndermiştir belki... Ben olmazsam da böyle kendi yüzünü kendi yiyen beyazın cansızları halkı rahat bırakır mı? Ben olmazsam bile akrabaya kırgın bir Kazak intikam alırım diye, Rus'a karşı çıkmaz mı? Lafsız böyle birisi muhtemelen çıkacaktı. Tabi ki, böyle iş herkesin, ikizin birinin, genel insanoğlunun elinden gelmezdi. Ama benim gibi birisi bulunacağı bellidir... Kaç kere asker saldırdı. Kaç kere Kazaklar memlekete “uluk”²⁷ olarak gelip, hem alıyor hem de yiyorlar. Onlara halk ne yapabilirdi ki? Hiçbir şey yapmadı... Ben komünistim. Elimde

27Köyü yöneten

tüfek vardır. On kişiden yenilmem. Tüfekle çekme yöntemini Ruslardan öğrenip, nişancı oldum. Gündüzleri dikkatli olurum. Geceleri ise işlerimi hallederim... Ben neden korkarım ki?.. Korkacak şey var, bu konuya ilk baştan girmemeliydim. Büyüklük arama, ofise gitme, tüfek alma işleri gereksizdi. Hayır, ölüm birdir, nasıl olsa bile, Hüda'ya emanet ettim. Artık benim memlekete başımı eğmem ölüm gibidir yiğitliğime eksiklik katar... Beni halk keskin, güçlü, er yiğit olarak düşünür. Bu şöhretten ayrılmamalıyım...

Böyle düşüncelerle Mukaş köyüne yaklaştı. Köyü büyük dağın güney yüzündeki, vadide dört beş taştan yapılmış ahırlardır. Bu ahırlar kendiyile aynı yaştaki hala amca oğullarınıdır, bu köyün başını kaldıran Mukaştır, aksakalı ise Tezekbay hocadır.

Sadece Hocan diye adı olmazsa, Tezekbay yazı bile yazamaz. Tüm okulu “kırk hadisten” hatırında kalanları “halanabi alaykiselam dedi peygamber aleykümselam”.

109

Tüm bildiği istiğfarı “cesede, şelpeğe²⁸, ölü değmiş hayvana “dua” okuma, teravih okuduğunda, “alhama” ekleyip “ettekazeliye” gibi bir şeyi mırıldamaktır. Tüm bildiği duası “ayetel kürsidir”. Kurban kesilen mala ya da Ay'a dua ederse de bunu okur, gözü beyazlamış karılara da bunu okur üflerdi. Kendi akrabaları hariç, Tezekbay'ı diğer Kazaklar hoca bile saymazlar. Dünürlerin ölüm günleri, cenazeleri, akrabaların cenazeleri hariç, “iyilere değinen” hoca imamlardan geçemezdi. Tezekbay'a onlardan pay almamıştır. Tezekbay halkı gezip, zekat, hayır da toplamamıştır; et, kıymız arayıp, düğün yerini aramayan adamdır. Böyle kurnaz, gezgin yaşlıları sevmeden: “Ne var orada ya? Yat!” derdi her zaman. Tezekbay dışarı çıkarsa beyaz dayağını beline asarak, ineğini, buzağını güdüp eve geldiğinde yaşlı karısının kıyafet diktiğini, çorba yaptığını sevmeden: “Yaptığı her iş falcı, yaptığı her işi falcı” diye mırıldamaktan başka köydeki eve zararı dokunmayan adamdır. Bu da yaşlandığında karı kocalı insanların birbirinden iğrenip çekinen adetleridir, yoksa yaşlı karısını geçerek sanatla kâr oluşturan Tezekbay'da ne hal vardır...

Yoksa bu hocaya kendi köyü saygı duyardı. Kışlakta kalırsa, dua okursa, mal yetiştirirse, kurban keserse, kafa ile sokum kısmı ilk hocanın önüne verilirdi, sütün

28Cuma günleri ölenler için hamurdan yapılan yedi ekmek

ağzını, kımızın lezzetlisini hocaya verirler, hoca olmazsa namazı kaza olmuş gibi gelinler de “hocayı çağırın” derlerdi.

Mukaş nasıl bir yerden çıkmış, Hüda’sız, aptal olsa bile hocaya saygısı var, hocayla konuşmadan çekinirdi, dışarıdan bakardı. Rastlarsa da selam verirdi, fakat konuşmazdı. Mukaş’ın bu halini hisseden, hoca da bir laf etmeden geri çekilir giderdi. Konuşmadan, laf etmeden, sert davranmadan uzak duran ve bunları uygun gören büyüklerin adetidir. Köye yaklaştığında Mukaş’ın bir çekindiği şey: “Bu hocaya rastlar mıyım?” korkusudur.

Tepenin çıkışındaki güney doğu tarafındaki ahır Mukaş’ındır. Tepeden dönerek indiğinde küçük taş ahırların güney yüzleri sabahın kırmızı ışığına yıkanarak, gülümseyip duruyordu. Hocanın

110

ahırının eşiği gözükyor, kapısı açılıp duruyor. Kapı önünde yatan kırmızı köpek taşlaktaki atın sesini duyarak, havlamaya başladı. Mukaş sert bir şekilde durdu ve ahırın yakınlarına (daldasına) inmeye acele etmişti, şekpenini örtüp, ayağının ucuna ayakkabısını giyerek abdest almaya dışarı çıkan hocanın bir gözünü aralayıp bakmasından kurtulamadı. Hoca sanki aklındaki okurmuş gibi Mukaş dik bakmadan, kıpkırmızı olarak, başını yana çevirdi. Hemen hazırlanıp, ahırın yanına indiğinde ahırdaki enik de havlamaya başladı. Küpisini²⁹ örtüp esmer eşi Altınay adımlayıp kapıyı açtı. Sevmemiş kişi gibi suratını asarak: “Sen miydin?” dedi ve dışarı çıktı.

Mukaş mırıldayıp “ben” dedi ve atını ahırın içine sokmak için direğe bağlayıp, evine girdi. Bir gözü kör gibi, tek camlı, küçük yayvan evin nemli, pis ve ter kokusu burnuna sıcak geldi. Kötü keçi halısı üzerindeki kırmızı basmalı yorgandan sevimli elleri gözüken, yuvarlanarak yatan, tombik üç yaşındaki Medev’in mavimsi burunları çıkıp, ağzı açık, dudakları yarılmış, çıkık alnı yüzünden önce parlaması her şeye uygundu. Çocuğunu koklamak için yaklaştı ve aklına bir şey gelip hemen durdu. Günah işlememiş, melek gibi bebeğe pis elini haram nefesini haram dudağını dedirmeye cesaret edemedi. Hocanın da, uyuyan bebekten de, bebekten değil, kendinden utanması daha güçlüydü. Düşünmedik anda bir köpeğin sesi geldi.

29Yün veya pamuktan yapılan, dış kıyafet

Mukaş'ın tüm vücudu titremiş gibi oldu. Köpeğin burnundan bir tekme atıp, yüzünü çevirmeye acele etti, belini çıkartarak eşinin başındaki kırmızı yastığı çekip aldı ve camın dibindeki köşeye bıraktı. Elini içine sokup, örtüyle örtünerek yattı.

Saman döşenmiş çamur sekinin kenarında örtüsünü açıp Altınay elbisesiyle abdest alırken sümüğünü temizleme sırasında sert bir ses çıkardı. Kırmızı avuçları, koç boynuzla nakışlanan, çoktandır eskimiş, yırtılmış beyaz örtüsüne yüzünü elini silerken:

“Ters çevrilip yattığını nasıl anlarız! Atını ne yapacaksın?”- diye sert konuştu.

Mukaş başını kaldırmadan:

“Öğlene kadar bırakıver!” dedi.

111

Altınay eşine ok gibi gözüyle bir baktı ve:

“Kalkıp, sıcak suyunu içer misin?” -dedi.

Mukaş:

“Hayır”- diye başını örttü. Bununla konuşma bitti.

Gece gece Mukaş'ın böyle duruma gelmesi sadece bugün değildi, her zamanki gibi adetti. Altınay bunun için pek endişelenmezdi. Küçük çocuğuyla beraber bir ahırda (evde) yatmak ilk başta korkunç geliyordu ama vakit geçtikçe buna da alışmıştı. Kime yalvarsın ve güvensin ki?

Altınay malını sağar, öküzü bağlar, halleder ve ateş için odun toplar, ocak açar, suyunu getirir, külünü çıkarır, yemeğini hazırlar, kıyafetini kendisi diker, evini toplar, süpürür, ahırını temizlerdi. Bunun hepsi ona “Hüda'nın emir vermiş işleri” gibiydi. “İşlerim çok ağır geliyor, canımı acıtıyor” diye hiç kaşını çatmazdı. Gözünü tırnakla açıp gece uyuyana kadar tırmanarak, ne ayağı ne de eli susar... Hayır. İşlerini hallederse, avluya çıkarsa, köyüdeki evleri ziyaret ederse veya eltileriyle sohbet ederse bile elinden kirmeni düşmezdi. Altınay için yemeği ve kıyafeti varsa yeterlidir diğer şeyleri aramaz. Evin işlerinin sorumlusu kadındır, dışarıdaki ise kocasınındır. Bu Hüda'nın emridir.

Eskisi gibi değil, Altınay yaşamına şimdi razıdır. Razi olmadan ne yapsın? Kocası ata binip görevli oldu. Görevli olduğundan beri evi de düzenli hale gelmiştir. Hayatta olmayan siyah alaca kilim halısı, keçi halısı yukarıya döşenmiş. Eskisi gibi

değil Altınay gülümseyip, gök alaca sadığın da ağzını bol açacak oldu. Altınay'da beyaz batesi³⁰ elbise, yeşil kolsuzları da kullanmaya başladı. Altınay eltilerine övünüyor bazen. Çünkü artık o “uluğun” hanımıdır.

İşin kötü yanı artık Altınay'ın dili çıkmaya başladı. Kadınlar: “Kocan nereye gitti?” deseler de, “Görev işleriyle bolis köyüne gitmiştir” veya “Avılınay çağırtmıştır” diye burnunu kaldırarak, dudağını bir kıvrayıp geçerci. Herhangi birisinden alamadığı intikamı, zorluk çektiği, kız uğurlama işindeki dedikodular varsa, Altınay yandan karışarak:

112

“Onu bizim şu şu kişiye neden söylemiyorsun?” diye karışır, Altınay'ın ağzına artık “şu,buyu” çok alacak oldu. Çünkü onun yapamayacağı işi yok diye biliyor.

Kocasını öyle sanan Altınay'ın bugünkü huyunun hatta tadı bile yok. Böyle işte! Hayır, Altınay'ın kendine göre tadı vardır. Altınay'a Hüda'nın verdiği bir huyu bazen soğuk davranır, inatlaşırdı. Diğer tarafından o kadar güçlü sesi olmazsa da kocasına içinden razı olurdu, dış görünüşte yalandan karşı çıkmış kişi gibi davranır ve hiç de çaktırmazdı. Bununla birlikte, kendinin Altınay'lığını, can olduğunu, Medev'in anası olduğunu göstermek istedi mi yoksa “şu” dışarısına çıkıp geri döndüğünde, ganimetlerin olmadığına mı üzüldü, kadının hangi şımarıklarından biridir, nasıl da olsa kocasına bir sert şekilde trip atmasını kendince doğru gördü.

Abdest alması olmazsa, Altınay namaz kılmadı. Kocasına özendi diyorsunuz? Hayır. Kılmayacak bir sırası gelmiştir. Namaz kılsa bile, Altınayların ağzını kıpırdatması, oturup kalktığına ne söyleyip ne diyeceğini Hüda bilmezse sıradan insan nasıl farketsin de bilsin. Altınay yatağının aşağısına oturarak mestini giyerken her günkü adetle çorabındaki deliğe yine parmağını soktu. Bu delikten ne zaman kurtulur acaba? Uluğun hanımının başı ile ayağının açık saçık olmasının neresi güzeldir? Fakat “şu” hayatta olursa, bütünlenir diye düşündü bir an, hemen yerinden kalktı. Çünkü ineğini sağması lazımdı.

Tarçın ineğin buzağın emdiğini görüp koşarak gitti, başını çekip alıp bakarsa, haram ölsün, hepsini emmiş bitirmiş. Arkasından bir dürtüp, ağaca doğru sürüklemişti, kafadaki ipi çıkıverdi. Kafasını sallayıp, hayret edip, ipi tekrar bağladı, kartopu ineği

30Pamuktan dokulmuş ince ipek kumaş

ile diğer ineği sağmaya başladı. Altınay'ın yarılmış nasır elleri kıpır kıpır ediyor. Memeyi her çektiğinde ineğin kuyruğu kııldıyordu. Her sađdıķça sütün bolbol çıkıp, kovasından güzel sesler çıkmaya başladı. Kovanın şarkısını dinlerken Altınay kırmızı buzağına güçlü kafa ipi nasıl bulunur diye düşünüyordu. Koyunu olmayan eve ip urganlar nar³¹ın değerinde pul değil mi? Oradan buradan biriken yün nasıl dayanır?

113

Küçük köydeki Cemal'in anasından sormazsa, bu köyde öyle bir şey yoktur. Yepyeni at gibi bir kafaya takan ipi yeni takmıştı, dışarıdan gelen köylü çocukları alıp giderek ellerindeyara çıksın! Hangisi aldı acaba?

Bir elini kaldırarak, hop hop diye ineklerini ahırdan dışarıya sürdükten sonra, Altınay eve gelip, kovadaki iki ineğin sütünü siyah tabakla eski sarı leğene ayrı koydu. İnce yayvan tabağa koysa da, kaymak bol olacağını Altınay çoktan bilmiştir. Ne olursa olsun Altınay'ın eli kutlu kadındır. Yılda dişle tırnakla üç inekten 3-4 karın tereyağ alır. Ölse bile ağzına bir avuç almaz. Kaymak yaparken bile Medevcan'ın avucuna boya satmış bakkalacı gibi küçük koyar. İse ise kıyamadan. Beyaza nasıl ağzı değer, öylece peynir, kurut kaynatırım diye çabalanırdı. Üstelik kışın çorbaya, sulu yemeklerin tadını çıkarmak için kurutup suya ezip katar, onu içip doyardı ve ahıra çıktığında yelekle, elbisesiyle sıcaklayıp yürürdü. Yağının fazlasını satardı ve kıyafetlere, gıdaya harcardı. Köydeki büyük kadınlar işe beceriksiz gelinlerini azarladığında: “Jidigen, çürük cariye!” şu Altınay'a baksana, bitin derisinden kıyafet yapar!.. Kazakların kadını öyle olur” diye azarlardı.

Mukaş'ın çoğu zaman dışarıda yürüyüp, rahatça, ona buna dokunması Altınay'ın sayesinde. Kadını evini güzelce var veya yok olduğunu hissettirmeden otururdu. Fakat Mukaş onun kıymetini bilir miydi? Altınay bereketli olan fakirin nasibinde olan kadındır. Dünyada kocasının bulup getirdiğini değerini bilmeyip, birbirine karıştırmadan, kadının dikkatsiz kirli kirli, beyin etini yeyip oturur muydu, kafir! Ondan beter ne olabilir ki?

Sütünü hazırlayıp, leğenini temizleyip, külünü çıkarıp, kap kacağını yıkadıktan sonra, Altınay ocağın dibindeki şekpenle örtülmüş siyah tabağa un koyarak, yarım

31 Tek hörgüçlü deve

ayakta kalarak, ters çevrildi ve bağırsak³² hamurunu yoğurdu. Elleri makinaya doğru yaklaşp, hemen kesti ve koridora gidip ateş yaktı. Hocanın evinin büyük bakracı getirip, önünedoğru maşayı çekerek kokuyla bağırsak pişirdiğinde adım adım basarak, gözünü açıp

114

kapatıp, nazlanıp, çıplak Medevciği geldi.

“Kalktın mı, yavrum?” -diye Altınay sağ eliyle kendine çekerek, alnından öptü. Medevciği tenceredeki kızarıp şişen ortası delik büyük bağırsaklara bakarak:

“Ana, büyüğüm...”-diye avucunu sallanıp, masumca, ağzını açtı.

“Evet, güneşim, senin büyüğündür (yayvan)” -diye anası çubuğa bağırsakların ortasından delip eline tutturdu.

Tombik, uykuyu seven Medev ateşe ayaklarını kurutmak için verip, pipisi sallanıp, yarım ayakta oturarak, çubuğun iki ucundan tutup, bir kere gülümseyip, yüzünü ekşiterek, sıcak bağırsağın kenarından ısırmaya başladı.

Ateş yavaş yavaş yanıyor, yağ fokur fokur kaynıyor, bağırsak da şişerek pişiyor. Medevciği yanındadır. Artık Altınay’ın aklı: çayını kaynatıp, kocasını uyandırmak, Medevciğini ortaya alıp, babasının dizine dayayıp, üçü beraber güzelce oruçlarını açmak istiyor. Çayını iyice demleyip, tamamen uykusu kandı mı dediğinde “onu” uyandırarak, Altınay bu hayalini gerçekleştirmiş olur.

Medevciğine benzeyip yüzü yanağı kirlenmiş küçük semaverin solundaki kırmızı farforlu kaseyi dört parmağının ucuyla tutup, Altınay terleyerek koyu çayını içiyor. Kocası da bağırsağı durmadan yiyip, ağzına taş koymuş gibi kapları hemen boşaltıyor. Ağasının³³ dizine dayanarak, bağırsakları avucuna koyup, acele etmeden gözünü açıp kapatarak, Medevciği de yemeye devam ediyor. Zavallılar çayını içip ferahlasınlar. Kurnaz yaşlılar, hırsız çocuklar gibi, gözümüz orada kalıp boşu boşuna oturmayalım, kendi evimizde de çay vardır. Kazakların böyle bakma adeti kahrolsun! Gece olayından sonra halkın durumu nasıl oldu acaba? Mamırbay Bey ne durumdaymış acaba? Böyle oturmaktansa onları gidip bakalım, okurlar, hadi gidelim!

32Pişi gibi ekmek

33Bazı çocuklar babasına ağabey diye davranırlar

Biraz vakitten sonra yata yata kendilerine gelen erkekler başlarını kaldırıp, teker teker kıpırdadılar, inlerinden çıkıp, diğerlerini de sesli çağırıyorlar, kadın kızları hiçkırıyor, bağırarak çocuklar anasına kavuşmuş kuzu

115

gibi meleyip, babalarını, büyüklerini, ağalarını aramaya başladılar. Gürültü, patırtıyla acele edenler, koşarak: “balta, balta” diye birbirini korkutarak, Mamırbay’ın ettiğini³⁴ bozarak: “Ne oldu? Ne oluyor? Eyvah! İyi misiniz?”-diye ürkererek, korkarak ettikten çıkarıyorlardı.

“Baybişe nerede? Akbilek nerede?-diye göz bebeği dışarı çıkacakmış gibi, Mamırbay Bey sesli konuştu.

“Eyvah! Onlar nerede? Görmedik ki...” -dediler ve şaşırarak, bir o bir bu tarafa koşuştular.

Tam o sırada bağırarak inek gibi geceyi ağlatarak, kadınların sesi yankıyla duyuldu. Kişiyi korkutan seslere titremeyen kalp kalmadı. İnde ters şekilde, uzunca yatan baybişenin üzerinde gelmişler. Akbilek tamamen kaybolmuş, alıp gitmişler.

Mamırbay öküz gibi ağladı, yere düşüp oturdu. Köy koyun gibi meleyip, kuzu gibi bağırırken, gürleyen atlı kişinin sesini kenardakilerin kulakları işitmişler.

“Atlı, atlı!” – dermiş gibi, korkup ürken halk için çeken fırtına gibidonda kaldı ve tekrar devam ederek, sesli, gürültüyle bağırarak başladılar. O gelen Kazaklarımış.

“Nedir?”

“Baybişeyi vurmuşlar. Akbilek’i götürmüşler.”

“Eyvah! Bekbolat’ı da götürdüler.”

“Damadı mı?”

“E!”

“O nerede rastlamış?...”

34Et saklayan depo

“Bu taraftan kuş alıp gelmez mi? Bağırın kadının sesi çıktıktan sonra, kovduğumuzda...”

“Yaşıyor mu, ölmüş mü?”

“Şimdi yaşıyor, kim bilir belki...”

Bekbolat’ı yakın bir köye götürerek, yarasını bağlayıp, yoldaşları da kafalarına göre kaçırmışlar. Bunlardan biri de buymuş.

“Acımasız ecel, insanın önünden bağırarak gelmiş mi? Farketmeden arkandan buraya gizlice gelip, hemen vurduğunu ancak bilirsin. Ecel bir hırsızdır, ecele ne yapabilirsin ki?”- diye sonraki gün etraftaki halk toplanarak baybişeyi defnettiler,

116

“Sabredin, bu da sonunda geçecek...” diye, Mamırbay’ı durdurup başsalığı dilediler. “Kaza can kaybı... hayır vardır!” dedikleri hariç, Akbilek’i ağza almaya bile bir adam cesaret edemedi. Çünkü bu yaranın ismini bile söylemeye iğrenecek kadar iğrenç yaraydı. Bu yara Mamırbay’a değil, tüm herkesin de namusu, zorluğu, maskarası idi.

Cenazeye toplanan kişi bir o bir bu tarafa gruplaşıp oturduklarında, bu olay hakkında çeşit çeşit yorum yaparak, efsane gibi anlattılar. Bazıları:

“Mamafih, aksakaldan intikam almak isteyen birisinin yaptığı iştir. Yoksa uzaktaki köye gelmeye fırsat bulamazlar...-diye ancak akıl ve fikir üreten destekçiler:

“Doğrudur, kadın ararsa, kara vadinin orada halk yaşamıyor mu? Her şeyi karıştıracak olan da Kazakların kendisidir. Kimin neyi var olduğunu Rus nereden bilsin ki?”- diye konuştular. Kendilerinin bereketsizliğine, namussuzluğuna, birbirine acımadığına emin olarak, biraz nefesi çekip her şey dindiğinde:

“Bu iş kimden geldi?”

“Kim yapabilir bunu?- diye düşündüler,

“Aksakala böyle düşman olan kim varmış da yaptı?”

“Ot konulu davaları kopmazdı, Jamanbaylar hariç.

“Yok, onlara düşman olup saldıran kim var? Ve o ne zamandan kalan davadır? Başka birileri yaptı galiba.

“Bu işi yaparlarsa ancak Kurban hacılar yapabilirler, parti üyesi olduğu için acırlar mı ki?” – diye bu taraftan birisi söyleyiverdi.

“Ya sen akıl almayan şeyleri söylüyorsun. Halkın arasından parti üyesi çok kısa sürede çıktı, birinin açılmadığı kavununu, kırılmayan yumurtasını... Müslümanın çocuğunu kafirin yaptıklarına Kurban hacı kıyamaz. Kendisi de çocuk yetiştiren adamdır, Hüda yüzünü görür mü?”– diye aksakallı, kurt gözlü adam onu durdurdu.

“Eğer yanılmazsam, bu işi Aben yapabilir”- diye gök burunlu, esmer yüzlü adam sararmış kutusunu salladı. “O sefer kartopu atını Rus’a verdiğiinden beri onun içinde kin kalmıştı. “Hey, bir seferinde intikamımı alırım!” diye sürekli hatırlardı.

117

“Hey, o yapabilir mi ki? Onun da güvendiği kişiler Makışlardı. Onlarla da o günü iki dişi at hakkında tartıştıklarını biliyorum. Birine güvenmeden böyle iğrenç iş yapmaya cesaret edemez diye kurt gözlü önce konuşan adam yine söyledi.

Aksakal’ın düşman kişilerini kıla dizip, on - on beşe kadar saysa bile, birisi böyle birisi de öyle deyip çeşitli yorum yapsalar da düğüm çözülmedi. Zira birisi parti meslektaşı birisi de dönürlükle, biri de vergi işi ile, birinin borcuyla, birinin çalındığı malının payı gelmediği için, biri kadını gittiği için veya kadınına, kızına gittiği için, hiç olmazsa azarladığı için birini suçlu çıkararak, birini savunmaktan başka, herkes kendi çıkarını düşünerek, torpil yapmaktan başka gerçekten acıyan, adaletli çözüm bulup konuşan olmadı. Birisi boş konuştu, birisi baş konuştu. Bu işin başında Mamırbay aksakala acımış gibi yalakalıklar da yaptılar. Birisinden intikamını almak için ve olay bu açıdan çıktı diyenler de çıktı. Aksakal’ın kaygısına gerçekten acıyan kişiler çok azdı. Sadece tek tük dönürleri, dua yapan tanıdıkları hariç kimiz kasselere dolduran az çok komşu kadınlar olmazsa genel dostun da, düşmanın da o kadar acımadığı bellidir. Dışı acımış gibi gözükse de, içindeki kötü düşüncelerinden uzaklaşamadılar.

Millet cenazeden çıkıp, herkes dağıldıktan sonra, aynı gün hiçbir şey olmamış gibi gezerek, atın üzerinde olan kimmiş diye herkes soruşturma yaparak dikkat etmeye başladılar. Çünkü bu sefer de, ondan önceki seferlerde de sadece Mamırbay değil birkaç köy insanları saldırıya uğramışlar. Malı mülkü saldırıya, insanları ise dövülmeye, kazaya maruz kalırlar ve yıpranmış bitmişlerdi. “Halkın kulağı

ellidir”derler, soğuk yürüyüşlü adam nasıl farkedilmez. Soruşturma falan yapıldığında, bunun hepsini yapanın Mukaş olduğu ortaya çıktı. Nasıl açıldı diye sorulduğunda?

Böyle:

O gün akşamleyin Mukaş’ın Karaşat’a doğru hızlıca koşarak gittiğini bir çoban görmüş. Bu ilk ispat. Mukaş’ın hanımı bir eltisiyle elek vermedin diye, kavga ettiklerinde eltisi: “Bu halkın tüm malını evine biriktirip, topladığına bakarım! Coşma,

118

öfkelenme! Karala halının sahibini de bilirim, beyaz keçi halının, kumaş elbisenin nereden geldiğini de bilirim...” demiş. Bunu duyduktan sonra Süleymanlar bir ajan göndererek, Mukaş’ın evindeki halısını tanımışlar; bu ikinci ispat. Kumaş elbisenin ve yeşil kolsuzun da sahibi bulunmuş; bu üçüncü ispat. Mukaş’ın doru alaca atı sabahleyin terleyip yürüdüğünü gören köyün dışındaki Suıbirayım görmüş. Suıbirayım’ın sözü inanılacak kadar değil ama bu bir ispat sayılır. Bu dördüncü. Geceleri genelde Mukaş’ın evde olmayacağını bir konuşma sırasında Tezekbay hoca da söylemişti. Herkese güvenen saf bir adamdır. Bununla beş. Mamırbay’ın evladı üzerime şikayet toplayıp bolıs olacağım dediğimde, benim yolumu kesmişti diye Mukaş’ın küstüğü yine de aşikardır. Artık Mukaş olmazsa neyi kaldı? “Mukaş, Mukaş ondan başka birisi değil” diye herkes dikkat çektiler.

Tüm halk Mukaş’ı ele aldılar. Buna ne yapılmalı? Nasıl intikam alınır? Saldırarak mı? Davayla mı? Öldürerek mi? Ateşe yakarak mı? Nasıl olsa ya birini ya da hepsini yapmaya halkın gücü yeterlidir. Halbuki Mukaş’a saldıramadılar. Saldırmak şöyle dursun, etrafına bile dokunamadılar. Buna sebep buydu. Baybişesi ile kızından ayrılalı Mamırbay Bey, kahvaltısını yaptıktan sonra, tepenin üstüne çıkıp, oturur ve küçük çubukla yeri kazıyormuş gibi oturur dururdu. Bir gün tepenin başındayken Süleyman köyünün oradan tımağının kulağı gözükererek bir atlı kişi yavaş ilerleyip geldi ve zengine selam verdi ve attan indi. Selamlaştıktan sonra:

“Zengin, gece olayını duydun mu?” -dedi.

“Hayır” -dedi.

“Eyvah, büyük olay gerçekleşmiş!”

“Nasıl, canım?”

“Hüda yardım ederek halkın gözü bir açıldı...”

“Ne olmuş, Mukaş mı?”

“Hayır, eyvah...”

“Hadi, anlat!”

“Dağdaki kalmakları kırmızılar tamamen tutuklayıp götürmüşler”

“Nasıl yani? Akbilek nerede kalmış?”

“Akbilek’ten haber yoktur...Fakat herkes ele geçmiştir.”

“Bunu sordunuz mu? Kim geldi?”

119

“Türkulak köyünden Teltay’ın Karakul’ı gelmiş. Kırmızılar o köyde hazırladıklarında Mukaş beyazları aldatarak tam üzerine getirirler, kırmızılar da saldırmışlar. Ne yapacaklarını bilemeden şaşırılmışlar ve çekişmeye bile halleri kalmamışlar. Bu köpekler bize güçlü olarak gözükse bile, zor durumda kaldıklarında hiçbir şeymiş.”

“Mukaş onları nasıl aldatmış ?”

“Bir bildiğini yapmıştır, o köpeğin kendisi kurnaz, hilekar değil miydi...”

“Kırmızılara yine mi yalakalık yaptı.”

“Nasıl da yalakalık yapmış! Artık bir büyük göreve başlar.”

“Bu kurnazın haram düşüncesi bu muydu. Eyvah, Akbilek ne durumdaymış acaba? Ondan haber öğrenememişsin...” Mamırbay yavaş yerinden kalkıp, adım adım basarak ve soluk soluğa evine doğru geldi. Köyün adamlarını hemen toplayıp, Akbilek’i bulmaya beş kişi gönderdiler.

Bunlar saldırarak köy köy gezip, arasınlar, herkese sorsunlar biz Akbilek’ten haber verelim.

İlk başta Akbilek ele düştüğünde geyiğin yavrusu gibi, iki gözü masumca, çok köpek saldıran enik gibi kinlenerek, etrafındaki, canlıların hepsinin canını alan Azrail gibi, ürkerek, korkarak davransada, anasını, köyünü düşünüp, ağzına bir lokma atmadan, aç aç yatıyordu biraz sonra tatlı canı dayanamadı, sıradan bir gün ölmek

istememedi. Hayat dediğın neden bu kadar tatlı oluyor? İnsan dediğınız “başına gelirse itaat eder” imiş. Hapishaneye de, kafese de, savaşa da zaman geçtikçe alışır, kabul edermiş. Ölüm cezasına emredilen insan bile yemek yemekten, uykudan, hayatı yaşamaktan uzaklaşamıyormuş. Dünyada insan gibi dayanıklı olan var mı? Akbilek yavaş yavaş tutuklu olduğunu kabul etmiş gibi, alıştı sonunda.

Canın tatlı olması mıdır, korktuğundan mıdır, savunmasız olduğundan mıdır yoksa ilk eteğini açan adam onun için sıcak mı gözükte belli değil ama siyah bıyıklı “öp” derse, Akbilek de onun yanağına dudağını götürür,

120

“gül” derse de gülümseyip, “konuş” derse Rusça bildiğini söyleyip “liubliu tebe” diye onun dediklerini yaptı durdu.

Siyah bıyıklı Akbilek’in yanından hiç uzaklaşıp gidemedi. Koltuğundan tutarak, belinden kucaklayıp, dağı, ormanı, gezdiriyor, meyve toplayıp veriyor, saçına, göğsüne sonbaharın solmuş çiçeklerini takıp veriyor, çayıra yatıp yuvarlanıyor, kucaklaşıyorlar. Dağ yamaçlarındaki ağaçlı pınarlara götürüp, Akbilek’in mestini çıkarır, ayağını suya koyup, beyaz baldırına siyah bıyığını değdirip öperdi. Akbilek yorulursa boynunu verip kucaklatır, ayağının arasına ellerini koyup kaldırırdı. Çayı kendi eliyle içirir, ekmeği, eti kendi eliyle onun ağzına götürür, kendileri için yatağı silkeleyip, çadırın dibine kendisi hazırlar, kendi gri kaftanıyla örterek, bağına basıp yatar, dudağını ısırır gibi tutkuyla uzun süre öper, sert bir şekilde kısar, bir bu, bir o tarafını tutup gıdıkladığında Akbilek’in kalbi ağzına kadar gelir, damarları kıpırdayıp, yanacakmış gibi tüm vücudu rahatlar, gözlerini kapayıp kendini bile unuttur, halsiz durumda yatardı...

Ondan sonrakini kendisi de bilmez... Başka bir dünyaya girmiş gibi olurdu...

Böyle ölecekmiş gibi, sadece bunu düşünüp, erkek olmasına rağmen kadına böyle başını eğmesi ve köpek gibi ayağına kadar yalamasını Akbilek daha anlayamadı. Beni avuturum, aldatırım diye mi yapıyor yoksa. Hayır, gerçekten seviyor mu? Olmazsa çoktandır kadın görmemiş de şimdi onun için mi tutkulanmış? Fakat ondan fazlasını düşünemedi. Nasıl olsa siyah bıyıklının yaptıklarının hepsi yabancı geliyor. Bazen Akbilek onun böyle yaptıklarına, erkeklerin bu işi utanç verici değil mi diye

iğreniyor, ama kendini avutuyor. Nasıl olsa ikisinin arası gök ile yer gibi geliyor ona. Bedenleri bir arada olmasına rağmen canlarının yakınlığı yok gibi.

Bir gün akşamleyin, Ruslar bir yere gidecekmiş gibi silahlarını toplayıp hazırlıyor, tüfeklerine kurşunlarını hazırlıyor, eyerlerini de tangur tıngır ederek, konuşarak atlarını eyerleyip hazırlık yapmaya başladılar. Siyah bıyıklıya beraber ormanları şimdi gezip gelmişti. Akbilek çadıra girip asker yatağının yorganına üzerinde yandan yatıp, oflayıp, üfleyip köyü aklına gelmiş, bir an, eşiğin oradaki, siyah astava gözü düşmüştü. Dışarıdaki bir o bir bu tarafta koşan, atın hazırlıklarını yapan, her yerde konuşup duran birçok Ruslara siyah bıyıklı giderek, birkaç kere konuştular. Kaşını çattı, rengi kireç gibi oldu,

121

geri döndü ve o da tüfeklerini silerek, borusuna kurşunları yerleştirdi, kıyafet, eyerlerini toplayıp gitmeye hazırlandılar. Akbilek başını kaldırıp, “Nereye gidiyorsun?” der gibi siyah bıyıklıya şaşarak, ürkerek baktı. Siyah bıyıklı gözünün altıyla baksa bile, görmemiş gibi aşağı bakıp işine devam etti. Tam o sırada dışarıdaki çevirmeni geri getirtti:

“Biz savaşa gideceğiz, ne yapacaksın? –dedi Akbilek’e.

Akbilek gözleri fal taşı gibi açılarak, ne diyeceğini bilemeden dondu kaldı.

“Nerede olmak istersin?” –diye yine sorduğunda, Akbilek boynunu eğerek, yüzünü değiştirip, yalvarmış, nazlanmış sesle:

“Köyüme göndermez misiniz?”-dedi. Siyah bıyıklı başını salladı yok der gibi. Akbilek kirpiklerini kıvıldatarak, yere baktı.

Çevirmen yine sorduğunda Akbilek:

“Hiç olmazsa, yakın yerdeki bir köye götürürsünüz” -diye gözünden yaş akmaya az kalmıştı. Siyah bıyıklı yine başını salladı ve:

“Bizimle beraber gelmek istemez misin?”-dedi.

“Savaşa mı?”-dedi Akbilek ensesini eğerek.

“Savaşa” -dedi siyah bıyıklı işaret ederek çenesiyle.

Akbilek başını sallayıp:

“O zaman, beni burada bırakın”- dedi.

“Gece tek başına korkmaz mısınız?”

“Korksam bile kalayım... Sizler geri dönmeyecek misiniz? -dedi hızlıca.

“Belli değil”- diye siyah bıyıklı bıyığını titretti.

Bu sözü bitirince yine üç Rus içeri girdiler. Onların kafalarını, elini sallamasından Akbilek: “Bir yere gidelim, hep beraber rezil edelim, vuralım” diyorlar diye anladı. Siyah bıyıklı onlara sinirleniyordu, gözünü fazla büyütüp dişini sıkarak konuşmuştu, yüzleri dönüp, avuçlarını açarak, boyunlarını geri çevirdi.

“Bu konuyu sizin tartışmanızı istemem” diyormuş diye anlayıp Akbilek siyah bıyıklıya masumca baktı durdu. Onu bunu konuştuğundan sonra dışarı çıktılar. Siyah bıyıklı oturdu ve “gidebilirsin” dermiş gibi çevirmene başını eğdi. Siyah bıyıklı aşağı bakarak alın terini üç parmağıyla

122

ovalayıp oturduktan biraz sonra sağ elini silkeleyip, hızlıca kalktı ve kendi göğsünü kendi dürterek, Akbilek’e elini uzattı: “Hadi gel” demesiydi. Akbilek hemen kalktı.

Siyah bıyıklı Akbilek’i omuzundan tutarak, çadırdan çıktılar ve sağ taraftaki pınarın oradaki ağaca doğru götürdü.

Hızlıca esen rüzgar var. Ay gözükmüyor. Karanlık yavaş yavaş yaklaşıyor. Vurulmuş yün gibi düğümlenmiş, kuru gri bulutlar yünü kesilecek koyunlar gibi yığılarak, dağa kapak olacakmış gibi, dağı boğacakmış gibi, aç tavuk gibi her yerden yıldız darılarını tek tek yutuyor. Yıldızlarla beraber umut ışıkları da tek tek batıyor gibiydi. Akbilek’in zavallı kalbi bir şeyi hissetmiş gibi oldu. İki gözü parlayıp, siyah bıyıklının yüzüne tekrar bakıp duruyor. Siyah bıyıklının yüzü kireç gibi, gözü kanlı, burnu ise yıpranmış kıpırdamış gibiydi. Adımları ise sert, Akbilek beğenmedi, yüreği kopacakmış gibi ağzına kadar geldi. Yolun kenarındaki ağacı geçerek, birkaç ağaç ile aradaki meydana geldiklerinde siyah bıyıklı durdu. Akbilek’in yüzüne dik bakarak yavaş ilerleyip ve kucaklayıp, sıkarak dudağından üç kere öptü. “Böyle dur!” dermiş gibi iki omuzundan çekti, beş altı adım atarak oraya yerleşti. Tüfeğini alıp, Akbilek’e doğru çevirdiğinde Akbilek sert bir sesle korkarak tüfeğe karşı koştu. Siyah bıyıklı tuttuğu elini bıraktı. Tüfeği yere düştü.

“Beni neden vuracaksın? Ne suçum vardı? Ağabeyim? Ne yaptım?...” diye Akbilek sızlayıp ağlayıp tüm vücudu titreyip siyah bıyıklının boynundan kucaklayıp, öpmeye başladı.

Siyah bıyıklı elini yavaşça indirip, onu da kucağına alıp arkasından sıvazladı ve acımış gibi oldu. Yüzüne biraz baktı ve tüfeğini kınına geri koydu. Akbilek’i çadıra doğru tekrar getirdi. Çadıra geldikten sonra çevirmenini çağırıp bunu söyledi:

“Ben seni sevdim, senin için canımı feda ettim, benden sonra kimsenin sevmesini istemem” -dedi. Akbilek’in içi buz gibi oldu. “Oh, Yaradan! Rus’a güven yokmuş! O günden itibaren karı koca oluyordu şimdi gideceği anda öldürürüm dediği sadece kendini düşünme değil mi, nasıl vicdansızlık, nasıl katillik! Rus dediğin sadece kendim için yaşarım derlermiş. Diğerlerini de insan gibi görmüyormuş! Acımak diye bir şey olsaydı...” gibi düşünceler hemen aklına gelir ve hemen bir çıkış yolu aramaya başladı:

“Beni öldürme! Kaşık gibi kanımı bağışla! Benim sana lazım olacağımı sen bilmiyor musun? Ben rüyamda seninle beraber şehre gidiyordum. Sen bu seferden sağ sağlam dönersin, memlekete sağlam gelersin...”- dedi.

“İyi söz iyi günleri getirir” atasözü çok ölmek istemeyen insan için sıcak gelirmiş. Siyah bıyıklı Akbilek’in o lafını gerçek görüp, inanır ve “dediğin doğrudur, haklısın” diyerek ağzından öptü.

Gece karardı, millet kendi yerlerini bulduktan sonra, Ruslar başkanlarının bağırarak sesiyle kaz gibi art arda sırayla gelip, avlunun dar ağzına doğru urgan gibi kuyruk oluşturdular.

Akbilek’in canını cinin oyuncağı gibi bozup giden sıkışan göğsü, çileli günleri Rus’un bindiği atların ayağıyla beraber uzaklaşıp gidiyordu.

123

Sesler uzaklaşınca “Allah, Allah...” diyen dualar göğsünden koparılacakmış gibi ağzından isteksiz çıkıyordu. Göç eden Rus’un bıraktığı yerde aç kalan köpek gibi dolaşarak Akbilek tek başına kalsa da, tek kaldığına pişman olmadı. Rus’un kurşunuyla ölmektense eskimiş sahipsiz dağda dolaşarak ölmeyi iyi gördü. Rusların sesi kaybolana kadar: “Kurtardığın gerçek midir, Yaradan?” dermiş gibi gidenlerin arkasından toprak serpti, silueti silindikten sonra : “Üh!” diye nefes alıp etrafa göz gezdirdi.

Aynı sırada rüzgarın sesi vızıldayıp, bedenini soğuttu, karışık kara bulutlardan gece örtünmüş sonbaharın gözsüz kara gecesi, akbaş Altay'ın üzerine kara bura³⁵ gibi çökerek, ova vadilere bağırmı döşeyip, dünya kararıyordu. Gökyüzünde yayılan sayısız yıldızlar, koyunlarını takip eden çoban dede gibi yıldızlar düşman görmüş gibi kaybolmuşlar.

Güçlü kara bulutlar,hey! Akbilek'in canını boğan kara sis az mı oldu dediniz, üzerine böyle gelmektense şu yüksek dağların başına gelin!

Sonbaharın sarımtırak yaprakları! Kimi sallayıp, avutuyorsunuz ve fısıldıyorsunuz? Kalın ağacın kaygısız, kedersiz dalları, kuşları hey, bildircinlar! Neden kara geceyi yankılayıp duruyorsunuz? Güzelin kalbini sızlatan ağır kederi siz giderir misiniz? Kanadını aladoğan acıtan küçük

124

çadırın önünde bir eliyle yere dayanarak, göğe bakıp oturan suksurun³⁶sızlayan sesini Tanrı'ya ulaştırırım diyecek misiniz?!

Bulutlar,hey, rahatlamaz mısınız?!

Yapraklar hey, fısıldayıp yere dökülmektense kederli güzele dökülün!

Soğuk rüzgar, hey, esmektense, bozkırda tek başına kalan, evladın babasına haber vermez misiniz!

Hey, merhametsizler, hey! Sizlerin dilinizi Altay'ın yaralı güzeli bilemez! Sizlerin gönlünüze,özünüze bakarım, sizlere nazlanırım diye akıllı güzel böyle duruma düştü. Rüzgar ile bulutun Allahı'na inanırım diye ortalıkta kaldı!..

Gece karanlık. Akbilek korkar. Tepesinden toplu olarak yabani ördekler geçti. Akbilek titriyor. Çayırı kıpırdatarak serçe uçarsa da, orman içini çekip gürlense de, seslenirse de, dağ baykuşu ses çıkarsa da, Akbilek etrafından düşman kovuyormuş gibi ürküp, korkup çekindi. Yatmak isterse de, uyku gelmiyor bir türlü. Oturmak isterse de korkuyor. Yürümek istese karanlık gecede yolu kaybederim diye korkuyor, bir şey olursa...diye de korkuyor. Tüm derdi: Buralardan gitmektir. Ancak gece gece nereye

35Erkek deve

36 Gölde yaşayan ördeğin bir çeşidi

gidilebilir ki. Kazakların çadırı, Kazakların astavı, kepçesi ona destek veriyormuş gibi. Kimsesiz sahipsiz çadıra girmeye yine cesaret edemedi.

Akbilek ne yapacağını bilemeden, şaşarak, onu bunu düşünüp kafası şişti ve uzun süre oturdu. Geceye gece katılmış gibi oldu. Çadırın önünde yatan astav da gözükmedi. Yaradan-Hey! Sabah gelir mi ki!

Tam o sırada ormanın oradan bir korkunç ses çıkmış gibi oldu. Akbilek'in korkması güçlendi. Deminden beri cadı gibi giremeyen boş çadıra aceleyle giriverdi. Köyde koyun güttüğü günlerinde kurdun ulumasını birkaç kere duymuştu: O ses buna benziyor. Aman! Kurt gelir mi?... O zaman ne yaparım? Yok, gelmez, çadırda birisi var diye düşünür, çekinir, çadırın güçlülüğü vardır...Yoksa deminkilerin gittiğini bunlar da mı sezdi? Onlar varken kurdun sesi duyulmamıştı...

Çadırın kapısını yavaşça araladı. Karanlıkta bir şeyin silueti gözükmüş gibi oldu. Fakat ses çıkmadı. "Korkana birisi iki kat gözükür" diye düşündü. Kendine güç

125

vermek ister o da işe yaramıyor. Uluyan ses yavaş zayıflayıp arkasından tekrar işitildi. Gittikçe uluma sesi çoğaldı. Dağı gürleterek diğer seslerin hepsinin üstesinden geldi. Akbilek'in eli kendi kendine çadırın bir sırığını aldı. Demir göğsü delecekmiş gibi soyılı³⁷ iki eliyle bağrına doğru götürüp sıktı, bir ucu çadırın dışındaydı. Kurt gelirse silah olarak kullanır. Uluyan sesler yavaşlamış gibiydi. Soyulunu yere düşürüp, Akbilek azıcık kendini durdurdu, ama bu uzağa gitmedi. Pınarın oradan suyun şırıltısı geldi...

Bu nedir?.. İnsan mıdır? Hayvan mıdır? Kim olsa bile tehlikeli. Akbilek soyulunu yine tuttu. Nefesini içine çekerek, dondu kaldı.

Gecikmeden karanlık gecede kaz gibi dizilmiş, yusuvarlak iki göz ortaya çıktı. İkisi de kıpkırmızı, parlayan ateş gibi. Akbilek hemen kalkıp çadırın dibine gidip oturdu. Fakat rahatlayamadı, soyulu çadırın kapısında kalmış. Yavaş emekleyip, çadırın kapısından elini uzatarak yeri avucuyla tutup baktı, iki ateş dört oldu. Tam o sırada, onlardan sonra art arda iki kırmızı göz yine gözükmeye başladı. Altı ateş Akbilek'e altmış ateş gibi gözüktü. Karanlık gece sadece kırmızı gözler doldu taşı.

37Ağaçtan veya demişden yapılmış mızrak gibi ucu var olan

Ateşler bir parlayıp, bir sönüp, yavaş yavaş yaklaşıyor gibiydi.

Aklındaki gerçek mi çıktı?.. İşte, çayır otlarını kıpırdatıp gelmek üzere.

İşte, birisi gözüktü...

Aman! Bir sürü kurt!

“Artık nereye gideyim?..”

İşte bu, çadırın etrafını kıpırdatarak, yeri toprağı koklayarak yürüyorlar...

Hey, Yaradan! Bulacaklar mı şimdi?...

Aman,aman! İşte bir tanesi ocağın başında kemikleri yiyor.

Bunlara bakıp, Akbilek’in canı çıkacak gibi oturuyor!..

Akbilek sesini çıkarmaya bile hali gelmiyor, ölmüş ceset gibi oturduğu yerde dondu kaldı.

Biraz sonra ağzını açarak bir aç kurt Akbilek’in oturduğu çadırın önüne geldi. Akbilek tüm sesiyle geceyi kesmiş gibi bağırdı, kurdun hepsi ışık saçarak

126

gözleri parlayıp, dişleri dişlerine değip durdukları yerde dondu kaldılar. Kurtlar havlayıp, gürleyip, bura³⁸ gibi öne doğru yürüdüler. Akbilek kurtların karşı saldıracağını bilmiş gibi canını eline tutup, çadırdan hızlıca çıkarak “karanlıkta gözüm yoktur...” demiş çocuk gibi etrafı yuvarlanarak, bağırmağa başladı, ağacını sallayıp durdu...

Arada sırada havlamış gibi sesler geliyor. Kurda değdi mi çadıra mı değdi belli değil fakat bazen bir şeye değmiş gibi kendisi arada seviniyor. Kurt daha beter sinirleniyor. Akbilek tüm canını toplayıp sallıyor. Kurt daha da güçleniyor. Akbilek vuruyor, kurt da havlıyor, Akbilek vuruyor, kurt da havlıyor. Akbilek “Alla” diyor, kurt kızıyor, Akbilek yuvarlanır, kurt gürlüyor...Akbilek ağlıyor, kurt havlıyor, Akbilek sızlıyor...Böylece Akbilek bir sürü kurtla çok çekişti...

Akbilek o kadar çabaladı, heybetlendi, coştı, güçlendi sonunda hali kalmadı. “Artık bittim, artık saldırırlar, artık ağzına alırlar, artık yerler...” dediğinde Akbilek’in

38Erkek deve

ayağının altından bir şey parlamış gibi oldu. Kurtlar dönerek baktılar. Deminki, akşamleyin çay kaynattığı ocaktaki ateşin közü daha sönmemiş. Akbilek oraya buraya koştuğunda ayağıyla saçmış etrafa. Kurtlar ateşi görüp hemen baktılar. Kurdun ateşten korktuğu Akbilek'in aklına geldi. Köyde koyun güttüklerinde ahırın kenarına ateş yakarlardı.

Akbilek ateşin başındaki tezeği, kurumuş otları hemen yakıp üfledi. “Ben lazım değil miyim?” dermiş gibi rüzgar da destekledi, ateşi alevlendi. Alev nasıl gözüktü, kurtların çoğu da kaybolmaya başladı. “Ölmeyene ölü geyik” dedikleri bu olsa gerek. Ateş sönecekse, Akbilek'in hayatı da sönerdi. Ateşi bulan insanın anasını sevsem olmaz mı?

“Alevlen, ateşim, alevlen! Yan, ateşim, yan! Korkak hayvanlar, dilsiz düşmanlar! Kaç, gelmeyin üzerime! Yakarım, bitiririm!” dermiş gibi Akbilek ateş Tanrısına sığındı, tan ağarınca kadar yakıp, canı sağlam kaldı.

Kırmızı gözlü, kurt yüzlü, kaplan azı dişli, kara geceyi Altay etrafından ürküteli, kurşun gökyüzüne, altın ay gibi Künikey güzeli tırmandırması,

127

doğu cenneti kırmızı kapısını açtığında, Akbilek arkasına baka baka yola koyuldu. Belinde tündüğün³⁹ bağı var, eteği aşağı inmiş, elinde geceden kalan soyılşa vardı. Kimi vurup düşüreceğini bilmesede yanına alıp çıktı.

Gökyüzünün güneş tarafı beyazımsı gözüktüyor, dağın başı altın sürülmüş gibi gülümsüyor. Tan ağarınca rüzgar da dindi, bulutlar da kayboldu. Nehir üzerinden geçen serçeler dağın kuytu etrafından kanatlarını açıp, Künikey güzeli takdir ederek, dağdan taştan müjde soruyor gibiydi. Serçem, hey, müjdeyi Akbilek'ten sorun. Akbilek altın yüzüğünü atmak istiyor. Onun yüzünde nur vardır. Onun göreceği günler daha önümüzdedir. Gecenin uzun vaktinde bir sürü kurtlarla çekiştiğini unutarak, şonkayma⁴⁰ ayakkabısının bakır nalçası taştan taşa çıkırdayıp, kaçmış ceylan gibi yürüyüp gidiyor.

Akbilek hemen dağın geçidine yola çıktı. Geçitten geçerek memleketine gittiği bellidir, memleketinden mal, gıda alıp gelen Rusları çok görmüştür. Bu dar geçitten

39Çadırın yukarısında, güneş ve havadan korumak için açıp kapatma örtüsü

40Ucu sivri, topuksuz deriden yapılan ayakkabı

başka bu taraftan çıkacak yolun olmadığını biliyordu. Arka tarafı yurtsuz dağ, dağ geçidinden sonra hemen düşman: Ayı, kurt, domuz. Önü dar geçit, geçidi geçti, yine düşman: Dünküler önünden çıkmasına kim kefil olabilir. Artık Akbilek hızlı adım atmazsa kim adım atar. “Artık sağ sağlam olduğumda, yurdumun ucunu bile görsem” diye uykuyu, yemeği, yorulmayı düşünemedi, gönlü coşarak, soluk soluğa geliyor.

Geçide çıktığında arkasına bir baktı. Ayağının altında büyük ağaç parçaları gibi tombik çadırlar duruyor. Şu dağ yamacındaki ağaç, şu ise çayırlar, şu ovalar, şu küçük taşlar Akbilek’in ahlakını ayak altına alan, namusunu döktüğü yerdir. Onlara her baktıkça pişman olur, yanar, iğrenir, zira göğsünü yakan pişmanlık duygusu vardır. Yukarıdaki temiz halıya işeyen küçük eniğin ensesinden tutarak kendi pisliğine burnunu değdirirsen nasıl da iğrenerek havlayıp, geri çekilir. Arkasından baktığında Akbilek de tam o enik gibiydi. Bakmak istemedi, ters çevrildi. Geçide tırmansa bile, önünü arkasını kaplayan dağdan uzaklaşamadı, dolup taşıyan taşlar, zikzak dar yollar açık bozkıra doğru yolu engelliyor gibi.

Güneş dağdan az çok yükseldiğinde Akbilek soluk soluğa bir tepeye çıktı. Önü güzel bozkırmış.

128

Köyüne gelmiş gibi çok sevindi. Kanadı olsaydı uçup giderdi, keşke! Baldırları zonkluyor, kemikleri sızlamaya başladı. Ona da bakmadı, devam etti.

Tam o sırada Akbilek iki elini kanat gibi açıp aşağıya indi. Ayağının ağrısı yavaş durmaya başladı. Yorulmadım diye kendini inandırmıştı, zira aşağıya doğru yürümesinden dolayı ağrısı hafiflemiş, yine bir tepeye çıktığında ayaklarına kurşun koymuş gibi ağırlaştı, kemikleri kırılıyormuş gibiydi. Beyaz kemik oyununu oynadıklarında hızlı tavşan gibi yorulmayanayağa şimdi ne oldu? Adalet kaybolup, herhangi bir belaya başlayıp geliyor mu yoksa? Aman, hiç olmazsa, bir köy, köy değil, bir Kazak, Kazak olmazsa, bir hayvan gözükseydi. Bir hayvan gözükürse bile Akbilek tehlikeden kurtulacakmış gibi geliyor. Ama tepecikler yavaş yavaş küçülüp, geçitlere dönse de, kararmış hiçbir şey gözünü ısırmadı.

Bir bozkırı geçtiğinde yan yatan vadi gözüktü... Hüda yardım etti! Irmak, ırmak! Diğer tarafında yol yatıyor. Memleketi yakındır o zaman! Akbilek son gücünü harcayıp, ayağını hızlıca sürdü. Akışı taşı yuvarlatan taşlı kıyının dar ırmağıymış.

Uygun bir yerine gelip, kaftanını, dış kıyafetini çıkarıp, elbisesi kaldı üzerinde, bileğini çekip, yıkandı, su içti. İyice kandıktan sonra, yorulmuş, suyunu içip, bir rahatladı.

Akbilek suyun kenarında biraz oturdu. “Su akar da yatar, akar da yatar, bir bitmeyi bilmez, tehlikeyi, ölümü bilmez. Hiçbir şeyi sezmez. Ben içersem bile, buna ne farkeder, iyiye de kötüye de su olur. Hüda’nın bu da bir kutsallığıdır. Merhametidir. Onu biz bilmeyiz” gibi düşüncelere daldı. Hayatında ne çeşit su görmüştür ama böyle düşünmemiştir. Bu fikir aklına nasıl geldi kendisi de bilmiyor. Ayağının altındaki suya bakıp, kendi yüzünü gördü. Saçı dağılmış, kirlenmiş, suyla ıslatarak saçını düzenledi. Taramak istedi. “Fakat kim için düzeltereğim?” gibi fikir de geldi aklına, taramadı. Bu suyun boyu tehlikesiz ise azıcık oturup dinleneyim diye etrafına bakınarak kalktı. Ayağı uyuşmuş, inciğini üç kere ovalayıverdi. Uyumuşluğu gitmiş gibiydi.

Sol tarafında bir kayacıklar gözüksü. Akbilek çok düşünmeden, kamzolunu giyip, kaftanını örtünerek, tündiğın bağı ile sayılçasını alıp o tarafa doğru yürüdü.

129

İnsanın göremediğı yer burasıdır diye bir uygun yere gelip durdu. Arka tarafı kaya; önü su; sağ tarafı dağlık burun; sol tarafı ise düşmüş yamacın parçalarıdır. Küçük suya bakıp, iki dizini kucakladı, bükük oturdu. Güneş ısınarak alnını sıcaklamaya başladı.

Bu ırmaktır. İrmağın etrafındaki yurt nerede? Sonbaharda bu ırmağın etrafında yurtlar vardı? Kenarında yol izleri vardır... Aman...Buradaki halk o taraftan gelen Ruslardan kaçmış olmasın. Etrafı cin vurmuş gibi yapmışlar. Malı mülkü yönetenler mi kaldı sadece?.. Birçok kızların bahtı benim gibi kara mı olur!.. Fakat tam benim gibi durumda olanları yoktur belki.. Çadırlara getirilen kadınlar gözüküyor. Yoksa öldürdüler mi?.. Rus dediklerin insana acımıyorlarmış! Kahrolası onların adını konuşmayalım yoksa yine geliverirler.Onlar neden dönmediler acaba? Yoksa bir şey mi oldu? Onlar kimlerle savaşıyorlar acaba? Yoksa etrafındaki Kazaklarla mı? Yok, Kazaklar bunlarla ne diye savaşsın? Nasıl güçleri yetsin? Yoksa tüm Kazakları yok edip, mallarını, kadın kızlarını almak mı istiyorlar? O zaman herkes aynı anda neden gittiler? Sadece beş altısı tüfekleriyle bir boy halkı yok edebilirdi?.. Kendileri ürkmüş kişi gibi aceleyle, arkasına,önüne bakmadılar bile. Yoksa güçlü düşmanı mı geliverdi? Onların düşmanı kimdir? Aman! Şu babamız, “beyazlar, kırmızılar” diye oturuyorlardı. Yoksa bu onlar mıdır? Kırmızı olan Ruslar değil miydi? Onlar da kız

kaçırıyorlar mı acaba? Rus ise... Siyah bıyıklı gibi olur. O da beni öldürüp gidecekti. Ya Pirim Hey, Ya Pirim Hey! Yaradan! Artık ne yapabilirim!..diye şaşırıp kaldı.

Şırl şırl su akıyor. Suya bakarsa Akbilek'i çeşit çeşit düşünceler salladı. Salladıkça gözleri küçüldü. Uykulayıp, rezil olmayayım diye küçülen gözlerini zorla açıyor. Yine de olmuyor: Bir yandan güneşin sıcaklığı uyutuyor, bir yandan da akan su düşüncelere sokuyor, geceleyin uyumadan yorularak, yaya yürüyüp hali kalmayan, zavallı uyuyakaldı...

Akbilek başını kaldırıp ürkererek uyandı. Yabancı yerde, ırmak kenarında, yerin dibinde tek başına kaldığı için kendinden korktu. Kara

130

vadiden kaçıp geldiğini hemen hatırladı. Uçarak kalktı. Güneş batıya doğru ilerleyip, öğlen arası geçmişti. Irmağın bir o bir bu tarafına başını kaldırarak baktı ve geçit arayıp ayakkabısı ses çıkartarak yine dolaştı. Hala yürüyüp geliyor, yürüyüp geliyor. Geçit yoktur. Beline kadar suya girer, her yeri bir denedi olmadı, derin gibiydi.

Biraz sonra derin olmayan yere geldi. İki tarafı, yuvarlak yuvarlak çakıl taşlarıyla doluydu. Akışı taşların üzerinden akıyor. Paçasını dizden yukarı çekerek, eteğini de toparlayıp, ayakkabılarını eline alıp, yumuşak tabanını sivri taşlara değdirip suyun diğer tarafına geçti.

Yarım kilometre uzaklıkta bir tepecik gözüktü. Ona çıkarak memleketine bakmak şu anki amacıdır.

O tepeciğe çıkmıştı, diğer tarafı ondan daha yüksek tepeymiş. Akbilek etrafını bakınıp gideceği yerini hesapladı. Önü, yüzü açık, arkası da dağın yamaçlarıdır. Akbilek'in köyü bu dağ yamaçlarının dibindedir. Doğuda değil kible tarafında, çünkü arkasındaki dağlar bunun dağlarına benzemez, şuradaki yatay dağlarla birleşmiş. O zaman, dağdan o kadar uzaklaşmadan, kible tarafa doğru ilerleyip, dağın uzandığı yere kadar gitmeli. Akbilek bunu düşünerek, tepeleri geçip, düz ve bayırla ilerledi.

Uçsuz bucaksız bozkır. Boz kuru ot, tüy çimen,erkeç sakalı, tepecikler, höyükler, kırmızılı kumlu yerler, otlu derin yerler kahverenkli fare, alaca saksagan, hızlı tavşan, serçeler bunlar hariç göze çarpan bir şey yoktur.Bozkırın güzelliği halkmış. Halk olmadan bozkır şifasız yara gibi gözükür. Çoban zavallılar nasıl sıkılmadan yürürler?.. Ah, kurnaz bozkır! Kurnaz bozkırlarda tek bir yaya

kederli geliyor. Uçsuz bucaksız bozkırda sarı kederle örtünerek, Akbilek geliyor tarsal kemikleri sallanıp. Fare avlayıp yavru bozdoğan uçuyor kendini şahin sayarak. Şurada çalığışu duruyor öterek, sanki havada asılı kalmış gibi, bir yerde donmuş kanatları titreyip. O çalığışunun öttüğü ses kulağa acı geliyor, diğerlerinden sesi de farklı, ne oldu acaba bahtsız kuşa? Aynı çalığışun etrafında acımış ve yardıma gelen canlı gibi, dört beş çalığışu dolaşıp uçuşuyorlar, yaklaşarak geliyor taş kaleyi bozamamış kahramanlar gibi bir değip bir uzaklaşıp, bir o tarafa, bir bu tarafa geçiyorlar.

Tam o sırada şu çalığışu cansız taş gibi düşüverdi. Akbilek de yaklaşmıştı buraya. Şu çalığışunun düştüğü yer de kalın çayır otuymuş. Göz ayırmadan bakıp geliyor Akbilek. Şu çalığışu kalın çayıra düştü ve sallanarak, kendini kaybedip, çayıra doğru yaklaşarak öttü, sesi yükseldi ve öyle böyle kıpırdayıp ürküyordu. Bu zavallıya ne oldu acaba? –diye gelip baktığında kalın otun üzerinde büyük bir gri yılan yatıyormuş. Gri yılanın mızrak gibi kafası dik, sanki ecel gibi, elmas gözü çalığışuya bakıyor, ayır dilini açıp kapatıp, ışıldadığında tam bir bedeninden geçirerek, aldatıp, boğarak, zehrini toplayıp çalığışunu yavaşça yutmaya hazırlanıyormuş. Gri yılanın gözlerinden sanki kurşun çıkıyormuş gibi ve ona çalığışu bakamıyor, yalvarırcasına, kıpırdayarak bir kere kayarak yılanın ağzına değmeye az kalmış çalığışu telaşla uçuşuyor. Bir kere “ap!” derse işi bitecek. Çalığışu ne zaman ağzına gelip düşecek diye, ayır dilini yalayıp yatıyor yılan.

Çalığışuya acıdı Akbilek. Gri yılanı soylşayla bir kere dövdü kafasından. Acımasız kafası aşağıya doğru indi, sallanarak yere düştü. Çalığışu zavallı kendinden geçmiş: Yavaş kayarak, yeri emekleyip yandan gidip ilerledi. Öterek, sinek böcekler gibi göğe uçtu. Canıyla çekişen yılanı Akbilek iyice iki kere dövdü ve yoluna devam etti.

“Yılan serçeyi aldatarak yer” söylentisini Akbilek çocukluğunda duymuştu. Bunu gördükten sonra, “Kulakla duyana bir gün göz görecek” sözü gerçekmiş diye düşündü. “Bu acımasızın gözünde nasıl bir sihir varmış acaba?” diye şaşakaldı. Deminden beri endişeyle, kederle gelen kişi yüreği güp güp atarak, damarları da coşarak, yorulduğunu unutmuştu bile. Çalığışuyu ölümden kurtardığına sevindi. Yılanı öldürdüğü için gurur duydu. Hem de bir batıl inanç olarak gördü. Çalığışu bir masumdur, onun ne suçu vardı?

Çalığışu adım vardır,

Bir yaprak gibi etim vardır.

Bana değmiş çocuklar,

Baba anasız öksüz kalın!”

-diye kargış söyleyen kuşlar değil miydi? Kimseye zararı dokunmamıştır.

132

Bunu düşündüğünde Akbilek: “Benim kime zararım dokundu”-diye düşündü. Çalığışuna, kendine düşman olanları yılan olarak saydı. Kuşun düşmanını ben öldürdüm, benim düşmanımı da birisi öldürür diye olan olayı iyilik olarak yorumladı.

Bunu düşünüp gelirken, bir tepenin altından ağaran tüy gibi bir şey gözüktü. Akbilek şaşakaldı, eğilip oturdu. Oturdukça gözükmeyi. Kalkarsa Rus çıkar diye, oturmaya devam etti ve dayanamadı, onun kim olduğunu öğrenmek istedi. “Eğer Rus çıkarsa nasıl olsa bile kurtulamam, etrafım açıktır, nasıl olsa bir bakayım” diye yavaşça kalkıp bakmaya çalıştı. Gözükenin baykuş tüyü gibi bir şeyi kıpırdayıp, kıpır kıpır diye tepeciğın diğer tarafında Akbilek’le aynı aşamada yarışıyormuş gibi gidiyordu. Ruslarda böyle bir şey yoktu diye düşünüyordu, şu tüy olan şey kalına dönüşüp, kafa çıktı, bildiğimiz divanenin kafası. Şurada, elindeki bastonu da gözüküyor.

“Hey, divane!” -diye söylendiğı lafın ağzından nasıl kaçırıldığının kendisi bile farkına varmadı.

Divane hemen ürkmüş at gibi bakıverdi, hemen durdu ve dönerek Akbilek’e doğru yaklaştı. Hemen tanıdı onu Akbilek: Eteğini güzelce süslemiş, başını da baykuş tüyü ile süslemiş başında beyaz tahiya⁴¹, elinde kartopu ağacından yapılan bastonu, bastonun halkalar, ziller, kepeçleri⁴² var, kuzu gibi omuzları, boynunda teşbihi, burun ucu geniş, göğsü büyük, gırtlığı da geniş, inciğı incecik, parmakları dağınık, ürkmüş hayvan gibi bakışlarla, beşer (az)sakalı çıkmış, yağsız vücudu, geniş yüzlü, çenesine bıçakla vurmak istersin, bir gördüğünde tanıyacağın adam İskendirmiş bildiğı.

133

41Baş giysisi

42Ağaçtan yapılan bir çeşit zil gibi

İskender de kimdir? Akbilek'e zararı dokunmaz mı? O zaman yavaş yavaş Akbilek'e yanına gelene kadar, İskender'in nasıl birisi olduğunu anlatayım.

Bu İskender divanenin gitmediği yer, adımını atmadığı dağ yoktur. Bu Öskemen, Burabay, Semey, Karkaralı gibi yerlerin tümünü İskender çıplak ayakla gezmiştir. O treni de, gemiyi de görmüştür. "Gemiiii, Gemiii" diye ona dair şiir de yazmıştır.

İskender'de ev bark yoktur. Herhangi bir ev onun evidir. Dağ taş, bayır çayır, eski mezarlık her yer onun evidir. Orada halk da yaşamıyor. Onun halkı tüm Kazaklardır. Onun beslediği hayvanı da yoktur. Durumu demin gördüğünüz gibidir. O mal mülk biriktirmez. Para verirken, herhangi bir köyün çocuklarını toplar ve yarışma gerçekleştirir sonra onlara hediye payı olarak dağıtır. İskender birisinden torba almaz, peynir, kurut almaz, ona eline ne yiyecek yemek verirken yeterlidir. Evin içindeki yukarıda(törde) iyice oturur ve "Allah hakkı!" deyip bir kere yüksek sesle seslenir sonra içeceğini içip, bastonuna dayanarak kalkıp gider. Tane boncuğunu, baykuş tüyünü sorarsan İskender hemen kıskanmadan verir. Fakat kızlar, kadınlardan kendisi bile çekinmeden sorarak alır.

İskender yalan dolanı, kişiyi aldatmayı hiç bilmez, insanoğluna kötülük yapmayı aklının ucundan bile geçirmez. Büyüklere "baba,ağa" der. Yeni gelen gelin olsa bile tüm kadınlara "ana"(şeşe) diye hitap ediyor. Erkek, kadın diye ayırım yapmaz, tüm çocuklara "balakayım" der, kişiyle asla sert konuşmaz. Onu üzen birisi varsa da hiçbir şey yapmaz, sadece başını sallar.

"Divane, bu yaramaz çocuğu korkutun!" –derlerse:

"Hadi, balakayım iyidir, korkutmayın, korkutmayın!"- diye başından okşardı.

İskender özellikle çocukları seviyor. İskender gelirse, bütün çocuk onun peşinden koşarlar. Köpekler bile havlayıp gürültüyle peşinden giderler. İskender bastonunu sallayıp ilerler, bastonunu dişleyen köpeğe bile dokunmaz. Çocuklar okuldayken, İskender hemen gelip, hocaya elini uzatır, çocuklar da sevinip divaneye elini uzatırlar.İskender çocuklar için hocadan yalvararak izin ister ve onları rahat bırakır. Bazen gecelediği köyde akşamleyin İskender evin etrafında otururken, sağ elinin bileğini bir çocuğa tutturur, bu tarafa o tarafa sallayıp çocuğu yenerdi. Bu onun güreşmesidir. Çocuklar ilginç duyarak sırayla güreşirler. Çocuk yenilirse: "E,

pehlivanım, yenildin” diye elini sallayıverirdi, yıkılmazsa: “E, pehlivanım, sen yendin” diye başını okşardı.

İskender ne dersen ona inanır. “Şu şu adam seni çağırmış, şehirden kömür getirsin” demiş derse: “E, öyle mi?”

134

diye inanıp giderdi. Kışın soğuk ayazda İskender elli kilometre uzaklıktaki şehirden İsakay işana bir çuval kömür getirdiği günler de olmuştur. O zaman karın tozunu dumanı çıkarıp, çıplak ayakla gezerdi. Hayatı boyunca ayağına ayakkabı giymemiştir.

İskender övmeyi pek seven birisidir. “Divan-eke⁴³, gemiyle yarıştın mı?” derlerse: “O, baba, yarıştık” der. O yürükle de, hızlı atla da, trenle de yarışmış. Bir kere bile onlara yetişemedim demez. Tüm övünecek yanı yürük ve hızlı olmasıdır, bazen görmüş kişiler yarışma atın arkasında kalmış diyorlar. Köyün etrafındaki tartışmada, tay ve baytalla⁴⁴ yarıştığında, iki üç kilometreye kadar ilerletmez. “Divane, neden yorulmuyorsun?” dersin: “O, Hüda güç verir.” derdi.

İskender bir yerde rahat rahat oturamaz. Bir eve gelirse “Hakk!” diye seslenir yüzünü bir avcuyla dokunup dışarı çıkar giderdi.

O fal, bal açmaz. “Yazık, günahdır.” diye başını bir kere sallar. O namazı da sıradan biri olarak kılmaz. Bazen millet namaz kılarken, abdest almadan çıplak ayakla gidip sıraya girerdi. Çoğu zaman kılmazdı, ama ağzıyla bir şey okumuş gibi mırıldanarak yürürdü. Bazen de “Hakk!” diye üzülenek, seslenerek bir ses çıkarırdı.

İskender çok konuşmaz, yanıtı da kısa verir. Konuşursa, bazen şiir gibi konuşur. “Divane, kesmeye koyunumuz yoktur.” derlerse:

“E, koyununuz olmazsa düşünceniz olur,

Düşünceniz olursa düşününüz olur...”- diye devam ederdi.

135

İskender’in kaşını çattığını kimse görmemiştir, ne zaman görürsen eğlenip, gülümseyip yürür. İskender’in nasıl böyle yaratıldığını, onun göğsünde olan nasıl bir

43Divane demenin yerine –ekeyi ekleyip saygı gösterir

44Dört yaşındaki at

yürek, damarlarında nasıl bir kan, bedeninde nasıl heybet olduğunu düşünen birisi yoktur. Halk sadece ona: “Divane, divane” derler, “Bir elvan adam” derler. İskender’in hayatı esrarengizdir. Ama yine de İskender insandır. Bu nasıl bir insan acaba?..

Şu Akbilek’e rastlayan İskender’in durumu işte böyleydi. Divane Akbilek’in yanına yaklaşarak:

“Eh, Balakayım, evladım, yaramazım... Nereden geliyorsun?” -diye başını okşadı.

Akbilek ne diyeceğini bilemeden mırıldanıp, dili çözülmeden kaldı.

136

“Divane-eke, ben... ben... Mamırbay aksakalın...”- diye başlamıştı. Rusların götürdüğünü söylemeyi utanç verici olarak algıladı ve sessiz kalmanın hiç doğru olmadığını da bilerek, nasıl olsa bir şeyler söylemeli dedi. Alnını okşayıp, gözünü açıp kapatarak, aşağıya baktı: “Ben Mamırbay aksakalın evladıydım... köyümü kaybettim, bulamıyorum...”- dedi.

Divane nasıl ve neden kaybolduğunu sormadı:

“Eh, balakayım, kaybettin mi köyü?.. Mamırbay, Mamırbay, Tavırbay, Savırbay... bildim, bildim... götüreyim, bakalım, yola çıkalım”- diye elinden tutup yürüdü. Nereden ve neden geldiğini sormadığına Akbilek sevinerek peşinden giderek devam etti. Divane sol eliyle Akbilek’i sürükleyip, sağ elindeki bostanını kırırdatarak direyip, karaağaç gibi sertleşmiş ayakları kaz kaz edip, hızlı yürümeye başladı. Bazen de: “E, balakayım, e balakayım! Gözü masum, tabanı hafif, acıkmış, kanı da azalmıştır...” -diye bir şeyler uydurmak için şiir gibi uyak yapmaya çalışıyor. Akbilek ne diyeceğini bilemeden, arada divanenin azıcık sakalına, bazen de güneş yakmış rengi atan göğsüne bakıyordu. Yarılmış yayvan parmakları Akbilek’in bileğinden sıkıca tutmuş. Evine şu an götürecekmış gibi aceleyle yürüyüp geliyor. Akbilek yorularak, zar zor yürüyüp gelen zavallı yetişemeyip, anası elinden tutup gelen genç çocuk gibi bir yandan ve masumca geliyor. Tam o anda Akbilek tökezledi:

“Divane-eke, biraz yavaş yürüyelim...” - dedi.

137

“E,yoruldu mu, balakayım?”- diye elini bıraktı ve yavaşladı. Fakat hızlı yürümeye alışan divane acele etmiş öküz gibi göğsü ateşleyip, biraz yürüdüktan sonra Akbilek’i arkada bırakıp gitti. Divaneyi sözle durdurmak için Akbilek:

“Divane-eke, köy uzak mı daha?” diye sordu. Divane de:

“A” -diye duraklayıp “Ulaşırsınız, ulaşırsınız” –dedi.

Divane yine öne çıktı. Akbilek tamamen yorulmaya başladı, fakat yoruldu demeye utandı. Yine de sözle durdurmak için:

“Divane!” bir kere seslendi.

Bu sefer Akbilek etrafta askerin var olup olmadığını sordu.

Divane: “E, asker mi? Kahrolası, var onlar, buradalar” -diye mırıldanarak doğru düzgün cevap vermedi.Cevabına kanaat etmeyen Akbilek kendi köyünün hangi tarafta olduğunu sordu. Divane de:

“Şu gözüken tepeliğin aşağısındadır” -diye mavi dağları gösterdi. Akbilek köyüne bugün ulaşamayacağına inandı. Yakın bir köye misafir olsa da iyidir. Divane acele ettirse bile, Akbilek’e oraları uzak gibi, çünkü ayağı yürümeye devam edemezdi. Bayağı uzun mesafe atlattılar. Yine de ulaşamıyorlar. Uzaklardan göz önüne dağın yamaçlarında bir sürü kararmış hayvan sürüsü veya ağaçlar gözüktü. Güneş öğleni geçmiş ikinci vakti de gelmiştir. Akbilek iyice acıktı, yoruldu. Ayağını ayakkabısı iyice sıyrırmış. Biraz sonra yürümeye bile gücü kalmadı ve hali tükenip oturuverdi. Divane yarım kilometre civarında öndeydi, seslendikten sonra ancak geri geldi.

Akbilek yürümeye devam edemeyeceğini söyledi.

“E, balakayım, gözün yalvarmış gibi, tabanın yumuşayıp...yoruldun mu? A, balakayımı arkama koyayım. Gel, arkaya bin!” –diye Akbilek’in önüne oturup arkasını verdi.

Akbilek ya bineceğini ya da binmeyeceğini bilemeden az bekledi. Büyük erkeğin boynuna böyle yaşta binmeyi utanç verici gördü. Siyah bıyıklının kadını olduğunu, onun kucaklamasını, öpmesini... çocuk gibi kaldırdığını hemen hatırladı. Dinsiz Rus’un okşadığı haram vücudunu, kutsal divanenin arkasına

değdirmeyi günah olarak gördü. Fakat divane “Bin hadi, bin” diye bekliyordu. Memleket uzaktır, yürümeye ise hali kalmadı. Çaresizce yerinden kalkıp, bir şaşarak, bir ağır nefes çekip, iki elini yavaşça hazırlayıp divanenin boynuna götürdü. Bedenini değdirmeye kendisinden iğrendi. Boynuna elini götürür götürmez hızlı at gibi divane: “Ya Pirim!” diye kaldırdı. Akbilek’in sallanan iki ayağını iki eliyle sıkı tutup, bastonunu Akbilek’e verdi, bir defa kendini düzelten değerli divane adım adım yürümeye başladı.

Akbilek divaneye at gibi binip geldiğine ya güleceğini yada ağlayacağını bilemedi. Yine de gönlü rahatlamaya başladı. Çünkü Rus’un böyle kaçırdığını görmüştür. O sıralarda bunun önü de arkası da mezar gibiyfi. O sıralarda insan olacağım diye umut etmiyordu, zorluğa, çileye, ölüme, utanca her şeyi göze almıştı. Artık onun şu anda binerek geldiği adamı, insanoğluna zararı dokunmayan, evliya divanedir. Onun yol aldığı yön kendi köyü, babasıdır. Babasını görür, kucaklayıp görüşecek, anasına fatiha bağışlayacak, babasına anası gibi bakacak. Ama kendini nasıl avutsa bile yüreğinin dibinde düğüm gibi şey yatıyor, bu düğüm gibi şey bağlanmış at gibi, sevincin ipini kopamıyor ve bunların hepsine şükretmek isterse de, diğer açıdan bulutun altından çıkmış güneş gibi gülümsemez, sadece zorla gülümsüyor gibiydi. Yüzü ağzı, gözü gülmez, duraklamış gibi kalır orada.

Tam bineceği anda biraz çekindiği hariç, her adımda Akbilek çocukluğundaki anasının boynuna bindiğini hatırlayıp ve tam o günlerdeki gibi hissetti, altındakinin divane olduğunu unutarak, çocukluğunu hatırladı. O dönemlerde alaca beyaz kumaşlı elbisesi vardı, paçasının ucu siyah alaca ipekle süslenmiş kırmızı şalvarı vardı, aydarı⁴⁵ çıkmış, çıplak ayak koşarak oynayan sevimli kızdı. Beyaz karabaşlı bastonuna kırmızı saçak takıp, soluk soluğa at yapıp binerdi ve kendi arkadaş çocuklarıyla yarıştı. Yerde yatan devenin üzerine bütün çoluk çocuk bindiğinde deve uçarak kalkardı, çocuklar ise hörgücüne, boynuna yapışıp, “yıkıldım, yıkıldım!” diye gürültü yaparlardı... Devenin, kayanın, kütüğün, taşın arasına saklambaç oynarlardı... Evin arkasına sacayak küçük oyuncak çadır yaparak, içini de kıyafetle doldurup, kamıştan yaptığı kuklalarını oturturdu, damadı davet ederler, gelini içeri alıp, örtüsünü örterlerdi, müjde sorarlardı, büyük kadınlar gibi şaşarak durmadan konuşturlardı... Anasının elbise için yaptığı biçilmiş örtüsünü kuklasına kıyafet yaparım diye keser ve

45Çocukken başının ortasında bulunan uzun ayrı saç

anasından dayak yerdı. Yıne de anası seviyordu kızını: “Beyaz kulaklı kızım benim!” diye bağrına basıp, yanağından güzelce öperdi... İşte o anacığı nerede? Yaradanım, onun boş bırakıldığı yerini kim doldurabilir ki? Eve gittiğinde alından artık kim koklayacak? Kimle hasretini giderip, ağlaşp, gurbetini söyleyip dertleşecek? Akbilek çok üzöldü ve gözü yaş doldu. Az kalsın ağlayacaktı, tam o anda bir grup çalıkuşları pır diye uçup geçti ve gönlü oraya doğru yöneldi ve onun ağlamasını durdurması için sebepti. Tam bu sırada güneş batıp Sam yıldızı gözükmeye başlamıştı.

Deminki gibi değil, divanenin ayağı yavaşlamaya başlamıştı. Bir iki tepeciğe geldiğinde divane Akbilek’i arkasından indirip, nefes çekti, uyuşmuş belini iyileştirmek için becerikli at gibi silkindi. Akbilek kendisi yürümek istese de, divane istemedi, yine arkasına aldı.

139

Akşamleyn köpek sesi geldi. Akbilek çok sevindi.

“Köye az kaldı!” – dedi.

“Az kaldı, balakayım, az kaldı!” –diye divane Akbilek’i yine bir düzeltip, omuzuna doğru çekti.

Sütü pişirip bitirdikten sonra, tezek kokusu mis koku gibi Akbilek’in burnundan geçmişti.

“Geldik, divane-eke! Artık kendim devam edeyim”- dedi.

“E, balakayım, henüz biraz mesafe vardır” – diye divane indirmedi.

Akbilek’in burnu lezzetli sütün kokusunu aldığında, divane durdu.

“Bu tepeciğin aşağısında köy vardır”- dedi.

Akbilek indi. Divanenin uyuşmuş nasır ellerini, ezilmiş dizinin içini de ovalayıp, kaftanını silkeleyip örtündü ve divanenin peşinden gelerek yine durdu.

Tepeciğin arkasını geçtikten sonra, dağın yamacından köy gözüktü. Ne yuvarlanmış kolye gibi çadıra benzer ne de sıraya girmiş, bir bu, bir o yerde nadir gözüken beş altı kışlak yeri. Fark eden kişiye “bize yerleşen sahiplerimizin huyu da tam bizim gibi nadir, bereketsiz, uyumsuzdur” dermiş gibi. Bazı ahırların yanında kararmış hayvanlar gözüktü. Hayvan ahıra yerleşip, insanın ayak izleri de gözükmemeye başlamış. Şu tepeciğin dibindeki büyük ahırdan duman bulut gibi

çıkıyor. Onun sağ tarafındaki küçük ahırdan ise bir gölge kararıp şu eve doğru gidiyor. Tepeciğin sol tarafına doğru tepeciğe yanaşarak yapılan bir uzun ahırın etrafında kararar şeyler çoğaldı.

Akbilek hangi eve gireceğini bilemeden şaşarak geliyordu, divane:

“Şu eve gidelim!” diye tepeciğin yamacındaki büyük evi işaret parmağıyla gösterdi.

Akbilek:

“O kimindi?”

Divane:

“Musabay’ın”.

140

Akbilek:

“Buraya yakın olan eve gitsek olmaz mı” –dedi. Çünkü Musabay’ın zengin olduğunu biliyordu. Akbilek güzel eve gitmek istemedi. Güzel yapıtlı evin kadın kızları da şaşarlar, herkes oradan buradan bahsedip onu rahatsız ederdi, güzel ev hemen yemek vermez ve oyalarlar, öyle evde usulca oturmalı. Kim bilir belki, güzel evin yaramazları da olur, çıldırtır... Daha iyisi gittikten hemen sonra yatıp dinlenecek fakirin güzel rahat evi iyi olurdu. Ve bu haliyle zenginin güzel evine girmeye çekindi. “Ne yüzle gireceğim?” diye düşündü. Akbilek:

“Yakın bir eve gitsek olur mu?” dediğinde, Divane:

“Bu evler fakirlerin, misafirleri ağırlayamazlar, sen acıkmadın mı... diye mırıldandı.

“Fakir ise ne olmuş... Bir suyunu içeriz, kalacak yeri varsa yeterlidir” diye Akbilek yine tekrarlardı. Kadının gönlüne bir şey geldi mi onu yaptırmadan olmaz. Akbilek’in böyle olduğunu öğrendikten sonra tartışmadı:

“E, balakayım! Peki, peki” –diye yakın eve doğru yürüdüler.

Divane dönerken Akbilek eteğinden çekerek:

“Siz bu evdekilere benim kim olduğumu söylemeyin. Tezek toplarken kaybolmuş, ben buldum dersin” –dedi. Divane Akbilek’e şaşakalıp:

“E, balakayım! Yalan söylemek olur mu hiç? Yalancı, Allah’ın düşmanı olur”- diye durdu.

Sevimsiz sarı köpek divanenin bastonunun cıngırtı sesini duyarak, ondan sonra yüksek tahyasını görüp, “Artık yatmak iyi değil” dermiş gibi sesi kısılıp, tek tek, yavaş yavaş havladı. Tam o sırada siyah ineğin altından kirli yırtık deri pantolonu, küçük kadın kovasıyla beraber kalkarak, yamuk kirli kimeşegini⁴⁶düzeltilmek için şakağın olduğu yere elini soktu ve gözünü küçültüp bir ayağını ileri sürerken:

141

“Git oradan, git buradan” – dedi.

Divane dayağıyla arkasını dürterek, dayanmıştı:

“Hey, ana, Hüda-i misafiriz” -dedi.

Kadın cevap vermeden önce, divanenin arkasında bekleyen Akbilek’e doğru bakıp boynunu ilerletti ve şaşırdı:

“Bu nasıl bir çocuk?” -diye sordu.

Divane dayanamadan:

“İyice yerleştikten sonra anlatırız. İzin veriyor musunuz?” –dedi.

“Aman, şu zenginin evi varken... bizim misafir ağırlıyacak neyimiz vardır...”- dediğinde, Akbilek de ileriye doğru adım atarak:

“Yenge, şalap⁴⁷ verirseniz bile razıyız. Sizin evi isteyerek geldik”-dedi.

“Eyvah, evladım! İsteyerek gelmişsiniz artık... ne yapabilirim ki... ayran ve şalapı beraber içersiniz” -diye kadın Akbilek’in nazik sesini duyduktan sonra hem biraz sıcak geldi hem de şaşarak, “Sabahlarınız” dediklerinde beğenmemiş gibi oldu.

142

“Artık, eve girin!” – diye pis kokulu ahıra doğru yürüdüler. “Direğe kafalarınız değmesin. “Buraya, hadi!” gibi sesiyle misafirleri peşinden alıp, küçücük kısa kapının eşliğinden atlayıp eve girdiler. Kapının ip kolunu Akbilek bir iki kez çekti, yarısı kırılmış kapı kolu çekingen deve gibi çekilmedi ve onu geri bıraktı.

46Kadınların tamamen kapatmak için giyilen örtüsü

47Yoğurttan yapılan ayran çeşidi

Evin içi zifiri karanlık. Kadın: “Böyle, diğer tarafa” –diye divaneyi yavaşça bir yere kadar götürdü. Divanenin giysisinden tutup Akbilek de gitti. “Bunlar kimdir, ana, bunlar kim?” –diye söyleyen bir iki çocuğun sesleri geldi. Akbilek’in ayağının altından çayırın sesi geliyor. Evin içi pis kokuyor. Cam gibi bir şey bulanık gözükte. Yerde yatan bir yığına tökezleyip Akbilek divanenin yanına doğru gelerek oturdu. Otururken divanenin “Hakk!” dediği sesi yüksek çıktı. Akbilek korktu bir an. Kadın: “Kötek!” –dedi. Bir çocuk ağlayıverdi, biraz büyük olanı da “Ana” deyip anasına tırmandı. Anası ağlayan çocuğuna:

“Çıkarma sesini! İşte, divane! Kulağımı kesecek!” –dedikten sonra çocuk ağlamasını kesti.

“E, balakayım, ağlama! Kesmem, kesmem” –diye divane de avuttu.

“Kahrolası mumluk nereye gitti kaybolup?” -diye kadın arayıp konuşarak dışarı çıktı. Biraz sonra siyah irdiğin kapağında yapılan çamdanını ocağın kenarına yamuk bıraktı ve onun ucunu eliyle yağ sürerek silkeleyip ovaladı. Eliyle gölgeleyip, yukarıda oturan Akbilek’e baktı. Kadın bir şey sorarmış dermiş gibi Akbilek hemen:

“Yenge, suyun var mı?” –dedi.

“Su mideni bular, soğuk ayran vardı” -dedi.

“O zaman ayrana su katarak verin, susadım”.

“Veririm, evladım, veririm”- diye kadın hızlıca, tencerenin olduğu yerdeki kap kacağın sesini tıngırdatmaya başladı. Tam bu sırada ocağın köşesinden masaldaki peri kız gibi küçük esmer kızın küçük kafası gözükte.

Divane bastonunu arka duvara dayayıp, hızlı bir şekilde mırıldanarak terennüm ediyordu. Esmer kızın gözü fal taşı gibi açılmıştı.

Kenarları kırılmış, yayvan kahverengi kapla kadın ayran ve suları getirirken, Akbilek’in yüzüne dikkatlice baktı, bir şaştı. Akbilek suyunu bitirene kadar, kadın elbisesinin yırtık yerinden kışını tırtır kaşıyor ve ona karşı bakıyordu. Kadın kapını alıp götürdükten sonra, Akbilek arkasında köşede yatan cepken mi, şalvar mı, kim bilir, ne olursa olsun bir kıyafet yığına kafasını koyarak, kendi kıyafetini örtünüp yattı. Akbilek’in yattığı sırada divane kıpırdayıp dışarı çıktı. Akbilek’in yattığını görmüş kadın da dışarı ahıra çıktı. Ondan sonraki durumu Akbilek bilmedi, o kadar yorulmuş bitmişki, suyunu içip, başı yere değdikçe hemen sert bir şekilde uyudu.

Kadın dışarıdaki divaneyi konuşturmak için “Mamırbay’ın kızı” dedikten sonra: “E!” diye hissetmişti. Dığıray Mamırbay’ın kızını bir yudum şalapla yatırmayı iyi görmeyip, “Savlı bozingenden” bir yapım ekmek için un sormaya ve evine Mamırbay’ın kızı sabahladığını söylemek için hemen onun evine doğru koştı.

“Savlı bozingen” dediğimizi deve diye düşünmeyin. Deveden insan un sorar mı hiç? Bu Kazakların da cini vardır, birçok kişiye “Bozingen” takma ismini vermişler. “But jimas(baldırını toplamaz)” dememelerine de şükür. “Savlı bozingenin” kim olduğunu söyleyelim mi? Neden söylemeyelim? Boş lafa yakın insanlarız, söylersek söyleyelim.

143

Kurnazların neden “Savlı ingen” yapmasını birisi bilmiş mi?” Bu Musabay’ın hanımıydı. Ağız büyük olup yaşlansa bile, Bozingen takmasını kirletmezdi, övüngen, kendisi biraz cimriydi. Küçük sakallı, boyunlu, kötü Musabay’a Bozingen bir şey söylerse – “mıh” demezdi. O şöyle dursun, Savlı Bozingen bir köyün beyi olmasını çok istemiş birisiydi, diğer kadınlara kaç kere başkan olup üstün duracağım derse de Birmağan’ın becerikli sarışın kadını birkaç yerde onu durdurup, ağzını açtırmamıştı. Kadınlar kavga ederse oradan buradan söz edeceği bellidir... Onu bırakalım, ne olursa olsun! Şu fakirin kadını Bozingen’e gitmiştiya. Ama o kendinin akrabası ve yakını olan sarışın kadına neden gitmedi acaba? Hayır, sarışın kadına gitmeden, ilk Bozingen’e gitmesi de bir hilelikti. Sarışın kadın ikisinin arasındaki kavgadan faydalanarak, Bozingen’i yine bu konuya karıştırmak istedi. (Eskiden de birkaç kere böyle yapmıştı) “Kötü köpeğin adını Börübasar derler” dediği gibi, Bozingen şu “Şatasının” adına Anvarbek vermişti. (Sarışın kadın onu “Şata” dermiş. Bozingen kulağı iyi duyan her şeyden haberdar kişidir, böyle Anvarbek’i duyarak, çocuğunu öyle yapmak istermiş!)

Komşu kadın eve girdiğinde, Bozingen konuşmasını uzatarak:

“Bırak ya, Anvarcan! Uyu hadi, canım!” diye bir eliyle Anvarcan’ı okşayıp, kadın olduğunu gösterip, kışını sallayıp, belini uzatıp, kendi bedenine kendisi razı olmuş gibi nazlanıp yatıyordu. Komşu kadının yavaş gelip, eşiğin orada olduğunu görerek, Bozingen nazlanıp kaşını yukarı kaldırıp:

“Kümsinay, öylesine mi geziyorsun?” – dedi.

“Öylesine değil...Bir işim vardı...” – diye Kümsinay bir yana kayarak, Bozingen’in yanına geldi. Bozingen öyle bir ilginç dedikodu söyler diye, kimeşğini ensesine kadar sıkarak, ilerleyip, kulağını iyice açıp dinledi. Kümsinay fısıldayarak konuştu. Bozingen:

144

“E, bırak!” – diye başını kaldırdı: “Tek miydi?” -diye tüfeği çekecek birisi gibi eğilip, yine fısıltısına devam etti. Öyle devam ederken, “kocası geldi” diyeni duyuyormuş gibi kötü duruma düşen Bozingen hemen ayağa kalkıp, çabuk bir şekilde evin girişine gidip, Kümsinay’dan tekrar söylemesini isteyip bir kap unu alıp geldi. Verirken:

“Ben de seninle geleceğim” -dedi.

Kümsinay:

“Gittiğinde göremezsin, uyuyakaldı” –demişti, bu söz Bozingen’in kulağına bit sokmuş gibi olmadı, eli ayağı yere değmeden, koridorda süt pişirmekte olan esmer yaşlı kadına gidip, gözünü açıp kapatarak, duyduğu haberi ilettili. Esmer yaşlı kadın şaşarak, ateşini yakmaya devam etti. Ona kanaat etmeyen kişi gibi, Bozingen devenin yünü gibi sallanarak, kocasını aradı. Kocasını dışarıda abdestini alıp, bir eli pantolonun iki arasında bir eli de içinde duruyordu, Bozingen gelip:

“Hey, sen duydun mu?” – diye sallayıp, pantolondaki elini hemen dışarı çekti.

Kendi evindeki herkese duyurduktan sonra, bu haberi içine sığdıramayıp, Bozingen doğum sancısı başlamış deve gibi hızlıca, iki elini önüne arkasına sallayıp, Birkulak’ın oraya gitti. Köyü gezerken rastladığı birkaç kişiye söylemişti, yanına da iki kız, bir kadın alıp artık Bozingen Kümsinay’ın evine geldiler. Neden diye sorarsanız, Bozingen aile kadını değil, bir bolıs halkın konuşmasını evde oturarak bilirdi, duyardı, erkeklerin partisine de tartışma çekişmelerine de karışırdı, her iyi duyan, canlı, gezgin kişiydi. Halkın çok iyileri de Bozingen’in evinden birkaç kere yemek yemişti. Bizim Bozingen erkeklerle tavla, karta, aşık oynardı, nasibay içerdi, gelen misafire şarkı söylettirmeden göndermezdi, coşarsa kendisi bile eşlik ederdi, genç erkekler gelirse çok sevinir gülerdi. Sadece Bozingen’in tüm boyunda sadece küçücük eksikliği vardı, kendi başının çaresine bakması ve kıyafetlerine iyi bakması hariç, diğer işleri beceremezdi. Temiz yorganları süreklilikli ve pis olur, yatağı hemen toplanmazdı, evi

her zaman dağınık şekilde yatardı. Sarışın kadını kahrolası, Bozingen'i "gök iğneyi ...ötüne dürtmezdi" diye dedikodusunu yapardı.

Bozingen'in tam kendisi gibi bir güzel, iyi kızı vardı. şu Aytjan'dır. E, odur. Aytjan'ını överek, dombıra çaldırıp, şarkı, türkü söyletirdi, genç olanlarla şakalaşırsa kendisi de coşarak izlerdi, şakalara küfür sözler karışırsa Bozingen kendisi araya girer ve Aytjan'ı kurtarırdı. O Aytjan'ını kutlu yerine gönderip, tek başına sıkılarak, kime dokunacağını bilemeden yaşarken, bu haber Bozingen'e Hüda'nın eve getiren güzel serveti gibi oldu.

"Hüda-ey, bu bizim eve gelmedi, aklından ayrılmış zavallı Kümsinay'ın evine ne almak için sabahlamış?!" diye seslenerek konuşup geliyordu. Peki, bu sadece laftır. Bozingen'in akli derdi: Bu Rusların ilgisini çeken kız nasılmış, Aytjan'dan neresi güzelmiş? Kıyafeti nasıl acaba? Rusların eline düştüğünde ne hale geldi acaba? Bunları öğrenmekti amacı. Ruslar da bunun köyüne gelmişti, kızlar, kadınlar dağ taşın içine gizlenmişlerdi, kendisi de üç askerin eline düşüp, nasip olanını görmüş, küçük evin kızı o zamandan beri ince hastalığa maruz kalmış, ocak başında yatardı. Yine de kadınlar telaşlanıp duruyorlardı.

Bozingenler Kümsinaygillere girdiğinde, köşede yuvarlanarak birisi yatıyor. Divane dışarıda galiba. Sarı köpek ahırın dışında arada sırada havlıyor. Bozingen şamdanı bir kıza tutturarak, Akbilek'in yanına geldi, kaftanını açıp baktı. Akbilek'in ağzı iyice açılmış, salyası akıyor, horlayıp uyuyordu.

"Eh, zavallı!" dedi.

Kümsinay arkasından gelip:

"Ne yapacaksın? Uyusun" dedi.

Bozingen kaftanını ters çevirip, kumaşına baktı, elbisesine de dikkatlice inceleyip, kolsuz kamzolonun kenarına, cebinin düğmesine, ayakkabı, mesti her şeyine titizce baktıktan sonra, alnına dökülen saçını yavaşça kaydırıp:

"Kendisi de kız derse kızmış!" diye sonuç çıkardı.

Kaftanı da bihasap⁴⁸, güzel batsayı⁴⁹, kolsuz dürya⁵⁰ olduğu bellidir, biri: “Aytjan’ın elbisesi gibiymiş”-dedi, yine biri: “Aytjan’ın elbisesi buna göre daha serttir” dediklerinde, Bozingen Akbilek’i böyle bırakıp, elbise hakkında kızlarla tartışmaya girdi. Onun söylediğine göre kızlar hiç bir şey bilmiyorlar. Aytjan’ın elbisesi beş kat daha güzel çıktı. Aytjan evladı evlenmediğinde, Ruslar “ölürlermiş”, rezillikten Hüda bir kere korumuş, çünkü temiz ve namusu varken kızının evlenmesini “kendisi” istemiş (hamile olduğunu hatırlamıyor).

146

Kadınlar, kızlar biraz tartışıp, çekişip, coşmaları durduktan sonra evine dağıldılar.

Bozingen evine döndüğünde, Musabay birkaç şey düşünerek, aklına hiç bir şey gelmedikten sonra kafası şişerek yatıyordu. Geldi ve: Musabay yeni zenginleşmiş malı mülkü seven, fakat beceriksiz biriydi (eskiden şehrin fakiriydi, kadını da yoksulun kızıdır). Evindeki her işle meşgul olan kadınıdır, onun sayesinde insan olarak kalırdı. Geçen sefer kaybolan bir iki dişi atı Mamırbay etrafından çıkmış, ona bir türlü eli ulaşamıyordu. Çünkü Mamırbay’a da millet lazım: Etrafındaki hırsızların işini çözmezse, insanlığı nerededir? Bu kızı ele düştüğünde, bunun intikamını alamaz mıyız diye, Musabay kötü düşüncelere dalmıştı. Kızı gizleyeyim derse, köyün tümü duymuşlar. Diğerleri söylemese bile Birmağan gidip ulaştırır. Birmağan’la onun kölesinin birbiriyle düşman olmasına yaz boyunca sebep olur ve kadınları da kin tutmuştu. Kızı birisine göndermek için kim hazır olur ki? Bu yine ortaya çıkmadan durmaz. Akbilek’i aradıkları da bellidir. Herhangi bir becerikli erkeğe rezil ederse ne yapabilirdi? Fakat bununla intikam nasıl alınır? Mamırbay’ı batıracak şekilde yolunu bulması gerekir. Nasıl batırmalı? İşte, bu sorun; sorunun en zorudur. Kadını gelip kızın güzelliğini söylediğinde, kendisi de cosmos gibi oldu. Fakat Bozingen’den geçecek hali nerededir?

“Ne yaparım, güzelse!” diye sıkıldı.

“Geri dön dedim sana?” diye kadını da durdurdu.

48Bir tür ipek kumaş çeşidi

49İpek kumaş türü

50İpek kumaş

Üstelik Musabay sinirlenip, endişe içinde yattı. “Biraz çekil!” diye kadını da koluyla dürttü ters çekilip, eski günlerini hatırlayıp, eserken: “Bu kötüye nasıl evlendim?” diye pişman oldu.

Gece çay için uyandırdığında, Akbilek kalkmadan uyumuştı. Sabah Akbilek gözünü açtığında evin içi misafirleyle doluydu. Sağ tarafına bakarsa amcaoğlu Emir oturuyor.

“Evladım, hey!” -diye Emir yaklaşarak kucağını açtı.

“Ağabeyim,hey!” demeden başka ağzına bir laf gelmedi, ağasına sarılarak hüngür hüngür ağladı. Köyünden gelen iki erkek sırayla görüşükten sonra, onlar da hüngür hüngür ağlayıp Kümsinay’ın zavallı evinin içini gürültüyle doldurdu.

Görüşen kişileri ayırmayı bir farz olarak gören kadınlar durdurmak için, kucaklaşan ellerini tutup, terbiyeli şekilde Bozingen de ocağa yaslanarak:

147

“Artık ne yapsın!” – diye acımış gibi yaptı.

Halbuki kadınların gönlü bu görüşmeye dayanamadı, çünkü Akbilek hemen konuşamamıştı. Sıradan bir günlerde, kız uğurladığında, kişi öldüğünde söylenecek ağıtların(yır) hiçbirini söylemedi, köşede sıkışmış kalmış kalbindekini kırmızı diline aktaramadı, içine dolmuş acı anları dolup taşıp pınar gibi kaynayan yaşları damla damla olup çıktı. Akbilek ağıt ezberleyip de görmemiş, kız olarak uğurlanacağına daha zaman vardır, çocukluğundan uzaklaşamayan 15 yaşındaki kız çocuğudur. Anası öldüğünden beri sesli ağıt söylemedi, kendi başında bir sürü sıkıntıları vardı. Kadınlar bunları anlar mı hiç, söylemeden görüştüğünü genç çocuğun yaptığı görüp, buna razı olmadılar.

Ağlayıp, görüşüp, sessizce aşağıya bakıp, biraz oturdular. Sonra Emir ağası oturarak:

“Gece bu köyden haberci gelmişti, rahat yatmadan elimize düşen atla bu tarafa doğru koştuk” diye nasıl geldiklerini anlattı.

Musabay kötü düşüncelerinden uzaklaşamadığında, Birmağan iyi birisi olmak için, ilk olarak gece adam göndermişler. Birmağan’ın sarışın kadını diğerlerinden

farklılaşarak, Akbilek'in elini tutup kucaklayıp bırakmayanları ayıran kişi olarak çalışıyormuş. Sarışın kadın beklemeden:

“Duyduğumda kendi çocuğumuzdan beter acıdık... Ne yapalım, çare var mı?” dedi.

Emir'in bir arkadaşı:

“Akrabanın akrabalığı böyle durumlarda gözükmüş” -diye Bozingen'e gözünün ucuyla baktı. “Normalde aktiftin, bugün nerede kaldın?” dermiş gibiydi.

148

Çünkü Musabay'ın Mamırbay'la arasındaki durumları bilirdi. Musabay'ın atını çalan kişiyle bu adam dünürdü. Adam onu söylediğinde, sarışın kadın kendini farklı gösterip, omuzunu bir kaldırarak:

“E, o ne demek... Biz şu bu Kazak gibi bok hariç hiç bir şeyi kıla dizemeyiz” diye geliyordu. Birmağan oturarak:

“Ne gerek vardı şimdi bu lafi söylemeye!” –diye kadını durdurdu.

Bu sözün hepsi Bozingen'e yara gibi değdi. Çıt demeye laf bulamayıp, sessizce, baykuş gibi dudakları sessiz kaldı. Gece şu homurdayan domuz bir ata dokunduğunda, bugün Bozingen bu sözü duyar mıydı? Çürük köpek! Birkaç yerde öldürdü!

Kümsinay çayın hazır olduğunu işaretle bildirdi. Köy adamları dışarı çıktı. Sarışın kadın Akbilek'i evine misafiriğe davet edip, Emir ise Tanrı yar olsun deyip, köye dönmek için müsaade istedi. Birmağan da kalmalarını istemişti, misafirler acelesi var olduklarını söyledi.

“O zaman, Akbilek'i seki atımı hazırlayıp kendim götürüvereyim” -diye Birmağan dışarı çıktı.

Bozingen'e bu işin üzerine geldi. Evine geldikten sonra:

“Her zaman evden çıkmayan, kerata! Otur şimdi şeytan gibi!” diye kocasını yine azarladı.

Musabay sessiz kaldı. Kadın dediğin bir başlarsa sabaha kadar rahat bırakır mıydı? Kendinin bildiği bir becerikliği olmadığından, Musabay kadına her şeyini

emanet edip ondan Pir yapmış. Kadını olmazsa, bu Birmağan'ın kölesi değil miydi? Birmağan'ın kıymetinin azalmasıdır, yoksa bunun yanında o insandır. Birmağan'ın kıymeti eksilmeseydi geçen senenin seçiminde aulnay olarak insan sırasına girmişti. Ondan önce bu adam mıydı ki? Bir zavallı köpekti.

Şu Birmağan seki atına yorgan koyarak eyerleyip, Akbilek'i bindirir, bir yürük ata binerek beraber yola çıktılar.

Divane bırakıp kendinin istediği yere gitmişti.

Yolda gelirken Emir ağaları onu konuşuyordu ve divaneye rastladığı iyi olmuştur diyorlar, divanenin de faydası olduğunu, onun yürümediği bayır yok diyorlardı, fakat dilenci olmadığını, yaz kış demeden çıplak ayakla gezdiğinin boşu boşuna olmadığını söylediler. Ondan sonra tutuklanan beyazlardan ve Mukaş'tan bahsettiler.

Akbilek aralarında yavaş gelirken, aşağıya doğru bakıp geliyordu, konuşmalarını dikkate aldı. Beyazların tutuklandığını o anda öğrendi... Geçende inin içinde gizlenip yatarken yanına gelip, “Dur, bekle!” diye giden Kazak Mukaş olduğunun şu an farkına vardı. Geçmiş günleri yavaş yavaş hatırlayıp, siyah bıyıklıya da sıra geldi, onun çeşitli huyları ve yaptıkları gözünün önünden geçti. Artık bu ağalarının arasında köyüne doğru geldiğine şaşırı, şaşırmakla kalmadı, kendini sanki bir haram çalınmış hayvan gibi hissederek ve babasına haram götürülecek gibi geldi. Artık eskisi gibi çocuk bedeni kirlenip, haram kalmış gibiydi,

149

eskisi gibi temiz, bembeyaz göğsüne artık kara kuzgun uyva kurmuş gibiydi, günahın ne olduğunu bilmeyen beyaz yüreği haramlığın çeşit çeşidini öğrenip, eskisi gibi kızlık dönemi artık bir kadın haline dönmüş gibi, bu kirlenmiş bedeni, canının günahıdır, hayatı boyunca temizlenmez gibiydi. Kendi köyünün dağına, toprağına yaklaştıkça temiz yeri basmaya kendinden utandı, vurularak ölmeye önce siyah bıyıklının tüfeğine neden engel oldum diye pişman oldu kendine: Köpek yalayıp giden tabak gibi, kendi bedenini de, nefesini de haram diye bildi...

Bu haram nefesiyle, haram ağzıyla babamın nurlu yüzüne nasıl bakacağım, nasıl da ona haramlığı bulaştıracağım? Hüda'dan korkmadan, onun kutsal olan mescit gibi evine nasıl gireceğim? “Kafirin” öpmüş, okşamış ayağıyla seccadeyi döşeyen yere

nasıl rahat rahat basacağım? “Kafiri” kucaklayan haram ellerimle babamın saf sofrasına nasıl götüreceğim, nasıl bir tabaktan yemek yiyeceğim? Bunu önceden düşünseydin! Bunları hatırlasaydım! Sadece kendimi düşünmüş durmuşum, ya pirim hey! Bunlar benim hakkında ne düşünüyorlar acaba? Beni haram olmadan temiz geliyor diye kim düşünür ki? Yoksa benim hayatta kaldığımdan daha öldüğümü mü istediler? Kim bilir, belki öyle olmuştur. Beni gördüklerinde, “Şunun adamın Rus’un kirlettiği kızdır” diye kim olursa olsun öyle düşünüyorlar galiba! Veya biri ya babamla, ya da benimle tartıştığı sırada söyleyivereceği bellidir...

Aman! Ya Benim nişanlım? O artık benim etrafıma yanaşır mı? Rus’tan kalmış bir çöpüne yapsın artık? Hiç olmazsa bozulmayan kaymak ona nasip olmadı... O benimle evlenmezse başka kim evlenir benimle? Ben ise halkın ünlü gözüne engel olan siğili oldum! Aklımı kaybeden ben bunu önceden farketseydim! Dün gece haram bedenimi kurt parçalayıp, neden yemedi acaba.?!

Beni gördüklerinde köylerin ve evin insanları ürkecekler! Ben değiştim artık, kadına döndüm, yaşlandım. Gözümün önü sadece damgadır, etim de bedenim boş kalmış gibi, belim eğilip, arkadan bakınca gözükür, ayaklarım açılıp, yürüyüşümden bile yanıldım. Bende ne hal kaldı ki? Dudaklarım susamış gibi, yanaklarım da zayıfladı. Rus’un aynasına baktığımda, yüzüm değişmiş gibiydi.

150

Yaşıma gelmeden yaşlı kadın yaptın, Yaradan! Ben artık babama kurt hastalığından beter asalak oldum ya! Ben ölmeden benden kurtulur mu?..

Hey, Tanrım! Bu yolda beni kazaya maruz bırak! Altımdaki at düşüp altında kalayım ve dilsiz öleyim! Ya da dünya ikiye ayrılın da yutsun beni! Yoksa üzerimizden kara bulut gelip şimşek çaksın beni! Yoksa şeytan gelip boğsun! Yoksa o günkü dolaşıp gelen Rus beni de götürseydi. Hiç olmazsa aklımı bilip canlı gitmektense, babamın önüne götürdüklerinde sadece kirpiklerimi kıpırdayıp yatsaydım!

Akbilek göğe baktı- gökte bir yerde durmayan bulutlar toplanmıyorlar; yere baktı yer yerindedir, kıpırdamıyor; tökezler mi acaba diye, ökçesine tepindi seki at hiç tökezlemedi, diğer atlar da yavaş yavaş, çok hızlı çabalasan da sallanarak geliyorlar. Akbilek yanındaki ağalarına baktı. Ağaları Akbilek’e bakmadılar, gözleri sadece

öndeler, okşayıp kırbaçla, “Köye ne zaman ulaşırız?” dermiş gibi tebingileri⁵¹ tıngırdayıp geliyor.

Akbilek önüne baktı. Bakarsa köye yaklaşmış. Köye geldiğinde ağlamak istedi. İşte, bunları gören köy kadınları Akbilek’in evine doğru koşuştular. İşte, kendi evinin köpekleri de uludu. İşte, buzağılar da Akbilek’le görüşecek kişi gibi buraya bakarak mölediler. İşte, bazı ses çıkaran kadınların acı çığlıklarını duydu. Toprak dünya gürültü patırtı seslerle dolmuş gibiydi. Can yarası şu sestten yenilmiş gibiydi, çok karışık sese eşlik edip, Akbilek de ağladı, iki gözü yaşa doldu, parlayan güneş perdelenmiş gibi bulanıklaştı, önü toz duman oldu. O dumanın içinde başı ağaran insanlar kolundan tutup, dayayıp, bir yere getirdiler ve büyük bir adamın üstüne bıraktılar. Akbilek ağlamaya devam etti...

Zavallı Akbilek! Sen ağlamasan kim ağlar? Taş memesini yumuşatan, taş rahimini genişleten iyi yürekli anandan ayrıldın! Gelecekteki bahtını hayatının anahtarı gibi görürse de, sarı yağ gibi saklayan altın hazinesinden ayrıldı! Ar namusun döküldü, insaniyetin kayboldu. Gencecik kalbin daha çarpmadan ateşe döndü. Yeni çıkmış lale yetişmeden yok oldu. Mum, ışık gibi genç canı yanmadan köz oldu. Şırmamış, nazlanmış çocukluğu kapa koymuş yemek gibi durdu kaldı.

151

Ağla, yaşını dök! Yaşınla kederlerin gitsin! Yaşınla deniz biriksin! Denizi fırtına dalgalandırsın! Coşsun dalga, coşsun! Seni ağlatan kötüler boğulsun suyunda zehirlensin! Kadın kızı dul kalarak, senin gibi sızlasın!

51Ayaklarını korumak için deriden yapılan at malzemesi

İKİNCİ BÖLÜM

Tüfeğin kurşunu çıktığı yerini avuç gibi deliyor, yok ediyor. Tedavi almazsa, daha kötüleşirse kurşun değmiş adam kısa sürede iyileşmez. Bu tüfeğin kurşunu Bekbolat'ın omuzuna yandan değmiş ve arkaya doğru delmiş çıkmış. “Buna sormakta⁵²da çekmemiz gerekiyor... Malın dışkısı bile bin yaraya ilaç olur...” diye herkes çeşit çeşit şifa, tedavisi için yorumlar söylerken, şehirden gelen bir “ünistirik”⁵³: “Doktor bakmazsa, ölecek” demişti ve Bekbolat'ı merkeze götürmüştü. Mamırbay'ın Tölegen'i nasıl olsa kayın ağasıdır, gittikten sonra ofisten ofise koşarak, hastaneye yatırmak için izin kağıdı almıştı.

Bekbolat'ın hastanede bulunmasında 20 gün dolmuştur. Doktorların bakımı iyi olmuştur. 15 gün dolduğunda elini toparlayıp, yarası kapanmaya başladı. İlk sıralarda hastanenin sarı yatağına pis ilaçlar, otlu yemeklerine alışamıyordu, beğenmeden, sıkılıp, endişe içinde yatsa da, gün geçtikçe hastaneyi sahiplenmiş gibi alışmıştı.

Doktor güneş ışığına çıkıp oturmasına izin verdi ve Bekbolat bir gün dışarı çıktı.

Üzerine bembeyaz giymiş, beyaz örtü takmış ensesinden bir kere bağlamış sarı hemşireler hızlıca girip çıkıyorlar, ellerinde şişe, çaydanlık, örtü, leğenleri vardır. Bıyığını tazi köpeğin kuyruğu gibi sallayan, saçını anası yalamış buzağı gibi tarayıp, beyaz kıyafetli parlayıp doktor da hemşirelere Rusça hastanın yattığı evleri işaretleyip, bir görev veriyor. Hastanenin duvarları, tabanı, tavanı da planya çekmiş gibi dümdüz ve çok titizce temizlenmiş tertemizdir. Bunları gördükten sonra kendisi iyileşmişti, Bekbolat: “Hasta nasıl iyileşmesin?” diye düşündü.

152

Ayağının ucunda ve ökçesinde bir şey kalmamış, sallanan çorap, üzerinde kayın renkli yakalı uzun sarı kaftanı, başında beyaz örtüsü olan Bekbolat sudan çıkmış fare gibi gevşeyip girişten yavaş ilerleyip, etrafına bakınıp doktorun yanından geçti. Doktor “Neden gidiyorsun? dermiş gibi, Bekbolat'ın yüzüne dikkatlice baktı, izin verdiğini hatırladıktan sonra, “Gidebilirsin” dermiş gibi kirpiğini bir çarptı. Eskisi gibi girişin bu tarafına o tarafına giderek kemiklerini sertleştirmişti, kendine gelmiş gibidir.

52Haşlayıp kaynatılan devenin yünü

53Not* bilinmedik kelime hint-türk olabilir veya instruktur-eğitmen anlamında

Bekbolat dış kapıyı açıp dışarı çıktı. Hastanenin dört duvarı, tabut gibi yatağı, pis kokulu ilaçları sinmiş, güneşi parlayan, havası açık, gök yüzünü gördüğünde boyu da rahatlayıp, yüzü gülümseyip, rengi güzelleşip, neşelenip, sevinip, iyi şeyler düşünerek memlekete doğru ilerledi... Memleketine hemen dönmek istedi. Yar dediğinde aklına hemen Akbilek geldi. “Ben, işte, Hüda’nın parlayan güneşini gördüm, iyileştim. O ise bugünlerde ne durumda acaba? Yoksa tutuklu olarak iki gözü yaşa dolmuş halde mi? Yoksa Ruslar öldürdüler mi? Yoksa sarı Rusla kucaklaşarak oturuyorlar mı? Yoksa herkes saldırarak...” gibi çeşitli düşüncelere daldı, koşarak gelirken yüksek kayanın kenarına durup kalmış insan gibi, vücudu titreyip, kalbinin olduğu yeri bir nazik kıl gibi kopacak sanki. Bu düşünceyi Bekbolat yaranın yüzü iyileşecek gündüz de, gece de, kayanın kenarına bir kere değil, yüz, bin kere dayanmıştı, kalbinin ince kılı o kadar atmıştı ki, yine de bu sefer kalbinin atışı öncekilere benzemedi. Bu sefer Akbilek’i düşünmem derse de, geniş bozkır, özgürlük, rahat hayatını hatırladıkça Akbilek de isteksiz şu güzel hayatın çiçeği gibi parlayıp göz önüne gelip durdu.

Bekbolat hastanede iken, Tölegen iki üç kere gelip, durumunu sormuştu. Tölegen de iyi biri, delikanlı yiğit. Geldiğinde: “Yaran nasıl? İyileştin mi?

153

Yemeğe iştahın var mı?” gibi sadece halini hatırlarını sorardı. Tölegen kayınağası olduğundan, Bekbolat Akbilek hakkında sormaya utanırdı. Kız kardeşi hakkında o da laf etmezdi. Kendisi bir şeyler der mi diye, Bekbolat halkın durumunu sorar dururdu, Tölegen ise: “O zaman iyidir hali... Başka da haber yoktur galiba...” diye, Akbilek’i sormaya çekinirdi. “Anasını öldürüp, kız kardeşini alıp gittiğinde onları gözüyle gidip görmeyen, onlara bir yardımı dokunmayan nasıl bir insandır? Eskiden böyle soğuk birisimiydi? Şehirde yaşayarak soğuk mu oldu yoksa? Bunun iyiliğini babası ne zaman görecek?” gibi sorular Bekbolat’ın aklına kaç kere gelse de, kendine bir şey demeye cesaret edemedi. Çünkü soğuk demek isterse de Bekbolat’ı sürükleyip doktora gösteriyor, halini sorar durur, gelip giderdi. Kız kardeşi nasıl olsa gitti. “Artık benden ne umut beklenir ki” gibi düşünceler aklına geldikçe, Bekbolat Tölegen’in nasıl birisi olduğunu çıkaramıyor, kafası şişerdi. Bekbolat’ın çekingen olması da bu Tölegen’in gizemli olmasıydı.

Artık dışarıya çıkınca, Bekbolat Akbilek'in ne durumda olduğunu öğrenmek için çabaladı... Nasıl, kimden haber alacak? Burada Kazak var mı acaba? Dün yataktayken bir Kazak'ın kapının önünden geçtiğini görmüştü, o Kazak kaybolup gitti neredeyse. O kimmiş acaba?... Yoksa doktora randevu için gelen

154

Kazaklardan yok mu? –diye duvarın kenarından geçerek, dış kapının oradan köşeyi geçti. Geçerken, hastanenin giriş kapısının merdivenine oturarak, bir iki tımaklı Kazak konuşuyorlar. Bekbolat aradığını bulmuş gibi çok sevindi:

“Es selamunaleyküm!” dedi.

Yana çevirilip aşağı bakarak konuşup duran iki erkek Kazak hemen baktılar. Kendi yurdunun Kazak'ı sevimsiz biri baktı. Ayağında Rus çizmesi, küçük kaftanlı, küçük siyah tımaklı, ağzı başı incecik, hocanın dediği gibi hayırlı, esmer yiğit, gözleri parlayıp, dudaklarını kıpırdattı. Bekbolat selam verdi.

155

Oynak gözlü yiğit “Seni kim çağırdı buraya” dermiş gibi, düzgün selamını almadı bile. Bekbolat geldikten sonra, konuşmalarını hemen kesti. Bu onlara iyi gelmedi biliyorum: kalın çizmeli Kazak Bekbolat'ın adını soyadını sordu. Bekbolat adını söyledikten hemen sonra oynak gözlerini oğlana çevirip:

“E, Bekbolat siz miydiniz? Oturun” diye kayarak yer verdi. “O günkü kurşun giren oğlan sensin ha” diye tanıdılar.

Bekbolat:

“Sizi ben çıkaramadım” diye baktı.

“Ben Takır'ın Jıltır'ıyım” diye Takır'ın Jıltır'ını bilmeyen Kazak yokmuş gibi, “Jıltır” dediğinde gülümsedi, kafasını bir sallayıp, kendi adıyla gurur duyduğunu gösterdi. “Bu adam Musatay dediğin bizim kardeşidir” dedi.

“Takır'ın Jıltır'ı” dediğinde Bekbolat:

“E, duymuştum” dedi.

Jıltır çabucak baktı ve:

“Beni kim diye duydunuz” diye sordu. Bekbolat biraz durdu ve:

“Okumuş, becerikli yiğit diye duydum” dedi.

Bekbolat onu dedikten sonra:

“Halkın gözyaşı için Matay’ın Aben’iyle beraberiz. Sonunu bir Allah bilir” diye kaz görmüş aladoğan gibi bir şeyi yutacak sanki.

Bekbolat evet dermiş gibi:

“E”-dedi.

“E” demesi; “Eceli gelmiş karga aladoğanla oynar” dedikleri budur!

156

Aben kimdir? Bu kimdir? O aslan bu da faredir. O sekiz bolıs halkı, bir büyük bölgeyi kendisi yöneten Aben değil miydi? O Petersburg’a da gitmiş, kralın da gözüne girmiş Aben değil miydi? Onunla tartışacak bunun ne haddi ne de gücü vardır? Zayıf incecik oğlan... diye aklından geçirdi. Fakat Bekbolat bu düşüncesini neden dışarı atsın, canı sıkılmış kişidir: havadan sudan konuşmaya başladılar.

Jıltır’ın bilmeyen haberi, duymayan dedikodusu yoktur, akıp gelen bir sözdür kendisi. Ağız ağızına değmeden konuşur durur. O konuştuğu Bekbolat’ın ağızı açık kalmış, rahatlamaya başladı. O halk partisini, seçimini, kimin rüşvet aldığını, kimin evinin, malının soyulduğunu, kimin kadını, kızı gittiğini, kimlerin kavga ettiğini, tartıştığını, kırmızı ile beyazın savaştığını kimin kafası davada kaldığını, kimin üzerinden şikayet edilip gazetelere basıldığını, kimin hapishaneye girdiğini, kimin çıkarıldığını, kimin kefil aradığını her şeyi sırayla anlattı. Onun tanımadığı muhtar, konuşmadığı kişisi, bilmediği kanunu da yoktur. Bunun hepsini gözüyle görüp, eliyle tutmuş gibi, su dökülmemiş gibi, inandırarak, tüm gücüyle, Rusçayı da arada sırada karıştırarak konuşuyordu. Deminki gibi değil, Bekbolat Jıltır’ın sözüne inanmaya başladı, inanarak değil şaşarak dinliyordu. Aynı anda böyle haberleri, böyle lafları, yasayı bilen nasıl bir konuşmacıdır, ne kadar çok şey biliyor ve şaşırılmayı devam etti. Sözüünün arasında durmadan biri konuşup diğeri de konuşmayı devam ettiğinde, kalın kamışın içinden kaçan tavşanı görmüş tazı gibi

157

Bekbolat hangi sözünde tutacağını bilemeden şaşakaldı. Şaşkalsa da, onun söylediği her haber kulağına yağ gibi geldi ve haber Karaşat'taki beyazların ele düşmesiydi. Bunu duyduğunda Bekbolat:

“E, Aferin!... Aman! Herkesi mi almışlar?”-dedi.

“Herkesi. Hatta birini bile bırakmadan getirmişler.

“Akbilek neredeymiş acaba?” –gibi soru Bekbolat’ın dilinin ucuna gelivermiş, fakat tüm memleketin adamı oturduğundan sormaya utandı: “Rus’un rezil edip bıraktığı kızını neden soruyor?” –diye dalga geçecek diye düşündü. Bekbolat’ın soruları çoğalıp, konuşmanın sonu olmayacağını hissedip, memleketin adamı “tekrar bakarım, işim vardı” diye kalktı. O gidince Bekbolat ne yapacağını bilemeden Jıtır’a baktı durdu. O saatte bir gizlice söz söyleyecekmiş gibi gözünü açıp kapatıp:

“Sizden bir şey sormak istemiştım” –dedi.

“Söyleyin, söyleyin” –diye Jıtır dinledi.

“Mamırbay’ın kızını ne durumda? Onun hakkında duymadınız mı?” – dedi.

“Yok. duymadım. Beyazların kendisi dün akşam getirdiler. Öğrenebilirsin.

158

Onun dediği gibi senin nişanlanmış. Jalko! Jalko!(çok yazık)”-dedi.

“Ya Pirim,hey! Eğer şans varsa bana bir bilgi verirseniz”...

“Pekala. Bugün,yarın öğrenip iletirim. Her gün memlekette bir kişi geliyor... Fakat onun artık neye faydası olur ki?” –dedi.

“Neye faydası mı olur?” lafı Bekbolat’a ağır geldi: Halkın efsaneleri de böyleymiş demek diye düşündü. Bekbolat biraz üzülerek:

“Olsun” – dedi.

Jıtır öğrenip söyleyeceğini ilettili. Tam o sırada kapıdan beyaz giysili hemşire girip:

“Hey, Kırgız!.. Doktor...” –diye Bekbolat’a Rusça konuşup parmağıyla işaretleyip çağırdı.

Bekbolat yerinden kalkarken, Jıtır hemşireye kaşını çatıp başını salladı ve Rusça cevap vererek Bekbolat'a bakıp:

“Kırgız” –diye aşağılamasını hala bırakmadılar, çıplak gezenler! “Yoldaş”, “Grajdan” diye neden söylemedin? dedim” –dedi.

Bekbolat gülümseyip, öne doğru:

“İşte! Bunlara da aygır bulunsun!” –diye hastaneye girdi.

“E, ünlü Jıtır bu demek ha!” –dedi Bekbolat koridorda gelirken.

Bekbolat'ı yemek yemeye çağırmışlar. Sac kaptaki sadece sudan ibaret çorbayı at gibi güzelce içmiş gibi oldu. Çorba içti mi su içti mi farkına bile varmadı: Düşünceleri bölünüp, hayali dışarıda geziyordu.

Akbilek Rusların elinde mi öldü acaba? Yaşıyor mu? Ölü ise, laf da yok. Ya yaşıyorsa, ya evine gelirse, o zaman nasıl olacak? Rusların elinden çıkan kızı bunlar alır mı? Almaz mı? Bütün millete adı çıkıp, namusu kirlenmiş kızla nasıl evlenir? İki lafın birinde dost arkadaşları yüzüne basarak söylerler. O bir sevdiğine basılmış damgadır. Fakat aslını düşündükçe, Akbilek zavallının ne suçu vardı? Kendi isteğiyle gitmedi, kaderin kendisi götürdü. Bu almazsa bunu kim alacak? İnsan da almaz, yoksa bu başka birini alır. O da havaya bakan biri çıkar. Akbilek'i kendisi gidip istemişti. Öyle bir kız bu tarafta yoktur.

Bunlar üç kişi kuş avlarken ilk gittiklerinde onun yüzü nasıl güzeldi! Alnı açık, boynu kaz gibi, gözleri badem gibi, dudakları ince, çok güzel bir kızdı! Bedeninde bir eksik bulunmayan, yeni çıkıp gelen narin ot gibiydi. Saçbağını⁵⁴ şingirdatıp hemen kalktığı, diziyile beyaz elbisesini sürerek, yavaşlayıp gelen kutu gibi nazlana adım attıkları, dışarıdayken yengesiyle fısıldayıp konuştuğu, sesi gümüş gibi tatlı gülüşü, yavaş gülümseyip gelerek, çayı demleyip, yalan çekinmiş gibi, üç parmağının ucuyla kap kacakları verdiği, uzun uzun koyu kirpiklerini usulca

159

çatarak, bazen gözünün altıyla bir baktığını, bunun kap kacaklarına farketmeden bir şeker attığını... Bir arkadaşı konuştuğunda:

54Kızların saçını ördüğünde kullanılan takı

“Bu tarafın kurnazları nasıl da dikkatlidir! Aladoğanı uzaklardan görürler,” dediğinde:

“Aladoğanların şahin gibidir ondan” –diye gülümseyen anası: “Akbilekciğim, misafirleri yolla!” –dediğinde, yengesiyle beraber bunların atını çözüp, nazik ince eliyle dayayıp yolladığı; “Hoşça kalın!” dediğinde gözüyle bir bakması, başını nazikçe eğip, arkalarından bakıp durması, hepsi hepsi o vakitteki gibi gözünün önüne geldi.

Eskiden kız görmemiş kişi gibi düşmemeyim diye, kendi kendini bu kadar tutmak isterse de, Akbilek’in yürüyüşünü, gülüşünü, bakışını görüp, duydukça aklını kaybetmiş gibi, “Bu kız için canımı feda ederim!” diye kendine söz verdiği nerededir? Akbilek farklıydı. Özellikle onun sesi, onun gülüşü insanoğlunda yoktur. Yoksa uslu duran, nazik sesli kulunun, veya gece gece gölün üzerinde öten kuğunun sesi midir? Hayır, onun hiçbirine benzemez. Sakin konuşursa genç botanın⁵⁵ sesi gibi, sesli konuşursa bu sese gümüş zil takmış gibi mi, nasıl, fakat gırtlaktan, hayır gırtlak değil göğsünden şingirtili sihirli yabancı sesler tam kalbine gelip ulaşırdı. O zaman boyun eriyip, canın eğilirdi. Yine de , yine de bu sesi duymak isteyip, tutkulanırdın. O gülerse, bu faninin hepsi gülüyormuş gibi, nerede oturduğunu bile unutturdun. Diğer kadınlar onun bir tırnağı kadar, attığı bir adımı kadar olamazdı. Ve bunun gibi Akbilek’i Bekbolat gerçekten unuttu mu yoksa? Halkın dedikodusundan korkarak, gerçekten almaz mı? Boşver, o olmazsa hayatı ilginç olmaz. Diğer kızla evlense bile onun silueti gözünün önünden gitmez. Hayatı boyunca pişman olur... Nasıl olsa Akbilek’in haberini tez zamanda öğrenmeli.

O gün, gece gündüz sonraki gün de Bekbolat’ın aklından Akbilek çıkmadı. Onu nasıl kötü insanlara karıştırıp, ondan nasıl öğrenir, nefret eder, uzaklaşsa bile, ilk gördüğü gün aklına gelip, tüm düşündüklerini rüzgarla kovmuş duman gibi giderir eskisi gibi melek gibi, Akbilek göz önüne gelir dururdu. Onu bu kadar düşünürüm diye, evdeki atını, kuşunu, tüfeğini, av avladığını hatırladıkça olmuyor. At, kuş, av, eğlence gezmeler, düğün, toylar hepsi de tek onun kafasında gibi, hepsi de onun etrafında dolanıyor gibi gözüksü durdu. Hepsini Akbilek kendisiyle götürmüş gibi. Nasıl olduğunu kendisi de anlamadı.

55Deve yavrusu

Bekbolat bir girer, bir çıkar, dayanamadı. Jıltır'a birkaç kez rastladı fakat haber yok, birkaç kere de sordu. Tekrar sorup durmaya da utandı. Tüm dünyanın kumandası Jıltır'ın elindeymiş gibi, Jıltır'ı görmek istiyor tekrar. Ancak Jıltır rastgele tek Kazakla konuşup duramaz. Jıltır'a yeni birisi gelip konuştuğunda: "E, bu Akbilek'ten bir haber getirmiş olabilir" -diye düşündü. O umudu olmadı.

Bekbolat kapının önünde merdivenin direğine dayanarak duruyordu. Ahırdaki tepecikler üstünde bir Kazakla ağız ağzına yapışarak Jıltır oturuyordu. Ve sonra o Kazak'ı gönderip, Jıltır kaftanını düzeltip, kafasını sallayıp, sert adım atarak Bekbolat'a geldi. Geldiğinde:

"Vot, julik, vot maşennik!" (işte, Julik, işte dolandırıcı) -diye Rusçayla, konuşuverdi.

"O nedir? Ne yapmış?"

"Şorty znat! (Kahrolsun) Yolda gelen postayı tartışa çekişe kargolardan ayrılmış, postacı ise kaçıp gitmiş diye, belasını ona çevirdi.

Bekbolat durumu sorduğunda, Jıltır anlatmıştı. Matay'ın Aben'i bolısa düşman olmuş... Bolıs Aben'in üzerinden karar yapılarak, on aulınay'ın mühürünü alıp, postayla şehre gönderdiğinde, onu duyan Aben üç adam göndertmiş. Üç adam yolda ihbarcıyı kovarak yetişmişler, postasını çekip almış, onu yaya bırakmış, postayı alıp şehre gitmişler. Kararı yok edip, diğer kağıtları ofise emanet etmişler. "İhbarcı bize belasını bulaştırır diye, altımdaki tek atımı vermedikten sonra, postasını bırakıp gitmiş, bırakılan postaları toplayıp teslim etmek için getirmiştik" diyorlar. Bolıs Jıltır'ın adamıymış. Karar, kırmızı diye öğreten Jıltır olmalı. Şu iş yapılmadıktan sonra, Jıltır'ın sinirlenerek, "Şort znatı" söylemesinin sebebi buymuş.

"Farketmez, içine su doldurulmuş. Evrakları gubernyeye çoktan gönderilmiştir. Bugün olmazsa, yarın kapatırım. Hüda bilir! Onu kapatmazsam, Jıltır adım yok olsun!" - diye Jıltır sinirlenip, "şort znatını" söyleyip sonra durdu. Jıltır durduktan sonra, Bekbolat diğer haberi almak için ve sözü diğer tarafa çevirmek için:

"Deminki o Rusça giyinmiş görevdeki oğlan mı?" -diye sordu.

Jıltır hemen cevaplayıp:

"E, o "şekenin" ajanıdır" - dedi.

“Şeke” ile “ajanı” bilmeyen Kazak yoktur, Bekbolat:

“Onun arası nasıl sizinle?” –diye sordu.

“Bizim adamlar bazen ofiste olmaz mı? “Şekenin” kendisi bizim adamdır!” – dedi.

“O zaman sizi nasıl kapattı?” - dediğinde:

“Oy, evladım! Onun bir çaresi vardır” –diye Jıltır gülümsedi. “Beni kapatıp oturamaz. Ben yarım çıkarım. Nereden gördün benim hapishanede oturduğumu? Yolunu buldum ve hastaneye geldim” – diye elini bir kere salladı.

Bekbolat yine bir iki laf ederek, kızdan haber sordu.

Jıltır:

“Hayır, hala yoktur... Kız deyince, boş ver kızı mıızı” –dedi.

Bekbolat:

“E, kızın neyi vardır?”

“Şort znat!.. şu ajan bir ilginç konuşmada bulundu.

“Ne konuşması?” dediğinde, Jıltır bunu söyledi:

“Burada Madişe adlı bir öğretmen kız varmış. Sen bilemezsin belki. Kendisi yarım Kazak. Eskiden bir çadırdaki sarı nogaylar yaşamış... Lapke tutan. Onun kadını Kazakmış. Üç kızı da olmuş: Hadişe, Madişe, Zağıpe adlı. Hepsini yürükmuş (hızlı koşan). Madişe’si gencecik kızmış. Geçen sene Semey’e gidip okumuş, öğretmen olarak dönmüş. O Madişe birkaç komutanlarla çıkmış. Onun

160

atına binip gezer dururmuş. Gece bahçede bir şey kıpırdamış. Bahçe nöbetçisi yaşlı adam bu nedir diye hemen geldiğinde, ikisi iki tarafa kaçmışlar. Bir şey ağarmış olarak gözükmüş. Bakarsa kısa şalvarı kalmış. Yaşlı adam şalvarı alıp “Şekeye” teslim etmiş. “Şeke” Madişeyi çağırıp gelmiş ve: “Bunu tanır mısın?” demiş, bir şalvarını alıp, bir ağlamış. Eyvah, rezillik!.. Az önce bunu söyleyip gülmüştük... Bu kız kafire çare yoktur... Kazak ile Nogay yetmedi?..” dedi.

Kızı böyle sövdüğüne Bekbolat’ın canı acıdı ve Akbilek’i kurtarmak için:

“Kendi isteğiyle böyle yaparmış!” –dedi.

“E, bu şehrin kızlarına paran olursa yeterli” –diye Jıltır geçmiş bir olayı anlattı.

Bekbolat dinlerken:

“Şehir dediğin bir bozulmuş yerdir” –dedi durdu. Bunu demesinin sebebi de Akbilek’e bir şey dokundurmak istememesidir.

Bunları konuşurken küçük kapıyı açıp, bir Kazak içeri girdi.

“E, Janğırbay, çoluk çocuk iyiler mi?” -diye Jıltır uçarak kalktı, hemen selam verdi. Halkın iyiliğini sorduktan sonra Jıltır Janbırbay’ı alıp, deminki tepenin üstüne geldiler. Konuştu, konuştu. Bekbolat’ın iki gözü onlardadır. Tam o sırada Jıltır’ın gözü Bekbolat’a bakarak, Janbırbay’ı dürtüp, bir şey sormuş gibi oldu. Janbırbay cevap vermişti, Jıltır yavaş yavaş yine sordu. Ve sonra Bekbolat’a sallayıp elini salladı.

“Müjde!” – dedi.

Bekbolat gülümseyip:

“E,e”den başka bir şey demedi.

“Kız sağ sağlam evine dönmüş.” – dedi.

“Ya Pirim hey, doğru mu? Ya Pirim, hey, doğru mu?”-deyip durdu.

“Yalan mı söyleyelim?” dedikten sonra:

“Ya Pirim, hey, e, Ya Pirim, hey,e! –başka bir şey bulamadı.

Bekbolat o kadar mutlu oldu ki, Akbilek’i Rus’un götürdüğünü, rezil olduğunu da unuttu. Akbilek tam bir fırtınada, yağmurda, ormanda kaybolmuş ve bulunmuş gibi geldi ona. Sevindikçe Akbilek temiz,

161

Akbilek meleği gibi oldu. “Canım, sevlem! Gözü masumca bakıp nerede oturuyor şu an? Kurban olduğum!” dermiş gibi Akbilek’e tamamen bağlandı. Babası pazardan gelmiş çocuk gibi sevinip, Bekbolat gülümseyip hastaneye girdi. Akli başi doktordan ne zaman taburcu olacağı günü sormaktı.

Sonraki gün buluştuklarında, Jıltır yine Matay’ın Aben’ini kötileyip:

“Ben yine bir kere şikayet edeceğim. Senin adından verirsek nasıl olurdu?” demişti.

Bekbolat ürküdü. Önceleri böyle kağıt kalem işlerine karışmazdı, tüfekte vurma, kuş alma, gençlik yaramazlıklar yapıp alışan delikanlı yiğitti:

“Canım, ben bunu yapamam. Böyle işle benim aram yok” diye şaşakaldı.

“Sen bir çekingen yiğit misin! Burada korkacak bir şey yok. Tüm delilleri, işte, benim elimde” -diye göğüs cebinden, birçok kağıdın arasından bir kağıdı çıkardı. Çıkardı ve: “İşte, işte, bu kağıt onu rezil eder. Gidecek yerine çoktan gönderilmiştir. Bu şornobay”(fotokopisi) –dedi. Dedi ve hiç bir şeye bakmadan, kağıdı alıp okumaya başladı.

Bekbolat çaresizce dinledi. Kim bilir belki, sonra bir şeye lazım olur, biz de dinleyelim.

“Semey gubpropkomuna.⁵⁶ Kopya “Kazak dili” başkanlığına. N. Uezi⁵⁷ Sartav bolısının Kazak’ı Jamanday Takotulı’ndan anlatma.

1. Sartav halkının tüm kanını içen, zenginliğini alan Matay çocuklarıdır. Sebebi de 1887’de Sartav halkına bolısınay yönetmen olmuştur. Ondan ibaret bu zamana kadar şaktı halkına emrinin yerine getirilmesi bir başkadır: Otonomi, hanlı halk gibidir.

Halka bakan vergiler, birleşik hem tüm maliyetleri, postacı at hem yolcu at, aulınay, büyükler seçimi hem elli başını seçme hepsi tek Matay çocuklarının altında olmuştur. Böyle kendi eliyle seçipyerleştiren aulınay büyükleri hem sıradaki büyükler ve hakemlerinin tüm işleri Aben Matayulı’nın elinde olmuş, kendisine lazım olduğunda basmış gitmiş”.

“Gerçek midir?”

“Biz nereden bilelim?”

162

“Dinle o zaman”.

56il evrak işleri yeri, valilik gibi
57bölge

2. “Ve halk arasında hırsızları çoğaltarak, Aben Matayulı onlardan iyi atlar toplamış. Aldığı atlardan bugünlerde elinde olanı: bir şüpheli seki at hırsız Ahmet Sağınayulı’ndan; doru at- hırsız Bosağa Salıkbayulı’ndan ve mavi at almışlar”.

“Ben bilmem”.

3. “Ve birinin kadını bozarak, serbest bırakıp, başka birisine satarmış. O işiyle şuanda bile devam ediyor. BeysenAbişoğlu’nunkadını bozup, KulıkBurjıkbayoğlu’nasatmış.

Vebirçokkişileriilan⁵⁸heraılnayagidip, misafiro olurmuş, ogittiğievinhayvanı okadaryağlı değilseonakendisidekararverir: şuatını, yani şudeveyivergiolarakvereceksindermiş. Buiştenkorktuğundankötü durumdayaşayan köylerkendileri çağırıpyağlı hayvanını keserverirlermiş”.

“Bunasılbiryalan?”

“Heryerigezdiğidoğrudur.”

4. “VeAbenMatayulı’nınköleleri: altı atçı, dördü gececi, ikisidegündüzcü, üç çoban, birigececi, ikisidegündüzcü, birdeveci, birsiğircısı varmış. İkievedörtbiyeşi (dişiatı sağankadın), ikitezektoplayanveikievdehayvanları sağacakaltı kadınvardır. Bunlarınhepsinebirkuruş paravermeden çalıştırmış. Sebebide: Birilerininduldavası, birilerinindemaldavası, birilerinindekadınalmakistemese, kimilerinkadını bozulmuş, kimilerihırsızolmuş, kimilerinidekölemdiye çalıştırmış. Böylesebepleşiniyaptırıyor. Hayatı boyunca “Çarkurtarıcıdan”sonrainsanı köleederektutantörenyoktu. 52 yıl olmuş. MüsafirJaytuğanoğlukoöleolarak çalışmış veatsürüsünebakmaktadır. Onun çocukları köle olarak koyunlarını güdüyorlarmış”.

“Bunlara ne dersin?”

“Bunları boş laf dersek olur mu? Zengin olduğundan köle almadan durur mu?..

58Yöneten kimse

5. “Ve 1914’te “Köpköl” adlı fabrika olmuş. Bu fabrikanın taş kömür döndüren makinesini Aben Matayoğlu almış, her puta 11 kuruştan hem tüm girenlere deher puta arasına 9 kuruştan hesap almış. Bir milyon put taş kömür alınmış.
163

6. O zaman bütün hamallardan toplam 20 bin som kâr kazanmış. O dönemlerde orta hesap orta at 20 somdan olurmuş. Ve tüm hamaldan bin at kâr kazanmıştır. O fabrikanın yönetmenine iki iyi at vererek, adamı olmuş, bir iyi tüfeğini almış ve üç ağızlısı, uzaktan iyi vururmuş. O sözleşmesi sonuna gelmiş, yöneticiye döneceği zaman, yardımcısı olan o iki atı çaldırır.
Böylece arkadaşına ihanet etmiş.”

“Bunları da mı duymadın?”

“Duyduk ama, bunlar boşuna değil”. Sözleşmeden kaç kar kazandığını nereden bileyim? Atını tekrar geri aldığı doğrudur.

7. “Ve 1916’da Saradır fuarında Petr Pavlov’un tüccarı olan Patkolla’nın 30 bin put topladığı vergileri sözleşmeye alıp, Ertis’e indirip vermeye her putuna bir somdan alıp, hamala 90 kuruştan vermiş, halkın üç bin somunun hakkını yediler. O dönemlerde koyun 6 somdu. Demek 500 koyun kâr kazanmış.

8. “Ve 25 Haziran 1916’da yasaya göre, fakir halkın işçilerini çağırdıklarında, Karabaş fabrikasından Aben Mataoğlu kurşun öğütecek sözleşmeyi alıp, o sözleşmeye alan vezor işten alıp kalacağım diye, aldığı kişilerinden 96 at alır hem o öğüttüğü kurşunun hakkını Aben Matayoğlu kendisi kâr yapar ve 19 ile 31 arasındaki oğlanların yerine çocuk yerleştirip, hem yalandan hasta olmuş, diğerlerinden kişi başı bir at almış, vermezsen, görürsün diye ürkütmüş. Bunlardan aldığı 140 attı. Dört kişi ortak olarak bölüp almışlar. Akıp Jamişbayoğlu, Tölemisoğlu...” diye sayarken, Jiltır mırıldanıp gider. Çünkü Seyit Bekbolat’ın babasıydı. Bekbolat ne yapacağını bilemeden:

“Hayır, bizim babamız sağlamdır...” - demişti.

“Sağ ise, sağdır” diye Jiltır yine okumaya devam etti:

164

9. “Ve 1919’dadivandakinöbetçiAleksiev’ledostolup, nefretedeninsanlarını hapishaneyekapattı. Onları çıkarırımıdiyebirçokparasını aldı. NöbetçiMatayoğlu’nunZemsky’nintoplatısınınbaşkanı olarakseçtiler.

BundansonarAbenMatayoğlu Şili, Şengeldiköylerinegidip, korkutarak 30 at getirdi”.

10. “VebuyıAğustosayındaKolçakhükümetiileZemstvoemirVerdidiye, yönetmenAbbasMatayoğluhalkaduyurdu: 130 binsomtoplayıpvergiverilsindiye, hementoplayıpvermezsenizasker çağırırızdiye, aulnaypostacılarını gönderip, tümadı geçenlerdenparalarını toplayıpalmışlar. Buparanın üçtenbirinivergiye, diğerinidebolısnayAbbasMatayoğlu, AbenMatayoğluhem...(mırıldanarakdurdı)hemdeauılınayJüsüoğlukârkazanmışlar ardiyehesaplıyoruz”.

“Buna itiraz etmiyorsun herhalde?”

“Ben ona neden itiraz edeyim? Para toplandı zaten. Fakat kimin kâr kazandığını kim bilir...”

“Bilmezsen, işte, dinle:”

11. “Ve Ağustos 1919 tarihinde Semey’e gidip, Kolçak hazinesi ile yakın olarak, askere 300 at vermek için anlaşmışlar. Evinegelip, 70 atgönderir, 70 binsomunkumaşını, 30 binsomun şifonunu, derisinihemyüzonbinsomunparasını getirmiş. Diğer 230 at içinKolçakhükümeti 500 somgöndermişler. Bundansonarhazineyeattoplayacağızdiye, halkınıyatlarını AbenMatayoğlu’nunverdiğiatlarıdagönderdiyetelgrafgöndermiş, göndermeden önce, sonunda 230 atMatayoğlu’nunelindehem...(mırıldanarak) ...oğlukarkazanmışlar...”

“Buseferbizimbabamızıyasalardanuzaklaşmıştırbunlarındasebebibudur.

“Bunabenimitirazımyok, fakatonlarlaberaberdir.”

“Onu şey yapsak olmaz mı?”

165

“Hayır, onu sonra konuşuruz...”

12. “Ve Kolçak hükümeti yıkılıp, beyazlar kaçtıklarında Aben Matayoğlunun önüne gelen bir Albay, bir kaptan kaç arkadaşları ile, hepsini ilk gelen kırmızılar tutuklamışlar. Bundan önce Stepansky bölümünün arkası Sartav’ın dışındaki Jamankala köyünden gitmeye hazırlanırken, Matayoğlu, Akbanoğlu, Ermekbayoğlu, Temirbayoğlu hem...oğlu diğer bolıstan kaç arkadaşları var beyazların 60 askerini tutuklamışlar. Bir makineli tüfek, birkaç at arabası, birkaç kıyafet, birkaç para ve hepsinden kâr kazanmış. Tutuklamakla beraber

kırmızılar gelip, aldığı şeyleri bulun diye ve sana ait atından bize iki yüz at hazırla diye emir vermişler. Ondan sonra Matayoğlu tutsaklarının eşyalarını toplanan halk kendileriyle beraber alıp gitmişler. Kimin aldığını bilmem fakat bir kişiyi yanına eşlik edelim, siz de kişi gönderin, onlar toplansın demişlerdi. Bölüm kaptanı üç asker ek olarak gönderip, 4 kişiyi mal toplamaya göndermişti. Matayoğlu halktan 200 at toplayıp verdiğinde, bunlar zayıf at fakir halkındır, sen de 200 yağlı at ver diye, sinirli şekilde emir vermiş. Halktan yine at topladığında bölümün fazla zamanı olmayıp, önceki 200 zayıf atla gitmişlerdi. O atların hepsi gitti. 10 at da geri gelmişti, onları Matayoğlu sahibine vermeden kendisi alır, çünkü yolcu ben gönderdim deyip, tutsaktaki malları toplayıp 3 kişiye 3 bin som, bir makineli tüfek verip, diğer birkaç silah, tüfek eşyalarını yukarıda adı geçen 3-4 adam kar olarak paylaşırlar...”

“Buna ne dersin?”

“Beyazın malından kar kazandılar halk”

13. “Bundan sonra halk için seçim çıktı. Sartav halkına gelen Şamen Aydarbekoğlu Matayoğlu ile konuşarak, 20 yıldan beri 3.kez aulnay başkanı olan Jüsipoğlu’nu bolısney olarak devrim komitesi seçerler. Çare yoktur, ağızla sormak yok, bir bolıs halkın tüm aulnay devkomunu⁵⁹da tek Matayoğlu yazıp verir. Bundan sonra kesmek için 40 öküz versin diye emir geldi ve öküzü olan 40 kişiyle paylaştık deyip, polisle toplayıp alır...”

“Gerçektir. Bizden de bir öküz aldılar.”

“O malları için hazineden para verildiğini de bilemeyiz. Verse de, bizim cadıların yediklerini bilmiyoruz”.

166

14. “Ve Matayoğlu iki yere kışlak yapmışlar. Biri Şakat kaynağındaki Elkebay çocuklarının, Korabay, Boksarioğullarının... Topraklarını çekip alırlar ve diğer gölün başında batı tarafında Kurman çocuklarının doğu tarafında ise Toppazar çocuklarının yerini çekip alırlar, tüm fakirleri ağlatarak dışarıda bırakmışlar. Ve Elkebay’ın çocuklarının ahırını malı vardı. İki odalı birkaç ahırın kapı pencerelerini geri vermeden ağlatıyorlar.”

“Bu da mı yalan?”

59Devrim komitesi, kısaltılmış şekli

“Kışlasını yapıp, arazi aldıkları doğrudur.”

15. “Ve bir kışladan bir kışlaya değişen ağaç evlerin çeşit işlerini yapan yiğitleri halk arasından toplayıp hakkını vermeden çalıştırırlar. Kendi evlerinde yemeği yok, etrafındaki köylere emir verir: Bir konaklarız, kımızını toplayıp, yağlısını hazırlayıp otursunlar. Halka zararı dokunmadığı günü bir grup kişiyle bir yağlı hayvanını keserek yemişler.”

“Sonunda Sartav halkının Kazakları - koyun, Aben Matayoğlu'nun ise –kurt. Koyun ne kadar çok olursa kurt karşı durur mu?

Bu adı geçen zalimleri halka dokundurmadan, bir yere toplayıp, bir adaletli kişi her eve gidip soruşturma yaparsa, tümü yaşadıkları hikayeleri anlatırdı.

Anlatmamdaki amacım: Adaletli hükümet, adalet, merhamet ederse, tüm halkın duasını alsın demişler.

Ben anlatıcı olarak sizlere rica ederim: Beni Aben Matayoğlu'na bildirmesiniz, Matayoğlu'nun siniri sertti, beni sağ bırakmazlar.

Bu şikayeti yazan.

20 Mayıs 1920 yıl.”

Geçen sene şikayeti okuyup bitirdikten sonra, baş parmağını orta parmağına direyip, tırnağıyla şikayeti bir dürtüp açarak:

“İşte, bu 15 delil, 15 makale ...ötüne taş bağlarsa da bir şey yapmaz mı?!- dedi.

“Biz nereden bilelim. Sıradan insanlarız” –diye Bekbolat avcunu açtı. Çünkü bu şikayetten kendisi de korkmaya başlamıştı.

Son zamanlarda Bekbolat'ın babası Aben'le arası iyi değildi. Çünkü Kolçak'ın olduğu dönemdeki toplanan paradan, 300 ata alınmış eşyadan yeterli payını vermedi diye küsmüştü. Bu küsmesiyle Aben'in bir çağrısına gelmemişti. Korktuysa kendisi gizlenir diye, Aben

167

40 öküz sırasında Bekbolat'ın babasından da bir öküz aldirmıştı. Seyit ona da ikna olmamıştı. Sonra Aben Seyit'le hemşehrili Dürbeuil'i kendinde tutarak, adam yapmıştı. Seyit Dürbeuil'e halkı yönetmemesi için aulnayın içine parti açmıştı. Aben de çabalamıştı. Dürbeuil'in oradaki birinin Seyit'e ait birinde hakkı var diye, polis

gönderip, bir ineğini geri almıştı. Seyit çocuğunu gönderse de geri ineği vermemişti. Ondan sonra Aben'in Seyit'e diz göstermesi çoğalmıştı. O tarafın kadınlarını gizli giderten, arazi davasını çıkaran, alacaklarını verdirmeyen, ortaya birini sokan ve sonunda belayı üretmişler. Seyit Aben'e karşı duracak direk dayanaklı halkı olmadığından, bir araya gelemeden yürürdü, kısa sürede bu Jıltırların kovmasıyla Aben'in yerleştirdiği bolısı indirir ve onun yerine şehirdeki Kürenbay adlı komünist kunduracıyı bolis olarak görevlendirmişti. Jıltırlar "kendileri yerleştiren" Kürenbay'ını Aben'e karşı koyarak, önceki aulnayı indirip, kendi adamlarını atamıştı. Önceden halkı hiç yönetmeyen kunduracı nasıl öğretirse de, Aben'e dayanamayıp, halkı da yönetmeden, aklı başından gitmişti. Dünkü postayı alma olayı da "kötü bolısı" ezmesindedir. Bekbolat Jıltır'a rastladığından beri bu hikayelere o kadar kanmıştı. Artık Jıltır'ı kendi adamı görüp:

"Bizim Bey de Aben'e karşı adamlardandır.Şu şikayetten onun adını çıkarsa olmaz mıydı?"- diye sordu.

Bekbolat'ın saflığını sezdi ve Jıltır:

"E, tabi ki olur" -dedi. (Çoktandır gönderilen şikayet olduğundan haberi yoktu). Niye dersen, Jıltır'a halk lazım.

Ancak Jıltır'ın gülümsediğini Bekbolat da sezdi, şu sözü farketmeden söylediğini bilerek:

"Fakat bu şikayet gönderilmedi mi?" -dedi.

"E, burası kolaydır. Bir çaresini buluruz" -dedi.

"Çaresini bulursanız doğru" -dedi. Ama Jıltır'a pek güvenmedi.

Bekbolat'ın Jıltır'a güvenmeyecek hali var. Nasıl güvensin?

Jıltır ünlü dolandırıcı. Onun yapmadığı yaramazlık yoktur. O eskiden Matay'ın Aben'ine çevirmenlik yapmıştı. Abenle beraber halkı yağmalamışlar. Aben'e çırak olmuş. O hazinenin parasını da çalmış. Birkaç kez insanlardan "borç" para alıp, geri vermemiş. Devrim sırasında halkın seçimini yapmak için rüşveti iyice toplamışlar. Bir boy köye "Et haşlayın" diye emir verip, "Etinizi kendiniz yiyin" diye yürüyüp giden günleri de olmuş: Büyüklüğünü göstermek istemiş.

O arkasını sırt çevirip yatarak yedi kıza ayağını yıkattırması. “Başkanım”, “Yaptırıcıyım”, “Emrim vardır”, “Evraklarım” diye, milletten vergiler toplamış. O şöyle dursun bu Jıltır adam da öldürmüş, hırsızlık da yapmış, sahte mühür, sahte evrak yapma işi de bunun elindeydi. Onun yapmadığı işi, ekmeven belası yoktur. O hapisaneye yüz kere girip, yüz kere çıkmış. Bu bir cıvadır. Onun yalancılığına şimşek bile yetişemez. Bu hem Kazakça hem de Rusçayı ana dili gibi konuşur. Bu birkaç kıızı bile kaçırmış, birkaçını da bırakmış, kadın alma, bırakma onun için tımak değiştirip giyecek kadar hale gelmiş. Onun kafasına nasıl bir taş değerse de, bir dönmez oldu, dövdükçe porsuk gibi yağlanır. Ne zaman görürsen gözleri oynak, yassı burnunun ince deliği gözüküp, çıkmış alnı parlayıp dinç kulan sekirip duruyor. Kendisi de orta boylu, çok zayıf, yetenekli, şeytan gibi hızlıdır. Oturup kalktığına, yüzünün değişimine, el kaldırmalarına insan gözü yerişmez, bir dakikada yüz kere değişir.

Bekbolat önceleri Jıltır’ı dolandırıcı diye işitmişti, ama kendisini görmemişti. Artık Jıltırla tanıştıktan sonra: “Böyle insan da oluyormuş! Bunların düşündükleri yoktur!” -diye şaşakalmıştı. Yoksa “Bu kafir bunu nerede dolandırıp gidecek?” dermiş gibi şüphelendi. Yüzü ağzı, kendisi, sözü de bir yerde durmayan, ele düşecek, tabanı direyecek yeri yok, Jıltır buzun üstünde duran kişi gibi oldu.

“Nasıl olsa bile, hastaneden taburcu olursam, memlekete, bozkıra rahat bırakılsaydım ve sakın bir Kazak’ı görseydim, bu defolsun gitsin! İnsanın başını döndürür, dolandırır” düşüncesiyle Bekbolat hastaneye girdi. Girince doktor gitmek için üzerine giyinip hazırlanıyordu.

“Beni ne zaman taburcu edeceksiniz?”-diye yine sordu. Doktor:

“Yarın, yarın” -diye başını salladı. Bekbolat rahatlayıp, yatağına uzandı, Akbilek’i yine düşündü.

Sonraki gün öğlen arası doktor yarasına bakıp, ilaç serpti ve tekrar bağlayıp taburcu olmaya izin verdi. Hastanenin kıyafetlerini bırakıp, kendi kıyafetlerini giydikten sonra, insan haline döndü. Dışarı çıkarken kaftanının önünü bir silkeleyip, omuzunu kıpırdatarak kafesten çıkmış kuş gibi hazırlanıp arkasına bile bakmadan hızlı yürüyüp gitti.

168

Hava durumu bulutlu. Gece yağmur yağmış ve toprak biraz ıslanmış.

Tanıdık şehir, tanıdık sokaklar. Bu tarafa o tarafa geçip giden hemşireler, asker, uyez ofisinin önü tamamen Kazakların atlarıdır...

Bekbolat iki üç sokağı dönüp, bu dönüşle Tölegen'in apartmanına kadar geldi. Tölegen evde yokmuş, görevindeymiş. Tencereci hemşire mutfakta yemek hazırlıyormuş.

“İyi misin, iyi misin” -diye hemen tanıdı.

“E, eti bol haşlıyormuşsun?”

“Misafir gelecekti.”

“Nasıl misafir?”

“Komiser, çok komiser...”

“Ben de misafir olacağım” -dedi gülerek.

“Peki. İçki çok, domuz var” -diye hemşire şakayla söyledi.

“Bırak ya, domuzu defolsun!”

Hemşire güldü. Bekbolat bu konuyu konuştuğundan sonra, diğer odaya geçti. Hemşire:

“Hey, ayağını sil!”-diye kolundan çekti. Çünkü tahtayı yeni silmişti.

“Ah, git be! Ayağım temizdir” -diye eşikte yatan ıslak beze ayağını silerek, diğer odaya geçti.

Tertemiz iki oda. Giriş odanın ortasında büyük masa var. Kenarında sandalyeler var. Köşede Tölegen'in asılı kıyafetleri: İki pantolon, biri siyah kumaşlı, biri mavi kumaşlı, kokarcalı işik⁶⁰, brandalı muşamba, kısa kollu kemzalı ve kumaşlı pantolonu var. Son ikisi Tölegen'in giyme tarzı değil. “Bunu ne yapacak?” diye düşündü.

Bu odada biraz oturarak, kıyafetlerini kaldırıp baktı: “Bunun hepsini sadece kendisi mi giyecek?” dermiş gibi kafasını bir salladı ve yukarı odaya çıktı.

60Hayvan yününden yapılmış dış kıyafet

Çift camın arasında mavi parlayan yazılı masa duruyor: Ortasında dört köşeli, köşeleri deri kalın kırmızı kağıt, sac kapaklı, dört köşeli taş kutusu; onun iki tarafında iki saclı şamdan, kalem kutusu, sigara koyacak yine bir şeyler;

170

masanın diğer tarafı – kaplı kitaplar, karşı duvarda, köşede parlayan eski karyola, beyaz yastık, kalın yorgan; karyolanın önüde, yerde küçük kırmızı kumaşlı halı, duvarlarda büyük büyük 3-4 tablo, karyolanın aşağısında aynalı dolap, yumuşak kumaşla örtülmüş 6 sandalye vardır.

Bu kadar aletler nereden geldiler? Bunun hepsini Tölegen kendi parasına satın aldı diye mi düşünüyorsunuz? Hayır. Tölegen bunun hepsini ofisten almıştır, ofis ise şehrin zenginlerinden toplamışlar, çünkü kırmızılar gelince zenginlerin malını hazineye vermişler. Tölegen gibi hesabını bilen görevliler hazineden kâr kazanmadan dursun mu? Tölegen'in alacağı hakkı da vardır: O kendisi prodkom (gıda) adlı ofiste, komiserin yardımcısıdır, çünkü Tölegen sıcak yeri bilir. İyi kuşam, iyi yemek prodkomşilerden bulunur.

Bunların nereden geldiğini Bekbolat nereden bilsin ki?

Belli olanı Tölegen becerikli ve kendini düşünen yiğit diye düşündü. Ama gerçekten de becerikliydi. İyi yaşamayı kim sevmesin? Öyle olsa bile Tölegen “halkın faydası” sözünü sadece sözde kullanır ama derinden bakınca kendini daha çok düşündüğündendi. O Kazaklara yazık olur diye hiç söylemezdi. Halktan mal mülk, gıda, vergi toplanacaksa, komiserin söylediğini iki kere söyletmeden yapmaya canını verirdi. Toplantılarda asla çekişip, tartışmazdı, kendi düşüncesini dışarıya

171

çıkarmaktan korkar çekinirdi. Kendinden büyük olan müdürlere yalakalık yapmanın yolunu iyi bilirdi. Ancak çok eli açık, yüzü gülen bir yiğitti. Onunla da bununla da: “E, Tovarış!”-diye yalandan gülümseyip, omuzunu bir silkeleyip konuşurdu.

Kendisi gibi gençler partiye yazılsa da, Tölegen hala yazılmamıştır. Yazılmasının da bir sebebi vardı: Kırmızılar düşerse, kim bilir... Ondandır saklanalım diye beklerdi. Ama partiye üye olan arkadaşlarıyla fikri, görevi, jest işaretleri her şeyi birdi. Fikir olacak kadar Tölegen'de o kadar fikir de yoktur. Çoğun fikri onun için fikirdir, komünistler ne derse onu haklı sayar, fakat Tölegen fikirsiz de yiğit değil.

Onun bu yaptığı boy fikriydi. Göreve birisi seçilirse, halka kişi gönderilse, halktan vergi toplanırsa, kendi halkına, kendi boyunu kendine çekerdi. Ama bu yaptıklarını asla çaktırmadan becerikli yapardı.

Tölegen eli açık, beyefendi idi. Özellikle onun efendiliği arkadaşlarının arasında görünürdü. Arkadaşları Tölegen'i "Prodkom"⁶¹ derdi. Prodkomdan bulunmayan şey yoktur: kıyafet, yemek – hepsi oradadır. Tölegen'in "prodkom" olması kendine de, bazı arkadaşlarında da ters gelmezdi. Onu iki taraftakiler hissedirdi. Bunun için Tölegen'in işinin iyi oluşunu gördükçe onlar gülümseyip:

"Hey, sen bunları nereden bulup duruyorsun?" -dediklerinde Tölegen de hemen yanıtlayıp:

"E, halk sağ oldukça bulunur" -derdi.

İşte, bugünlerde Tölegen'in misafir ağırlamasının da sebebi buydu. Yalakalık yapmazsa nasıl olacak! Anasını öldürten, kız kardeşini rezil eden Mukaş hakkında partide söz olmuştu, "Mukaş'ın emeği vardır, onu bir yere yerleştirmeli" demişler. Nasıl yer verileceğini revkoma söylemişler: Revkomdaki Baltaş, kim bilir, Baltaş fakir, inatçı birisi, Mukal'ı Sartav'a bolıs olarak gönderir mi? Ve Aben zengin bolısla beraber, ortak oldukları da bellidir: Sartav bolısını değiştirmeden durur mu?..

İşte, gök gri şapkasının altından siyah kıvrıkcık saçıyla fare gibi gözü bir arada gözüküp, bıyığı alınmış mavi dudakları yalandan gülümseyip, kalın çantasını eline alıp, güzel kıyafetli Tölegen'in kendisi de geldi. Gelirken hemşireden onu bunu sorarak, evin içine tamamen bir göz attı:

172

"Velikolepno, velikolepno!"(harika) -diye konuşarak girdi.

Onun sesi çıkmasıyla Bekbolat yerinden kalkıp, önünden karşıladı. İki odanın arasındaki koridordan geçerek elini verip selam verdi. Neden olduğu belli değil: "Eşikte durup selam veren kişinin arasında kavga çıkarlar" diye Rus kadınlarının batıl inancı o an aklına geldi.

61Kısaltılmış kelime, Yemek komitesi

“E, iyi misin?.. İyi oldu geldiğin... Görevde meşgul olup, gidip bakmaya fırsat bulamadım” -diye son zamanlarda gidip sağlığını sormadığını söyledi. Bu da kendine göre bir hesaptı, kim bilsin...

Çantasını masaya bırakıp, ağzını ev tarafa gidip, hemşireye bir şey verip, tekrar geri geldi:

“Memleketten ne haber var. Sizin köy de sağlam mı... Bizim bey de...” -diye geliyordu, hemen durarak: “İyi neşeli galiba” -dedi. Bunu demesi kız kardeşinin bulunmasını söyleyemeden çekinip, kendini kayın ağa görerek, dik söylememesiydi. Onu Bekbolat da sezmişti.

“Evet, duydum, iyi olmuş” -dedi.

Tölegen Bekbolat’ın Akbilek’te hala gönlü olduğunu sezip iyi olarak gördü. Bunu nasıl bilebileceğini bilemeden:

“Sigara içiyor musun?..” -diye cebinden gümüş tabakayı çıkarıp, güzel sigarasını önüne koydu. Bekbolat sigara içip alışmazsa da, almamayı uygun görmeyip, iki parmağının ucuyla, eli titreyip sigaraları saçıp döküp bir tanesini aldı. İki üçü masaya düşmüştü:

“Önemli değil, önemli değil” -diye, Tölegen Bekbolat’tan önce toplayıp, kutusuna koydu.

Böylece dediğini söylemeden yapan “okumuş” kayınağasını görünce Bekbolat’ın gönlü Akbilek’e öncekisinden de yumuşamış gibi oldu. “Böyle kayınağası, şöyle nişanlısı olan yiğidin başka ne hayali olabilir ki?” dermiş gibi gönlü bir an gurur duydu. Bir tarafından kendisi sıradan bir Kazak olduğuna “okumuş” kayın ağasının önünde ezilmiş gibiydi. Şu elinin titreyen sebebi de buydu.

Tölegen güzel pantolonunun cebinden mis gibi kokulu beyaz örtüsünü alıp, bir buraya bir oraya sallayıp yürüdü, burnunu sildi. Bekbolat’a onun bu işi de “büyük törenin” büyük işi gibi gözükte. Geldiği kişiyle konuşmadan oturmayı yabani olarak bilen Tölegen damadıyla hiç konuşmamayı iyi görmeyip, yavaş burnunu silerken, ne konuşacaklarını düşünüyordu. Kibar konuşma budur diye:

“Bugün bir misafir davet etmeye hazırlanıyorduk. Tam sırasında geldiniz” -dedi. Kazakların sofraya hazır iken gelen kişiye “Her zaman övecekmışsiniz” adlı atasözünü söylemek isterse de, onun tam bir Kazaklara has ve aşırı olduğunu düşünüp,

kayınağa olarak bana yakışmaz deyip kendini tuttu. “İyi geldiniz” dediğinde, Bekbolat da bir şey söylemek isteyip,

173

kıpırdayıp, uygun söz bulamadığından, “Niyetin iyidir.” dermiş gibi:

“E,e” –dedi bitti.

“Guberniyadan bir adam gelmişti. Onu davet etmiştik” -dedi. Dediğinin sebebi: Bir hesapla aradaki çözümü öğrenmek için, kendi dünyasından da haber vermesiydi, ikinci “Gubernya adamlarıyla da meslektaşık” dermiş gibi, damadına azıcık büyüklüğünü göstermek istedi. Sonunda sözü devam ederek Bekbolat kıpırdayıp:

“O adam kimdi?” -diye sordu.

Tölegen onun Akbala adlı gubrevkom⁶² üyesi olduğunu söyledi.

Böyle kibar kelimelerle konuşma uzadıktan sonra, Tölegen: “Yemek nasıl durumda bakayım” -diye giriş odanın olduğu yere gitti. Tek başına oturmayı uygun görmeyip, Bekbolat da temiz hava almak için dışarı ahıra çıktı.

Misafirliğe ilk önce İkan ile Tıpan geldi. Tölegen karşılayıp:

“E, İkan, gelin,buyrun” -diye elini tutup, sandalye çekti.

Bekbolat da elini göğsüne götürüp selam verdi, elini uzattı İkan gözlüğünün altından bakarak, zayıf kemikli elini sallaya sallaya uzattı:

“İyi misin?” -dedi.

“E, Tıpa, gelin” -diye Tölegen esmer siyah kişiye sandalye çekti.

Bekbolat Tıpan’ı hemen tanıdı. İki elimi vererek hata mı yaptım diye, yenini çekip, yayvan avucunu Tıpan’ın iyi yumuşak avucuna sokuverdi.

Tıpan gözünün altıyla bir bakıp:

“İyi mi, evladım?” -diye çenesini olur olmaz şekilde kıpırdattı, İkan’ın yanına yerleşti.

Tölegen iki misafirine neşelenerek:

62Gubernya devrim komitesi

“Kaç kere söylesem bile eskinin adamları kırbaçla dövürmez! İyi geldiniz!”- dedi bileğindeki takı gözü gibi olan saatine baktı.

174

Tölegen’in böyle derken, İkan büyük suç yapmış gibi korktu, gözünü fal taşı gibi açıp, ağzını büyüterek konuştu:

“Erken geldik mi yoksa?” diye kafasını bir salladı.

İkan’la yarışarak Tıpan da:

“Ünlü Kazak evladı değil miyiz? Et denildiğinde bet(yüz) var mı?”-diye İkan’a bir bakıp karnı sallanarak gülmüş oldu.

“Hayır, erken değil. İlk önce geldiğiniz için sevinerek söyledim” -diye Tölegen hemen: “İşte, için!” -diye deminki gümüş tabakasını açıp, önüne koydu.

“E, işte!” -diye İkan’ın gönlü yerine geldi. Eski çok eski yarım kolsuz siyah kaftanının cebinden uzun beyaz kutuyu alıp yavaş önüne koyarken: “Teşekkürler!.. Ben kendi sigaramı içerim, yoksa yapamam” –diye Rusça bir iki kelime karıştırarak konuştu.

Tıpan toplanmış çayırılık gibi saçını bir sıvazlayıp, balık gibi başını tırnayarak, küçük parmaklarıyla bir sigara çıkardı:

“Bize bulunduğu iyi oldu” -deyip, içine çeke çeke içtiler.

İkan beyaz kapın içinden dört köşesinden keserek, katlayıp koyan kağıttan parmağını yalayıp birini çıkarır, tozlu sigarasını güzelce sarmaya başladı. Sigarasını kalın sararak, tekrar yalayıp durdu ve şümeğe⁶³ bebeğin pipisini koymuş anaşa (uyuşturucu gibi) is olan yarım tütünü sıkıca sarıp, at dişlemiş “Yağlı kap” gibi bir yandan gülümseyip devam etti. Ondan sonra kat kat memur kağıtlarını sigaranın üzerine koyarak, kapağını sıkıca kapatıp, deminki cebine tabakasını yerleştirdi. Diğer cebinden çakmağını çıkarıp, kabını sol parmağıyla sıkı tutup, sağ eliyle macun çubuklarını sigaranın ucuna yaklaştırıp, salladı ve maç pış diye yandı. İkan’ın tütün yaparak içtiğine Bekbolat bakakaldı. Çünkü İkan’ın tütün yaparak içmesi sanki büyük hocaların iyice abdestle hazırlandığı gibi, namaz kılmaktan aşağı olmadı. Boynundaki

63Beşiğe sarmak için erkek çocuğun pipisinin ucuna konan ve plastik veya kemikten yapılan şey

bir ağır görevi yapmış gibi, hayatın bir amacı bu tütündeymiş gibi o kadar gücünü harcaması Bekbolat için yabancı gelmişti. Ikan tütününü yakıp, önce ağzını doldurur, sonra tütünü buram buram devam etti. Bunu gördüğünde

175

Bekbolat'ın gözünün önüne akşama doğru külü dağıtmış öküz geldi. Ve bu esnada, rüzgar eserek tütün biraz azalmaya başladı. Ikan tütünü yaktıktan sonra ağzıyla üfleyerek, tütünü gidermek için, sigarasını baş parmağıyla orta parmağının arasına alıp sıkarak rahat rahat oturdu.

Herhangi birisi Ikan'ın sigara içtiğini bu kadar laf ettiği nedir dediğinde, bir şeyin eksikliğindedir. Burada büyük anlam vardır. Gönlünü kına, gözünü beyaz kaplarsa, yakınırsan, pişman olursan kaygını anlar, sözünü dinler canın olmazsa, kaygıya karşı durmaya heybetin yetmezse, içine dolmuş kuru sigara, nasıbay, apiin⁶⁴,votka olmazsa neyle rahatlardın? Doktorlar sigarayı da, votkayı da, apiini da zehir sayarlar, vücudunu zehirler, damarında akar, kanını bozar, dertli yapar, yaşın gelmeden yaşlandırır, öldürür derler. Yoksa gönlünün derdi zehir değil mi? O canını yemez mi? Yoksa merhametsiz zorluk, çile, acımasız hayat zehir değil miydi? “Zehirin başını zehir aladı” diye neden söylemişler? Ölüm de, bilim de zehrin zararını diğerlerine anlatadursun, biz Ikan'ın sigara sevdasına bir şey diyemeyiz.

Sebebi de: Ikan (gerçek ismi Istıkbay) eskiden büyük şehirde yaşayıp, hipodrom yaparak, atların, votkaların iyilerini görmüştür, Rus'tan kadın almış. “Keren”⁶⁵ zamanındaki toplum üyelerinin sırasına de girmişti, kendine bir olgun kişidir. Kırmızılar geldikten sonra bu saltanatlı yaşamdan uzaklaşarak, saç ağardığında, ölmeden önce halkını bulup, bu şehre gelse bile, apartman, odun, ev eşyaları eksik kalıp, kızına kaşe mont, oğluna çizme almadan, yaşlı kadının kulağını her gün yerd. Kendisi bir bölümde (podotdelde) yardımcılık görevini yapmıştı. Artık Ikan nereden iyi duruma girsin? Acı sigarasının titizce içmek hariç, Ikan artık ne yapsın? İşte, Ikan zavallıyı ne yapacaksın? Tıpan olmazsa?

64Tütün çeşidi

65Kerensky yer adı

Tıpan, işte, yeni botunu yatay koyarak, iki ayağıyla bağdaş kurup oturuyor. Siyah ince kumaşlı pantolonu da (eskinin gözüdür), kahverengi ceketini de hala eskimedi.

176

Kıvrımlı yaka tahtalı gömleğine siyah alaca kravat da takmış. Tıpan dediğimiz Tışkanbay adlı kişidir. İkan gibi büyük okumuş birisi olmazsa da, eskiden var olan, namuslu kişi olduğu için, halk “Tıpan” demişler.

Tıpan da, İkan da talih kuşu başlarından uçan insanlardı. İkan yeni yasanın hiçbirini sevmezdi. Çünkü büyük Bolşevik gelir eskisi gibi görevi, şen, şöhretini de adet geleneğini de yok saydı, okuduğunu, bildiğini, sakalının beyazı da hiç bir işe yaramadı. Ondan daha beteri emek maaşındır. Olur mu, olmaz mı karanlıktır. Üstelik çok küçük çocuğuyla aynı yaştaki gibilerin “Ulık” olması, “Öyle yap, şöyle yap” diye emir vermeleri canını acıtıyor. Baltaşlar, işte bir yamuk gözlüler gibi işi yoksa selam bile vermiyorlar. Fakat Tıpan bunlara bakıp “bezobrazya (terbiyesizler)”, şu, bu ...diye kaşını çatıp biraz sinirlendiği hariç Sovyet hükümetine o kadar karşı değil, nasıl olsa da kendi görevini yapan, her şeye ikna olan kimsedir. Çünkü Tıpan deliği bulabilen becerikli adamdır. Ama İkan’da öyle bir şey yoktur “Nu!(yani)” diye hemen ölecek kişidir.

Bu arada, İkan ile Tıpan’ın yaşı hakkında söylememişiz! İkan’ı elli civarında, altmış dersek de büyük yanlış değiliz, zira alın derisi kırışık, yüzü ağzı da kırışık, gözüne ak düşmüş kişidir. Tıpan’ın yaşını insanın çözmesi kolay değil, çok değişiyor. Çünkü anket doldururken Tıpan 45 olarak çıkar, genç kadın varsa yanında 30-35’e çıkarırdı.

Tölegen Kazak olarak devam edeyim mi dedi yoksa bir işime yarar mı dedi gençlerin sırasında bu ikisini misafirliğe davet etmişti. Ona bunlar “Biz de insan olmuşuz.” dermiş gibi bir gurur duyup, rahat rahat gelmişlerdi. Tıpan kıpırdayıp durur sakın oturamazdı.

“Nasıl, Tölegen? Görevin iyi mi?..Yoksa, o günkü şehirdekilerin hububatını geri verdiniz mi?.. Bunları tam bir bezobrazya (terbiyesizlik)...” –diye Kazaklara acıdığını hissettirmiş gibi olup, zorluk, çile gören Kazakların şikayetlerini konuşuyorlardı. Tıpan bir şey abarttığına, İkan gözünü iyice açıp:

“E,razve?! E, razve?!” (öyle değil miydi) -diye şaşırıldığını bildirdi. İkan’ın şaşacak da hali vardır, çünkü konuşma, hesap, anket, işaretleme gibi sayısız bol kağıdın içine girip çıkamaz olur, kafası şişip dışarıda ne olup bittiğinden haberi bile olmazdı. Bozkır Kazaklarının ne durumda olduğunu sorup öğrenmek amacı da yoktu.

Konuşmanın çoğu maaş, apartman, odun, sigara kısacası, yaşamak içindi bunlar. Böyle otururken, kalın çantasıyla gelen gencecik komiserler de geldiler.

Bu gelenlerden dört yiğidin biri: Koçtan doğmuş kuzu gibi, yakışıklı Akbala’ydı. Diğeri de yakışıklı, kıyafeti de düzgün esmer, yürüyüşü de düzgün Baltaş adlı yiğitti; sonra dudağı çıkmış, yassı burunlu, bir gözüyle iyiyi, bir gözüyle kötüyü gören Doğa adlı esmer sivilce yüzlü yiğitti. Dördüncü ise Doğa’nın yanında Balta’nın yanında küçük çapa, kıvrılmış halde Jorğabek adlı oğlan var. Şu olan gubernyadan gelmiş Akbala, bu da uezin başkanı Baltaş, Doğa “akbolbas”, (arazi bölümünün başkanı), Jorğabek de burada görevli. Komiserlerin hepsi girip geldiklerinde Tölegen:

“E, gelin, buyrun!” -diye karşılamaya çıktı.

Bizim Bekbolat da uçarak kalktı ve eşikte dik durdu.

“E...” -diye Tıpan da hemen ayağa kalktı.

İkan kalksam mı, otursam mı diye düşünerek: “E!” -diye kuvvetini gerip, sandalyeye yarım kalkıp yarım oturuyordu.

Tıpan ilk ikisinin elini tuttu, diğer ikisine:

“Bugün biz görüştük galiba?” -diye yalandan gülümseyip oturdu.

Akbala’ya bakan İkan kafasını bir salladı. Diğer kenarda duran Bekbolat da büyük avucunu sırayla veriyordu.

Komiserler isteklerine göre çantalarını fırlatıp bıraktılar. Baltaş karyolaya gidip oturdu. Jorğabek Tıpan’ın kenarından yer aldı... Akbala oturmadan, masadan kitapları alıp açmaya başladı. Doğa ise camın kenarına tek başına oturup bir gözünü kapatıp açıp, sigarasını yaktı.

Tamamen iyi giyinmiş “Törelər” gelip, eve yönetmenlik yaptıklarında, Bekbolat çekinerek, herkesin yüzüne bir bakıp, eşiğin orada ayakta durmadan sandalyenin kenar ucuna oturmayı becerdi.

Tölegen bir giriyor, bir çıkıyor, girişteki odaya gidip, bıçak çatallarını tıngırdatıp, yemeğe hazırlanıyor.

Akbala bir kitabı eline alarak:

“E, burada Kautskii de varmış” -dedi.

Tölegen girişte iken:

“Bizde Engels de vardır, marksist olmayı da düşünüyoruz” -dedi.

“Vay be! Sen marksist olmayı beceremezsin” -diye yatakta yatarak Baltaş alay ederek konuştu.

Jorğabek ile Tıpan her şeyleri bir kişi gibi beraber fısıldayıp, gülerek bir şeyler tartışıyorlardı. Hani, votka hakkında konuşuyorlar biliyorum, Jorğabek:

“Neden içmek yasaktır?” -demişti.

Bu toplantıyı kaybetmiş kaz gibi bir köşede tek başına kalan İkan ve bu tarafta Bekbolat vardı. O yine aşağıya bakarak sigarasını yapmaya hazırlandı. Sigarasını yakıp aldıktan sonra, İkan ters bakarak yavaşça yürüyen Akbala'yı işaretleyip, Tıpan'ı sessiz dürtüp:

“Bu nasıl bir çocuk?” -diye sordu.

“Gubrevkom üyesi – Akbala adlı arkadaştır” -diye Tıpan ağzını doldurarak cevap verdi.

O anda gubrevkom üyesini duymamış birisi gibi, şarkı söylüyormuş gibi mırıldandı. Yavaş yürüyüp güzel karyolaya, süslenmiş halıya, kumaş sandalyelere gözü düştü, duvarda asılı Lenin, Troyskii yoldaşların, onlarla beraber Tölegen'in portresini de farkettiler, dolabı, masayı, şuradaki kıyafetlere de göz attı. “Yaşamın iyidir, yığıdim! Misafir ağırlayacak durumun varmış” -diyerek bakındı:

“Imm-mm..da.” -dedi.

Uezlik yerde kim görev yapar? Kim nasıl yaşar? Kime güvenmek, kimle çalışılır? Onlar neyle uğraşırlar? Neki kitap okurlar? Ruslarla araları nasıl? Fakir, zengin, adamı,

haramı kimler?.. İşte, bunun gibileri öğrenmeye Akbala istekliydi. Şu öyle böyle yürüyüp, her şeye göz attığında, “ımm-da” demesi

179

“Senin hakkında da öğrendik” demesi gibi bir sonuca varmasıydı. Akbala aniden Baltaş’ın yanına durarak:

“Buradaki zenginler, hani, iyi yağmalanmış mı?” -dedi.

Evin tavanına bakarak, dik saçını okşayıp, “Sen komünist isen, ben de komünistim” gibi bakışla Baltaş beklenmedik soruyu duyduğunda, ensesini az kaldırıp, boynunu eğip, bir gözünü küçültüp:

“E, Svoloşlara (piç kuruları) acımadı ki!” -dedi. Böyle demesi “Zengin köpeği kaç kere yağmalasa da, benim işim değil” demesiydi. Çünkü Akbala’nın ne akılla sorduğunu çözemedi, kendine zengin, fakirliğini söz etmek için sordu diye varsaydı.

Sorusuna Baltaş’ın ters anlam kattığını Akbala hemen sezdi ve ona güvenini hissettirmek için:

“O mallar mülkler Rusların eline düştü mü? Kazaklardan da kâr edenler oldu mu?” -diye sordu.

Bu soruya hepsi de kulağını vererek dinleyip kaldılar. Baltaş kumaş sandalyelere bakıp:

“E, bölüme gelen maldan bizim bazı yiğitler alıp, tuttukları vardır” -dedi.

Tam bu sırada, diğer odada olmasına rağmen duyarak gelen Tölegen Baltaş’a bakarak:

“Ne oluyor?” -dedi.

Baltaş “Seninle alakalı bir şey yok” dermiş gibi suratını asıp:

“Öylesine” -dedi.

Tölegen endişelenerek:

“Hadi yoldaşlar! Yemeğe buyurun!” -dedi.

Misafirler yavaş kıpıldayıp, giriş odaya doğru geldiler. Onların arkasından Bekbolat da bir kenara gelip oturdu. Genç “törelere” Bekbolat’a bir insan diye bakıp,

merak ederek sormadılar bile. Bekbolat buna üzülererek, içinden bunları sevmediği farkediliyor.

Yemek bol oldu.

İlk önce doğranmış et konuldu. Onun arkasından kespe⁶⁶ geldi. Sonra yuvarlak kesilerek kavrulan et verildi. Arkasından karpuz kesildi.

Eti masaya getirince, Tölegen yukarıdaki odadan karnına gizleyip bir şey getirdi. Tıpan gülümseyip bir şey farketmemiş gibi:

180

“Senin elindeki nedir?” -diye gırtlığını gösterdi.

“Hiç bir şey değil...azıcık şu neydi...” -diye elini masanın altına doğru gizleyip, çekindi.

“Neydi, temizi midir? -diye Tıpan yine sordu.

“Azıcık “boz jorga” idi” -diye Tölegen kibarca misafirine bakarak, gülümsedi.

“Onun sırası değil” -diye Baltaş yüzünü soğuk tutmak için, gözünün altıyla Akbala’ya baktı.

“Bizim canavarımız yok, sizler olmazsanız,” -diye Tıpan karnını kıpırdatarak.

“Kendisi de o kadar çok değil. Sadece “iştah” için” -diye Tölegen berrak şişeyi dışarı çıkarıp masanın üzerine koydu.

Herkes şişeye bakakaldılar.

“Kahrolası, sen bunu nereden buldun?” -diye Jorğabek de bir şaşakaldı.

Tölegen:

“Halk sağlam olduğunda” demişti:

“Bu bulacak yerini bilir” -diye Doğa da bir gözünü kısarak şaştı.

“Bugün akşam toplantı yok muydu?” -diye Baltaş Tıpan’a baktı.

“Bugün yoktur... Kendisi de bir kırılmaya az kalan şeydir biliyorum” -diye şişeye bakıp durdu.

66 Hamurdan kesilerek yapılan çorba

Bunlar böyle konuşurlarken, İkan'ın iki gözü şişeyi yiyip, içiyormuş gibiydi. İkan'ın votkanın tadına bakmayalı çok olmuş. İşte bu bir servettir! Güzel dünya, bugün de geliyormuş?!. Millet onu bunu konuşup oturduklarında votkanın derecesini sorup, bekliyorlarken İkan dayanamayıp, önündeki kadehi vererek:

“Bunu zahmet etmeden bir doldur da içelim, evladım!” -dedi.

Millet gülüverdiler. Deminden beri kibar konuşup oturan Akbala da:

“Aksakal söyledi, doldur artık” -dedi.

Tölegen gülümseyip:

“İşte budur!” -diyerek hazır duran suyu karıştırarak, kadehe doldurmaya başladı.

Baltaş etrafını gözereterek, Bekbolat'a:

181

“Şuradaki bir camın perdesini kapatırver” -dedi.

Misafirler kadehlerini kaldırıp:

“Hadi, bunu kimin şerefi için içelim?” -dediğinde böyle becerikli konuşan Tıpan kıpırdayıp, Akbala'ya baktı:

“Yeni gelen misafirlerin şerefi için içelim galiba” -dedi.

Akbala hızlıca:

“Öyle olmaz. Başka bir şey için... Sosyal önemli işler için olmazsa...” -diye kendinin sosyal biri olduğunu, kendini yüksek tutmayı sevmediğini hissettirdi.

Tam o sırada Baltaş hemen kalkıp, kadehi kaldırdı:

“Yaşasın Sovyet Devleti” -diye herkesin kadehine bir kere değdirdi.

“Yaşasın!” -diye hepsi seslendiler. Sadece İkan, Tıpanların gözleri karşı karşıya geldikleri olmazsa, “yaşasın” sesinin eksikliği olmadı. Aksine Tıpan'ın “yaşasın” daha çok sesli çıktı.

İkinci defa kaldırdıklarında Bolşevikleri, üçüncüde Kazak otonomisini, sonra yeni misafiri, sonunda da ev sahibini de “yaşattılar”, votka yavaş yavaş içildi. Ancak Bekbolat bu kaldırmalara eklenmedi, gözleri büyüyüp, çatalla uğraşıyordu.

Bir şişe votka bir buçuk şişeye döndü. Votka içildikçe neşe de çoğalıp, toplantı daha çok eğlenceli oldu. Akbala gubernya işini üç defa fazla överek, kendileri yapıyormuş gibi konuştu. Deminden beri soğuk oturan Doğa ile Baltaşlar Tıpan ile Jorğabeklerin şakasını iyi dinleyip bazen onlarla beraber gülüşüyordu. İkan çoğu zaman votkayı istedi. Et yemede önde olanlar Doğa ile Tıpan'dı. Önceki gibi değil, misafirler allak bullak konuştuklarında birbirlerine dalga geçip, birinin omuzuna birisi asılıp, gözleri küçülüp kadehler bazıları yere indirdiler, sigaralar da masanın üzerinde dağınık bir şekilde yatıyordu. Rusça konuşmak, tütünü yapma, gülüşme...Her şey beyin gibi karıştı. Yemekten sonra misafirler yukarıdaki odaya girdiler. Bunların sözü de, özü de Bekbolat'a

182

tuhaf gelmeye başladı. Bunları diğer dünyanın insanları gibi kendisi ile onların arasını dünya ile gök yüzü gibi gözükte, okumadığının eksikliğini Bekbolat çok hissetti.

“Bunlar da benim gibi yiğitlerdir! Okursak biz de bunlar gibi oluruz!” -diye azıcık kendini suçlamış gibi oldu. Halbuki kendine bakmadığına, düşünmediğine pişman olarak arlandı. Onları da eksiltmiş oldu. Tütününü çıkarıp sigara içmeleri, votka içmeleri, kağıda yazabilmeleri, Rusça konuştukları olmazsa bunların hayatı nasıl ilginç olur? Dar ev, dar sokakta şu uçsuz bucaksız bozkırı, yüksek Aladağ'ı yeşil ormanı, köpek koşturup, kuş avlamayı görmeden nasıl da dayanıyorlar acaba?! Nasıl kendilerini rahat hissederler? Ya pirim Hey, bunlar tamamen buna alışmıştır. Ana babasını, halkını bunlar düşünür mü acaba? Bunlar da bize benzeyip Akbilek gibi kıızı severler mi” diye kurcalayan düşüncelerle giriş kapıda oturup kaldılar.

Hemşire(ev işini yapan kimse) gelip sandalyeleri yerli yerine, masaları kap kacakları toplamaya başladı. Bekbolat hemşireye engel olduğundan dışarı çıkıp, elini yıkayıp temiz hava aldı. Çünkü sigaranın dumanıyla kafası dönüyordu.

Kapının önündeki merdivende Bekbolat bir an oturdu kaldı. Hastanedeki Jıltır'ın sözünü kafası kaldıramıyor, Bekbolat hemen memleketine gitsem diye düşünüyordu.

Artık bunlar tamamen Rusça konuşan, sigara içen, votka içen, becerikli, yarım Kazak memurlarını gördükten sonra yine memleketini hatırladı. Yine memlekete

dönmek istedi. “Bunların içinde değersiz yabancı birisi oturmakta, ben de kendimi anlayan, benimle şakalaşan, bana saygı duyan arkadaşlarımı görseydim diye düşündü. Köyden adam gelecek sırası da geldi. Neden gelmiyorlar? Baba da sadece söz veren tuhaf bir yasayı seven adamdır! Beni gerekli kılmadı mı” -diye içinden babasına küstü.

Bekbolat ilk odaya girdiğinde, yukarıda “Töreler” tartışmayla atışmayla konuşuyorlardı. O anda Bekbolat’ın kulağı “Matay’ın Abeni”, “Mukaş” adlı kelimelerine kulak misafiri oldu. Mukaş bildiğimiz Akbilek’i çıkarıp veren Mukaş’tır. Aben bunun babasıyla arası iyi olmayan Aben’dir. İkisi de Bekbolat’a lazım adamlardır. Bekbolat yavaş ilerleyip, eşik taraftaki boş sandalyeye oturup, konuşmayı dikkatlice dinledi.

183

Konuşan Baltaş’mış. Masanın üzerinde yayılan kağıdı avucunun tersiyle bir çevirip:

“Bu şikayetdeki lafın hepsi gerçektir... Zengin neden zengin olurmuş? Halkın hakkını yemekle, fakirin kanını içmekten onların emeğiyle zengin oluyorlarmış. Matay’ın Aben’i bence, halkı batıran, tam bir svoloç (herif) adam, en zararlı parçadır. Bence onun gözünü yok etmeli. Mukaş’ın üzerinden bu şikayeti veren de bu svoloç!.. Doğru, Mukaş’ı tertemiz saf birisi diyemem. Halka zararı dokunmuştur belki ama onun zararı zenginlere dokundu. O tam bir komünist, ideal komünist. “Tsel opravdivayet srdsvo”⁶⁷ diye Rusçayla başlayıp, karyolaya oturdu.

“Yoldaşlar, bana az konuşmama izin verin” diye bir gözünü sıkıp, Doğa elini kaldırdı.

Akbala başını kaldırıp, Doğa’nın yüzüne bir baktı:

“E, söyle bakalım”-dedi.

“Konuşma böyledir”-diye Doğa bir eliyle pantolonunu kaldırarak sakın kişi gibi konuşmaya başladı. “Matay’ın Aben’i zengin olduğu doğrudur, bolıs olduğu da doğrudur. Demek, o halka şöhretsiz değil, şöhreti vardır. Fakat sadece zengin diye, zenginini hepsini bir günde yok etmek olur mu? Olmaz tabii. Demek, bu şikayetdeki lafın çoğu boşunadır...boşuna. Bunu yazıp oturan belli şüphesiz Takır’ın Jıltır’ı,

67 İyi amaca ulaşmak için de kötülük yaparsa sıradan bir şeydir, yazar notu.

Jiltır'ıdır. Onun şimdi suçu yüklenip, tutuklanıyor, tutuklanıyor. Demek, bu şikayet üzerinden iş yapmak doğru değildir... fakat Mukaş olacak ise, o da montunu partiye döndürüp örten bir kurnaz, bir kurnaz... Demek onun düşündüğü sadece bolis olmak, bolis olmak... Bugünlerde partiye hırsızlar da girip çalıyorlar. Fakir köy kutusuna yedi hırsızın yazıldığını dün konferansta açıklamışlar, açıklamışlar... Demek, Mukaş gibi yiğitleri saf komünist demeye gerek yok, gerek yok. Onun yapmadığı yoktur: Halkı beyazlara saldırtan, soydıran, kız kadınlarını ezmiş ezmiş ve göndermiş..." -dediğinde Tölegen'e

184

bir baktı. Tölegen kızardı ve aşağı baktı. Bekbolat da aşağı bakıyordu. "Evet, demek, onun yaptığı iş elimizdedir. Demek, o işe bakmadan onu göreve tayin edemeyiz, edemeyiz..." -diye Doğa çoğu an eliyle, kafasıyla işaretleyip sonra konuşmasını bitirdi.

O bitirdiğinde "Bana, bana..." -diye Baltaş da, Tıpan da kızarak kıpırdayıp durdular. Akbala:

"Şu kişi söylesin" -diye Tıpan'ı gösterdi.

Doğa'nın Mukaş'ı kötölemesini Bekbolat beğense de, Matay'ın Aben'ini destekleyip konuştuğunu beğenmedi: "Bu kişi ne diyecek" -diye Tıpan'ın ağzına bakakaldı.

"Hey, yiğitler, yoldaşlar! Bu işe yandan değil doğrudan bakalım...Gençler, yoldaşlar, siz komünist olsanız bile, Kazaksınız. Kazaklara hepimiz hizmet edeceğiz... Ne zamandan beri yaptık ve yapmaya devam edeceğiz... Sizlerden önce bir gömleği erken çürüttük, Kazakların halini daha iyi biliyoruz dersek, övünmüş oluruz" -diye "Bu sözüm nasıl oldu?" dermiş gibi Tıpan hepsinin yüzüne tek tek bir baktı.

"Kazaklara nasıl hizmet ettiğini biliyoruz" dermiş gibi Baltaş yüzünü değiştirip, ters çevrildi. Jorgabek "Şu her şeyi mahvetti!" dermiş gibi bir Akbala'ya, bir de Tıpan'a bakıp, kaşını çattı. Doğa "Devam et!" -dermiş gibi başını eğerek işaret etti. Ikan sigarasını sarıp, kendi kendine olarak, yemi gagalayan kuş gibi masanın üstüne çıkacakmış gibi oturuyordu. Tölegen bu konuşmaya ilgisi yok kişi gibi aşağı bakıp, çakmağı döndürerek oturuyordu. Baltaş'ın beğenmediğini Tıpan da hissedip:

“Sadece büyüklüğünü... ağırlığını göstermek istemiştir, bizim ilgimizi çeken söz değil” -diye deminki gibi değil, biraz çekindi.

Tıpan bunu duyunca Akbala:

“Hayır, hayır, devam edin. Sizin fikriniz de lazım. Halk hakkında sizlerin bilgileriniz daha önemli ve büyüktür” -diye destekledi. Onun da bu işi kurnazlıktı. Kurnazlık olduğunu Tıpan da anlarsa, kızan (içmiş, sarhoş)kişi- kahraman olur, “Ne zamana kadar koruruz?” dermiş gibi sözünü yine başladı. Az önceki “Kazak’ız” dediği sözünden artık kaçıyormuş gibiydi.

“Sözün doğrusuna gelince” -diye sesini bir kere düzeltip: “Bu karışık bir iş. Sartav halkı tamamen partidir...”

185

Partilikle iki tarafı da şikayetlerini yağıdırıyor. Bela gönderme yalan şikayetler dediğiniz Hüda korusun... Bu arada “Hüda” dediğimi o kadar dikkate almayın, sözün arasına eklemek istedim...”-diye yine bir çekinmiş oldu. “Diğer dolu kağıtları bırakalım, mesela yakın zaman içerisinde gerçekleşen bir olaydan bahsedelim...” -diye o günün posta işi hakkında Jıtır’ın verdiği haberini söyledi. Onu söyleyerek: “İşte, bunun hangisine inanalım? Kazakların sahtekarlığını, iftirasını ispatlayamazsın...” -diye durdu. Genel olarak Kazakların eksik huyunu bulanık şekilde betimleyip, sonunda sözünü Aben tarafa çevirdi. Aben gazete dergileri okuyan çalışkan biri olduğunu, mektep açıp, çocuklara eğitim verdiğini halkın fakirlerine iş bulup, ev işini, faaliyetleri kültürlü halk için kullanarak, halka örnek olduğunu, Kazakların okumuş insanlarına yardım ettiğini, kaçıp giden beyazların yayılan bölümlerine saldırıp, Kazakları asker işine öğrettiği, halkını savaştan koruduğu, iyi işlere, önce halka başkan olacağını, bir divan halkın önünde şöhreti olduğunu, onunla birisi karşı tartışma yaparsa tüm halk onu koruyup, olay olacağını; hepsini kibar, ince dille anlatarak yavaş konuşmasını durdurdu.

Tıpan’ın sözü bir o kadar etkiliydi, Baltaş dizgin görmemiş başı yabani at gibi kafasını sallayıp durup, coşarak kaşını çatıp, konuşmak için izin istedi, heybetlendi oturamadı. Doğa “Beyazdan değırdin, aferin sana!” dermiş gibi gururla yamuk gözünü açıp kapatıp durdu. Baltaş o kadar coşsa da Akbala büyük topraklardan geldiğini, terbiyesini göstermek için Jorğabek’e verdi.

Jorğabek yavaşlayıp devam etti. O Baltaş'ın sözünü de ters görmedi, Doğa'yı da eksik görmedi, Tıpan'ın bazı sözünü de doğruya çıkardı. Bu konuşmayı o kadar büyütmedi ve Kazak arasının ne zamandan beri devam eden karışık işini ve sadece bunun için büyütmenin lazım olmadığını, gelecekte halk olması için, ülke olması için ilk önce okuması gerektiğini, doğru mahkeme lazım olduğunu, şu lazım bu lazım, onun hepsini yapacak Kazakların artık gençleri, gençlerin kendi arasında birlik beraberlik lazım olduğunu, danışarak iş yapmasını, tüm umut gençlerde.. diye gençleri takdir ederek, birliğe çağırıp, destek olarak konuştu.

186

Nasıl olsa Jorğabek'in sözünden belli bir sonuç çıkarmak zordu.

Bu tartışmayı duyup oturan Bekbolat'ın kimin söylediği doğru, kiminse yanlış olduğuna akli erişmedi. Fakat Mukaş'ı kötilediklerini sevdi. Diğerlerini de bundan üstün göremedi.

Bu nasıl olur? Bir tarafı Aben'i o kadar kötüleyip, Mukaş'ı övdüler. Ve diğer tarafı da Aben'i övüp, Mukaş'ı sövüyorlardı. Bunların aynı fikirde olmamalarının sebebi nedir? Buna sebep bulunmadı. Bulunmaması iyidir. "Hangi?" dersiniz, o şöyledir:

Baltaş uezin başkanıdır. Onun boyu, atası başka, başka bir uezin adamıdır. Bu halkın durumunu o kadar bilemez. Ama Baltaş fakirin çocuğudur, elinden gelirse, kendisi de fakirleri desteklemek ister. Baltaş bu Doğaları, Tölegenleri sevmez, halkın işine karışmış, bozuk diye biliyorlar. Baltaş yokken Doğa ile Tıpan Sartav'ın bolısını indirip, Abencil birisini koymuşlar. Baltaş geldikten sonra ona kırılıp, büyük olduğunu göstererek, halka Kürenbay kunduracıyı bolis yapmışlar. Kürenbay o andan beri Baltaş'ın adamı olup, bu şehirdeki bir iyi kadının metresi olmuş. Bununla durmayıp, Kürenbay Baltaş'a mont yapacak kürk toplayıp vermiş. Baltaş para verip satın alsa bile, bu kürkten kendisi korkardı. Kürenbayla iyi anlaşarak bir araya gelip, Aben'i kötilediği laflarını çok duymuştur. Onun Aben'i kötölemek amacı da bundandır.

187

Ya Doğa? Doğa da yabancı adam, şehirdeki yoksulun çocuğudur. Fakat Doğa'nın dayıları Aben'le aynı boydandır. Doğa Sartav halkına çıktığında, Aben onu "yiğen" diye elinden öpüp ağırlamıştı, gök atının yağını da vermişti. Bununla

durmadan, Doğa malı da ters görmeyen adamdır; cebine yumuşak kağıt da konulmuştur. O da azdır. Doğa'nın aklında bir güzel kız almak vardı. O kızın sırası Aben'in oradan gelir mi diye beklerdi. Neden onun güzel kıza tutkulu olduğunu sonra işitiriz. Şimdi işin içine girmeyelim.

Ya Tıpan? He, Tıpan'ın geçmiş zamandaki işlerini sayarsak bitiremezsin. Tıpan ilk başta Aben'in çavirmeniydi. Sonra Meruay'da çevirmen olarak, bahtı açılmış, Tıpan'ın boyu da o halk, aldığı hanımı da o memleketin kızıdır. Aben yaşarken Tıpan'a ne fayda gelir? Kaza verip ne yapalım, bu da yeterli.

Ya Jorabek, ona duralım. Bu adam okulu geç bitirmiş, toplum işine yeni gelen adam. Bu kendisi ünlü bolısın çocuğudur. Lisede okurken zeki, becerikli, söz ustası çocuk olmuş. Ondan hâla becerikli, fakat Kolçak zamanında iyi yerde görev yapmış, göze giren kırmızı geldiğinde halk arasında kaçarak gezerdi. Görev için Kazaklardan olan okumuş insanları lazım diye, geçmiş işleri bağışlanan Jorğabek yakın zaman içerisinde gelmiş, arazi bölümüne girmişti. Onun tüm amacı: gençleri iyi tutup, onurunu, etkisini yürütmek için söylediklerini yaptırmaktı. Kazarsak dibindeki düşüncesi bir büyük yer alır. Bu düşüncesi kalbinin dibinde sarı tereyağı gibi saklanıp yatardı. Dış yüzünde becerikli, söz sahibi, sosyalcılık, işçilik iyilikten başka sakat huyu gözükmezdi. Herkesin yüzüne bakarak değişen, kendi fikrini asla söylemezdi. O yaşlıyla, gençle, komüsitle, olmayanla da iyi konuşurdu. Onun Rus'u da, düşmanı da olmazdı. Arkasından kötüleyen kişisiyle göz göze gelerek iyi konuşturlardı. Kendine göre kurnazdı, halkın hepsini aldatırım diye düşünürdü. Tölegen ikisinin huyunda bir benzerlik vardır. Fakat Tölegen'e göre bu daha güçlü, kendine çekeabilen, okumuş, onurlu, becerikliydi. İlk görüşmede bir konuştuğu kişiyi hemen çeken bir sıcakkanlılığı vardı. Toplantılarda konuşursa, "Jorğabek adamdır!" derlerdi.

Jorğabek sözünü bitirince deminden beri dayanamayan Ikan Tölegen'den izin isteyip, evine döndü. Çünkü Ikan'ın bu gibi tartışmalar ilgisini çekmez, yabancıydı. Ikan önceden Rus arasında olan, halktan elini çekip, uzaklaşan adamdı, halkın dava, tartışma işlerini, bu adamın aklı almazdı. Halk sözüne göre onun bir şişe votkasına saygı duyardı. Ve deminki votkadan kalbi endişelendi mi, yoksa evdeki kadını söver diye mi korktu, belli değil ama Ikan'ın dışarı çıkması lazımdı.

Tölegen hiç bir şey demedi. Neden konuşsun ki? Doğa ile Tıpan'dan laf kalır mı? Onun güvendiği de bunlardır.

Deminden beri diğer yoldaşlarının sözünü dinleyip oturan Akbala artık kendisi de konuşmaya hazırlandı. Akbala devrim başlayalı toplantılarda söz söyleyip, kösem olarak, halkın ağzında olan gençlerin biriydi. O gazete dergilerde makale yazan, bildirileri de iyi yapan, halka “O, şu!” demeyi seven yiğitti. Sonraki gençlerin arasında onurluydu. Komünist partisine ön sıralarında girerek Kazak gençlerinin partiye girmesine de sebep olmuştur, gerçekten de komünist olurum diye düşünen okumuş görmüş yiğittir.

O da bir yerlerde istekli hizmet etmektense gezmeyi, konuşmayı, eğlenceyi, grubu iyi görürdü. Kendisi konuşup, diğerleri ağzına bakıp oturursa, o zaman onun canı rahatlayıp gülümserdi.

O devletin kararını, yeni çıkan kitapları çok okurdu. Genelde Lenin, Troyski, Buharin, Stalin gibi ünlü adamların toplantılarda tartışan sözlerine iyice okuyup, bazı ilgisi çeken yerleri, güzel kelimeleri ezberlerdi, ezberledikleri de konuşma sırasında aklına gelip onları eklerdi. Her şeyi bilmiş adamların fikrini bazen kendi fikir ediniş konuştđu yerler de olurdu. Duyduğu sözleri, haberini içine sığdıramadan, söyleyip içini boşaltmayı severdi. Genellikle geçmiş toplantılarda onun ne söyleyeceği, kendinin ne dediğini tekrar söylemeye de ustaydı.

Fakat buna göre, hoppa, havai değil, yürüyüşü kalkışı, boyu posu sabırlı, atışma tartışmayı seven, sabırlı adamdı. Kendi bilgisine, sanatına, söz sanatına güvenirdi. Kendisi yenilip, yıkılan zamanlarda gönlü çok üzülmezdi, kendine başka plan, başka çare bakarak, bir avutucu şey bulurdu, gelecekten umudunu kaybetmezdi.

O Kazaklara gerçekten içten hizmet edecekti, fakat çok şeyi hayal ederdi. Bazen öyle bir hayalle aldanır, işine gelmeyen işleri yapan günleri de vardı. Kendi düşüncesi, kendi amacını etrafa tanıtmak için emir sahibi kendisi olmayı severdi. Uveze geldiğindeki bir amacı da buydu: Gençleri kendinin peşinden sürükleyip kendini bir tanıtmaktı.

Uvezdeki memurlar gibi halk işine karışıp, fazla karışmayan rüşvete, ünvana satılmaktan sağlam, tam bir toplum memuru, tam bir kahraman olmaya kendini adanmış adamdı.

O yüzden Akbala deminden beri söylenen sözlere büyük anlam kattı. O anlam bu Sartav halkının işi gelişsin adlı anlam değil, uvezdeki memurlar arasındaki karışıklık yok olsun adlı anlam değil, birinin sözünü destekleyip, birinin de terse çıkarıp birbirini düşürmek de anlam değil, bu tartışmadan yola çıkarak bir temel sorunu ele alıp, artık kendime sonuç çıkarabilen bir anlamdır. Akbala'nın bir iyi tarafı: Sözü Kazakça da, Rusça da iyi konuşurdu. O Kazaktukça Bekbolat'a anlamlı geldi.

“Evet, yoldaşlar! Ben artık kendi fikrimi söyleyeceğim” -diye burnunu örtüyle silerek, aşağı bakarak sözüne başladı. “Sorun bolis, uez alanındaki sorunu ise bile genel olarak Kazakistan sorununu ele almaya sebep oluyor şu an” -diye göğsünü ileri gösterip, baş parmağıyla ovalayıp, kafasını yavaş kaldırıp, karşısında duran Tıpan'ın karnına dik baktı.

“Biz devrime hazırlanmış ülke değiliz. Devrim bize gökten geldi. Biz Rus proletaryatı(işçi sınıfı), Rus Bolşeviklerinin kanını dökerek aldığı hazır ganimete ortak oluyoruz” -diye net konuştu. Bu söz devrim başlayalı kaç kere söylenip, kaç kere yazılsa da, çok eskimiş söz olsa da Akbala yenisi gibi anlattı.

“Evet, hükümet işçinin, fakirindir. İşçiler sınıfı zenginler sınıfını yenerek ilk baştan toprağını, suyunu, fabrika, şirketini, malını mülkünü sessiz alıyorlar... Evet, evet, Ruslarda sınıf tartışması başlayalı yüzlerce yıllar geçti. Bizde sınıf tartışmaları hala başlamadı. Bu neden? Yoksa bizde zengin, fakir, yiyen, yediren yok mu? Yoksa bizim ülkemiz güzel barış içinde mi yaşıyorlar? Hayır, yoldaşlar! Yemek, zorlamak, saldırmak, ihanet etmek gibilerden biz kurtulamıyoruz. Fakat devlet zenginlerin, güçlülerin olduğu için sulugözün gözyaşı gözükmenden isteği verilmezdi. İçinden konuşup, üzülüp çileli günlerini geçirmeye devam ettiler... Evet, evet, zengin kolay kolay zengin olamaz. Halkın hakkını, kanını içerler, kölenin hakkını da yiyerek zengin olurlar. Bu tartışmasız gerçektir.

190

Şu Aben'in zengin olma sebebi de budur. Ona bir lafım yok. Evet, evet... Bizde fakir fukaralar dediğin sınıf olarak, zenginlere, acımasızlara karşı duramadıklarını nasıl anlarsınız? Onlar da insan değil miydi? Kendi kârını, öleceğini bilmiyorlar mı? İşte, buna çeşit çeşit sebep vardır. Bizde işçiler, fakirlerin bir araya gelip, organize edecek, sorun,sıkıntılarını söyleyecek fabrikalar gibi zengin yerler olmadı. Ezilmiş, bitmiş fakilerin başı bir araya gelmeden, her tepenin dibinde dağılıp yürüdüler. Aslında bize

proletariat olmadı, olsa bile onlar azdır, artık bizden işçiler çıkacak, çünkü fabrika şirketler işi bize de yerleşecek. Ken kzma işçileri bizde eskiden vardır...Evet, evet... Bizim fakirlerimiz, işçilerimiz beyazı siyahtan ayırabilmeyen, gözü körler...Evet, fakirin çocuğu son zamanlarda okumaya başladı. Eskiden törelerin, zenginlerin, aksüyeklerin⁶⁸, bolısın çocuğu okurdu...(Jorğabek duymamış gibi yaparak, ters çevrildi.)...Evet, bununla birlikte bizde boy(ruy, jüz) tartışması diye bir şey var. Boy başı aksakal, ata binenler, kendi faydası için boyların fakirlerini bir birine düşman ederler, fakirden uşak yaptılar.

Evet, artık, işte fakirin de zamanı gelmiştir. Fakiri destekle, fakire eşitlik getir, fakirin gözünü aç, işlerini düzelt diyor. Fakiri desteklemek bize lazım mı? Lazım. Sınıf arasını, sınıf tartışmasını açmamız gerekli mi? Gerekli. Nasıl açacağız. Nasıl çareler kullanacağız. İşte, sorun buradadır”-diye cebinden sigarsını çıkarıp yaktı, bir kere yutup sözüne devam etti. Dinleyenler “Sınıf tartışmasını nasıl açacaklar?” dermiş gibi, enselerini ileri sürüp kulaklarını iyice açtılar:

“Bu sorun hakkında gubernyada iki yorum akım vardır... Eğer ceza verirse üç çeşit yorum var diyebiliriz. Fakat ben üçüncü yorum yorum diyemem. Zira onlar, bizde sınıf yok, sınıf tartışmasını da Ruslara özenerek yapmaktır. Bu olmamış konuşma derler” –dediğinde Jorğabek’e gözünü altıyla bir baktı. Jorğabek “Bana söylüyorsun” dermiş gibi, arkasından güçlü kişi gibi gözünü bir kere kapatıp açtı.

“Bizler, Kazakların komünistleri, bu fikiri destekleyemiyoruz...Biz devrim yoluna girmeliyiz... Evet, bununla iki yorum vardır.

191

İlk yorumun söyledikleri: Kazaklara devrim yapmalı, zenginin toprağını, suyunu, malını, mülkünü, ceza varsa eğer kadınından başlayıp fakirlere kadar bölüp vermeli, tam bıçakla kesmiş gibi tam yarısında bölmeli. Zengin, fakir adlı ayrımcılığı yok edip, kesinlikle eşit yapmalı. Yoksa zenginin elinde malı varken, toprağı suyu varken, hayatta fakirlere eşitlik vermez derler. Bu yorumu ele alan bazı Rus yoldaşlar, onlara eşitlik eden bizim Jaksılık kunduracı gibi şehrin de fakirleri ve bazı geri kafalı yoldaşları...” -dedi. Son kelimelerinden Akbala’nın kendisinin bu yoruma karşı olduğunu gösterir. Kendine karşı kişilerin fikrini ters görüp, acımadan konuştu,

68Zenginler sınıfı

kendi fikrini ispatlayan konuşma tarzı tüm tartışmacıların adetidir. Akbala da, bu yoldan yürüyerek, şu yorumlarına dalga geçerek konuştu.

“Fakat ikinci yorum diyor ki; böyle devrimlerden anlam netice çıkmaz, onunla fakir eşitlenmez derler. Bunların delili...” -diye bol konuşmalarla ispatlarını sayarak, tek tek anlattı. Bu ispatlarından: Bu günde zenginin malını bölüşürse, hırsızların yağmalayacağını, fakirler zenginlerin malından kar kazanamayıp, düşman malı gibi içip yiyip koymaları ve böylece ülkenin zenginliğinin azalması, o zamanki dert, kıtlık, açlık savaş halkın işini bunaltması, zenginden fakir yaparız diyerek, fakirden de zengin yapma tehlikeleri, zengin kolay ganimete ilgi çekmesi, emeğe alışamaması, sosyalizm, komünizm yolunda karşılığı, fakir akıl düşünce, şuur algı açısından eşit olmadan, sadece malla eşitlenmemesi... Yine böyle bol lafları söyleyerek: “Fakiri okutarak, gözünü açmanın doğru olduğunu, organize etmesini, hakemlik, mahkeme fakirin elinde olmasını, işbirliği, ekip açıp vermesini, fakiri yerleşik hayata yerleştirme, işlere alıştırmalı!” -diye bir durup sönen sigarasını yakarken:

“Zengin, fakir, sınıf sorununa bizde böyle temel bakış açısı olmalı. Aben tek değildir, Abenler çoktur. Onlarla biz çekişmeliyiz, belki uzun süre çekişiriz. Çünkü onlarda yöntem yol çoktur. Onlar delik bulabilirler. Onların ajanı uvez şöyle dursun gubernyalı yere, göbekte bile olmamasına kim kefil olabilir. İlk önce hayvan gibi davranışlardan, boy bölünmesinden

192

Kazak insanları, kendilerimizi temiz tutmalıyız. Kendimiz temizlenmezsek, hiçbir şey yapamıyoruz.” -diye sözünü kesti.

Akbala'nın sözü güçlü çıktı. Güçlü çıkarsa bile, bunu dinleyiciler beğenmedi. İlk önce “Sınıf tartışmasını çözmeliyiz” adlı söz Jorğabek ile Tıpan sevmedi. Çünkü bu ikisi de şu dalga geçen üçüncü yorumun insanlarıydı. Bunlar Kazaklara destek olan ve halkı insan haline getirenlerdendir. “Zenginin toprak suyunu, malını çekip almaya gerek yoktur” demesini Baltaş sevmedi. Zira Baltaş gerçekten fakir adamdı. Fakat Baltaş tartışmayı düşünse bile, tartışmadı. Çünkü deminki iki üç kere söz vermeyip, durdurmayı o intikam diye anladı ve üstelik “Birinci yorumdaki geri düşünceli gençleri” sözü buna ağır geldi. “Tartışırsam, bana geri zekalı” derler diye çekindi. “Kendimiz temizlenmeliyiz” adlı laf da bize ait söylenmiştir diye algıladı. Tartışmak isterse de tek laf gelmedi ağza ve net bir ispat yetmedi. Baltaş'ın bilgisi de Akbala'ya

göre azdı. Bu toplantıda bilgisi iyi, kitapları bol okuyan adam Jorğabek'ti. Jorğabek birkaç kere soru sordu:

9. Siyaset ile sınıf tartışma konusunu açıklayabilir miyiz?
10. Sanatsız millete sosyalizm yerleştirmek doğru mu?
11. Tarihte böyle tecrübe olmuş mu? Marks söylemiş mi?
12. Biz (Kazak) kapital yıl dönümünü yapacak mıyız?
13. Kazakların geleceğine nasıl bakarsınız?
14. Rus'un yaptığı yol Kazaklara geçerli mi?
15. Yeryüzünde devrim olmadan, bir ülkeye sosyalizm gelir mi?
16. Grup hakkında Kazakların geçmişine dair neler var gibi.

Jorğabek'in sorularını Akbala içinden sevmeydi. Gözünün altıyla bakıp, kaşını arada sırada kaldırdı ve dinledi, fakat sırrını dışarı aldırmadı:

“Sizin bu sorularınızın içinde önemlileri de vardır. Ben bunlara şimdi cevap verirsem olur. Fakat bu arada cevap vermeyi iyi sanmam, çünkü bir açıdan, kendimiz içmiş, biraz sarhoşuz. İkinci: benim Marks'ten, Lenin'den delil getirmeye şu an mümkün değil. Bu

193

sorunları biz daha ileriden bakmalıyız. Yoksa böyle sadece konuşarak geçemeyiz.

Sonunda biz Rus emekçilerinden başka hiçbir yol bulamayız. Biz onların peşinden gelip, onlarla ele ele tutup, eşitliğe ulaşırız. Kazakların kendine göre siyaseti de, tarihi de olamaz. Bu yüzden Ruslardan ayrı iş yapmanın, derin sorunları taklit etmenin bize bugünde hiç gereği yoktur. Biz sadece pratik işleri düşünmeliyiz. Mujık ortasında sınıf tartışmasını yapma imkanı olursa, Kazaklarda da mümkündür: Mujık'ın fikri, düşünce algısı, bilgisi Kazaklardan o kadar önde değiller. Bizi ayıran şey boya ayrılmamızdır... İşte, bu açıdan biz dikkat etmeliyiz...”-gibi birkaç uzun cümleli lafları konuşup, sonunda: “Siz Marks'i okumuşsunuz galiba, neden devrimci olmadınız?”-diye yalandan gülmüş oldu.

“Bizim devrimci olmadığımızı nereden biliyorsunuz?” -diye Jorğabek de gülümsemiş oldu.

Son kez Jorğabek'in soruları, Akbala'nın cevapları Bekbolat'a Kur'an gibi anlamsız geldi. İlk sözleri de Bekbolat zorla dinliyordu. Çünkü o lafların içinde Aben, Mukaşlar vardı. Bu yüzden Bekbolat "Böyle demeli" dermiş adam gibi:

"Im-m!" –diye yerinden kalktı.

Sonunda kuşçular, avcılar kendileri hariç şeylere aptal gelirler. Bekbolat da bu sefer kendinin aptallığını fark etti: Nerede, nasıl bir dünyada oturduğunu bilemedi. Söz çoğaldıkça başı şiştikten sonra dışarı çıktı.

İlk köpük kar. Sessiz ve sert. Hava cam gibi, atın izi büyük. Şehrin çıkışındaki yerde gıcırdayıp yavaş gelen iki atlı. Birinin bindiği güzelce keçi kafası gibi, kulanın ayağına benzeyen, doru attır. Nazlana adım atıyor, karı avuc gibi atıyor ayaklarıyla. Hey, yaşa! Hadi, hadi! Kuyruğu kısa, eyeri uygun, üzengi ayağının ucunda. Ayaklarını iyice yerleştirmişler. Gri küpeli beyaz yüzlü olan kırbacını okşuyor.

194

Diğerinin altındaki yavaş yürüyüştü at. İyidir ama doru atın peşinden gelmek için, yavaş geliyor. Yiğit de atın üstünde küçülmüş. Giysisi eski.

Rüzgar gibi hızlıya binen var mıdır? Binersen bilirsin: At üstünde olmak insana güç kuvvet verir, gönlü göğe çıkarır, ağzınla kuş alırsın!

Alaca kırbacını iki katlayıp, şu dağı işaretleyerek gösterdi.

"Vay be! Dediğimiz güzel kansonarmış⁶⁹! Ah,keşke!"-diye çizmesini bir kere vurdu.

Yoldaşı:

"Neyi diyorsun" -dedi.

"Kartalı çıkarmayalı kaç gün oldu?"

"Yeni daha, bir hafta..."

"Bugün çıkmazsan bir önemi var mı?"

"Sonar olmaz mı?"

"Kuşu unutmuşsunuz..."

69Karın ilk yağdığı gün ve av için uygun hava durumu

Bunu söyleyen Bekbolattı. Haber geç gelip, Akbergen at getirene kadar öyle olmuş. Kahvaltı çayından sonra memlekete yola çıkmıştı. Tam gideceği gün kar yağıp, kansonar oluyor.

Bekbolat'ta bir kartal, bir aladoğan vardı. Kuşlarını görmeyeli ay geçmiş. “Mal, can iyiler mi?” diye selam verdikten sonra sözünün çoğu kuşlar hakkındaydı. Akbergen kuşlara yem arayıp, tavşan avlamak için gittiklerinde, tomağası⁷⁰yere düşenkartal hayvan yavrusuna saldırdığında, iki tırpanını koparmışlar. Dünden beri “Eh, yazık!”-diye herkes onun peşindeydiler. Bu iki tırpanını tamir ederse olurdu. Öyle olsa bile Bekbolat bu yıl kartalına bakım gösterip, kanat, kuyruğunu eğri tel gibi yaptım diye sevinen yılların biriydi. Bekbolat kuşuna üzüldüğünde Akbergen:

“Biz seni merak ediyoruz... Hani, elden gelecek şeydir” -diye avuturdu.

Akbergen-Bekbolat'ın can dostudur. Çocukluğundan itibaren beraber büyümüşler. Eskiden beri komşusu, peşinden bir kere bırakmayan dostudur.

Akbergen'in yaşlı anası, iki ineği, bir kadını, bir at hariç hiç bir şey yok. Orucunu kendi evinde açardı, kışın yazın evde bulunmayan adam. O hem kuşçu, hem de nişancı, hem de şarkıcı, hem iyi dosttur. Bekbolat'ın hem babadan, hem akrabadan da

195

fazla güvenen insanı Akbergen'dir. Çünkü bunun ondan gizlediği sırrı yoktur. Çocukluk, gençlik, avcılık, yetişkenlik, açlık, tokluk, oyun eğlence hepsi ikisinin beraber çektiği çilesidir. Beraber ağlayıp beraber sevinmiştir.

Beş organ boyunca tüysüz kayalardan Bekbolat için Akbergen tilkinin eniğini almıştı. Ayağını yavaş basarsa bile, ecel ağzını açıp duran dik kayanın yüzüyle sinek gibi tırmanıp, kartalın yavrularını getirmişti. Kartal kaçmış kara günlerde üç gün, üç gece hiç bir şeye bakmadan dağı, taşı gezerek, mağarada sabahlamıştı. Buz gibi ayazda kartalı üşütmem diye, montun içine kendi çocuğu gibi sarmıştı. Kurnaz tilkiye kartalın ayağını yedirmem diye bilmeden saldırıp, kaya taşlarından atıyla eşyalarıyla yuvarlanıp köprücük kemiğini kırmıştı. Yabani kuşu alıştırdım diye uğraşarak, eline birkaç kere süngü sokmuştu. Gençliğin birkaç dönemlerinden geçtiğinde sessize dil

70Kartalın gözünü kapatmak için yapılan deri örtü

çıkmişti, yolsuza yol bulmuş, kurt olarak koruyan, kedi olarak yürüyen, köpek olarak dipleri kazan, kazık olarak at tutmuştu. Bundan fazla emeği, doğduğu ana olmazsa, kim yapardı?

Buna göre Akbergen'in hem adı, hem yemeği, giysisi Bekbolat'tandı. Kadın almaya da Bekbolat yardım etmişti. Bekbolat evlenip, ayrı aile kurarsa, kendi halini görürse, Akbergen kara evini yanına yerleştirirse, Bekbolat'ın ailesini özgür şekilde yönetirse işte, Akbergen'in bu hayalidir.

Dünyada dost olursa, böyle gerçek dost Bekbolat ile Akbergenlerindir. Bunları dost yapan ikisinin de tutkulu olması, sevdiği işleri: Avcılıktı; ikisinin de boyunda tembellik hem delikanlılık vardı; ikisi de işte becerikli olmaması, babası Bekbolat ikisini "iki eveyi"⁷¹ derdi. Fakat ikisinin yaradılışı iki başkaydı.

196

Akbergen Bekbolat'a göre daha kuvvetli, dayanıklı, kurnaz, inatçı, intikamcıydı. Bekbolat ona göre biraz uslu, hayalperest, genç, övüngen, tutkuluydu.

Bekbolat'ın sıkıştığı, utandığı, üzüldüğü yerlerde Akbergen bir yön bulup, durdurmak için çabalar, desteklerdi. Cezalarsa Bekbolat onun dediğini hemen yapardı. Sert bir işin emeğin hepsini Akbergen gördükten sonra, Bekbolat kendim yaptırırım diye kendini avuturdu. Akbergen öyle ağır işi emeğim, gücüm fazla olduğundan yapıyorum, benden başkanın elinden gelmez derdi. Akbergen'in emeği olmazsa Bekbolat'ın yaşamı da ilginç olmazdı. Bekbolat'ın atı, aşı giysisi olmazsa, Akbergen'in gördüğü günü gün olmazdı. Birinde olamayanı diğerinden bulup, iki yarım bir bütün olarak, beraberlik içinde yaşarlardı.

"Hesaplaşan dost olmaz" diye elalem demiş. Hesaplaşmayan dostu görmedik. Dışına çıkarmasa bile iki dostun hesapları içinde olurlar. Hesapsız giderse de, birbirini aldatmış, yalanlamış olarak görürler. Onun sonu eşitlik değil çiledir. Üstün görmeden, hesapsız, övmesiz, dövmeden kan dost olur diyene inanmayın, çünkü kendini unutan insan bulunmaz: Herkese bir yaşam lazım, yemek lazım. Hem kendinin, hem de dostun faydası bir oldukça insan gerçek dost olarak devam ederler (yoksa gerçek sosyalcılarda da mı öyle?). Bekbolat ile Akbergen de öyle dosttur.

71Her yerde gezen tozan

Dünden beri ev içinin her emanetini yerine getirip ve Tölegen'in evinde olduğu için, Bekbolat arkadaşıyla rahat rahat konuşamamıştı. Ata binip, tenhaya çıktıktan sonra konuşmaya başladı. Bekbolat'ın konuşması Akbilek'tir. Fakat Bekbolat hemen Akbilek'ten başlamayı uygun görmeyip, kuş hakkında konuşmayla başladı. Akbergen "O gün, herkes kuşunu düşünüyor." dediğinde, Bekbolat "Artık Akbilek'i konuşma sırası gelmiştir." diye düşünüp:

"Evet, o günler hatıradan silinmeyen günlerdir. Tam yıldızın tersinden çıktığı günü çıkmışız... Bu tavşanı kahrolası avlamanın şansı olmadı... O gün buluşamayız dediğimiz aklımızda var mıydı?..."-diye sordu.

"Eh, Hüda'nın emridir de... O da bir zavallı talihsizmiş" -dedi, Akbergen Bey'in düşüncesini öğrenmek isteyip.

"Neyi diyorsun? Rus'un eline düştüğünü mü, başka mı?" -diye sordu Bekbolat, dostunun konuşmasını takip edip.

"Talihsiz ise nedir? Elaleme rezil oldu... namusu gitti"-dediğinde Bekbolat da onun düşüncesini anlayıp:

"Kim hayatının sonuna kadar namuslu olarak geçecek. Kaderdir" -dedi.

"Eh kaderdir...Akbilek'in perdesini kendimiz açamayız demek kimin aklına gelmiş?" -dedi.

Bekbolat Akbergen'in tartışarak geldiğini farkedip, konuşmasını daha derinleyip:

198

"Sen de kurnaz oluyorsun!" -diye gülümsedi.

"Onu neden söyledin?" -diye anlayıp, Akbergen de gülümsedi.

Çünkü eskiden bu ikisinin arasında gizli, kapalı konuşma olmazdı. Düşündüklerini açık açık söylerlerdi. Böyle tuzsuz konuşmayı ikisi de sevmedi. Ya birbirini itme, çekinmesi, ya da diğer bir sebeplerin olması hissedildi. O sebep: Namusundan ayrılmış Akbilek'i nasıl hayatının anlamlı eşi yaparsın demeye Akbergen cesaret edemeyip, "Akbilek'le nasıl olsa evleneceğim" demesi Bekbolat'ın açık söyleyemediği konuşmasıydı. Bekbolat halkın, dostunun fikirlerini öğrenmek istedi. Akbergen Bey'i de eleştirmektir. Neden diye sorarsan bu büyük bir sorundur. Yaşamının sonuna kadar beraber olacak eş bulmak zordur. Bulduğu Akbilek'ti. O da

şimdi böyle durumda. Akbilek olayı Kazak gençlerinin birinde bile olmamıştır, beklenmedik olaydır. Sadece Bekbolat ile Akbergen değil, böyle olaydan sonra ne yapmalı nasıl olmanın yolunu tüm Kazaklar düşünmediler ki.

“Kurnaz olmuşsun? Beni yadırgıyor musun?” -diye Bekbolat yoldaşına nazını ilettili.

Bunu söyleyince Akbergen deminki gibi değil, yüzü değişip:

“Ben neden senden yadırgamalıyım? Seni yadırgadığımda benim bulacağım bellidir. Fakat ne söylemek gerektiğini bulamıyorum... Sen ne düşünüyorsun? Önce onu söyle... Sana göre benim kötü düşüncem yoktur, böyle oluşumla kara toprağa girene kadar öyle olacağına inanmıyorum” -diye dostluğun belirtisini gösterdi.

Bu söze Bekbolat’ın kalbi erimiş gibi oldu. Dostunu kucaklayıp, öpmek istedi. Ama öyle durum alışkanlığa dönmemiş. Bu yüzden:

199

“Sende yabancı fikir olacak diye ben de düşünmedim. Evvel, Hüda, Hüda’dan sonra hem yakınım hem de dostum sen diye biliyorum. Senin bilmediğin sır yoktur. Sen hariç danışacak kimsem yoktur. Baba dediğin baba da bunu bırakıp, Akbilek’i istediğime razı değildir. Onu sen de bilirsin...Artık işin durumu böyle oldu...” -diye Bekbolat çocukluğundan beri söz eden, çocukluğu, gençliği, oyun eğlenceyi, yoldaş-dostluğu, halkın partisini, parti konuları, babası buna kız istediğinde onu sevmediğini, ikisi beraber danışarak, Akbilek’i görüp gelir, sevdiğini ve hepsini konuşmuştu. Sonuna gelerek: “O öyle oldu, bu da böyle durumda. Talihim var mıdır? Nereden bileyim. Artık geri kalanı: Yine kız arayıp, yine babasını üzerken hayatının yarısı geçmiş. Bu nasılsa Tanrı’nın yazgısıdır, elalem ne derse de riske alıp ben sadece onunla evlenmek isterim”-diye ağır konuştu.

Bekbolat konuşup gelirken, Akbergen “Çok haklısın.” dermiş gibi: “E,e”- diye başını eğdi durdu. Bekbolat durmadı, Akbergen de kendinin zor durumda olduğunu, yalnızlığını, komşuluğunu, dostluğunu bildirerek destekte bulunduğunu söyledi. Bekbolat gibi uzun konuşmadı, kısa ve net konuştu. Sonunda:

“Senin kararın böyleyse ben buna başka bir şey diyemem. Sadece dost vardı, düşman vardı, dost arkadaş vardı... Sadece onlara rezil olmayalım, burada olmazsa başka bir

yerde yüzüne söylerlerse, canına acı damga olur mu diye, geleceğini düşündüğümüz hariç...” -gibi sonuca vardı.

200

“Diğerini artık Hüda’dan beklerim. Benim kötülüğümden olan şey değil. Beklenmedik anda herhangi Tanrı’nın bir afetidir. Ona kim engel olabilir? Söylersek, o bölgede Rus’tan sağlam çıkan kadın var mı? Fakat hangisi kadını bırakıp gitti? Açılmayan tehlike, yarılmayan yumurta arayan eski barış içinde yaşayan çağımız mıydı? Halkın hangisi asili, hangisi kıymetlisi kurban olmuyor ki?” -diye Bekbolat yoldaşını delille yenmek istedi.

“Geleceğinin namusu” – dediğinde Akbergen de fazla tartışmadı.

Dostunun sözüne destek olduğu için Bekbolat’ın gönlü rahatlamış olarak:

“Elalem ne der acaba? Bizim evdekiler nasıl bulurlar?” -diye sordu.

“Elalem diye bakma, onlar ancak demeyi bilirler. Halkın sözüne kulak veren de artık kimse yoktur... Sadece Saylavbay, Ayazbek gibi kıskanç adamlar sevinirler onu biliyorum. Kız kardeşlerini istemediğinden, onlar sevinirler buna. Fakat aynı duada olan akrabalarımın şu an soğuk sözü duyulmuyor. Kendi evlerin olduğunda, bey babası o kadar bir şey söylemedi biliyorum. “Akbilek bulunmuş” haberini aldığımda sadece “E” demiş. Ama Janbolat ağabeyin o ağzında söz durmayan adamdır. Demiş ki: “E, bizim Bekbolat artık o kızla evlenmez: Rus’un bıraktığını ne yapsın?” -diye evine gelen gidenlere hep söylüyormuş.

“E, adam öyle der durur. Kimsede olmayan, güneşte olamayan meleği nasıl bulmuşlar” -diye Bekbolat güldü.

Akbergen alkışladı.

Çünkü ağabeyinin evlendiği kadını da parti üyesinin etkisiyle gelen, biraz tuhaf insanın sevimsiz ve cılız gibi, ayağı yamuk, yaşlı bir kızdı. Göbeği var, butunadaki eski kumaşı bırakmayıp, her yıl bir çocuk doğurmayı beceren biriydi. Yengesiyle, Bekbolat ve Akbergen dalga geçerek, sinirlendirirdi sürekli. Onu gördüklerinde ikisi de coşarlardı. Bu sefer de gülmeye o sebep oldu.

Köye kadar ikisinin konuşması kadın hakkındaydı. Kadın dediğin hayatta bitmeyen, insanı sıkmayan ilginç konudur. Genelde bizim iki gezginin kadına dair

konusması durur mu hiç? Ağızdan salyası, gözlerinden yaşı akana kadar gülerler, eğlenip sevinirler.

Bekbolat kendini rahat hissetti.

Baltaş odasına girdi.

Kırmızı kumaşla süslenen meşe ağacından yapılan masa var. Gri ala taşlı mürekkep, kalem kutusu, şamdan ve iş kağıtları var. Yumuşak kumaşlı sandalye. Tahta ayna gibi. Masa tertemiz. Sağında Lenin'in, solunda Stalin'in tablosu asılı duruyor. Masada telefon. Elini uzatırsa lamba. Bir düğmeyi tıklarsa sekreter hemen gelip, boynunu öne vererek bakar.

Bu güzelim odasına Baltaş girdi.

Masa da, sandalye de, kalemler de gitmeye hazır olan atlar gibi tekmeleyip “Otur ve koş!” dermiş gibi.

Baltaş sarı çantasını masaya koyarak yüzünü okşayıp, yumuşak yerine rahat gelip oturdu. Sol elinin düğmeli yenini açtı ve saatine baktı. Dokuzu geçmiş. Sol yanındaki kat kat kağıtları önüne doğru çekerek, koyun yününü kesecek kişi gibi uygunca alıp, dikkatle bakmaya başladı. Birini “net edilsin”, birini “kontrol edilsin”, birini “toplantıda bakılsın” diğer birini “para yok”, “yine birini “dinlensin”, “bakılsın” gibi köşelerine çarpıp “devrim” çekiyordu. Kapı vuruldu.

“Mojno?(olur mu?)” -dedi.

“Mojno?” ise “opinotdelin”(uvezin para bölümü) başkanı bir şey “Şteyn”miş. Hemen oturup, kağıtlarını dağıtıp elini sihirbazlar gibi değiştirip, hızlandırmıştı, Baltaş “Ee” dedikçe “Mümkün değil” diye başını sallayıp, biraz sonra “E, bu mümkün olabilir” diye imza attı. Baltaş para işine gelince biraz eksikti. “Paragraf”, “kvartal”, “kararname”, “sır” gibiler çoğalıp, onların bazı işlerini aklı almamıştı. Sorunlu görevli olduğu için bir yerini yanlış yaparım diye çekinirdi, fakat hangi tarafından yanlış yaptığını kendisi de bilmiyordu. Halbuki Baltaş ilk önce bir çekişir denerdi, sıkışana kadar böyle adet olmuştu. İş sahte ise, ilk şansında kendini geri çekerdi, doğru ise çabalar, delil bulunur diye çalışırdı. Bir şey “şteyin” gittikten sonra, başını bir okşayıp:

“Şort znayet!(Kahrolası) Svoloşlar (herifler) olmamış bir şeyi bulup ancak para almayı bilirler” -dedi.

Baltaş ökçesini direyip, yerinden kalkarak, sandalyeye tırmandı ve yerinin düzgün olduğunu görüp tekrar iyice oturdu, gelen kişilere kaşını çatarak bakardı, bazılarını elini kaldırıp, bazılarının kağıdına imzasını sonuna doğru çekerek atıyordu.

201

Tam o sırada Tıpan girdi içeri, neşelenerek başını eğip selam verdi, yumuşacık eliyle komserin elini aşık yarının elini sıkmış gibi iyice sıkarak:

“Selam?” -diye hafif gülümsedi. Çünkü dün sarhoşken sert davrandım mı, bir şey fazla söyledim mi diye uykusundan kalkalı merak ediyordu. Böyle sakın ve gülümseyerek selam vermesi onu temizlemek içindi. Kibar olduğu için, “O zaman bir utandırırım.” dermiş gibi:

“Bugün sizin bildiriniz olacak” -diye bir yaprak kağıdı verdi.

Baltaş’ın tok bağırsağı kıpırdamış gibi oldu. Korktuğundan mı diyorsunuz? Hayır. Kendi işini bildiğinden mi diyorsunuz? Hayır. Bildiriyi bir kaç kere yapmıştı, yeri de sağlam, arkası da güçlü. Öyle olsa bile bildiri dediğin şey bir kişiyi merak ettirmeden duramaz. Her ne kadar onu yapıp, cevap verip, tartışıp, çekişip sağlam bir hesap olana kadar, ...ötüne kıl batmaz. Kıl köprü gibi olur durur. Baltaş:

“Tüm malzemeleri toplayıp, düzelterek verin” -dedi.

“Olur” -diye Tıpan kabul edip işaret etti ve dışarı çıktı.

Öyle olsa bile deminki gibi değil, Baltaş biraz üzgün gözükte. Böyle oturken yassı burunlu, badem gözlü yiğit içeri girdi. Gelirken:

202

“İyi misin, yoldaş?”-diye masaya dayanarak elini uzattı.

Yüzü değişip oturan kişi, bu bozkır Kazak’ın böyle elini uzatmasını sevemedi.

“İyiyiz” -diye gözünün altıyla baktı.

Bu gelen Mukaş’tı.

Mukaş’ın neden geldiğini Baltaş da biliyordu. O kadar sevdiği kişi olsa da sürekli gelip rahatını bozarsa, sevmemeye başlayacakmış insan. Ve Mukaş’ın işleri

kontrol edilsin, ve bitene kadar da göreve başlamasın diye dün Akbala ve diğerleri karar vermişlerdi.

Bu yüzden Baltaş “otur” diye söylemedi, yüzüne bakmadı bile. Mukaş kendisi gidip, yakın sandalyeye oturdu. Baltaş gözünün ucuyla yine bir baktı. Mukaş göğsünü kabartıp, gözleri büyümüş, bitirmiş gelmiş gibi yüzü söylüyor. Bununla bırakmadı, oturur oturmaz:

“Hadi, yoldaş! Beni ne yapacaksınız?” -dedi. Ne olacağını bile bile. Çünkü o büroda da takdir almıştı, yerine bırak diye, Baltaş’a emanet etmişti.

“Sen ne diyorsun? Nasıl bir görevde çalışmak istersin?!” -dedi Baltaş ne soracağını bilemeden gözünü az kapatarak.

“Nasıl görev varsa? Milletın yaptığı herhangi bir görev olabilir.” -dedi.

“Köyden mi istiyorsun, şehirden mi?”

“Şehir görevlisi olacak benim eğitimim yoktur. Köyde olmam daha iyi olur.”

“Köyden nasıl bir görevli olmak istersin?”

“Bugünlerde herhangi birileri bolıs oluyorlar. Biz de onlar gibi yapabiliriz.

“E, bolıs mı olmak istersin?”

“Elden gelirse, neden olmasın? Eskiden zenginler de bolıs olurdu... Bizim devlete gelince biz de olalım” -diye gülümsedi. Böyle demesi Baltaş’ı kendine yakın görmesiydi.

Baltaş bu lafı beğenmedi.

“Sen partiye ne amaçla geldin?” -diye sordu.

Bu soru Mukaş’a çok tuhaf geldi. “Beni sorguya çekecek sen kimsin ki?” dermiş gibi:

203

“Ne amaç olur ki? Yoksulların sözünü söyler, göreve yoksulları tayin eder, zenginın malını yoksula verirlermiş, bunu duyduktan sonra geldik. Biz ezilmiş sınıflarız. Köle olarak da görev yapmışız. Boynumuza eyer koyarak, çuvallar da taşımışız. Artık bizim günümüz gelmedi mi?” -diye gözlerini büyüterek açıp, birkaç bildiği sözleri söyledi.

Baltaş Mukaş'ın amacı bolıs olarak, mal alma olduğunun farkına vardı, içinden “Sen de bir svoloşmuşsun, Doğa doğru demiş.” -diye düşündü. Mukaş'ın cahilliğini, bu söyledikleri hariç düşünceler aklının ucundan bile geçemeyeceğini bilmedi. Mukaş'ı kendine göre biçerek ölçtü. Bu yüzden ona görev vermenin yerine onu bayağı söverek, sorgulayıp, fikrinin yanlış olduğunu söylerken:

“Senin bu düşünceni bilirlerse, partiden hemen kovulursun... Halka senin zararın çok dokunmuş” -diye onu korkutmaya başladı. Mukaş buna o kadar aldırmadı. “Sen imza atmazsan, büro atacak.”-diye düşünödü ve:

“E,bana yer var mı yok mu?” -diye ayağa kalktı.

Baltaş: “Polis olursan nasıl?” -demişti. Mukaş başını sallayıp: “Olmam” -dedi.

Baltaş da sinirlenerek:

“Olmazsan, gidebilirsin!” -diye elini bir salladı.

“Bakarız” -diye Mukaş kapıyı sert bir şekilde kapatıp çıktı gitti.

Çıkarken Baltaş'ın babasını karıştırarak bir küfür etti ve atına binip, büroya doğru koştı.

“Sovyet hükümeti yoksullarıdır dediği nerede? Yoksulların olmazsa, benden fazla yoksul olabilir mi? Benden fazla Sovyet'e emeği geçmiş birileri var mı? Şunun aptallığı nedir? O burnunu neden kaldırmadı? Bu bir “borjjoy”⁷²dır. Okumuş insanın böyle davranışını nasıl anlarız. Sen imza atmazsan da atacak kişiyi bulurum” -gibi kurcalayan düşüncelerle atını ayağının arasına koyarak, bilinen kurumun önüne gelip indi.

Büroda İvanov adlı zayıf, yüzü sadece kemik Rus vardı. Girişte herkes sıra bekliyormuş. Mukaş kapıya doğru gelip, kapıyı açmak istemişti: “Sırayla gireceksiniz.” -diye çocuk gibi bir Rus omuzundan çekip içeri sokmadı. Yapacak bir şey yok, kırbacını ikiye eğip, elini arkasına tutarak, büyük herkesin üstünden bakıyordu. Önünde Noğay gibi giyinmiş bir öğretmen vardı. Mukaş yüksekten bakmış gibi onu insan yerine koymadı ve gözüyle ona aşağılamış gibi bakıyordu. “Bolıs adayı, ilk ben gireceğim! Kötü öğretmen, sana ne var orada?!” dermiş gibi bakışlar olduğunu o nasıl farket sin, boşuna durmadan:

“Yoldaş, nerelisin?” -dedi.

“Neden lazım? -dedi Mukaş burnunu kaldırarak.

“Tarbağataylı isen, memlekete giderken eşlik eder diye düşünmüştüm.”

Mukaş konuşmaya üşenip, ağzının içinden ses çıkarıp (hayır diyerek), başını salladı. Biraz sonra Mukaş’a da sıra geldi.

“E, Mukaşka!” -diye İvanov elini verdi.

Mukaş ikiye katlanmış kırbacını sallayıp, bildiği kadar Rus diliyle Baltaş’ın görevlendirmedini söyledi.

“Ne dedi?”

“Dinlemiyor. Kendisi bir “burjoy” gözükmüyor” -dedi. “Kurdun kara kulak adlı mumu” derlermiş, “burjoy” dersin bolşevik kızarı diye anlardı, “burjoy” lafından küfürden daha çok nefret ederdi.

204

“Burjuva gibi?” -diye İvanov gülümseyip, telefonunu açtı. Mukaş dinliyor.

“Nasıl evrakları?” “Bırakın, bırakın.”, “Biliyorum”, “Boş lafır”, “Bırakın”, “Pojalusta”(lütfen), “Olmaz” dediği kelimeleri anladı. “Nerede bırak”-diye, veya “Tamam” dediğini algılayamadı. Fakat İvanov’un kaşını çattığından, elini sallamasından kendini desteklediğini hissetti.

İvanov telefon ahizesini yerine koyarken:

“Bekle dur. Yarın toplantıda bakacağız. Seni görevlendireceğiz” -dedi.

Mukaş “Pojalıstayı” bırakıp, elini tutarak vedalaştı ve “Yıktım mı?” dermiş gibi sallana sallana dışarı fırladı.

Sokakta gelirken eskiden ünlü Jakıp adlı yiğit rastladı. Jakıp bir ajan, bir polis, bir eğitmen olmuştu. Rusçası Mukaş’a göre iyidir ve becerikliydi. Konuştuğu yerden:

“Hayırlı olsun! Bolıs oldu dediler diye duydum” -dedi.

“Kim söyledi?”

“Sartav yiğitleri söylüyorlar.”

“Henüz yok.”

“Eyvah! O zaman seni bolıs yaparız diye isteyen adamlar vardır.”

Kim, kim dediklerinde Mukaş’ı alıp hastanedeki Jıltır’a götürdü.

Jıltır bayağıdır bekliyormuş gibi, onu bunu sorup, tüm zenginlere laf sokarak, onların içinde Matay’ın Aben’ini hiç beceriksiz edip, sonunda Mukaş’ı bolıs için çaba gösterdiğini söylediler.

“Bolıs görevi hariç başka görev yapma! Seni nasıl olsa Sartav’a bolıs yapacağız. Bize sadece Aben’in kayın anasını dövmeye yardım etsen yeterlidir!” -diye Mukaş’ı o kadar coşturdu.

Mukaş ne yapacaksa da bundan sonra Jıltırlarla danışacak oldu. Jıltır kendi “Hasta olduğundan” hastaneden taburcu olamadığını söyleyip, Jakıp’a: “Mukaş’ı götür ve misafir et, ne isterse onu yap.” diye emanet etti.

Jakıp akşama doğru şehrin dışındaki kendisi gibi kurnaz bir Kazak’ın evine getirip, et haşlattı,

205

samogon⁷³ içirdi, misafir yaptı, atına yem verdi.Cebine “yumuşak”tan da koydu. Neşelendiren bir kadın da bulundu. Mukaş coşmaya başladı. Mukaş neşeli, “Bolıs olamam” diye düşünmemişti.

Sonraki gün hemen İvanov’a gitti.

İvanov dünkü gibi değil, “Mukaşka!” diye elini uzatmadı, soğuk selam verdi.

“Nasıl bir görev istersin?”-dedi.

Baltaş’a söylediği sözü Mukaş yine söyledi.

İvanov başını sallayıp:

“Ajan olmak ister misin?” -demişti. Mukaş olmayacağını söyledi. Dünden beri bolıs olan kişi değil mi? Ajan olacağım diye eskiden söylediğini hatırladı, İvanov:

“Öyleyse, evine dön, lazımsa çağırırız” -dedi.

Mukaş çok üzüldü ve ne diyeceğini bilemedi.

73Kaçak içki

Konuşma böyleydi: Doğa, Tölegen, Tıpanlar beraber toplanmışlar ve Mukaş'ı Sartav'a bolis yapmamanın hareketine başlamışlardı. Çünkü onlar Aben'in adamlarıdır. Bunlar hariç Aben'in arkadaşları her kurumlarda olurdu. Nasıl olsa Mukaş'ı karalamak için "şekenin" bir ajanını peşine koymuşlardı. Mukaş'ın nereye gidip, nerede olduğunu, kimlerle konuştuğunu, misafir olduğunu, samogon içtiğini, kadınla beraber olduğunu, hiçbirini boş bırakmayıp "şekenin" "lavkıl makbuzuna" kaydedilmişti. Dün Baltaş'ın sözüne güvenmeyip, Mukaş'ı destekleyen İvanov'un bugün değişmesi bu "lavkıl makbuzdaki" yazıyı görmüştü. Mecliste o gördüğünü söylese bile, Baltaşların Mukaş hakkındaki malzemeyi kontrol edelim planına "Kazak işine karışmadığından" ikna olmuştu.

Mukaş Jıltır'a gidip, kısa anlattı. O şaşırıldı. "İvanov'un öyle dediğini" duyduktan sonra, o da dünkü gibi yalakalık yapmadı.

"Burada bir araba varmış. Sen artık kendi işine bak. Biz bunun peşine iyi düşeriz" -dedi.

İşte, Mukaş her köye kelleş olarak, hem devletten iyi at alamadan, yaya kalır, şehirde bir iki akşam boşuna gezip, sonra köyüne döndü.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kaygı (Dert)

İşte, Akbilek eve geleli on beş gün gibi oldu. İlk baştaki Akbilek'in işi: Başını kara örtüyle örtmek, dua edegelen kadınlarla görüşme, ağlama, oflamak, ağır nefes almak, önüne gelen irbiğe elini verip, gözyaşını yıkamak, sofradaki yemekleri azıcık ağzına koyarak, dışarı çıkmak, geri dönmek, bir yerde durmadan oturmayla geçirdi. Eskisi gibi değil:

“At içinde Şubar’ım,
İpekten takmış gerdanlığın.
Nazlandıran can anam,
Kanmadı ki tutkum.
Kapının önü kazılan çukur,
Kaya kenarına kaz konar.
Can anamdan ayrılıp,
İçimde büyük derdim var...”

gibi yarısı var yarısı olmayan ağıdı yengeleri öğretmişti, ordan buradan alan ağıdı birisi gelirse, hemen söylerdi. Yengeleri öyle yakın dememişti, Akbilek öyle olması gerek diye anlayıp yakınmaya devam etti. Yoksa içindeki büyük derdini bildirmeye “At içindeki alaca(şubar)”, “Kapının önündeki kazılan çukur” gibi kelimeler hiç alakasız, anlamsız, yabancı kelimelerdi. Nasıl olsa o anlamsız, yabancı kelimeler ile yürekteki derdin arasına seslendikçe, her ağladıkça, yavaş yavaş köprü kurulup, devam ederek, bağlanmış gibiydi.

İlk başlarda: “Ya Pirim hey, bu eşi ölen, çocuğu ölen kadınlar hemen öldükten sonra nasıl ağıt söylerler? Nasıl yürekleri boğazında kalmazlar?...” diye içinden şaşırıyordu. Çünkü Akbilek o günkü Emir ağasını beklediğinde, ondan sonra babasıyla, kadınlarla, köyle görüştüğünde hiç bir şey yapamadan, iki sözü birleştiremeden, sıkışarak ortada kalmıştı. Sonra yengelerinden ağıt öğrendikten sonra, o zamanki hali kendine çocuksu, aptallık, utanç verici, çekingenlik gibi gelmişti.

“Fakat o günkü benim hal durumumu millet anlarlar: Ben o vakit acil grmtm, ağzıma söz gelmedi ki. Ben önceden ses çıkarıp gördüm m?” diye düşüncelerle kendini avuturdu.

Köye ilk geldiği günlerde kadınlar dayanak olup, sürükleyip, babasıyla grtrd. Herkes zerine gelip, anası dirilip gelecekmi gibi kötü, köyün tüm erkekleri, kadınları kkpara çekilmiş ko gibi tartımi, ekimi, yoğurmu gibi o kadar halsiz duruma drmt. Herkes: “Evladım, hey!”, “Gzellerim,hey...”diye yakındılar, acıdılar, ağladılar; yüzü elini yıkayıp, önüne yemek verdiler: “İiver, yemek ye, evladım!” –diye merak edip, ölürcesine kadar ağırladılar, saygı duydular. Akbilek herkese inandı, herkesi kardeşi saydı, bana gerçekten acıyormu ve hala beni seviyorlarmı diye düşündü. Ky her ağırladığında “Evladım, canım!” dedikçe, o günkü köyüne yaklatığındaki kendinden nefret ettiğini, kendine köpek dokunmuş yemek gibi iğrenç, dünyanın derdini tek başına yerletirmi gibi, hayata el sallayıp büyük düşünce, ağır duygularla yavaş uzaklaşıp, üzerini tortu basmı, unutulmuş gibi hissetmiti.

“Baıma kara sisi boşuna koymuum, elalem bana o kadar da değişik bakmadı, ekinmi, benden rkm, iğrenmi gibi değiller. Ben henüz bu köyün, bu evin namuslu evladım...” diye kendi düşüncesini kendisi ğretmi gibi sıcakkanlı olarak gördü.

Günler geçiyordu. Her zaman girmiş, çıkmış ünlü kişiyi, gürültü yapan aynı “Kul hualda”, “Kuledikulla”, “Ollahu yadgu...”, ezberlemi olduğu “ubar”(yarım yamalak), “Tumar”, “Kapının n...” sesleri çıkardıkça Umsinay’ın ne zaman öldüğü Abilda’ya ağıt söylemeleri, kendisi kim olursa onunla görüşmesi, kadınların araya girmesini hepsi yaprağın sesi, suyun sırıllı, devenin sızladığı gibi Akbilek’i sallayıp, allayıp, uyutup perde üstüne rtm gibi, derdini örttü durdular. Ama dert unutulmadı, üstelik yeni dertler eklendi.

İlk bataki gibi değil, dua edip fatiha okuyanlar azaldı. Et ile çay da azaldı. Üstelik köyün kadınları da eve gelmeyi azalttılar. Tek sevdiği Urkya yengesi yanından hiç uzaklamadı. Baybie öldükten sonra bu evin içine karışan da oydu. Hla bu ilere bakar. Çocukların zerindeki temizlik sorumlusu da onundur.

Çocuklar mı dedin? Onları söylememişiz. Akbilek'in 12 yaşındaki Kajiken adlı erkek kardeşi, 7 yaşındaki Sara isimli kız kardeşi vardır. Akbilek kendine daha çok şu iki kardeşlerinin öksüz kaldığına çok üzülür. Kajiken daha oyuncak oynayan çocuktur, çoğu zaman çocuklarla oynar, dışarıda olur. Tombik Saracığı Akbilek'in yanından hiç uzaklaşmaz; saçı dağınık şu an bile yanında. Hey, zavallı! Kadınlar ses çıkarırken Kajiken eve dönmemiş. Sara Akbilek'in sesi çıktıkça, gözünden akan yaşı gördükçe beraber ağlamaya başlardı. Kajiken anasının yokluğunu henüz hissetmiyor, Sara çok yıprandı. Akbilek biraz kendine gelerek, Sara'nın çamaşırlarını yıkayıp, yırtılmış elbiselerini dikip, kopmuş düğmeleri dikerek, yıpranmış, bit basmış başını yıkayıp, saçını tarayıp, tenhada dizine yatırıp, bitini çıkartırdı.

Babası eskiden evdekilerle pek konuşmazdı; artık tamamen sakin sessiz hale düştü. Çobanlara: "Deve geldi mi?.. Mavi at su içti mi?... Koyun nasıl çıktı?...Şu dizgini eve götürüver!" gibi işlerin bazılarına karışırdı. Bazen Kajiken'i çağırıp, ata bindirir, buzağı getirmeye gönderirdi. Fakat geleli Akbilek'e babası bir laf dememişti. Akbilek'e bir kere olsun bakmadı bile.

Önceleri gözüne görünmezse: "Akbilek nerede?" -diye sorardı. "Evladım, şunu şöyle yap!" -diye oraya buraya gönderirdi; bazen Akbilek nazlanıp yanına doğru yaklaştığında: "Evladım!" diye alnından koklardı, "Rüzgar değmesin, belini ört, düğmeni kapat" diye acıyarak otururdu. Artık onun biri de yok, yadırgıyor gibiydi, "Ananın derdidir ondan... Evde misafirler olduğundan çekiniyordur..." diye düşünse bile, Akbilek babasının tenhada bir laf etmediğine çok üzüldü. O şöyle dursun babası Akbilek'le tek başına kalmaktan kaçacakmış gibi geldi. Babası ile ikisinin arasından kara kedi kesmiş gibi, bir köprü var gibi Akbilek öyle hissetti. Babasının neşesi ne zaman düzelecek, ne zaman sıcak gözle bakacak, ne zaman konuşacak?.. diye beklemekten sarardı, babasının gözü düşer mi diye gözünün altıyla bile baktı. Bir bakarsa da derdi hafifleyecek gibi, mutlu olacakmış gibi geldi. Fakat yine babası bakmadı. Artık Akbilek'i anasının ölümüne göre bu daha çok acıttı. "Canı gibi seven babam benden o kadar nefret ederse, artık ben nereye sığarım?" diye üzüldü.

209

İşte, Akbilek'i artık ağır nefes çektiren yeni derdi buydu.

Akbilek bu kaygıyı bir kişiye hissettirmeden uzun süre sakladı, çok bekledi, çok istedi. Dışarıya çıkarsa Sarayla ikisi tenhada kalırsa bile, kız kardeşini bağrına

basıp, gözyaşı dolu gibi akardı. Neden ağlayıp durduğunu kız kardeşi bilmezdi, gözleri masumca: “Abla, tamam, abla durdur” deyip dururdu. Akbilek gözünü silmiş olur, kardeşini avutup, başından okşamış olur. Biraz dindikten sonra “Yağmur” tekrar damlardı.

Akbilek’in bu derdi büyüdü. Büyüye büyüye içine sığmadı artık. Kime söyleyecek? Kime aktarır? Kim vardı? Küçüklüğünden sırdaş olan Urkya yengesi hariç.

Urkya; Emir’in eşidir. Emir de Mamırbay’ın amca oğlu. (Emir’in babası Tavırbay Mamırbay’la aynı anadan kardeşler). Emir kendinin oruç açacağı var (yemeği) delikanlı, sakın yiğittir. Urkya geleli 10 yıl kadar oldu, yaşı 27’ye girdi. Tüm suçu gebe kalmamasıdır, yoksa ipi düz olan kadındır. Baybişe hayattayken Akbilek’i oynamak için veya başka köye gönderdiğinde, tek Urkya’ya güvenip, yanına onu eşlik edip gönderirdi. Öz anasından sonra Akbilek’in en çok sevdiği kişi, yakını terbiyeyi, vicdanı öğreten öğretmeni Urkya’ydı. Kendi evinde nazlandıracak çoluk çocuğu, çok işi olmayan Urkya baybişe öleli Mamırbay aksakalın öz gelini gibi evin sorumlusu olmuştu. Bu Urkya’ya bir günü Akbilek tepeciğin dibinde otururken, derdini söyledi. Urkya dinledi ve:

“Evladım,hey! O adam bizim anamızın ölümü için çok yıpranmıştır. Seni neden sevmesin?... -dedi.

Fakat Aksakal’ın çocuğuna soğuduğunu Urkya da hissedirdi. Akbilek’in gönlünü neşelendirmek için demin dediği hariç, aşağı bakıp, otları kopardı durdu. Bunu yapması kendi fikrini ya söyleyip söylemeyeceğini bilmediğindendir. Urkya’nın ne düşündüğünü Akbilek de sezdi.

“Ben farkettim. Benden kendini uzaklaştırmak ister. Beni görmezlikten geliyor. Neden hissetmedin? Sen de sezmiş olmalısın. Dün Sara ikimiz tenhada oturduğumuzda eve girerken, bizi gördü ve geri çıktı. Arada sırada sen de geldin. Sen de sezmişsin, bana söylemedin ki. Bana küserimdiye söylemiyorsun... Senin bu huyunu ben bilmem

210

mi?.. Anamdan sonra dertleşecek kişim sendin. Sen de her şeyi içine saklayacak mısın?” -diye Akbilek ağladı.

Akbilek ağladıktan sonra Urkya da ağladı. Ağlarlarken:

“Kardeşim! Senden ne yüzle sır gizlerim...”

“Bildiğim şey varsa, senden gizleyip... Aman! Artık ne yapacağım!.. Bunu ne demek, canım?.. Büyüklerin ne düşündüğünü kim bilir ki?.. Sana söyleyemeyen bir sözüm vardır bu doğru, onu gizleyemem. Güzelim, evet! Milletin neden şaşırıldığını bilemezsin. Bu eve kim gelirse de herkesin gözü sendedir (bir kere şaşırarak) sana halkın şaşarak baktığına içimden ben yanar dururdum... O anda onların düşündüklerinin ne olduğunu bilen var mı?.. Büyük de olsa içim böyle der: Ruslardan sonra nasıl oldu acaba bu? Değişti mi yoksa? Hayır, eskisi gibi mi yoksa? Ruslar ona ne göstermiştir acaba?..” -diye baktı galiba. Yoksa şaşacak ne var ki burada?”

“Halkın düşüncesi” derse de, Urkya’nın kendi düşüncesi de buydu. “Ruslar götürdükten sonra, ne yapabiliriz?” gibi sorular kendine geri dönüp dolaşıp dururdu. Fakat kendisi böyle zavallı durumdayken “şıraylımından(güzelimden)” nasıl yüzü değişmeden cesaretle sorsun ki.

Şu sözü duyduktan sonra Akbilek yaşını durdurup, gözünden yaş damlayıp, hayal ederken, önünde duran yengesine bakarak, donup kaldı. Karaşat’taki çileli fırtınalı günler o anda gözünün önünden hızlı koşan at gibi geçti gitti.

Akbilek’in donarak kaldığını gören Urkya aklından geçenleri öğrenelim diye:

“Seni sağ sağlam gelir diye kimse düşünmemişti... Kendimiz de umudu kesmiştik... Rus dediklerin öldürdü diye anladık: Büyük anamı hayattayken görmüşüz. Hüda korurum derse, nerede olsa da korur? Tatlı canın (sinek gibi canını) kaldığı için, ne gerek var...” -dedi.

Urkya’nın “Dudağını dişleyip” durmasından onun ne düşündüğünü Akbilek de sezdi. Rusların neden gönderdiğini bu da duymak ister diye anladı. Urkya hissettirmese de, konuştuklarını takip ederek, Akbilek sırrını kendisi söylemek istedi. Fakat “Övünmüş kişi gibi ne diyeceğim?”

211

O bir iyi şey olduğu için..” -diye içinde gizlerdi. Artık söyleyecek fırsatı gelmiştir deyip yengesine baştan sona kadar olayı anlattı. Yengesi şaşarak, dinledi durdu. Siyah bıyıklının vurarak öldürmek istediğini, kurtlarla çekiştiği anları söylediğinde: “Ya Pirim Hey, Ya Pirim Hey!..” -diye korkarak, konuşma bittikten sonra:

“Kalkam,ey! Kalkam,ey! İnsanın görmeyeceklerini görmüşsün...” -diye şaşarak başını salladı.

Bu sırrı bir kişiye bir kere bile söylememesi için Akbilek yengesinden yemin ettirdi. Sonra ikisi eskisi gibi can dost oldular. Tenhaya çıkınca yengesi Karaşat hakkında onu bunu soruyor. Akbilek dünyayı gezmiş kişi gibi, bazen siyah bıyıklının huylarını abartarak söylemeye başladı. Geçmiş günler bir türlü iğrenç ise de, söyleye söyleye iğrenç olan yerleri unutulup, güzel yanları çoğalmaya ve bir masala döndü. Sırrını söylediği Akbilek için de iyi oldu, bir sürü zor günleri azalmış gibi hissetti.

Fakat “Babam neden iyi bakmıyor?” gibi bilmeceleri Akbilek çözemedi. O bilmecenin çözümünü Urkya’nın içi hissetse de Akbilek’e acıyıp söylemedi. Akbilek bu yaşama da, vakit geçtikçe alışmış gibiydi, anasının yerine ev işlerini yönetmeye başladı. Patlayıp ölsün mü, ne yapsın?..

Mamırbay neden çocuğuna soğuk olmaya başladı. Ne düşündüğü vardır? Konuşmanın başını bu tarafa çevirelim.

Dışarı çıkarmadan, sert bir biçimde olduğu olmazsa Mamırbay Aksakal aslında çocuksever adamdı.

Kim çocuğunu sevmez?

Sen doğduğunda Nuralım,

Boz biye kestirdim,

Dört köşeli ocak oyurdum...

Siyah kese⁷⁴ sardırdım,

Beyaz siyah kes batar diye,

Genç kese sardırdım.

Altından şüme⁷⁵ yonturdum,

Gümüşten tübe⁷⁶ koydurdum...

212

74Beşik için ağaç türü

75Beşikteki bebeğin işecek yerine konulan şey

76Beşiğin altına yerleştirilen bebeğin dışkılarını biriktiren kap

diye bey Yedige –er Yedige söylemiş gibi, kim çocuğunu güzel şeylere sarmak istemez? Kim çocuğunu aslan gibi heybetli, kaplan gibi kuvvetli, Eflatun gibi akıllı, Jirenşe gibi söz ustası olduğu, sakalının beyazında, öleceği anda evde bereket, dışarıda çayır olduğunu hayal etmez ki? Mamırbay Aksakal da çocuğunun iyi olmasını bir adam gibi isterdi. İsteddiği olmazsa nedir: Dönemindeki arkadaş dostlarının sonu olmasın, sanat öğrensin, insan olsun, yabancıya bakmasın...” -diye Tölegen’i 12 yaşında şehre okula göndermişti. 6-7 yıl okuyup, o işte insan oldu. “Yabancı yerde büyüyen çocuktur, bizle arası nasıl ki? İyi yerde az gün eğlenip, gençliğini sürdürsün!” -diye baybişesinin dediğini iki kere dedirtmeden, Akbilek kaderin verdiği mükemmel mucizeli özel candı; onun tane boncuğuna, süslümesine her şeyini, servetini vermişti. “Ağlatmayan eşittir” diye baybişe sevdiği için Akbilek’i Bekbolat’a riske alarak vermişti. Şu iki çocuğu bırakalım da onlar daha gençtir.

Çocuğu merak ederse bile, Aksakal “Çocuğun elini yalamadım” diye düşünürdü. Neden dersiniz, okuyup, kendine göre insan olması kime lazım, şehirde yatıp, mektuplaşması, küçük bir işten kaçması kime lazım, Tölegen “Dik dik konuşup Rus gibi oldu”, yazın bir iki ay memlekette durur mu hiç?.. On ay göz görmedi. Bu da iyi değil ki. Tölegen’in istediği güzel nişanlısını bırakıp, malını boşuna israf etti. Peki buna da tamam dedi. Fakat soğuk haber duydu: Rusya tarafından dolaşıp gelen soyunu, sopunu bilmeyen bir Noğay’ın kızıyla evlenecekmiş dediler. Mamırbay Aksakal “noğay” olursa her zaman kendini uzak tutardı; çünkü eskilerde Nasreddin adlı bir bakkalcı Noğay kula atının para hakkını yiyip gitmiş. Aksakal’ın Tölegen’e en çok küstüğü: Dünkü baybişeden ayrılması, Akbilek’ten canlı iken ayrılması başına kara gün doğduğunda, yalnızlık gördüğünde, oğlunun bir kere de olsa gözükerek gelmememesi, işin acı yanıdır. Gelmemezlik kimin aklında vardı? Akraba da, köy de bekledi. Elinden bir şey gelmezse bakarak, acıyla çekişen babasını avutarak giderse ne güzel olurdu, o da kötü çıktı!

Tölegen’i dışarıda yaşayalı, gözüne iyi gelen, ona iyi bakan, saygı duyan, bir tek Akbilek’ti. Yüzü de, huyu da kulağına iyi gelirdi. Öyle böyle işlere karışmaz, edepli, terbiyeli, sabırlı olarak büyüdü. “Hüda emrinden” kurtulmasın, nişanlı olduğundan başka Akbilek’i elim kızı yapmaya kıyamazdı. “Hiç olmazsa, 4-5 yıla kadar vermem”-diye dünüründen başlık malını almaya acele etmedi. Ve Akbilek böyle duruma maruz kaldı...

İlk başta Aksakal Akbilek'i öldü biliyordu. Fakat "öldü" derse de, ölüme onu kıyamamıştı. Daha dün gülümsemesi bülbül gibi öterek, süyrik gibi büyüyüp gelen gözünün kurtu, aldaticısı, sevinci değil miydi! Beybişe'nin yeri büyük çukur gibi farkedilirse, Akbilek'in yeri ondan daha fazla büyüktü, evi tamamen kuruyup, uzakta kalmış kabir gibi geldi. Şu iki genç çocuk aç köpek gibi dolaşıp, kirli, bitli, kurt girip yıpranmış bitmiş hale geldiklerinde, Akbilek lazımdı bu durumda. Ama o anasının yerine çocukların üzerini giysilerini düzene sokardı, evi boş bırakmaz, yıpratmazdı; ne zaman bir kadın alıp evin işini halledene kadar yönetme düzeltme işlerine sorunlu olurdu. Kendi akrabalarına bile güven yoktu. Herkesin bir amacı var o da sadece kendiler içindir.

Fakat Akbilek "barsagelmeze"⁷⁷ gitti. Öylesine gitmedi ki, kemiğe damga vurarak, rezil olarak gitti... "Şu şunun kızı şöyle olmuş..." gibi ün hayatın sonunda kadar yok olur mu acaba? Babasını bu kadar zor durumda bırakıp gidene Alla'nın ak ölümü ile giderse, hayali var mı başka? Akbilek'i sevdiği, acıdığı, kıskandığı, pişman olduğu, iğrendiği, zorlandığı hepsi karışarak aksakalın kalbine zil kara taş gibi bir kapalı yara gibi büyüdü. O gün, "Beyazlar tutuklanmış" haberini duyduca, Aksakal zorluğu, aşağılığı, namusu unutarak, atalık merhameti yenerek: "Akbilek nerededir acaba?" diye lafın ağzından nasıl kaçtığını kendisi de farkedememişti. Bunu dedikten sonra kişi gönderip soruşturma yaptırmıştı.

Artık Akbilek bulunup, evine geldikten sonra, onun zavallı olan türünü görür ve onun rezilliğini düşündükçe, Aksakal namusunu tekrar uyandırır. Eskisi gibi bebek gibi olan çocuğu, beyaz kağıt gibi temiz yürüyen Akbilek, artık is sürülmüş kağıt gibi, çocuk değil, kadın olmuştur. Aksakal çocuğunu Hüda'nın verdiği nişanlısından bile kıskanan çok kıskanç adamdı. Çocuğu kirli değil, temiz olmasını isterdi. Artık Akbilek çocuğu değil, yabancı bir kadın gibiydi. Kimden bırakılmış kadın diye sor! Kazak olursa tamamdır. Öyle değil. Gelen giden kişinin gözü Akbilek'te olduğunu ilk önce babası hissetmişti. Herkes: "Mamırbay'ın Rus'un kirlettiği kızına bakın!" diye Aksakal'ı gözünü delmiş gibiydi. Artık Akbilek babasına yük oldu. Çocuk yetiştiren

⁷⁷İnsan giderse, geri dönülme yerdir

değil, halka göstermek için maymun yetiştiren kişi gibi hissetti. Akbilek'in bu işinden Aksakal kendini rezil görüp

214

namusundan ayrılmış gibi hissetti. İşte, Aksakal'ın kendi çocuğuna iyi bakamadığı, kaçıp gittiği hal buydu. Kıskançlık, iğrençlik, pişmanlık, acımak, kin, zorluk hepsi bir araya gelip, onun hayatta kalıp, göze engel olduğuna parmağını çiğneyip, sinirlendirdi. Fakat kendi elini kendisi nasıl kessin? Kendini bıçaklayarak, patlayıp ölsün mü? Zehir yemiş kurt gibi içi alev alev olarak yanıyordu, çıkmayan canını yanında taşırdı.

Bazen Aksakal tek başına otururken, derin düşüncelere daldardı. “O zavallının ne suçu vardı?” diye çocuğuna bazen acırdı. “Onu da depresyona sokmayayım” diye bir an düşündüğünde onun başından geçmiş günleri aklına gelir, Akbilek'i göğsünden itmiş gibi bir şey onun etrafına dokunduramazdı. Öyleyken: “Hemen kurtulursam nasıl olacak” diye de aklının ucundan geçirirdi. Ama nasıl kurtulacak? Bekbolat yakın süre içerisinde evlenir mi acaba? Evi ise sahipsiz kaldı. Evvel, ilk önce kendine bir kadın bulmalı, onu sonra düşünmek gerekir. Son zamanlarda Aksakal'ın düşüne taşına bulduğu netice buydu.

Fakat aksakala artık kadın alma da kolay iş değil. Yaşı yerin yarısını geçti, işte, elli beşe gelmiş. Artık yaşlandığında malı çıkarıp, birinin genç kızını alıp, onu bağrına basıp insan edebilir mi acaba? Onun aldığı kız nasıl birisi çıkar? Çoluk çocuğa bakabilir mi? Yaşlı kişiye kanaat olarak oturabilir mi? Utangaç birisi olursa tamamdır, rüzgar gibi esen hafif biri olursa, genç erkeklerle eğlendiğini görürse, onu görene ölmesi daha iyidir. Bunları düşünerek “beşik görenden” eli kovar, “kapı gören” sabırlı olur. Geri dönmüş kadın, sonunda, akılsız, utanmayan biri olacak diye sevmez. Eşi ölen kadının ya çocuğu olur ya da emenger⁷⁸ olmadan durmaz. Terbiyeli, temiz, namuslu, utangaç işe becerikli kadın nereden bulunur ki? Oy Tanrım, hey! Dünyada yaşlandığında kadının ölmesin! Ondan başka işkence olur mu? Çözümü bulunur mu? Beladır! O bela Mamırbay Aksakal'ın başına yerleşmiştir.

Mamırbay Aksakal o kadar zengin kişi değildi, yoksulluğu gören de kişi değildi. Kendisi yazın savmalı⁷⁹ ile bir toktısını, kışın ise bir tabak etini misafirine

78Emenger- kadının kocası ölürse onu eş olarak kocasının kardeşi kendine eş eder, adet.

79Dişi at, biyeden alının mayalanmamış taze at sütü, savmal.

verip, konuşarak, eğlenip, neşelenip oturmayı yemeyi hayatın güzel yanı diye biliyordu. Aulnay'ın ortasında, bolis içinde de kurnazlığından kıymeti daha yüksek, sakın, sevimli, dayanıklı adamdı. Eskiden bir seçimde Bey olarak, sonradan onu bırakıp,

215

istediği adamı seçip ajan yapmıştı. Fakat akraba arasındaki konuşmalar Aksakal'ın önünden geçirdi. Yalan sözün peşinden gitmeyen, bir yandan işine de bakan, attan hiç inmeyen adamdı. Bata⁸⁰ kılmış, “baş sağlığı” söyleyen akrabanın sonu azaldıktan sonra, evde de sahip bulduktan sonra, Aksakal sert olan işine tekrar döndü. Kışın gelmesine az kaldı, Kasım'ın karı bile yağdı. Alacağı, vereceği, soğımı⁸¹, şehri, bozkırı gibi şu bu evin eşyaları da az mı?

Aksakal böyle işine bakarken, bir gün evine bir yoldaşıyla Aldekey adlı hemşehrisi gelip sabahlar. Pisekem'in evindeki, kırbaçlayacak tarafı dilim, binecek tarafı damgalı, taraf burnunun kenarı var, büyük damgalı yayvan doru biyesi ve Iskak'ın evinin, atın bineceği tarafın kulağı kesilmiş, beyaz lekeli, beyaz yeledi, bödes⁸² sarı atı kaybolup, onu aramak için yoldaymış. Aldekey rastlayan kişiye bunu sorarak yoldaşına “Selam vererek bata kılarak gideyim.” diye inmiş. Tam gece vakti olduğu için mi kim bilir, fakat Aldekey'in anlattığı durum budur.

“Aldekey iniyor” dediğinde Aksakal: “Bu da bir dolaşıp duran birisiymiş” demişti. Çünkü Aldekey olmayanı kovarak, tartışmayı üfleyen, halkı gezen, kendisi yoksul olsa bile canlı bir kişiydi. Aksakal'ın öyle demesi olmazsa, Aldekey'den o kadar iğrenmedi. Çünkü hem yoldaş, hem de konuşarak neşelenmek istedi. Öyle birisi olmazsa da kendinden bile çekinen köy halkının adamlarıyla açık açık konuşabilir mi ki? Her zaman köydeki evin adamı kişiyi sıkır, rahatını alır, içini daraltıp, kadını yöneten, evin köpeği yapar sonunda.

Aldekey “elif lam”ı, “kul huvallayı” üç kere ekleyip, fatiha okuyup, selamını verdikten sonra, geçendeki bir Han'ın dertli olarak başını kaldıramadığında, bir Bey'in baş sağlığı dilediğini, kendine gelebilmesini örnek alarak, yoldaşına yavaş başsağlığı diledi. “Dert gelirse, karşı dur, düşme sakın!” demiş Abay'ın bu sözünden çok anlam

80Büyüklerin dua etmesi

81Kış için kesilen hayvan eti

82Sürekli binilen çok sakın at

vardır. Bu Aldekey eskici bayağı okumuş, eski sözü çok bilen, “Bin bir gece”, “Kırk vezir”, “Totu’nun doksan bölümü”, “Altı parmak”, “Kissa-i enbiyeleri” ezbere bilen tarihi bir adammış. Gençken Bayşuvak’tan bir kere fena yıkıldığı hariç, pehlivan, dombıracı, şarkıcı, tesbihçi, yakışıklı yiğit olmuş, şakaya da usta

216

kişiymiş. Bugünlerde nasıbayı, şakası, eski sözü, “onu yap, şunu yap” dediği oyunları olmazsa, diğer sanattan haberi yok sadece tartışmaları takip edip, eti, yemeği takip eden, iki tavşan dışından ayrılmış, çizmesinin konçu eskimiş biraz kurnaz yaşlı adamdı.

Oturur oturmaz Aldekey konuşmayı sürdürmeye başladı. “Aron Raşid’i” konuştular. “Az Janibek” de, “Jirenşe Şeşen” de, “Lukman hakim” de karıştı. O memleketteki şu adam “iyi”, şu beylerin sözü de hatırlandı. Nasıl olsa Aldekey beyinin sözü rüzgara yetişemezdi. Her zaman kurumuş hale düşen bizim aksakal konuşmayı dinledikçe köyünden, memleketinden hayali uzaklaşıp, başka bir dünyaya gelmiş gibi, gönlü neşelenmeye başladı. Sevincindedir:

“Vay, şu çobanı çağır! Bu kişiye bir toktı getirip kessin. Yaşlı savlığı (üç yaşını geçmiş kuzusu var koyun) vardı, ona dişi kesmez” -dedi.

Tam o sırada Aldekey kaz boyunlu siyah şakşasını kötü çizmesinden çıkartıp, baş parmağını ile işaret parmağıyla alıp, tırnağına nasıbayını iyice koyup silkeledi. Deminden beri dil ile çenesini konuşturup durduğu da bir dişe yumuşak gelmişti. Artık siyah şakşayı nasıl coşturup sallarsan da yakıştır, silkele, vay silkele!

“Sen bu evden bir ateş açıp, nasıbayı ovalyıp al” -diye çocuksu yoldaşına emir verdi. Bağılan(yetişmiş semiz kuzu) kestirdikten sonra Aldekey’in emrinden güçlü ne olabilir ki? Aldekey’in böyle yapabilecek de durumu vardır: Tüfeği var polis, ajan, ya da bolis olmazsa, halkın sıradan bir kişininin hayvan kesmesi azalmaya başlamıştır, eskisi gibi bol servet yoktur, daha vergi çoktur. Ve soğım (kış için hayvan keserek hazırlanma) kesilmeyen bir kötü mevsimdir. Dün konakladığı evi bir saklanmış et yedirmiş, Aldekey boğularak, ölmeye az kalmıştı, yol boyunca küfür ederek gelmiş.

Aldekey bey yenin ucunu kahvereng tibenle⁸³ süslenmiş gri küpisini, kırmızı eltiriden(kesilen ve ölen kuzu, koyunların derisinden yapılan) tımağın altından kulağını olduğu yerden kaşınıp rahat rahat oturarak çayını iyi içmişti. “Kadın dediğin bir kere nazik olur. Keşke, Rus’un böyle yaptığı olmazsa!” -diye içinden düşündü. Çünkü babası toktı kestikten sonra, bu bir kıymetli adamdır, Akbilek’e koyu çay yaptırmıştı. Çaya kanıp, kendilerine geldikten sonra, Aldekey akla gelmeyen bir komik hileler bulup, baybişesi öleli

217

gülmeyen Aksakal’ı güldürdü: Toktının etini iyice yemeli. Ne zaman et pişecekse Aldekey’in ağzı bir durmadı. Bir sözün sırasında:

“Çocukları yıpratmadan bir “şüykebas” (yeni gelin için söylenir) kadın almalısın” -deyiverdi. Aksakal Akbilek olduğu yeri gözünün altıyla bakıp:

“Hey, Aldekey! Artık yaşlandığımda kadın alıp nasıl rahatlarım?” -dedi. Demek istediği diğer açıdan kadın almaya karar verse de, kendisi arayan kadın olmayıp, halkın getirdiğini almak istedi. Ve çoluk çocuğunun önünde “kadın alırım” diye nasıl söylesin!

“E, o ne demek? Şu yüksekten ineceğiniz an daha gelmedi ki. İki tavşan dişim yoktur, ben de Salima’yı kucaklayıp yatıyorum. Kadın almadıkça iyileşemezsiniz” - gibi birkaç fikrini söyledi. Böyle otururken: “Size göre kim var acaba,e? Kız almaya sizin gücünüz yetmez ki. Kız artık tutturmaz. İşe becerikli, eşi ölmüş dul kadın olsa da, he, size o “marş” uygundu”-diye köydeki dul kadınları tek tek saymaya başladı. Aksakalın aklına da bunun aynısı gelmişti.

Sonraki gün çaydan sonra aksakal ahırın köşesinde Aldekey’le beraber oturarak, biraz konuştular. Ne konuştuklarını bilemeyiz. Aldekey’in atı eyerli hazır, kapı önünde duran Emirlere Aksakal:

“Vay, bu adamı gönderin!” -dedi.

Aldekey gelip gidenden böyle, nasıl mucize olduğu belirsiz, Aksakal’ın Akbilek’e eskisi gibi bakışları değişti. Çocuğuna sıcak bakışla: “Evladım, şunu şöyle yap, bunu böyle yap!” -diye işinin, çocukların durumunu konuşmaya başladı. Akbilek

83Eski kelime, rengarenkli kalın kumaş

canlandı, babasını yeniden bulmuş gibi oldu. Sonra içtiği yemeği boyuna dağıtıp, yüzü güzelleşmeye başladı.

218

Camın nakışlı kırağı tabana doğru tırs tırs damlıyor. Eski suların üzerinde üşümüş sinekler yüzüyor. Sonbahardaki güneş yukarıdaki sarı seccadeye beyaz ışığını saçıyor. Camın önünde kafaları bir araya gelen konuşup duran iki genç kadın çalışıyorlar. Gelin gök sırtpakları(kumaşın kesilen yerinden alınan ip) dişleyip, çekip alıp, ipleri çevirdi. Güzel kız küçük kamzolu dizine koyarak, göğsünü oymuş tane tane boncuk gümüş koyuyor. Onların arkasında köşede siyah saçı dağınık alınına kadar inen tombik çocuk ayağını kıpırdatıp, beyaz makasla kuklasına elbise biçiyor. Güzel kız arkasına dönerek: “Geliver, güzelim!” -dedi. Güzeli (kalka) gelip hemen durdu. Ablası yeni bitirmiş mavi kamzolunu giydirir ve saçbağını aşağı indirip, göğsünden okşadı. Yeni kamzollu çocuk çok sevindi. Dikip veren ablası da sevindi. İkisi de gülümsüyorlar. Yeni kamzol giymiş çocuk sevindiğinden ablasının boynundan tutup kucakladı. “Güzelim, artık kirlenmeden giy!” diye ablası yanağından öptü. Ne kadar yakışıyor. Sadece kadının yüzü gülmedi. Ağır nefes çekti.

Bu nefes alan Urkya idi. Yeni kamzol giymiş küçük Sara'nın çiçek gibi güzelleşen yüzünü gördüğünde, içindeki derdi yine bir kere kıpırdamıştı. “Oy, dünya, hey! Hiç olmazsa Yaradan bize böyle bir dağınık saçlıyı bile kıyamadı! Dünyada çocuktan güzel, çocuktan tatlı ne var ki? Hileli acımasız dünya tam bir yapraksız ağaç gibidir. Onun ne güzelliği ne de tomurcuğu var? Çocuğu olursa, Urkya da böyle kamzol dikerek giydirmez mi? O da tane boncukları göğsüne takmaz mıydı? Çocuğunu bağrına basıp, nazlandırıp, imrenerek, yiyormuş gibi öpmez miydi? Gönlün bir eksikliği hemen kaybolup, rahat etmez miydi? Oy, çocuk, oy! Neden böyle sıcak oluyorsun?”

Çocuk derse Urkya içtiği yemeği yere koyar. Çocuklu kadınları gördüğünde içi patlarmış gibi olur. “Bunların da hayali var mıdır acaba?” -diye düşünürdü. Yoksulluk, fakirlik, açlık, dert, kaygı hepsi de bir çocuğun yanında hiç bir şey gibi. Hangi kadın ağzıyla bir çocuğa beddua edebilir ki, ağlatır, döver? Sara'nın süslendiğini gördükçe, çocuksuzluk Urkya'ya yine sert batar. Çocuğu hayatında bu kadar dua ederek istememişti. Çocuğu isteyip, susayıp, üç yüz altmış iki damarın hepsi kuruyup, su alıp

(hiç süt gelmemesi) gibi geldi, memesi kurudu. Kaç gün çölde olan kimse böyle susamazdı.

Urky'a'nın kocası kadın alacak galiba, beni dışarı iter diye korkmazdı, kocasına güvenir, aksine "tokal" (ikinci eş) demeye zorlandığında kendisi söyleyip

219

yürürdü. Öyleyse de, kim bilir, Yaradan verip, boyuna çocuk yaratır belki diye ikisi ümit ederlerdi. Urky'a kalksa da, yatsa da Hüda'dan çocuk sorar, baksı (şaman gibi) falcıya gider, hocalara dua okutur, evliya taş kumaş bağlayıp sabahlamıştı, Hüda-I zekatını da vermişti, boynuna boncuk taşları dizip de dua etmişti, ama yine de çocuk olmadı.

"Yerkejan, buraya gel! Sen bana çocuk olur musun?" -diye Urky'a Sara'yı önüne çekip, sıkarak öptü.

"Olur musun? -diye Akbilek gülümsedi.

Sara "Gerçek mi diyor bunlar?" dermiş gibi ablasına baktı.

"Oy, Yaradan,hey! Bizim de çocuk öpecek günümüz gelir mi?" -diye bir nefes aldı Urky'a.

"Daha gençsin, Hüda'nın merhameti büyüktür, öpersin."

"Nereden bileyim! Söylediğin gelsin! Güzelim, sana fal mı baktırsam. Bugün ben bir rüya gördüm. Rüyamda bizim köy göç etmişler. Seninle ikimiz göçten kaybolup kalmışız. Bir tepeden geçtiğimizde önümüzde iki dağın arası gibi, bir Hüda'nın avucu gibi kuz çıkmış. Kuzun üstünde uçan bir siyah kartal o anda bize doğru geliyormuş, seni kaldırıp alıp gitmiş. "Oy-bay-ay! Öldürdü!" diye ne yapacağımı bilemeden şaşırıyorum. Kartalın bağrında elbisen sallana sallana tam doğuya doğru gidiyorsunuz. Uzaklaştıkça siyah kartal beyaz serçe gibi küçülüp gözükmemeye başladı. Kartal yavaşlayıp aşağıya doğru ilerledi. "Artık yiyecek, şimdi yiyecek!" diye taştan taş atlayıp, koşarak geliyor... Bakarsam, sen sadece bir civciv gibi olmuş kalmışsın. Nereden geldiğini bilmiyorum diğer tarafından o günkü senin söylediğin İskender divane çıkıverdi. Civcivleri eline koyup geliyor. "Divane, hey! Civcivleri bana ver!"-demiştin, divane tutturuverdi. Civcivi bir koltuğuma sıkarak geliyor..."

“Oy Pirim hey! Harika rüyaymış! Ben nasıl düşlerim?”

Hüda hey! Ben yine bir kazaya mı uğrayacağım?” -diye Akbilek’in gözü fal taşı gibi açıldı.

Öyle düşledi, böyle düşledi. İkisi de düşleyemedi, korktular. Sonunda “Düş tilkinin dışkıdır.” diye birbirini avutmuş oldu.

Sara müjde sorarak köyü gezmeye çıktı. Akbilek ile Urkya çaydanlıklarını alıp dışarı çıktılar.

220

Güneyin taze karı sulanmış ve tabana yapıyor. Hafif rüzgarlı. Serin hava. Beyaz giysili büyük dağlar köyün üstünü kaplamış. Beyaz perdeye konmuş sinek gibi, şu etrafta koyun otluyor. Dağ başındaki kartal gibi çoban gözükte. Dışarıdaki derin vadide atların arka tarafı gözüküyor. Bağırdan arkasına dayağını yatay tutup, adım adım basarak birisi geldi.

Urkya ile Akbilek kaftanlarını örterek, güney taraftaki tepecikten geçiyorlar.

“...O vakit durduğu yeri bu tepecik miydi?” -dedi Akbilek, tepeciğe çıkarken:

“Bu tepecik” -dedi Urkya etrafına bakarak.

“Okun vurması gibi, hey Yaradan, hey diyorum, tam o günün şu an oluşması nasıl oluyor?”

“Ya Pirim Hey, diyorum...”

Böyle konuşmaları konuşalı dört beş gün olmuş. Babasının durumu düzeltikten sonra Akbilek nişanlısını hatırlamaya başladı. Bekbolat’ın yaralandığını, şehirde yatarak tedaviyle iyileştiğini Urkya o gün duyurmuştu. Fakat o anda Akbilek her şeyi titiz titiz sormamıştı. Yatıp kalktıkça babasının değişmesini merak etti. Artık gönlü rahatlamaya başladı. Gelen giden kişi azaldı. Tenha yerde Urkya’yla oturması çoğaldı. Urkya’dan gizleyen sırrı var mıdır? Nişanlısını söz ettiklerinde sevdiğini hissedip, ikisi beraber kaldıklarında konuşmanın başını o tarafa çevirirdi. “Bekbolat’ın gönlü eskisi gibi değil mi, yoksa değişti mi?” ikisinin çözemediği sır buydu. Oradan gelen oğlana “Öğren” diye görev verirdi. O adam ulaşmayalı birkaç gün olmuş. Dışarı çıkarsa, ikisi etrafa bakınırlardı. Birileri gözükür mü diye...

Son günlerde neden olduğunu bilemem, Akbilek damadını çok düşünecek hale geldi. Eskiden erkeklere o kadar dikkatlice bakmazdı. Erkekleri ağabey, kendini kız kardeş sayardı. Nişanlısından başka erkeklerin hiç olmazsa şakalaşmaya, örtü bırakıp yanaktan öpmek olurdu, fakat koynuna girerek yatmak yasaktır diye düşünürdü. Artık erkek görürse, koynunda yatması nasıl, kucaklaması nasıl diye düşünmeye başladı. Giysisi olan erkekleri çıplak şekilde göz önünde bulundurmamak isterdi. Kendi düşüncesinden kendisi utanarak, arınmak isterse de olmadı. “Ya Pirim hey, bu nasıl oldu? Utanç verici!

221

Gerçekten bozuldum mu?! Kadın oldum mu?” -diye şaşardı. Kadınların tümü böyle mi düşünür acaba? Sadece ben miyim sorusu gelirse de, onu Urkya bozulmuş bu kız der diye, saklanırdı. Çünkü Urkya’nın gözünde hala çocuktur, daha dün elinde büyümüştü.

Gün geçtikçe Akbilek’in nişanlısı görme isteği sancı gibi sık sık gelmeye başladı. Nişanlısını düşündükçe oturamıyor, düşünmek şöyle dursun, istedi, istemek şöyle dursun, tutkulandı. Evde tek başına kalırken, Akbilek uzanıp yatarak arkasını sırt çevirip, gözünü kapatıp, hayaline nişanlısını getirirdi. Kucağına alırsa, öperse... O zaman tutkusu gidermiş gibi. Artık Urkya’yı görünce:

“Oradan haber yok mu? Yaradan, hey, neden geciktiler?” -diye, söz vermeden önce en kötü Bekbolat’ın gelmesini bekledi.

“Haber yoktur...Kim bilir, oradaki halkın ne dediklerini” -diye Urkya şüpheyle konuştu. Akbilek bu tarzı anlamayıp:

“Neden haber vermiyorlar?.. Neden kişiye o kadar zahmet çektirir?.. Kızın günü de var olsun!” -diye kendi düşüncesini söyleyip durdu.

Bir gün akşam vaktinde Urkya geldi. Mum yakmaya erkendir fakat evin içi daha aydınlıktı. Akbilek köşedeki küçük halının üzerinde yastığı direyip tek yatıyordu.

“Güzelim! Beyvakitte neden yatıyorsun?Mum yakacak vakit geldi mi?”- demişti, Akbilek tembellenmiş gibi esneyip, nazlı, hafif sesini çıkarıp:

“Yak-ı-lır”-dedi.

“Mum neredeydi? Ben yakayım...”

“Yenge, neden acele ettin... Erkendir” -diye Akbilek arkasını kımıldatarak.

“Yakmadığımı görürüm! -dermiş gibi, Urkya yanına dayanarak, elini uzattı:

“Bu elimde ne vardır? Bul bakalım” -dedi.

“Elinde mi? Kurut.

“Hayır.”

“Şeker.”

“Hayır.”

“Gümüş.”

“Hayır”.

222

“O zaman nedir? Rengi nasıl?”

“Beyaz.”

“Beyaz...beyaz...Yumuşak mı? Sert mi?”

“Onu söyleyemem. Kendisi tatlı şeymiş.”

“O zaman tatlı olan şeker de.”

“Şeker değil, fakat en gerekli şey.”

“O nedir, yenge?”

“Bu o kadar değerli şey, hayatın tüm ilginç yeri buradadır.”

“Ya Pirim, hey! Bu ne ki acaba?! Endişelendirmeden, söyle hadi, yenge!”

“Evvel, senin bahtın da buradadır.”

“Ey, evet, yaşasın! Mektup bu!”

“Buldun, buldun... Vermem demiştim” -diye Urkya şakalaşarak, gerdanlık gibi katlanmış kağıdı avucuna sıktı.

Deminden beri mum yakmadan,tembellenen Akbilek hemen kalkıp mumu açtı ve yere yerleştirip, kağıdı yiyormuş gibi baktı.

Mektuptaki söz böyledir: “Ğizetlev, o hürmetlev ğasıdan körgüvşi mağşukım*Akbilekcan’a çoktan çok egzuv selamımızı gönülden yolladık.* Bağdına bizden hal hatır sorarsanız, alkamdayselle sağ sağlam diye bilin, kayın ağamız

Tölegen'in yardımını sayesinde yaram iyileşti. Bugünlerde at binecek, kuş alacak kadar iyi olduk.

O bağdında siz o tarafta kafirin elinden sağ sağlam olduğunuzu duyarak, şükrettik...

Kaderde yazmış ilan deril panadan deril bakya rakılateden şefkatli anamızın imanını selamet olsun. Kazaya razı, belaya sabır edin.

İşbu Akbergen dostumun size başsağlığı dileyip, sağlam olduklarınızı öğrenmek için gönderiyorum, herneşik olsun, bizim gönlümüzde başka niyet yoktur. Sizin de gönlünüze başka bir şey almamanızı diliyorum. Az günlük kaygı derde sabır edin. Nasıl olsa hayırı vardır. Orada siz, burada biz sağlıklı olalım.

Daima kalem tebiretici biraderiniz Bekbolat diye bilirsiniz.”

223

Bu mektubu şu bu kadın okursa, sevindiğinden atlardı. Akbilek ses çıkararak güldü.

“Yengem, hey! İyi oldu! -diye mektubu cebine koymaya, tekrar açıp, döndürüp baktı durdu.

“Söylemedim mi?”

“Akbergen nerede?”

“Bizim evdedir.”

“Benimle görüşemez mi?” -dedi ve: “Hayır, öyle olmazmış” -diye kendini durdurdu. Akbergen biraz tuhaf ama sıcak geldi, çünkü o yarından mektup getirdiydi. Görmek istese de başı karalımı, buluşmanın bir kolaylık olduğunu düşündü.

“Artık ne yapacağız?” -dedi.

“Ne yapacağız? Sen de mektup yaz.”

“Ne diye yazacağım?”

“Sen bilirsin, gönülden geçen ne varsa yaz. Utanıyor musun?”

“Ya Pirim hey! Artık ne diye yazacağım?”

“Yarın erken gidecekmiş. Şimdiden hazırla. Ben birazdan geleceğim” -diye Urkya gitti.

Akbilek el sandığından süslemesiz aton kırmızı kalemi ile kağıdı alıp “Kız Jibek’i” altına koyarak, arkasını sırt çevirip yatarak, kalemi bir yaladı.

“Aziz görücüyü”, “bagdında hal hatır sorsanız” bu da yazdı. Sonra ağzına bir laf bile gelmedi. Söz çoktur ama hangisini yazacağını bilemedi. O anda her şeyi söylemek isteyip, çok yazmak istedi. Bazen de ahlakını düşündü. Ne kadar yazarsa da, aklındaki binde birini iletemiyor. Kalemini yalayıp, birisi gelir mi dışarıdan deyip merakla:

“Bizde de başka niyet yoktur. Bu mektubu aldıktan sonra bir kere gelip gitmenizi istiyorum. Aceleyle yazıldı. Kusura bakmayın...Dauy Akbilek” -diye yazdı.

Biraz sonra Urkya geldi ve mektubu alıp gitti.

Millet uyuyor ama Akbilek daha uyuyamıyor. Onun aklında gelecekteki güzel hayat vardır. Kendisini uğurlamışlar. Başında ipek jelek(sevkele gibi baş giysisi), üzerinde süslemeli kıyafetler. Yanında Urkya ile Sara, köy yakınlarında yeşil vadide nazlanıp dururken önünden Samyeli gibi esen allı yeşilli kızlar kadınlar

224

geliyor. Onların elbisesi de, gök çayırlar da, gülücükleri şırıl şırıl, pırıl pırıl ediyor. Alnına çıt çıt diye kadınlar saçları saçıyorlar, çocuklar ayağının altında tartışıp çekişip alıyorlar...

Güzelleşen kumaş perdenin önünde tutarak, kaz gibi sıraya giren kızlar ile kadınların tam ortasında yeleği ve iki gözü parlayıp, Akbilek geliyor. Millet eğlence içinde, gürültüler...

Çeyizini güzel toplayıp, halı, yorgan yastığını nakışlarla süsleyip ak otağa alıp geldiler. Hazır olan şımıldık(yeni gelin geldiğinde odanın içine odayı ikiye bölüp perde asarlar) içinde grup grup kızlar, kadınların arasında Akbilek oturuyor. “Geline bakacağız.” diye büyük kadınlar geldiğinde, Akbilek utanarak kalkar. “Açın yüzünü!” diye bir yüksek ses geldiğinde, örtüsünü bir kız açar. Akbilek’in yüzü Ay ve Güneş gibi. Kadınlar şaşıyorlar. “Çok yaşa! Oturabilirsin, evladım.” dediklerinde Akbilek ipek elbisesini sallayıp tekrar oturur...

Düğün geçer. Millet dağılır. Akbilek beyaz otağındadır... O artık gelin. Başına örtü takmışlar ve yeleği vardır. Yatağının önünde beyaz parmakları eğilip, eşine beyaz gömlek hazırlar. Yanında dombırayı çalarak Bekbolat yanaşır yatar. Akbilek kocası güzel küy çaldığında sevinerek, kocasının yüzüne gülümseyip sıcak bakar, içinden “Canım!” der. Bekbolat da gülümseyip, elini uzatar. İşini bırakıp Akbilek dirseğini dayayıp, kocasına doğru yaklaşır. Kocasını boynundan kucaklayıp, bebek gibi ağzından, yumuşak boynundan tatlı öper. Birbirinin gözüne bakarlar. Baksa bile doyamazlar...

Büyük evin semaveri kaynayanaya kadar Akbilek’in otağının tündüğü(otağının güneş girecek deliği, şanırak’ı kapatan örtü) açılmaz, ipek şımıldık gülümser durur, güneş ışığı kapalı yerden girmeye çalışırken Akbilek kalkmak ister ama kocası belinden sıkarak, gıdıklayıp, gülererek göndermez. “Tamam artık, canım!” diye Akbilek kalkıp giyinir, bakır irbiğini alıp, nazlanıp tepeciğinin başına dışarı çıkar.

Gruplaşarak koşuşan, oynayan bota (deve yavrusu), çayır başında kulun tutan, biye kovalayan çoluk çocuk, tezek toplayan, şarkı söyleyen kızlar kadınlar... Onlara baktıktan sonra Akbilek yavaş yavaş yaklaşır gelir otağa girer. Kendisi abdestini alıp sonra kocasının eline su koyar, perdenin arkasındaki süslemeli örtüsünü verir...

225

Akşama doğru nasipte olan birkaç kaz, ördek bağlayıp, bedev (kısarak at) binerek, aladoğan tutmuş birkaç arkadaşı ile kocasının geldiğini Akbilek, uzaklardan takip edip beyaz otağının yanında bakakalır.

Göç ettiklerinde Akbilek yeleğini çekip, beline bağlar ve otağını toplamak için yüklemeye yadım eder. Göç gittikten sonra, arkada kalan tüm kızlar kadınlar gök yorga binmiş Akbilek’i ortaya alıp, göçe yetişmek için yarışır. Bunlar göçle beraber grup halinde gelirken elinde aladoğanı olan, bir grup halinde kocalar da koşarak giderler...

Akbilek hamile olur. Kocasına çekmiş bir oğlan doğar. Kocasıyla beraber Akbilek orada aladoğanlarını uçurup bakarlarırken Akbilek beşikteki bebeğinin küçük parmaklarından öperek, direğine asılarak, imrenerek, severek emzirir. Kocasını ata binip gittiğinde, başına ükülü(baykuşun tüyü) tahya giydirip, bebeğini alıp karşılar.

“Babana bak, evladım!” -dediğinde, bebeği tırmanır. Babası bebeği yukarı kaldırıp, pipisini koklar...”

Bundan daha güzel, bunda daha tatlı hayaller düşleyip yatarken, Akbilek'in gözü kapanır...

Sabah Urkya geldiğinde Akbilek:

“Gittiler mi?” -diye sordu.

“Gittiler” -dedi Urkya.

Çünkü dünkü mektupta nişanlısı davet ettiğini hatırladıkça utanç verici diye düşünüyordu.

Arada dört beş gün geçti galiba.

Aksakal evde yoktu, Akbilek Sara'yı elinden tutarak, camın önünde duruyordu. Çobanlar ahırlarda hayvanları yerleştirip, hayvana bakan kadınlar ise ineği sağıyorlardı, ahırın yukarı köşesinden kadının örtüsü gözükte. Urkya'ymış.

“Güzelim, kulağımı yaklaştır”-dedi...

“Gerçekten mi?”

“Gerçek olmaz mı?”

Akbilek Kajinek'i buraya getir diye, kız kardeşini gönderdi ve hemen Urkya'ya:

“Şimdi ne yapacağız?”

“Bizim eve gelirler.”

226

“Akrabalardan ayıp değil mi?”

“Hayır, oyboy! İkinizden başka onun ne düşündüğü olabilir.”

“Bizden bir toktı alıp kesin.”

“Güzelim! Bu da ne demek? Ona bir günlük yemeğini veremez miyiz?”

Akbilek'in kalbi küt küt atıyor. Eve girdi. Mumu yaktı. Sofrayı hazırladı. Halının çekilmiş yerini düzeltti. Seccadeyi düzgün koydu. Sonunda bir yerde duramadı, ona da, buna dokundu, merak etti. Tam bir bu evin içini görmeye, eleştirmeye gelecekler gibi titizce baktı. Her şey derli toplu, temiz, olmasını istedi.

Semaver de, Kajiken'in yeni de, hayvanla ilgilenen kadının yüzü, eli de, sofrası, örtü de kirli gibiydi.

“Evladım! Yenin kirli tozlu olmuş! Burnunu yeniyile silme, birilerinin çocukları gibi” -diye Kajiken'i çenesinden çekti.

Kajiken, Sara'nın elindeki bağırsağı düşürmüş, Sara da inleyip ağlayarak geliyormuş:

“Aynalayın, güneşim! Tamam canım. Kardeşini incitme! Senin aklın vardır!”- diye iki kardeşini avutmaya çalışıyordu..

“Vay be! Yüzünü biraz yıkasana!”-diye kazan başındaki kadına biraz bağırsak verdi. Örtüsü eskimiş olduğunu şimdi görmüş gibi, anasının eski kimeşegini (yaşlı kadınların örtüdüğü örtü) vermek istedi.

“Gün uzundur dışarıdayken sıkılmaz mısınız?” -diye çobana da bir şey demiş gibi oldu.

“Bu nasıl bir konuşma.” dermiş gibi şaşakalan çoban:

“Neden sıkılırım?” -dedi.

Akbilek hepsinin kollayan anası gibi, hepsini de kanadının altındaki kuş yavrusu gibi bağrına basıp, sıcak tutmak ister. Herkesin de kendisi gibi sevinçli, mutlu olmasını istedi. Kimseyi inciterek, kimseye kötülük düşünecek hali yoktur. “Neden sıkılsın?” diye çobanın üzülerek cevap verdiği ve haklı olduğunu bakarak. “Ne yapsın, zavallı! Yorularak geliyor” -diye düşündü.

Çay her zamankiden daha uzun süre içilmiş gibiydi. Sara'nın uykusu gelmemiştir. Boşu boşuna acele ediyor. Sofra toplandıkça çocukların yatağını hazırladı, dışarı çıktı. Mutfaktaki Ürbiye'ye gidip “Kazanı hemen kaynatın,

227

erkenden uyuyalım, uyku geliyor” -dedi. Tekrar dönüp, mis kokulu sabununu çıkarıp, yüzünü, boynunu, bileğini iyice temizleyip yıkadı. Nefsi uyandırıp, güzel elbisesini giyip, çocuklara göstermeden anasının eski örtüsünü sararak, yorganın arkasına koydu.

Et pişene kadar Sara uyuyakalmış. Kajiken çobanın yanında oturup, “Cadı yaşlı kadın” adlı masala anlattırıyordu. Et pişti. Akbilek et yemek istemedi. İşçilere “Siz yiyin.” deyip durdu. Eti yedikten sonra Urkya geldi.

“Yenge, et ye!”

Urky:

“Tadına bakayım” -diye bir parça koydu.

Et yiyip bitirdikten sonra, Kajinek’i uyutup, Urky’yla ikisi dışarı çıktı ve camın önünde duraksadılar, ikisinin sesli konuşmaları böyleydi: Nasıl buluşuruz, nerede buluşuruz gibilerdi. Urky’nın akli Akbilek’i kendi evine götürüp, ikisine bir tabaktan yemek yedirmektir. Akbilek Emir ağasından çekinip, hem de evdeki çocukları tek başlarına bırakmaması için bahane arıyordu ve gitmemeyi düşünüyordu. Şehirde de Urky’nın düşündüğü doğrudur, mumun ışığında onu görüp otururken, bir tabaktan yemek yiyen nasıl güzeldi! Bu ilk buluşmasıdır, böyle öyle konuşarak ikna olup Akbilek çocukları uyutup gitmeye karar verdi.

Çocuklar uyurken Akbilek ipekli elbisesini, temiz kamzolunu giyer, mis kokusunu serper, kaftanını giyer, ayağını yavaş basıp, kapıyı da sessiz açıp, kemikleri titreyip, eşikten geçti. Ay parlıyor. Kar da gümüş gibi parlıyor. Yıldızlar da pırıldıyor. İki evin arasındaki tek ayaklı yol da net gözüküyor. Bu yol sanki cennete götürecek yol gibi. Bu yolla gidip ilginç, tatlı, güzel hayatın kapısını açacakmış gibi. Her adımda talih kapısı yaklaşıyor gibiydi. Kalbi küt küt atıyor. Urky önünden çıktı.

“Emir ağam nerede?”

“Giriş odada. Siz tek kalacaksınız.”

Oy, Allah’ım! Akbilek gerçekten onunla beraber oturuyor mu?

Urky kapıyı açtı. Sert uykusundan kalkmış gibi, karanlık ev o anda parlayıverse, gözün nasıl utanacak!

228

Talih kapısı açıldığında, Akbilek’in yüzü bile çekinip, girmeye cesaret edemedi ve durdu kaldı.

“Gir, evladım, gir!”

Onlar gözükmedi. Fakat bu evin içi onlarla dolu. Elbisesini bir sallayıp Akbilek girdi içeri. Bekbolat’ın gözüne Akbilek girince, oturduğu ev nurlanmış gibi parladı. Akbilek yengesinin peşinden gelip, nazlanıp, aşağı tarafta oturdu. Dik bakmaya dayanamayıp, aşağı baktı.

“İyi misin, karağım?”-diye ilk Akbergen selam verdi.

Bekbolat nasıl selam vereceğinin sebebini bulamayıp:

“İyi misin, karağım?”-diye dostunun sözünü tekrarladı.

Akbilek:

“Şü-şükür”-diye dudağının ucunu kıpırdattı.

Sessiz sakinlik.

“Anan için başsağlığı diliyoruz! Hüda emri, her şey onundur. Sadece sizin talihiniz açılsın!”-diye sessizliği Akbergen bozdu. Bekbolat’ta çıt ses yok.

Akbilek avucundaki alaca örtüsüyle gözünün yaşını sildi. Bekbolat aşağı baktı.

Bu arada Urkya etini indirdi. Misafirlerin eline su koyup, sofraya açtı. Göğsünü koydu ve semiz toktının yarım etinin hepsini haşlamış kadın. Bu tek toktı on kadar toktıya değer.

Akbilek nişanlısına çok yaklaşmadan, ortada bir kişi varmış gibi aralıkta tabağa doğru yaklaştı. Akbergen bıçağını alıp: “Kesecek miyiz?” dermiş gibi Bekbolat’a baktı. Bekbolat işaret verdi.

“Dünür, buraya gelin!” -diye Akbergen ilk gelen yemeği oradaki kaynağasına gönderdiğini işaretledi.

“Oybay, yiyin, karaklarım! Damat kadesini⁸⁴ verin”-demişti, Bekbolat, peltek kişi gibi işaretleyip durduktan sonra, Urkya tabağı girişteki odaya götürüp, bir yaprak et kesip tekrar geri geldi. Damatlar Urkya’yı çağırıp, dördü beraber tabağın etrafında, et yemeye başladılar. Urkya otururken Akbilek’e bakarak:

“Karağım, yakın gel! Bekbolat’tan neden çekiniyorsun?”

İkisinden daha yakın olanı yoktur. Bu da bir bayram değil mi?”-diye dürttüğünde, Akbilek yavaş kaydılar. Fakat tabağa da, Bekbolat’a da biraz uzak oturmuştu.

229

84Damat için yapılan özel yemek

“Evet, öyle yapın, diz dize oturun! Çekinecek büyükler yok ki” -diye Akbergen de destekledi. İkisi söyleyip olmayınca Akbilek kayarak, Bekbolat’ın sağ dizine şapanını dayayıp oturdu.

“Yiyin, alın.” başka sofraya üstünde o kadar laf olur mu? Gizli gelen damat şöyle dursun, ete yaklaştığında, Aldekey ağaların da ağzı kapanıp kalırdı. Herkes edepli, sakın birbirine sesizce saygı gösterip, içten severek, yakınlaşıp oturuyorlardı. Et yiyip oturuyor mu diyorsun? Bunlar bereket yiyorlar.

Bekbolat gözünün altıyla yarının yüzüne baktı. Akbilek eskisi gibi güzel, edepli, sakın, güzel olmuş diye düşündü. Böyle yarı olduğu için içinden gururlandı, farketmeden gülümsedi.

Akbilek biraz çekinip, yüzünün ucu kesmiş gibi kızardı. Bekbolat’ın yüzüne bakmaya cesaret edemedi. Onun büyük parmaklarına gözü indiğinde “Siyah bıyıklının” parmağını hatırladı; kendi düşüncelerinden kendisi çekindi. Sonbahardaki endişesiz kara sinek gibi, tam burada aklına gelip, rahatını çaldığını düşünerek içinden pişman oluyordu. Ama Bekbolat onu sezmedi. “Sezdi mi?” acaba diye Akbilek saçını tutmuş gibi biraz arkaya doğru Bekbolat’ın yüzüne bir kere baktı ve göz göze geldiler. Onun gözü “Sadece seni sevdim.” dermiş gibi. Halsiz hem yıpranmış gözüktü. Akbilek: “Ben de senin yoluna kurban olurum.” dermiş gibi, yay gibi kirpiklerini yavaş kırparak, parlayan kara gözünü bir çevirdi. İkisi de birbirlerine huzur vermiş gibiydiler...

Yemekten sonra Urkya damat ile kızı alıp dışarı gönderdiler.

İki aşık ahırın arkasına geldiklerinde, adımları yavaşladı. İşte, durdu. Yâr eliyle yarın belini sıktı. Akbilek nazlanarak göğe baktığında: Ay’ın yüzünü ateş olarak gördü. “Öpersen öp” dermiş gibi yıldızlar pırıl pırıl parlıyor. Kılıç bıyıklı adam bal gibi dudağa dudağını değdirdi:

“Nefesi ısınıp,

Parmakarı soğup,

Belirsiz çekinip,

Biçimi değişip,

Omuz omuza gelip,

Usluca öpüşüp,
Sarhoş olup...”

230

olduğunu şair Abay olmazsa, biz betimleyemeyiz...

Hasretle buluşan iki aşık, dar yatakta neyi konuşup neyi yapabilirler? Tan ağarınca kadar fısıl fısıl diye çok fısıldaştılar, bu fısılı yazmaya roman - kalem, gök-kağıt, deniz - mürekkep olmalı... Ve karanlık evdeki damat, nişanlının fısılını duyacak yengesi değiliz, onu yengelerinden sorarak öğrenirsiniz; fakat millet kalkmadan Bekbolat ata bindi. Akbilek şapanını örtüp yanındayken, yengesi dayayıp ata bindirdi ve vedalaştılar.

Bekbolat gelip gittikten sonra Akbilek anasının kaygısını biraz unutmuş gibidir. Çünkü kendi isteği, kendi hayatı, kendi bahtı ilginçtir ve ağır basıyordu. Bekbolat'ın sık sık gelmesini çok istedi, o olmazsa hayat hiç bir şey gibi geldi. Ancak bu isteğini nişanlısına söylemeye utandı.

Bir gün midesi bulanıp kustu... Sürekli midesi bulanıp durdu. Yumurta yemek isterdi. Şaşardı. Aşerme oldu mu yoksa? Bekbolat gelip gideli beş gün geçmedi ki. Bununla durmadı, Akbilek sancı hastalığına maruz kaldı. Urkya kendisi hamile olmazsa da, hamile olan kadınların aşerme olduğunu nereden bilir. Akbilek hep yatakta olduğunu, yumurta aradığını, sancısı hepsi tam bir boyuna bebek oluşmuş kadınıki gibi. Akbilek yengesinden derdinin sırrını sorup durdukça:

“Kalkam, hey, boyunda bir şey oluştu mu diye korkarım” -dedi.

“Bırak, yenge? Nereden olur öyle?”

“Kim bilir?”

“Yeni olmadı mı?”

“Şüphem vardır...”

“Hemen bilinir miydi?”

“Biraz ay geçtikten sonra bilinirdi.”

“Ozaman erken mi başladı?”

“Böyle rezil olmazsa...”

Dedikleri gibi hamile olduğu, günler geçtikçe bilinmeye başladı. Eteği de çoktandır kırılmamış, karnı da şişiyor gibi... Akbilek'e bu yeni dertti.

231

Kısa süre içerisinde uğurlanacak kız değil. Nişanlısının geldiğini halk bilmiyorlar. Ve nişanlısından olup olmadığı da şüphelidir, dertli olmadan ne yapsın... Yengesiyle fisiltıları yine çoğaldı. Çocuğu nasıl almanın yöntemlerini danıştılar.

Urky a cansızdan, yaşlı kadınlardan bebeği nasıl düşürmenin yolunu aradı sordu. Bebek bir şeyden çok korktuğunda, yıkıldığında veya dualar okulursa düşeceğini söylediler. Urky a karanlık bir odada gizlenerek, Akbilek gelirken "Ap!" diye korkutmayı denedi, şakalaşarak içini dürttü de olmadı. Ona düşen bebek yoktur. Akbilek'in içtiği yemek olmadı. Yatmayı, nefes çekmeyi çoğalttı. Böyleyken, bir gün oturarak, Urky a:

"Güzelim! Ben de gebe oldum galiba, biliyorum, sarımsak yemek isterim sürekli, benim de yüreğim küt küt atarak, kusar dururum"-dedi.

"Senin tamam! Senin beklediğin zaten bebektir...Hüda gözyaşını görmüştür"-dedi Akbilek.

Urky a'nın da doğru çıktı. Bir gün köyün bir iki kadını yorganlar dikiyordu. Urky a giriş kapıya gelip, ağzı dolarak kusup geldi. Kadınlara gelip, aşerme olduğunu, bebek olduğunu söyleyip:

"Böyle mi oluyordu?"-diye sordu.

Kadınlara:

"Hüda vermek isterse zor mudur?" -diye şaşırdılar. "Hayırlı olsun" dediler. "Urky a hamile." haberi gecikmeden tüm köye yayıldı. "Dua eden kadınlara: "Zavallıya iyi olsun." diye, Mamırbay'ın akrabası olduğu için sevmeyenler: "He, bırakın! O hamileyse, bizim gri köpek de yavrular." derlerdi. Halbuki Urky a'nın gebe olduğu netleşmeye başladı. Bir iki aydan sonra karnı şişmeye başladı.

Birazdan beri Aksakal attan inmez oldu. Akraba arasının tartışma, davasını, yaşlı kadının nazını görmek onları çözmek için bunun önüne geliyorlardı. Birisine böyle birisine de öyle deyip söze başlamazsa yavaş kendi işini de düşünmezse halk

adamının insanlığı, aydınlığı olur mu hiç? Yoksa “aksakal” adını alır mı? Mamaken⁸⁵ de “aksakallık” dönemini yaşayıp, sürekli atın üstündedir.

232

Ne işi olduğunu kim bilir bugünlerde Ulatarak’ı yanına alıp, Aben’in köyüne geldi. Halk insanları o köye önemli iş olmazsa gitmezlerdi. Aksakal’ın gitmesi de belki boşuna değildir. Yola çıkarken köydeki Örmüş Tayköt’ü çağırıp, sakal bıyığını aldırır, gırtlığın altındaki yünleri de temizletti. Akbilek’ten yıkanmış gömleğini alıp giydi. Göğüs cebine sekiz kere katlayıp, temiz örtü yerleştirdi. Çizmesini de iyice sildirdi. Çoktandır böyle titizce bakındığını Akbilek görmemişti, bir saygılı yere gittiğini hissetti.

Aben’in köyü otuz kilmometre uzaklığındadır. Bizim Kirekenler ise, yolda bir köyde sabahlayıp, bir köyde öğlen yemeğini yiyip, altıncı gün dediklerinde zar zor geldiler eve. Mamaken öyle boşu boşuna gezen Aksakal değildir. Yolda atını bir otlatıp, gece Aben’in köyüne geldi. Yaylada olmazsa, kışlasında oturan Aben köyüne gitmeyeli iki üç yıl geçmiş. Aben’in köyü Altay’ın bir ucundaki vadideydi. Şırıl şırıl akan pınar. Pınarın kenarı ağaçlara dolu. Arka tarafı da ormanlı, ağaçlı, yüksek dağlar, önü de dağın silsesi, oraya da kamışlı göl yerleşmiş. Pınarı geçince uzun ahır Aben’indir. Şu dağın diğer yamacındaki tek ahır babasının akrabası Satay hocanıdır.

Mamırbay Aksakal pınarı geçip, ahırın dibindeki ayırım olan sütüne doğru yaklaşıyor. Arkasında tamamen kapalı önü ise açık, yarışarak yatan iki uzun ahır vardır. Ortada üstü açık duvar var. Bu duvarın içine 5-6 yüz at sığardı. Ters taraftaki uzun ahırın güney yüzünün her yeri kapıdır. Bunun hepsi koyuna, atın yavrularına özel yapılmış ayrı ayrı hayvan ahırlarıdır. Şu arkası yatay olan tamamen at ahırındır. Güney yüzü uzun ahır zengininin evleridir. Kendinin oturduğu bir başka, iki kadının evi bir başkadır, çocuklarının evi, misafirlerin evi, hayvan bakıcıların evi, deliz, giriş, hububat yer...

Ahırın etrafı tertemiz. Ahırın etrafında buharı çıkıp iki at soğunuyor.

Aksakal atlarını ağaca bağlayıp, giysisini kırbaçla bir silkeleyip, balgamını çıkarıp, ters taraftaki küçük kapıdan zengininin ahırına girdi. Dipler tek tek kişi gibi

85Mamırbay’ın kısacası

sırayla dizilerek, yapılışı da şırışla⁸⁶ örtülen bütün ok gibi kocaman ahıra girip geldiğinde bayağı büyük çocuk gibi oldu. Hayatta böyle ahıra

233

girmemiş Ultarak'ın gözü fal taşı gibi açılıp, ağzı açık kaldı. Dolup taşan kapının hangisine gireceğini bilemeyip, şaşırıp kaldığında, bir kapıdan yürük at gibi ev işini yapan oğlan karşılayıp, selam verdi, misafirler eve doğru yaklaştılar. Şingirdayan yeni kapının eşiğinden atlayıp, misafirler eve girdi. Aksakal seki tahtaya oturur oturmaz dayarşı⁸⁷ hızlıca çizmesini çekti. Ultarak sallanırken yetişemedi. Çizme koyacak yeri de oda tahtalı duvardan içeri sokmuş şeklinde yaptırmış. Evin altı tahta, tavanı avuç kadar heykel çam ağacıyla arkasını güzelce örterek kapatıyor, beyazla sürmüşler. Giriş kısmı ise küçük, sadece tahtadan yapılmış diğer yukarıdaki büyük camlara kadar keçi halı, halı, yorgan, böstek serilmiş yüksek seki var. İki camın arasında yukarıda havalandırıcı öterek şarkı söylüyormuş gibi. Ultarak değirmen mi diye düşündü. Köşedeki büyük ocağın bir ucunda kaz boynu gibi bakır çaydanlık, ocağın önünde ise büyük bakır leğen var. Yukarıdaki yatay ağaçta kırmızı alaca bir seccade iki silgi asılı duruyor. Bunun gibi üç misafir odasının, ortada olanına Mamırbay Aksakal geldi oturdu. Sağ taraftaki evde de misafirler varmış. Gürleyen ses duyuldu.

234

Akşam vakti gelmiş. Dayarşı oğlan yedili lambayı yakıp, kayın ağacından nakışla yapılan üç ayaklı sayacağa yerleştirip, ortaya koydu. Biraz sonra dayarşı girip:

“Zengin geliyor” -dedi.

Aksakal bölgesini toplayıp, düzelerek, boğazını çekip, büyükler geliyormuş gibi biraz başını kaldırıp, dondu kaldı. Zengin geldi. Aksakal uçarak kalktı, elini verip selamlaştı. Zengin sesini zor çıkarıp, çok uğraştı.

“Zavallı hala yaşlanmamış. Soğuk davranışlı, siyah kartal gibi, ayır sakal, kılıç bıyıklı, kaşlı, burunlu, heybetli, arğımak, beyaz sarı kişidir. Yüzü eskilerin kahramanı gibidir. Zenginin yanında Mamırbay – aksakal değil, daha yaşlı biri gibi hissetti.

86Dağlı bölgelerde yetişen yapraksız bitki

87Ev işini yapan kimse

Zengin kalkarak, hizmetçiye ayağını verdi. Hizmetçi kedi gibi hızlıca, çizmesini yavaş çekip, deri pantolonunun kırışan ucunu dikleştirmeye çalıştı. Mamırbay aksakal iki elini verdiğinde, zengin adam sadece bir elini verdi, dim dik bakışla siyah keçi gibi deri mindere gelip oturdu.

“İşler güçler iyi mi?” -diye kısaca selam verdi.

Aksakal zengin adamın durumunu, köyünü, memleketini de her şeyini koparıp hal hatır sordu, zengin adam ise:

“İyilik” -diye bir kere kısaca yanıt verdi. Az sessizlikten sonra: “Hayırlı yolculuk olsun!” -dedi.

“Eley olsun(sağolun)”-diye aksakal konuştu.

“Şu evdeki kişileri buraya çağırın!” -diye zengin adam hizmetçi gönderdi.

Der dermez dört beş kişi hemen geldiler. Zengin adam:

“Siz buraya” -dediğinden, Aksakal kendinin kıymetli misafir olduğunu hissederek, biraz kendini rahat tuttu.

O gelen misafirlerin içindekilerin adları: İmambay bey, Aldekey, Müsipali’miş. Diğer ikisi onların arkadaşlarıymış. Bunlar sırayla aksakala yakın yere oturdular.

Misafirler selam verip, rahat oturduklarında, büyük mavi örtü açılıp, bağırsak tabak tabak döküldü, beyaz tabakla iki yere tereyağı getirildi, büyük semavar fokur fokur kaynayıp eve girildi. Semaverin iki tarafındaki iki becerikli hizmetçi siyah tepsiye kırmızı cam kapları sırayla dizerek, çay doldurmaya başladı. Çay doldurmayı da tertiple: Bir kere olsun birinin kabının yanlış vermiyor, ileri geri de vermiyor, çok doldurmuyor, birbirini de tokurdatmadan, kurnaz dükkancı gibi hızlı hareket ediyor. Yukarıdakilerin çayı koyu, kaymağı da kirpiç gibi dolduruldu. Müsiralî’den aşağı indikten sonra, çay açık olup, diğer tarafından Semey gözükmeye başladı(çok açık çay). Yağın da, bağırsağın güzeli de aksakalın önündeydi, aşağı tarafa azıcık saçılanları geliyor. Bizim Utlaraklar kenara çekilen bağırsağı kurt gibi yiyince, zengin adam:

“Şu tarafa bağırsak gönderin” -dedi. Mamırbay aksakal: “Bağırsağı korkutan sen miydin?” dermiş gibi, arkadaşına kötü bakışlarıyla bir baktı. Dağılarak yayılan toktilara sonradan bereket gelmeye başladı.

Çay üstünde o kadar konuşma olmamıştı. Aksakal sekiz katlı örtüsünü alıp, alnını silip oturduğunda, zengin adam cam kacağını bitirdi, ayıp olacakmış gibi diğerleri de kacaklarını bitirdiler.

Sofra toplandı. Zengin adamın bağdaş kurup oturduğunu görüp, hiç birisi de başka türlü oturmadılar herkes bağdaş kurdular. Aldekey kendi kendine gelip,

235

siyah şahşasını çıkardı. Zengin işaretle bir şey getir dedi. Toprak koyan, küreği küçücük leğen Aldekey'in önüne hızlı geldi. Böyle bir leğeni kendi önüne koyarak tükürdü oturdu. Onu gören Utlaralar nasıl olsa öyle şıp demeyi durdurup, tükürmek isterse de, dışarı çıkacaklardı.

Aldekey eskisi gibi kazın boynu gibi salladı. Müsirali kuş gören aladoğan gibi heybetlenip avucunu açmıştı, Aldekey yüzüne şaşmış gibi bakıp, başını salladı, şahşasını tutup oturmaya devam etti. Avucu açık kaldıktan sonra Müsirali utanarak:

“Azıcık, azıcık” -dedi.

“Sen kendinin söyle” -diye Aldekey yandan baktı.

“Getir buraya!”-diye Müsirali öne doğru yaklaşmış, dizinden çekti.

“Olmaz” -diye Aldekey onu göz ardı edip, yavaş tükürdü durdu.

O esnada zengin gülümseyip, Aldekey'e bakarak:

“Müsirali sana neden yaklaşmış duruyor?” -demesiyle onun cevap vermesi aynı oldu, Aldekey hemen:

“Bilmiyorum, bu köpeğin neden bana düşkün olduğunu!” -diye bir gülümsedi.

Müsirali Aldekey'yle aynı yaşlardaydılar, şakacı olduğu için Aldekey onun omuzundan inmezdi. Zengin adam bunu bilerek, şu zavallıyı “Yine bir ele al.”demesiydi. Zengin adamın bu yaptığını hissederek, Aldekey uzun boynunu öne çekip:

“Eskilerde bu Müsirali Şayan Noğayın bakkalcısını gezdiriyordu” -dediği an oturan millet gülümseye başlamıştı.

“Bu o zaman Böket'le dünürdü. Böket bir dili uzun adamdır. O sıralarda Müsirali kalmakçı İsabay'la tenhada konuşur durmuş. “Dünürünüz sizi bırakıp

gitmişler!” -diye millet Böket’e şakalaşmış. Nasıbayını içip bitirip, Böket şöyle demiş: “Kahramanla kahraman karşı gelen savaşta beraber olur, şeşen⁸⁸ ile şeşen konuşan davada beraberler; hoca ile hoca seccadede beraberler; köpek ile köpek yer ocakta beraberler. Şu kalmakçının köpeği, bu kurt soyunun köpeğidir. İki köpeğin beraber olan yeri de burasıdır”-demişler.

Millet buna güldüler. Müsirali kızarıp:

236

“Vay, keşke, Vay, keşke! Ne zaman öp diye... Sen kimdin?...”-diye gelirken, Aldekey yine aldı gitti.

“Tanti Bey’in ağzından alevi çıkıp duruyordu. Bizim Sarseken’e kırgınmış. Koziken’e gelip demiş. Kozike: “Sarseken’in önüne serin, Sarseken’in önüne serin.” demişler. O anda Tanti Bey sofrayı sermişler. Millet şaşarak kalmışlar. Omarali çok konuşan adammış, söze o adam başlamış:

“Eskiden bir Han kötü bir hanın sarayına misafirlige gitmiş. Kötü Han gelir gelmez: “E, han, halkının kadını gebe mi? Hayvanı kalın dışkı çıkarır mı?”-derken, şu odada oturan kadını iple arkasından vurmuş. Kötü Han arkasını tutup hızlıca kalkıp gitmiş. Kötü Han’ın deha veziri varmış. İyi han vezirden “Han’ın neden kaçtı gitti? Kadını gebe mi? Hayvanı kalın dışkı çıkarır mı?”-demesi nasıl bir konuşma?”-diye sordu. O anda vezir oturup: “Kadını gebe mi?”-demesi “Halkının adı ne?” demesidir; “Hayvanı kalın dışkı çıkarır mı?” -demesi “İşleri bereketli mi?” demesiydi. Siz bu sorularını anlamadığından, çıktı gitti demiş. İyi Han bundan sonra “Benim hakkımda ne düşündü?”-diye kötü Han vezirine sorduğunda, vezir deminki cevabını verdi: “Sizi överek gitti”-demiş. Tam o sırada Han: “Vay, çok pişmanım! İple erken vurmduğunda, ondan daha güzel laflarım vardı”-demiş.

Onun gibi bu adamın ipi çekip oturan kişi baybişesiydi. Koziken’in sözünde güven yok dedikten sonra, Tanti Bey beğenmemiş tarz göstermiş, millet de gülmüşler, alkışlayıp, yemek yemeğe başlamışlar. “Bizim Müsirali de kötü Han gibidir. Kendinden kadını daha iyi biri” -dediğinde millet yine gülmüşler.

Önceki daha iyiydi bu sefer, Müsirali ondan daha da kızarıp, utanarak:

88Söz ustası

“Sen bir cahilisin!” -diye başlamıştı. Aldekey yine bir örnek verip:

“Akimbek Beygillere Alşıbay’ın Slambeği gelmiş. Janabil Hoca ve Asekenler oradaymışlar. Birisinden sonra sırayı alıp konuşmuş. O zaman Janabil oturup şunu demiş:

“İmam...Taptazani ile Kocan Bahaviddin bir mecliste otururken, biri: “Yazılcalal”-demiş.

237

Taptazani bilim adamıymış: “Zulcalal değil, zalcalal doğrudur” -diye tutturmuş, Kocan Bahaviddin: “Zulcalal” daha doğru olanı diye tartışırlar. Bahaviddin coşarak: “Lavkılmakbuzun orijinaline bakalım”derler. Baktıklarında, “Zulcalal” demiş. O anda Taptazani kızarak: “Hey, Tanrı! Zalcalal’dı! Bu noktasını sileyim mi?”dediğinde, Hüda Teala: “Senin aslında doğrudur: Zalcalal”dır, fakat bu Bahaviddin güzel kullarımdan biriydi, bunu utandırmayım diye, “Zulcalal”diye düzelttim” demiş -diyor.

“Hüda yalan söyler mi?”-diye Slambek Janabil’i utandırdı.

Janabil Slambek’i durdurunca: “Kaz sesli Kazıbek öldüğünde Begi Mısıık evliya cesedi bastonuyla üç kere döver ve dördüncü kere dövecekken: “Deli misin?”diye birisi elini tutuverir. O anda Begi Mısıık evliya: “Ey, elimi boşuna tuttun! Artık talih, servet dediğin üç soyuna kadar gelir” demişler. Slambek Kazekem’e üç nesilden sonra gelecekmiş: Sözünde yanılmış.

“Bu Müsirali, doğru, Taptazani gibi bilim adamıdır. Buradan oradan toplayan sözü hariç, bizde bunun gibi ilim yoktur” -diye Aldekey “Cahilsin.” dediğinde yine çok fena dalga geçer. Millet yine gülerler.

İyilerin bu dalga geçtiği Müsirali’si; dünürü gelinini vermedikten sonra, zenginden yardım isteyip gelen kişidir. Partide beş aileyi yönetemeyen, akrabaya sevimsiz, tamahkar, biraz cahil adamdı.

Müsirali işini hallettikten sonra, kızgın zengin adam yiğide işaretle, dombıra getirtti. Cındı⁸⁹ Kara adlı oğlan Kazak ile Sartın⁹⁰ atıştığını(atışma)söyleyip, misafirleri güldürdü. Şarkılardan sıkıldığında, zengin adamın bir işaretiyle Cındı Kara avurdunu

89Deli anlamında

90Bakkalci, tüccar veya yabancı tüccar

buruşturup, dudağını kırıştırıp, iki elini arkasına alıp, kanatı gibi şapanını kaldırıp, emekleyip, atlayıp, kartal olup, aşağıda oturan misafirlere doğru ilerleyip, iki ayağının arasından nasıbayı sallandı. Bu ilginç olay durunca, Cıvı Kara gidip beline kemer ve başına örtü bağlayıp gebe hemşire gibi geri geldi. Hemşire bir şeyler konuşup, Rusçasıyla herkese bir bakıp, arkasıyla eğildiğinde, ayağının arasına koyduğu suyu misafirlere serpti. Anlatmak istediği hemşirenin dışarıdaki halini göstermesidir. Çoğu zaman hemşirenin “Kutu” Músirali’ye değdi. Yukarıdaki Mamırbay,

238

İmanbay, Aldekey aksakallar “hemşirenin hediyesine” ulaşamadı.

Konuşma, eğlenceyle devam ederken, yemek de hazır oldu biliyorum, hizmetçi fııldadıktan sonra, zengin adam kendi evine gitti. Misafirler de bir kere kendilerine gelerek: “Oybay, ne güzel!” diye, havadan sudan konuşarak eve girdiler.

Et o kadar bol oldu ki, çoğu yemeden bırakıldı. Eti fazla yemek isteyen kimse olmadı. Zengin adamın yarası öyledir. Semiz tay kesmiş, sadece güzel, yumuşak yerlerini haşlatmış. Tabak geldiğinde Aldekey neşelenerek: “Toktar hocanın söylediği kazı-iu, kuzu-iu, kıızı-iu, kımızı-iu olmuş!” dedi. Öyle olsa bile, acıkan adam oburlanıp, yağını biraz çıkartıp, arayıp gezen deve gibi elini sürüp, sadece yağsız eti yemeye çalıştılar, diğerleri ise tıka basa yiyip, yağını parmağının arasından akıtarak, yalayıp, parmakla beraber kendileri de eridiler. Aldekey halkın gönlündeki sözünü hemen farkedip: “Ah, ne güzel bir zenginlik!” dediğinde, diğerleri de: “Hesap var mı?”, “Hüda’nın verdiği adamdır.” dediler.

Evet...Hüda’nın verdiği adamdır!

239

Doru řolak⁹¹ atta çok az kuyruğu vardır, hatta onun yarısı bile kuyruk sayılmazdı. Yol dediğiniz ateşle yakılan yere yeniden çıkmış kısa dikenli bitkidir. O yüzden mi belli değil, ateşe yakacak hayvanın kafası gibi, boynu ipince olup duruyor. Tam arka organını Doru şolağa kader kıyamamış. Elini arkaya doğru götürürsen, kulağını çaprazlayıp, akrasını kıpırdatıp, dizginin bir taraf ucunu iyice tutmazsan, bedenindeki etini ısırır. Doru şolağın arkası uzun, karnı büyük, ayakları ise dayak

91Atın ismi

gibidir. Öyle olsa bile, Doru şolak toymış⁹², hayatta zayıf veya semiz de olmamış. Doru şolak sıcak olmuş da hayvan değil, ağzını yerden bir kere ayırmaz. Halk Doru şolağı toymış olduğu için, arkasından eyeri inmez diye düşünür. Eyer inmediğini için, Doru şolağın toymış olduğunu nereden bilsinler. Doru şolak gözüne görünen her şeyi yemeden başka ne yapsın, sürüsü sahipsiz kalır mı ki? Ördüğü örtüsü mü var yoksa? Çok atlardan, rahat yürümekten umudunu kaybedeli uzun süre olmuştur. Kunan olduğundan beri Doru şolak çobanın altından hiç uzayamadı, bugünlerde Doru şolağın kaç yaşa geldiğini halk unutmuş gitmiş, sadece Doru şolağı bilir.

Doru şolak dayanıklı olduğu için mi çobana binek oldu, o yanı bize belli değil; fakat Doru şolak dayanıklıdır. Doru şolağa kırbaç dediğin yalayanın diliyle birdir, çünkü arka tarafını çobana teslim ederek, sanki yürük gibi gidiyordu. Doru şolağın en sevdiği yürüyüşü yavaşlık. Tırısa göre ona vergi ödemesi daha kolaydır. (Yeliş, koşma çeşitleri rüyasına bile girmez). Çünkü azıcık koşarsa, karnı ses çıkarıp, beli kopacak gibi olur. Onun bu yürüyüş halinde bindiği kişiye de o kadar bakımlı gelmez. Onu koşturmaya çaba gösterene, kütüklü yerdeki kocaman arabaya bin. Koyun için çıkan hayvan köle gibi olur. Nasılsa Doru şolak üçte birine eklenmiş hayvandır. O üçü: Kötü kadın, haylaz at, kesmeyen bıçaktır.

Doru şolağı neden söz edip oturuyor diye şikayet etmeyin. Onun küçük sebebi vardır. Demin Aben zenginin evinde saygılı misafirler mavi sofrada sırayla otururken, durmadan çay içmişlerdi. Tam o sırada bu Doru şolağa binip, Koyteke deveye gitmişti.

Hayvan bakıcıları da Doru şolağa benzeyip, yoktan başkaya erinip, birbiriyle işaretlerle konuşarak bir işlerini diğerine güvenip teslim etmeleri onların adetidir. Deveyi çobana güvenip, havada yayılan beş devesine bakmamışlar. Deveci kendisi geri getirtilir diye, koyun eve doğru gittiği için, çoban onlara bakmadan gitmiş. Geç olduğu için, çoban ile deveci konuşarak, ata kolay binebilen Telpekbay'ı buluyorlar” “Sen gidip, onları geri getir?!” diye Doru şolakla Koyteken'i gönderir.

Babası bu koyunun peşinde olmaktan başı kabire girmiş(ölmüş), anası ise zengin adamın ineğini sağacak yetim çocuk kim dersiniz, o Koyteke'dir. 9'dan 12'ye kadar Koyteke kuzu güderek, 13 yaşa geldiğinde koyunun peşinden gitmişti. Çok sakın çocuk çobanı diğer çobanlar “Ayağı kolu var çocuk.” görüp, buraya oraya gönderirdi.

92Atın ve eşeğin eyerden dolayı arkasında yara ve berenin meydana gelmesi

Koyteke de çocukluğunda çok çalışıldığından bıkkın inatçı çocuk olmuş, yoksa dinlemezse de, büyük çobanlar “tokmaş”⁹³ hediye edeceğini bildiğinden, kaderin verdiği Koyteke adım adım deveye gitmişti.

Koyteke'nin altında semer, onun altı da Doru şolak, elinde halkalı sert bir kırbaç, giydiği kolsuz hafif mont, ayağında deriden yapılmış ayakkabısı var. Akşam olmadan develerini görmek için, ayağını sallayıp, bir kıpırdayarak, Doru şolağı arkasından döver döver gitti.

240

Doru şolak inatçının tekiydi, bit sokmuş gibi görmezdi. Doru şolağın kabadayılığı budur!

“Oy, kahrolası! Oysıl⁹⁴ gelsin!.. Kulağını... Köpeğin teki!” diye Koyteke dişini sıkarak, arkasından, kafasından, boynundan da dövdü. Tam o sırada Doru şolak başını bir kere eğip, sadece iki adım atıp yavaş yavaş koşmuş gibi olur, ve yürüyüşünden yanılmış gibi, hemen arkasından eski haline dönerdi. Koyteke yine döver, söver, küfür eder, sinirlenir, kızar ama yine de Doru şolak hissetmezdi. Çok harpalanıp Koyteke terledi, eli ayağı yoruldu. Ama yine de yavaşlığından yanılmadı. Biraz sonra bir tepeciğe çıkıp, biraz uzaklardan bulanık 4-5 görüntü gözüktü. Akşam oluyordu. Artık hemen yetişeyim diye Doru şolağı yine başından, gözünden dövmeye başladı. O tepeciğin üstünde sert kırbacın başı uçup gitti, tutacak yeri kırıldı. Oradan buradan aradı. Tam bir çayır gibi sert kırbaç nereden bulunsun ki.

Kendir⁹⁵ kırbaç koybolduktan sonra, Koyteke ile Doru şolağın başına yeni bir dönem doğmuş gibiydi. Bu dönem gelince, Doru şolağın değeri artmaya başladı. Alnına, hafif baldırına, dövülüp rahatını bozan sinekten kurtuldu. Kırılan kırbacın ucunun suni deriye yerleştiğini at nasıl değerlendirecek? Fakat böyle kalması Koyteke'ye hiç de uygun gelmedi. Çok yıpranmış eski yarım kalan kırbacı sert dövmeye dayanamadı, dövdüğü de geçmedi. Doru şolak yürümesini bile azalttı. Bu yavaşlıkla şu duran beş noktaya yetişemeyeceğini sezdi. Söverek, sızlayarak, küfür ederek, coşarak tüm gücünü toplayıp, çift ayağını tekmeleyip, hızlandırmaya

93Dokuma işiyle yapılan şey, hediye

94Devenin Piri

95Bacağından tedavi ilaç ve kırbaç yapılan bitki

çalışmıştı, Doru şolaktan bir şey çıkmadı. Koyteke'nin kalbi yanacak gibi, ateş olup, kızarak, sinirlenip ağlayıp inerek doru şolağın başından dövdü.

Kara gece etrafını kapsayıp yutacak gibi öne tırmanarak geliyordu. Dağlar bulanıklaşıyor. Uzaklarda yerle bir olup, kıpırdayıp, yavaş yavaş Koyteke geliyor. Yürüyüşü de verimli olmuyor. Ayakları da uzun değil. Sallanan kısa çizmesi geri çekiyor, topuğu kabarıp kayıp gidiyor. Ama yine de soluk soluğa, hızlıca sürmesini durdurmadı. Ter her yerinden aktı.

241

Yırtık milik⁹⁶, eski tımağını eline alıp, kötü montun kemerini çıkardı. Hemen boyu biraz iyileşmiş gibi oldu, biraz sonra alnına ince vida sıkışmış adam gibi darılmaya başladı. Terin donduğunu farkederek, kötü tımağını hemen geri giydi.

Nasıl olsa canlı varlıktır, ayakları titreyip, toprak akarı gibi kıpırdayıp geliyor. Bir iyi tarafı uzak yakını çok iyi tanımış, küçük ayağı her yere gitmiş, gezmiş; biliyor, ilk yürüyüşünden kaybolmadı. Biraz sonra uzun uzun moynakları(develeri) görmüş gibi oldu. Gelince: “Çekil, böyle ak şelek!⁹⁷” diye hıçkırarak bağırmaya başladı. Develer: “Sen nereden geldin böyle?” dermiş gibi önce şaşarak, bir baktı ve yaya gelen Koyteke olduğunu gördükten sonra “ıcc-ıcc!” diye dalga geçmiş gibi boynunu dik tutup, görmemiş gibi, yan çevirilip otlayıp durdular. Öyle olsa da çekişen Koyteke'nin kırık ağacı dirseklerine değmeye başladığından, develer canlandılar ve çevirdiği yana doğru yürüdüler. Bir kötü yanı - içinde büyük olan deve yokmuş. Moynak köpek ise nasıl becerebilir ki, bazılarını çevirirse, bazılarını ters çevirip o kadar uğraştırdı. Her çevirdiğinde sövüyor: “Düşman çarpsın, köpeğin hayvanı” deyip durur. Develer bunu “Karağım!” der gibi görürler.

Bunlarla çekişirken, topuğu bayağı büyük şekilde vurulmuş, kanı akıp, yağı dışarıya çıkıp, rahatsız ederek geliyor. Yerde ıslak kar var, gece vakti. Çare yoktur, kısa çizmesini koltuğuna alıp, yaya koştu. Az kalan yere ulaşmadan, buza sokmuş gibi ayağı ağaç gibi donup kalmış. Ayağı buz gibi olduktan sonra bedeni de üşümeye başladı...

96Tımağın kulak olan parçası

97Deveyi çömeltek için söylenen ünlem

Dişi dişine değip titriyor, öldüm bittim dediğinde develeri çevirip köye geldi: Gelir gelmez hemen mutfaktaki kötü eşyaların arasına girdi.

Deminki bizim “iyiler” Aldekey’in Müsirali’yle dalga geçmesine Cıdı Kara’nın gebe hemşire gösterisine eğlenip, neşelenip, sıcak evde yağ yemek yiyip otururlar, “Hüda’nın verdiği adamdır.” diye zengin adamı övüyorlardı. Koyteke: “Köpeğin hayvanı... ak şelek!(küfür yerine)!” diye hüngür hüngür ağlayıp, üşümüş ve az kalsın ölecek durumda yatıyordu.

Koyteke üşüyüp gelip, donup kaldığında, “Sen dondun.” diye acımanın yerine, deminki çoban:

242

“Doru şolak nerede?” -diye sordu.

Kendisi hapşurup, öksürüp yüzü al gibi yatan Koyteke:

“Dışarıda kaldı” -demeye hali gelmedi.

“Kahrolası! Onu neden bıraktın?

Kurt yerse ne yapacaksın?” -diye çoban mırıldanıp, azarladı durdu.

Koyteke ne yanıt verecek ki, kendisi ısınamadan yatıyordu, burnu tıkanmış, rahatsız oluyordu. Sadece baybişenin yaptırdıklarını halledip gelen anası:

“Koyteke misin? Yemek yedin mi? Neden yatıyorsun?” -diye sordu.

Çocuğunun sızlayıp, dişini sıktığını duyan anası:

“Oy, yaradan, ne oldu?” -diye yanına gelip, bakmıştı, çocuğu hıçkırarak, ağlayıverdi.

“Zavallı evladım, çok yıpranmışsın!” -diye anası yanına gelip yardım etmeye çalışırken..

243

Böyle yattıktan sonra Koyteke hiç kalkmadı.

Bir haftadan sonra sabahleyin dört kulaklı eski beyitin dibinden üç dört köle, toprağı çukur kazarak, kaderin işiyle küçük cesedi kara toprağa verdiler.

Mamırbay aksakal sabah dışarıya çıktığında, sensen⁹⁸ işiğini gümüş bağla sert bağlayıp Aben zengin iki elini tutarak, üç yiğitle siyah atı hazırlıyorlar. Yerleştirdiği nalı düşmüş, ona yeni nal yaptırmak istiyorlar. Mamırbay aksakal zengine selam verip, yanına doğru yaklaştı. Zengin adam ilk konuştu:

“Nalı düşmüş mü?”-dedi.

Zengin “Ne görüyorsun?” dermiş gibi, atın ayağından gözünü ayıramadan:

“E!..”-dedi.

Bir oğlan atın kulağı ile zincirinden tutarak, biri eğilmeyen ayağını tutup, biri oğlan daçivinin kırığını koparıyordu. Binecek olan oğlan bir çiviye geri çekecekken, zengin adam:

“Öyle olmaz. Kerpetenle çıkar” -dedi.

Dualı ağzı var, kerpetenle kolay çıktı.

“Büyük evde, dolabın altındaki çekmecede, küçük beyaz kutuda nalın çivisi vardı, baybişeye söyleyip, ona altı çivi getir!”-diye bir oğlanı gönderdi. Kaşla göz arasında, oğlan gitti ve alıp geri geldi.

Yeni çiviye vurdularında at kıpırdayıp, döndü durdu. Zengin adam tüm gücünü harcayıp, eğilip aradan baktı:

“Koluna değdi mi, durduğu şekilde gitmesin, açarak dik vur!”-diye oğlanları takip etti. Zengin adama kim sözle yanıt versin ki, biri atın koltuğunu, biri boynunu sıvazlayıp: “Hadi, hayvanım, hadi!”-diye atı avutuyorlardı. Her vurdukça at atlayıp rahatsız olup bir yerde durmadı. “Dikkat et, dikkat et” diye zengin adam sözünü çoğalttı. Böyle devam ederken, bağlanmış ayağı çıkıverdi.

“Neden bıraktın, durak!(deli)”-diye zengin adam atın ayağını tutan oğlanı azarladı.

Oğlan da şaşırıp, atın ayağını tekrar tutmaya çalışırken:

“Zincir koptu”-dedi.

“Elindeki nasıl zincirdi? Bana göster?”

98Kuzunun yeniden kesilen derisi

Oğlan gösterdi. Zengin adam zincire bakarak:

“Kimin bu zayıf zincir? Bizim zincir değil”-diye bağırdı. Atın bağını tutan oğlan bu atın zinciri dn bu atın zinciri sırığa takıldığını, bu zincir çobanın olduğunu anlattı. Zengin adam:

“Sırığın kendi bağı nerede kalmış? Sırıktan bu zincir neden çıkarılmamış? Kendi dizginine neden konulmamış?-diye sordu.

Oğlan sıırığın bağı kopup gittiğini, sıırığın da atla beraber gittiğini söyledi. Zengin adam sinirlenerek.

“Zinciri sıırığa takan kimdir?” -diye sordu.

Oğlan taktığı adamı söylediğinde, zengin adam:

“İt oğlu it”-dedi.

Zengin adam “İt oğlu it” lafı, kişiye hiç hoş gelmediğini anlayıp, erkekler sessiz kaldılar. Çünkü zengin adam böyle durumda, ağzından çıkacak laftır.

Zengin adam böyle sinirlenirken, orada olmayı uygun görmeyip Mameken eve geldi. Bir divan halkı ağzına baktıran ünlü zengin adamın sadece bir zincir için sinirini bozması Mameken’e hoş olamayan huyu gibi geldi. Çivinin nerede olduğuna kadar bilen “Ne kadar unutmayan bir alışkan adam!” -diye şaşırdı. Ama Matay’ın Aben’i suçlayamayız. O bilerek yapar, onun büyük ve inat huyları yeterlidir.

Aben kendinden yüksek olanın çırağı, aynı yaştakinin arkadaşi, kendinden aşağılara hoca olmayı başaran biridir. Vereceğim, alacağım, yapacağım derse de becerebilir. Zengin adamın bilmediği aklı yoktur, o çok bilen adam.

244

Rus’un, Kazak’ın büyükleri şu zengin adamın önünden izinsiz geememişler. Zengin adam büyükleri evine misafir ederse çok iyi ağırlar. Fakat zengin adam asla: “Bunu böyle yapmaya yardım edebilir misin?” -diye söylememiştir, sadece değerli, kıymetlileri yüksek tutar. Kk bir şeyleri söylerse, zengin adamın yardımcıları iletir. Onlar da zengin adamın sözünü tam iletir: “Halkın yaşamı için...böyle, öyle” diye uygun ve iyi iletirler. Halkın şu, bu kk işlerine zengin adam karışmazdı. O sadece: “şunu şöyle yapın, bunu böyle yapın” -diye kısaca emir verir. Sıırı iyi saklayan kula ağzlı beyleri, uşakları dilinden yağ damlatarak, kanını damlatarak, konuşmanın tadını

çıkartıp, pişirip, indirip getirerek “sonucunu” zengin adama duyurur. Zengin adam ya kabul ettiğini ya da diğer yanıtlarla bitirir.

Sofradan sonra zengin adamın uşak ve beylerinden biri Mamırbay’yla, biri İmambay’yla, biri de Müsirali’yla tek tek konuştular. İki üç saatten sonra konuşmanın sonucu böyle oldu:

1. Müsirali’nin dünürünü ikna ederek, gelinini verme işi zengin adama düşecek. O yüzden Müsirali zengine bir iyi at hediye edecek.
2. Mamırbay aksakal Hüda’nın verdiği dünüründen ayrılacak, çünkü o zengin adamın düşmanıdır. Malını da, dulunu da, kovması lazım. Akbilek’e yer bulup verecekler.
3. İmambay Bey evindeki Örik adlı dul kadını iki çocuğundan ayırıp, evinden çıkaracak ve altı hayvanın yerine Mamırbay’a satacak. Başlık parasının bir hayvanı da zengin adamın olacak.
4. Örik kadının malı mülkü paylaşılacak. Malın yarısı ile iki çocuğunu bir cemaatin eline verilecek, diğer yarısını iyiler paylaşacaklar.
5. Mamırbay aksakalın bir amacı Mukaş’ı alay etmekse, onu da halletme işini zengin adamın uşakları halledecekler. (Nasıl halettiğini sonra duyuracağız.)

Böylece dünden beri kıymet, değerler boş yere gitmemiştir, hakkı olmuştur. Zengin adam Hüda’nın verdiği adamdır! “Hüda verene daha iyi verir!” dedikleri budur.

Ete doyduktan sonra “Dünür bin yıllık.” diye Kazak boşuna söylemiştir. “Bin yıllık” ise, Mameken dünüründen neden ayrıldı?

Güçlüler kendi yemeğine bir şeyler katmadan önce: “Yetim, dulun gözyaşı... Adalet lazım... yazık diye bir şey var... Hüda var...” –

245

diye büyük konuşurlar. Öyleyse, Örik neden ceza çekmeli? İki çocuğunu neden ağlatırlar? Koyteke neden yaşını akıtmalı? Süt gibi uyuyup oturan, gerçek aşık yârlar Akbilek ile Bekbolat neden ayrıldı?

Nerede doğruluk? Nerede adalet? Nerede ahlak? Nerede Hüda? Nerede kıyamet?

Seçilin, vicdansızlar! Kurt kendisi de düşünmez.

Aben köye gittiğinde Mamırbay aksakal'ın yol arkadaşı İtayak'ın Ultatak'ı idi. İtayak'ın babası Bakıraş; Bakıraş'ın babasını kimse tanımaz. O yüzden Ultarak'ı halk "Kimsesi yok, tek köle." derlerdi. Ultarak eli ayağı büyük, siyah arka, geniş omuzlu, köse erkekti. At güden, ot kesen, semaver kaynatan, et haşlamaktan başka "iyilerin" sözüne karışmayan yiğitti. Yaşı kırıkla yaklaşırsa da hala evlenmemiştir. Çünkü kendinden büyük iki ağabeyi Baypak ile Şulğav, o "yengesinin metres" diye köy ve evlerin kadınları dedikodusunu yapmışlardı. Çünkü ağabeyi Baypak "çürük şey" olduğu için, Ultarak "iyilerin" peşini bırakmayıp, et yiyeni iyi görüp, yengesini kadını gibi onu döverdi.

Aksakal Aben'in köyünden geldikten sonra, Urkya'lar:

"Büyük adam ne iş bitirdi geldi? Ne söz olmuş?.." -dediğinde Ultarak tayın semiz olduğunu, yağlı olduğu için çoğu yenmeden bırakıldığını, nasıl organlarını koyduğunu tek tek anlattı. Ondan sonraki bir büyük konuşması "gebe hemşire" oldu. Ultarak'tan bir şey bekleyip olmayınca kadınlar:

"Oy, deli! Oy, şahinim! Seni gebe hemşireyi görüp gelmek için mi gönderdik?"-diye dalga geçtiler.

"O zaman ne istiyorsunuz? Ben gördüğümü anlattım..."-diye Ultarak mırıldandı.

Aksakalın sesi açık çıktığına göre, büyük işi bitirmiş, neşeli geldiği farkediliyor. Sonraki gün aksakal Emir gibi köyün bazı erkeklerini çağırıp, kadın almak için gittiğini söyler. Akrabaları sevinerek, "hayırlı olsun" dediler. Kendileri bunu düşünse de, söylemeye cesaret edemediklerini söylediler.

Erkeklerin bildiği dedikoduları kadınlar duymaz mı ki?! Bu laf Akbilek'in de kulağında geldi. Akbilek dışarı çıkarmazsa

246

da, hiç olmazsa anasının öldüğüne yıl olduğunu beklemediğine üzüldü. Ancak babasına ne diyebilirdi ki! Çocukları, işi merak ettiği için acele etmiştir belki diye kendini avuttu, sadece iyi insan olsun diye dua etti. Anası öldükten sonra artık farketmez, neden merak eder ki? Ve kendi derdi kendinde, babasının kadın alacağını kontrol etmiş gibi mi oldu?

Bu haberden sonra bir Cuma geçer geçmez, malı almaya 5 kişi dünürler de geldiler. Bir koyun kesildi, kuyruk bağır yendi, sonraki gün dünürler üç inek, bir at, bir

tay, bir deve alıp, köyüne döndüler. Kadını getirmeye aksakal Emir'i, Kajiken'i, yine bir iki arkadaşını ekleyip gönderdiler. İki gün geçerek, üçüncü gün akşam Akbilek'in yeni anasını alıp geldiler.

Köyün kadınları ev işlerini halledip, süpürüp, temizleyip, işlerini de hazılamışlar, önünden çıkıp yaya getirdiler, yukarıdaki odaya getirip: "Büyük yolun kutlu olsun!" diye büyük kadınlar saçı saçtılar.

Yeni anasını Akbilek'in yanına doğru oturtular. Sara Akbilek'in önünde, babası ise erkeklerle yukarıda oturuyordu. Kadınlar kapsayıp, çocuklar gürültüyle gelip, evin içi kişiye dolup taşı.

Akbilek yeni anasına gözünün altıyla baktı. Gözü dik, hafif kabağı, ince dudağı, yassı burnu, sessiz ve sevimli, dik bakışlı kumral bir kadımmış. Eve yılan girmiş gibi, Akbilek'in kalbi kopmuş gibi korktu. Sara Akbilek'e doğru daha sıkı yaklaşarak, gözü fal taşı gibi açılıp, ürkmüş tay gibi bakıp kaldı. Kajiken'in gözü alışmış olmalı, hiç bir şeyden habersiz kıyafetini çıkarıp, babasının önüne gelip yattı. Aksakal gözünü uzaklara daldırmış. Ne düşündüğünü kim bilir, çocuklara:

"Gürültü yapmadan, çıkın dışarı!" -dedi.

"Böyle kadınlar kıpırdamadan sessiz kalır mı ki?" Küçük Sara'ya:

"Bu senin anandır! Sana ana olacağım diye geldi..."

"Hadi artık dışarıya!"-dediler.

Bunu söylediğinde yeni anası:

"Gel bakalım"-diye avucunu açmıştı, Sara ondan korkarak, Akbilek'i daha sıkı tuttu.

"Artık ne yapsın? Yabancı görüyor...çocuktur... henüz bağrına basacak" - dediler kadınlar onu destekleyip.

247

Körkembay adlı yaşlı kadın yeni anasını yabancı sandı mı, Sara'ya acıdı mı, yoksa baybişeyi aradı mı:

"Heeyy, yaradanın emri, hey!" -diye şaşırıp, gözünü sildi.

Hayatta görmeyen, akıl almayan, yabancı kişiye alışana kadar zaman lazım. Huyları eşleşir mi, yok mu, onu söylemeye gerek yok. Ona bakmadılar, kadınlar yeni anasına Sara'yı çok kolay aldatırız diye düşündüler. Sara gütmeye alışmış, büyümüş buzağı gibi yabancıya yaklaşmadı. Anası da yanına yaklaştığında ayağını çekmese bile, eğilmedi, ısınmadı.

“Beni iki çocuğumdan, malımdan, kaç yıldır alışmış toprağımdan ayırıp neden satın aldınız? O kadar görüntün bu yaşlı olan sakalın mıydı?” -dermiş gibi Örik ateşli gözüyle Aksakal'a bir iki baktı. Bu bakışı yanındaki kadınlar sevmedi: “Bunun bakışları ne kadar fenaydı! Millet varken böyle bakmadan biraz kibar otursa olurdu”- diye düşündüler.

Kişi başı azaldıktan sonra kadınlar dağılmaya başladı. Dört beş erkek, bir iki kadın kaldı. Evlerine dönmüş kadın da yeni baybişeyi eleştirerek gidiyorlardı.

Biri:

“Kafirin dik bakışlı gözleri ne kadar kötüydü, iyilik etmez” -dedi.

Diğer biri de:

“Dudakları çok ince, çok konuşan biridir”-dediler.

Yine biri:

“Kabağı bilek gibi, burnu yassıymış, büyük ama çok sinirli, kızgın biri gibi”- dedi.

Baybişe'yle karşılaştırınca:

“Öyle değil... Bastığı her adımından insanı kaçırır”-dedi.

“Çocuklara nasıl olacak acaba?” -gibi sorulara:

“Hey, bu ana olarak becermez, gaddar köstek gibi sinirli bakıyor” -dediler.

Örik'e saygı duyarak, yanına kimsenin beraber gelmediği kadınlara tuhaf geldi.

“Tek başına gönderildiğini nasıl anlıyorsunuz?” -diye şaşırdılar.

Urkyta tokala (ikinci eşe denir) çay verirken, farketmiş. Örik hiç çekinmeden, dizini çıkarıp, millete karşı bakarak

açık şekilde çayını içmiş. Urkya bunu beğenmedi “Yeni gelen kişi, hiç olmazsa yandan otursun” gibi düşünceler geldi. Örik’in eski kocasının öldüğünü ve dul kadın olduğunu, iki çocuğu olduğunu ve orada kaldığını unutmuştur yeni gelen kadın gençliğindeki haline dönerek, çekinip, utanmalı diye anladı ve kendisi de öyle olmaya çalıştı.

Yemek yiyip millet dağıldıktan sonra, kadınlar odanın yukarisına yatak hazırladılar. Büyük bir kadın beybişenin kuş tüylü yatağını hazırlayıp, avucuyla düzeltti ve onu Aksakal’ın yatağına yerleştirdi. Bunu görünce Akbilek’in içi tencere gibi kaynadı. “Asıl anasının yerine başka birinin kadını gerçekten de yatacak mı?! Anasının ruhuna hakaret mi ediyorlar, anasını aşağıladılar!” Demin ilk gördüğünde bu yabancı kadın Akbilek’in asil şeyine dokunacakmış gibi, bir şeyini çalacakmış gibi geliyor. Kendine ve bu eve kadını düşmanı olarak yorumladı. Eskiden yukarıdaki odada kalan Akbilek, yabancı kadın geleli iki kardeşini alıp aşağıdaki odaya taşındılar ve bu Akbilek’e ağır geldi. Babasından tamamen ayrılmış gibi geldi.

Geç olana kadar Akbilek’in gözü kapanmadı. Yukarıdaki(tör: odanın önemli yeri) odadan babasının sesi sert toprakla yürümüş atın sesi gibi duyuluyor. Büyük adamın gücü de gidiyormuş. Babasının nefes aldığını, öksürdüğünü... Kadının leğeni taşıdığı ses, suyun şırlı hepsi geliyor. İşitmek istemese de, yorganla başını örterek biraz uyumak isterse de olmadı. Eskiden anası varken bunun hiçbirini kulağı duymazdı. Artık kendisi de kadın olduğu için mi, nedir, ancak duymak istemese de isteksiz duydu. Eskiden babasını baba diye düşünürdü. Artık babası halkın önünde biyeye saldırmış aygır gibi gözüktü, babasını arsız, kötü adam görüp iğrendi... Böyle düşüncelere dalarken, siyah bıyıklıyla, Bekbolat’la beraber olduğu, kucağına aldığı günler gözünün önüne gelerek, kendisi de bir erkeği istedi. Babasını bu yabancı kadından kıskanmış gibi oldu. İnsanın aklına gelmeyen kötü kötü, iğrenç düşünceler gelip, artık kendinden iğrenmeye başladı ve bir o bir bu tarafa kayıp ne yapacağını bilemedi. Böyle kötü düşünceleri düşünmeye kim ve ne sebep olduğunu da bilemedi. Her nasılsa kalbi küt küt atarak, başı dönüp, boğularak, çok cefa çekmiş gibi, çok yorulduktan sonra gözünü kapadı.

249

Sonraki gece yabancı kadın eskiden beri bu evin eski kadınlarından da erken kalkıp, yatağı toplayıp, eşinin abdest suyunu hazırlayıp, örtü verdi, leğeni dışarı

çıkarp, hızlıca, kurnazca, güzelleşip ayağa kalktı. Çay içtiğinde dünkü gibi Akbilek'in yanına oturmadan sofranın diğer tarafına, anasının yerine, Aksakal'ın yanına oturdu. Altına dört katlı yorgan da koymuş. Akbilek iki kardeşini alıp sofranın bu taraf kenarına çıktı. Üç çocuk bir taraf, o kadın bir taraf gibi geldi. Tam ortada yukarıda babası oturuyor. Babası hangisinin taraftarı o da belli değil. Bu kadının oturması, kalkması, çok hızlı "baybişe" olması, sofranın başına babasına yakın oturduğu..."-hepsini Akbilek sevmedi. Bu kadına "ana" diye söylemeyi istemeyip, artık ne diyeceğini bilmeden oturuyordu. Fakat "ana" demezse yine olmaz, babasının eşi oldu artık. O sadece kadın için değil, babasının gönlü için "ana" demesi lazım. Kadın alma işi babaya göre uygun geldi. Babasına iyi gelen şeye Akbilek karşı duramaz. Böyle olması gerekti. İşte Akbilek'in avutucusudur.

Örik çalışkan kadın çıktı. Çalışkanlığıdır: Belini sıkıca bağlayıp, ipini de sıkı tutup, kış için kesilen etlerin bağırsaklarını temizleyen kadınlara yardım edip, bağırsağa bir kere olsun yağı kaçırmadan, bir tabağa ayırarak biriktirdiler. Bağırsak, karın temizleyen kadınların nihak için yapılan kemik et, ince ve zarif yağ, uyku, bel, damar, kısa yutak, dalak⁹⁹gibileri de:

"Buraya getir, buraya!" -diye burnunu kaldırıp, astava (et koymak için ağaçtan yapılmış kacak) koydular. Örik iyileştiği zaman kadınlar birbirine bakarak, dudaklarını buruşturup:

"Bu bir nefsi çok kötü biridir" -diye konuştular.

Kazı kestiğinde, sucuk, büyen (bağırsağın kalını) karta (atın bağırsağı) yaptığıında, etler parçalanırken Örik kendisi dimdik bakıp takip ediyor. O kadar Örik inatçı, her cimriliğini yaptıkça, kadınlar daha da inat edip, çalmayı çalacak kadar hale geldiler.

Eskisi gibi değil, hayvan bakıcı, köle de bu kadından çile çekti. Hesaba girmeyen (maaşına ek olmayan), rahat rahat çıkıp giren bağırsak, karınlar, ciğer, arkası, boyunlar kıla dizildi. Örik yemek hazırlamak için ustalığını gösterdi. Eskiden soğum kesildiği gün rahmetli baybişe

250

99(hayvanın kesidikten sonraki et parça isimleri)

köyün adamlarını çağırıp, iyi güzellerini alıp, bir kere doyururdu, bu sene öyle olmadı. Öyle devam ederken, Örik bir taraf, köy bir taraf olmaya başladılar. Örik'e karşı çıkanlar Akbilek'e gelip anlatırlar. Akbilek bir iki komşu kadının sözüne girerek:

“Ana, ne yapacaksın? Önceden alıp alıştığı şeydir” -dedi.

“Yemek, su işine karışma! Git, işine bak!” -diye yüzüne söylemişti.

“Bu evi hemen zenginleştirmek için gelmiş” -diye tüm köy Örik'i yara gibi gördü.

Bunların hepsini Akbilek boşverirdi, Akbilek'in canına batan huyları da gözükmeye başladı. Bir gün Sara bağırsak sorduğunda, vermedi. Bir şeye mi kandırıldı, kim bilir. Merak ettiği için mi, Örik sinirlenerek:

251

“Senin yılanın kurur mu her zaman? Ne kadar bir yaramaz çocuk!” -diye Sara'yı tepeciğe bir kere bırakır. Sara ağlayıp ablasına gelir. Akbilek bu sefer de sessiz kalır. Yine bir defasında: “Ayağınla halıyı kirlettin” -diye Sara'yı iterek çıkarır. Sara yine ağlar. Akbilek yine sessiz kalır. Artık bir gün Kajiken gelirken isteksiz lambanın camını kırar. Örik onu ensesinden döver.

“Oy, bu iyiye abarttı! Oy, kahrolsun! Büyük bela, gözün mü çıkıp gitti? Gök şeşek!” -diye, kötü kargışlar ile beddualar yağdırır, Akbilek içeri girip gelir. Böyle bedduaları önceden duymamış olan o dayanamadan kızarak:

“Ne oldu? Neyini kırdı? Çocuğa o kadar beddua edecek kadar... Köy ve evden ayıp değil mi?” -diye geldiğinde Örik de durmadan:

“Dur, şeytan kadın karı! Sana ne? Sen neden karışıyorsun! Beni doğmadı dersin belki... Beddua şöyle dursun ateşe yaksam ben yaparım, beni durduran olmaz. Çocukla benim araya gireni durdur! Vay! Kardeşinmiş, gördük!” -diye coşarak, yere alıp, yere sokmuş oldu.

“Oybay-ay! Ayıp değil mi! Şu şunun kadını yapmış” derler, yine bir şey söylemek istemişti, Örik daha çok kendinden geçerek:

“Kadını olursam ne yapmışım? Zina mı etmişim? Yalan mı konuşmuşum? Hüda'ya çok şükür, iki elim de temizdir, ağzım oymak gibi! Gelirsem, Hüda'nın yazgısıyla gelmişim. Acıdığı için geldi mi dersin belki. Hüda sen gibi namusu

kaybolandan, Rus'un sevgilisi olmaktan korusun!" -diye çok aşırı sert azarlayıp, ağzından ak it girip, kara it çıktığını(deyim) bilemeden söyledi, Akbilek dayanamayıp, ağlayıp dışarı çıktı.

Sara'yı peşinden sürükleyip, Akbilek hüngür hüngür ağlayıp, Urkyagillere gitti. Soluk soluğa, hıçkırarak oturuyor ve bütün duyduklarını söyledi. Urkya Akbilek'i önüne yatırıp, saçını okşadı ve sakin bir şekilde:

"Boş ver artık! Boş ver, sakin ol. Onunla nasıl tartıştın ki? O bir terbiyesiz biridir" -diye avutmuş oldu, Akbilek duramadı, anasının yokluğunu, yetimliğini, korumasızlığını ve ona rezil olup, halka bakacak yüzü olmadığını, kendine yine bir belalı başın yapıştığını söyleyip":

"...Ben bir zavallıyım! Benden beter olan zavallı var mı? Bunu görene ölmek daha iyiydi" -diye ağladı.

Akbilek'in ağladığını görüp daha kötüleşen Urkya da ağladı. İkisi ağlayıp ağlayıp, güçsüzleşene kadar devam eder ve kendine gelip durabildiler.

Akşama doğru: "Baban öğrenirse, ayıp olur" -diye gözü kıpkırmızı olarak şişmiş Akbilek ile Sara'yı Urkya geri onların evine götürdü.

Çocuklarının böyle duruma düşmesini babası görmedi mi? Görürse, onların taraftarı olur mu? Evet, diyebilirsiniz.

Erkek evde oturur mu hiç? Hayvana, işe bakacak, çoğu zaman dışarıda olurlar. Ve bizim Mamaken gibi halkın adamı tepenin başını, ahırın köşesini, dışkının dibini boşaltmayan adettir. Evdeki kadının ne dediğini, çocuğun nasıl ne yaptığını, onların akli pek çok şey alakadar etmez. Evde başı ağarmış kadını vardır. Dışarıda da kölesi var. O zaman, iş tamam diyebilir. Evin içindeki maraz gibi kapalı yaraya gözünün ucuyla bile bakmazlar. Arada gözü düşerse görmezlikten geliyor, bilmemiş gibi devam ederler. Neden dersen, kadın çocuğun sözünü onlar küçük ve boş laf olarak görürler. "Kadın azarlar ve durur, çocuk da ağlamadan yapamaz" -diye kendilerini evin yaşamından yüksek, büyük görürler. Erkekler ulu halktır.

Eh, kız kardeşlerim!

252

Dünyada sözü kendine sahip eden insanın şöhretine özenme! Kendini cariye edersin! Eh, çocuklar! Dünyada boyun uzamadan, kemiklerin sertleşmeden öz anan ölmesin! Genç kalbini kanlı yaşla yıkarsın! Eh, daha çok gençler! Göğsündeki sıcak kalpli kardeşçanlılığı kim verdi sana? Ninni söyleyip, bağrına basan, acıyan, her şeyini yapıp, besleyen, yetiştiren kimdi seni? Ana...Ana... Şefkatli ana. İnsanı sevebilen, ar namuslu, terbiyeli evlat isek, babamıza bir kat anamıza ise on kat borçluyuz. Başım üstünde yer var bize terbiye veren analara! Uzun yaşasınlar analar! Ananın hakkını versin çocuklar(balalar)...

Örik'in bir iki çocukları azarladığı sesi çıktığını Aksakal duyarak:

“Kadın, bırak onları! Ne çıkar onları azarlamaktan” - demiş oldu. Aksakal'ın gözünde dediğini yapar ama tek kalınca yine kendinin dediğini yapar.

“Ne der acaba?” -diye Akbilek üvey anasının ağlattığı kardeşlerini babasına göndererek denerdi. Babası:

“Hey, kadın! Sana gösteririm.” -diye sadece konuşmakla yetinirdi.

Aksakal'ın kadına sert lafta bulunamadığının bir anlamı vardır. Yaş ise yaşlanıyor, kadını ise daha gencecik yaşında. Kadını bunu aldatırsa veya kendini döveceğim diye gelirse o zaman Aksakal için bu ölümün ta kendisidir. Artık yaşlandığında kadını dövüp ne bulur ki. Her şeye rağmen bu kadın evin işini titiz yapan çalışkan biri, bunlar onun için uygun ve iyi gelen şeyler. Böyle kadın olmazsa, evi ev olur mu? Kadın alma işi kolay değil. Kadınlı tartışmak milletin önünde ayıptır. “Benim bu düşüncemi bilmiyor mu? Bana acımaz mı? Çocukların yaramaz işlerini durduramaz mı? Bir büyük olay çıkarıp durmadan.” -diye Aksakal bir de Akbilek'e de üzülürdü.

O günkü tartışmadan sonra Örik Akbilek'i koyacağı yerine koymayı düşündü. Mum söndükçe Örik fısıll fısıll konuşur, Aksakal da “e,e,e” deyip dururdu. O fısıltının çoğu Akbilek hakkındaydı. “Kızın beni insan yerine koymuyor. Yemek suyun işini benim yönetmeme izin vermiyor. Çocuklara söyleyerek bana düşman yaptı. Şurada şöyle yaptı, yalanı gerçek olarak güzelce anlatıp durmuş.

İlk günlerde Aksakal: “Bırak! Çocuk değil ki? Öyle değil, akli başı yerinde” -derse de, her gün anlatıp durunca inanır tabii: “Bu kadın neden sürekli bunu tekrarlıyor? Yoksa gerçek mi?” gibi şüpheleri yavaş yavaş düşünmeye başladı.

Dışarısı sakın beyaza bürünmüş. Bazen rüzgar ıslık çalarak fırtınaya dönüşür, bazen sert bir ayaza döner; bazen de saçağı sallanıp bulanık sis olur. Ahırdan çıkan ineğin ayağı çıtır çıtır eder. Çizmenin sesine kapı sesi katılır. Kapı açılırsa iki araba gibi ayaz eve girer. Dışarı çıkan kara sakal hemen yaşlanarak, sakal bıyığı bembeyaz olur. Kadını, çocuğu evden dışarı çıkmazlar, ulaşım da azalır. Erkekler hayvanlarla uğraşırlar. Karlı kış kara şeytan gibi kaplayıp, insanı rahat bırakmaz. İnsanoğlu birbirinden kışın intikamını alacakmış gibi, tartışıp, çekişip, suratlarını asıp otururlar.

Kışın böyle dar sıkıntılı, rahatsız gününde kadınlar birbirini takip edip, bir şer kıpırdayınca onu anlatıp, dedikodusunu yapıp, çekişme azarlamayla geçirirlerdi. Örik dedikoducu kadınları kendine çekip, her şeyi veren kişi olarak iyi gözükmeye çalışırdı. Böyleyken Örik Urkya’yla da tartıştı. Akbilek’i azarlayıp, kendine aladoğan olarak gönderen Urkya diye çıkarımda bulundu. Urkya gelirse, başın derisi ağzına gelip, kirpi gibi kıvranırdı. Bela arayan kişi gibi bahane mi bulunmuyor? Bir gün Urkya’ya: “Defolup git, gelme evime, etrafıma bile dokunma taşın git buralardan!”-diye, itin serisini başına koyup (deyim) sinirlenerek azarlayıp evden kovdu. Urkya da tokalın (ikinci eş) bu işini köy ve tüm komşulara kötüledi, kadını destekleyen de çıktı. Böyleyken, Mamırbay köyü iki tarafa ayrıldılar. Bir taraf Örik’in başlattığı komşuların kadını, diğeri de Urkya, Akbilek başlatan köyün çoğu. Aksakal’ın evinden yeme, içmeye alışan bazı kadınlar yemek için satıldılar ve Örik’in taraftarı oldular. Kendi yemeği kendinde, kişiye yalvarmayanları Urkya ile Akbilek’in taraftarları oldular. İki ayrı taraf olduğu için acır mı ki, birbirine dalga geçerek yalanı, iftirayı körüklediler. Kimin hangi suçu, huyu, suyu varsa hepsini bırakmadan eleştirdiler, dedikodusunu yaptılar, kopardılar. Kaç bit altındaki gizli sırlar açığa çıktı. Böyle çekişme sırasında, birini takip etmenin, kazmanın yüzünden Akbilek’in hamile olduğu ortaya çıktı.

254

Bu haberi duyduğunda Örik öldüğü eşi dirilip, iki çocuğu eline düşmüş gibi sevindi. Dünyada kadın birbiriyle kavga ve intikam etmesinler. Kadın intikam almaya çıkarsa, acımayı bilmez, ar namusu bilmez, insancılığı unuttur, herhangi yaranın ağzını

koparıp alacak kadar nazik, canlı yerini takip eder, herhangi insanı korkutan işlere kafasını sokarlar. Kadın sokarsa, akrepten beter eder. Kadın hayatta affetmez.

“Akbilek hamile.” lafını kulağı duyduğunda Örik:

“E! Anasının yüzünden yıprandı demiştim, ahlayıp, oflayıp, sürekli yatardı... Kamzolunun düğmesini takmazdı... Şapanını üzerinden bırakmadan giydiğinin sebebi buymuş” -dedi.

Sonra Örik bir süreliğine Akbilek’le aradaki kavgayı unutmuş kişi gibi davranır, sıcak bakışlarla bakıp kurnazlık tanıttı. Neden böyle yaptığını Akbilek anlamadı şaşırıldı kaldı.

Bir gün Akbilek dışarı çıkmak için kalkmıştı. Örik yardım etmek için:

“Karnına rüzgar değmesin, düğmeni kapat!” -dedi.

Bunun ya gerçek ya sahte olduğunu ayıramayan Akbilek şüpheyle kirpiklerini kederle bir kere cırparak, sessiz dışarı çıktı.

Yine bir gün Örik sandıklara bakarken dört gözlü santon¹⁰⁰ bulur ve Akbilek’le danışarak, kendine beli eğilmiş kıyafet biçer. Kendi kamzolunu sevmeyip, Akbilek’in kamzolu gibi dikmeyi isteyip:

“Karağım, senin kamzolun bana tam geliyor. Beli tarafına bakabilir miyim, düğmeni kapatır mısınız!” -dedi.

Akbilek bunun bir kurnazlık olduğunu farkederek:

“Ben mi giyeceğim onu? Biçmek istersen kendin al ve ölç!” -diye kamzolunu çıkarıp, fırlattı.

Örik hala tam emin olmak için, sabahleyin Akbilek uyurken, sakın gidip, yorganını açık kalmış örtmek istedim” -diye avutmuş oldu.

“E,ee...Nedir? Bu kim?” -diye korkup kalkmıştı.

Örik:

“Yorganın açık kalmış örtmek istedim” -diye avutmuş oldu.

Örik şimdi emin oldu. Yalan değil, doğruymuş!

100Kumaş türü

Vicdansız, hakkı geçmiş gibi

255

neden onun peşine düştü? Akbilek bir şeyini mi aldı? Demek, hakkı geçmiştir. Hakkı olmazsa nedir? İki çocuğundan ayırıp, Akbilek'in babası satın aldı. Bu Aksakal'ın iki küçük çocuğunu gördüğünde, kendi çocukları akla gelmişti, “onlar nasıl durumda acaba?” diye, karnını delmiş gibi oluyordu. “Köpek sinirini turnadan alıyormuşu” şöyle dursun, gözünün önünde olan, halinin yettiği de Akbilek'ti. Örik zengin adama alışmış gibi, dünyayı çocuk görmüş gibi, kendi çocuklarını, geçmişini unutmaya az kalmıştı. Onu meraka sokan çoğu zaman yaşamın ilginç yanlarıydı. Akbilek'le intikamı evvel, geçmişin hasretinden doğsa bile, vakit geçtikçe bu sebebi unutulup, artık sadece intikamın peşine düştüğü için öcük müştü. Yıkılana yumruk olan onun için bir sanat gibi, gurur gibi gelirdi. Çünkü insan dediğin hayvanın tekidir. Kimin başına zorluk gelirse onu azarlamaya, dalga geçmeye onu daha beter yapmaya, çamura batırmaya hazır olurdu. Azarlarsa, ayağıyla basarsa, o zaman kendini rahat hissedirdi. Özellikle halkın övdüğü, temiz kişiyi kirletmek için her şeyi yapardı. Çünkü kirli yürekli kişi temiz kişiyi kıskanır, peşine düşer, onu da kendisi gibi yapmaya çalışırdı.

Kışın sonunda Örik Aksakal'ı tamamen kendime çektim deyip, emin olmaya başladığında Akbilek'in son canını çıkarmak için, onun hamile olduğunu duyurdu. Aksakal ayağının altından ayı çıkmış gibi korktu:

“Ah! Oh!.. Yapma! Yapma!...Oy...Oy...”-deyip durdu. Kadın canını vererek inandırdı. “Buna inanmazsan..” dermiş gibi, doğuracak vaktin az kaldığını bile söyledi.

Aksakal ne yapacağını bilemedi, şaşırıldı, sıkıldı, terledi. Bu kızlık namusundan ayrıldı diye üzülüp, kıskanıp, öğreniyordu bu haber onun başından yıldırım değmiş gibi oldu. O gün Aben'in köyüne gittiğinde, Akbilek'i başka bir yere vermek için söz verip gelmişti. Aben'in diline güvenerek: “Kızımı Bekbolat'a vermem”-diye süt gibi uyumuş dünürüne selam göndermişti. “Ne orada var, ne de burada, bu kız bize yük oldu. Evlenmeden benim kutumu almasın.” dediğinde, bu haberi duyunca kızından tamamen vazgeçti. “Böyle rezil olana neden bebeği aldirtmıyor? Bu Rus'un çocuğudur. Rus şöyle dursun, kendi nişanlısının bebeğini kızın evindeyken doğurmasını kim duymuştu? Bundan beter rezillik var mıdır?”-diye ağzını çiğnedi. Akbilek'i bulup getirdiği andan bile iğrendiği, pişman olduğu anlar bunun yanında iyiydi. Ya Pirim hey! Bu kızı artık ne yapacağım?

Nasıl yok edeceğim bunu? Boğarak mı öldürsem? Taşla vurarak öldürürse nasıl olacak? Elini ayağını bağlayıp, suya bırakırsa ne yapacaktı!

Böyle ağır düşünceler canını yedi, gücü kum gibi oldu, yediği yemek olmadı, kapalı yara daha kötüleştiğinde bir gün ahırın içinde yanına kadını gelip:

“Kızının doğum sancısı başladı!” -dedi.

Aksakal’ın gözü kana doldu, sesi hırıldayıp:

“Defolsun, defolsun... Belayı! Yok et kafirin gözünü! Gösterme, gösterme!”- diye ancak bunları dedi durdu.

Örik baykuş gibi, Akbilek’e gelip:

“Baban bu evden gitsin diyor! Hemen kalk! Git! Git o sırdaşına. Gelen giden kişiler vardır. Seni böyle evde bırakamayız. Senin pisliğini yıkayan burada kişi yoktur”-dedi.

Kendisi zaten canını eline alıp oturuyordu Akbilek’e bu söz nasıl değiştiğini sözle anlatamaz. Akbilek ensesini kaldırıp, beline elini dayayıp, bir adımla, iki adımla zar zor Urkya’nın evine geldi.

Baharın altın küreği, karı eritip, toprağı, çamuru karışan vakitti. Akşam hayvanı alıp, koyun kuzusu meleyip, köy gürültü patırtıya başladı. O bu gürültünün içinde Akbilek de erimiş kar gibi ağlayıp, sızlayıp, kuzu alıp yürüyen Urkya’ya karşılaştı.

“...Oyboy, hey! Artık ne yapacaksın? Bizim evde bir iki misafir vardı.”

“O zaman, beni bir yere götürüp boğarak öldür, öldür, yenge! Zaten ölmüş kişiyim!”-diye yalvararak ağladı.

“Deme öyle, karağım, kötü söz söyleme!” -diye Urkya elinden dayayıp, kendine yakın Korkembay yaşlı kadının evine getirdi.

Bu yaşlı kadın çocuğu çok doğuran, sadece bir tek evladı hariç hepsi evlenmiş ve diğerleri ölmüş bitmiş, köy evlerin ipini eğiren, örtüsünü, sıрмаğını dokuyan, dikmiş diken ve böyle hayatını sürdüren, ince düşünceli, iyi bir kadındı. Genç kadınlar ona “köke”derlerdi. Tek evladı Mamırbay’ın atını güderdi. Yaşlı kadının eski bir kötü taş ahır, kabir gibi küçük evi vardı. Evinde düzgün

halı da yok, teytiri, eskimiş kaftan, kamış, salam (halı ve onun gibi örtü adları)gibi bir şeyler yatardı. Urkya bu eve Akbilek’i girdirir, “kökeye” durumu fısıldayıp anlatır.

“Oyboy! Şimdi nereye gideyim?!” -diye yaşlı kadın zavallı adımlayıp, kötü ocağın yanına köşeye eski keçi halısının parçalarını, eski kaftanın parçasını, yorganını sarıp, ahırdan kayış getirip, iple bağlamaya başladı. O sırada Akbilek’in sancısı bir başlayıp, geri gidip tekrar öyle devam ederken, ne oturabiliyor ne de yatabiliyor asılı kayışa asılamadan, sinile sızlayıp oturuyordu.

“Hey, karağım. Sabret, sabret! Sabırın dibi sarı altın, Fatima anaya sığın, Fatima Pirine” -diye yaşlı kadın zavallı mırıldayıp, üfleyip, kül ile süfleyip, karnından okşayıp endişeye kapıldı.

Sancısı geldiğinde Akbilek kayışa dayanarak:

“(Bibi)Fatima, Pirim, Fatima!

“Canımı benim zorlama!” -diye sesini zorla çıkarıp, dişini sıkarak hıçkırdı.

Akbilek kayışa dayanırken, Urkya arkasından kucaklayıp, dayanmıştı, yaşlı kadın:

“Oyboy, sen şurada dur! Kendin böyle durumdayken başına bir şey gelir!” -diye onu dokundurmadı. “Seni arayıp birileri gelir belki” -diye Urkya’yı durmadan ikna edip evine gönderdi.

İşle çok uğraşmayan, kendisin zaten ilk sancısıdır, Akbilek’in sancısı çok fenaydı, canı çıkacak gibi oldu. Sancı geldiğinde, tüm bedeni kül gibi parçalanıp gidecekmiş gibi, karnı ile belinin arasından el testeresiyle biri bazen sallayıp, bazen çekiyor, biliyor, dilimliyor gibi oldu. Tam o sırada tüm kemikleri öğütülüp, yıkılıp, tüm etleri, damarı yırtılıyormuş gibi zorlandı. Diğer zorluklar bunun yanında oyuncak gibiydi. Bebek doğurup görmeyen erkekler bunun nasıl bir çile olduğunu nereden bilsin ki? Kadının canı gözüne görünür, ölüm ile yaşamın arasında çekişirler, “Bunu görene hemen ölmem iyidir” diye dua edecek zamanıdır. Hamile kadınlar: “Bir ayağım kabirde, bir ayağım yerde” diye neden söylemiş olabilir? Akbilek de ölüm ile yaşamın arasında, yanında tek yaşlı kadın,

yattığı yeri kabir, önünde alaca gölge, küçük tek başlı lamba, dara asılmış insan gibi ipte asılı, “Fatima’sına” çok dua eder mi?..

Gece ortası geçine yaşlı kadın da, Akbilek de, o kadar terleyip, zorlanıp, halsizleşip, bittiğinde “Beklediği an gelip” bebeğin sesi çıktı. Akbilek bayıldı...

...Biraz sonra kendine geldiğinde, yaşlı kadın göbeğini kesip, bebeği sararak, altını kurutup, yüzüne su serpiyor ve uyandırmaya çalışıyordu. Akbilek gözünü açıp kapatıp, ağır nefes çaktı ve:

“Bebek nerede?” -diye sordu.

Yaşlı kadın:

“İşte burada, karağım! Kendisi bir bağlan(kuzu gibi) erkek çocukmuş!”-diye eski monta sarılmış bebeği eline aldı.

“Hemen yok et, ana”-dedi.

“Yok ederim, karağım, yok ederim işte bunu iç!”-diye bir elinde bebek diğer elinde de kırılmış eski tabağı verdi. Ayrarı içerken Akbilek biraz toparlandı.

Yaşlı kadın eğilerek bebeği bağrına kısıp, yok etmek için dışarı çıktı.

Biraz sonra yaşlı kadın “yok ettim” diye geri döndü. Yaşlı kadın zavallı “Halin girsin”diye, orta boy tabakla tereyağı eritti içirdi. Yağı içtikten sonra Akbilek nefes alıp, gözünü kapattı.

O gece Urkya da doğum yapıp, çoktan beklediği erkek çocuğu doğurup, sevindiler.

Körkembay yaşlı kadının kötü evinde beline kadar sarılan, Urkya’nın gönderdiği yemekleri yiyip, arada sırada gelen Sara kız kardeşini kucaklayıp ağlar, Akbilek bir kere parlayan ışık görmeden uzun süre yattı. Çünkü bebeği emzirmedeği için, memesine süt dolup, büyüdü, patlayacakmış gibi ve taş gibi oldu, sızlayıp, canını acıtıp, rahatsız oldu, tüm vücudu yanıyor ve böyle çile çaktı. Körkembay çok şey görmüş ana, alçakgönüllü zavallıdır, soğuk suya bezini alıp yavaş yavaş batırıp Akbilek’e koydu. Ondan sonra sütü çekilip biraz iyileşti.

Akbilek dolmuş süttten kurtulamadan, çile çekerken, Urkya’nın memesinden süt çıkmıyor ve bebeği açlıktan az kalsın ölecek gibi, sonunda genç bebeği komşu kadına emzirirdi.

Eskiden çocuğu olmayan kadından süt çıkmayabilirmiş...

Bir gün Akbilek'in halini sormak için Urkya geldi. Gelmeyeli bir hafta olmuş. Akbilek'in memesi iyileşiyordu. Kendisi böyle durumdayken bile yengesine "kutlu olsun" söyledi.

"İyileştikten sonra verecek diye düşündüm" -diye Urkya elbisesinin yenine katlayıp sarmış bir kağıdı verdi.

Akbilek açıp okuduğunda, Bekbolat'tanmış. Akbilek okudu ve hemen ağladı. Urkya şaşarak:

"Oybay! Ne yazılmış? Ben bilmedim" -dedi.

Akbilek:

"Boşver" -dedi, ağlayarak.

Konuşma böyle: Mamırbay Aksakal kızını Bekbolat'a vermem dediğini duyarak, dünürden ayrılmayı tercih etmiş. Fakat babasının bu düşüncesine Bekbolat razı olmayıp, Akbilek'e: "Nasıl olsa seni alacağım" diye bir iki kere mektup yazmıştı. Akbilek de başka fikrinin olmadığını bildirerek "Kaderin ne yazdığını nereden bileyim?" -diye, içindeki derdini şüpheli olarak cevap vermişti. Son günlerde Bekbolat Akbilek'in hamile olduğunu duymuş. Köydeki tüm ailenin bildiği bu haber halka yayılmaz mı? Buna ya inanacağını ya da inanmayacağını bilemeden, Bekbolat Akbilek'e mektup yazmış: "Milletin dediği bu dedikodu doğru mu? Doğru ise, tamamen vazgeçeyim, yoksa..." diye sormuştu.

Bunu gören Akbilek nasıl ağlamasın? "Hamile olmadım, çocuk doğurmadım"- diye ne yüzle söylesin? Korkembay yaşlının evinde yattığını millet duymadan durur mu? Diğerleri söylemese bile, Örik üvey anası millete duyurur. Bir derdin üzerine bir dert yığılıp, Akbilek en son umudundan ayrılmış gibi, aklını kara duman kapladı. Dün "Ölseym daha iyiyidi" gibi fikri aklına geldi. Kendini bu dünyaya gereksiz, fazla gibi, dışarıda kalmış zayıf, yıpranmış köpek görerek, taban koyacak, dayanacak ayağının altında avuç gibi yeri kalmayan kişi gibi tüyleri diken diken olup, yüreği ağzına gelip, gözünün yaşı göl gibi aktı durdu...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Aşk

Aradan beş sene geçti. Başı Çin'den geliyor. İki tarafı da kaynaşan millet. Kaynamış milletin ortasındaki sanat ve bilimin, tüccar ile alışverişin tren ile ateş gemisinin birleştiği kısmı, kara şarırak Semey. Semey bir gubernya halkın beynidir. Akıl ve fikrin kâr yeri de Semey. Semey bir milletin kalbidir. Semey kalkarsa bir gubernya halk kalkar.

Ertis'in sağ kenarında Semey, solunda ise Alaş şehri. Alaş ile Semey arasından geçerken, Ertissağılacak ingen gibi açılır. Açıldığı noktada ada ortaya çıkar. Ada tamamen ormanla kaplı. Yaz gelince oraya orman yakışır, altına güzel halıdan otlar döşenir. Ada güzelleşir, ada parlar. İki şehrin canlı canlı erkek ve kadınları kırmızıllı yeşilli kıyafetler giyip, çeşit çeşit sandallara binerler, o tek adaya gidip göğe çıkarlar. Ada tamamen ağaçlıdır. Ağaç arası yol. Yolun kenarı çeşitli çayır ve çiçekler. Çiçekli yeşilli yolda baş başa gelip karşı karşıya gelen insanlar. Ağaçların gölgesinde gruplaşmış insanlar. O grupta yemeklerini yerleştirip, semaverinden buram buram duman çıkartan Tatar kadınları da vardır, ortalarına kımız koyarak, koyun keserek, yer ocağa eti haşlayıp, işin içine girmiş Kazaklar da vardır. Kızı koynuna almış, çiçek toplamış Ruslar da var, votka içip, sarhoş olmuş, ağız kopuzu çalmış, şarkı söyleyen Rus - Tatarlar da vardır. Şarkı, küy, güzel hediyeler de, güzel kız da, bal gibi kımız da, aşk da, bira da, votka da, karta oyunu da, kavga da, gürültü patırtı da, eğlence neşe de her şey oradan bulunur.

Günlerden Cuma. Paran var mı? O zaman adaya git! Sandalı çek! Getir dombırayı! Emre nerede? Çağır buraya! Koysun "Ardak'ı" sallandırsın adayı! Kaldırsın Semey'i başına! Hey,ey, yeşil adam! İlginç ve güzeldi o günlerde, hâla mı öylesin acaba? Biz adadan gideli çok aylar, çok yıllar geçmiş. Özledik adayı!. Özledik Semey, Almatı!.. O adada Alaş'ın oralarda, büyük kara ağacın dibinde Ertiş'in şırıl aktığı suyuna bakarken, mavi alaca yelek giymiş, bembeyaz bir gelin oturuyor, ya pirim hey, diğerleri adayı gezer, votka, kımız içip, eğlendiğinde,

261

tek başına oturan nasıl bir genç kadındır? Öylesine oturmuş değil bu.

Ağız bir şeyler konuşmuş gibi kıpırdayıp, deliler gibi kendi kendine konuşuyor.

“Vay be! Bizim köyün yayladaki çayırılığı ne güzeldi! Buzağı gözükmeden otlardı. Köy gelip yerleştiğinde, mis gibi kokusu burnunu delecek kadar kokardı. Dağın yamacındaki parlayan gölünün ayna gibi suyu nasıldı. Bütün küçük çocuklar cup diye, suya atlardı, yumurta arayıp, yılan başlı tane toplayıp giderdik. Eşil’in eğlenceli günleri, hey! Toprağım,hey! Özledim, ne yapayım” -diye oturuyordu.

Tam o anda ağacın diğer tarafındaki yolda Rusça kıyafeti olan genç kadın geliyordu, genç kadının sözünü işiterek hemen durdu. “Özledim, hey ne yapalım.” dediğinde, genç kadının karşısından geçerken, yüzüne dimdik baktı ve şaşarak durdu:

“Ya Pirim hey! Janıl mısın... Tanıdım seni. Sen Kamila değil misin?” -diye yanıldım mı dermiş gibi, ayağını bir adım bastı.

“Evet” -dedi genç kadın gözü büyüyerek, açıp oturmuş ayaklarını toparlarken, o da baktı.

Rusça giyinmiş kadın tanıdıkça genç kadın da dik bakıp, tam yanına yaklaştığında:

“Kardeşim, yeğenim, seni de görecek gün varmış!” -diye hızlı kalktı, boynundan kucakladı. Genç kadının gözünden yaş damla damla aktı. Görüp, iyice kucaklaştıktan sonra, iki genç kadın birbirine dayanıp, ayaklarını çaprazlayıp, oturarak konuşmaya başladılar.

“Senin burada ne işin vardı?”

“Asıl senin ne işin var?” -diye ikisi de aynı anda sorarak endişeleniyordu.

“İlk sen söyle!”

“İlk sen söyle!” -diye Rusça giyinmiş kadın diğer kadının elini tutarak, kendine çekti.

“Tamam artık”-diye genç kadın başladı. “Yaradan,hey! Artık ne yapacağım!”-diye şaşırıp oturuyordu. “Seni göreceğim diye aklımın ucundan bile geçmemiş... O sene, yaylada iken, ananla beraber gelip misafir oldunuz... O zaman ikimiz de çocuktuk... Ya pirim hey, ondan sonra hiç görmedik birbirimizi galiba biz?

Görüşecek fırsat oldu mu millet kendi haline bakamaz oldu..

“Evet öyle! Kötü durumdaydılar! Geçmişten kalan işaret yoktur. İlk başta yaramazlık yapan da Rahımcan’dı... Kazaklardan asker alıp, kırmızılarla savaşmak isteyen... Hey, dünyaya bak?! Savaşmadan ölür mü ki? Rusları yeneceğim mi diye düşündü... O zaman halkın birazını toplayıp, Rahımcan şöyle demiş: “Bolşevik geldiler. Malınızı yağmalarlar, kadınlarını elden alırlar. Sağlam iken Çin’e gidin” demiş. Babalar şehre gidip geldi ve “Gidelim!” diye, halkı öcüktürmüş ve karıştırmış olmasın mı? Dikili ev dikili halinde kalmış. Dolup taşan abdire (sandık türü) sandıklar, her şeyi bırakıp, hafif kıyafetleri ve yastık yorganları almaya ancak halimiz kalmıştı. Hayvanları sürerek, gündüz gece demeden gidip, göç ettik. Kaç gün yolda olduğumuzu da hatırlamıyorum, o göçle beraber gidip, Çin’deki Kazaklar’ın yerleştikleri topraklara geldik.

“Evet, göç ettiler diye duyduk.”

“Duyduysan öyle. Onlar çok kurnaz, kötü milletmiş. Kim olursa olsun Bey olurmuş, malımızı mülkümüzü de yağmaladılar. Özellikle bir ükirday¹⁰¹ dedikleri çok fena. Babamın tüm malını alıp bizi boş yaptılar. Ne mal var, ne ev var, ne de dost kardeş var, bir çadırın altında yattık. Geçirdiğimiz günü Hüda köpeğe de göstermesin. Beni çekip alırlar diye laf duydum. Fakat Hüda korudu.

Bundan kötü ne lazım, orada bir kış kaldık, açlıktan öleyazdık, yaz çıkınca yaya olarak hepimiz, memlekete döndük.

Memlekete geldiğimizde ahır ve mülkü, arazileri bir zengin komşularımız sahiplenmişler. Kendi evimize kendimizi sokmuyor. Babam halkın beylerine, bolısa gitti, hiç bir şey değişmedi. Ne olsun ki! Bolis kendisi yerleştirmiş onları. Babam bolısın üstünden şikayet etmiş. Nasıl bilsin, eskisi gibiyim diye düşünmüş belki.

Bir gün köye tüfekli iki polis gelir ve babamı alıp giderler.

“Ne suçu var?” dersek:

“Sen kaçaksın, hainsin(burjoy)” -dediler.

101Belli bir bölgeyi yöneten kimse

Burjoyn ne olduğunu anlamadık. Babamı şehre götürüp, hapishaneye kapattılar. Babam orada kaldı, çıkarmadılar. Senin gördüğün Akan adlı ağabeyim vardı. O oraya buraya koştu durdu. Babamı çıkaramadı.

263

Sadece benim babam öyle durumdaydı. Kendi anan olmadığı için, ne...

“Oy,dünya yalan! Dayım seni sevmiş miydi?”

“E, sevmeden ne yapsın. Çin Kazaklarına vermeden, alıp geldi. Benim de çocukluk günüm değil mi, on beşe yeni geldim. Babamın hapishanede olduğu canımı çok acıttı. Bir ay kadar yattı.

Akan ağabeyim şehre gitmişti. Bir gün babamı hapishaneden çıkardı geldi. Çok sevindik. Babam geldikten sonra ahır ve mülkü, arazimizi de geri alıp verdi.

“Bu da güzel iyi olmuş!”

“İyi olmasına iyi olmadı, kötü olmuş! İyi olmadı. Arada bir hafta geçer geçmez, bir gün akşama doğru şehirden üç adam geliverdi. Yukardaki odaya alıp, yorgan yastığını döşeyip, koyun kesip, babam zahmet ediyor. “Bu kim?” diye düşündüm. Kadınlar toplanıp gelmeye başladılar. Birbirine “Nişanlımı gördün mü?” dediler. Yüreğim küt diye hızlı çarptı.

“Kimin nişanlısı?” -dedim.

“Oybay, hey! Nişanlımın geldiğini bilmeden mi oturuyorsun?” dediler.

Ne diyeceğimi bilemedim. Gözümünden yaşım damlayıp aktı. Ben ağlarken, üvey anam gelip:

“Ağlamak da nedir? Çocuk değilsin. Evlenmeden mi oturacaksın? Hiç bir şey değil. Senin eşitin, okumuş töre yiğit. Bırak, ağlamayı!” -dedi.

Ona da olmadı. Ters bakarak, yuvarlanarak ağladım. Artık ne yapmam gerekir. Hem daha gencim, hem de kocaya gideceğim diye hiç düşünmemiştim... Ve bir laf etmeden, yapmadan, bir gün içerisinde “Kocan geldi.” dedikleri...

“Oy, Allah, hey de!”

“Yemek de yemeden sinirli sinirli yattıydım. Yanıma ağabeyim geldi. Üzülerek, başımı okşadı ve: “Seni kocaya vereceğiz demiyoruz. Babanın sağ kalması

için yaptık. Artık sözümüzü geri çekemedik. Bu dönem çok kötüdür: Böyle görevdeki birine dayanmazsan, aniden kaybolup gideriz. Bizi kaçak diye herkes anlatırlar” -diye bir sürü bildiğini söyledi.

264

Ağabeyciğimin lafları az olsa da kulağıma girdi. Fakat yine olmuyor, içim, gönlüm yerinde değil. Yok yerden kocaya gidecek lafı da nedir! Babamın çıktığına o kadar sevinmişim, çaresiz başım, beni vermek için çıkmış.

“E, o zaman?”

“Sonra ne olacak? Yemekten sonra isteksiz yengelerim “Elini vereceğiz.” diye beni sürükleyip alıp gittiler. Kapıdan içeri aldı. Ev alacakaranlıktı. Camın dibinde kapkara ayı gibi bir şey oturuyor. O çok büyüktür. Ağzından duman çıkıyor.

“Oy Pirim oy!”

“Deminki orada kalsın da, daha beter korktum. Bu eğilen kara ayı yiyecek gibi geldi. Yengelerim beni onun yanına doğru götürüp:

“Senin gibi bu da insanoğlu. Çocukluk yapma. Alışırın hemen”-diye yanına oturttu ve mumu alıp çıkıp gittiler. Aşağıya bakarak, eğilip oturuyorum, titriyorum. Dumanını içip bitirdi mi şu kara ayı kayarak, elimden tuttu. Vücudum tir tir titredi. Eli demir gibiydi.

“Neden oturuyorsun? Buraya yakın gel!”-diye elimden çekti. Kalbim küt küt attı. Bağına doğru çekip, pis gibi kokusu etrafı sararak, dik bıyığını yüzüme batırıp, büyük ağzını yapıştırdı. Belimden sıkarak, kendine göre alıp tutuyor. Ağabey diye yalvardım, ağladım. Duymadı bile. Demir gibi elleriyle bedenimi tutup, yıkıyor sanki. Başka ne olabilir ki, cehennemden çilesini çekmiş gibi terleyip, zorlanıp, tüm bedenim parçalanmış gibi, görececek sabahı göz kırpmadan gördüm.

“Öyle olmadan, diğer türlü nasıl olurdu? Sonra?”

“Sonra sabah o gitti. On gibi günden sonra ağabeyim ile anam ikisi yataklarımı arabaya yerleştirip, beni şehre getirdiler. Bir kadın, üç dört zayıf erkekler önümüzden karşılayıp, eve girdirdi. Giriş oda küçük, yukarıdaki oda ise biraz büyük iki odalı evmiş. Halısı yok. Sadece tahta var. Bir köşede demir karyola. Anam ikimiz onun

üstünde oturduk. Erkekler ortada olan Rus sandalyesini çekip oturdular. Sadece bir şeyler konuşan yabancılar, içtikleri de sadece sigara. Nerede oturduğunu bilemezsin.”

“E, bu doğrudur, ilk günleri insan öyle yadırgar. Sonra?”

265

“Sonra akşama doğru misafir davet etti. Karyolanın olduğu yere benim için şımlıdık (yeni gelin için kulurlan perde) yaptılar. Anamın başı ağrıyıp girişteki odada yattı. Tüm misafirleri de geldi. Ortaya et koyarak: “Yeni eşin kutlu olsun!” -diye bağırarak, kadehleri tokuşturuyorlar ve votka içiyorlar. Akan ağabeyim içmemişti, herkes üstüne gelip durmadan ona içirdiler. Ben ise şımlıdığım içinde tek başına oturuyorum. Ağabeyime acıyorum...

Herkes sarhoştur. Sadece bir oğlan votkayı azıcık içmişti farketttim, herkes yine onu içirmeye çalışırlar. Benim kocam: “İç, sen neden içmiyorsun?” diye mırıldanıp onunla uğraştı. Sonra ikisi tartışıp, çekişip sonunda kavgaya dönüştü. “Durun, dur demeyi” dinlemeden şu benim kocam dili anlamsız şekilde, küfür ederek “Vururum!” diye tüfeğine tırmandı.

“Hüda,hey! Sen kuru!”

“Korkmaktan ödüm koptu. Herkes endişe içinde, kap kacakları kırıp, masayı, tahtayı döverek, evin içi patlayacakmış gibi oluyor. Korkarak ben de hemen ayağa kalktım. Şımlıdıktan aralayıp bakmıştım; kocamı iki oğlan tutmuşlar. Gözü şaşlaşmış, yamuk gitmiş. Şaşı gözlü olduğunu o anda farkettim. Elinde tüfeği, kalkarak tırmandı. Kocamdan korktum, hemen soğudum. Huyu kötüymüş. Biraz sonra ikisini de durdurup, kahrolası misafirler gittiler.

Kap kacak dağınık, kadehler, şişeler kırılmış, votka dökülmüş, evin içi yıkılmış gibi. Ağabeyciğim diye, demin kavgadan sonra midem bulanıp, kusup, giriş odaya çıkmıştım. Kocam misafirlerle vedalaşıp, zar zor yürüyüp beni kucakladı ve öptü. Tamamen votka kokuyor. Soyunmadan yatağa gelip düştü ve şu kavga ettiği oğlana küfür ederken uyuyakaldı.

“Oy Pirim hey! Kocanın huyu ne kadar kötüymüş?!”

“Huyu kötü mü? Kötülüğünü şimdi söylerim...”

“Sonra ne yaptın?”

“Sonra ağlayıp ağlayıp, halim kalmadı, karyolanın önüne bir yorgan serip, yan çevirip yatarken ancak sabah uyuyakalmışım. Sonra, bir gün sarhoş olmayan günü olmadı, görevinden gelince votka içer, hep sarhoş olur, küfürle geçirdi. Beni insan yerine koyup konuşmayı bilmezdi. Sadece koynumda yatmayı bilir. Her gün arkam çevirip yatmaktan başka ışık görmedi.

266

Bir haftadan sonra kocam görevinden alındı. Partisi mi, bir şeyi atmışlar. Rüşvet alıp, arkadaşlarıyla beraber sonunda kötü işi ortaya çıkmış. Sonra benimle beraber kendi memleketine dönmeye karar verdi. Gelip giden bir Kazak kadını varmış. Kendisi yerinde durmayan geveze bir kadındı. Bir gün o gelmişti. “Kocamı görevinden attılar! Bu şehirden kovuyorlar. Çeviren işleri çokmuş, yoksa hapishaneye atılacak. Kendisi de fakirmiş. Sen onun peşinden gitme! Burada kal! Sana iyi koca buluruz...” -diye beni ikna etmeye çalıştı. Ne olduğunun bile farkına varmadım. Gelince kocama söyledim. Daha dün evlenmiştim nasıl ayırlayım? Kocam:

“Onlar benim düşmanlarım. Yalan söylerler. Sen inanma!” -dedi.

Ondan sonra beni buraya getirdi.

“Semey’in miydi?”

“Evet, burada bir kötü evi varmış. Beni kendi evine getirmedi, bir arkadaşının evine indirdi. Noğay kadını, iki tane çocuğu var. Çayını verdi.

Kocam sonra bir yere gitmişti. Şu evin sahibi var, bir iki genç çocuklar var, çayı yeni içmeye başlamıştık. Tam o sırada bir alaca hemşire gelip, soluk soluğa, dudakları titreyip, kapının eşiğinde durdu kaldı. Herkes sessiz, aşağı baktı. O anda şu hemşire:

“Onun yeni kadını sen misin?” -diye beni işaretle gösterdi, “Ben de onun kadınıyım” -dedi. “Beni bırakmıştı. Benim ondan bir küçük çocuğum kaldı. Çocuğu beslemeye bile para yok. Çocuğu sana teslim ediyorum” -diye bana bakarak ağlayıverdi. Ben ise şaşırıp kaldım. Evin sahibi oğlan bana durumu anlattı. Bir baktım, kocamın Rus kadını varmış.

Bana onu söylemeden alıp gitmiş.

“Oybay, rezillik!”

“Rezillik tabi rezillik! Orada ne durumda olduğumu bilemedim. Gerçek mi, rüya mı anlayamadım. Ben ağlarken kocam geldi. Hemşire gitmişti. Kocam çay içerken:

“Çocuğu da göndereceğim” -dedi.

Arkadaşları:

267

“Sen bilirsin. Şu şu” -diye bir şey net demediler! İçinden hoşgördüklerini hissettim. Ben sinirlenerek:

“Çocuğu neden gönderecekmişsin? Sonunda Rus’a dönüşmez mi? Kendine al!”-dedim.

“Başka ne yapabilirim... aldım. Hatta namusuma dokundu. Nasılsa kocamın çocuğudur.” Ben söyledim diye çocuğu bıraktı.

Kadını gittikten sonra beni kendi evine getirdi. Kötü, eski evmiş. Bir ağabeyi ile yengesi var. Ağabeyi yaya yürüyerek ticaret edermiş.

Şu kocamın bıraktığı çocuğu arada sırada gelip giderdi. Beş altı yaşındaki iyi çocuk. Benim kocama benzemiyor. Kazakça dil bilir. Zavallıya acıyorum.

“Bana çocuk olur musun?” -derim ona.

“Olurum”-der. Babası gelince:

“Gelme, evine git” -diye kovardı. O çocuk sonradan sokaklarda dilencilik yapmış. Babası rastlayınca çocuk elini uzatmış, ama babası ona bir şey bile vermemiş. Nasıl bir cimri adam olduğunu bilmiyorum” -diye genç kadın sözünü bitirdi.

“Bugünlerde kocan nerede?”

“İşleriyle bir başka şehre gitmişti. İki ay oldu gideli.

Haber yok.

“Hamile oldun mu?”

“Bir kere kürtaj oldum. Birini elden öldürdük.

“Kocanın adı ne?”

“Günahtır. Nasıl söyleyeyim?”

“Onun günahı yoktur, kardeşim. Öyle söz. Sen söyle.”

“Şu atın boynuna koyacak eğilmiş ağaç yok mu?”

“Hamut mu?”¹⁰²

“Hayır, ondan daha yükseği.”

“At boyunduruğu mu?”

“E, o işte.”

“Adı da tuhafmış. Sen niye böyle yıpranmışsın?”

“Yıpranmadan olur mu? Kaybolmuş kaz gibi...Tek başına...Hasta oldum. Azıcık öksürük var.”

“Eh, kıyamam sana, Kamila! Senin de görmediğin çile yokmuş...”

268

“E, artık sen kendini anlat bakalım!” dediğinde, Rusça giyinmiş kadın maceralarını tek tek anlatmaya başladı.

Birbirinin ağzına bakıp, kıyafetlerini dürtüp, ikisi ağacın dibinde çok oturdular. Akşam da geldi. Kamila'nın gezmeye giden kayınağabeyleri, eltileri de geldiler. Ve böyle o gün konuşmalarını bitiremediler. Rusça giyinmiş kadın Kamila'nın yaşadığı evi öğrenip, sonraki gün geleceğim diye vedalaştılar.

Sonraki gün Kaşti kayasıyla akıp, iki kadın Ertis kenarındaki “Bana gel, bana gel!” dermiş gibi davranan çok sandalın iyisine oturarak adaya gittiler. Şuraya, oraya giderse, Rus, Noğayın kız kadınları, el elle önlerinden çıktılar. Onları gören genç kadın:

“Bunlar evinde oturmazlar!” -demişti.

Tenha yer arayıp, iki kadın adayı gezdiler, Alaş tarafındaki ormanın bir açık yerine öne doğru oturdular, konuşmalarını tekrar sürdürdüler.

“E, devam et?”

“Sonra yaza doğru köye ağabeyim geldi. Ben ise hala babama görünmeden, Urkya'nın evinde devam etmişim. Tüm olanları ağabeyim duymuş. Babamı ikna

102Atla arabayı bağlamak için yapılan nesne

ederek, ağabeyim eve götürdü. Yüzümden ateş yanıyormuş gibi, zorla gittim. Memlekette bir buçuk ay kaldıktan sonra, ağabeyim beni şehre getirdi. Babam bir şey demedi. Kendisi de kurtulamıyordu. Daha çok gitmemin iyi olduğunu düşünmüştür”- diye konuşan genç kadın cebinden örtüsünü alıp, burnunu sildi.

Sözün akışından okur anlamıştır, bu hikayeyi anlatan Akbilek’ti. Şu Kamila adlı genç kadın Akbilek’in anasının akrabası, önceden bolıs olmuş Boyabay’ın kızıydı. Akbilek’in öz dayısının kızıdır. O zaman, Akbilek’in konuşmasını dinleyelim.

“Ağabeyim, şehirdeki bir Mağışa adlı okumuş kızla evlenmek istiyormuş. Oral dağından göç etmiş Başkurt kızımıymış. Bir öğretmen ağabeyi varmış. Küçük ve birbirine dayanak iki kız kardeşlermiş.

269

Bizim gibi bir sebeple gelmemiş. Terbiyeli yerin çocukları olduğu bellidir.

Bir haftadan sonra o yengemizi getirdi. Okumuş kişilerin evlenmesi de bir tuhaf “Kız isteme, eli verme, saç okşama, kumaş yırtma, kit-sit(dünürlere özel kıyafet, para veya güzel eşyalar, kumaş çeşitleri), kade-sade (bu da kit gibi)” gibilerin biri de olmadı. Sessiz sedasız eve getirdiler, misafirleri davet ettiler. Kızın gösterişi de, kınamendesi (damadın kızın evine geldiğinde yapılacak oyun türü), düğünü de bu kadar. Bir yemekle biter.

Yeni yenge utanmadı da. Ağabeyimle diz dize oturarak, misafirleri ağırlayıp, kendisi koşuyor. Olsa bile kendi Kazağımız gibi, fazla hareketleri yok, çok merhametli iyi kişi. Gözleri kapkara, kalıplı, güzel yüzlü kadın.

Yengemi çok konuştum. Onu anlatmanın bile sebepleri vardır. Ağabeyimden daha çok onun emeği geçti bana. Beni insan yapan o...

Her şeyi yapabilen becerikli. İşe de düzgün yapar. Yemeği de lezzetli pişirir. Çeşit çeşidini yapar. Yemeyeni yedirir.

Kendisi bir çocuk gibi alçakgönüllü kişidir. Neyi dersin ona inanır. Ağabeyimin var veya yok olduğunu hissettirmez. Gelen kişiyle özel konuşur. Benim gözümü açan o yengemdir, yoksa...

“E, sonra nereye gittin?”

“Sonra ağabeyim o sene Semey’e taşındılar. Görev için. Beni de götürdüler. Evimiz işimiz çok uygundu.

O zamanlarda kurs açılıp, ağabeyim beni o kursa verdi.

“Kurs dediğin nedir?”

“Öyleleri daha bilmiyormuşsun. Öğrencileri eğiten okuldur.”

“Evden dışarı çıkmam, nasıl bileyim...”

“O da doğrudur. Kursta ben

270

hariç dört beş kız okudu. Çoğu büyük yaşlarında. Kazakça alfabeyi öğrendiğim olmazsa, yüksek okulları kim görmüş. Evvel başta hiç bir şey anlamazdım, bizim bildiğimiz normal eski hocalar gibi değil. Rusça giyinmiş oğlanlar ayakta yürüyerek okuturlar. Yazı yazardı, oturacak yerin hepsi masası. Öğretmenlerimiz kara tahtaya tebeşirle yazı yazarak, konuşmayı anlattılar.

“Hesap mı, coğrafya mı, sen bilmezsin ki... Çok şeyler öğretirler. Öğretmenin öğrettiğini deftere yazıp alırdık. Eve gelince bilmediğim yerleri yengemden, ağabeyimden sorardım. İkisi de anlatırdı. Ve sonra o kursu altı ay gibi okuyup, güzel şeyler öğrendim.

Eve gelince yengeme yardım ederdim. Önüme önlük bağlayıp, patates temizlerim, hamuru keserdim. Kurabiye, samsa, tüşpara(mantı gibi yemek), köfte diyenler de varmış. Onların nasıl yapılacağını da öğrendim. Kıyafetim de uygun. Semey’e geldikten sonra ağabeyim ile yengem bana da Rusça giysisi diktirdi, beni güzelce süslediler.

Bazen ağabeyimle veya yengemle beraber tiyatroya, resime gideriz. Sen onlara gittin mi hiç?”

“Şu kıpırdayıp duran mı?”

“Evet.”

“Şu yokken bir tanıdık çırak götürmüştü. Ne olduğunu anlayamadım.”

“İlk başta ben de şaşırılmışım: “Bu nasıl kıpırdıyor? Canlı mıdır?” -diye yengemden sorar durmuştum. Sonra öğrendim canlı değilmiş. Kıpırdayıp duran bir tuşu var şey. Tiyatroya gittin mi?”

“O da nedir?”

“İnsanlar yüzünü boyayıp, sakal yapıştırıp, konuşarak oynarlar.”

“Şu biri... Şu biri çoban olarak, kadını döveni diyorsun sen.”

“E, işte o. Semey’e seni kaç yılında getirdiler?”

“Kaçınıcı yıl olduğunu bilmiyorum ama dört beş yıl oldu.”

“Bize de, işte beş yıl oluyor. Biz yirmi birinci yılın kışında geldik. Seni ben nasıl duymadım?”

“E, geldiğimiz yıl biz Karakalı’da olmuşuz.”

“İşte... Sonraki sene yine görmeyebilirdim. O sene beni ağabeyim Orınbor’a okumaya göndermişti.”

“O zaman o sene biz tekrar Semey’e dönmüş olabiliriz. Benim ilk hamile olduğum yıldır...”

“O sene ben Orınbordayım. Ağabeyim: “Bol okumazsan, insan olamazsın.” diye öğrenci işlerinden öğrenci belgemi alıp, Orınbor’ın rabfak’ına¹⁰³ göndermişti. İki kız gitmiştik. Acar ikimiz...Biraz hoppa bir kızdı. Şehirde büyümüş kendisi. Tüm düşündüğü erkek, oğlanlar. Yüzünü ağzını boyayıp, uğraşıp duruyor.

271

Benim otarabaya (tren)ilk binişimdir. Adını duymuşum ama göreceğim diye düşünmemişim. Gece gece ağabeyim ile yengem ikisi berjebayla¹⁰⁴ götürdüler. Kıpırdayan millet. Tren “ağlayıp duruyor”. Ağabeyim önceden bileti hazırlamış, sırayı beklemeden bilet aldık. Götürüp bir uzun evlere, ev değil, tekerleği olan, büyük kapalı küyme¹⁰⁵ gibiye (vagon derlermiş, sonra öğrendim) getirip içeri aldılar.

103Raboçy fakultet, rusça, İşçiler fakültesi

104Eski araba

105genelde devenin üzerine kapalı şekilde yapılan çadır

Yengem ile ağabeyimi kıyamadan çok ağladım.. Eskiden görmediğim uzak yerdir, korkuyorum. Artık ne yapabilirim. Bir tarafından okumayı da severim. Bir kış okuyup, okumanın tadını çıkardım. Okumuş yengemin türü odur, her şeyi biliyor.

Ağabeyime nasıl değer verir! Ağabeyim de onu üzmez. Yengemin dili de tuhaf ilginçtir. O konuşunca ağabeyim ikimiz güler dururuz. Evvelde dilini anlayamazdı. Vakit geçtikçe kulağı alıştı. Yengem de Kazakça konuşmaya alıştı. Bazen bir şeyi yüzüne pat diye söyler.

Oybay! Birini söyleyip, birini yarıda kaldı! Yengemi düşünürsem, söylediğim sözleri yerimde unuturum. Hatta özlüyorum.”

“Onlar nerede?”

“Zaysan’a gitmiş. Görürüm diye gelmişim... Yengeciğim, benim gözümü açan kişi...”

“Evet, kıyamadan ağladım demiştin.”

“Ağlamadan olur mu! Onlardan başka kimlerim var ki? Babamın anamın durumu odur. İki kardeşim ise üvey anamın elinde kaldılar. O zavallılardan gördüğüm günüm nasıl gidiyor diye bir düşünmem bile...”

Ne lazım, ikisi yanağımdan öperek, dört gözleri ağlayarak kaldılar. Bağıran trene binip, ben gittim. Acar’ın aklına bile gelmez. Tam o sırada bir erkek bulup camın kenarında konuşuyorlar. İki güne kadar gözümden yaş gitmedi.

Yolda dört şehre durdu ve garda yatarak, diğer bir trenle devam ettik. Acar’ın erkekle tanıştığının bir faydası oldu. Acar ikimiz için sıraya girerek bilet satın aldı.

272

Çeşit çeşit ilginç olaylara rastladık. Çeşitli ırmaktan, köprüden geçtik. Dağı da, ormanı da geçtik. Bir yere gidip tikanır mı diye korkarsın. Tıkanmazmış, çarpışmaz da arasından hızlıca, yılan gibi zikzakla geçip gidiyor. Yürüyüşü ne güzel! Rüzgar gibi eser!

Orınbor’a gelip, arabaya binerek, Acar’ın tanındığı okula gelip indik. Orınbor şehri Semey’den daha düzgün. Sokakları taşlı, arabaları iyiymiş. Sallanan küçük bir şey.

Sonraki gün kağıdı alıp, üçgöle gittik. İnanılmaz büyük evdi. İçi dolmuş çocuklar. Biz de girdik ve ofisini bularak, kağıdı gösterdik. Kağıtlara bakarak bizi dinlemeden, hiç bir şey demeden kabul ettiler.

Kızların kalacağı oda başkaymış. Onların arasından bize de iki yatak verdi. Yastık yorganımızı getirip, oraya yerleştik. Kızların hepsi de Ruslar. Kazaklardan sadece beş altısı vardı.

Semey'deki gibi olmadı, zor geldi. Semey'deki öğretmenimiz Kazak ve eğitim de Kazakçaydı. Rus dilini az okumuştuk. Burada eğitim dili Rusça. Öğretmenler de Ruslar. Kazaklardan bir iki öğretmen var. Ağabeyimden, yengemden Rusça onu bunu öğrenmişim. Ama o da azdır. Biraz vakit anlayamadan, boşuna dinlerdim. Bir iyi olan yeri de Rus kızların çok olmasıdır. Yine de derslerden o kadar başarılı değildim.

Keçiye benzemiş kızlar atlayıp, zıplayıp, oturmuyorlar. Dersten çıkınca, oğlanlarla eğlenip, mektup yazışıp, kucaklarına alıp, el ele gezerlerdi. Rus kızları daha beter ayıp diye ne bilmezler. Erkeklerin boynuna binerler, genç çocuk gibi önüne otururlar. O kadar utanç verici! Onlara özenen bizim Kazak kızları da erkeklerle geziyorlar. Özellikle bizim Acar ile Kamila adlı kız. Gece gece kaybolurlar. Karanlık yere gidip, herkesle bir kucaklaşıp dururlar. Kamila adlı kız dersini çalışmadan, kışın ortası gelmeden okuldan atıldı. Hamileymiş diyorlardı. Kim bilir?

273

Erkekler beni de ikna ettiler. Ben onların ortasına fazla yürümeden uzak dururdum. Kendim gibi sakın Rus kızıyla arkadaş olup, onunla takılırdım. Erkekler: “Gezelim, eğlenelim, konuşalım.” diye rahatsız ediyorlardı. Ben onların dediklerine ikna olmadım. Erkeklerle neden bakayım ki? Eskiden çektiğim çilem az mıydı? Ve her zaman yengem kulağımın etini yerd. “Erkeklerin dediklerini yapma! Yaparsan, bozulursun. Namusun gider. İnsan olmazsın. Evvel dersini çalış. Evleneceğin anda erkeklerle bakarsın.” derdi. Kazak'ın okumuş kızlarını ağabeyim de kötülerdi, eğlenmek, neşelenmekten başka bir şey bilmezler derdi. O sözleri aklımda.

Dediklerini yapmadığımdan, erkekler benim peşime düştüler. Beni “kendini beğenmiş” dedi, “zenginin kızı” dedi, “kukla” dedi, “burnu havada” dedi. Söylemediği laf kalmadı. Dokuz kere iftira attılar. Yalandan “Şu oğlana mektup yazmışsın, şuyula yakınmışsın.” diye iftira attılar. Bana mektup yazıp, aşık oldular. Yuvarlak kağıt

indirip, çeşitli kötü laflar dediler. Ama yine ikna olmadım. Sonunda karanlık gecelerde ayağımdan çekip gider, döver hale geldi. Kağıt kitaplarımı, tarağımı, örtümü çalacak hale geldiler. Erkek dediğin çok tuhaf bir yaramaz oluyormuş.

İki günde, üç günde bir toplantı oluyor. Gürültü patırtıyla konuşuyorlar. Toplantıya gitmezsen, birisi gidip mutlaka iletir. Birbirini boynuzlayıp, kötileyip, acımadan abartıyorlar. Özellikle bizim Kazak oğlanları. Niye öyle yaparlar anlamadım.

Beş yüze kadar öğrenci vardı. Evin içi dar. Odun az. Bir haftada belki bir kere yakar, ya da hiç yakmazdı. Evin içi pis, kokulu. Çok çocuk pis koku yapmadan durur mu? Deliği açarsan, ceyran soğuk girer ve hasta olursun. Açmazsan boğulursun. Üstelik yemekleri de güzel değil. Kıtık yıldıdır. Tartışıp, çekişip, günde yarım ekmek, bulguru yok patates çorbasını içersin. Akşam da kaynamış su içersin. Okumayı bitirene kadar açlıktan öleyazdık. Birçok öğrenci hastalanıp oradan çıkış yaptılar. Ölenleri de vardı. Kışın ayağına yetişemedim, ben de zayıflamaya başladım. Semey'e gidecek olan üç dört çocukla ben de döndüm.

274

“Sen de zorluğu iyi görmüşsün.”

“Evet. Gençken başlamayınca, kişinin dili de sertleşip alışamazmış. Çok kolay öğrenemezmiş. Büyüyünce okumuş kişiler gelişirse: ondan sonra bozulmazsın. Sadece öküzün arasından sağlam çıktığıma ben de şaşırıyorum bazen...”

Yengem ben geldiğimde sevindi. Ona da eşlik edecek birisi lazım. İkimiz öz kardeş gibi olduk.

Ağabeyim Gubkom'da görev yapar, durumu da iyiymiş.

Geldikten sonra, “Boşuna yürüme, dili öğren.” diye bir okula öğretmen kadını dört ay hoca yaptırdı. Eskiden Kazak çocuğunu çok okutmuş, alışmış yaşlı kadıymış. Çocukları yok. Bu emeğiyle geçinirmiş. O kadından aldığım okuduklarım faydalı oldu. Rusça yazmaya, konuşmayı da o kadından öğrendim. Rus'un dili zor oluyormuş ya?”

“Bu günlerde Rusça eğitim gördün mü?”

“O kadar iyi bilmezsem de, anlarım. Çok zor kelime olmazsa, aklımdakini konuşabilirim.”

“Bizim gibi ağzını boğmuş öküz değilsin.”

“Okursan sen de alışırdın. Okumaya fırsatın olmadı ki. Şu aralar okursan sen insansın. Hayatın güzel yanı da okumuşların. Tüm emeğini yemeği ile kıyafetine harcarlar. Mal biriktiririm diye düşünmezler. Yaşayacak evleri ne güzel! Saltanatlı sarayda yaşarlar. Ey, bizim Kazakların yaşadığı yaşamı kaybolsun gitsin! Kokarak, pis olarak, bitleyip, çürüyüp yatarlar...”

“Çürüse de ben o memleketimi özlüyorum. Kurumuş şehre ne gerek var. Herkes yabancı, herkes değişik. Sıkılarak gurbetten sarardım, dertli oldum.

“Karağım, hey, o senin okumuş olsaydın. Okursan her şeye alışırdın.”

“Artık okumak bizim neyimize yarar? Memleketimi bir görürsem, hayalim olmazdı.” -diye sert nefes çekti.

Şehri, okuyanları övmediyse Akbilek’in aklındaki gerçek düşüncesi: Okumamış Kamila’nın önünde kendini okumuş olarak, Rusça kıyafetiyle az olsun övünmek istedi. Yoksa bozkırı, memleketi kendisi de özlüyor. Kamila memleketini bir görmeyi hayal edip, nefes çektiğinde Akbilek utanarak, “Yalandan övünüyorum.” diye düşündü. O yüzden:

275

“Dediğin doğrudur. İnsan bazen memleketini bir türlü özler”-dedi.

Biraz sonra Kamila:

“Sonra ne oldu? Bitti mi?”-dediğinde Akbilek:

“Yok daha. Konuşmanın ilginç yeri ileride”-dedi.

“E, onu söyle.”

“Söyleyeceğim...Nedir...Nerede kalmıştık?”

“E,e... sonra kışa doğru Orınbor’a yine gittim. Okumaya. Tekrarlayıp durayım. Orınbor’da yine üç yıl okudum. Yaşamım da okumam da eskisi gibi değil iyileşti. Dili de öğrenmeye alıştım.

Şehre iyi alışıp her yerini tanımaya başladım. Öğrenciler gösteri yaptıklarında ben de katıldım. “Baybişe ve tokalı” oynadığında ben Mameş oldum. Sverdlov kulübünde yaptık. Okumuş kişilere gezerek bilet sattık. Oyunumuz güzel geçti. Ben de iyi oynadım biliyorum. Oyunu yöneten de “iyi çıktı” diye konuşuyorlar.

Yüzümdeki boyayı silip, giriş kapıya çıkmıştım: “Akbişek, sen iyi oynadın!” diye kendimize Kazak öğretmen rastladı. Biraz gurur duydum. “Hadi, gel çay içelim.” diye masaya alıp geldi.

O masada üç oğlan vardı. Beni tanıştırdı. Aynı yaştaydık hepimiz.

“Bu Akbala arkadaş, bu Baltaş arkadaş...”-diye tanıştırdı.

“Oturun lütfen!” -dediler. Oturdum. Bira teklif ettiler.. İçmedim. Akbala adlı oğlan:

“İçmezse, zorlamayın. Kadınların içmemesi iyidir. Bizim kadınlarımızda da insan oluyorlar. Oyunlarınız güzel geçti.”-diye birkaç söz söyledi. Ben çay içiyordum.

Akbala’yı eskiden sokakta birkaç kere görmüştüm. Çocuklar onu söz ustası, çok şey bilen diye överlerdi. Orta boylu, alnı yüksek, beyaz yüzlü yiğitti. Bakışları, konuşmaları da sakın oğlana benzer.

Bu masa başında Akbala’dan fazla konuşan olmadı. Güzelce, sakince çeşit çeşit konuşmalar yaptı. Diğeri dinleyip, alkışladılar, güldüler. Akbala benden okulumu, yaşamımı sordu. Çoğu zaman bana bakarak konuşmuş gibi oldu. Ben karşı oturduğum için mi yoksa...?

Bana yakın Baltaş adlı oğlan oturmuştu. O bana “Yiyin, için.” diye yemeği önüme verip,

276

saygı göstermiş gibi oldu. Eğitimi de Akbala’ya göre zayıf diye anladım.

Kalkarken Akbala diğerklerinden ayrılarak:

“İşiniz varsa gelebilirsiniz. Sizin gibi kız kardeşlerimize yardım vermeyi borç diyebiliriz” -diye elimden sakın sıktı.

Beyliğine bağlı kişi gibi neden gideyim ki. Sonra arkasından arayıp gitmedim. Okulda devam ettim.

Bir gün gazeteden “Akbala’nın konuşması olacak” duyurusu geldi. Neden olduğunu bilmiyorum, onun konuşmasını bir kez daha duymak istedim. Gitmeyeyim mi diye yine düşündüm. Fakat bir an elimin saçıma, ayağımın aynaya doğru gittiğini, montumu giydiğimi, okuldan nasıl çıkıp gittiğimi bile fark edemedim.

Bir büyük toplantıymış. Arka tarafa doğru gelip ben de oturdum. Ben oturduğumda bir Rus konuşma yapıyormuş. O bitirdikten sonra masa başındaki esmer gelen adam: “Artık Akbala Bey, konuşacak” -dedi. Kalbim küt dedi.

Sahnenin diğer tarafından yavaş yavaş Akbala'nın silueti gözüktü. Çantasını masaya bırakıp, oturan millete bir göz attı. Bana da bakacak mı diye oturdum. Bilmiyorum gördü mü görmedi mi.

Akbala söze başladı. Sakin, yavaş, güzel sesiyle başladı. Ben ondan gözümü ayıramadım. Bir büyük kurumun yaptığı işi hakkındaymış. Ne dediğini anlamadım. Gözüm onun ağzında kaldı, kulağımsa onun sesinde. Avucunu yavaş eğip, demiri dövmüş ustalar gibi, sağ elini sert bir şekilde sallayıp konuşuyor. Her konuştuğunda kendi kendine kızmış gibi, sesi açık, hareketi çoğalmıyor. Onun coşarak konuştuğuna ben de coşuyorum. Sözü düğüm düğüm edip bırakıyor ve haydutlardan kaçmış yürük gibi başını yavaş eğerek sallıyor. Millet alkışlamaya devam etti. Ben de alkışladım.

277

Onun arkasından birileri itiraz ettiler. Akbala'nın konuşmasını eleştirdiler, karşı çıktılar. Ben onlara ok gibi gözlerle baktım. Sevmedim. “Kötü ise, neden alkışlıyorlar?” diye düşündüm. Akbala kağıdına bir şeyler yazıp alıyor. Onlar konuşmayı bitirdikten sonra, Akbala çıkıp, herkese yanıt verdi. Birisiyle dalga geçerek, birine alay ederek, biri hiç bir şey bilmeyerek, çeşitli deliller vererek, cevaplarını verdi.

Gece olmuştu. Akbala konuşmasını bitirip dışarı çıktı. Okula beraber gidecek eşlik arayıp, merdivende etrafa bakınıyordum. Arkamdan biri gelip, bileğimden tuttu. Baktığımda Akbala'dır. Gülümseyip:

“Merhaba” -dedi.

Şaşakaldım. Kıpkırmızı oldum galiba. Kırmızı olduğumu görür diye yine utandım.

“Okula gidecektim” -dedim.

“Eh hadi gel, götürüvereyim” -dedi.

Utandım. Eskiden görevli birinin arabasına binmemiştim. Utansam da hiç bir şey diyemedim. Ben az da olsa gururlanmaya başladım.

Arabasına bindirdi, yanıma oturdu, okula kadar götürdü. Yoldayken:

“Benim konuşmamı duydunuz mu?” -diye sordu.

“Duydum.”

“Nasıl geçti?” -dedi.

“İyi” -dedim.

Konuşmasını sorması, benim fikrimi öğrenmek istemiştir, omzumdan tutup, dayanarak oturması, sokağın ışık olduğu yerlerde yüzüme sıcak bakması, tüm bunlar benim için sıcak gözükmeye başladı. Vedalaşırken:

“Yarın tiyatroya gidelim?” -dedi.

“Gidelim” -dedim farkedemeden.

O gün neden olduğu belli değil Akbala rüyama bile girdi.

“E, gönlün ondadır o zaman.”

“Nereden bileyim, belki öyledir...Sonraki gün söz verdiğimiz vakitte tiyatroya geldiğimde, kapının önünde

278

yavaş beni bekliyormuş. Beraber oturduk. Bol sohbet ettik. Okumuş kadından, aşktan bahsettik. Bir şeyler konuşup gelirken:

“Sizin buna fikriniz nedir?” diye bazen bana soru soruyor. Onu nasıl sevdirmem diye kurnazlık ederek yanıt vermek isterim fakat yine de gerçeği gizleyemeden kendi gerçek düşüncemi söylerim. “Sizin fikriniz beğeniyorum” diyor arada. Bizim memleketi, akrabalarımı sordu. Yine de arabayla götürüverdi. Elimi yumuşak tutup, tekrar sıkarak ayrıldı.

Seven insan konuşamadığı şeyleri bazen elleri söyler çoğu zaman. Sen onu farkettiler mi, Kamila?”

“O gerçektir.” -diye Kamila bir nefes çekti.

“Bu arada, unuttuyordum. Tiyatroda o gün gelen Baltaş isimli oğlan da vardı. Oturduğu yer başka yerdeydi. Ara verildiğinde bizim yanımıza gelip, ikisi iki tarafımdan konuşmuşlardı. İkisi iki kanadım gibiydi. İkisini sallayıp uçacakmış gibiydim. O kadar güzel neşelendim ki Baltaş ile benim düşündüğüm gibi değil, çok iyi bilgili, fazla hareketleri yok, sakin, uslu akıllı yiğitmiş. Kendim öyle karara vardım.

“Siz oyuna gelmişsiniz. Nasıl...oyunu beğendiniz mi?” -gibi bazı sorularını soruyor.

İkisi aynı anda beni sevecekmiş gibi geldi ve bende de hisler çıkmaya başladı. Küçük değil büyük hisler. Beni beğenip, tartışıyormuş gibi geldi ve kendim öyle hissettim.

Bir gün sokakta Baltaş rastlayıp, peşimden gelip biraz konuştuk. Akbala gibi güzel konuşmadı, durarak, yavaş konuştu. Onun konuşması genelde okuma, yaşam, bahar hakkındaydı. Kız hakkında konuşmada çekingen gibi. Vedalaşırken elimi tutarken yüzü kırmızılaştı:

“Sizinle bir kere görüşmek isterdim. Boş vaktiniz olur mu?” -dedi.

“Olur” -dedim. Onun utanmasını beğendim. Ne diyecek diye düşündüm. Kadından böyle fırsat kaçırılır mı?

Üç günden sonra bir çocukla mektup göndermiş:

279

“Akbilek Hanım! Vaktiniz varsa saat altıda Mars bahçesine gelmenizi rica ederim. Cevabını bu çocuktan gönderirsiniz. Baltaş.” - demiş.

“İşte, ilginç yeri!”

“İlginçtir! Akbala’ya gönlümü açtım galiba. Üstelik Baltaş’ın yandan karışması ilginç geldi. Gitmezsem üzülür mü diye düşündüm. Kadın böyle yerin fırsatını kaçırmamak için her şeyi yapardı. Yazın akşamleyin vakitti. Tüm ders dinlemekle geçtiğinden biraz neşem yerindeydi. Tam söylediği vakit gittim. Gittiğimde yoktu. Bekliyorum yok, bekliyorum yok. Artık bekleyemem gideyim diye üzüldüm. Jayık’ın kenarında şapkasız, aceleyle geliyormuş. Bekledim. Gelip selam verdi.

“Çok beklettim mi?” -diye özür diledi. Bir işiyle uğraşmış öyle geç kalmış. Ve biraz konuşmayı nasıl başlayacağını bilemeden çekiniyordu. Tam o sırada hızlı şekilde:

“İnsana bu evlilik işi ters olmuyormuş. Ben de bir eş arıyorum” -dedi.

“Aradığımızı bulun” -diye gülümsedim.

Yine de havadan sudan bahsederken:

“Sizi benim gönlüm sevmiş” -dedi.

“Benim eşim gibi aptalmış!”

“Aptal evet. Şu bize ders anlatan öğretmen beni ona övmüş galiba. Ben net cevap vermedim!”

“Ağabeyim, yengem vardı. Onlarla danışarak cevap vereyim” -dedim.

Bunu kabul etti. Yine buluşmak için anlaşarak beni eve götürdü. Akbala gibi omuzumdan tutmayı bilmiyor. Öyle şeye beceriksizmiş.

“Sonraki gün Akbala’dan mektup aldım. Uzun cümleler yazmış. Beni çoktandır beğendiğini söylemiş.

“Artık bu mektubu benim gönlüm o kadar sende tutkulu olduğu için yazıyorum. Sizi kendimin bir parçam kadar görürüm, seviyorum. Sizsiz hayat güzel değil. Cevap bekliyorum” -demiş.

“İşte, ilginç yeri!”

“İlginç şimdi başlayacak. Bu mektubu aldıktan sonra çok sevindim. O benimle evlenecek diye ben düşünmemiştim? Boş bir konuşma

280

diye inanmadım. Hem biraz çekindim. Gönlüm Akbala’da. Akbala’ya cevap yazdım.

“Sözünü kabul eyledim. Ben de sizi beğeniyordum. Ama danışacak kişiler vardı. Birkaç günden sonra son cevabımı söylerim. Dayanın, özür dilerim” -dedim.

Artık Baltaş zavallıya zahmet çektirmeden, gönlünü soğuturum diye düşündüm.

Kervan Saray adlı bahçede Baltaş’la yine görüşüp konuştum. O gün Baltaş’a:

“Benim söz verdiğim birisi vardır, özür dilerim” -dedim.

Öyleyse de acıyorum. Baltaş’ın yüzü değişti.

“O kimdir?” -diye sordu.

Söylemedim. Olmadı. Olmadıktan sonra, söyledim.

“Ben de o diye düşünmüştüm” -dedi. Fakat o oğlan kadınları titizce seçerdi. Okumuş kızları sevmezdi. Sağlam olmazsa, ne yapsın” -dedi.

Beni ondan uzaklaştırmak için ve kıskandığından söylüyor diye anladım. Baltaş üzümlere gitti. Birkaç gün buluşmadık.

“Artık ne yapsın ki.”

“İki oğlan tartışırse kötü oluyormuş. Evvel başta ilginç görürsün ama sonradan ağır geliyormuş. “Sen ondan beter kötüsün, seni sevmiyorum” derse, o zaman sevebilir miydik? Herkesin gönlü öyledir.

Ondan sonra Akbala’yla iki üç kere buluşarak konuştum. Benim “Danışacak kişilerin vardı, dayanın.” dediğime biraz üzölmüş. “Okumuş kadın kendi kalbine kendi sahip çıkamaz mı?” diye, az nazlandı. Fakat: “Siz hariç kimseye gönlümü açmam. Sizi ağabeyim ile yengem de severler” dediğimde inandı ve kırgınlığını bıraktı. Beni: “Canım”, “Yarım”, “Güneşim” diye iyice alışıp öpüşmeye başladık. O damat, ben de eşiyim neden utanalım? Akbala gibi yarı olan kişinin arzusu olur mu? Sevincim içime sığmıyor. Aynı yerde sürekli oturamam. Kim olursa onunla konuşup, gülmeyecek şeylere bile gülümsüyorum. O günler hatıradan silinmeyecek güzel günlerdi.

281

“Sonra?”

“Sonra, böyle devam ederken, bir ay geçti. Bizim memlekete dönecek vaktimiz geldi. Evden mektup aldım. Akbala’yı ağabeyim de tanıyormuş: “Evlenceği gerçek ise evlen.” demiş.

Çok sevindim. Hemen hızlı Akbala’nın ofisine gittim. O günden sonra sürekli oraya giderdim. Ağabeyimin mektubunu gösterdim. Yazıp çizdiği kağıdı bırakıp, kapıyı kapatıp kucaklayıp öptü. İkimiz de mutlu olduk. Akşam sinemaya gidip, en arkadaki yere oturup, elektrikler söndüğünde, kucaklaşarak öpüştük. Filmi izlemedik bile. Bir haftadan sonra her şeyi hazırlayıp, düğün yapıp, beni kendi apartına götürmek istedi.

Sonraki gün Baltaş’tan yine mektup aldım. Mektuptaki sözü: “Seninle görüşüp konuşacak büyük işim vardır. Bu sizin gelecek hayatınız için de önemli iştir. Nasıl olsa bir kere buluşmamızı isterim” demiş.

“Benim hayatımla ilgili ne önemli iş olabilir?!” diye şaşırdım kaldım. Gitmeyeceğim dersem, yine meraktan patlıyorum. Biraz kızarak gittim.

Geldiğimde selam verip:

“Akbalaya size eş olamaz” -dedi.

“Niye” -dedim hızlıca.

“O geçmiş günlerinde sizin gibi birçok kızı sevmiştir. Sonunda bırakıp evlenmeden gitmiştir.” -dedi.

“Geçmişin bana lazım değil” -dedim. Beni ikna etmeye çalıştığını anladım.

“İnanmıyorsanız, işte, onun günlük defteri” -diye göğüs cebinden küçük kitaplığı çıkardı.

“Siz bunu nereden aldınız?” -dedim.

“Arkadaşız, aldım işte.” -dedi.

“Arkadaşının defterini çaldığın utanç verici değil mi?” -diye ben kızarak, sinirlendim.

“Bu utancı kabul ediyorum. Fakat defterde onun bir kızla çıktığı vardır, onu size göstermek için getirdim. Eşinizin nasıl biri olduğunu sizi endişelendirmez mi?” -dedi.

282

“Gerek yok”-dersem de kızla çıktığını merak etmeye başladım.

“Dinlerseniz, okurum”-dedi.

“Hadi okuyun bakalım”-dedim.

Okudu. O defter bugüne kadar bendedir. Kamila, sen dinler misin? Okursam. Kamila:

“Boşuna oturana oku bakalım. Dinleyelim”-dedi.

“Okumuş erkeklerin bir sırrıdır. Kadın hakkındaki fikirlerini öğrenmek ilgi çekici değil mi? Erkek hakkında biz de düşünürüz.”

“Kendisi ne yazmış acaba?”

“Bir kızla çıktığını yazmış.”

“Hadi, oku.” dediğinde Akbalek beyaz kumaşlı montun cebinden küçük kitapçığı çıkardı.

“Ben de sana okumak için getirmiştim”-dedi.

“Kamila, günlüğü okumadan önce sana söyleyeyim. Akbala kendisi ilk baştan Semey’de görev yapmış.”

“Semey’in miydi kendisi?”

“Evet, Semey’in. Baltaş da Semey’in. Semey’deyken Akbala büyük görev yapmış. Neden olduğu belli değil ama işinden hata bulmuş olmalıdır, Akbala’yı o yıllar kışın büyük görevinden alırlar bir uvezli şehrin okuluna gönderir. Görevdeki erkekleri bir yerden diğer bir yere değiştireceği bellidir. O küçük şehirdeyken Akbala bu deftere her gün gördüğü, bildiği şeyleri yazarmış. Çok şeyler var. Ben sana bu kırmızı kalemle işaretlenmiş yerlerini okuyayım.

“Hadi, evet.”

5 Şubat. Pazartesi.

“...okuldan gelirken Külan yanımdan geçti. Ben onunla buluşmaktan kaçıyorum. Bir şeyler demek istiyor diye anladım. Abiken kadın alma hakkında bahsetti. Bu bir dedikodu duymuş diye varsaydım. Ben okumuş kız hakkındaki fikrimi söyledim. O gülerken, kendi fikrini dışarı çıkarmadan gitti.”

“Külan kimdi?”

“Külan Akbala’nın sevebilecek kızıydı. Dinlemeye devam et.”

“Kızıdan kaçmak da nedir?”

283

“Kim bilir? Aralarında bir şey olmuş bitmiş belki.”

6 Şubat.

Ben geri dönerken Külan ile Janıl konuşup gülüyorlardı. Külan’ı dün de bir oğlan karşılayıp, evine kadar götürdü. O yine bugün gelip peşinden gitti.”

7 Şubat.

“İspolkom’e¹⁰⁶ gidip geldim. Kapay bildiri yazıyormuş. Tuyak yine bir okumuş yığitmiş. Karatav memleketinde parti konuları bazen köylere emek, otomobil vergisini vermişler.”

“Buna gerek yok. Bunu neden işaretlemiş. Burayı okuyalım.”

9 Şubat.

“Kapay geldi. Sokağa çıkıp yürüdük. Sadık rastladı. Konuştuk. Sorgulamacı Jakıpolu rüşvet alıp, Seksembayev’ı vergiden çıkarmış.”

“Oybay, bu da değil. Dur bekle. İşte bunu okuyalım.”

11 Şubat.

Bugünlerde hayatıma gerekli şey hayatımın yarını bulmak.

“E, işte bu.”

“Yanımda sevdiğim yarım varsa, görevimde başarılı olurum, rahat yapardım. Gönlüm meraktayken, işi bile çalışmak istemem. Bir şeyim kaybolmuş, bir organım eksik gibi arıyor dururum...”

Akşam Akımgillerde misafir oldum. Külân da geldi. Erkekler havadan sudan konuşuyorlardı. Ben konuşmaya katılmadan, üzgün oturdum. Külân saçını kıvrırcık yapmış, güzel kırmızı gömleğini giymiş.”

“Gömleği nedir?”

“Böyle, üzerimdeki gibi gömlek”-diye Akbilek kendi gömleğini gösterdi.

“...Eskiden böyle kıyafetleri giymediği için mi, utanmış, çekinmiş kişi gibi kızardı. O önce çıkmıştı. Ben de arkasından çıkıp peşine düştüm. Yavaş geliyor. Ben de yavaşladım. Beni beklemek isterse durur diye düşündüm. Düşündüğüm gibi durdu.”

284

“Bak, işte. Erkekler her zaman eleştirirler.”

“E, biz de eleştirmedik miyiz? Diğerini dinleyelim.”

“O konuşmaya kendisi başladı. Ben kısaca ve soğuk yanıt verdim. Mektuplarımı sordum. Ona yabancı mı geldi, güldü ve farketmemek için konuşmayı

106Kısaltılmış rusça kelime: İcra Kurulu

başka yana çevirdi. Benim mektuplarımı geri vermeyi sorduğumun sebebini X.şehrinin dedikodu yüzünden oldu diye kabul etmedi. Ben X.insanlarıyla tanışmak istemedim, dedim. O “Kızlarıyla da mı?” dedi. “Kızlarıyla da.” dedim. O bunu beklememişti, şaşırıldı. Sokakta birisi geliyormuş. “Hoşça kal” diye vedalaştık.”

“K” şehri mi dedin? O nedir?

“Yani şehrin adını kısaltarak bir harfle söylemesidir.”

12 Şubat.

“Külan her gün iki üç arkadaşıyla giriş koridorda omuz omuza konuşup bağlanıyorlardı. Bugün göremedim. Dersliğinden çıkmadı. “Ders çalışıyor galiba.” Gönlü her günkü gibi değil. Fakat içindekini dışarı çıkarmayan kadındır.”

14 Şubat.

“İkinci kattaki çocuklar yetenek kurslarını açıp çalışacaklarmış. Eskiler Rus çocuklarına tütün verip, kötü işe alıştıırırlar ve yeni açılan yeri bulup kapatmışlar. Kavganın çıkmasına az kalmış. Eski görev yerindeki zenginın çocukları galiba. Bunlardan nasıl bir iyi insan çıkar acaba?”

“Bu başka bir şeye dönüştü.”

“Bunu da neden işaretledi acaba?”

16 Şubat.

“X. Kazaklarından gelenler şunu onu söylerler. Beni kendileri gibi konuşturmak, beni kendileri için faydalanmak, kendileri için kullanmaktı. Kapay benim arkadaşım oldukça, gönlündeki her şeyi yaptırır diye düşünür. Kazakların böyle birçok karışık işleri vardır. Kimin doğru, kimin yanlış olduğuna emin olalım. Kimin sözünü söylersin? Geldiği için dinlersin, dışarı çık demeye de çekinirsin.”

285

“Bunu gerek yazıymış. Okuyalım...”

“Ve halkın sırrını öğrenmek istedim. O yüzden dinliyorum. Yoksa tüm Kazakların dolup taşan karışık işlerine karışırsam, insanlık disiplinler yok olur. Fakat Kazakların girdiği çıktığı da zarar mı diye düşündüm. Dışarıdan kim olursa sahip

çıkarak, kızarak, tartışarak çıkarlar. Dokundurmamak istersen de kötü de olsa yaramaz da olsa kendi kanın diye düşünürsün. Memleketten uzaklaşınca Rus olursun.”

“Bu gerçektir.”

17 Şubat.

“X.şehrindeki sivillerin bir değişik huylu, merdivenle olmayan şeyi yok diye sayarlar. Acımazsızlığın durmaması bir sebeptir.

O kadar okumuş oğlan hapisteki şu şuları kişileri kefil için çıkarıp alır diye bana mektup yazmış. İşte, ilginçtir!”

27 Şubat.

“Hadise yenge (Külan’ın yengesi, eşi Semey’de görevdeymiş) çağırılmış. Kapay ikimiz gittik. Her şeyi konuşup otururken saat on birde döndük. Külan bize samsa yapıp, mutfakta oldu...”

“E, burada Külan varmış.”

“Çayı hazırlayıp, doldurdu. Yüzü kızarmış, elini silip, saçını düzleştirip kendi toparlayıp oturuyordu. Masanın üzerindeki lamba ikimizin aramızdaydı. Lambayı kenara çekti. Lamba böyle durduğunda o semaverin gölgesinde kalırdı, ben ise ışıktaki kalırdım. Lambayı alıp, onun yerine jent¹⁰⁷konulmuş küçük tabağı koydu. Bize yaklaştırmak istedi. Bundan ben üç çeşit sonuca vardım. 1. Uzun semaverin gölgesinde kalmak için.2. Jenti bize yaklaştırmak için, yoksa...3. Aramıza lamba engel olmak için konulmalı. İlki olmazsa, ters değil, aileden çekinerek, biraz değişen rengini gizlemek ve bize iyi görünmekti, Jenti kim olursa ona yaklaştırtıyor. Üçüncü ise, daha güzel olur.”

“Tüh! Bir lambanın yerini değiştirmesini bile o kadar konuşup!”

286

“Erkekler hatta küçük şeyleri bile takip ederler. Sevmiştir belki.”

“Evet, aynen.”

“İşte.”

107darının öğütülmüş hali, yağ ve tereyağı, bal katarak dondurarak yapar

10 Mart.

“Sabahleyin yataktayken bir fikir geldi aklıma. Kūlan’ın bana bakış açısını öğrenmek. Bu durumda devam etmek mümkün değil. Bir şeyler aramalı, yapmalı. Yoksa içimde kalır ölürüm. Kapay’la danıştım. O yengesi ile konuşmayı uygun gördü. Ortadaki çocukla her şeyi öğrenmeye, yoksa onunla konuşmaya karar verdik.”

“Kendisi daha nişanlı olmamıştı.”

“Öyledir.”

12 Mart.

“Kapay dün akşam gitmişti. Düşündüğüm gibi hiç bir şey becerememiş. Jakim olmuş, konuşamamış.

Öğlen arası, on bir buçukta dağa ava çıktık. Tek başına kalmak istesek de olmadı. Bizle beraber Hadişe yenge, Kūlan, Jakim bir Rus hemşire daha var ve Kasen. Kızlarla tartıştık, konuştuk. Kapay Kūlan’la konuşarak geliyordu. Ben Jakim’le biraz yürüdüm. Yere düşürdüğüm kırbacımı alıp verdim. Kırdığım için ikisini değiştirdik...

Dönerken Kūlan’la biraz konuştum. Önceki gibi gülmesi var, şakalaşması... Okuyorum... şu şu...diye, doğru düzgün cevap vermedi. Düşünüyorum: duygusu güçlü kadın değil, coşmuyor, kızmıyor. Her ne kadar akıllı, edepli, bilgili, zeki olsa bile, kadına yakışan duygudur. Duygusuz kadın kokusu olmayan çiçektir. “Okuyorum.”, “Kocaya gidersem, okuyamam.”demesi nedir. Okumak aklın dileğidir. Sevmek duygunun dileğidir. Onun ne sevmesi var, ne de duygu var, ne de aklı var. “Sevmem.” demeye ağız dayanmaz. Gönlü de kıyamaz. Okumayı bahane ederek, her şeyi uydurup kurtulmak ister. (Duygu) sevmek diğerlerinin hepsini yenmek değil mi? Anlayamadım. Mektup yazarak, son sözü iletmem gerekir.

Dün bir yaşı büyük Kazak kadını geldi. “Bayke adlı polisin anasıyım” dedi. Oturduktan sonra “Elçi olarak geliyorum.” dedi.

287

Benimle yakın olmak istediğini (benimle evlenmek isteyen) şu şu zenginin kızı göndermiş. Eşini sevmeden şehirdeki Abiken adlı öğretmen ağabeyini evine gelip yatıyordu. Gencecik beyaz tenli kızdı... keçi yavrusu gibi. Yoksa Abiken’in bana kadın alma hakkında konuşup durduğu kendi kız kardeşini vermesi miydi? Yoksa o kadının

konusmasına güvenip güvenemeyeceğimi bilemedim. X.'nin bir hilesi mi diye korundum. “Kızdan delil olarak mektup getirin” dedim.”

“Kız da oğlana aşk hissini söyler mi?”

“Koca lazım olduğu içindir. Yoksa Akbala'yı sevmiştir. Yaşamın kendisi de ilginçtir! Akbala'yı bir bilinmedik bir kız seviyor. Akbala Külan'ı seviyor. Külan da başkasını. Ben de öyle yaptım. Diğerlerini bırakıp şuna bakalım.

13 Mart.

Bugün Külan'a mektup yazdım. Geri verirse ne olacak...

Ava çıkmak dışarıdan bakıldığında o kadar ilgi çekişi değilse de güzel bir resim bırakmış. Sabah yatakta yatarak, gözümün önüne getirdim.

...Dağ. Dağın içinde bir vadiden bir vadiye uzanan kızağın izleri. Bir düşünce, bir kırsal. Dağın yüzü. Yolun iki tarafı ormandır. Bembeyaz yapış yapış kar. Avcı olarak giydiğimiz brezent ¹⁰⁸kıyafetimiz, boyunda tüfek, altta kara gömülmüş, İngiliz yapımlı eyerli atlarımız, arkamızda katıla katıla gülen kızların sesi. Eğilmiş Jakim'in arkası eyere sığmadan büyüyüp, montuntan taşıyacaktıymış gibi, havaya dolmuş bolan gibi, ayağının ucunu atın koltuğuna gizleyip, ata oturması, elindeki kırbaça, dizgine sahiplenmeden, eldivenlerini giymeden geliyor; Külan'ın Kazakça küçük montu, tilki tımak giymiş, ata erkek gibi dik oturması, atı kendine göre yavaşlatması; yarıştığında ayağı kıpırdamadan, eteği sallanmadan, arkamızdan yetişerek bizi geçip, bir şey deyip dişini gösterip gülererek geçmesi; Hadişe yengenin tüm ağzının içini göstererek bağırdığı, Ferşil atından ayrılarak, atı ile kovarak, körfezdeki kalın kara düşüp, atımla başımla yıkıldığım; üzerim tamamen kar olarak kalktığımda, Külan'ın gülererek, kaçan atı kovalayıp tuttuğunu; dönerken ikimiz beraber konuştuğumuzu; Külan yengesine: “Yorga karşılaştırım” diye, Jakim

288

ikisini öne çıkardığını ve benimle tek kaldığını, biz Jakim'in atına binerek hocalar gibi diye dalga geçtiklerimizi; Hadişe yengeleri kovarak yetişip: “Gelin, çekişelim¹⁰⁹” diye

108Brandalı giysi

109avdarıspak, atla oyun türü

elimizden çektiğini, yengenin yere düşeyazmasını, kız oğlanların oyun eğlencelerini gözümün önüne getirmiş oldum. Gönle çeşitli tatlı, kalbe tuhaf va sıcak etkiler bıraktı.

Dün Kapay ikimiz oyuna gittik. Kölelik döneminden bir bölümlü dram gösterisi yapıldı. Hadişe yenge, Külan, Jakimler de gelmiş. Külan'a arada sırada bakarak oturdum. O da düşünmüş kişi gibi, kirpiklerini yavaş kırparak, bakıp durdu. Bizi evine kadar götürür diye düşündü biliyorum, yengesiyile ikisi millet dağılırken kapıda bekliyorlardı. Kapay evine gideceği için onlar dünkü Rus hemşireyle gittiler.

Rus hemşirenin Hadişe yengeyle şakalaşması, bakışları kötüydü. Eşi yokken bir şeyler yaptı mı? Kadına güven yoktur.”

“Yok ya, Rusla neden öyle yapsın ki! Erkekler de dedikoducu olurmuş.”

“Hadişe okumuştur galiba. Kim bilir, Baltaş doğru dedi. Onu boş verelim.”

15 Mart.

“Sakin havada dışarı çıkmıştım, sıradaki kapıdan Külan çıkıverdi ve hemen kayboldu. İşaretle beni çağırdı. Buluştum. “Mektup yazdım ama getiremedim. Ve yazıyla söyleyemiyorum. Yüzyüze konuşsak iyi olurdu. Ne zaman, nerede konuşacağımızı anlaştık. Ben: “Yengen biliyor mu?” demiştim, “bilmiyor” dedi. Vaktini kendisi söylemek istedi.”

16 Mart.

Bugün rüyamda Külan'ı görmüşüm, konuşup, öpüşüyoruz. Bilimde: “İnsan rüyasında yaşamda kimi çok düşünürse onu görür” derler. O zaman benim düşüncemi, özgürlüğümü o kapsıyormuş. Ben kendimi kaç kez durdurmak istesem de olmadı. Kendimi bile azarladım. Kendime küfür ettim, eleştirdim. “Sevdiğin boşunadır, aldatıcı, boşuna uğraşıyorsun, tutkulanacak ne var ki?”

289

diye kendimi durdurmak istedim: Onun da bir eksikliğini göreyim, nefret edeyim, uzaklaşayım diye düşündüm, uğraştım. Kendimi düzeltmek için, geçmiş kötü işlerimi hatırladım. Okumuş kızla evlenirsen, mutlu olamam diye fikrimi de hatırladım. Nasıl uğraşsam da olmadı. Uğraştıkça kafese girmiş aladoğan gibi, coşarak tekrar dönüp durdum. Benim elimi ayağımı bağlayıp, tutmuşlar. O kafes Külan'a bağlanmış gönlümmüş.

Onu ben rüyamda gördüğüm gün bugün müydü? Bu yıl mı? Hatırlıyorum, geçen yaz bu şehre gelmeden önce de görmüştüm. O orada üzerinde montu var, sinirli gibi bakıp yanımdan geçmişti. Bu yıl Orınbor'a gitmeden önce yine gördüm. O vakitte yine düz bakarak konuşmadı. İnsan kadını özlediği için belki rüyasında görür diye kendimi avuttum. Bunların hepsi boş laf olduğunu şimdi anladım.

Onunla buluşurum, konuşurum dediğime, baht ve umut gözümün önüne geldiğinde, gelecekteki iyi yaşamın resmini hayal ederek, beni bayağı uzaklara götürdü. Şu an kalbimde kan kaynamaya başladı. Gönlüm coşarak bir yerlere gidecekmiş gibi oldu. Tövbe, tövbe! Daha yetişmeden kölelik demeyin!”

“Zavallı,hey! Ne yapsın! Tutkulu kalmış!”

“Kamila! Yaşamın güzelliği de tutkulu değildir. Sadece ata binmiş gibi gönlün rahatlamış.”

17 Mart.

Okula gittim. Jakim ikisi oradaydı. Başımı eğerek selam verdim. “Ben senin kölenim.” dedim içimden. O gözünü çevirdi baktı. Nasıl bir sevimli, sıcak bakışlar! Onun gözünden çıkmış sihirli ipin ucu benim kalbime bağlamışlar sanki. Göz göze geldik, sihirli ipe değip kalbim hızlı atmış gibi oldu. Sihir ipini çaldığı kopuzun nazik telinden hafif sesi gibi kalbime sıcak dokundu, canıma huzur veriyor. Eh,pişmanlık! Cana uygun, hafif küyü(kopuz ve dombırayla çalınan ezgi) uzun çalmıyor. Bir kere çalıp tekrar kayboluyor. Küylü kopuza bir kere çalsan da yetelidir. O çaldığında küylü kopuza ses verilir, kopuz sesini çıkarır çıkarmaz hüznü tatlı küyünü devam ettirdi, kaç hayale götürdü, salladı. Sallıyor kalbi de.

290

Küy güçlenir, yavaşlar. Tam bir fırtına olan su gibi dalgalanarak, kıpırdayıp, seslenip sonra yavaşlayıp durur...

Bugün o saat altıda buluşalım demişti. Ben saate bakıp duruyorum. Bir çocuğu sokağa gönderip, gelmesini izlemek için peşine koydum. Her dakika geçtikçe kalbin atışı hızlanmaya başladı. Artık yarım saat kaldı. Vakıt neden geçmiyor! Ne yapacağımı bilemeden, günlüğümü alıp yazıyorum. Artık yirmi beş dakikadan sonra o gözükürse, gelirse, buluşsa, gülümseyip bakarsa, “Merhaba.” diye elimi hafif sıkarsa, bundan güzel ne olabilir ki! Şu aklımda hiçbir güzel fikir kalmıyor...Geçip gidiyor. Ne yazacağımı

bilemiyorum. O gelecek, a! Bir engel olmazsa, gelecek... Yoksa gelmeyebilir mi? O da olabilir. Şu an o ne yapıyor acaba? Yoksa saate o da mı baktı? Yoksa giyiniyor mu? Yoksa aynaya mı bakıyor? Yoksa, yoksa... Saate yine bakmalı! 18 dakika kalmış. Tamam, vakit geçer de, dışarı çıkmalıyım, belki onun saati ileride olabilir...

Saat gece 12.

Demin dışarı çıkarak, köşede bekliyorum. Çocuk geliyormuş. Çocuğun yürüyüşüne bakarak, fal açtım. Dayanamayıp, ona karşı yürüdüm ve öğrendim. “Evinden çıktı.” dedi. Gittim. Diğer tarafından narkom’a o da geldi, ben de geldim. Önümüzden bir Rus çıkarak, bilet sordu. Yarın oyun olacakmış. Biraz bekledik. Sokakta üç dört öğrenci gözükte. O narkom’un(kampüs) içine girdi. Sahne tarafa gizlendi, şaştı... Beraber okuduğu arkadaşlarıdır, dedikodudan korktu. Biz bir başka kapıdan sokağa çıktık.

Çoğu zaman havadan sudan konuştuk. X.şehrinin dedikodusu, herkesin bizim hakkındaki lafları, benim okumuş kız hakkındaki fikirlerimdir. Buraya gelmedeki bir amacım, yine bunun gibi konuşmalar. Sonunda “Perdeyi açmamız gerek.” dedi. Çok konuşmak için bir yer lazım oldu. O bir gün bizim aparta gelecekti. Fakat evdeki çocuklardan sırrımız açılmasın dedi. İkimiz de çok konuşacak kişi gibiysek de konuşamadık, uygun gelmedi. Gelen kelimeleri ağızdan çıkaramadık. Kalbin sırrını sadece gözle anlaştık. Ben “Gideceğim.” deyip dururken gece gece evine kadar beraber gelmişim.”

291

18 Mart.

“Oyuna gittik o da geldi. Eski yerinde oturuyordu. Ben bakıp durdum biliyorum, yengesi bana: “Bir sonraki sıraya oturur musun?” dedi. O sonraki sıradaydı. Yer değiştirdim. O kadar tutuklu kalmışım ki, o bakınca ben dayanamadan bakarım. Öyle tutkulu haldeyken, ara sırasında üç dört öğrenci her şeyi mahvetti. Onlar onu göndermeden etrafında konuşuyorlar. Biri önceden evine kadar götürülen oğlanmış. Ne konuştuklarını bilmiyom ama onun beğenmediği belli diye yorumladım.

Oyun başladığında o gelerek yengesiyle fısıldaştı, yengesi de üzgün görünüyordu. X.şehrinde yaşamaya gerek yok, buradan gitmeli diye bana da söyledi. Ben de bu şehrin insanları bozulmuş diye kötüledim.

Yengesiyle ikimiz yer değiştirdik. Ben onun yanına oturdum...

Kapay ikimiz onları evine götürdük. “nceden evine kadar götüren sarı oğlan bir önümüze, bir arkamıza çıkararak, kurt gibi bekledi ve bizi koruyan nöbetçi diye anladı biliyorum, tam o sırada sigarasının ateşini yakarak önümüzden saçıp yandan geçti. Ben: “Bu insanı yakacak mı?”dedim. O: “O kadar acımasız mı? Kişi biraz acıyan biri olmaz mı?”dedi. Ben onu merhametsiz diye anladım.

Demin konuştuklarında, Klan’ı bizim aparta geleceksin diye ikna etmeye çalışmış! (bu dedikodu). Ve onlar (ğrenciler) nevruz bayramı yapmak için Klan’ı oraya davet etmişler.

Klan onlarla aradaki bağı koparmak istemedi. “Beraber okuduğumuz, arkadaşlardı, dedikodusunu yaparlar” dedi. Onlar zaten dedikodusuz yaşar mı? “Ya Pirim hey! Sizin eve artık nasıl gideceğim?” dedi. Ben onları boşver desem de olmadı. Ne güzel?! Onlarla hangi bağ kurmuş acaba?!”

19 Mart.

Bu şehrin saati doğru düzgün alışmıyormuş. Yanından geçen kişiden “Saat kaç oldu?-diye sormaya çalışıyormuş.

Buradaki ğrenciler ne kadar terbiyesiz, iki ocuk konuşursa: “Tiyatro olacak mı? Olursa hayat kadınlarıyla (beglarla, metres) ıkacak mıyız? Diye

292

düşünmüştük.” demişler. (Demek istedikleri arkadaş kızları, içinde Klan da vardır).

21 Mart.

“Abikengillerde misafir olduk. Kımız içtik. O kadar güzel geçmedi. İki kız (Klan ile Jakim) arkadaşlarının Nevruz bayramına gitmiş. Klan onları kötülerdi, nefret ederdi. Nefret ederken onların eğlencesine gittiğini nasıl anlamalıyız? Onlara sayđı duyarsa ktlemezdi. Bu kızın namusu var mı? Güçsüzlüğü m? Dedikodudan mı korktu yoksa? İyiyi iyi diye kötüyü kötü diye ayırmayan kişi hiç bir şeyi çözemez ve kendine göre yolu olan insan olmalı değil mi? Benim değer verdiğim meleğim böyle miydi? Dert... Bundan fazla dert yok. Kendisi ne delil söyler acaba? Bakarız.”

22 Mart.

“Akşam o evdeydik. Kızlarla Nevruz hakkında konuştuk. Yengesi bizimle beraber onların geldiğini istemedi. Kulan kendi işinin yanlış olduğunu kabul etti. Yengesi bilerek Kapay’la konuşmuş gibi oturdu. Biz ocağın yanında ayakta durup, az konuştuk. Ben bizim aparta gelmesini rica ettim. O dedikodudan korktu durdu. “Bu şehirden gittikten sonra...”dedi.

24 Mart.

“Saat altı buçukta okula toplantıya gittim. Yığılan millet yokmuş. Kapının önünde biraz bekledim. Yanında bir küçük çocuğu olan köşeden Jakim çıktı. Elinde katlanmış kağıdı var. Yaşı 19-20 civarındaki esmer kız. O hakkında dedikodu birçok yere yayılmış. Genç oğlanla çıktı diye, derse gitmemiş ve bir Rus öğretmeninden ek ders alıyormuş diye duydum.

Beni görünce yanındaki çocuğu bir yere gönderdi. Çocuğa giderken seslenerek: “Kulan da, Madine de gelecek diye söyle!”dedi. O beni de duysun istedi.

Rus kızların yanlarından genç oğlan geçerse, ölene dek sesli konuşup sesli şekilde gülerlerdi. Jakim’in bu gülüşü tam onların gibidir. Bozulmuş kızların tüm dış görünüşünü ezberlemiş. Tüccar kadınlar erkeklere dokunmak isterlerse ya boğazını düzeltip konuşurlar, ya da gözünü kapatıp açarlar

293

veya onun gibi bir işaret bırakırlar. Bu kızların yalandan gülmesi, sesli konuşması da tam onların gibidir. Ya Pirim hey! Okumuş kızların hepsi böyle mi oluyorlar? Çekingen kızın huyları olur mu?”

“Bu gerçektir! Okumuş kızlar hatta erkekleri kendileri çağırırlar.”

“Bu artık Rus kızlarının huyudur. Bizim kızlar da onlara özenirler. Kırık şey de insana bulaşmış derler.

“Böyleyken biraz olsun terbiye lazım.”

“Tabi ki.”

26 Mart.

“Akşam saat altıda Kulan bizim eve geldi. Kapıyı kapatıp çok konuştuk. Geçmiş hayatı, dedikoduları, huyları, aşkı, gelecek planları hepsini konuştuk. Sonunda öpüşerek vedalaştık. O konunun sonunu ağabeyine bırakıp durdu: “Beni okutan

onlardır. Onun emeklerine zarar vermiş olacağım”dedi. Ve “Okumaya devam edeceğim.” dedi. Ben ikisini de “Sebepe değil.” dedim. “Gerçek kalbinden çıkmış bit lafın lazım.” dedim. Ona bir sonraki sefer cevap vereceğini söyledi. Kendisi utanarak, çekinmiş gibi kırmızı oldu, terledi. Ben de kucaklayıp sıktım, terlettim onu. Gönülde tatlı etki bıraktı.

“Emekçi Kazak” geldi. Berniyaz bir kızla beraber vurularak ölmüş. Üzücü haber. Gayretli genç şairdi. Acılı olay!... Hangi sebepe olmuş acaba! Kazakta intihar olayı çok az olurdu. Bu gerçekten şaşırarak olaymış! Yoksa sarhoşluk, yoksa aşk, yoksa aldatma, yoksa acımasız yaşam tarzı...Fakat bir ağır acılı olay olmuştur. Hayat dediğin, nasıl da kısaymış?!”

28 Mart.

“Belinsky şöyle demiş: “Hayalden doğmuş aşk temiz kalpten doğmuş aşka göre ağır, fena olur. Hayal aşkı kalbe inerse, ağır taş gibi olur, kıpırdatmaz, sancıyor, zehirler” der. Bu gerçek galiba diyorum. Hasret, yanmak, kalp fena hasta oldu.”

29 Mart.

“Akşam Hadişe yengenin evindeydik. Ay parlıyor. Hava durumu iyi. Sokakta gezdik. Külan’la konuştuk. Kendi fikri yok.

294

“Marya Alekseykızı ne der acaba?” gibi, ağabeylerim, yengem ne diyecek, ne düşünürler deyip duruyor. Tuhaf kişi. Okumuş kızım okumayandan farkı olmadığına üzuldüm. Bir kış oruç tutup, boşuna zahmet çekmişim diye de üzuldüm...”

4 Nisan.

“Kapay’ın mektup yazdığı ve aşık olduğu Maryam adlı kızı Külan’a: “Akbala bana mektup yazdı.” diye övünmüş. Ben yazmadığımı, yazmayacağımı ispatladım. Kapay benim sırdaş dostumdur. O Maryam’ı alacağım derdi. Kapay’la onun çıktığını Külan da görmüştü. Ben: “O dedikodudur, bizim aramıza engel olmak için düşündüğü bir plandır, kadınlar kıskanç olurlar. Bana inanmazsan benim ona yazdığım mektuba bak, sor.” dedim. Yine de inanamadı. Külan yalana dolana hemen güvenen sıradan kızların biriymiş gibi şüphe ortaya çıktı.”

6 Nisan.

“İbıbray öğretmende misafir olduk. Kadınları da davet etmiş. Kadınlar ayrı odada oturdular. Oyun başlayacaktı. Rus’un “kemer yok” adlı oyununu oynadık. Kadınların işaretlediğini hemen bulduk. Onların kimin kim olduğunu küçük çocuklar bize ulaştırdılar. Bulamayanı deri kemerle dövecek oyundu. Kızlar kemerle dövüldükten sonra sinirlenip, oynamadı. Oyunu bozan Külan’dı.

Abiken bana fısıldayıp sır söyledi. O günkü oyunda Külan Sarbala’yla tenhada konuştuğunu Mekan adlı çocuk görmüş. (Mekan yalan söylemeyen bir saf çocuktur). Sarbala öylesine konuşmuş, eli bir yumuşak yerde olmuş. Jakim’in gece genç oğlanlar ağaç arasını gezip gittiğini söyledi. Jakim ile Külan eşli tay gibi birbirinden ayrılmazlar. Külan’a: “Onunla neden berabersin?” dedikçe: “Okul arkadaş olduğu için...” derdi. “Sarbala’yla neden çıktın?” dediğinde sessiz kalmıştı, çekinmedi, utanmadı.

Mart ayının 27’de Sarbala’ya ve bana sırayla bakıp kızarıp oturduğunu görüp içimden nefret etmiştim. İkimizi karşılaştırmış gibi yada ikimizi de aldatmış gibi gözükte.

295

Artık bunların hepsinden sonuç çıkardığımda, Külan’ın temiz kız olmadığı net olarak ortaya çıktı.

Mekan’a Sarbala övünmüş: “21.yılı Külan Jakimgillerde yaşarken, ona oğlanlar aşktı. O dönemlerde ben ona yakın oldum. Ondan sonra bağı koparmadık... Koca karı gibiyiz. Okulu bitirdikten sonra ikimiz kaçmayı planlıyoruz, başka şehre gideceğiz. Ben kadınıımı bırakacağım” demiş.

Ona da inanmazdım, benim Külan’a yazdığım mektupları Mekan Sarbala’nın elinde görmüş.

Bu azmış gibi, siyasi bölümün bir ajanı Külan ile Sarbala’yı pazarın yanındaki camı olmayan eski evden gördüklerini Kapay’a iletmışler. Kapay ispolkom’un başkanıdır. Şu ajan ona sırrını söylerdi.

Zavallı başım! Bu kadar aldatılır mıyım! Yıpranıp, yorulup, susadığımda bulunan bir yudum suya köpek işerse, nasıl olurdu? Ben de onun gibi duruma maruz kaldım. Sevdiğin kişinin eksikliğini görmezler derler gerçekmiş. Ya Pirim hey! Bu

kadar kaybolduğum nedir?! Artık okumuş kadından umudumu kestim! Zavallı temiz kalp, zavallı gayret, zavallı vakitler zorluk çeken!

8 Nisan.

Külan'a mektup yazdım. "Sayın Külan! Gedeceğim için mektuplarımı yine soruyorum. Bu dileğimi yerine getirirsin diye umut ediyorum. Hoşça kal."

O cevap vermiş.

"Sizin tüm mektuplarınızı yırtmıştım. Güvenin.Külan."

"İşte, Kamila, sen de söyle, suç kimdedir? Akbala'da mı? Külanda mı?"

"Külan'da diye düşünüyorum."

"Ben de onundur diye düşünüyorum: Baltaş bu konuşmaları benim gönlümü Akbala'dan soğutmak için yaptığı bellidir. "Bunun neyi var? Akbala'da suç yok. Böyle durum kimin başından geçmez ki?" dedim. Baltaş ona da olmadı. Akbala'nın yine bir kötü işlerini söylemeye başladı. Ben kızdım. Ne olduğumu hatırlamıyorum. Baltaş'ı kendimden tamamen uzaklaştırmak için öncedeki başımdan geçmiş olayları söyledim: "Neyi var? Ben kirliyim. Beni Rus alıp kaçmıştı. Bu böyle dursun, ben bebek bile doğurdum!" dedim.

296

Baltaş şaşırıp kekeleyip sordu. Dinledi ve: "Bunu söylediğin iyi oldu." diye vedalaşarak gitti.

"Ey, boşuna mı söyledin. Erkeklere güven var mı?"

"Sonra kendim de düşünmeye başladım."

"Sonra?"

"Sonra arada bir gün geçti mi, bilmiyorum. Akbala beni çağırmak için, mektup yazmış. Mars bahçesine yine gittim.

Eskisi değil, Akbala'nın yüzü gülmüyor. Çok beklemeden: "Eskiden senin başından bir şeyler olaylar geçti mi?" diye sordu. Şaşakaldım. "Yok" dedim. Dünkü sözü Baltaş'ın iletliğini hemen anladım. "Çekinme, Baltaş'a söylemişsin. Öyle iş herkesin başından geçer. Bana senin gerçek konuşman lazım. Bugün gizlesen bile, sonunda açılmaz mı? O zaman bana ne yüzle bakacaksın?" diye anlatarak birçok söz

söyledi. Düşünerek oturdum ve: “Doğrudur.” dedim. “Öyleyse, sizi bana kader yazmamış. Ben sizi kirlenmemiş kız diye anlamıştım.” diye, Akbala yerinden kalkıp gitti. Kendi parmağımı kendim çiğneyip kaldım. Şaşırdım ve dondum kaldım.

Ben şaşırp deli sokmuş gibi donarak oturduğumda nereden çıktığı belli değil, Baltaş hemen ortaya çıktı. Ben arkamı ters çevirip oturuyordum. Yanıma oturup bana çok şey söyledi. Sözü dinlemek istemedim. İtin eti gibi nefret ettim. Sonunda kendinin beni beğendiğini söyleyip:

“Senin geçmişin beni ilgilendirmez, insanlığın yeterlidir. Geçmişine sen suçlu değilsin. Sen kabul görürsen ben seni alacağım” -dedi.

Gözümünden yaşımın nasıl çıktığını bilmiyorum, ağlayarak Baltaş’ın boynundan kucakladım. Ve Baltaş’ım gerçekten akıllı yiğitmiş.

Sonraki gün gidip Zags (nikah yeri) yazıldık.

“Ya Pirim Hey! İyi olmuş!”

“Evet, aynen! Bu arada, “Zags” deyince aklıma geldi. Yazılmak için gitmiştik, eski şu beni kirleten siyah bıyıklı Rus orada görevliymiş.

“Oy, Yaradan!”

297

“Benim adım duyunca yüzüme baktı. Baltaş görmesin diye yana baktım. Bakışlarıyla içip yiyor sanki.

Çıktıktan sonra baktıydım, siyah bıyıklı şaşarak, boynu eğilip arkamdan bakarak kaldı.”

“Neden böyle duruma düştü diye mi düşündü acaba?”

“Kim bilsin... Gözüme sıcak geldi. Ben “gittim” dermiş gibi, yavaş başımı eğdim. O saçını tutarak kaldı, pişman mı oldu, kim bilir...”

“İnsan yaşadıkça her şeyi görürmüş” -diye Kamila şaşırdı.

“Yaşayan kişi ne görmez dersin” -diye Akbilek de ağır nefes çekti.

“Eşin nerede?” dediğinde:

“Eşim burada. Beraber geldik. Tatilde memlekete gidiyoruz” dedi. Ondan sonra ikisi şaşarak sandala doğru gittiler.

“Nurzaysan” iki kere çaldı.

Süslü kıyafetli kadınlar gemiden koşarak çıktılar.

Başında ince ipek beyaz pikeli panama, bedenine kıyafeti tam onun gibi beyaz tenli, karagözlü kadın geminin güvertesinin kapısına dayanıp, iskeledeki kıpırdayan millete bakıyorlar.

Gemi seslendiğinde birinci sınıfın camına gidip, bir şeyler dedi. Durmadan üç oğlan dışarı çıktı. Üçünden ortada olanı Baltaş’tı. Yanındaki ikisi önceden beraber okuyup, beraber görev yaptığımız, bugünlerde her yerde görevde olan, Sevlebek, Kanaş adı arkadaşlardı. Şu beyaz giysili kadın Akbilek’ti. Arkadaşları üç dört günden beri Baltaş’ı misafir ederek, bahçeye, adaya beraber gezdirse de bir şeyleri eksik gibi geminin üstünde konuşmalarını sürdürüyor. Baltaş yolcu hediyesini yaparak, onlara bira içiriyor ve üçü yine konuşup, geminin baş tarafına doğru ilerliyor.

Onların Baltaş’a saygı göstermesinin de sebebi vardır. Baltaş başkentte iyi görevli memur. Başkentten gelen insandan gubernyadakilerden çok şey bekleyip,

298

babası pazardan gelmiş gibi eline bakıp duran onların adeti idi. Onların hangi sorusu olsa bile cevap verecekmiş gibi Baltaş’ın da bilgisi, tecrübesi çoğalıp göreve yoğunlaşarak, işinden vazgeçmedi, bayağı komünist olmuştu. Baltaş bu arkadaşlarının arasında çok şey görmüş, eskisi olarak kalmıştı. Çünkü o Akmola, Semey, Oral, Bökey gubernyasının her yerinde görev yapmış, genel olarak Kazakların durumu için, her türlü işlerle, okumuş aydınlarla tanışıp, zekalılığı, dünyaya bakış açısı genişlemişti. O kendince herkesi eleştirmeye bile yarardı, birinin ününe, şöhretine, sözüne satılmazdı, kendinin koyduğu doğru yolu var oğlandı. Arkadaşları:

“Akbala nasıl durumda acaba?” dediğinde:

“Akbala devam ediyor yaşamına. O kendisi hayalperest oğlandır. Olmayan işi yapacağım diye bazen uzun süre uğraşır. Konuşmayı sever” -diye gülümsemişti.

“Jorğabek nasıl birisi olarak devam ediyor?” dediğinde:

“Vay, onu bırak! O tüm herkesi aldatıp,kendini kurnazım diye düşünür. Bugünlerde insan aldatmaya ikna olur mu? Herkes kurnazdır. Kapay dediğin Kapay bile bela oldu. Görev nasıl olsa insanı alıştıırır. Jorğabek’in bir düzgün yolu yoktur. Ondan daha ben Törekeldi’ye saygı duyarım! Bize karşı olsa bile, kendi yolunda kalmış. Kimseye yalakalık etmez. İşini iyi yapar. O çalışkan azıcık övüngenliği hariç” demişti.

İşte, Baltaş’ın herkes hakkındaki düşüncesi böyle bakış açıları var yiğittir, siyaset dünyasında Baltaş başkan olmazsa da, başkana yardım edebilecek gayretli yiğittir. Arkadaşa sadık, verdiği sözü tutan bazen yalakalık yapıp yükseğe göz dikenlerin peşinden giderdi. Ama onların hata yaptıklarının farkına vararak, “Burası doğru değil.” diye söylerdi ve onlardan ayrı giderdi.

“Nurzaysan” üç kere seslendi.

Baltaşlar deminki güverteye dayanıp Akbilek’in yanına geldi.

“Hoşça kal, arkadaş!”

“...Öyle yapın!”-diye Baltaş iki arkadaşıyla vedalaşıp, ellerini sert bir şekilde sıktı.

“Hoş,hoş,hoş!”-diye onlar Akbilek’in elini de tutup acele gittiler.

299

Geminin sesi de: “Hoş, hoş, hoş” dermiş gibi gürleyip, kıyamadığı kardeşlerin kalbini küt küt ettirdi. Oradakiler gemidekilerin gözlerini içip yiyecek gibi, gülme ve ağlama karışıp, ağızları açık, burunları büyüyüp, bazılarının gözlerine damla damla yaş geliyordu.

Gemi çorbayı yalayan yaşlı köpek gibi, suyu şılp şılp diye, kıpırdamaya başladı. Kafalar sinek gibi, şapkalar karga gibi, örtüler kelebek gibi kıpırdıyorlar. “Biz de sizlere kıyamıyoruz.” dermiş gibi millet geminin arkasına doğru ilerlediler. Çoğunun yüzünde gülmek, ağlamak, sevinç, acıma karışıyor.

Geminin üstündeki küyşü askerlerin kaval sesleri, davul gürültüleri, boruların gürlemesi, orkestra seslerinin gemiyle beraber eşlik etmeleri Akbilek’in gönlünü de eritmiş gibi, damarlarını da tek tek titretmiş gibi oldu. Akbilek de beyaz örtüsünü

sallayıp vedalaştı. Belirsiz bir değerli şeyini bırakmış gibi, bilinmedik birine acımış gibi oldu. O da Kamila arkadaşıydı.

“Hiç olmazsa Kamila zavallı, bizimle vedalaşmaya bile gelemedi! Eşinden, kayın ağa, eltilerinden çekiniyor galiba, saklanır. Okumamış kadına yazıktır! Kafesteki kuş gibi!” gibi düşünceler gelir aklına. “Bu zavallının gözü ne zaman açılır acaba? Nasıl yardım edebilirim?” derken Baltaş omzundan çekerek:

“Oy, sen neden ağlıyorsun?” dedi.

“Öylesine... Kamila zavallıya acıyıp...Okumamış kadının günü karanlıktır! - diye Akbilek ağır nefes çekti.

“Sen de ince düşüncelisin! Bir günde bitecek şey mi? Yavaş yavaş okur, gözü açılır, sıraya girer. Bugünlerde sıraya girmedi mi? Önceden sen nasıldın?” -diye Baltaş umutlu sözler söyledi.

“Öyle olsa bile zordur...” -diye Akbilek kardeşini düşünerek, sadece kendinin ilerlediğine kanaat etmemiş gibi oldu. Fakat Baltaş’ın ispatlarına durdu. Çünkü Baltaş’ı bilmiyor diye düşündü.

301

Temmuz’un sıcak, açık havalı günüydü. Yeşilli nehir kenarında. Ertiş. Ertiş’in üzerinde suyu çizerek Beyaz gemi geliyor. Beyaz gemi üstünde Akbilek’i kucaklayıp, taze ağız kırmız gibi nazik havayı göğsüyle nefes çekerek, Baltaş rahatlıyor.

Rahatlayıp, etraftaki her yeri ayna olan, parlayan salona girdiler. Çift örülü saç arkasına sallanıp açık mavi gözlü genç, beyaz sarı tenli kız dim dik, piyanoda huzur vererek çalıyor. Sağ köşede küçük masayı ortaya alıp, beyaz yakalı, koç burunlu, bir burun, dört tüccar “pas”, “pas...” diye “terhîh” çalar.

Baltaş ile Akbilek genç kızın küyünü dinleyip, çadır gibi beyaz örtülü sofrada başında oturuyor, beyaz giysili hemşireye yemek söyleyip yerler.

Baltaş masa başında yatan ince kağıdı alıp, yemek listesini okudu:

“Sen hangisini yiyeceksin?”

“Ben bu “andireköyt sandreköytlerin” gibileri bilmiyorum, koyun etini yerim”- dedi.

Akbilek'e Baltaş'ın bu sözü de ilginç geldi, kahkahayla güldü. Akbilek güldüğünde koç burunlu tüccar hemen baktı. O Akbilek'e deminden beri kötü gözleriyle, hayal ederek oturuyordu.

Akbilek gülerken:

“Ben bıldırcını yiyeceğim”dedi.

Etin arkasından “Jiguli” birasından iki şişe içip, Akbilek ikisi iki kişilik tertemiz kabindeki odaya gelip, sallanan karyolada birbirine bakarak, yan çevirilip yattılar ve “Smekaş” dergisini okuyup neşelenerek güldüler. Baltaş:

“Yemeği sindirmek için gülmek iyi diyorlar.”

Hayat güzel, hayat ilginçtir! Hepsi gülmekle, yeniden birleşen iki genç. Jest mimiklerden bile düşündüklerini anlarlar. Birbirine üzülecek halleri yok.

“Şu jepenin sana gözünü ayırmadan baktığının farkında mısın? -dediğinde Akbilek:

“Sen de takip ediyormuşsun!”diye gülümseyip gururlanıyor.

Baltaş:

“Sen, güzelim, dikkat et! Jepenler felaket getirir”-dedi.

Akbilek o anda:

“Sen dikkat ettin mi? Bugün komutan da benim örtümü getirdi”dedi.

Baltaş buna biraz kızmış gibi oldu, kızmadan ne yapsın? Böyle kadını Baltaş hariç kim alacak?

Akbilek her şeyini Baltaş'a söylerler. Baltaş işinden geldiğinde kimin ne söylediğini anlatır. Her konuştuğu birinin bilme becerisi diğerine değişirdi. Bazen Baltaş bildiri, hesap metinleri yazdığında Akbilek kaldırır. Akbilek bir şeyler yaparken Baltaş gidip yemek getirir. İki beraber üzülürler, beraber sevinirler. Çünkü beden başka demezseniz ikisi bir kişiyiz diye düşünürler.

302

İki gün geçti, üçüncü gün geldiğinde iki genç Zaysan'a geldiler. “Çıktık” diye telgraf göndermiş. Tölegen ile yengesi de küçük kızını kaldırıp, limana gelmişler. Uzaktan birbirini gördüğünde Akbilek ile yengesi:

“Ah, yenge!”

“Ah, Akbilek”-diye ayakları kara bastığını hissetmeden, birbirine girdiler.

“E, yengeciğim!”

“E, kardeşlerim!”-diye sevindiğinden gözlerinden yaş dökülüp, kucaklaşıp tekrardan öpüşüyorlardı.

“Sağlam mısınız, karağım”-diye Tölegen de kız kardeşinin yanağından öptü.

Akbilek küçük kız kardeşini öperek bağrına bastı:

“Yiğit olarak büyümüş.” diyorlar.

Baltaş Tölegen’le eskiden tanışıyorlar. Beraber görev yapmışlar. Eskiden “Baltaş arkadaş” derdi şimdi arkadaş demeyi ofis dili diye “Karağım, esen misin?” diye öptü onu da.

Yengesi de Baltaş’la tanışıyor. Baltaş’ın iyi oğlan olduğunu onlar da biliyorlar.

Eskiden Tölegen Baltaş’ı beceriksiz, inatçı, Kazak hakkında bilgisi yok diye içinden sevmezdi. Artık o düşüncesi kaybolmuş gibidir. Çünkü o artık onun damadı, o başkentten gelen büyük komiserdir. Artık Baltaş hakkında ne diye kötü düşünsün? Damadına aksine nazlansın.

303

İki araba da varmış. Tölegen Baltaş’ı, yengeyi, Akbilek’i ellerinden tutup, iki ikiden oturarak, sokağı geçerek tozunu toprağını çıkarıp aparta geldiler.

“Damat geliyor.” dediklerinde ağabey, yengesi apartını tertemiz edip süsleyip, bir odayı ikisine ayırmıştı, yatak yaptılar, halı sermişlerdi. Kızlara kızarıp pişmiş lezzetli bağırsaklar, kurabiyeler, samsa, şekerlerin çeşitleri, çekirdek, fındık fıstıklar, bisküviler tabaklarda dolup taşıp ulusun ulu günü bayram olacakmış gibi büyük sofrada koyacak yer yok, beyaz örtüyle örtülen masa üzeri kıymetli misafirleri bekliyordu. Mavi baş, kırmızı baş, altın baş şişelerde büfe ve dolaplarda “Bizi ne zaman içeceksiniz!..” diye duruyordu. Tölegen komiser damadına diğer votkaları vermekten utanıp, 25 som’a bir şişe şampanya almıştı.

Misafirlerin indiğini duyduktan sonra, uvez seferine çıkacağız diyen pantolonlarının dizi çıkmış, ceketinin arka tarafı eski, topal komiserler de

Tölegengillere Mekke'den hacı gelmiş gibi karşılamaya geldiler. Tölegen haber etmiştir. Dumanın çıktığı yeri takip eden, şiir satırlarında beş kuruşluk değeri kalmayan şarkıcılar da, darısı pişmişlerin tavuğu olan değişken garsonlar da geldiler.

“Kutlu olsun!”, “Yukarı çıkın!”, sıkışan sandalyeler, gürültülü misafirler, şingirdayan kap kacaklar, çatal bıçak, şişeler hepsi karışık, Tölegen'in evi tam bir fuara döndü. Şişeler ses çıkardı, şampanyalar buruna değip vızıldadı, votkalar içildi, şarkılar söylendi. Millet gürültü patırtı içinde, Akbilek Baltaş'la evlendiğinde ikisi başkentten geldiğinde, böyle olmazsa ne zaman olacak? Bundan daha sevinecek ne var ki?! “Doldur votkayı! Kaldır kadehi! Söyle şarkıyı! E, davet et güzelimi! Hadi! Şerefe!”.

Coşarak herkes bol içmişler. Kafalar boyunsuz gibi, ayaklar lastik olarak, duvarlar yukarıda, masalar salıncak oynarken, misafirler de birbirlerine dayanarak evden çıktılar. Baltaş'ı dayayıp götürüp, Akbilek, yatağa yatırdı, yengesiyle kap kacakları toplamaya başladı. Tölegen de Hüda'nın verdiği şükür etti, nefesini çekti.

İki üç gün Akbilek, Baltaş ağabey yengeleriyle her evde misafir oldular, şehrin içine dışına baktıktan sonra memlekete gitmeye hazırlandılar.

Tölegen'in kendi memleketidir ve Baltaş'a olduğu için atı kıskansın mı, dört beş at bulundu. Dağlı yerlerde araba sürülmez, sadece atla gitmeli.

304

Gök alaca jorğaya yorgan koyarak yenge için hazırladı. Yaralı boz ata Akbilek bindi. Jiren seri ata Tölegen, kara ata Baltaş binerek yanına da bir yoldaş alıp, öğlen arası şehirden çıktılar. Tölegen böyle çıktıktan sonra Küliken'i kendi önüne aldı. Yenge ata binip çok alışmamış, bir eliyle eyerin ucunu tutup, ayağını üzenginin arasına koydu, çekilmiş set gibi dik, bedenlerini yönetmeden sallanmalar Akbilek için ilginçti.

Temmuz'un sıcak günüydü. Öğleden sonra yolcular dağ yamaçlarındaki bir köyden kuzu eti yiyip, kıymız içtiler, sonra tekrar ata oturdular.

Deminki gibi değil, yengenin tüm bedeni ağırlaşmış. Sert bir yürüyüşe rağmen, gök alanın bu yorga yürüyüşü yavaş geliyor. Akbilek yorulmuyor, okşayıp kırbaçlıyor, çok yavaş sürüyor. Sadece Küliken uyuyakalıyor ve uyanıyor. Onu sırayla önüne aldılar.

Küçük öğlen vaktinde kadınlar susadık dediler, nehir kenarındaki bir köye durdular. Ahırda on gibi kulunu olan bir büyük ev ortada yerleşmiş. Onun sağında bir beyaz çadır var. Yolcular o çadırın yanına gelip durdular. Kapı önünde gözükten bir genç çocuğu çağırıp, konuştular. Beyaz çadır, “Bekbolat’ın” dediğinde Akbilek’in kalbi olur olmaz çarptı. Yine de buraya inmek istedi.

Genç çocuk koşarak eve girer, tımağını giyip, şapanını giyerken bir elini sokup diğer elini de koşarken sokup hemen Bekbolat çıktı, misafirlere doğru hızlı yürüdü. Yakın gelmeden selam verip, gelip Baltaş’ın atını tuttu. Eskisi gibi avucunu büyük açarak, Tölegen’in, Akbilek’in avucundan sıkarak ellerini verdi. Akbilek’le göz göze geldiğinde kızardılar. Şaşırdığından koşup, kapıyı açıp misafirleri içeri aldılar.

Yatağın orada soğuk yüzlü, küçük burunlu, esmer genç kadın dikiş dikiyor. Akbilek’in gözü önce ona düştü. Genç kadın da sessiz, kadınlara gözünün altıyla baktı. Erkeklerle beraber yukarı çıktığını tuhaf mı gördü yoksa Akbilek kendinden yüksek olduğunu mu kıskandı her nasılsa “Defol git!” dermiş gibi bakışlardı.

Bekbolat oğlanı gönderip, hemen büyük evinden kıımız aldirttı, kendi önündeki sofrayı hazırlıyor. Akbilek’e dik bakamıyor, suçlu kişi gibi çekinip, utanıp durdu. Bekbolat’ın böyle oturmasını genç kadını sevmemiş gibi, küçük burnunu yukarı çevirmiş. “Kötü kadın! Bir şeyi bildirip koyacak diye şüphelenip kadını dışarı çıkarken Bekbolat kötü bakışlarıyla baktı.

Misafir az otursa bile, bol eleştirenlerdir, Akbilek Bekbolat’a içinden acıdı, genç kadınına aşağıladı diye düşündü. Bekbolat’la buluştuğu günleri o anda gözünün önüne geldi. Fakat yine o günlere pişman olmadı. Eskiden hayal eden yaşamı artık ayak altında kalmış gibi, kendisi başka yeni dünyaya göç etmiş gibiydi, gönüller neşelendi. Bekbolat eskisi gibi değil, sakal bıyığı da çoğalıp, yüzü ağzı kırıışıklaşmış, boyu da çökmüş, çok küçülmüş gibi gözüktü.

“E, memelekete gidiyormuşsun... Şehirde yabancı millet yok mu?.. Hadi aldıralım, misafir olun! -denildiğinde başka Bekbolat’tan o kadar güzel sözler çıkmadı. Bu sözleri de Bekbolat’ın dışarıda kaldığını, Baltaş ile arası yer ile gök olduğunu gösterdi. Akbilek az düşünerek oturduğunu kendisi de sezmişti, Baltaş’ın gönlüne bir şey mi geldi diye Rusça: “Gidelim!” dedi. Bekbolat: “Misafir olun gelin! Davet ettiğimizde gelemeyen insanlarsınız!” diye ip olarak yapışsa da, misafirler ata binip gitmeyi iyi gördüler. İnmesine inse de kendilerine uygun olmadı biliyorum, biraz vakit

Tölegen sözünü konuşmadan, düşüncesini iletmedi. Fakat Akbilek de, Tölegen de Baltaş'a kendi düşüncesini sezdirmeye çalıştı ve konuşmanın konusunu başka tarafa çevirdi.

305

Yüksek yüksek dağlardan, çukur çukur kuzlardan, deve hörhücü gibi zirvelerden, kız memesi gibi taşlardan, zikzak yollardan beş altı kişi karınca gibi tırmanıp geliyor, Altay'ın başına çıktı. Altay boyu da aklı da yükseltti. Altay'ın akşam rüzgarı yanaktan öper. Akbilek Altay'a çıktığında, eski anasını öldüren, kendi namusunu kirleten, üvey anasının çilesini çeken, Korkembay yaşlı kadının kabir gibi çadırındaki canı burnunun ucuna gelmiş dolu dolu karanlık kara geceleri, Barsakelmes'e tamamen gitmiş gibi, şu uzaklarda yamaçta tamamen yok olmuş gibi gözüktü. Akbilek zorluktan, çileden, günah işlerinden kurtulup, şu göğün uzayına kadar götürüp, kalbini altın leğene koyup yıkamış gibi, anadan yeni doğmuş gibi temizlendi. Onun kalbini yıkayarak temizleyen altın leğen merhametli can, karalı dağ gibi heybetli, ay ile güneş bilimiydi.

Markagöl'ün cam gibi berrak suyu da, göl kenarındaki eğilmiş köyler de, kişneyip, ürkererek çayıra giden at da, atçının kırmızı alaca süslemeli tımağı da, şu kuzu alıp giden göğüslü genç gelinin yeşil elbisesi de, atın yelesi de, yengenin başındaki kül renkli badem örtüsü de batacak güneşin sarımtırak ışığına gömülüp, toprak dünya sarı gözlükle bakmış gibi gülümseyip baktığında Akbilek doğup büyüdüğü köyüne geldi. Köyde köpekler havlıyor, ahırda koyunlar meliyor. Gökte serçeler ötüyor. Yandan uçan kuşlar. Sarı ala tembelleşip, mırıldanıyor. Anasını arayıp avluda keçi yavrusu meliyor. Suya giden üç genç kız:

Şırl şırl kamaşa küpem düştü,

Sırdaşmayan yabancı ülkeye anam düştü.

Anam için kaburgam eğilir,

Elimdeki çift yüzük eğilir,- diye güzelce şarkı söyler.

Akbilek'in önünden karşılayan çocuk rastlayıp, tayının kuyruğunu dik tutup, köye doğru koşular.

306

Tölegen bazen yılda bir kere bazen de yarım yılda gelip gidiyordu. “Gelini alıp gelir, misafirler” diye Aksakal çadır kurmuştu. Tölegen’in geleceğini duyduktan sonra, Aksakal çadırının sağ kenarına dikmiş ve kendine iyi bakıp oturuyor.

Taylı oğlan köye koşarak gelip:

“Ağabeyim geliyor! Akbilek de var!”-dediğinde Aksakal evde oturarak hemen uyanıp:

“Eh! Ne dedi!”-diye başını hemen kaldırdı.

Akbilek eskiden gittiğinden evine geri dönmemişti. “Akbilek okuyor.” diye Aksakal duymuştu. Fakat: “Kız okuyup da kim olacak.”diye içinden sevmemişti. Eskiden çocuğu olduğunu bilse de, Akbilek’ten tamamen kopmuştu. Onu göreceğim gibi düşünce aklının ucundan bile geçmemişti. Aksakal artık ne yapacağını bilemedi. Evde mi oturur? Karşılama mı çıkacak? Nasıl selam verecek? Hiç bir şey görmemiş gibi oturacak mı? Özür dileyecek mi? Bu beklenmedik olay oldu.

Ve hızlıca kadın kızlar gürültü yapıp:

“İşte gözüktü! Dört kişi! Hayır, beşer...ikisi kadın... Biri gelindir diyen sestem Aksakal dayanıp oturmadı. Uzaklardan altı yaştaki çocuk gelirse, altmıştaki yaşlı gelir selam verir atasözünü hatırladı ve evde oturursam sevinmemiş gibi olurum diye dışarı çıktı.

Çıktığında hemen gelmişler. Beyaz boz ata binmiş beyaz giysili biri gözüktü. Önüne Sara’yı bindirip almışlar. “Bu Rus kimdir?” diye bakarken, Urkya gidip, indirip yüzünden öptü. Bakarsa Akbilek’miş. Boz atı, beyaz giysisi ruh gibi gözüktü, uluk gelmiş gibi, Aksakal az korunmaya başladı. Köyün erkekleri de Aksakalın yanına toplandılar.

Tölegen ile Baltaş gelip, Aksakal’a selam verdi ve elinden tuttular.

“Bu damadınız Baltaş adlı yiğit”-diye Tölegen tanıttı. Aksakal:

“E, iyi misin, evladım!”-diye şaşakaldı.

“Hayırlı olsun!” gibi bir şeyler söylemek isterse de ağzına uygun laflar gelmedi. Onun ardından Sara’yı alıp Akbilek geldi ve babasına elini uzattı.

“Karağım, Akbilek misin?” dediğinde Akbilek’in sesi titreyip, gözüne yaş geldi. Fakat eşinden utanıp yaşını hemen durdurdu.

Akbilek hüzünlü, aşağı baktı. Aksakal çocuğuna bakarak:

“Sağlığın iyi mi, esen misin, evladım?”-dedi.

Kadınlar gelini geleneğe göre evin arkasından dolandırıp çadıra girdirdiler.

Köy sivilleri ellerini verip selamlaştılar. Selamlaştıktan sonra Aksakal:

“Ey, yol verin! Eve girsin!” dedi.

Misafirler eve girdiler. Onlarla beraber Aksakal’da girdi. Kadınlar geline şımıldık aradılar:

“Boş verin, zahmet etmeyin! Gizleme boşuna, şırağım! İzin veriyoruz! Onların adetinde olmayan bu iş kime lazım?”-diye gelini gizlemeyi bıraktılar...

Kadınlar gürültüyle:

“E, Aksakal, büyük adam! Çocukların gelmiş, gözün aydın mı? Bu adam damadınmış! Ömrünüz uzun olsun! Kızın gelmesi kutlu olsun!” diyorlar.

Aksakal’da çok neşeliydi.

Millet bol olduğu için Aksakal ayın ışığı ile evin yanında koyunu keserken:

“Damat nereliymiş? Öğrendiniz mi?”-diye Emre’den sordu.

Emre deminden beri Tölegen’in yoldaşından hal hatırı sorarak, öğrenmiş, kendisi de söylemeye çekinmiş.

“Semey’li, Tobıktı boyundan. Büyük yerde görevliymiş. Orınbor’da memur!”-diye anlattı.

308

Aksakal’ın neşesi daha beter iyi olup rahatladı.

Sabah Akbilek ile gelini dışarıda giderken, Aksakal bakarak: “Gelin bir baybişe olmuş gibi kalıplı, sakın kişiymiş” diye düşündü. Gelin Noğay değil, Başkurt kızı dediğinden beri aksakal Başkurt’un bir dedesini Kazaklara yakın görüyordu. Sara Tölegen’in küçük Küliken’ini kaldırıp dışarı çıktı ve Aksakal:

“Buraya, getirin, yavrum!”-diye aldırdı, torununu kokladı.

Gönlü yine bir defa rahatladı:

“Eh, Hüda’ya şükür, Tövbe!”-diye şükretti.

Montunu örtüp, şapkalarını başına koyup şık olarak Tölegen ile Baltaş çıktıklarında: “Zamanına göre bunlar da yakışmışlar!”-diye aklından geçirdi. Bu iki töre çocuğu varken ölene kadar eksik olmayacağını anladı.

Çocuklar çayını içip yattığında: Aksakal 7 biyenin sabasını¹¹⁰ pişirtir ve kap kacakları yıkatar, kendi evini temizletip, yukarıya yorgan serdi:

“Akbileklere şuraya serin”-diye kadınına sağ tarafı gösterdi.

Çay içip rahatladıktan sonra Emre’yi gönderip, çocukları kendi evine çağırdı.

“Yukarı çıkın!”-diye Tölegen ile Baltaş’ı yukarı çıkardılar.

“E, sola oturun!”-diye gelini ile Akbilek’i kendine karşı, sağ tarafa aldı.

Kıımızı beybişesine karıştırttı, çocuklarına kıımızı kaseyle tekrarlayıp doldurtup ve girişteki misafirlere de, çocuğa çoluğa kadar kimseyi bırakmadan takip ederek verdi.

“Gelinin de kacağını verin, gelinin”-dedi arada.

Gelinin badem gibi gözleri, saf gibi oturuşu, dedesinden biraz çekindiği onu daha yakın kılıyor.

309

Örik Akbilek’e bakmaya bile yüzü yok. Akbilek’in “kacağı” denildiğinde ortadaki dolduran kişiye yavaş fısıldayıp oturuyor.

“Neden içmiyorsunun? Kıımız iyi gelir!”-diye Aksakal Baltaş’ın oraya da bakıyor.

“Tamamdır!”-diye Baltaş kasesini vermediğinde:

“Şehir hayatı insanın içini kurutur.”dedi.

Aksakal çok neşeli. Boğazını düzerse, tüm köy duyar. Tükürürse, kapıyı geçip, sarı köpeğin burnuna değer. Akşama doğru Tölegen’i تنها yere çağırıp, Aksakal kurban kesme işini konuştu. Aksakal’ın gönlü: büyük at kesip, büyük düğün yapmaktı.

110Kıımız için özel tabak, tencere; kıımız yapmak

Tölegen tay bile yeterli dedi,Aksakal düşünerek: bu evlat bir şeyi bilir diye tamam dediler.

Aksakal tay kestirtti. İsteklere göre akrabaları on gibi koyun kestiler. O kadar büyük düğün gerçekleşti. Millet sabalayıp kıımız getirdiler. Tay, kunan yarışmaları, güreş oyunu, kökpar tartışma, boşuna yatan bir millet iyi geldi.

Göl başındaki dört beş köyün genç töreleri sırayla misafirlğe davet ettiler.

Gürültü durdultan sonra, az gün olsa bile boşuna durmayalım deyip Akbilek ile yengesi beş köyün ortasına kırmızı çadır diktirdi ve genç kadınları bir kere okutarak alfabe öğretmeye çalıştılar.

Arada erkekleri davet edip, Baltaş ile Tölegen gazete dergiler okudular. Temizlik, sağlık, mal sağlığını iyileştirme, kurul hakkında konuşmalar da yaptılar. Görevdekiler yolunu gösterdiler. Köy için lazım olan kitaplardan getirmişti. Onların da faydası oldu.

Akbilek eskisi gibi değil. Değişmiş, sanatı seven, yetişkin, gezen gören biridir. Kadınları yönetebilir. Eskisi gibi çekingen, utangaç, hüzünlü Akbilek'in izi bile yok. Akbilek'in huyunu, işini gördüğünde Aksakal şaşırmişti: “Bu nasıl değişmiş? Şehrin ne özelliği vardır? Çok sakın, çekingen çocuktu?”-diye düşündü. Her nasılsa Akbilek yabancı, Akbilek yetenekli! Bu sadece artık Aksakal'ın değil, halkın çocuğudur. Artık Aksakal ondan bile çekinir. “Bunu yanlış yaptın”diyemez. Eski sert davranışlarını düşündüğünde, kendinden utandı. “Özür dilersem, nasıl olacak acaba” diye bir kere düşündü. Fakat baba olup da çocuğa eğilmeyi haklı görmedi. O yüzden Akbilek'le buluştuğunda:

“Yavrum nedir? Susamadın mı? Kıımız içtin mi?”gibi sorularla yetinirdi.

Babasının bu işini Akbilek de sezdi, babasına acıdı.

“Hayır, baba! Susamadım”-diye, nazlanmış gibi, yanına gelip oturdu, çocuk okuttuğunu, yengesinin dile alışamadığını, kadınların güldüğünü konuştular.

“Karağım,hey! Memlekete gelip dinlenmek değil, zayıflayıp yıpranırsın...O kadınlardan ne çıkacak?-diye alnından kokladı.

310

“Babacığım, zaman artık okuyanlarındır.”dedi Akbilek.

“Okusa bile gelin ikiniz gibi olamazlar!”-diye çocuğunu kaldırıyor.

Akbilek babasıyla tartışmadı. Babasını yeni bulmuş gibi sevindi. Sara on ikiye girecek, uzun elbise giyerek, saçını arkasına sallayıp öreceğ kadar uzatmışlar.

Akbilek ona:

“Sen kız olma! Başını bitletme! ”-diye saçını usturayla aldı. Sara’yı geri dönerken alıp okula vermeye karar verdi.

Kajiken de yiğit olmuş. Fakat üvey anasının elinde yalancı, inatçı, kavgacı, kin tutan olarak büyümüş. Onu Tölegen eline alıp okutmaya karar verdi.

Urky’a’yı yanına alıp, Akbilek ile yengesi dışarıya çıkıp gölün başına gittiler. Geçmiş çocukluk günlerini hatırladı.

Bir gün Akbilek konuşmasından konuşma çıkıp, Urky’a’dan:

“Yengeciğim, o Mukaş’ın durumu nasıl?”-diye sordu.

“Duymuş muydun? Geçen yılın kışın belki , kayboldu”-dedi.

“O nereye kayboldu?”

“Kim bilir? Biri öldürdü galiba?”-dedi Urky’a.

Akbilek:

“Kendisi de halkın kargışına çok maruz kaldı”-dedi.

“Kargış bırakır mı?”diye Urky’a da destekledi.

Matay’ın Aben’i iki hırsızını gönderip yok ettiğini bunlar nereden bilsinler.

Küliken Sara’ya iyi geldi. Boynuna bindiriyor.

Urky’a’nın İskender’i de beşe gelmiş. Urky’a yanından bir kere olsun bırakmaz.

İskender çok sevimli. Yüzü de yakışıklı, huyu da heybetli. Anası çok zeki diye övüyor, çocuklarla beraber şarkı söyler, koyun güder, buzağı öğretir, oyundan bir kere olsun bıkmaz, köyün hayvanlarını renginden tanır. Fakat çabuk sinirlenir, bir çocuktan yenilirse, yarışmada arkada kalsa da,

311

yatıp hemen güreşir, kendi isteği olmazsa birisine durmaz.

Bir gün Akbilek ile Urkya gölün kenarına gidip, yıkanıyordu. Sara var, Küliken, İskender var, köyün tüm küçük çocukları suya giriyorlardı, kenarda koşup, yarışarak oynuyorlardı. Çocuk birbirini ağlatmadan oynarlar mı, küçük Küliken'i bir çocuk koşup gelirken yere düşürür ve o ağlamaya başlar. İskender onu görünce hemen gelip, düşürdüğü çocuğa küçük yumruğuyla döver. Şu çocuk büyük olsa bile, şaşırır kalır. Urkya'dan korkup, hiç bir şey yapamaz. İskender'in bu yaptığı işine Akbilek sevinip:

“İskender, buraya gel, evladım! Oy, kardeş olduğunu seveyim!” diye kendine çekip, yanağından öper.

“Yengeciğim, bunun adını İskender diye nasıl verdin? Ruslar Aleksandr derler”-dedi.

Urkya önceleri rüyasında İskender divane civciv tutup verdiğini hatırladı:

“İskender divaneyi batıl inanç ederek adını İskender olarak verdim”-dedi.

Bunu söylediğinde Akbilek gözü yuvarlanarak, az düşünüp:

“Yengeciğim! Bu İskender benim gibi değil mi?” dedi.

Urkya güldü.

“Senin gibi ise, sen doğurmuşsun!” dedi.

“Gerçek mi yenge?” dediğinde, Urkya doğruyu söyledi. İçine havalı karın yapıp, yalandan gebe olmuş. Akbilek'in çocuğunu bağrına bastığını bütün gerçeği sakladığını söyledi, Akbilek çok sevindi.

“İskendir, buraya gel!-diye yine çağırıp:

“Evladım!-diye bağrına basıp sıkarak, rahatlayıp öptü. “Öldürecek çocuk değilmiş. İyi yapmışsın, yenge!”-diye Urkya'yı öptü. Ana duygusu Akbilek'in kalbini kurşun gibi eritti.

“Ben kişi kanı hakkım var diye düşünmüştüm. Yengeciğim! Ben gerçekten mutlu birisiyim! Okumaya yaşı geldiğinde verirsin.” dedi.

312

“Vereceğim.” dedi Urkya.

Markagöl'ün suyu bal gibi. Markagöl'ün suyunu içip, otunu yiyen sarı karın, küçük memeli hayvanların bağından süt damlayıp, süt değil, kut damlayıp könek könek dökülüyor...

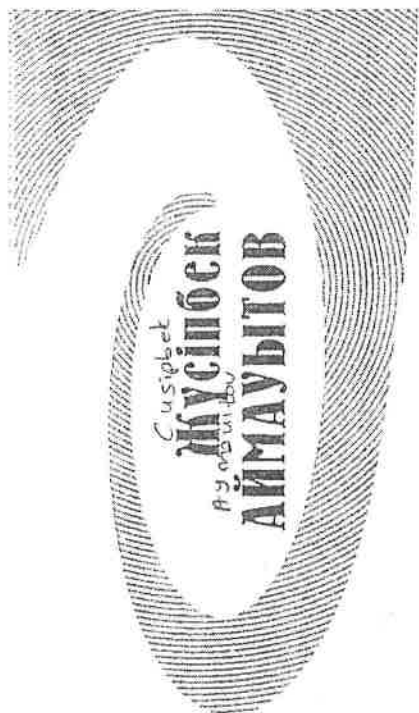
Markagöl'ün kenarında Mamırbay'ın Akbilek'i, genç Baltaş'ın sevdiği yarı İskender'i kucaklayıp, öpüp, çocuk olarak, ana olarak, kadınların içinde deha olarak, göğsüne bahtı sığmadan, bardaktan boşalırcasına taşıyor.

313

(EK 2) ORJİNAL METİN

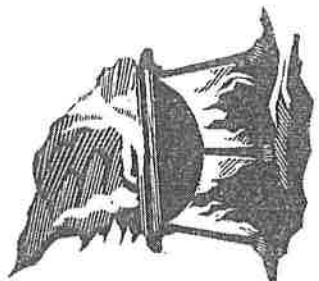

Сусипет
Жүсіпбек
Ауымбетов
АЙМАУЫТОВ

Ақбілек
АҚБІЛЕК

Роман
РОМАН

Бірінші бөлім

Әскерменен ағ сағина, Ләйкәман ол сағина
Әскерменен ағ сағина, Ләйкәман ол сағина

Әскерменен ағ сағина, Ләйкәман ол сағина

Әскерменен ағ сағина, Ләйкәман ол сағина

Әскерменен ағ сағина, Ләйкәман ол сағина

Әскерменен ағ сағина, Ләйкәман ол сағина

Әскерменен ағ сағина, Ләйкәман ол сағина

Сол Алтай

Сол Алтай бөктерінде жам жолменен жандамай-
лап ала ат мінген жалғыз адам келе жатыр бейсауат Көте-
гейі — Күршім жақ, бет алысы — Қараөкем шаты. Қараөкем
шаты жартақ, дәл аясы — шұңқыр көгал, бір ауызды, тар
ауызды шұңғыл шатын; мейірімді Алтай түсі қашып, түнде
жортыған, жорықшыға соққан ғой. Ажал түрткен мал болма-
са, мал алдырған жан болмаса, теренге кім барған?

Ала ат мінген терен шаттың дәл аузына аттанғанда
алақ-жұлақ қаранды да, тоқтады. Тар ауызда тас тасалап,
сұр шекпенді, бесатарлы біреу жатыр бас бағың. Өлігі шек-
пен ала аттыны кере сала, ақ орамал көгерді, ала ат мінген
оны көріп ақ тымағын көтерді, Сөйтті дағы ала ат мінген
қапсағанмен ат жетелеп, асып кетті әрі қарай.

Марқакөліде майға бөккен мал мен ел тау ызғары жам-
басынан өткен соң, етектегі қыстауына енбектесіп түскен
шак.

Мамырбайдың малдары қора жамап, пешин қалап,
үйін сылап болған еді. Мамырбайдың бөйбішесі маң-маң
басып, малдарға киіз үйін қағып-сүлкіп, жинатқызып
жүрген еді. Мамырбайдың Ақбілегі, Ақбілегі — жас түлеті,
айы-күні — жалғыз қызы алтын сырға, күміс шолпы сылдыр-
лағып, ақ көйлегін көлендетіп, қызыл-жасыл көрбелерін
қағып үйге әкелген еді. Қасындағы қыздарына қабақ шы-
тып, қаңқыл етіп, дауысы сыңқыл-сыңқыл етіп.

— Көзім тартып тұрғаны несі? — деді, бір бұраңдап
қойған еді...

— Жай тартады да... Қуанарсың... қай көзің?

— Қуанар ем: сол көзім, — деді бітті, кім елеген ондай-
ды?

Алымсағын, шөбін жинап, партияның қамын да ойлап,
Мамәкең де кешке жақын жолдасымен келіп түсті.

Тау бетінен аңдағайлап жағарына мал қелді. Бала у-шу,
малай қиқу, мал манұрап, ит жаң-жүн. Ауыл түтіп, өзен
күрлі. Қызыл иір. Малың жайлап, шайы қамнап, ел де
орыңға отырды.

Күн батпай-ақ, көз барында манағы айтқан терен шар-
тау інінен шыққан қасқырларша, шұбап шықты төрт атты.
Оның бірі — манағы айтқан, өзін көрген аяа атты. Бяді
үшеуі: қалшағы бар, мылтығы бар, қылышы бар, көк шек-

пенді, қоқандан, қоқиланған жағ адам. Сол төрт атты шайтан шығып, ылыға түсе өкшелерін қадағы. Қадап еді, ат пысқырды, ауыздыңын қарш-қарш шайнап есіді. Есиді де екпіндетіп, үнсіздігі бір ауылға келді сауысылдап.

Келе тәрс-түрс. Үркітпді, беріктірді, елдің ашысыын куйрды:

— Ах, сволочи! Тап атты!...
 Мылтық қолда, қамшы жонда, ат тапсасқа әлді не?
 Атты да алды, шіртерді де алды, жетенді де алды, кілем, көрте, қоржын, шайбар... — бәрі кетті.

— Төрә... тәксір...
 — Ой, құдай-ай!
 — Ақсайшы, белуаз ек қой! — деуге келді тілдері.

Шайлы алдына жаңа қойып, «бісміллән» келтіргені сол еді. Мамырбайдың бір маңайы жетіп келді енгінін:
 — Келіп қалды!
 — Қим, қим?
 — Көкпен-көк...
 — О қим?
 — Өңіңен орыс!

Мамырбайдың мұршасы:
 — Жина, ұмтыл, қаш, тығыл! — деуге ғана келді.
 Дастарқан мен шай қалды жайрап, жидосыз шыны аяқ қалды күйреп, Мамырбай күрс-күрс, бір есікте бір төрте жаушы-жалам, бөйбіше де, қыз да жоқ. Сыртқы есікке жетер-жетпесте Мамырбайдың кеудесі үнсізден үш мылтықтың аузына тирелді. Бай шалқалап, мұрттай ұшты.

Мылтық дүмі, қылыштың қырымен айдап шығарылған ауылдың еркек біткенін басын қорғап, борсандап, Мамырбайдың етгінгіне отағасыны бас қыла қаматты да, сыртынан қара құлып салынды. Аузында күбір-күбір «суоқан», аяғы жыбыр-жыбыр еңкең қағып, қораны братағытып бөйбіше келе жатыр еді, орыс алдынан тап болды.

— Қайдан келесің?
 — Мына... мына... дей берің еді.
 — Ме, даған мына-мына! — деп білеуітпен ашы айкай басына қабаат тигенде, көзінің оты жарқ етті. Жаулық кетті жапырылып, ауыз кетті опырылып.
 — Тап деген сон, тап қызды!

Кімнің қызын жасаған?!
 — Сенікі қыз, сенікі.
 — Қызым жоқ, ойбай!..
 — Қыз бар! Табасың!

Орыс қадалып, білеуітін зулатты. Бөйбіше бадалып, «қызым жоқ» деп бажылдап, өтпекті саулағты.
 — Өзім табам, — деп орыс жүгіріп ала жөнелді.
 Үш орыс қолдарына шырағдан алып, қораны, үйді, төзекті, шұқырды, жүкті, пішенді — бірін қоймай найзаларымен піскілеп тігіш жүр. Зым-зия, Ақолдәк жоқ.

«Орыстар келіп қалды» дегенде бөйбіше теріскейдегі күшкене есіктен елтеп шығып, жер бауырлап, рүкендеп, Ақолдәк жетелеп, бір апанға апарып: «Тырі етпей жат!» деп кеткен.

Қыз табылмай, сандалып, долданып қайтқан үш орыс бөйбішені терезе алдына етпестен басып, жиырма бес қамшы соқты. Үні шықса, Ақолдәккінің жанғы қабаат шығарды ғой, құшырлана тістепті, ышқына ыңқылдағаннан басқа дыбыс бермеді. Желге күнге тигізбей, аялап өсірген жалғыз «кәшірге» қорлыққа қығаннан өлгені артық емес пе?

Түнерген түнде абайсыз ауыл абалаған үт дауысына айналды. Ауылдан бақылдаған балдырыған жағ үн шықты. Бір тайпа ауыл — үш мылтықтың албастысы басып, тұншықты.

Үрейлі ауылды торып, екі ағ жетелеп, ойқастап, құлағын тұртіп түсі жамай, ойы қараны бір адам жүр. Ауылдан бажыл шыққанда елті адам бір тұрып, бір жүріп, ауылға таман ұмтылды. Ұмтылып еді, астындағы жануар қорсепті, лоқып қалды. Аяғын үзентілен еттеп сырғытып, сырдырын ұрлап, жұмсақ шөпті жапыра басып, жерге түсті.

Атың арты қасына қайқита қаңтарып, қыл шылырмен тұқырға тас қылып ұстап үш атты матастырды да, қотанға кіретін елті қасқырша бүккендеп алымлады. Қарауылқан қара жамылған ауылдың иті ұлып тұр. Бес-алты алым аттады ма, жоқ па, әлде шөптің сыбырлындай сулыр еукей бір дыбысты құлағы шалып қалды. Енді бір басып еді — аяқ асты қарауылқан шұқыр болды. Шұқыр түбінде бірдене ағараңдаған тәрізді, қимыл етті.

— Ағатай-ай! — деді біреу ышқына сыбырлап.

анасының құшағынан ала алмаған соң, орыстар мылтық дүмін жұмсады. Жаңына мылтық батқанда, анасы қызын тастай беріп, алыса кетті. Апыр-шулыр екі орысты екі алып ұрып, бірінші үстіне бірін білектеп жаққанда, үшінші орыс тайқып шетіне берді. Босанысымен қашуға оңтайланған Ақбілек апаның ерңеуіне жете түсіп, анасының қалып бара жатқанын көріп, қайта апанға түскенде, анасы қызына қарсы ұмтылды. Сол кезде бос қалған орыс анасын жауырын ортадан басып салды.

— Алла! — дей апа құлады. Үш орыс қызды көтеріп ой-балқатып алды да жөнелді. — «Айатайпаған» айғайы жерді-көкті жұлып, Ақбілек зырып, аттардың дүрбілі тауды дүсірлетіп, абалап иттер қуып бара жатқанда.

— Қайдашы, қайдалап? — төтеден бір топ кісі қуып ала жөнелді.

— Ағташы! Ағтан! Жер де айғай, көк те айғай. Тау күңгірлеп, тас шықырлайды.

Құғыншылардың қарасын көріп, қыз өңгергенді қоя беріп, екі орыс аттарын тежей, мылтықтарын кезей бастады. Екі атты есік пен терлей жерге келіп қалды. Тау сағыр-сұтыр етті. Құғыншының бірсеуі қиялай шауып, атының жауын құша жығылуы-ақ мұң екен, артағылары азан-қазан, ұяқы-тұяқы түсе қалды.

— Манағы ала атты кім? Қыз алып қашқан орыстар кім? Бұларды қуам деп оққа ұшқан кім? Олардың кім екенін біз айтайық па? Өздерін сөйлетеік пе?

— Қане, осыны дауысқа саламын. Біз айттайық дегенің қолдарыңды көтер. Біреу, екеу, жоқ, өздері сөйлесің дегендерің қол көтер... Төртеу, бесеу... Өзіммен көшіптік. Сонымен сөз өздеріне берілетін болды.

— Әуелгі сөз оққа ұшқан жігіттікі.

БЕКБОЛАТ

Қара торы, орта бойлы, қолшар тұмсық, түлкі мұрт, шүдрек көз жігітпін. Жасым жиырманың жетеуіне шығып тұр. Атым — Бекболат. Басымда барқытпен тыстаған қара елтірі жекей тымақ, үстімде орысшалау пенжек, шалбар. Сұр шапан, сар сафиянға кара ала жапқан күміс белбеу,

Ақбілектің еді бек таб та, — деп де, қазақ қалбаландан жоқ болды.

Екі қолы алпына сөзулы Ақбілек қалшып қалды. Өлі алам жүгіріп барып тоқтағандай, ат ыпқырғандай, үзентіге аяқ сапғандай, тебіні тырс еткендей болды. Ағына мып келетін деген екен ғой, енді ажалдан құтылым ғой. Жасаған-ай! Тәубе дей беріп еді, дүбірлеткен аттың тықыры жақындамай, теріс айдалып кеткендей болды. Қолы әлі жәрдем тілеудей жарылқаушы періште келетіндей дөмеңке күтсе де тықыр алыстап, дүбірлетіп, шауып кетті. Қолдары былық ете түсіп, айғы тайғандай кетті, сырғанап, түпсіз зындана түсіп бара жатқандай көрінді...

Ауыл жақтары иттердің манағы шабалғананы жоқ, анда-санда сақ қашыққан безылдеген, жас күшкің пілушідеген әлсіз дауысын тебеттердің күнәренген ұзын сарыны басып тұрғандай. Сейтін тұрғанда бірдеме ысқырғандай болды. Ауылдан иттерлі шабаландырған аттың дүрбілі тауға қарай кетті. Ит дауысы алыстап барып, қайта жақындап, аралады. Ажал да абалады. Дүрсін ауырып қайтып келді. Күюір-күюір адам дауысы естілген теріздеңді. Ақбілектің жүрегі зырқ ете түсіп, Зырқ етпей қайтса, тықыр шықты. Жүрегінің дүрбілі болғай еп деп, қолын кеулесіне басып еді. Тас, тас емес-ау, темір емес — ажал шықыр еткендей, құлға тағыры шымыр етті. Анан көр сияқтанды. Өліктері ажалдай түсі бұық саулыраған үш адам келіп қалды. Бала қамған лаққа ұсап, ағанды айнала жүгіріп, өкілесін соққан торғайдай торға ілңді. Сонда да есінен танабды:

— Айатай-ай! — деген жан даусы таудың басына барып шақ еткендей болды. Мейірімсіз темір қолдар алып ұрып аузын басып жатса да қолды кейін сермеп, басқан жұлқып, үзіліп, өзеуреткен ашы айғайы апанайының құлағына сап етті. Жобына шойын тағалағандай апасы сіресіп қалса да елемей, шыңғырған дауысқа қарай үкідей ұшып келді. Қызын бүркітше бүріп, иіш жапқан екі орысты аңасы екпін-мен келіп итеріп тастап, балданын басқада ана құстай, баласын бас салды. Олай сүйреп, бұлай жұлқып, қызды

аяғымда көнелеу киік табарым бар. Белбеумдегі жарғақ далбағайым, шашақты сары қынды мүйіз сапты өткір кездігім, алдыңғы қаптадағы дабыл байлайтын ұзын қайыс шеттігім – менің өнерсіз жігіт еместігіме айғақ болар.

Бұрын бір байдың, осы күнгі орта шарқы үйдің ортаншы баласымын, бұрын қой бес жүзге, жышқы екі жүзге, сиыр алпысқа, түйе жиырмаға жеткен еді, осы күні сол малдың төрттен бірі де жоқ.

Әкеміз неше жылдай ел басы, ауылнай, би болған. Бір ауылнай елдің басты адамның бірі. Ағам отау болып, енші алып кетті. Інім Сәмейде оқуда. Шешеміз жылқы жылы құрт аурудан қайтыс болған соң, әкеміз бір кедейлеу адамның ақ құбаша, бауырсақ мұрын жаңа өспірім қызын, беріп қойған жерінен, 1,5 қараға бата бұзып алып еді. Тоқал бұл күнде әкейдің мойнына мініп алды.

Жылдағы зекет, пітір, садақасын беріп, бізді оқытуға әкеміз таңқы мұрт, жылытыр кара қожаны ұстап, сегіз жылдай жаз үй артындағы қоста, қыс қонақ үйде теңселіп, қалғып-шұлғып, сабақ оқыдық. Тіл алмай, асқа, атқа өкпелеп, кісі боқтап, шалдуар боп қожадан таақты талай жесем де аяғында хат таныдым. Көршінің қатыны мен қожаның өсегі білінген соң, әкеміз шығарып жіберіп, содан кейін кезіміз ашылды.

Оннан асқан соң-ақ қыдырған, қолы бос жігіттердің боқауызын, былапыт әңгімесін тыңдап, он беске келген соң, қыз-келіншек бар үйдің іргесін тырнап, жібін қиып, есігін қиратып, түн баласында дамыл көрмедік. Жолдастарға еріп, ойын-сауық қуып жүріп, қылжақты, өленді, домбыраны үйрендім, еті тірі, жақсы жігіттерге еліктеп, насыйбай, мылтық атуды, ит жүгіртіп, құс салуды үйрендім. Тұзды ет беріп, сауға жығып, қашырып алып, талай құстан айрылсам да аяғында құстың да тілін білдім, я шіркін! Астында жарая бедеу, қолында қыран тұйғын, үстінде сымдай киім, өзек-өлкені сыпылдата кезіп, жарқ-жүркі еткізіп, қаз, үйректі сыпыртып, кешке таман сұлу қызды ауылдың сыртына қонам деп, шіреніп келіп тұрар ма екі! Жалғанның қызығы сол да!

Әкем өз манындағы елдің ұрлығын қымтап, зорлығына болысып, дауын даулап, жесірін жоқтап, шығынын рет-

теп, бірді бірге соғып жатады. Атқа мініп кетеді, үйде болса келген кісілермен оңашаланып, сыбырласып жатқаны. Сөйтпесе, ел билей алмайды-ау деп ойлаймын. Бірақ оған артық араласпаймын. Ағаммен екеуі тұрғанда, маған сөз не керек, өз ермегім өзімде. Бірақ олар мені әуейі боп кеттің деп, кейде жаратпайды, кейде мен құс алдырып, аң атып келгенде мақтанып та қояды. Өйткені мен ағайын дауына, ру намысына қызбай да жүрген жерім жоқ. Төбелес болса жасақа шығамын, қыз қашқан, қатын кеткен топтардан қалмаймын.

Әкем айттырған Жаманбаланың шотпақ қара қызын менсіңбей, Мамырбайдың Ақбілегін елден таңдап айттырып едім. Малжанды соққан екен, малымды түтел алмай, есік көрсетпеймін деп, көнбей қойды. Бой жеткен қалыңдығым тұрғанда, қарап жатайын ба, жасырын барам деп кісі жіберіп алып, «өзі біледі» деген соң, бүгін жолыққалы келе жатыр едім. Дулыға тастың бөктерінен жолымызды кесе қашқан ор қоянды еткізбейміз деп бірталай ат қинап, алданып қалғанымыз. Әйтпесе мана келетін кісі ғой.

Ауылға таяна бергенде, шулаған иттің даусын естіп тұра қалып едік, бір мезетте «апағайлаған» Ақбілектің, одан мылтықтың даусын, аттың дүбірін есіткен соң дегім шыдамай, неде болса қолында өлейін деп қуып бердім. Қараңдаған екі аттыға жаңа жете бергенде, оң иығымнан оқ сап ете түскенде, көзім қарауытып, басым айналып кетті. Не болғанымызды білмедім. Әй, жолдас, шіркін, сондай жерде керек қой! Аттарын тежеп, қорқып шапнады ғой. Әйтпесе түсіріп алатын кісі едік. Есіл жарым, екі көзің жаудырап, орысқа қор боп кеттің-ау! Жұртым-ау, менде не жазық бар? Ақбілекті жіберіп қойғандарың ба? Кеуделе шыбындарың болса, неге қимылдамайсындар?

ОФИЦЕР

Мал-мүлкімді талады, кісімді өлтірді, қызымды алып кетті деп бізді бұзық адам көріп, қазақтар жазғырады. Дүниеде не боп жатқанынан хабарсыз, аулынан адым жер шығып көрмеген, аң сықылды жайылған қазақ біздің неғып мұндай күйге түскенімізді қайдан білсін.

Ата-анадан, туысқаннан, туған жерден кім бөзейін деп ойлайды? Бірін қызық өмірді, жан тыныштықты кім жақсы көрмейді? Сұлу әйелдің от құшағын, тәтті лебізін кім аңсамайды? Адам тілегенін істеуге ерікті болса, тұрмыс осындай болар ма еді? Біреу ырысты, біреу сорлы болар ма еді? Адамда ерік жоқ. Адам лажсыз елінің тілегіне бағынады. Дүниеде тағдыр бар, лажсыз өмірге көну бар: тағдыр деген сондай, бостандық, еркіндік деген жоқ.

Тағдыр айдамаса, осынау Қытай шегіндегі Алтай тауына, қазақ арасына біз келер ме едік? Мен Тамбов губерниясындағы бай алпауыттың кіші баласы едім. Бабамыз Александр патшаның әскеріне қол басы болып, түрік соғысында мақтау алған кісі екен. Әкеміз соғыс уезірінде үлкен төре болып, мосқал тартқанда, Тамбовтағы ата қонысына келіп, егін салдырып, шаруа құрды. Мол жер, бау-бақша, салтанатты сарай, қос-қос ағымақ, солқылдақ арба, жүйрік ат, жүйрік тазы... дегендер бізде болушы еді. Бір ағам университет бітіріп адвокат болып, одан соңғы екеуіміз әскер академиясын бітіріп, офицер болып едік. Ағайынды тертеуіміздің ішінде ажарсызы мен болсам да, ерлігіммен герман соғысында қол бастап, бір рет шен алдым.

Патшамыз соғыс апқанда, ел-жұрт, отанымызды қорғауға, біз соғысқа бардық. Отанды біз қорғамасақ, орыс күшті жұрт болмаса, осы надан қазақ күн көре алар ма еді? Орыс сияқты жері мол, қолтығы кең жұрттың қол астына қарағанына қазақ тәубе қылу керек қой. Анығында қазақ мемлекетке не пайда келтіріп отыр? Түндік басы жылына төрт сом алым төлегені болмаса, әскерге ылау, азық бергені болмаса бұларда не шығын бар? Тек қымызын ішіп, қарнын сипап, қатынына қарап, борбайын тыр-тыр қасығанды біледі. Патша қазақты қара жұмысқа алам дегенде, қандай қорқып, абыржып, қирағылып қалды. Қазақ солдаттан өлгенше қорқады. Баяғыда, қазақ орысқа қарағанда, қатын патша қазақтан солдат алмаймын деп, қолхат беріпті-мыс деп, талшық қылады. Тегінде қазақтың солдат болудан қорыққаны бізге теріс те емес. Кім біледі, қолына қару берсе, орыс жұртына жау болып келпесіне кімнің көзі жетеді? Онда ұлы Ресей кемиді, жері, елі азайып қалады. Қазақтың малы, өлі бұйымы басқа елдің пайдасына кетіп қалуы мүмкін. Әйтеуір қазақ өз алдына ел болып жатқан жоқ. Ен-

деше, орысқа бағынуы керек. Орыстан жақын арқа күзеу қыларлық қазаққа күшті жұрт жоқ. Қазақ орысқа жерімді алдың деп өкпелейтін шығар. Жер қазынанікі ғой. Орыс өсіп жерге сыймай жатса, бос тұрған жерді алмай қайтеді? Қазақта жер көп. Баяғыдай көшіп-қонып, кең даланы шарлап жүре берем деп ойлайды. Жер жүзінде жалғыз қазақ емес, өзге жұрт та бар ғой; оларға да тіршілік керек. Ендеше, артық жерінді алғанға өкпенеме. Сен де егін сал, қала бол. Сонда бәрімізге де жер жетеді. Мұны қазақ ұқпайды-ау.

Қазақ зәбірін тиді деп бізді айыптайды. Зәуеде қазақ әскер болып, қазақ әскері орыс елінің ішінде жатса, маңайына зәбірін тимес пе еді? Малын алмас, дүниесін таламас, қызын қатын, қатынын жетім қылмас пе еді? Кешегі Жетісу майданында мұжық қалаларын алғанда, қазақ әскері қандай қылды? Бейуаз мұжықты қылыштың жүзінен өткізбеді ме? Мүлкін талап, әйелін рәсуә қылмады ма? Баяғыда орыс-ты үш жүз жылдай тағар билеп тұрғанда, қазақ та соның ішінде, қандай қорлық көрсетпеді? Ордаға барған елшілерімізді тақтайға жаншып, үстінен билегіп өлтіріп еді. Қазақем, сенің де жайың белгілі. Қолдарына түссе, шамаларың келсе, сендер де бізді аямайсындар. Бірақ шамаларың келмейді.

Әйтседе біз қазақтан кек алғалы жүргеніміз жоқ. Қазақ жеріне келейік деп келгеніміз жоқ. Ресейде төңкеріс болып, патшаны түсірген соң, өзара, екі жарылып, ел билегенге таласқан соң, үкіметті қара жұмысшы мен қара солдатты жоқтаған большевиктер алып кеткен соң, біздер, орыстың шын ұлдары құл-құлға бағынбаймыз деп, соғысып, жеңіліп, қашып келіп отырмыз. Алдымыз қашып, Қытай жеріне өтіп кетті. Біз одан қашқан, бұдан қашқан, жетпіс шақты офицер, флоттар Алтайдың бір тыңырығына бекініп, қызылдардан жансауғалап жатырмыз. Олардың ойы: оқ-дәрімізді, азығымызды түтесіп, қыстың суығына қатырып, ашықтырып алмақ. Әйтпесе бір ауыздан жалғыздап келіп, бізді ала алмайды. Тауда жатып біз қарап өлейік пе? Қара таласқан соң маңайдағы қазаққа шабуылдап, азыққа мал, баспанаға киіз, төсеніш, ыдыс-сайман алып тіршілік қып жатырмыз.

Елсіз тауда ерігіп жатқан өңшең еркек іші пысқан соң

ермек, қызық керек қылмай тұра ма? Қашанғы өзді-өзіміз боқтасып, керісіп, төбелесе берейік. Біздің де қанымызда от бар; бізде де тілек, нәсіқұмарлық бар. Біз де жасыыз. Әйел күшуды біз де аңсаймыз. Әйелсіз күн көре алмайтын, махаббаттың қадірін білетін, сезімі жетілген біз өнерлі, білімді шаруаның ұлдарымыз. Әйел кімде бар? Қазақта. Қазақ та адам баласы. Қазақтың қара көздерінің сиқырлы күші Европа әйелінен кем емес. Әйтек тәрбиеленіп, қылымсуды, еркекке жағыуды үйренбегені болмаса. Қазақ надан болған соң орыстан жатырқайды, жиренеді, қазақ қызы орыс жігітін сүймейді. Бізге өз сүйгеніміз де жетеді, бізге әйел керек. Әйелдің сүйгенін тілейтін біздің өз еліміз бар ма? Қазақ надандығынан жатырқайды, оқыған ел жатырқамас еді, қазақтың оқыған азаматы орыс қызын сүймей, орыстан қатын алмай жүр ме?

Қысылғанда, сасқанда қарсылық қылған жерде болмаса, дегенмен қазақты өлтіргеніміз жоқ. Адамның тыпырлап өлгені бізге тауықтың өлгейімен бір есеп. Көңілімізге солай орнағаннан ба, өлімді көй-көріп, егіміз өліп кеткеннен бе, кім білсін. Шынында, өмір деген, өлім деген немене? Адам өлмек үшін туған. Бүгін өлдік не, ертең өлдік не? Өмір — қабақтың қаққаны. Ендеше, аз күн тіршілікте өмірден қандай қызық, қандай ләззат болсын, алып қалу керек. Өлген соң түк те жоқ.

Алдымызда — қылышын сүйрепкен қызыл шұнақ қыз. Айналамыздағы қала — қызыл жау. Келешегіміз — аяз, аштық, соғыс, ажал. Бірінен болмаса бірінен өлуіміз хақ. Бүгін болмаса ертең өлуге көзін жетіп отырса, еяден жұрттан, туған-туысқаннан күдерді үзсек, бізді жаң екен деп аяйтын адам баласы болмаса, біз қара таласпағанда, біз бой жасамағанда, біз кісі өлтіріп, қыз алып қашпағанда — кім бұларды қылмақ? Біз әзір тіріміз. Тіршілік деген — арпалысып күнелту деген сөз. Ендеше, біз тіршілік қып жүрміз. Бізді қазақ айыптаса, білмегеннен айыптайды.

МҰҚАШ

Мен таңқы мұрын, бадырақ, көз, шұнақ құлақтау, жарбақтау, кірпі шаш, қырыс мандай, қара сұр жігітпін. Жасым 35-ге. Әкем Тойбазар, өзім Мұқаш болғалы аузым

асқа, ауым атқа жарыған емес. Ес біле есікте жүрдім. Ө дегенде құны жоқ, былық, саран, жаман Төлеубай дегеннің қозысын бақтым. Ел жайлауда, көк шалғында қымызға қызып, гуілдеп, мас боп жатқанда, мен босағанда отырып, жырық сары тостағанмен саумал ішіп, дамбалым борша-борша, шекпенім өрім-өрім болып, жалбандап, үй іздеген қозыны ауылдан шығара алмай, дедектеп, кейіп, жыламысырап жүргенім. Балалар алтыбақан теуіп, ақсүйек ойнап, шұылдасып, асыр салып, қой күзетіп, өлең айтып, думан қып жатқанда «таңертең оялбайсың, жат» деген байдың зекуін естіген соң, қара інгеннің қолаңса сасыған жабуын оранып, үй жанында бүк түсіп жатқаным. Әсіресе шырт ұйқыда жатқанда: «Тұр, қозы ағыт!» деп байдың бүйірден теуіп оятқаны-ақ жанына батады-ау. Амал жоқ, бүрсендеі жүріп қозы ағытып, бір тостаған іркіт ішіп, көзінді уқалап жөнелесін. Күн қызғанша жүтіріп, қашқан қозымен арпалысып, айғайлап, тас жіберіп жүргенім.

Он беске келгенше Шаманбайдың қойын бақтым, о бір Құдайдың атқаны! Өліп бара жатырмын десең, қойға бір тайын мінгізбейді. Ат отынан қалады дейді, алып қалмайды, қой өтерде жылқышы келе қоймайды. Жатарда да байлап қойып десең қоңыр өгізшені сиыр мүйіздел, мұрнын жұлады, таңертең сиыр өрмей тұрып, ол сасықты қамалап ұстау тағы бір қырсық.

Бір түні балалардың ойнағанына бүйірім қызып, дөңбекшіп, ұйқым келмей, не де болса Құдайдың салғанын көрермін деп, тұра сала ойынға мен де бардым. «Қара құлақ» ойнағанда, мен ит, Балабек қасқыр болып, Рақымжанның Айша дейтін қызын езек жаққа апарып тастады. Мен шабаланып қуып барсам, қызды іздеген үлкен қара құлақ өзекте бұғып жатыр екен. Дүние-ай, мен де қара құлақ болар ма едім деп зығырланам, ертеңінде түсте қойды бұлақ басына жусатып, өгіздімді тұсап қойып, жарлауытқа арқамды сүйеп отырсам, көзім ілініп кетіпті. Бір мезетте бетімді күйдіріп жібергендей бірдеме басымнан орай шым ете түсті. Шошып кеттім. Жынды кісіше шыбын-шіркей боп, лағыл барам. Артыма қарасам, көк айғырын апырандатып, қамшысын білеп, Шаманбай қуып келеді екен. Қалай бұлтарсам да қоймады, қашағанға төселіп қалған арам қатқыр, қойсын

ба, аттың бауырына алып жүріп, ал борсылдат, ал сой. Бақсам, ұйықтап қалғаным болмаса, қой қасқырдан аман екен.

Өшімді қалай алам деп, азуымды басып жүр едім. Ақыметтің қойшысы да байына ызалы екен. Екеуіміз бірігіп, Шаманбайдан екі ісек, Ақыметтен бір марка, бір тұсақты сойып, бұлаққа тығып қойып, бір айдай азық қылдық. Суға салсаң егте дәм болмайды екен. Бірақ ұрлығымыз шығып қалды. Оны айтып жүрген өзіміздің қойшылар. Естай деген бір жарамсақ таз қойшы бар еді, байына жағынам деп сол игтті бүлдіргені. Шаманбай екі қой, екі киім ақымды шығарда бермей қалды.

Қалай Бальғұлдың жылқысын бақтым, солай көзім ашыла бастады. Қашағанды жалғыз ұстаймын. Асауды жалғыз үйретемін. Күзетке жалғыз барамын. Боранда жылқы бағамын. Аязбен, асаумен, қараңғы ұзақ түнмен, ұрымен, қасқырмен, қауіп-қатермен алыспай, адам адам болмайды екен. Желден жаралған желге мінеді, адамға жеңік бітеді екен: жылқы бақтым – кулік бақтым. Алыс – жақын, қатер – ойыншық болды. Жылқы бақтым – кісі болдым.

Енді мені әйел де менсінетін болды. Енді менің атым да, кімім де түзелді. Кедей жақтың келіншектеріне ет, май беріп, көңіл қостым. Кейде қасқыр жеді қылып, жабағы-тайлық соғым да беріп жүрдім. Жылқы бағып жүріп, қалың беріп, қатын алдым. Бұралқы жылқы қағыстырып, ең-таңбасын бұзып, пайда-пақыршылық қылудың тәсілін де білдім. Қатын алғанда ораза ашарым да болды.

Жылқы жұттан кейін, енді есікте жүргім келмеді, не де болса, алыс жерді де бір көрейін деп, пароходқа жұмыс қылуға жалдандым. Ертіс ағып, Өскемен, Зайсан, Семей сияқты қалаларды көрдім. Азын-аулақ орыстың тілін де үйрендім. Орыспен араласып, орыс тілін үйренген соң келудеме нан піскендей, өзіме өзім әлдеқандай көріндім. Өзім бір тұрған заңмын. Орыспен де, қазақпен де сөйлесе кетем. Елде жүрсем де, қалаға барсам да өлмейтін тәріздімін. Адам болған, ел билегендердің менен тұқ артық жері жоқ. Олар билген өтірік, өсек, ұрлық-қарлық, қулық-сұмдықты мен де білемін. Олар сөйлеген сөзді мен де сөйлей аламын. Қайта мен «какой черт, как же, неволи, неимешь права...»

дел орысшаны араластыра соғып жіберуге де әмірім келеді. Алыса кетсе, төбелесе кетсе бір кісіден таяқ жемеймін. Пароходта жүргенде ершікпен он пұтқа шейін көгеріп жүрдік. Араздаса кетсе – кісінің бір малын жетелеп кетуге жараймын. Енді менің ел адамдарынан қорғалайтын нем бар? Мен неден тайсалам? Жалғыз кемдігім: қағаз танымайтыным ғой. Мендейлер толып жатыр ғой. Өтген дүние! Қолым хат білсе, Күршім өзенін теріс ағызар ма едім, әлде қайтер ем...

Елге келген соң алқа мініп, партияның сөзіне араласып, жаңа бір қызметке ниет қып жүргенімде соғыс болды да, оның артынан төңкеріс килікті. Ақтар қашып, қызылдар келіп, қала-қалаға орнады. Балшабай деген бар, кедейдің пайдасын сөйлейді, балшабайға жазылған кісіні ауылшай қылады, болыс қояды, қолына мылтық береді, «панимашешь», мылтық береді, байдың малын, артық қатынын, жерін кедейге тартып әлереді деген лақаптар шыққан соң, жатсам ұйқым, тұрсам күлкім келмейді. Мен де балшабайға жазылып, мылтық алсам деп ойладым да жүрдім. Ойға алғанын істемеген жігіт жігіт пе? Біреу қазақ жақсы деді, біреу орыс жақсы деді: «Чорт тыбрьй деп шоқындым да кеттім» деп бір шоқыншық айтқан екен. Сол айтқандайын, не де болса тәуекел, мұны да бір байқайық, кім біледі, мен де бірдемеге жарап кетермін деп бардым да, жәшейкеге жазылып, бесатарды мойынға салып шыға келдім.

Елге келе ылау мініп, қой сойғызып, жүрегін шайып алуға кейде басынан асыра мылтық атып, қызметке кірісе бастадым. Қазынанан мүлкін, ақтардан қалған қару-жарақ іздеп, қырындаған кісілерімінің үйін тінтіп, қорқытып, көр-жер алып, пайда-пақыршылық істей бастадым. Ел мені «шоқынып кетті» деп кірпідей жиырылды. Әуелі өз ағайындарым да маған оскырып, үрейленіп қарайтын болды. Менен жұрт сескенейін деді. Мен келгенде қызыл көзді пәле келе жатқандай атын, дүниесін тыққыштап, өп-өтірік жалпақтауды шығарды. Елі құрғырдың аузын бассаң, арты сөйлеп тұрады ғой. Әсіресе осы бір мұғалімі бар болғырлар пәле болды. Мені елден пара алды, дүние тартып әкетті, пәлен-түтен қылды деп қаладағы оқыған азаматтарға дөптеп қойылты. Сайлау кезінде болыс болайын деп

Мұныңшыққаныалдарынаер-тоқымүйіп,мылтықтарды
мосылап қойған, қапар тігілген, кішілі-бүтінді, жыртығы
аралас жеті қостың бірден соңғысы екен. Төрт құбыладан
бірдей үстіне төніп тұрған ақар-шақар тауларға да, тауға
біткен үйірім-үйірім сабалақ жүнді орманға да, тау басын-
да қалықтап жүрген бүркітке де, тауға тырмыса жайылып
жатқан құмырсқадай жылқыға да, қостан аулағырақ өзек
құлай шыққан шоқ-шоқ бұтаға да Ақбілектің көзі тоқтап
тұра алмай, сырғанап келіп, жерошақ басындағы қазақтың
қара құманына, қара астауға, шырық шөмішіне тоқтады.
Орыстың қолына түскен әлдеқандай сорлының астауы,
шөміші екен? Сорлы шөміш! Мен де сенің сыңарың ғой
дегендей, мұңдасқандай, көзіне тағы жас алды.

Талдың тасасына түсейін деп шеткі қостың артынан
жаңа аса беріп еді, қос даласында мылтығына сүйеніп,
қақиып тұрған бір орыс жалт қарап:

— Стой!— деп ақырып қалды.

Дауыс жер астынан шыққандай, селк етіп, зәресі зән-
демге кетті, жығылып барып оңалды. Сөйткенше болма-
ды, артынан бір орыс жүгіріп келіп, құшақтай көтеріп,
қосқа ала жөнелді, Ақбілектің көзі шарасынан шықты.
Құшақтаған орыс аймапан қосқа алып кіргенде, тағы екі
орыс бастарын көтеріп, керіліп-созылып, көздерін уқалап,
Ақбілекке қарап, күле сөйлеп, шылымдарын орай бас-
тады. Алып келген манағы қолын артып жатқан жирен
орыс екен. Ақбілекті аш белінен жібермей қысып, бетіне
аузын ала ұмтылтып еді, Ақбілек теріс қарап, бұлқынып
сүйгізбеді. Өзге орыстар жирен орысты мазақтағандай
қарқ-қарқ күлісті. Олар күліп, жанылдап отырғанда, төрде
жатқан ұзын бойлы, ақ құба, қара мұрт орыс оянып қырынан
жаттып, Ақбілекке көз салды. Ол өзгелеріндей сөйлескен
де, күлген де жоқ, құба шыңға құлаш ұрған жез қанаг
бидайықтай, талмау көзін талықсыта, терең қиялға шомыл-
ды. Көп күліп жатқанда, біреу сазарып отырса, оның жаны
жұмбақ қой. Көп мұңайып отырғанда, біреу күліп отырса,
оның ажары да, көңілі де бұрмақ қой. Жұмбақ нәрсе адам-
ды құштар қылмақ қой. Қарқылдасқан, қайғысыз, қамсыз
көп орыс ортасындағы қара мұрттың елібі де Ақбілекке
жұмбақ боп көрінді. Әлде өзіне бастас қылғысы келді

тұрған кезімде менің үстіміңің жазылған қағаздарды жи-
нап, Мамырбайдың баласы кеңсеге тапсырыпты. Мені
бұзақы адам деп, сөйтіп болыстыққа сайламай қойғаны.
Әй, атаның аузын... Мамырбайдың ұлы! Әй, тірі болсам,
бір қылармын деп кете бардым. Мылтықтан айрылдым.

Елге келген соң ауыл-ауылдан мал, киіз, төсек-орын,
ыдыс-сайман алып жүрген ақтардың адамына жолығып,
іш пікірім ішімде, соларға кісі болдым. Олар маған жақсы.
қыз тауып бер деді. Ойыма Мамырбайдың Ақбілегі сап ете
түсті. Ағасының қылғанын алдына келтіретін маған да күн
туды. Өмірі байдан, күштіден қорлық-зорлық көріп келдім.
Әлі де солардан көріп отырмын. Енді оларды мен несіне
аййың? Арманыма жетсем, жеттім, жетпесем жаман адам
атағың кеткенім дағы...

* * *

Алыс-жұлыс, ауыр күйік, аттың соққысымен Ақбілектің
сілесі қатып, аттан түсіргенде, өлген адамша сылқ ете
түскен.

Ақбілек есі кіріп, көзін ашса, алты сырықтың ба-
сын бүріп киіз жапқан кішкене қоста өңшең серейген,
бырқыраған, жат киімді, жат түрлі орыстардың ішінде
жатыр. Оң қолын Ақбілектің үстіне артып, қақ қасында
бетінен түті шыққан, шашы дудыраған, істік мұрын жирен
орыс жатыр. Оның бейнеусіз аңқан, жарық ерінді, дүрдек
аузынан шыққан демі Ақбілектің бетіне тамуқ лебіндей
тиіп, денесін тітіркендіреді. Өңі-түсі екенін біле алмай,
көзі алас ұрып, қостың ішін сияй сүзіп шықты да, түңдегі
оқиға есіне түскенде, қайнап шыққан бұлақтың көзінде
жасы мөлтілдеп, жылап ағып қоя берді. Саңқал кизден
сығалап аңқан шуақ Ақбілектің бетіне түсіп, жайрандаса
да, телегей аққан жасын құрғатуға септігі болған жоқ; жа-
нын жанышқан қараңғылық жарық дүниені аңсатты, әйтсе
де жарық, сәуледен көзін біржола жұмбады, құтылмасына
кезі жеткен соң, тым болмаса мынау саусылдаған сары
қолдың ішнен сытылып, даланы бір көргісі келді. Ақбілек
үстінде жатқан ашалы, ауыр қолды ақырын сырғытып
қойды да, сыбдырсыз басын көгеріп, жер қорқақ болған бо-
тадай, аяғын андап басып, сығалап қарап, жапсарды ашып,
тысқа шықты.

ме, немесе одан бір жылы ғез күтті ме, болмаса әйелге біткен жеңікқойлық мұны да жемді ме, әйтеуір қапаста қапаланып, жалынарға жан таба алмай отырған Ақбілектің көзі еріксіз қара мұртқа түсті.

Қара мұрт Ақбілектің жан жарасын әлде көзінен оқып білді ме, әлде басқа бір сезім кернеді ме, кім білсін. Жирен орыс сүйем деп тағы кезенді, Ақбілек сырт беріп тыжырынды, ашуланған адамша анаған ажырая қарап, бірдеме деп шорт кесті. Жирен орыс та қыңбады, ежірейіп, басын сілкіп, бірдеме деп тастады. Бірақ енді қайта сүюге қызға ұмтылмады. Өзгелері үндемей шылымдарын тартып болып, тысқа шығып кеткенде, қара мұрт Ақбілекке жылы қарап, бір күрсінді де, жирен орысқа әлгідей емес, жайраңдап сөйлей бастады. Алғашқы кезде нәресте шақырғандай, алақанын қармай, мойнын бұлғай, көзін тұнжыраға, ернін шошайта сөйлеп, жирен орыс басын шайқап болмаған соң иығын қысып, көзін тіктейте, ернін кезерте, ызбарлана сөйледі. Арс-арс еткен иттерше, бірін-бірі қауып алғандай болды. Келте-келте жауаптасып, жұдырықтарын білесіп, қара мұрт өңі сурланып шығып кетті. Ол кеткен соң жирен орыс та құшырланып, күңкілдеп, боқтаған іспетті болды да тысқа шықты.

Өзге қостар да тұрса керек: далада шүлдірлеген сөздер молайып шынылдай бастады. Кейбір орыстар Ақбілек отырған қосқа келіп: «Ө, кізімке...» деп, мойындарын қи-сайта, шағыр, шегір көздерімен тесіп жібергендей, Ақбілекке үңіле қарасып, ыржиысып, бірдеме десіп кетіп қалды. Ақбілек олардың бетіне тура қарай алмады, кіріп келгенде ғана немесе тұрткенде ғана көзінің құйрығы түсті.

Аздан соң, шелекке қайнатқан суды орталарына қойып, темір тостағандалды батырып, кешкен нандарымен қытырлаып шай ішісті, шай ішіп отырып, мылжындап көп сөйлесті. «Алдына ас қойсаң, орыс ит мылжындайды да отырады» деген әкелерінің сөзі Ақбілектің есіне түсті. Жирен орыс манағыдай емес, Ақбілекке өліп-өшкенін қойып, бетінен түгі шығып, әкесі өлгендей, бас терісі аузына түсіп кетіпті. Қасындағы біреуі Ақбілекке қаңылтыр тостағанмен шай ұсынып еді – алмады. Өлгі айтысқан, жанжалдасқан қара мұрт орыс қайтып көрінбеді.

Шайларын ішіп, шылымдарын тартысып болған соң, өзгелері тысқа шықты. Жирен орыс беліндегі алтыатарын алып, құлағын қайырып, бірдемесін басып, бұрап, шыртылдапты, айналдыра бастағанда, Ақбілек өзімді атып тастар ма екен деп жүрегі секенейін деді. Жан шірін көзге тағы бір елестен өтті. Бірақ атқан жоқ, мылтығын қайтадан қабына салып қойды. Сөйткенше болмады, киімдері сымдай, белдерін қылмита буынған, қылыштарын асынған екі орыс сып етіп кіріп келді, қақып тұра қалып, жирен орысқа келте-келте бірдеме айтты. Жирен орыс бір-ақ ауыз жауап қайырды да, үн-түн жоқ киіне бастады. Киінді де Ақбілекті қолынан тартып тұрғызып, қостан алып шықты. Ақбілек енді бірдеме қылады екен деп жүрегі дүрсілдеп барады. Шықса көп орыс қос манында тол-топ сөйлесіп тұр. Қызды алып бұлар шыққанын көріп, өзгелер де қозғалып, лек-лек болып, тал жаққа қарай аядады.

«Енді ажалым жетті ғой, — деп Ақбілекте зәре жоқ. — Бәрі жиылып атып, қалай өлгенімді тамаша қылғалы жүр ме? Әлде бұлардың басқа заңы бар ма? Басқа бірдеме істегілі жүр ме? Ыпырым-ай, мынаның бәрі жабылып... нетсе, не жаным қалады?..»

Көп орыс талға таянған соң қатар тұра қалды. Үш орыс шығып, анадай жазанқайға барып тұрысқан кезде, жирен орыс Ақбілекті бауырына қысып, аузынан құшырлана үш сүйіп қасына екі орысты ертіп, анау үш орысқа таман барды. Алтау болды. Алтаудың бірі толқа қарап, бірдеңе айтты. Толған қысқа ғана жауап естілді. Өлгі өзінің жирен орысы мен манағы қара мұрт біріне-бірі таянып бірдеңе десті де, аяқтарын нығарлай басып, екеуі екі жаққа қарай жөнелді; сүзisetін қошқарларша екеуі біріне-бірі қарама-қарсы тұра қалды. Сол кезде қалған төрт орыс кейін шегініп, біреуі қолын көтеріп: «раз, два, три!» деп қалуы-ақ мұң екен, алтыатарларын қолына ұстасып тұрған екі қошқар басып-басып жіберді. Түгін бұрқ етті. Орыстар тұра ұмтылды. Ақбілек енді не болар екен деп, ар жағында тұрғанда, мына жағынан қара мұрт орыс жүгіріп келіп құшақтай алды.

Өлген жирен орысты көп солдат алып кетті. Ақбілекті белшен құшақтап, сүйемелеп, қара мұрт қосқа әкелді. Өзіне таласып, екі орыс бірін-бірі өлтіргенін Ақбілек сонда біл-

ді. Бірақ төбелесіп өлтірісіңдей, алыстан атып өлтіріскеніне түсіне алмады.

Қара мұрт шығып кетіп еді, бір уақытта қалпағын шекесіне салған сенсең бас, теке көз, бұжыр сарыны алып келді.

Теке көз келе Ақбілекке:

— Аман, қарындасым?— деп қолын ұсынды.

Қазақша сөйлегені құлағына жылы тиіп, қолын ұсына түсті де, қайта тартып алды, жел қоятындай, сүзе қарады. Теке көз қазақша білегін тілмәш екен. Ақбілекпен сөйлесуге шақырып әкепті.

— Мына төре сені жақсы көрген. Бұл өзі үлкен төре. Қорықпайтын кісі. Сені көргенде (жүрегін түртіп), мына жері шыдамаған. Анау жігіттен сені маған бер деп сұраған. Ол бермеген. Ол кішкене төре ғой. Екеуі дауласқан, шатақ шыққан. Содан дуэльге шығып, атысқан. Өзің көрдің ғой. Бұл сен үшін өлем деген, сонда да шыдаған. Сен бұрын орысты жақсы көрмеген, даладағы қазақтыкі қызың. Сен қорықта. Саған ешкім тимейді. Мына төре сені ешкімге бермейді. Бұл сені қатын қылады. Өзге төрелер сені бәрміз қатын қыламыз деп еді, бұл кісі оған болмады: ол жарамайды, онда бәрміз хайуан боламыз деді. Бұл көп білетін ақылды жігіт. Бұл да өзіңдей адамның баласы. Құдай біреу, жан біреу. Сен бұдан қорықта, жақсы көр. Бұл кісі сені жақсы көреді. Сені күтеді. Саған тамақ, киім әпереді; саған жұмыс қылдырмайды. Қазақтыкі қатын немене? Малай ғой. Байы ұрады, соғады, жұмыс қылдырады, бәрі кір болып, жаман болып жүреді. Біздікі орыс заңоны жақсы қағынды ұрмайды, (қолтықтағанды көрсетіп) былай ұстап жүреді, театрға апарды. Гуляйт қылады,— деп Ақбілекті үйір қылап деп, теке көз көп сөйледі. Анда-санда қара мұрт оған сөз үйретіп тұрды. Ақбілек көнегөз жасыл бикасап шапанын кезіне түсіре бүркеніп, беті бәкіше бүктетіліп, бас-аяғы кірпіше жиырылып, құнысып, жасы мөлдіреген, қара көзін жыпылықтатып, қара мұртқа анда-санда көз құйрығын бір жіберіп, таңдана үрейлене тындалды.

Орыс сөйлеп тұр. Оның көп сөзі миына қонбайды. Үлкен төре деп мақтайды. «Төре» болса қайтсін? Мұның іздегені орыстың төресі ме еді? Киім, тамақ әпереді дейді. Соларға

зар болып, осылардан сұрауға келіп отырғаны-ау! Шаруаны қатын істемейді дейді. Енді кім істемекші? Бекболатқа тисе, Ақбілек малай болар ма еді? Өзі де істер еді, малшы қатын да алар еді, байы ұрыспаса, ұрмаса, қатын қайда кетпейді? Қатын не істемекші? Мұның бір де бірі құлағына бармады. Жалғыз-ақ Ақбілек үшін қара мұрттың жанын қиғаны рас. Ендеше, жақсы көргені рас. Ендеше, жақсы көргендей, Ақбілек сұлу екен. Қазақ тұрсын орыстың боздақ жігіті де қызығады екен; жанын қиыды екен. Әйелге бұдан артық күн бола ма? Оның үстіне Ақбілек енді көп орыстың талқысына түспейді, асыл қазынасын бір-ақ кісіге қияды. Қандай кісіге? Өзі үшін жанын қиған ер жігітке... Бірақ, ойбай-ау! Ер жігіт деп отырғаны аузы түкті кәпір ғой! Өлгі дәретсіз, сүнделсіз, түрегел сиетін, шошқа етін жейтін, арақ шетін, темекі сасыған, елді қыран жапқандай қылып, қамшы-қылыш, мылтық ойнататын, мейірімсіз, шадыр мінез орыс осы емес пе? Шынымен, осы орысты иіскені ме? Шынымен, ақ төсіне арам денені ойнақтатып, ашылмаған қауынын арам пышаққа жарғызғаны ма?

Соны ойлаған кезде ақ торғын маңдайынан екі тік сызық көріне қалады. Апасы есіне түседі де, көзнен екі моншақ домалап кетеді... Жан апасы бұл үшін өліп кетті-ау! Тым болмаса бір ауыз тіл қауға да мұршасын келтірмеді-ау! Жан апасынан мәңгілік айрылып, басы қаралы, жүзі жаралы болып отырып, не бетімен бай іздегені? Анасын өлтіріп кеткен, өзін тартып әкелген, ауылын шапқан, талаған орыстың тұқымына не ғып өз еркімен көнгені? Ел қайда? Бұл қайда? Әкесі, ауылы не күйде? Ақбілек туралы олар не ойлап жатыр десейші?.. «Сорлы қызымды өлтіріп тастады ма, әлде не қылды?»— деп әкесі не ғып жаны шыдап отыр екен?.. Күйеу келмек еді, түндегі қуған, оққа ұшқан әлде сол емес пе екен? Тірі қалып, Құдай жазып, көретін күн болса, күйеуіне не бетімен жолықпақ?.. Ойпыр-май! Мұндай да сорлы, мұндай да масқара болған қазаққа әйел бар деймісің? Бұл қорлықты кім көрді дейсің? Осының бәріне шыдап, неғып өлмей, тірі отыр?.. Түндегі оқ апасына тигенше, бұған тимегенін қарасайшы...

Алды-арты тұйық, қараңғылық, не болары белгісіз... Сонда да Ақбілек тірі, Ақбілек сұлу... Ол елден асты: қазақ

тірі қойғаны ма?... Қой, мен жынданған екенмін. Мені сай-тан азғырған екен... Бірақ енді істі түзетуге бола ма? Болмайды: шынымды айтсам да, басымнан асыл кетті. Елдің менен жауыз дұшпаны, арам сүт емген, арамза ұлы болуы мүмкін емес...

Енді бұл беттен қайтуға өпкел жоқ... Дауа жоқ... Осы кеткені кеткен... Шынында байларға не обал бар? Олар елді жемей жүр ме? Бай неліктен бай болады? Малайдың арқасы, елдің арқасы ғой олардың құтыратыны. Төрт түлік малын малшы бақпасыншы, шебін малай шаппасыншы, отын жақпасыншы, құдығын аршымасыншы – көрейін байдың бай болғанын. Асқанға тосқан деп, Совет үкіметі байлардың пейліне бола келген бір тосу ғой. Кім біледі, мені де байларға Құдай жұмсап тұрған шығар... Мен болмасам да осынау өз егін өзі жегелі жатқан ақтың білеуігтері елді тыныш қояр ма еді? Мен болмасам да ағайынға өкпелеген бір қазақ кек алам деп, орысқа шаппас па еді? Сөз жоқ, ондай біреу табыла кетер еді. Әрине, мұндай жұмыс екінші бірі, егіздің сыңары, жалпылама адамның қолына келмес. Бірақ мендей біреу табылуы хақ... Талай әскер шауып кетті. Талай қазақтар елге «ұлық» боп келіп, алып та, жеп те жүр. Соларға ел не қыла алды? Түк қылған жоқ... Өзім коменес. Қолымда – мылтық. Он кісіге алдырмаймын. Мылтық ағу әдісін орыстардан үйреніп, мерген боп алдым. Күндіз сақ жүремін. Түнде жұмысымды бітремін... Мен несіне қорқамын? Қорқарым бар, бұл іске әуелде кірмеуім керек еді. Кісілік іздеу, ячейкеге бару, мылтық алу керек емес еді. Жоқ, өлім біреу, не де болса, Құдайға тапсырдым. Енді менің елге кішірегім – өлім; жігіттіме кемшілік... Мені жұрт өткір, қайсар, ер жігіт деп ойлап жүр. Сол аттан айрылмауым керек...

Осындай ойлармен Мұқаш ауылына таянды. Аулы – үлкен таудың күнгей бетіндегі, ойпандағы төрт-бес тас қора. Ол қоралар өзімен немере, шеберелес ағайындарыңкі, осы ауылдың бас көтерісі – Мұқаш; ақсақалы – Тезекбай молда.

Молда деген аты болмаса, Тезекбай кісі атын да жаза алмайды. Барлық оқуы «қырық қадістен» есінде қалған «қаланнаби ғалайссалам – айтты пайғамбар ғалайссалам».

тұрсын, атағын орыс естіп, іділеп келіп, алып қашты... Орыс біткен бұған бола қырқысты. Кім біледі, тірі болса, үмітсіз сайтан... Өз еркімен келіп отырған жоқ... Қара күшке, тағдырға не шара? Жамандығынан мұндай болған жоқ. Ақбілекті кім жағыра алады? Малына, жанына ие болып отырған қай қазақ бар? Азар болса, жазықсыз құрбан болып жатқан көп қорғансыздың, көп сорлының бірі шығар...

Ойдан ой қуып, басы даң боп, шапанының етегінде күте қалған қара мұрттың ыстық қолы қолына келіп тиді. Ақбілек қабағын ауыр бір қағып, «менде не ерік бар?...» дегендей, терең қасіретпен оның бетіне қарады. Қара мұрт тілмәшіне иек қағып, шығарып жіберді де, Ақбілектің қолын ештеп өзіне таман тартып, ерніне апарды. Ақбілек қасарысқан жоқ...

* * *

Түндегі айқай-сүрен, аласапыранда Мұқаштың қолында жетектеулі – екі ат, ойында – аман құтылу, көзге түспеу ғана бар еді. Ағтарды, нәрсені, қызды аман-есен орыстарға әкеліп тапсырып, «Мұқашке, молдодеп!» дегізіп, алакеуімде ауылына қайтып келе жатқанда, ойына әлденелер келді.

Мамырбайдың баласына егесіп, қарындасын орысқа шығарып беріп, ол-оңай кек ала қоймақ еді. Қызды алам деп жүргенде, бұл иттер шешесін атып өлтіріпті. Мұның арты үлкен дүрбелеңге шаппасын кім біледі? Қуғыншылардан да кісі өлген болу керек. Бұл шіркіндер жүрген жерін қызыл жосын қылмай кетпейді. Кім біледі, түндегі оққа ұшқан әлде өз ағайындарының, өз тілеулестерінің бірі ме? Елді осынша қырғынға ұшыратқан Мұқаш негізге қан ішер? Япыр-ау, мен қазақпын ба? Қазақ болсам, өз қаныма неден мұнша өшіктім? Өзгем өзге ғой, «ағатайлап» жалынып, қолын созып келе жатқан Ақбілектің білегін көкке созғызып, жүйкесін құртып, орыстарға ұстап бердім-ау! Ағасы болмаса, бұл қызда не жазық бар еді?... Тегі, мен өлерімді білмейтін ақымақ шығармын. Әйтпесе, елді осынша шабыншылыққа ұшыратып, осынша қан қақсағып, зарлағып, қарғыс алып, жекеұрың болғанда, қайда сыям, қалай тіршілік етем деп ойладым екен. Осынның бәрін ісітетіп жүрген мен екенімді білсе, білмей тұра ма, ал мені

Бар білген құлшылығы — өлікке, шөлшекке, өлі тиген малға «жасын» оқу, ғарауың оқығанда, «алқамға» қосып «еттеқазелиге» деген бірденені міңгірлету. Бар білетін дұ-асы — «аятл-күрсі». Құрбанның малына немесе айға бата қылса да осыны оқиды, көзіне ақ түскен әйелдерге де осы-ны айтып үшкіреді. Өз ағайындары болмаса, Тезекбайды сырт қазақ молда деп те санамайды. Жегжат жердің өлігі болмаса, жамағайынның жаназасынан, «жақсыларды жана-ған» қожа-молдалардан асып, Тезекбайға несібе тип көрген емес. Тезекбай ел қыдырып, зекет, садақа да жинамаған; ет, қымыз іздеп, түгін аңдымаған кісі. Ондай сұқым, сімтік шалдарды қайта ішпен жарапай: «Не бар екен? Жатсай-шы!» деп отыратын. Тезекбай тысқа шықса — ақ таяғын беліне қыстырып, сивырын, бұзауын көздеп, үйге келсе, кемірдің кім жамағанын, көже қылғанын жарапай: «Ісің бәрі балшы, ісінің бәрі балшы» деп дыбырлаудан басқа, ауыл-үйге зияны жоқ адам. Онысы да қартайғанда ерлі-байлы адамның бірінен-бірі жиреніп тартағын едеттен ғой, айтпесе кемірінен асып, өнер-табатын Тезекбайда не қауқар бар дейсіз...

Әйтсе де осы молданы өз ауылы сыйлайтын. Қыстауға қонса, бата оқу болса, мал елсе, құрбандық берсе, бас пен жамбас молданың алдына тартылатын, сүттің уызын, қы-мыздың тұңығын молдаға таттыратын, молда жоқ болса, намазы қаза болғандай, келіндер де «молданы шақыр» деп отыратын.

Мұқаш қандай елден шыққан, Құдайдан безген, сөдыр-лы болса да молданы сыйлайтын, молдаға сөйлеспей өзінен өзі именіп, сырттан жүретін. Жолығып қалса сәлем бер-етін, бірақ байымдап тұра алмайтын. Мұқаштың онысын сезіп, молда да сөз қатпай, доң айбатпен жүретін. Сөйлесіп, тілін шығарып, бетінен алғызғаннан да анадайдан ығысып жүргенді тәуір көретін үлкен кісілердің бір әдеті ғой. Ауылға таяна бергенде Мұқаштың бір қысылғаны: «Осы молданың көзіне түсіп қалам ба?» еді.

Төмпейден шыға берістегі, күн шығыс жақтағы қора Мұқаштікі еді. Төмпейден оралып шыға бергенде жапы-райған тас қоралардың күнгей бетгері таңның қызғыл сәулесіне шомылып, күлімсіреп тұр екен. Молданың қорасы

ергенегі шалжиып, аузы ашылып жатыр екен. Босағада жатқан қызыл ит тастақтағы аттың тықырын естіп, Үре бас-тады. Мұқаш қатырақ аяндап, қораның далдасына түсуге асықса да, шекпенін жамылып, аяғының басына кебіс іліп, дәретке шыққан молданың бір көзін жұмып, сығырая қарауынан құтыла алмады. Молда ойындағысын біліп қоя-тындай, Мұқаш тура қарай алмай, қызарып, қырындап кетті. Тезірек төбіншіп, қорасының тасасына түскенде, қора-дағы ақ күшігі де шөулдеп қоя берді. Күшісін жамылып, қара домалақ келіншегі — Алғынай тыршылдап келіп есік ашты. Жаратпаған кісіше, бетінің бір жағын тыржытып: «Сенбісің?» деді де, тысқа жөнелді.

Мұқаш ақырын «мен» деді де, атын қораға кіргізіп, қадаға байлап, үйіне кірді. Бір көзі соқыр, жалғыз әйнекті, тапалтақ, кішкене үйінің дымыққан, күлімсілеу, терсымақ иісі мұрнына жыл-жылы тиді. Жаман текемет үстіндегі қы-зыл шығ көрпеден монтпаған қолдары шығып, домаланып, томпаған, үш жасар Медеудің көкішіл танауы делдініп, аузы ашылып, ерні қожалақтанып, шот маңдайы тоқы-райып, жылтырап жағқаны да жарастықты көрінді. Баласын иіс-кейін деп оқтанды да, ойына бірдеме түсіп кеткендей тоқтай қалды. Күнеға баптаған, періштедей сәбиге жаман қолын, арам демін, арам ернін тигізуге батылы бармады. Молдадан да, ұйықтап жағқан нәрестеден, нәресте емес, өзінен ұялғаны күштірек тәрзіленді. Андаусызда аяқ ас-тынан әлдебір ит арс еткендей-ақ, Мұқаштың тұла бойы шымыр ете түсті. Итті тұмсыққа бір теуіп, бетін қайыруға асығып, белін шешіп, келіншегінің басындағы қызыл жас-тықты жұлып алып, әйнек түбіндегі бұрышқа тастай берді де, қолын ішіне алып, бүркенің, жантая кетті.

Сабан төсеулі балшық сәкінің ернеуінде жаулығын шал-қайты қойып, Алғынай көйлекшең дәрет алып отырып, мұрнын қақты-қатты сіңбіре берді. Қызыл алақандары қош-қар мүйіздел кестеленген, әлдеқашанғы жыртылған ақ ора-малына беті-қолын сүртін жағып:

— Бүк түсіп жаға қалғаны несі! Атынды қайтуші едің?— деп тоңқ етті.

Мұқаш басын көтерместен:

— Түске таман жібере сал!— деді.

«Оныдды біздің әлгіге неге айтпайсың?» деп қоятын болды, Алтынайдың аузына енді «әлгі» көбірек түседі, өйткені оның қолынан келмейтін іс бар деп білмейді.

Байын сондай көріп жүрген Алтынайдың бүгінгі мінезін тіпті дәмі жоқ қой. Бәсе деймін-ау! Жоқ, Алтынайдың өзінше дәмі әбден бар. Алтынайға Құдайдың берген бір мінезі – анда-санда кілтін етіп, кегжиіп қалаатын. Ар жағында пәлендей зилді екпіні болмаса да, күйеуіне іші риза болса да бер жағы, сырты өп-өтірік қыртындаған наразы кісісіп, сыр бермейтін. Сонысы ма, немесе өзі Алтынайлығын, жан екендігін, Медеудің апасы екендігін көрсеткісі келді ме, әйтпесе «әлгі» тысқа шығып келгенде, қанжығасының құр қайтқанына көңілі толмады ма, әйел шіркіннің қай бұлтақ-сылтағы екенін кім біледі, қалайда күйеуіне бір торс еге түсуді өзінше дұрыс көрді.

Дәрет алғаны болмаса, Алтынай намаз оқыған жоқ. Байына еліктеді дейсіздер ме? Жоға... оқымайтын бір реті келген де. Намаз оқығанда да, Алтынайлардың аузын жыбырлатып, жығылып, тұрып жатқанда, не айтып, не қоятынын бір Құдай білмесе, пенденің көзі неге жетсін. Алтынай төсегінің аяқ жағына отырып, мәсісін киіп жағып, күндегі әдетінше жұлығындағы тесікке сұқ қолын тағы бір батырды. Осы түскірден қашан құтылар екен? Ұлықтың қатыны басы мен бақайы жылтылдап жүргенінің несі жақсы дейсің? Бірақ «әлгі» тірі болса, бүгінделер деген ой келді де, тезірек орнынан тұрды. Өйткені сиырын саууға асықты.

Тарғыл шолақ сиырдың бұзауы еміп жатқанға жүгіріп барып, басын жұлып алып қараса, арам қағқыр, қақтап тұрып еміп қойыпты. Бүйірге бір нұқылп, ашаға таман жетектеп еді, бас жібі шолтаң ете түсті. Басын шайқап, тандайын бір қақты да, жалғап байлап, қасқа сиыр мен екіректі саууға кірісті. Алтынайдың жарылған күс қолдары жып-жып етеді. Емшеккі суыра тарқанда, сиырдың кетешегін солқылтағады. Сауған сайын сүт молайып, шелегі кур-кур етіп ән салады, шелектің әнін тыңдап отырып Алтынай қызыл бұзауына мықты бас жіп қайдан табылар екен деген ойға бағады. Қойы жоқ үйге жіп-шү деген нардың пұды емес пе? Одан-бұдан шымқытып сұрап алған жүн қай бір

Алтынай байына оқты, көзімен бір қарап:

– Тұрып, ыстық суыңды ішуші ме ең? – деді.

Мұқаш:

– Жоқ, – деп басын қымтай түсті. Сонымен сөз бітті.

Түн баласында Мұқаштың жойылып кетіп жүргені бір бүгін емес, үйреншікті әдет тәрізденіп, Алтынайдың өршеленбейтін сол еді. Кішкене баласымен екеуден-екеу бір қорада жалғыз жағу алғашқы кезде қорқынышты көрінсе де, жүре-жүре оған да еті үйреніп кеткен. Кімге жалынсын, кімге сенсін?

Алтынай малын сауады, өгізді көздейді, байлайды; отынын тереді, отын жағады, суын әкеледі, күлін шығарады, тамағын істейді, киімін өзі тігеді; үйін жияды, сыпырады, қорасын тазалайды. Мұның бәрі оған Құдайдың бұйырған жұмысы тәрізді. «Жұмысым ауыр болды-ау, жаныма багты-ау» – деп ол қабағын шытпайды. Көзін тырнап ашқаннан ұйқыға барғанша күйбенеде, не қолында, не аяғында бір дамыл бола ма екен... Жо-жо-жоқ. Жұмыстан қалт етіп қолы босаса, есік алдына шықса, ауыл үйді қылдырса, болмаса абысын-ажындарымен әңгімелесе, қолынан ұршығы түспейді. Алтынайға тамағы тоқ, көйлегі бүтін болса болғаны, онан өзгені іздемейді. Үй міндеті – әйелде, түз міндеті – байында. Бұл – Құдайдың бұйрығы.

Бұрынғыдай емес, Алтынай тұрмысына енді риза. Риза болмай не ғыпты? Байы атқа мініп, кісі болды. Кісі болғалы, үйі үй болып келеді. Өмірі бітпеген қара ала сырмақ та, ақ киіз де тер алдында пайда болды. Бұрынғыдай емес, Алтынай жымың қағып, көк ала әбдіренің аузын да көбірек аша беретін күйге ұшырады. Алтынайда ақ бәтес көйлек, жақсылы жеңсіз де пайда бола бастады. Алтынай абысындарына мақтанып та қояды. Өйткені ол енді «ұлықтың» қатыны ғой.

Бұрын бұйығы, жаман Алтынайдың енді тілі де шығуға айналды, Қатындар: «Күйеуің қайда келген?» десе, «Қызметпен болыс ауылына кетті» немесе «Ауылнай шақыртқан екен» деп, тұрмысының көтеріңкіреп, ернің бір жымырып қоятынды шығарды. Әлдебіреу кісидегі ала алмай жүрген ақысын, не қорлық көріп жүрген, ұзатқан қызын сөз қылса, Алтынай көлдененнен қыстырылып:

жарытады? Кіші ауылдағы Жамалдың апасынан сұрамаса, бұл ауылда атымен жоқ қой! Жап-жаңа, агтай бір бас жіпті жаңа тақханы сол еді, сыртқы ауылдың балалары ала қойыл, көзін ағартып кеткені... Қолына құлғана шыққыр? Қайсысы ғана ала қойды екен?

Бір қолын шошайтып, шу-шүлеп, сиырларын қорадан аулағырақ айдап салған соң, Алтынай үйге келіп, шелектегі екі сиырдың сүгін қара табак пен ескі сары тегешке бөліп құйды. Жұқалап жайлақ ыдысқа қойса, қаймақ көп тұратынын Алтынай әлдеқашан білген ғой. Не дегенмен Алтынайдың қолы берекелі қатын. Жылына тістей қатып, тырғақтап жүріп, үш сиырдан 3-4 қарын май алады. Өліп баражатсын, аузына бір салмайды. Қаймақ былғап отырғанда Медеужанның алақанына да бояу сатқан бақалшыға ұқсап шымышып қана салады. Онда да зорын тапса. Аққа қалай ауыз тиді, солай ірімшік, құрт қайнатам деп арпалысады. Оның есесіне қыстығүні сориаға, көжеге сарқасқа қылып құрт езіп, тойыл алса, қора-йшіне қамзолмен кейлекпен шыққанда бойы қыз-қыз қайнап жүреді. Майының артығын сатып, кйім-кешек, ұн-шайға жұмсайды. Ауылдағы кексе қатындар шаруаға қырбай келіндеріне ұрысқанда: «Жидіген, пірік күн! Ана Алтынайдың көрмеймісің, бит терісін биялай қып отырғанын!.. Қазақтың қатыны сондай келді», — деп ұрсатын.

Мұқаштың да көбінесе түзде жүріп, шалықтап, оған бұған ұрына беретіні Алтынайдың арқасы ғой. Қатыны Үйін ташкылтпай, бар-жоғын білдірмей отырғандыкі де. Бірақ Мұқаш оның қадірін біледі деймісің? Алтынай ырысы бар келіннің маңдайына бітетін қатын ғой. Дүниеде байының тауып әкелгенін ұқсаға алмай, ас-суында бір береке болмай, байын борышқа ұрындырып, бірін-біріне қоспай, қатының салдыбалақтанып, ызындап отырар ма, кәпір! Одан қырсық не бар дейсің?

Сүтін жайлап, ілегенін тегіп, күлін шығарып, ылды-аяғын жуып болған соң, Алтынай пештің түбіндегі шекпен жапқан қара аяққа ұн салып алып, жүресінен отырып, тоқыраңдап бауырсақ иледі. Қолдары машинаша жыпылдап, дереу есіп кесті де, шомалаға барып от жақты. Молданың үйінің үлкен бақырын әкеп, алқымына кесеу

тіреп, қоңырсытып, бауырсақ пісіріп отырғанда галғандап, қалталақтап, көзін ашып-жұмып, манарлап, жалаң бұт Медеужаны да келді.

— Тұрдың ба, сәулем? — деп, Алтынай оң қолымен қолтығына қысып, маңдайынан сүйді. Медеужан бақыраштағы қызара бөртіп келе жатқан, ортасы тесік жалпақ бауырсағына қарап:

— Апа, жалпағым! — деп ұрты салбырап, маңқиып, аузын ашты.

— Ие, күнім, сенің жалпағың, — деп апасы ши өткізіп, жалпағын қолына ұстапты.

Томпаған, маубас Медеу отқа борбайын қақтай, шөметей салбырап, жүресінен отырып, шидің екі басынан ұстап, аузын ыржитып, бетін тыржитып, ыстық бауырсақтың шетінен тістей бастады.

От маздап жанып, май шыжылдап, бауырсақ быжылдап жатыр. Медеужаны жанында Ендігі Алтынайдың ойы: шайын қайнатып, күйеуін оятып, Медеужанын ортаға ала, ағасының тізесіне шынтақтатып, үшеуден үшеуі ыңсыз-шыңсыз отырып оразасын ашу. Шайын баптап қайнатып, әбден ұйқысы қанды-ау дегенде «әлгіні» оятып, Алтынай бұл арманына да жетті.

Медеужанға ұқсаған бел-аузы қожалақ таукеншік самаурынының сол жағында қызыл жиек шыны аяқты төрт саусағының басымен шошайтып ұстап, Алтынай терішіп, ашы шайын ұрттап отыр. Күйеуі де бауырсақты жүдемедете аттандырып, аузына тас салғандай, аяғын босатып отыр. Ағасының тізесіне сүйеніп, бауырсаққа ұртын бұлтитып, малжандап, көзін ашып-жұмып, Медеужан да қалысатын емес. Байғұстар шайларын ішіп, жайлансын. Сұғым шалдарша, сұғанақ балаларша көзімізді сатып, қылқиып отырмайықшы, өз үйімізде де шай бар ғой. Қазақтың сондай телмірген әдеті құрысын! Түндегі уақиғадан кейін ел не жайлы болды екен? Мамырбай отағасы не күйде отыр екен? Одан да соларды барып көрейік, оқушылар, бері жүріңіздер!

Әлден уақытта жатып-жатып есін жинаған еркектер елтеп басын көтеріп, бірте-бірте қыбырлап, індерінен шығып, өзгелерін дыбыстап шақырып, қатын-қалашышқынып, шуласып, балалар енесіне табысқан қозыдай

жамырасып, әкелерін, ерлерін, ағаларын іздеуге кірісті. Самбырлап, дүрлігіп, ентелеп, жүгірісіп: «балта, балта» деп, бірін-бірі шоштып, Мамырбайдың етгігін бұзып: «Не болды? Не бол қалды? Ойпырмай! Амансыңдар ма?» деп анталаған, үрейленген етгіктен шығарысып алысты.

— Бәйбіше қайда? Ақбілек қайда?— деп көзі шарасынан шығып, Мамырбай отағасы күрс-күрс етті.

— Ойбай-ау! Олар қайда? Көргеміз жоқ...— десіп таңданып, олай да, бұлай да жүгірісті.

Бір мезгілде өкірген сиырдай қараңғы түнді күңдіретіп, қатындардың дауысы баж ете түсті. Жан шошырлық бажылға дір етпеген жүрек қалмады. Сөйтсе — апанда теңкиіп, серейіп жатқан бәйбішенің үстінен шыққан екен. Ақбілек ұшты-күйлі жоқ, алып кетті ғой.

Мамырбай өгіздей өкірді, сылқ етіп отыра кетті. Ауыл қойдай маңырап, қозыдай шулап жатқанда, дүрсідеткен атты кісінің тықырын шеттегілердің құлағы шалып қалды.

— Атты-атты!— дегенде, сү жүрек боп қалған жұрт ішін тартқан дауылдай кенет басыла қалды да, сонша болмады, қайтадан деуірлей, бажылдай, күңіреніп кетті. Ол келген қазақ екен.

— Немене?

— Бәйбішені атып кетті. Ақбілекті алып кетті.

— Ойбай! Бекболатты да атып кетті.

— Күйеуді ме?

— Е!

— О қайдан жолығып?..

— Мына жақтан құс салып келе жатқан емес пе? Ойбайлаған әйелдің дауысы шыққан соң, қуа жөнелгенімізде...

— Өлі ме, тірі ме?

— Өзір тірі, кім білсін...

Бекболатты жақын ауылға апарып, жарасын таңып, жолдастары жан-жаққа шапқан екен. Сол шапқыншының бірі осы екен.

«Ажал шіркін, адамның алдынан айқайлап келген бе? Аңсызда артынан бұғып келіп, алып ұрғанын бір-ақ білесің. Ажал бір ұры ғой, ажалға не дауа бар?» десіп, ертенінде маңайдағы ел жылып бәйбішені көмісті, «сабыр

етіңіз, бұл да бір уақыт шығар...» десіп, Мамырбайға тоқтау, көңіл айтысқан болды. «Қаза шығын... қайырың тілеңіз!» деген болмаса, Ақбілекті ауызға алуға бір адамның тілі бармады. Өйткені ол жара атын ағауға — адамның аузы жи-ренетін жара еді. Ол жараң Мамырбайға емес, бәріне де намыс, қорлық, масқаралық еді.

Жаназаға жиналған адам о жер, бұ жерде топталысып отырғанда, бұл оқиға жайынан неше түрлі бал ашып, аңыз қылысты. Біреулер:

— Тегі, ақсақалға азуын басқан біреу басып берді ғой. Әйтпесе, қиядағы ауылға келетін реті жоқ қой...— десіп, өз басынан ақыл шықпайтын қошеметшілер:

— Рас айтасыз, әйел іздесе, қара шат маңында да ел бар емес пе? Бәрін қылатын қазақтың өзі ғой. Кімнің несі барын орыс қайдан білуші еді,— деп жүптесті. Өздерінің берекесіздігіне, намыссыздығына, бірін-бірі аямайтындығына көздері жеткендей болып, біраз ежелесіп басылған кезде:

— Бұл іс кімнен келді?

— Кімнің қолынан келер екен?— десіп, ойға жүгірісті,

— Ақсақалға ондай ештеңе кім бар екен?

— Шөл тақырыпты дау-шары үзілмеуші еді, Жаманбайлар болмаса.

— Қой, оларда жауға шаба қоятын кім бар? Және ол қашанғы дау? Бөтен біреу шығар.

— Бір келсе, бұл жұмыс Құрбан қажылардан келеді, партия болған соң аяй ма?— деп, мына жақтан бір құла ауыз қоя берді.

— Сен қайдағы жоқты айтады екенсің. Елдің партия болып жүргені бір бүтін бе? Бұл өзі елдің салтында жоқ нәрсе ғой, біреудің ашылмаған қауын, жарылмаған жұмыртқасын... Мұсылманның баласын кәшірдің негуіне қиыш, Құрбан қажы да оңбас. Өзі де бала ұстап отырған адам, Құдай жүзін көре ме?— деп, ақ сақалды, қасқыр көзді кісі оны тежеп тастады.

— Мен білсем, бұ жұмыс Әбеннен келді,— деп көк тұмсық, тарғыл бет адам сар шақшасын сермеп, бір қозғалып қойды. — Ана жылы қасқа атын орысқа әпергеннен бері оның ішіне қан қатулы болатын. «Әй, бір қылсам ба!» деп соның кезенуі жаман еді,— деді.

— Әй, оның қолынан кейіме екен? Оның бір сешген адамдары Мақыштар еді. Олармен де анаугүмі екі бие туралы шайырғал болып қалды десіп еді ғой. Біреуге сөнбей, ондай көгі былғаныш іс қыла алмаса керек, — деп қасқыр көзді көне адам тағы бастырмады.

Ақсақалдың ешті-қасты кісілерін қылға үзіп, он, он беске апарып, біреу үйдеп, біреу бүйдеп жорығанмен байлаулы түйін шықпады. Өйткені біреу партиялықпен, біреу жегіттықпен, біреу алым-салығы, біреу берімсеті, біреу ұрланған малы тиігені үшін, біреу қағыны кеткені үшін немесе қағынына, қызына барғаны үшін, ең болмаса тілі тігені үшін біреуді айыптап, біреуді қорғаннан басқа, әркім өз есебін ойлап, бүйрегі бұрғаннан басқа, дәл жанашырлық қылып әділ қағушы, әділ тексеруші жоқ болды. Біреу іреді, біреу сойды. Осы жұмыстың тұсында Мамырбай ақсақалға жаны ашыған кісісіп жағынып қалғысы келгендер де табылды. Әлдебіреуден кек алу үшін сонан келді деп, ұрындырғысы келгендер де болды. Ақсақалдың қайғысына шыны пейілмен ортақтасатын адам кем еді. Жалғыз-жарым құлақдалы, тілеулес адамдар болмаса, бәйбіше қымызды аяқ толтыра беретін кейбір көршілер болмаса, жалпылама достың да, қастың да пәлендей күйзеле қойғаны жоқ. Сырты күйзелген тәрізденсе де, ішінен жаман ойы арылып кете алмады.

Жұрт жаназадан тарап, ай-жай болған соң сол күні бейсауат жүріп, ат қинаған кім екен деп, әркім-ақ сұрастырып, құлағын түре бастады. Өйткені бұл жолы да, одан бұрын да жалаң Мамырбай емес, талай ауыл шабыншылыққа ұшыраған. Мал-мүлкі талауға, адамы дүреге жығылып, шытыңдалған, күйзелген, күйінді болған. «Ел құлағы — елу» ғой, суық жүрісті адам бiлiнбей не тұрсын? Сұрастырып, қағып келгенде, осының бәрін қылып жүрген Мұқаш екені кешікпей-ақ ашылды. Қалай ашылды десеңізші?

Былай:

Сол күні кешке жақын Мұқаштың Қарашатқа қарай желе жортып бара жатқанын бір қойшы көреді. Бір деңіз. Мұқаштың қатыны бір абысынымен елеуш бере қоймалын деп, шаңқылдасып қалғанда, абысыны: «Осы елдің бар дүниесін үйіңе тығып отырғаныңды көрермін! Желікпе,

құтырма! Қарала сырмақтың иесін де білем, ақ киіздің, бөгес көйлектің қайдан шыққанын да білем...» депті. Соны есіткен соң Сүлеймендікі жансыз кісі жіберіп, Мұқаштікіндегі сырмағын танып келіпті, — екі деңіз. Бөгес көйлектің де, жасыл женсіздің де иесі шығыпты, — үш деңіз. Мұқаштың торы ала ағы ергенінде ер қағып жүргенін сыртқы ауылдағы Суыбырайым көріпті. Суыбырайымның сөзінде пәула да болмаушы еді, сонда да... мұнымен — төрт деңіз. Түн басында Мұқаштың үйінде тұрмайтынын бір сөздің ретінде Тезекбай молда да айтып қалыпты. Аңқылдаған аңқау адам ғой. Мұнымен — бес деңіз. Мамырбайдың баласы үстімен материал жинап, болыс болайын деп тұрғанымда, қойғызбай жіберді деп Мұқаштың өкпелеп жүргені тағы мәлім. Енді Мұқаш болмағанда несі қалды? «Мұқаш, Мұқаш содан басқа адам да емес» деп ел түтел ден қойды.

Ел болып Мұқашқа шұқшиды. Бұған не қылу керек? Қалай кек алу керек? Шауып ала ма? Сопқа бере ме? Өлтіріп жібере ме? Өртеп жібере ме? Қалай да не бірін, не бәрін істеуге елдің беті түзелді. Өйтсе де Мұқашқа тап бере алмады. Тап бермек түгіл, маңыра да жолай алмады. Оған себеп мынау еді. Бәйбіше мен қызынан айрылғаны Мамырбай отағасы ертеңгі шайын ішкен соң, төбе басына шығып, жер шұқып отыра берулі еді. Бір күні төбе басында отырғанда Сүлеймен ауыс жағынан тымағының құлағы қалқандап, бір атты кісі жортып келді де, байға сәлем беріп, аударыла түсе қалды. Амаңдықтан кейін:

— Бай, түндегі малағамды білдіңіз бе? — деді.

— Жоқ, — деді.

— Ойбай, үлкен оқиға боп қалды!

— Немене, жаным?

— Құдай ондап елдің көзі бір ашылды...

— Не болғи, Мұқаш па?

— Жоқ, ойбай...

— Ал айтшы!

— Таудағы белеуіттерді қызылдар тып-типип ұстап өкеліпті.

— Қалайша? Ақбілек қайда қалыпты?

— Ақбілектен хабар жоқ... Өйтеуір түтел қолға түсіпті.

— Оны сұрадыңдар ма? Кім келді?

— Түрқұлақ ауылынан Телтайдың Қарақұлы келді. Қызылдар сол ауылда бекініп жағқанда, Мұқаш ақтарды алдап, үстіне алып келсе, қызылдар тарпа бас салады. Сасқанынан ағысуға да мұршасы келмей қапты. Бұл иттерінің өзі бізге мықты боп жүргені болмаса, қысылған кезде түк емес екен ғой.

— Мұқаш оларды қалай алдап жүр?

— Есебін тапқан дағы, ол иттің өзі айлакер, жанкешті неме екен...

— Қызылдарға тағы жағымды болды десейші.

— Жағымды болғанда қандай! Енді бір үлкен орынға кіреді ғой.

— Бұл сұмның арам ойы осы екен ғой. Япырым-ай, Ақбілек не болды екен, ә? Одан хабар біле алмаған екен-сін... — Мамырбай шатқаяқтап, орнынан тұрып, аяғын алырандай басып, енгітіп үйіне қарай жөнелді. Ауылдың кісілерін дереу жиғызып алып, Ақбілекті іздетуге бес кісі аттандырды.

Бұлар шабуылдап, ауыл-ауылдан, кез келген кісіден сұрау салып жүре тұрсын, оған дейін Ақбілектен хабар берейік.

Әуеші кезде Ақбілек қолға түскен құралайдай, екі көзі мөлдіреп, көп ит анталаған күшкетей құнысып, маңайындағы жанның бәрін жан алғыштай керіп, үркіп, елегізіп жүрсе де, анасын, ауылын ойлап, аузына дәм салмай, аштан қағып, бүк түсіп көрсе де, әрі-беріден соң шыбын жаны түскір шыдаппады, мезгілсіз өле алмады. Өмір шіркін неден сонша тәтті болды екен! Адам дегеніңіз «басқа түссе баспақшы» болады екен, абақты екеш абақтыға да, зынданға да, соғысқа да жүре-жүре адамның еті үйреніп, көндігіп кетеді деседі. Өлім жазасына бұйырылғанын естіген адам да тамақ жеп, ұйқы ұйықтап, өмір сүруден бекез алмайды деседі. Дүниеде адамнан көнгіш мақұлық бар дейсіз бе? Ақбілек бірте-бірте тұтқынға еті өлгендей, бойын үйреткендей болды.

Жан шіркінің тәттілігі ме, қорықандық па, қорғаныстық па немесе алғаш етегін ашқан адам ыстық көрінгендік пе, әйтеуір қара мұрт «сүй» десе, Ақбілек те оның бетіне ернін тигізіп, «күл» десе о да езу тартқан болып,

«сөйле» десе, о да былдырақтап «люблю тебені» қағып, не деген ырқына көне берді.

Қара мұрт Ақбілектің қасынан екі елі айрылмайды. Қолтығынан ұстап, бөлінен құшақтап, тауды, орманды қыдыртады, жеміс теріп береді, шашына, омырауына күздің солған гүлін қалап береді, көк шалғынға аунап, құшақтасып жағады. Тау өлкесіндегі бұталы бұлаққа апарып, Ақбілектің мәсісін шешіп, аяғын суға малып, ақ балтырына қара мұрттың жыбырлатып сүйеді. Ақбілек шаршаса мойнынан құшақтатып, тақымына бір қолын салып, көлденең көтеріп жүреді. Шайды өз қолымен ішкізеді, нанды, етті өз қолымен аузына апарады, екеуіне төсекті қағып-сілкіп қостың ірге жағына өзі салып, өзінің сұр шекпенімен қымтап, бауырына басып жағады, ернін жең қоятындай құшырланып ұзақ сүйіп, қатты қысып, о жер-бұжерін ұстап, қытықтандырғанда, Ақбілектің жүрегі аузына тығылып, тамырлары тұтанып, жанып кеткендей, тұла бойы шымырлап, көзін жұмып, өзін-өзі ұмытып, әлсіреп, керіліп жаға кетеді...

Содан кейінгіні өзі де білмейді... Басқа бір дүниеге кіргендей болады...

Осынша өліп-өшіп, өзеуреп, еркек басымен әйелге мұнша кішірейіп, ит сияқтанып аяғына шейін жалағанына Ақбілек түсіне алмайды. Мені алдаймын, жұбағам деп іштей ме? Жоқ, шынымен жақсы көргені ме? Болмаса, көптен әйел көрмей құмартқаны ма? Әйтеуір одан арғысын болжай алмайды, қайткенмен қара мұрттың қылығының бәрі жат. Кейде Ақбілек сонша бәйек болып отырғанына, еркек басына ұят қой деп жиренеді, өзін-өзі жұбатқан болады. Қалай да екеуінің арасы жер мен көк тәрізді, дене жақындығы болғанмен, жан жақындығы жоқ тәрізді.

Бір күні қас қарайған кезде орыстар бір жаққа баратындай қару-жарақтарын қамдап, мылтықтарын сытырлатып, оқтап, ер-тоқымдарын салдырлатып, балдырлап сөйлеп, аттарын ерттеп, әбігерлене бастады. Қара мұртпен екеуі тоғай аралап келгені жана еді. Ақбілек қосқа кіріп солдап көрпесінің үстіне шынтақтап, үйлеп, аулы есіне түсіп, босаға жақтағы қара астауға көзі түсіп жағыр еді. Даладағы олай-бұлай жүгірісіп, ат ерттесіп, әр жерде күбірлескен көп

орыстарға қара мұрт барыл, бірталай сөйлесті. Қабағы түсіп, түсі сұрланып, қайтып келді де, о да мылтықтарын сүртті, оқшантайларына оқ толтырып, киім, ер-тоқымдарын жинап, камдануға кірісті. Ақбілек басын көтеріп алып, «қайда барасың?» дегендей қара мұртқа тандана, үрейлене қарады. Қара мұрт көзінң қырымен қарап қалса да, көрмеген кісі тәрізденіп, төмен қарап, күйбеңдей берді. Бір мезгілде тысқа шығып кетіп, тілмәшін алып келді:

— Біз соғысқа барамыз, сен қайтесің?— деді Ақбілекке.

Ақбілек көзі бажырайып, не дәрін билмей сасып қалды.

— Қайда болғың келеді?— деп тағы сұрағанда, Ақбілек мойнын әнтек қисайтып, бұғағын бұлтитып, жалынған, назданған дауыспен:

— Аулыма қайтармайсыз ба?...— деді. Қара мұрт басын шайқайды. Ақбілек кірпігін жымылықтатып, жерге қарады.

Тілмәш тағы сұрағанда Ақбілек:

— Тымболмаса, жақын жердегі бірауылна жеткіздірсеңіз,— деп көзіне жас мөлдіреп келіп қалды.

Қара мұрт басын тағы да бір шайқайды да:

— Бізбен бірге жүргің келмей ме?— деді.

— Соғысқа ма?— деді Ақбілек еңсесін бүкшітіп.

— Соғысқа,— деді қара мұрт иегін бір қағып.

Ақбілек басын шайқап:

— Еңделше, мені осында-ақ тастап кетіңіз,— деді.

— Түнде жалғыз өзің қорықпайсың ба?

— Қорықсам да қалайын... сіздер қайтып келмейсіздер ме?— деді жұдып алғандай.

— Мәлім емес,— деп қара мұрт мұрттын дірілдетті.

Сол сөзді біпірген кезде тағы үш орыс келді. Олардың басын сілкіуінен, қол сермесінен Ақбілек: «Бір жаққа барайық, жабылып масқаралайық, атып өлтірейік» деп тұр ғой деп түсінді. Қара мұрт оларға ашуланып, көзін тікірейтіп, тістене ежірейіп сөйлеп еді, беттері қайтқандай алақандарын жайып, мойындарын қылқың еткізді.

«Сендердің талқына бермеймін» деп тұр екен деп, Ақбілек қара мұртқа жаутаңдап қарай берді. Өрі-бері сөйлесті де, олар кетіп қалды. Қара мұрт отырды, «жүре бер» дегендей тілмәшқа бас иесі. Төмен қарап мандай

терісін үш саусағымен уқалап біраз отырған соң оң қолын сілкіп қалып, ұшып түрегелді де, өз кеудесін езі түрткіп-түрткіп, Ақбілекке қолын ұсынды: «Жүр» дегені. Ақбілек жып-жылдам түрегелді.

Қара мұрт Ақбілекті қолтығынан ұстап, қостан шықты да, оң жақтағы бұлақтың бұтасына қарай алып жүрді.

Ұйқып соққан ызылдақ жел. Ай жоқ. Қараңғылық қоюланып келеді. Сабаған жүндей түйдектелген, шыңылтыр, сұрғылт бұлттар тоғылған қойдай шоғырмақтанып, тауға қақпақ болағындай, тауды тұншықтыратындай, аш тауықша селдір жұндыз тарыларын бір-бірілеп қылқып жатыр. Жұлдыздармен бірге үміт сәулелері де бір-бірілеп бағып бара жатқандай. Ақбілектің сұм жүрегі әлденені сезгендей болады. Екі көзі жал-жұлт етіп, қара мұрттың бетіне қарай береді. Қара мұрттың беті сұрланған, көзі қанталап, танаулары желбіреп қозғалған іспеттенді. Аяқ басуы қаған, Ақбілекке ұнамайды, жүрегі қысылып, өкпесі аузына тығылып барады. Шегкі шоқ талдан асып, көп тал мен арадағы алаңқайға барғанда қара мұрт тоқтады. Ақбілектің бетіне тура қарап біраз тұрды, құшақтап, қысыл, аузынан үш рет құшырлана сүйді. «Осылай тұр!» дегендей өкіиығынан басып қалды, бес-алты алдымдай жерге барып тұра қалды. Алтығарын алып, Ақбілекке кезене бергенде Ақбілек шаңқ етіп, безілдеп кезеулі мылтыққа қарсы тұра жүгірді. Қара мұрттың кезенген қолы сылқ етті. Алтығары жерге түсіп кетті.

— Мені неге ағасың? Не жазығым бар еді? Ағатай-ай! Не қылдым?...— деп Ақбілек зарланып, жылап, өне бойы қалшылдап, қара мұрттың мойнынан құшып, аймалап сүймесін бе?

Қара мұрт қолын салмақпен көтеріп, керенау құшақтап, арқаға қақты, аяғандай болды. Бетіне біраз қарап тұрды да, мылтығын қабына салып, Ақбілекті қосқа қайта алып жүрді. Қосқа келген соң тілмәшін шақырып алып айтқаны:

— Мен сені сүйдім, сен үшін жанымды қылдым, өзімнен кейін өзгенің сүйгенін қаламаймын,— деді. Ақбілектің іші мұздай боп кетті. «Ой, жасаған! Орысқа сенім жоқ екен ғой! Өнеугіден бері ерлі-байлы кісідей боп жүріп, кетер күні өлтіріп кетем дегені неткен өзімпілдік, неткен тас

алдында бір қолымен жер таянып, аспаңға қарап отырған сұқсырдың налыған зарын тәңірсіне жеткізем дейсіндер ме?!

Бұлттар-ау, серпілмейсіндер ме?!

Жапырақтар-ау, сылдырлап жерге төгілгенше, шерлі сұлуға сая болсаңдаршы!

Ызғырық-ау, ызылдағанша, жапанда жалғыз қалған баланың әкесіне хабар берсендерші!

Ой, мейірімсіз шіркіндер-ай! Сендердің тілдерінді Алтайдың жаралы аруы білмейді ғой! Сендердің қас-жабағына қараймын, сендерге еркелеймін деп есіл сұлу мұндай күйге ұшырады ғой! Жел мен бұлттың Алласына сенем деп сөзделіп қалды ғой!..

Түн түнереді. Ақбілек үрейленеді. Төбесінен зу етіп бір топ шүрегей өтеді. Ақбілек дір етеді. Шөпті сылдырлатып торғай ұшса да, тоғай ішін тартып, үйдесе де, тау үкісі тандайын қақса да, Ақбілек жан-жағынан жау қамап келе жатқандай елегізіп, қымтырыла береді. Жағайын десе, көзіне ұйқы келмейді. Отырайын десе қорқып барады. Жүрейн десе, қараңғы түнде жол таба алмай адасам ғой, әлденеге ұрынам ғой... деп қорқады. Есі-дергі: осы арадан кету. Бірақ түн ішінде кете алағын емес. Қазақтың қосын, қазақтың астауын, шөмішін ес көреді. Үңірейген иесіз қосқа кіруге тағы бағылы бармайды.

Ақбілек қайтерін білмей алақтап, құнысып, бүрісіп көп отырды. Түнге түн ұласқан тәрізденеді. Қос алдында жатқан астау да көрінбейді. Жасаған-ай! Таң да атар ма екен!

Бір мезгілде орман жақтан бір үрейлі дауыс шыққан секілденді. Ақбілек елегізі бастады. Манадан бері жалмауыздай көріп отырған үңірейген қосқа жалма-жан кіріп кетті. Ауылда қой күзетіп жүргенде қасқырдың ұлығын әлденеше естіген: әлгі дауыс соған ұқсайды. Апырым-ай! Қасқыр келер ме?.. Онда қайтем? Қой, келмес, қоста кісі бар деп ойлар, қорқар, қостың айыны бар ғой... Әлде манағылардың кетіп қалғанын олар да білді ме? Олар бар да қасқырдың дауысы естілмеуші еді ғой...

Қостың есігінен ештеп сығалайды. Қаранғыда бірден қараң еткендей болады. Бірақ дыбыс білінбейді. «Қорыққанға қос көрінген» шығар деп жориды. Өзіне қайрат бер-

бауырлық, неткен қанішерлік! Орыс шіркін өзін ғана өмір сүрсем екен дейді екен-ау! Өзгені жан екен десеіші! Аяу деген болсайшы...» деген ойлар дереу сап ете түсті де, дереу айла тапқысы келді:

— Мені өлтірме! Қасықтай қанымды ки! Мен саған тағы керек болмасымыды қайдан білесің? Мен түсімде саған еріп, қалаға барып жүр едім. Сен бұл жолдан аман-есен қайтарсын, еліңе аман барарсың...— деді.

«Жақсы лепес — жарым ырыс» деген мәтел өте-мөте өлімге бара жатқан адамға жылы тисе керек. Қара мұрт Ақбілектің әлгі сөзін ырым көріп, сенді де «айтқаның келсін» дегендей аузынан сүйді.

Сам жамырап, ел орынға отырған кезде орыстар бастығының ақырып қалған даусымен қаздай шұбырып, асудың тар аузына қарай арқандай созылды.

Ақбілектің жанын жынының ойнағындай ойрандап кеткен озбыр омырау, өксікті күндер орыс мінген аттардың аяғымен бірге алыстап бара жатты. Тықыр ұзаған сайын «Алла, Алла...» деген лебіз кеудені керіп, ауыздан еріксіз ағылуда еді. Көшкен орыстың жұртында бұралқы күшіктей қаңғырып Ақбілек жалғыз қалса да, жалғыздығына өкінген жоқ. Орыстың оғынан өлгеннен де, құлазығана иесіз тауда төнтіреп өлгенін артық көрді. Орыстардың дыбысы өшкенше: «Құтқарғаның шын ба, жасаған?» дегендей, арттарынан топырақ шашып, қарасы өшкен соң: «Уһ!» деп демін бір алып, төңірегіне кез салды.

О кезде ызғырығы ызылдап, бойды мұздатып, сабалақ қара бұлттан түн жамылған күздің көзсіз қара түні ақ бас Алтайдың үстіне қара бұрадай шөгіп, сай-салаға бауырын тесеп, дүние қарауылтып келе жатыр еді. Көк жүзінде жайылып жатқан жұлдыз, қойларын көздеп тұратын шопан атасындай — жау көргендей, зым-зия жоғалыпты.

Саялдық қара бұлттар-ау! Ақбілектің жанын тұншықтырған қара тұман аз болды дедіндер ме, үстіне мұнша төнгенше, анау асқар таулардың басына төнсендерші!

Күздің сарғыш жашырақтары-ау! Кімді әлдилеп, сыбырлап тұрсындар? Қалың бұтаның қайғысыз, қамсыз бөденелері-ау! Несіне қара түнді жаңғырқықтырып тұрсындар? Сұлулық жүрегін жанышқан ауыр шерді сендер сөйілтем дейсіндер ме? Қанатын қаршыға күйретіп қиқайған қостың

тісі келеді, оған да болмайды. Ұлыған дауыс анық толастап бара жатады да, тағы да естіледі. Бара-бара ұлу молайды. Тауды күнрентіп өзге дыбыстың бәрін басып кетеді. Ақбілектің қолы өзінен-өзі қостың бір сырығын суырып алады. Құлаш төс жарардай қайың сойылша, сойылшаны қос қолдап бауырына таман қысып қояды, бір ұшы қостың сырғында. Қасқыр келсе қару қылмақшы. Ұлыған дауыстар саябырлаған терізденеді. Сойылшасын жерге сұлатып салып, Ақбілек азырақ бой тоқтатты, бірақ онысы ұзаққа бармады. Бұлақ жақтан су сылдырлағандай болды...

Бұ немене?.. Адам ба? Аң ба?.. Кім болса да қатерлі. Ақбілек сойылшына тағы жармасты. Демін ішіне тартып, сілейіп қалды.

Кешікпей-ақ қара түнде қаз қатар, дөп-дөңгелек екі көз пайда бола кетті. Екеуі де қып-қызыл, жайнаған от. Ақбілек атып түрегеліп, қостың түкпіріне бұғып отыра қалды. Әйтсе де байыз таба алмады, сойылы қостың аузында қап қойылғы. Ақырын еңбектеп, қостың аузынан қолын созып, жерді сипалап жатып сығалап, еді, екі от төртеу болды. Сөйткенше болмады, олардың артын ала көлденеңнен екі қызткөз көз тағы өте шықты. Алтыот Ақбілекке алпыс оттай көрінді. Қараңғы тун қаптаған қызыл көз болды да кетті.

Оттар бір жылт етіп, бір сөніп, елбелектел, таянып келе жатқан тәрізді.

Ойлағаны келді ме?.. Мінеки, шөпті сыбдырлалып келіп қалды.

Әне, қараң ете түсті...

Ойбай-ай! Бір топ қасқыр!

— Енді қай жаққа барайың?..

Ал, міне, қостың төңірегін сыбдырлатып, жер тіміскілеп жүр...

Ой, жасаған-ай! Тауып алар ма екен?..

Ойпырым-ай! Өнебіреуі от басында сүйекті қытырлатып кемірді.

Мынаны көріп, Ақбілектің не жаны шықпай отыр десеңші!..

Ақбілек үнін шығаруға мұршасы келмей, өлген кісідей отырған жерінде сіресіп қалды. /

Өлден уақытта арсаландап бір аш қасқыр Ақбілек отырған қостың аузына келіп қалды. Ақбілектің жан даусы

түнді тіліп жібергендей шыр ете түсті, қасқыр біткен жарық беріп, көздері жалт етіп, тістері сақ етіп, оқшырайып тұра қалды. Қасқырлар ырсылдап, күрілдесіп, бураша шабынын тұрып алды. Ақбілек қасқырлардың қарсы шабатынын білгендей жалма-жан жан ұшырып, қостан атып шығып «қараңғыда көзім жоқ...» деген балаша айнала дөңгелеңіп, айғайды салып, ағашын сермей берді...

Анда-санда арс-ұрс еткен дауыс шығады. Қасқырға тиді ме, қосқа тиді ме, әйтеуір ағашы кейде бірдемеңе тигендей қолы сүйсікіп қалады. Қасқыр одан жаман өршеленеді. Ақбілек жан ұшыра сермейді. Қасқыр қамалайды. Ақбілек сабағайды, қасқыр абалайды, Ақбілек сабалайды, қасқыр абалайды. Ақбілек «аллалайды», қасқыр долданады, Ақбілек дөңгелейді... Қасқыр күркілдейді... Ақбілек шырылдайды, қасқыр қырқырайды, Ақбілек шырқырайды... Сөйтіп, Ақбілек көп қасқырмен көп соғысты...

Ақбілек әбден алқынды, аласұрды, жулықынды, әлі құруға таянды. «Енді жығылдым ғой, енді талайды ғой, енді ауызды салды ғой, енді жеді ғой...» деген кезде, Ақбілектің аяғы астынан бірдеңе жылт ете түсті. Қасқырлар жалт берді. Манағы, іңірде шай қайнатқан оттын қозы әлі сөне қоймаған екен. Ақбілек аласұрып жүргенде аяғымен шапып жіберген екен. Қасқырлар отты көріп жалт берген екен. Қасқырдың оттан қорқатыны Ақбілектің есіне сап ете түсті. Ауылда қой күзеткенде қотанның шетіне от жағатыны кәне.

Ақбілек от басындағы тезекті, қураған шөпті дереу тұтатып үрлеп жіберді. «Менің керегім жаңа болған жоқ па?» дегендей жел де қошаметкейленіп, жалынды лап ете түсірді. Жалын қалай шықты, солай қасқырлардың қарасы өше берді. «Өлмегенге өлі киік» деген осы да. От сөніп қалса, Ақбілектің өмірі де сөнетін еді. Отты тапқан адамның анасынан айналсаң болмас па?

«Зауна, отым, заула! Мазда, отым, мазда! Қорқақ аңдар, тілісіз жаулар! Қаш, маңыма жолама! Күйдіремін, өргеймін!»— дегендей Ақбілек от төңірігіне сыйынып, таң атқанша маздатып, жаны аман қалды.

Қызыл көз, қасқыр жүз, қабылан азу, қара түнді Алтай аңғарынан үркіткелі, қорғасын аспанға алтын айдай Күнікей сұуды өрмелеткелі, күншығыс ұжымағы қызыл

қақпасын ашқанда, Ақбілек артына алақ-алақ етіп жолға шықты. Белінде – түндіктің бауы, елегі – ышқырында, қолында – түндегі сойылша. Кімді ұрып жығатынын кім білсін, әйтеуір ала шықты.

Аспанның күн жақ туырылығы ақшыл тартыл, тау бастары алтын жалатқандай күлімдеп келеді. Таң ата жел де тынды, бұлттар да ылдырады. Өлкеден ұшқан бозторғай тау ығының деңгейінде қанаттарын қалштып, Күнікей сұлулы мадақтап, тау-тастан беташар сұрады. Бозторғай ау, көрлікті Ақбілектен сұрасайшы. Ақбілек алтын сақинасын ағып тастағалы келеді ғой. Оның жүзінде нұр бар ғой. Ол көретін жарық күн бар ғой! Ұзақ түнгі топты қасқырмен арпалысқанын заматта ұмытып, шонқайма кебісінің жез нәлі тастан тасқа шықылдап, қашқан киктей қаздандап барады ғой!

Ақбілек ә дегеннен асуға тартты. Асумен асып елге бара жатқан, елден мал, азық-түлік алып келе жатқан орыстарды талай көрген. Осы тар асудан басқа бұл жақтан шығатын жолдың жоғын білген. Арты – елсіз тау, тау толған жау: аю, қасқыр, қабан, Алды – тар асу, асу асты тағы жау: кешегілер алдынаң қарсы шығып қалмасына кім кепіл. Енді Ақбілек қаздандамай кім қаздандасын. «Енді есен-аманында ел шегін көрсем-ау» деп ұйқы, тамақты, шаршағанды ойына алмай, көңілі алып-ұшып, енгелей басып енгігіп келеді.

Асуға шыға бергенде, артына бір қарады. Аяқ астында томардай томпиып қостар тұр. Анау тау жығасындағы ағаш, анау кегал, анау сай-сала, анау орқаш-орқаш тас – Ақбілектің адамгершілігін аяққа таптаған, абыройын төккен жер. Оларға кезі түскенде күйінген, өкінген, жиренген, әйтеуір өзегін өртеген бір жаман сезім пайда болды. Төрдегі таза төсенішті былғап кеткен күшті желкесінен ұстап, өз тезегіне өзінің тұмсығын тигізсең, қандай жеріп, қыңсылап, кейін шегінеді. Артына қарағанда Ақбілек те сол күштік терізді болды. Қарағысы келмеді, теріс айналды. Асуға шықса да, алды-артын ораған таудан арыла алмады, бұраңдаған қия тас, кедір-бұдыр тар соқпақ беті ашық даланы көрсетпеді.

Күн таудан найза бойы көтерілгенде Ақбілек алқынып бір кезеңге шығып еді. Алды бұлдырмақ дала екен. Ауы-

лына келгендей қуанып кетті. Қанаты болса ұшып кетер еді, әттең шіркін! Балтырлары солқ-солқ етіп, жілінішті сырқырай бастады. Оған да қараған жоқ, жыбырлай берді.

Бір мезетте Ақбілек екі қолын құлаштай сермей ылдига түсті. Аяғының сырқырағаны әнтек басылайын деді. Шаршаған жоқ екем деп көңіліне медеу қыл еді, сөйтсе ылдига қарай жүргеннен жеңілденген екен, тағы бір өрге шыққанда аяғы қорғасын құйғандай, ауырланып кеткендей тәрізденді, сүйектері сынып бара жатқандай болды. Ақ сүйек ойнағанда ор қояндай орғып бір қажымайтын аяғы түскірге не болды? Әбілет басып, әлде бір пөлеге бастап келе ме? Апырым-ай, тым құрыса, бір ауыл, ауыл емес-ау, бір қазақ, қазақ емес-ау, бір мал көрінсейші. Бір мал көрінсе де, Ақбілек қатерден құтылғандай көріп келеді. Бірақ адырлар бірте-бірте бұдырланып, белес тартқаны болмаса, қарайған еш нәрсе көзіне түспеді.

Бір қырдан асқанда көлденең созылған сай киікті... Құдай жарықақты! Өзен, өзен! Арғы қабақта жол жатыр. Ел жақын ғой! Ақбілек ақтық күшін салып, аяғын тезірек басты. Ағыны тас домалатқан тасты сайдың тар өзені екен. Жадағайлау бір жеріне келіп, шапанын, камзолын шешіп, көйлекшенденіп, білегін түрініп, жуындды, су ішті. Өбден шапырқап, шаршап қалған екен, сусыны қанып, бір келді.

Ақбілек су жиегінде бірталай отырды. «Су ағады да жатады, ағады да жатады, бір таусылуы жоқ, қатерді, өлімді білмейді. Еш нәрсені сезбейді. Мен ішсем де бұған бәрі-бір – жақсыға да, жаманға да сусын болады. Құдайдың бұл да бір құдіреті-ау! Мейірімі-ау! Оны біз білмейміз-ау!» деген ойлар келді. Өмірі су көріп жүріп мұндайды ойлаған емес. Бұл ойды қалайша ойлағанына өзі де таң қалды. Аяғының астындағы суға қарап еді, өзінің түрін көрді. Шашы ұйпаланып қалған екен, сумен сылап шашын жатқызды. Тарағысы келді. «Бірақ кім үшін түзелем?» деген ой келді де, тараған жоқ. Осы судың бойында бір қалтарыс жер болса, азырақ отырып дем алайын деп, жан-жағына қарап түрепелді. Аяғы ұйып қалған екен, жілініштің үш рет қарыстап жіберді. Ұйғаны басылған іспетті болды.

Сол жағында бір жарлауыт көрінді. Ақбілек көп ойланбай-ақ, камзолын киіп, шапанын жамылып, түндіктің бауы мен сойылшасын сүйретіп, солай қарай жүрді.

Адам көрмейтін жер басы ғой деп, бір мүйістеу жеріне келіп тоқтады. Арты – жар, алды – су, оң жағы – мүйіс, сол жағы – құлаған жардың топаны. Кішкене суға қарап, екі тізесін құшақтап, бүткіліп отырды. Күн қызып шекесі жылынып келеді.

Мынау – өзен. Өзен бойындағы ел қайда? Күздігүні бұл өзенде ел отырмаушы ма еді? Жиегінде жол жағыр ғой... Ойбай-ау, жақын жердегі ел шаптағы орыстардан босып кеткен екен ғой! Маңайды жың ұрғандай қылды ғой! Мал-жанын да билік қалды ма?.. Талай қызы мен сияқты соры қайнады ғой!.. Бірақ тап мендей болғаны жоқ шығар. Қостарына әкелген әйел көрінбеді ғой. Әлде өлтіріп тастап жүрді ме?.. Орыс шіркін адамды аямайды екен-ау! Құрғырдың атын атамайыншы, тағы келіп қалар! Олар неғып қайтпайды? Әлде бірденеге ұшырады ма? Олар кіммен соғысып жүр екен? Әлде төңіректегі қазақтармен? Қой, қазақ бұлармен не ғып соғыса алсын? Не қауқары бар? Әлде қазақ біткенді қырып тастап, малдарын, қыз-келіншектерін тартып алғалы жүр ме? Онда бәрі бірдей неге кетті? Бес-алтауы барса да, мылтықтарымен бір тайпа елді жусатпай ма?.. Өздері қорыққан кісіше асығып-үсігіп, алды-артына қарамады ғой. Әлде бір күпті жауы келіп қалды ма? Олардың жауы кім? Ойбай-ау! Әлі әкемдер «ақтар, қызылдар» деп отырушы еді. Сонысы ма әлде? Қызыл да орыс па екен? Олар да қыз алып қаша ма екен? Орыс болса... Қара мұрттай-ақ болар. О да мені өлтіріп кетем деді ғой. Апырым-ай, апырым-ай! Жасаған-ай! Енді қайтейін!.. деп, тамсанып, тамсанып қойды.

Сылдыр-сылдыр су ағады. Суға қараса, Ақбілекті бұлдыр-бұлдыр ой тербетеді. Тербеткен сайын көздері кішірейе түседі. Ұйықтап қал, масқара боп жүрмейін деп, сығырайып бара жатқан көзін ашып алады. Сонда да болмайды: бір жағынан күннің қызуы маужыратып, бір жағынан ағын су ойын тербетіп, түні бойы ұйқы көрмей сілесі құрып, жаяу жүріп шаршап келген сорлы қалғып кетеді...

Ақбілек ояна келгенде селк етіп, басын оқшига жұлып алды. Бөтен жерде, өзен бойында, жер түбінде жападан жалғыз шошайып қалғанына өзінен-өзі қорқып кетті. Қара

шаттан қашып келе жағқаны лезде есіне түсе қалды. Ұшып түретеді. Күн еңкейіп, түс қаңғып кетіпті. Өзеннің о жақ, бұ жағына бойлап-бойлап қарады да, өткел іздеп, кебісі тырпылдап тағы жағалады. Әлі жүріп келеді, әлі жүріп келеді. Өткел жоқ. Белшесінен суға бойлап, әр жерді бір көреді, бәрі де терең тәрзіді.

Әлден уақытта бір жадағайлау жерге жетті. Екі жағы домалақ-домалақ қиыршық тас. Ағыны бұжырланып жатыр. Балағын тізеден асыра түріп, етегін жайыра көтеріп, кебіс-мәсісін қолтықтап, мамық табанын қия тасқа бұлтылдаташы, судан өтті.

Жарты шақырымдай жерде бір дөңес көрінеді. Соған шығып ел кездемек.

Ол белеске шығып еді, ар жағы одан да биіктеу адырсымақ екен. Ақбілек жан-жағына барлап, жер болжанды. Алды, беті – ашық, арты – кеңере тау. Ақбілектің ауылы осынау кеңере таудың түбінде. Шығыста емес, құбыла жақта, өйткені артындағы таулар өз тауларына ұқсамайды, сонау бір көлденең таулармен тұтасып кетіпті. Ендеше, таудан онша алыстамай, құбыла жаққа қарай таумен жарыса жүру керек. Ақбілек соны ойлады да, белестен асып, жадағайлау, ылдимиен аяндай берді.

Адыр-адыр елсіз дала. Бозғыл кезде, көрбетеге, тобылғы беткей, төбешік, обашық, қызыл құмай, шөптесін шүңейт. Қоңыр тышқан, ала сауысқан, ор қоян, бозторғай – осыдан басқа көзге түсер қара-құра жоқ. Даланың көркі ел екен-ау! Елсіз дала емсіз жарадай көрінеді. Малшы байғұстар неғып іші пысыпай жүреді екен?.. Ай, қу дала! Қу далаларда жалғыз жаяу бір мұңдық.

Сар далада сары уайым жамылып, Ақбілек келеді толарсағай бұттылдап. Тышқан аулап, күйкентай жүр қыранымсып шыңқылдап. Өне алыста безек қағып, бір бозторғай тұр шырылдап, бейне әуеге шегелеулі тұрғандай, бір орнынан тапжылмайды қанаттары дірілдеп. Сол торғайдың шырылдағаны ащы тиді құлаққа, өзгелерден үні өзгеше, не болды екен бейбаққа? Сол торғайдың маңайын-да жаны ашыған арапашы жанларша, төрт-бес торғай айнала ұшып, тау-таяу бара түсіп, ап кетуге тас қорғанды бұза алмаған ерлерше тиіп-қашып өтіп жатыр о жаққа бір, бұл жаққа.

ادەبىيەت بۆلۈمى

ئاق بېلەككە

چاقماق:

ۋەسكەننىڭ ارچامىدا، بۇنتارنىڭ ۋەك چامىدا ئەسكە ايان ئاتاي بار.
سول ئاتايىنىڭ كۆزىگە، نىن تۇبلا چاقماق غۇلاي افغان، قۇلاي اەسب مولىس
نۇسكەس، كۆز كۆزۈمگەن كۆزۈشەن بار.
ئالتاي، كۆزۈشەن نە زامانان فالڭ نېمان مەكەنى، سول ئاتاي مەن سول
كۆزۈشەننىڭ نەسى نەسبى، چارنى سامان، كۆزۈن چەلت مەسە، ئورت نۇرۇت
ئالە قۇراھابلى قارت ئاتايىنىڭ، ئاتاي سەندى ئاتايىنىڭ كۆزۈمگەن اەللاسى.
ئىراڭكەسەب، باياك باسەب، سامرلاسىپ چاتقانى.
قارت ئاتايىنىڭ ئاقى باسەنمە، ائاقاننىڭ اياسەنمە، ئال ئاتانمە، اينا سۆزۈن،
نۇرى نە اسپان، سۆرى دا اسپان، چارنى سۆزۈن بارقا كولى، بارقا كولى
ئاللاچىلى، ائاق اۋىلىدى ئاتاي مو. ئالتاي مەلى. ئاتاي چارنى ئاۋ موكەسى. كەسك
بولىپ، رۇڭكە. لادومەن بىياك بولىپ، بارقا كولىنىڭ ساماننىدا سەپىزان
نەسب خاتتائى.

مارقا كولىنىڭ سۆزۈى بالىلى.

مارقا كولىنىڭ سۆزۈن ئىشە، زىن چەكەن سارنى قارىن، نۇتام مەسە.
سەنلارنىڭ باۋرىسان سۆزۈت سوزغالاپ، سۆزۈت مەسە، ئوۋ قۇت سوزغالاپ،
كولىنىڭ كولىنىڭ ائاقاننى، ئارا سابا، سوزگەب، مويۇ، ساقىن، سارى.
نەسب، مەسەلەن ئارى نەسب، ئارا، ئارا ئىپەلەيدى. ئىر شاراسىن
شەكەن ائام ئال قۇر مەنۇن ئۇشقانمەي بوب، مەننى شەيخان دۇزەلەيدى،
ئۇرى موبىر كۆزۈلەيدى، باس بولدى، سامى بولدى، چار چەتەسكە
سەننىب، سەب، ئاتاي ئازۇن دۇسە، لوتەب، ئازۇنىڭ تاسەن كۆزۈلەيدى، كوكىلار،
چارىس، نەسب، مەسە، سەب سالىب چاتقانى.

ئەككى ئاتايىنىڭ اربۇلارنى ائىنۇقا ئىتل مەننەيدى، نەسب، كۆمەس ئاتاي
كەسكى، نەسب، سوزا نەسب، سەب مەسە، قۇلاقارنى، ئۇزۇن ئاتايىنىڭ
ئىسپاتى بوب، كوزى قۇرا، باسار بوب، كۆلگەسكى ائاقان ئاگەنمەي بوب،

«Әйел теңдігі» журналында жарияланған романының алғашқы беті.

Бір мезгілде әлгі торғай-жансыз ғастай ағып түсті топ етіп. Ақбілек те оқ бойы жёр кеп еді. Ол торғайдың түскен жері қалың шөп. Көз айырмай қарап келеді Ақбілек. Әлгі торғай қалың шөпке түсті де, қалбаландап, далбаландап, шөпке таман айналандап, шыр-шыр етіп, безек қағып, олай-бұлай шоршиды. Бұл байғұсқа не болды? – дел жетіп келсе қасына – қалың шөпте жапыр екен білектей бір сұр жылан. Сұр жыланның найза басы қақпқан, бейне ажал, алмас көзі бозторғайға шұқшқан, айыр тілін жалаң-жалаң еткізіп, ысқырғанда, өңменінен өткізіп, арбап, буып, уытын жиып, торғай сорды топылдатып, қылқ еткелі тұр екен. Сұр жыланның атып шыққан оқ кезінен көз айырап бозторғайда дәрмен жоқ, қарбаландап, далбаландап, ыр-шып түсіп, тұмсығына тиер-тимес елбелектеп жүр екен. Бір «ал!» десе біткені ғой жұмысы. Торғай қашан аузына кеп түскенше, оқты көзін қадап қойып, айыр тілін жалақтатып жатады екен сұм жылан.

Бозторғайды аяп кетті Ақбілек. Сұр жыланды сойыл-шамен салды келіп қақ бастан. Жауыз басы астына кеп, солаң ете дүрс етті. Торғай сорлы есеңгіреп қалған екен: жылжып тұрып, жер бауырлап, қырындап-қырындап барып жөндікті, шыр етіп, шыбын-шіркей боп аспанға бір-ақ ұшты. Туалап жатқан жыланды Ақбілек табандап тағы екі ұрды да, жөніне жүре берді.

«Жылан торғайды арбап жейді» дегенді Ақбілек бала кезінде естіген. Мынаны көрген соң, «қулақ естігенді көз көреді» деген осы-ау деп ойлады. «Бұл жауыздың көзінде не сиқыр бар?» деп ішінен таң қалды. Манадан бері уайым басып, жабығып келе жатқан кісі жүрегі қаттырақ соғып, тамырлары желініп, шаршағанын ұмытып кетті. Торғайды ажалдан аман алып қалғанына қуанды. Жыланды өлтіргеніне ерленді. Әрі ырым көрді. Торғай бір бейбақ қой, о байғұста не зиян бар?

Торғай, торғай атым бар,

Бір жастырақ етім бар.

Маған тиген балалар,

Ата-анаң өліп, жетім қал!»

деп қарғайтын торғай емес пе? Ешкімге жазығы жоқ қой.

Соны ойлағанда Ақбілек: «Мейің кімге жазығым бар еді» деп тағы да ойлады. Өзін торғайға, өзіне қастық қылғандарды жыланға теңеді. Торғайдың жауын мен өлтірдім, мейің жауымды да біреу өлтіреді екен деп, бұл оқиғаны өзінше жақсылыққа жорылды.

Соны ойлап келе жатқанда, бір дөңестің астынан ағарандаған бір шопақ нәрсе қымт ете түсті. Ақбілек сасып қалды, бұғып отыра қойды. Отырып еді, көрінбей кетті. Түрегеуге орыс болар ма деп қорқып, отыруға тағы дегі шыдамай, не екенін білгісі кеп барады. «Орыс болса бері-бір құтыла алмайсың, жан-жағым жалған, неде болса керейін» деп, әңтек отырған соң егтеп кетеріліп, сығалады. Шошақайдың үкі секілді бірдеңесі былғандап, өзі қимыл-қимыл етіп дөң астымен Ақбілекпен жарыса кетіп барады. Орыста мұндай нәрсе жоқ еді ғой деп ойлауы-ақ мұң екен — шошақай жуандады: бас болды, кәдімгі дуананың басы. Әнеки, қолындағы асасы да шопаң етті.

— Әй, дуана!— деген сөз азуынан қалай шығып, қалай қойғанын Ақбілек өзі де білмей қайды.

Дуана аяқ астынан үріккен жырлықша жалт беріп, лоқып, әңтек тұра қалды да, бұрылып Ақбілекке қарай жүрді. Тани кетті Ақбілек: етегін кірмен зерлеген, төбесін үкі сәндеген басында найза ақ тақия, қолында шеңгіші асасы, асасының өң бойы шығыршық, кепшік, сылдырмақ, ұшы қозы жауырын, мойнында хұсұыр тасбысы, танауы таңқиған, омырауы аңқиған, кеңірдегі сорайған, жіліншігі сидиған, саусақтары сыпсыған, үркек малша оқшиған, бес тал сақалы шоқшиған, шыңжау етті, шың бетті, жағына пышақ жанытқан, бір көргеннен танытын Іскендір екен кәдімгі.

Іскендірдің кім? Ақбілекке зияны тимес пе? Ендеше, ол аяндап Ақбілекке жеткенше, Іскендірдің қандай адам екенін айтып көрейін.

Бұл Іскендір дуананың бармаған жері, баспаған тауы жоқ. Бұл Өскеменіңіз, Бурабайыңыз, бұл Семейіңіз, бұл Қарқаралыңыз — бәрін де Іскендір жалаңаяқ шарлаған. Ол отарбаны да, пароходты да көрген. «По-о-рахот-ау, по-о-рахот!...» деп, оған өлең де шығарған.

Іскендірде үй жоқ. Кез келген үй — оған үй. Тау-тас, сай-сала, ескі мола — бәрі де оған үй. Онда ел де жоқ. Оның

елі — дүйім қазақ. Онда мал да жоқ. Тұрған күйі әлгі өзіңіз көрген. Ол дүние жинамайды. Ақша берсең, кез келген ауылдың балаларын жарыстырады да, бәйге үлестіреді. Іскендір дорба салмайды, ірімшік, құртынды алмайды, оған қолма-қол ішетін тамақ берсең болғаны. Төрдің алдына шарт жүгініп отырады да: «Алла хақ!» деп бір ақырып, қылқ еткізіп, қағып салып, асасын бір тірел, тұрып кетеді. Тана моншағын, үкісін сұрасан, Іскендір бере салады. Бірақ қыз, келіншектерден өзі де сұрап алады.

Іскендір етірік айтуды, кісі алдауды білмейді, адам баласына жамандық ойламайды. Үлкенді «әке», аға» деп тұрады. Мейлі жаңа түскен келіншек болсын, қатын біткенді «шеше» дейді. Еркек, әйел деп айырмайды, бала біткенді «балақайым» дейді, кісіге өмірі қатты сөз айтпайды. Өзін ренжіткен адамға да түк демейді, тек басын шайқайды.

— Дуана, мына бір қияңқы баланы қорқытыңызшы!— десе:

— Қой, балақайым жақсы, қорқытпа, қорқытпа!— деп басынан сипайды.

Іскендір әсіресе балаларды жақсы көреді. Іскендір келсе, бала біткен шұбырып соның соңында болады. Ит біткен шұлап артында жүреді. Іскендір асасын жайқап аяндай береді, асасынан тістеп жағса да игті ұрмайды. Балалар оқу оқып жатса, Іскендір жетіп барып молдасына қол береді, балалар да қуанып дуанаға қол береді. Іскендір балаларды молладан жалынып сұрап алып, азат қылады. Кейде қонған ауылда кешке таман Іскендір үй жанында жүгініп отырып, оң қолының білезігінен бір балаға ұстағалды, олай-бұлай сігітеп, баланы жығады. Ол күрескені. Балалар қызық көріп, кезек-кезек күреседі. Бала жығылып қалса: «Ө, балуаным, жығылып қалдың» деп қолын қоя береді, жығылмаса: «Ө, балуаным, сен жықтың» деп басын сипайды.

Іскендір не десең, соған нанады. «Пәленше сені шақырыпты, қаладан көмір әкеп берсін» депті десе: «Ө, солай ма?» деп салып жүріп кетеді. Қыстың қызыл шұнақ аяздарында Іскендір елу шақырым жердегі қаладан Исақай ешенге бір хап көмір әкеп берген күндері болған. Сонда қарды бұрқыратып, жалаңаяқ жүреді, ол өмір бойы аяғына лыпа ілген жан емес.

Іскендір мақтағанды сүйеді. «Дуана-еке, пароходпен жарыстыңыз ба?» десе: «О! әке, жарыстық кой» дейді. Ол жүйрікпен де, жорғамен де, от арбамен де жарысқан болады. Бірінен қалдым деп айтпайды. Бар мақтанатыны – жүйріктігі, кейбір көрген адамдар бәйге атынан қалып қойған деседі. Ауыл маңында ерегістіріп, тай, байталмен жарыстырғанда, екі-үш шақырымға дейін оздырмайды. «Дуана, неғып шаршамайсың?» десе: «О, Құдай қуат берді де» дейді.

Іскендір бір жерде байыз тауып отыра алмайды. Бір үйге кірсе, «хақ!» деп ақырып, бетін бір сипап, шығып жүре береді.

Ол құмалақ салмайды, бал ашпайды. «Обал» деп, басын бір-ақ шайқайды. Ол намазға да онша құнтақты кісі емес. Кейде жұрт намаз оқып жатса, дәрет алмастан жалаң аяқ барып, қатарға отыра кетеді. Көбінесе оқымайды, бірақ аузы жыбырлап, ішінен ыңылдап бірдеңе айтып жүреді. Анда-санда «хақ!» деп, күңіреніп-ышқына бір ақырып қояды.

Іскендір көп сөйлемейді, жауапты қысқа-қысқа қайырады. Сөйлесе, кейде ұстап қалып кетеді. «Дуана, союға қойымыз жоқ еді» десе:

Ә, қойыңыз болмаса, ойыңыз болды, ойыңыз болды...

деп жыбырлатып әкетеді.

Іскендірдің қабақ шылқанын жан көрген емес, қашан көрсең де жайрандап, жымып отырғаны. Іскендірдің неғып мұндай боп жаралғанын, оның кеудесінде не қылған жүрек, тамырында қандай қан, бойында неткен қайрағ барлығын ойлайтын бір адам жоқ. Ел тек оны: «дуана, дуана» дейді, «бір алуан адам» дейді. Іскендірдің өмірі жұмбақ. Қалайда Іскендір – адам. Бұл неткен адам?..

Әлгі Ақбілекке кез келген Іскендірдің жайы осы еді. Дуана Ақбілекке жетіп келіп:

– А, балақайым, алақайым, шырақайым... Қайдан келесің? – деп басын сипайды.

Ақбілек не дерін білмей күмілжіп, мінгірлеп қалды.

– Дуана-еке, мен... мен... Мамырбай ақсақалды... – деп беріп еді. Орыстардың алып кеткенін айтуды ұят көрді, үндемеудің тағы жөні жоқ, қалайда бірдеңе айту керек болды. Маңдайын сипап, көзін жыпылықтатып, төмен қарап: – Мен Мамырбай ақсақалдың баласы едім... ауылымнан адасып... ауылымды таба алмай жүрмін... – деді.

Дуана қалай, неғып адасып жүргенін сұрамады:

– Е, балақайым, адасып қалдың ба?.. Мамырбай, Мамырбай, Тәуірбай, Сауырбай... білем, білем... алып барайын, бағыш қарайын, жолға салайын, – деп қолынан жетелей бастады. Қайдан неғып келе жатқанын сұрамағанына Ақбілек қуанып еріп жүре берді. Дуана сол қолымен Ақбілекті жетелеп, оң қолындағы асасын жыбырлата тіреп, қара ағаштай қатқан аяқтары қаздандап қатты аяңға басты. Анда-санда: «Ә, балақайым, ә балақайым! Көзі мөлдіреп, табаны үлбіреп, қарны ашып, қаны қашып қалған екен ғой...» деп жыбырлатып, тақпақтап қояды. Ақбілек не дерін білмей, біресе дуананың шошандаған бес тал сақалына, біресе күнге күйген қошқыл омырауына қарап қояды. Түрпідей сүйел саусақтары Ақбілектің білезігінен мықтап ұстап алыпты. Үйіне қазір алып бара қоятындай-ақ емпендей басып келеді. Ақбілек өзі шаршап, қолтаулап, әрең жүріп келе жатқан сорлы жетелеген жағына бос жағы ере алмай, шешесі қолынан сүйреген жас балаша қырындай береді. Бір мезгілде Ақбілек сүрініп кетті:

– Дуана-еке, кішкене жайырақ жүрсеңіз... – деді.

– Ә, шаршадың ба, балақайым? – деп қолын қоя беріп, жайырақ аяндады. Әйтседе сау аяңға дағдыланған дуана әуілдеген кешкі бұқаша кеудесі гүлдеп, әулем жерге бармай-ақ Ақбілекті тағы артына тастап кетті. Дуананы сөзбен тежегелі Ақбілек:

– Дуана-еке, ауыл алыс па? – деп сұрады. Дуана:

– А, – деп тоқтай қап, – жетеміз, жетеміз, – деді.

Дуана тағы озып кетті. Ақбілек шаршауға айналды, бірақ шаршадым деуге ұялады. Тағы да сөзбен бөгейін деп:

– Дуана! – деп бір дауыстады.

Бұл жолы Ақбілек бұл маңайда әскер бар-жоғын сұрады.

Дуана:

— Ә, әскер ме? Нән жауғырлар, бар ғой, бар ғой,— деп жыбырлатып жөнді жауап айтпады. Жауабына жарымай, Ақбілек өз ауылының қай тұста екенін сұрады. Дуана:

— Анау көрінген тұмсықтың астында болады,— деп көгерген тауды нұсқады. Ақбілек аулына бүгін жете алмайсына көзі жетті. Жақын арадағы елге қонаға ерең деп жетсе — сол. Дуана желпілдеткенмен, Ақбілекке бөрі де алыс сияқты, өйткені аяғы жүруге жарамай мүлде салдырап қалып еді. Бірталай жер жүрді. Сонда да жете алар емес. Алыста, көз ұшында, адырдың бөктеріндегі әлде қарауытқан мал, әлде қарауылған томар секілді бірдеңелер көрінеді. Күн еңкейіп, намаздігер болды. Ақбілектің қарны ашты, қажыды. Аяғын кебіс соғып қажап тастады. Өлден уақытта жүруге мұршасы келмей, дымы құрып отыра кетті. Дуана жарты шақырымдай озып кеткен еді, дауыстаған соң жылдам аяндап жетіп келді.

Ақбілек жүруге жарамайғынын білдірді.

— Ә, балақайым, көзің жемдіреп, табаның үлдіреп... шаршап қалдың ба? А, балақайымды арқалап алайын. Кел, міне ғой!— деп, алдына келіп арқасын тосты.

Ақбілек мінерін де, мінбесін де білмей аз отырды. Үлкен еркектің мойнына дардай басымен мінуді ұят көрді. Қара мұртқа қатын болғаны, оның құшақтағаны, сүйгені... балаша көтеріп жүргені дереу есіне түсті. Дінсіз орыс ер келеткен арам денесін, қасиетті дуананың арқасына артуды обал көрді. Бірақ дуана «міне ғой, міне ғой» деп күтіп отыр. Ел алыс, жүруге әлі жоқ. Амалсыздан орнынан тұрып, бір тамсанып, күрсінді де, екі қолын ептел дуананың мойнына апарды. Денесін тигізуге өзінен-өзі жиіркенді: Мойнына қолы баруы-ақ мұң екен, шөлкес аттай адуын дуана: «Яшырым!» деп көтеріп түрегелді. Ақбілектің салбырап тұрған екі аяғын екі қолымен икемдел, қысып алып, аса-сын Ақбілекке ұстатып, бір лықынып қалды да әулетті дуана адымдай жөнелді.

Ақбілек дуанаға аттай мініп келе жатқанына күлерін де, жыларын да білмеді. Өйтсе де көңілі жайланайын деді. Өйткені ол орыстың өңгеріп алып қашқанын да көрді ғой. Онда оның алды да, арты да қараңғы көр еді ғой. Онда адам болам деген үміт жоқ, қорлыққа да, зорлыққа да, өлімге

де, ұятқа да басын байлаған еді. Енді оның мініп келе жатқаны — адам баласына қиянаты жоқ, әулие дуана. Оның келе жатқан беті — аулы, әкесі. Әкесін көреді, құшақтап көріседі, апасына құран оқытады, әкесін апасындай болып күтеді. Бірақ өзін-өзі қалай жұбатса да, жүрегінің басында түйрілпектеліп бір зілді нәрсе жатыр, ол түйрілпектелген нәрсе арқандаған аттай, қуаныштың құлашын жаздырмайды, бер жағы бұған да шүкіршілік еткісі келсе де, ар жағы бұлт құрсаған күндей жадырамайды, езуі ғана жымығандай болады. Бет-аузы, көзі күлмейді, ілгешектеніп жібермейді.

Дәл мінер кезде тайсалғаны болмаса, жүре-жүре Ақбілек бала кездегі апасының мойнына мініп келе жатқандай, астындағы дуана екенін де ұмытып, бала күні есіне түспі. Онда теңбіл ақ шығ көйлегі бар, балағының аузын қара ала бағсайымен көмкерген қызыл сан дамбалы бар, айдары селтіген, жалаң аяқ жүгіріп жүретін сүйкімді қыз еді. Ақ қара бас ылақайына қызыл шашақ тағып, үкілед, ат қып мініп, өзі құрбы балаларымен жарысар еді. Жатқан сар атаның үстіне бала біткен жабылғанда, аған ұшып түрегеліп, балалар өркешіне, мойнағына жабысып, «жығылдым, жығылдым!» деп шуласар еді... Түйенің, жардың, томардың, тастың арасына жасырынбақ ойнар еді... Үйдің сыртына мосыдан күрме тігіп, ішіне киім төсеп, шиден істеген қуыршақтарын отырғызып, күйеу келтіріп, келін түсіріп, шәлі салындарып, көрімдік сұрап, үлкен қатындарша тамсанысып, сыңқып сөйлесер еді... Апасының көйлек ішіп қойған шабуын қуыршағына киім қыламын деп қиып тастап, апасынан таяқ жер еді. Сонда да апасы жақсы көрер еді: «Ақ шұнақ қыздан айналдым!» деп бауырына қысып, бетінен шөпілдетіп сүйер еді... Сол апажаны қайда? Жасаған-ау, оның үнірейіп қалған орны немен толады? Үйіне барғанда маңдайынан кім иіскейді? Кіммен керісіп, жылап, мауқын басады? Ақбілектің көңілі бұзылып, көзіне жас кел қалды. Енді болмаса жылайтын еді, аяқ астынан бір дір етіп ұшқан бозторғай көңілін бөліп, жасын тоқтауға себеп болды. Ол кезде күн де бағып, сам жамырай бастап еді.

Манағдай емес, дуананың аяңы қоюланайын депті. Бір-екі өрге келгенде дуана Ақбілекті арқасынан түсіріп,

дем алды, құрысқан белін қайқайып жазып, қунақ жылқыша сілкінді. Ақбілек өзі жүрейн десе де, дуана болмай, тағы арқалап алды. Ымырт жабыла ит дауысы естілді. Ақбілек қуанып кетті.

— Ауылға жақындадық қой!— деді.

— Жақындадық, балақайым, жақындадық!— деп, дуана Ақбілекті тағы бір лықтытып жауырынына таман шығарды.

Сүт пісіріп болған соң, тезек иісі жұпар иісіндей Ақбілектің мұрнын жарған кезде:

— Келдік, дуана-еке! Енді өзім жүрейн,— деді.

— Ә, балақайым, әлі бірталай жер бар,— деп дуана түсірмеді.

Ақбілектің мұрны қоңырсыған сүттің иісін сезгенде, дуана тоқтады.

— Осы төмпейдің астында ауыл бар,— деді.

Ақбілек түсті. Дуананың сүйел қолы езіп, құрысып қалған тақылжырын уқалап жазып, шапанын сілкіп жамылып, дуанаға еріп қолтулап тағы аяндады.

Төмпейдің иығынан асқанда адырдың бауырында ауыл көрінді. Не дөңгелеген алқа қотан емес, немесе қатар тізілген жалғас емес, о жерде, бұ жерде тырқырап қарауытқан бес-алты қыстау. Байқаған кісіге «бізді мекендеген иелеріміздің мінезі де тап біз тәрізді тырқыраған, берекесіз, ұйымсыз» деп тұрған тәрізді. Кейбір қоралардың қасында қарауытқан мал көрінеді. Мал қоралап, адам аяғы басылайын депті. Анау адырдың түбіндегі қомақтау қорадан түтін бұрқырап жатыр. Оның оң жағындағы, кішірек қорадан бір келеңке қарандап сол үйге таман кетіп барады. Адырдың сол жағына таман, төмпейге тірей салынған бір ұзын қораның маңында қара-қура көбірек тәрізді.

Ақбілек қай үйге барарын білмеді, дағдарып келе жатыр еді, дуана:

— Анау үйге барайық!— деп адырдың бауырындағы үлкен қораны нұсқады.

Ақбілек:

— Ол кімдікі?

Дуана:

— Мұса байдікі.

Ақбілек:

— Мына жақын үйге барсақ қайтеді?— деді. Өйткені Мұсабай ауқаттырақ адам екенін білетін. Ақбілек тәуірлеу үйге барғысы келмеді. Тәуірлеу үйдің қағын-қалашы да таңырқайды, әркім көр-жерді сұрап мазасын алады, тәуірлеу үй сарыштып жуырда тамақ та бермейді, оңдай үйде сыпайы отыру керек. Кім біледі, тәуірлеу үйдің қылжақбастары да болар, тәлкек етер... Одан да барысымен суысын ішіп, жантая кететін кедейдікі жақсы болар деп ойлады. Және осы күйсіз қалыңда тәуір үйге бас сұғуға қорланды. «Не бетіммен барам» деген ой келді. Ақбілек:

— Жақын үйге барсақ қайтеді?— дегенде дуана тұрып:

— Бұл үйлер жарлы ғой, қонақ асыға зарлы ғой, қарның ашып қалды ғой...— деп жыбырлатты.

— Жарлы боп неғысын... Бір суысын жұтып, жантая кеткендей жер табылса болаң та,— деп Ақбілек тағы айтты. Әйел көңіліне бірдеңе алса, қарысып бола ма? Ақбілектің бетін білген соң дуана да таласқан жоқ:

— Ә, балақайым! Мейлін, мейлін,— деп жақын үйге бұрылды.

Дуана бұрылған кезде Ақбілек етегінен тартып:

— Сіз бұл үйге менің кім екенімді айтпай-ақ қойыңыз.

Тезек теріп жүріп адасып кеткен екен, тауып алдым дей салыңыз,— деді. Дуана Ақбілекке оқшия қарап:

— Әй, балақайым! Өтірік айтқан жарай ма? Өтірікші Алланың дұшпаны ғой,— деп аяндай берді.

Сумелек сары ит дуананың сылдыраған асасын естіп, одан барып қоққан тақиясын көрген соң, «енді жатудың жөні болмас» дегендей, дауысы қарлығып, алды бір бөлек, арты бір бөлек қираңдап үрді. О кезде қара сиырдың астынан сауыс жыртық тері шалбары тылтиған қатын шелегімен қабат түрегеліп, қисайған кір кимешегінің мильығына сұқ қолын жүгіртіп, көзін сығырайтып, бір аяғын ілгері салып:

— Кет былай, кет былай!— деді.

Дуана асасымен артын жайқап, таяна беріп:

— Әй, шеше, Құдайы мейман боламыз,— деді.

— Қатын жауап бермей жатып, дуананың артын ала тоқтаған Ақбілекке қарай мойнын созып, бір тамсанды да:

тер жаққа Ақбілекке қарады. Қатын бірдене сұрап қала ма дегендей, Ақбілек жалма-жан:

- Жеңеше, суыңыз бар ма?— деді.
- Су жүрегінді алар, салқын айран бар еді,— деді.
- Ендеше, айранға су қосып беріңіз, шөлдедім.
- Берейін, қарағым, берейін,— деп, қатын күйбеңдеп, қазандық жақтағы аяқ-табағын салдырлата бастады. Сол кезден пештің бұрышынан ертегінің қызындай кішкене қара қыздың дудыраған басы қылғиды.

Дуана асасын арт жағына сүйлеп қойып, шарт жүгініп, ыңдылап отыр. Қара қыздың көзі бажырайып тұр.

Ернеуі кетік-кетік, жайпақ қоңыр зеренмен қатын сусын әкеп беріп жатып, Ақбілектің бетіне үңіле қарап, бір тамсанып қойды. Ақбілек сусын ішіп болғанша, қатын көйлегінің жыртқық жерінен ышқырын тырттыр қасып, харсы қарап тұрды. Қатын аяғын алып кетісімен Ақбілек арт жағын сипалап, бұрышта жағқан шекеден бе, шалбар ма, кім билсін, әйтеуір бір үйіндіге басын қойып, шапанын жамылып, жантау бастады. Ақбілек жантайған кезде дуана сыршылып, орын беріп, қозғала-қозғала тысқа шығып кетті. Ақбілектің жатып қалғанын көрген соң, қатын да қораға шықты. Содан арғысын Ақбілек білген жоқ, әбден талығып келген сорлы сусын жұтып, басы жерге тиген соң, дамыл алып қата қапты.

Қатын даладағы дуананы айналдырып, «Мамырбайдың қызы» деген соң: «Ә!» деп іші сезе қойды. Дығырай Мамырбайдың қызын бір жұтым шалаппен жатқызуды жөн көрмей, «саулы бозингеннен» бір қылым ұн сұрап алғалы және үйіне Мамырбайдың қызы қонып отырғанын айтқалы, дереу сол үй жаққа жөнелді.

«Саулы бозинген» дегенге түйе екен деп қалмаңыз. Түйеден кісі ұн сұрай ма? Бұ қазақтың да жыны бар ғой, әжептәуір кісіні Бозинген деп шығарып. «Бұт жимас» демегенің де шүкіршілік! «Саулы бозингеннің» кім екенін айта кетеміз бе? Неміз кетіп барады? Бос сөзге жанымыз құмар ғой, айтсақ айта кетейік.

Қулардың неліктен «Саулы інген» шығарып жүргенін ит біле ме? Бұл өзі Мұсабайдың қатыны еді. Аузы даладай боп қартайып қалса да, Бозинген жаулығына кір жуытпай-

- Мынау неғылған бала?— деп сұрады.

Дуана байыз тауып тұра алмай:

- Жапа-жастана естірсіз. Рұқсат па?— деді.

- Ойбай-ау! Ана байдікі тұрғанда... Біздің қонақ күткендей не жайымыз бар...— дей бергенде, Ақбілек те ілгері таман бір аттап:

- Жеңгей, шалап берсеңіз де ырзамыз. Сіздікің қалап келдік,— деді.

- Ойбай, қарағым-ау! Қалап келсеңіздер енді... амалым бар ма... айран-шалапты бөліп ұрттарсындар,— деп, қатын Ақбілектің неуетек даусын естіген соң, әрі іші жылып, әрі таңырқанып, «қонамыз» дегенге әлдеқандай боп қалды.

- Ендеше, үйге кіріңіздер!— деп, көң-күлімсі сасыған тапал қорасына қарай бастады. «Қадаға бастарыңды соғып алмаңдар. Бері, бері!» деген дыбысымен қонағы соңынан еріп, шалжиған тапал есіксің орқаш табалдырығынан аттап, үйге кірді. Есіктің жің тұтқасын Ақбілек бір-екі тартып еді, мұрны жырық тартыншақ түйеше кекжініп келмеген соң, қоя берді.

Үй іші тастай қаранғы. Қатын: «Былайырақ, әр таман»— деп, дуананы итбектеп бір жерге таман апарды. Дуананың етегінен ұстап Ақбілек те барды. «Бұ кім, апа, бұ кім?» деген бір-екі жас баланың дауысы шықты. Ақбілектің аяғына шөп сыбдырлайды. Үйдің іші сасық. Әйнексымақ бір күңгірт тесік көрінеді. Жерде жатқан бір шоқпылжа сүріне-мүріне Ақбілек дуананың қасына таман келіп отырды. Отыра бергенде дуананың «хақ!» деген дауысы саңқ ете түсті. Ақбілек шошып қалды. Қатын: «көтөкі!»— деді. Бір бала шыр етіп жылап қоя берді, ересектеуі «апалап» апасына ұмтылды. Апасы жылаған баласына:

- Шығарма даусыңды! Ал, дуана! Құлақ кеседі!— деген соң, баласы қоя қойды.

- Ә, балақайым, жылама! Кеспеймін, кеспеймін,— деп дуана да уатты.

- Шырағданы түскір қайда кетті жоғалып?— деп, қатын сипалап, күңкілдеп жүріп тысқа шығып кетті. Аздан кейін қара құманның қақпағына істеген білге шырағданын пештің ернеуіне қисайтып қойып, тұмсығына сұқ қолымен май тигізіп қағып-қағып уқалады. Сөйтті де қолын көлеңкелеп,

тын, мақтаншақ, өзі келіңдеуі кісі болатын. Тықпа сақал, бір мойын, жаман Мұсабағай Бозінген бірдене айтса – «ыңға» дей алмайтын. О түглі, саулы Бозінгеннің бір ауылға би болудан да дәмесі болатын, өзге қатындарға талай мойын салып, айғырлық қылам десе де, Бірмағанның тымырсық қызыл қатыны елденеше жерде аптығың басып, ауызын аштырмай жүретін. Әйел шіркін ұрысқанда қайдағы-жайдағыны қазатын әдеті емес пе... Қойшы, не болса о болсын! Әлгі келдейдің қатыны Бозінгенге жөнелді дедік қой. Ол өзі туыс, бір табан жақын қызыл қатынға неге бармалы екен? Жоқ, қызыл қатынға бармай, Бозінгенге жөнелуі де қулық еді. Қызыл қатын екеуінің араздығымен пайдаланып, Бозінгенді тағы бір сауып алмақ еді. (Бұрын да талай сауған ғой.) «Жаман итгің атын Бөрібасар қояды» демекші, Бозінген әлгі бір «Шатасының» атын Әнуарбек қойған еді (Қызыл қатын ғой оны «Шата» деп жүрген. Бозінген құлағы түрік кісі ғой, түріктің Әнуарбегін естіп, баласын сондай қылмақ қой!).

Көрші қатын үйге кіргей кезде, Бозінген ауызын қайыстай созып:

– Қойшы енді, Әнуаржан! Ұйықташы, қалқам! – деп, бір қолымен Әнуаржанды қағып, келіншегімісіп, қыпшасын қылмытып, бөкесін бүлгитіп, өз денесіне өзі сүйсінгендей қылымсып жатыр еді. Көрші қатын сипандап босаға жақта тұрғанын көріп, Бозінген маңызданып, қасын бір керіп:

– Күмсінай, жай жүрсің бе? – деді.

– Жай емес... Бір жұмыспен... – деп, Күмсінай бір жам-бастап сырғып, Бозінгеннің қасына келді. Бозінген әлдебір қызық есек айтады екен деп, кимешегін желкесіне қарай бір тартып, жампандап, құлағын таяй берді. Күмсінай сыр-быр етті. Бозінген:

– Ә, қойшы! – деп басын көтеріп алып: – Жалғыз отыр ма? – деп мылтық атағын кісіше бұғып, тағы күбірлесті. Сөйткенше болмады, «күйеу келді» дегеннен жаман Бозінген апыраңдап түрегеліп, жалма-жан ауыз үйге барып, Күмсінайға қайталағып бір аяқ ұн салып берді. Беріп жатты:

– Өзім де барам, – деді.

Күмсінай:

– Барғанмен көре алмассыз, ұйықтап қалды, – деп еді, ол сөз Бозінгеннің құлағына бит шаққандай құрлы кірген жоқ, қол-аяғы жерге тимей, шопалада сүт пісіріп жатқан қара кемпірге барып, көзін ашып-жұмып, естіген хабарын айтты. Қара кемпір бір тамсанып, отын көсей берді. Оған жарымаған кісдей, Бозінген шудасы желкідеп, байын із-ауында, бір қолы ішінде тұр екен, Бозінген келін:

– Өй, сен естідің бе? – деп жұлық, шалбардағы қолын суырып алды.

Өз үйіне түгел естірген соң, бұл хабарды ішіне сыйғызса алмай, Бозінген бошалаған түйеше тайраңдай басып, екі қолын алды-арғына құлаштай сермел, Бірқұлақтікіне қарай жөнелді. Ауылды қыдырып жүріп, бірталай жанды құлақтандырған соң, қасына екі қыз, бір қатын ертіп енді Бозінген Күмсінайдікіне тартты. Неге десеңіз, Бозінген от басының әйелі емес, бір болыс елдегі әңгімені үйде отырып біліп отыратын, еркектердің партиясына да дау-шарына да кірісіп кететін, саққұлақ, еті тірі, көшелі кісі ғой. Елдің игі жақсылары да Бозінгеннің үйінен талай дәм татқан. Және біздің Бозінген еркектермен дойбы, карта, асық ойнайтын, насыбай атағын, қонаққа өлең айтқызбай жібермейтін, қызып кетсе, өзі де айтып салағын, бозбала келсе, екі езуі жиылмайтын сері кісі ғой. Тек Бозінгеннің қара бойында титтей ғана міні бар еді, өз басының киім-кешегі болмаса, өзге шаруаға әнтек қыры жоқ еді. Таза көрпелері салтақ-салтақ боп, төсек орны жуырда жиылмай, қоқып, ыбыр-сып жатар еді. Қызыл қатыны түскір Бозінгенді «көк иені ...тіне түрпешейді» деп өсектеуші еді.

Бозінгеннің өзіне тартқан бір керім, сал қызы бар еді. Әлгі Айтжан ғой? Е, сол. Айтжанын мақтап, домбыра тартқызып, ән салғызып, бозбаламен әзілдесе, өзінің де жаны кіріп отырушы еді, қалжыңға боғауызсымақ сөз араласып бара жатса Бозінген өзі кимелеп, Айтжанға жол бермеуші еді. Сол Айтжанын құтты жеріне қондырып, жалғыз өзі іші пысып, ұрынарға қара таба алмай жүргенде, мына хабар Бозінгенге Құдайдың үйге айдап әкеп берген деулетіндей көрінді.

– Құдай-ау, мына тұрған біздікіне келместен, есінен айрылған сорлы Күмсінайдікіне не алғалы қонып

жүр екен?!— деп саңқылдап келеді. Ол әшейін сөз ғой. Бозингеннің есі-дерті: орыстар қызыққан қыз қандай екен, Айтжаннан несі артық екен? Кімді қандай екен? Орыстың талқысына түскен соң, қандай боп қалды екен? Соны білу ғой. Орыстар өз аулына да келген, қыз-қатындар тау-тасқа тығылған, өзі де үш солдаттың қолына түсіп қап, бұйырғанш көрген, кіші үйдің қызы содан бері жіңішке ауруға шалдығып, от басында сұлап жататын болған, Соқ-да да қатын шіркіннің таңсыққойлығы басылған ба?

Бозингендер Күмсінайдікіне кірсе, бұрышга домаланып біреу жатыр. Диуана далада болса керек. Сары ит қораның сыртында қыңқылдап қояды. Бозинген шырағданды бір қызға ұстаып, Ақбілектің қасына келіп, шапанын ашып қарады. Ақбілек аузы әңгек ашылып, сілекейі ағып, қорымдап ұйықтап жатыр еді.

— Е, байғұс-ай!— деді.

Күмсінай арт жағынан келіп:

— Не қыласыз? Ұйықтасың,— деді.

Бозинген шапанының өңірін қайырып, әдібін көрді, көйлегінің сүйегін байқады; жеңсіз камзолының жисігін, қалтасының қақпағын, кебіс, мәсіні — бәрін шұқылап көріп болған соң, мағдайына шашырай салбырап тұрған шашын ақырын сырғытып:

— Өзі де қыз десе — қыз екен!— деп қорығанды шығарды.

Шапаны бикасап, әдібі бағсайы, жеңсізі дүрия, көйлегі бәтес екенін айтысып, біреуі: «Айтжанның көйлегі терізді екен»— деп, енді біреуі: «Айтжандікі бұдан гөрі қаттылау»— деп тұрғанда, Бозинген Ақбілекті былай қойып, көйлек жайынан қыздармен айтысып кетті. Оның айтуынша, қыздар дым білмейтін боп шықты. Айтжандікі бес есе артық боп кетті. Айтжан қарағы ұзатылмағанда, орыстар «қырылып» қалатын екен, масқаралықтан Құдай бір сақтапты, өйткені аманында бергенін «өзі» қалапты (екі қабаг боп қалғаны есінде жоқ).

Қатындар, қыздар біраз дауласып, қарқындары басылған соң үйді-үйіне тарады.

Бозинген үйіне келгенде, Мұсабай бірталай ой ойлап, уысына еш нәрсе түсіре алмай, дал боп қисайып жа-

тыр еді. Кеп былай: Мұсабай жанада байыған мажқанды, қалтырауық адам болатын, (бұрын қаланың жағағы ғой, қатыны да жатақтың қызы ғой). Үйіндегі бас көтерер адам — қатыны, соның арқасымен кісі болып жүретін. Ана жылы жоғалған бір-екі биесі Мамырбай төңірегінен шығып, соған қолы жете алмай жүрген. Өйткені Мамырбайға да ел керек қой: төңірегіннің ұрлық-қарлығына ара түспесе, адамдығы қайсы? Мына қызы қолға түсіп тұрғанда, соның қаруын қайыруға болмас па екен деп, Мұсабай жаман ойға жүгіртіп еді. Қызды тығып қояйын десе, ауылы құрғыр түгел есітіп қойды. Өзге айпағанмен Бірмаған барып жеткізеді ғой. Бірмағанмен оның малайын азғырып алғаны туралы жаздай араз болып, қатындарының шайырғал екені есінде. Қызды біреуге беріп жіберуге кім даяр тұр? Ол тағы бiшiнбей қалмайды. Ақбілекке сұрау салып жүргені мәлім. Әлдебір енгі жігітке масқаралатса қайтер еді? Бірақ онымен де не кегі бігеді? Мамырбайды шығындатқандай бірдеңе табу керек қой. Қалай шығындату керек? Міне, бұл мәселе — мәселенің қиыны болды. Қатыны келіп, қыздың сұлулығын мақтағанда, өзінің жаман делебесі де қозды. Бірақ Бозингеннен асар қауқар қайда?

— Қайтейін, сұлу болса!— деп кейді.

— Қайт дедім саған?— деп қатыны да тежеп тастады.

Сонымен Мұсабай күшеніп, төңбекшіп жатып қалды. «Әрі жат!» деп қатыны да шынтағымен бір түргіп, теріс қарап, өткен дәуренін еске алып, есінеп: «Осы жаманға қайдан тидім?» деп тағы да өкінді.

* * *

Түнде шайға оятқанда, Ақбілек тұрмай, жатып қалған. Таңертең Ақбілек көзін ашса — Үй толған кісі. Оң жағына қараса, немере ағасы Әмір отыр.

— Қарағым-ай!— деп Әмір кемсеңдеп, құлағын жайды. — Ағажап-ай!— дегеннен басқа аузына сөз түспей, ағасын бас салып, солқылдап ағыл-тегіл жылады. Ауылынан келген екі жігіт бірінен соң бірі көрісіп, кеңкілдеп, Күмсінайдың жаман үйін басына көтерді.

Көріскен кісіні айырғанды парыз көріп алған қатындар тоқтау айтып, айқасқан қолдарын жазып, салиқалы Бозинген де пешке сүйеніп тұрды.

– Енді қайтсін! – деп ісіркеген болды.

Алайда қатындардың кеңлі бұл көріске жарымалды, өйткені Ақбілек суырлықты сөйлей алмады. Жайшылықта, қыз ұзатқанда, кісі өлгенде айтылатын жырлардың бірде-бірін айтпады, тұтқиылда тығылып қалған жүрек қызыл тілге құшырын теге алмады, ішке толған қалың шер кернел келген бұлақтай қатты ышқынған жас болып, ыршып-ыршып кетті. Ақбілек жыр жағтап та көрген жоқ еді, қыз болып ұзатылуға әлі талай заман бар ғой деп, балалығы арылмай жүрген, 15 жасар бала ғой. Шешесі өлгеннен бері дауыс қып жоқтағандай болған жоқ, өз басына күн туып кетті. Қатындар онысын есеп қыла ма, сөйлемей көріскенін жас баланың жылағанындай көріп, айыздары қанбады.

Жыласып, көрісіп, үндемей төмен қарап, біраз отырғысты. Әлден уақытта Әмір ағасы отырып:

– Түнде осы ауылдан хабаршы барған соң, жата алмай қолға түскен атпен жүріп кеттік, – деп, қалай келіп қалғанын білдірді.

Мұсабай жаман ойдың ұшығына шыға алмай жатқанда, Бірмаған жақсы атты кісі бола қалайын деп, түнде шап-қызған екен. Бірмағанның қызыл қатыны өзгеден гөрі омыраусып, Ақбілектің қолын ұстап айырып жүрген сол екен. Қызыл қатын қарап тұрмай:

– Естігенде өз баламыздан жаман аядық... Қайтейік, не амал бар? – деді.

Әмірдің бір жолдасы:

– Ағайынның ағайындығы осындайда көріңеді де, – деп, Бозінгенге көзінің құйрығын жіберді. «Жайда көсемсіп жүруші ең, бүгін қайда қалдың?» дегендей қылды. Өйткені Мұсабайдың Мамырбайға қиғаштығын білуші еді. Және Мұсабайдың биесін ұрлаған кісімен бұл жігіт жегжат еді. Жігіт оны айтқанда, қызыл қатын мардамсып, иығын бір көтеріп:

– Е, о не дегенің... Біз анау-мынау қазақтай боқтан өзгені қылға тізбейміз, – деп келе жатыр еді, Бірмаған отырып:

– Керегі не сондай сөздің! – деп қатынын тоқтатты.

Бұл сөздің бәрі Бозінгенге жарадай тиді. Ләм деуге айтары болмай, тымырайып, жапалақ ернін жылмыра берді. Түнде әлгі қорсылдаған шошқа бір атты қинағанда, бүгін

Бозінген бұл сөзді естір ме еді? Шірік ит! Талай жерде өлтірді-ау!

Күмсінай шай даяр екенін білдірді. Ауыл кісілері тысқа шықты. Қызыл қатын Ақбілекті үйіне қонаққа шақырып еді, Әмір Тәңір жарылқасын айтып, ауылға жеткенін мақұлдады. Бірмаған да жабысып көріп еді, қонақтар асыға берді.

– Ендеше, Ақбілекке кер жорғамды ерттеп, өзім аларып салып қайтайын, – деп Бірмаған тысқа жөнелді.

Бозінгенге бұл жұмысы да қатты тиді. Үйіне келіп:

– Әмірі әбүйір байлаған, сұқым! Отыр енді албасты басып! – деп, байын тағы бір мұжыды.

Мұсабай үндемеді. Қатын шіркін бір жеңіп алған соң, таң атыра ма? Өзінен шығар өнері болмаған соң, Мұсабай қатынға қол талсырып пір қылған ғой. Қатын болмаса, бұл Бірмағанның қолы емес пе? Бірмағанның әнтек қолы кеміп бара жатқанын, әйтпесе мұның қасында анағұрлым адам ғой. Бірмағанның қолы кемігеннен ғой – ана жылғы сайлауда ауылнай болып, кісі қатарына ілінгені. Одан бұрын бұл кісі ме еді? Бір безер ит еді.

Сол Бірмаған кер жорғасына көрпе салып ерттеп, Ақбілекті мінгізді, бір байталға мініп өзі қасына ерді.

Дуана өз жайына кете барды.

Жолда келе жатқанда Әмір ағалары дуананың кез болып алып келгені жақсы боқты десіп, дуананың да пайдасы тигендігін, оның жүрмейтін жері жоқ екенін, бірақ тіленшілік қылмайтынын, жазы-қысы жалаң аяқ жүретіні тегіннен-тегін еместігін айтысты. Одан кейін ұсталған ақтарды, Мұқашты сөз қылды.

Ақбілек орталарында жорғақтатып, төмен қарап келе жатып, әңгімелеріне құлақ салды. Ақтардың тұтылғанын сонда білді... Әнеугі апанда бұғып жатқандағы қасына келіп, «тоқтай тұр» деп кетіп қалған қазақ Мұқаш екенін де топшылады. Өткен күндерді бір-бірлеп есіне түсіріп, жағалап қара мұртқа да келді, оның түрлі қылықтары демде кез алдынан елестеп өтті. Енді мынау ағаларының ортасында ауылына келе жатқанына таңалды, таңғалып қана қойған жоқ, өзін бейне бір арам сиғақ ұрлық малшыдай, әкесіне арам жегізетіндей көрді. Енді бұрынғы нәрестедей

ғой. Жасыма жетпей кемпір қылдың-ау, жасаған! Мен енді екеме құрт аурудан жаман бір масыл болдым ғой! Өлмей менен құтыла алар ма?..

Ей, Тәңірім-ау! Осы келе жатқанда бір қазаға ұшырап кетсемші! Астыздағы ат омақасып, астында тіл қатпай қатсамшы! Немесе жер ойылып жұтып қойсайшы! Болмаса үстімізден қара бұлт төніп, нажағай соқсайшы! Әйтпесе албасты басып тұншықтырсайшы! Өнеугі қаңғып келген орыс енді келіп алып кетпейші! Ең болмаса, есімді біліп тірі барғанпа, өкемнің алдына апарғанда, кірпігім қимылдап жатсамшы!

Ақбілек аспанға қарады – аспанды мезгілсіз бұлт құрсау емес; жерге қарады – жер баяғы жер, қозғалар емес, сүрінер ме екен деп, өкшесін тебінді – кер жорға сүрінер емес, өзге аттарды сау желдіріп, тепсеңде теңселіп келеді. Ақбілек қасындағы ағаларына қарады. Ағалары Ақбілекке қарар емес, көздері алдында, сипай қамшылап, «ауылға қашан жетеміз?» дегендей тебінгілері сартылдап келеді.

Ақбілек алдына қарады. Қараса, ауылға кел қалыпты. Ауылын көргенде, жылағысы кел кетті. Өнеки, бұлардың қарасын көргеннен қатындар Ақбілектің үйіне қарай шұбырды. Өнеки, өз үйінің иттері де ұлыды. Өнеки, бұзаулар да Ақбілекке көрісетін кісіше бері қарап мөңіреді. Міне, кей дауыс қылған қатындардың ащы айғайы құлағына келді. Жер-дүние күніреніп дауыс қыл тұрғандай болды. Жан жарасы сол дауыспен жеңілетіндей, көп дауысқа қосылып, Ақбілек те егілді, екі көзі жасқа толып, жарық күн шымылдық құрғандай бұлдырал, тұман бол кетті. Сол тұманның ішінде басы ағарған адамдар қолтығынан ұстап, сүйемелеп, әлдебір жерге әкеліп, үл-үлкен бір адамның үстіне жашп еткізді. Ақбілек жылай берді, жылай берді...

Сорлы Ақбілек! Сен жыламай, кім жыласың? Тас ештегі жібіткен, тар құрсағын кеніткен, аруанадай анаңнан айырылды! Келешектегі бақытты өміріңнің кітіндей көріп, сары майдай сақтаған алтын қазынаңнан айрылды! Ар-ұятың төгілді, адамшылығың жойылды. Жас науекет жүрегің – соқпай жатып өрт болды. Жаңа шыққан жауқазын – піспей жатып жоқ болды. Шам-шырақтай жас жаның – жанбай жатып шоқ болды. Есіл ерке балалық –

уыз денесі былғағып, арамданып қалған тәрізді, бұрашғы кірпіксіз, апилақ кеудесіне енді қара құзғын ұя салып кеткен тәрізді, күне-сұмдықты білмейтін ақ жүрегі арамдықтың неше атасын біліп, бұрынғы қыз басы енді қатын болып қалған тәрізді, бұл былғаған дененің кірі, жанның күнәсі өмірі тазармайтын тәрізді. Өз ауылының тауына, жеріне жақындаған сайын таза жерді басуға өзінен-өзі ұлып, аттылып өліп кетпей, қара мұрттың мылтығына бекер-ақ жармасқан екем деген өкініш пайда болды: ит жалап кеткен ыдыстай, өзінің денесін де, демін де арам деп білді...

Осы арам деміммен, арам аузыммен өкемнің иманды жүзіне қалай жақындармын, қайтп оны да арамдармын? Құдайдан қорықпай, оның құтты қалам менігітей үйіне қалай кіремін? «Кәпір» сүйген, аймалаған аяғыммен жай-намаз салатын жерін қалай денем пімірікпей басармын? «Кәпірді» құшақтаған арам қолымды қайтып өкемнің адап дастарқанына апарып, қайтп бір табақтан ас ішермін? Мұны бұрын ойласамшы! Бұларды есіме алсамшы! Шыбын жаны құрғырды ойлай беріптің-ау, япыр-ау! Бұлар мен туралы не ойлады екен? Мені арамдалмай аман келе жатыр деп кім ойлады дейсің? Әлде менің тірі қалғанымнан да өлгенімді тіледі ме екен? Кім біледі, сөйткен де шығар. Мені көргенде, «пәленшенің орыс бұлдіріп... кеткен қызы» деп, кім көрінген ішпек ойлап тұрады-ау! Әлде біреу өкеммен, не өзіммен егескей күні айтып та салады-ау!..

Ойбай-ау! Менің күйеуім ше? Ол енді менің маңыма жолар ма? Орыстан қалған салдаманды ол неғылсаң! Тым болмаса бұзылмаған қаймағым соған да бұйырмады-ау!.. Ол алмаса, онда мені кім алады? Мен бір ел-жұртқа әйгілі кезге шыққан сүйел болған екем ғой! Ақылымнан адасқан сорлы мұны білсемші! Кеше түнде арам денемді қасқыр боршалап, неге жеп қоймады екен?!

Мені көргенде ауыл-үйдің адамы үркіп тұрады-ау! Мен өзгердім ғой, қатын болдым ғой, қартайдым ғой. Көзімнің алды кек таңба шығар, етім сылқылдап, денем бос қалған шығар, белім бүкірейіп, бөксем жалпиган шығар, аяғым талтандап, жүрісімнен жанылған шығармын. Менде не сын қалды дейсің? Ернім кезеріп, жағым суалған шығар. Орыстың айнасына қарағанда, ажарым тайған сықылды еді

аяққа құйған астайын шірлітан етті – тоқталды. Жыла, жасың бұла! Жасыңмен қайғың жуылсын! Жасыңнан теңіз жиылысын! Теңізді дауыл толқынтсын! Құтырсын толқын, туласын! Зарлаған сені мұнарлар тұншықсын – суың да улансын! Қатын – қызы тұл қалып, сендей болып шула-сын!

Екінші бөлім

Бесатардың оғы шыққан жерін алақандай қыл үңірейтіп, жұлып әкетеді. Емдеуі келіспей, асқынып кетсе, ол оқ тиген адам жуырда мал болмайды. Сол бесатардың оғы Бекболаттың иығын ала қарнынан тигіп, сырт жағын үңірейтіп кетіп еді. «Бұған суырмақ тарту керек... Малдың жыны да – мың да бір дәрі...» деп, әркім әр түрлі ем айтып жатқан үстіне қаладан келген бір «үністірік»: «Дәрігерге көрсетпесе, өледі!» – деген соң, Бекболатты дуанға апарып еді. Мамырбайдың Төлегені не дегенмен қайын ағасы ғой, барған соң, кеңседен кеңсеге жүгіріп жүріп, ауруханаға жатқзып емдеуге қағаз алған еді.

Бекболат ауруханаға жатқалы 20 күнге жуықтады. Дәрігердің қарауы күшті болғаны ғой, 15 күн дегенде қолы икемге келіп, жарасы бүріліп біте бастады. Алғашқы кезде аурухананың сары төсегіне, сасық дәрісіне, шөл тамағына үйрене алмай, мұрнын тыжырып, іші пысып, уайым басып жатса да, жүре-жүре аурухананың өз аламындай болып, бойы үйренейін деді.

Дәрігер күншуаққа шығып отыруға рұқсат еткен соң, Бекболат бір күні тысқа шықты.

Үсті-басына ақ киген, ақ орамалмен желкесінен бір түйген сары мағүшкелер сыпсындап кіріп-шығып жүр, қолдарында бөтелке, шайнек, орамал, шылашын. Мұртын тазының құйрығындай ширатқан, шашын енесі жалаған бұзаудай тарап, жылтыратқан ақ киімді дәрігер де мағүшкелерге орысшалап, ауру жатқан үйлерді нұсқап, бірдеңе тапсырып тұр. Аурухананың қабырғалары да, төбесі де, табаны да сүргі тартқандай теп-тегіс, маса тайғандай тап-таза. Мыналарды көргенде өзі жазылған соң, Бекболат: «ауру қалай жазылмасын?» – деп ойлады.

Аяғында – көттік пен өкшеден ырай жоқ, сылпылдаған башмақ, үстінде березе жағалы ұзын сар шапан, басында ақ орамал – Бекболат судан шыққан тышқанша болбырайып, сенекпен егтеп аяндап, алақтап, дәрігердің қасынан өтті. Дәрігер «неге кегіп барасың?» дегендей, Бекболаттың бетіне ажырая қарап, рұқсат бергені есіне түскен соң, «күре бер» дегендей, кірпігін бір қақты. Бұрын ауыз сенекте олай-бұлай жүріп буынын бекіткен ғой, бойы тынайған тәрізді.

Бекболат сыртқы есікті ашып тысқа шықты. Аурухананың төрт қабырғасы, табығ төсеті, сасық дәрісі басырқып тастаған екен, күні жарқыраған, ашық ауасы саңғыраған, көгерген көк аспанды көргенде, бойы да кеңіп, жадырап, реңі де шырайланып, ажарланып, ойы да көтеріліп, шарықтап, елге қарай бет қойды... Еліне тезірек қайтқысы келді. Жар дегенде есіне Ақбілек түсті. «Мен, міне, Құдайдың жарық күнін көрдім, жазылдым. Ол осы күнде не күйде екен? Әлде тұтқында екі көзі жаудырап, жасын бұлап жүр? Әлде орыстар өлтіріп тастады? Әлдебір сары орыспен құшақтасып отыр? Әлде бәрі жабылып...» деген ойға келгенде, шауып келе жатып, биік жардың ернеуіне төніп қалған кісіше, денесі шіміркеніп, жүрегінің астыңғы жағындағы бір нәзік қыл үзіліп кете жаздағандай болды. Бұл ойды Бекболат жараның беті қайтқалы күні де, түні де ойлаған, жардың ернеуіне бір емес, жүз, мың қайтара таянған, жүрегінің нәзік қылы да сонша тырсылдаған, сонда да бұл жолғы жүрегінің қағысы бұрынғыға ұқсамады. Бұ жолы Ақбілекті ойламайын десе де, кең дала, еркін, сай-ран өмір еске түскенде, Ақбілек те еріксіз сол сұлу өмірдің түліндей жылтырап, көзіне іліне береді.

Бекболат ауруханада жатқанда, Төлеген екі-үш рет келіп, кеңілің сұрап кеткен. Төлеген бір сыпайы, жатық жігіт. Келгенде: «Жараң қалай? Бойың тәуір ме? Тамаққа көңілің шаба ма?» – деген тәрізді жарасының жайын ғана сұрайтын. Төлеген қайын ағасы болған соң, Бекболат Ақбілек жайын сұрауға ұялатын. Қарындасы жайынан о да сөз қылмайтын. Өзі бірдеңе айтып қалар ма екен деп, Бекболат елдің хабарын сұрап, жақаурағқанда, Төлеген: «Жалпы аман болса керек... Бетен хабар блінбейді...» деп, Ақбілек жаққа жуымайтын. «Шешесін өлтіріп, қарындасын алып кеткенде со-

ларды барып бір көрмейтін, соларға бір жәрдем қылмайтын негкен жан? Әуелден көңілі қатты адам ба екен? Қалада жүріп қақайып кетті ме екен? Мұның пайдасын әкесі қашан көреді?»— деген сұраулар Бекболат ойына талай келсе де, өзіне бірдеңе деуге аузы бармайтын. Өйткені көңілі деуге Бекболатты жан тартып дөрігерге қаратып, көңілін сұрап, келіп-келіп жүреді. Қарындасы болса да кетті. «Бнді менен не үміт қылады?» деген ойлар келгенде, Бекболат Төлегеннің негкен адам екеніне миы желпей, лағдаратын. Бекболаттың имене беретіні де Төлегеннің жұмбақтығы еді.

Енді далаға шығысымен, Бекболат Ақбілектің не болғанын білуге көңілі кетті... Қалай, кімнен біледі? Мұнда қазақ бар ма екен? Кеше төсекте жатқанда бір қазақтың есік алдынан өткенін көзі шалып еді, со қазақ жылт етіп, жоқ бол кетіп еді. Сол кім екен?... Немесе дөрігерге келіп тұрған қазақтар жоқ пе екен?— деп, қабырғаны жағалап, қақпа жақтағы бұрыштан асты. Асып еді, ауруханаға кіретін екінші есіктің тепкішегіне отырып, бір-екі тымақты қазақ сөйлесіп отыр екен. Бекболат іздегені табылғандай қуанып кетті:

— Ассалаумаликум!— деді.

Қырдылап төмен қарап сөйлесіп отырған екі қазақ жалт қарады. Ел қазағы ұқсынды біреуі «әлі» алды. Аяғында орысша етігі бар, ықшам шапанды, жекей қара тымақты, аузы-басы бияздай, қожаға айтқан низдай қара сұр жігіт ойнақы көзі жалтаң етті де, ернін қыбырлатты. Бекболат амандасты. Ойнақы көз жігіт «сені кім шақырды?» дегендей, жеңді амандаспады. Бекболат келген соң, сөздерін де қоя қойды. Онысы өздеріне қолайсыз көрінді білем: жуан етік қазақ Бекболаттың аты-жөнін сұрады. Бекболат жөнін айтқан соң, ойнақы көз жігіт:

— Ә, Бекболат сіз боласыз ба? Отырыңыз, — деп сырғып орын берді. — Өнеугі оққа ұшқан жігіт екенсіз ғой, — деп біле қойды.

Бекболат:

— Өзіңізді мен танымадым ба?— деп сұрады.

— Мен Тақырдың Жылтыры деген жігіт болам, — деп, Тақырдың Жылтырын білмейтін қазақ жоқ тәрізді, «Жылтыр» дегенде езуін қисайтып, басын бір шұғып тастады,

өз атын мардамсып атағаны көрініп тұрды. — Мына кісі Мұсағай деген біздің ағайып, — деді.

«Тақырдың Жылтыры» дегенде, Бекболат: — Ө, естуім бар, — деді.

Жылтыр жұлып алғандай, тікірейе қарап: — Мені кім деп естідіңіз?— деп сұрады.

Бекболат әңгек мүдіріп қалды да:

— Көзі ашық, пысық жігіт деп естіеміз, — деді.

Бекболат әлгідей дегенде:

— Әйтеуір халықтың көз жасы үшін Мағайдың Өбенімен ұстасып жүрміз. Ақырын бір Алла біледі, — деп қаз көрген қаршыға бастанып, мойнын қылқын еткізді. Бекболат мақұлдағансып:

— Е, — деді.

«Е!» дегені; «Ажалы жеткен қарға қаршығамен ойнайды» деген осы-ау! Өбен кім? Бұл кім? Ол — арыстан да, бұл — тышқан ғой. Ол сегіз болыс елді, бір дуанды аузына қаратқан Өбен емес пе? Ол Петроамборыңа да барған, патшаға да білікті болған Өбен емес пе? Онымен таласқандай мұның не айбыны, не күші бар? Шытыген бір қораш жігіт... деген ой келіп еді. Бірақ Бекболат бұл ойын неге билдірсін, іші пысып қалған кісі ғой: оны-мұны сұрай бастады.

Жылтырдың білмейтін хабары, естімейтін есегі жоқ, ағып тұрған сөз екен. Аузы аузына жұқпайды. Ол сөйлеген сайын Бекболаттың аузы ақпип, жаны кіріп барады. Ол елдің партиясын, сайлауын, кімнің пара алғанын, кімнің бергенін, кім қызып сайлаушыға шырға қылғанын, кімнің үйі, малы таланғанын, кімнің қатыны, қызы кеткенін, кім мен кімнің керіскенін, төбелескенін, қызыл мен ақтың соғысқанын, кімнің басы сотты болып, кімнің үстінен арыз беріліп, газетке басылғанын, кім абақтыға түскенін, кім шығарып алғанын, кім келіп іздеп жүргенін — бәрін саулапты. Оның таныс емес әкімі де, сөйлеспеген адамы да, білмейтін заңы да жоқ. Соның бәрін көзімен көріп, қолымен ұстағандай, су тегілігіз қыла, нандыра, жанын бере, орысшаны ара-арасына қыстыра сөйлейді. Манағұдай емес, Бекболат Жылтырдың сөзіне ұоға айналды, нанып емес, танғалып ұйыды. Бір сәтте осынша хабарды, осынша

сөзді, заңды үйіп-төгіп тастаған неткен тілмар, неткен білігіш деп, таң-тамаша қалды. Сөзінің арасына жік салмастан бірді айтып келе жатып, бірге кетіп судыратқанда, қалың тобылғыдан андағайлап қашқан қоянды көрген тазыдай, Бекболат қай сөзін ұстарын білмей, даң болды. Даң болса да, оның айтқан бір хабары құлағына майдай жағып кетті, ол хабар – Қарашаттағы ақтардың қолға түсуі еді. Оны естігенде, Бекболат:

– Е, бәрекедді!.. Япыр-ай! Түгел түсіп пе? – деді.

– Түгел. Бірін қалдырмай ұстап әкелді.

«Ақбілек қайда екен?» – деген сұрау Бекболаттың аузына келіп қал, бірақ ел қазағы отырған соң сұрауға қаймыға бермеді: «Орыс масқаралап кеткен қызды несіне сұрап отыр?» – деп, мазақ қылар ма деп ойлады. Бекболаттың сұраулары кебейіп, әңгіменің аяғы созылып жапқанын сезіп, ел қазағы «бір айналып соғармын, – шаруам бар еді» деп, тұрып кетті. Ол кетісімен Бекболат қабыржып, қобдианың, Жылтырға қарай берді. Бір уақытта бір жасырын сөз айтатын кісіше кезін жыпылықтатып:

– Сізден менің бір сұрайын деген сөзім бар еді, – деді.

– Айтыңыз, айтыңыз, – деп Жылтыр жөпішдетті.

– Мамырбайдың қызы не болды екен? Оны естіген жоқсыз ба? – деді.

– Жоқ. Оны естімедім. Ақтардың өзін кеше кеше әкелді. Білуге болады. Ол айтпақшы сіздің қалыңдық екен ғой. Жалко, жалко! – деді.

– Япырым-ай! Білуге болса, соны маған біліп берсеңіз...

– Құл болады. Бүгін, ертең-ақ біліп беремін. Күнде ешден кісі келіп жатады ғой... Бірақ оның енді не керекті бар? – деді.

«Не керекті бар?» деген сөз Бекболатқа ауыр тиді: жұрттың аңызы да осылай екен деп ойлап қалды. Бекболат жабырқау тартып:

– Өйтсе де, – деді.

Жылтыр біліп бермек болды. Сөйтіп отырғанда есіктен ақ киімді мағұлше шығып:

– Әй, киргиз!.. Доктор... – деп Бекболатқа орысшалап саусағымен ымдап шақырды.

Бекболат орнынан тұрып жатқанда Жылтыр мағұлшеге түйіліп басын шайқап, орысшалап жіберді де, Бекболатқа қарап:

– «Киргиз» деп қорлағанын әлі қоймайды, жалаң бұт немелер! «Жолдас», «гражданин» деп неге айтпайсың? деп жатырмын, – деді.

Бекболат жымылп, көпшіктеп:

– Бәсе! Бұларға да айғыр табылсыншы! – деп, ауруханаға кіріп кетті.

* * *

– Е, атышулы Жылтыр осы екен ғой! – деді Бекболат секіре келе жатып.

Бекболатты тамақ ішуге шақырған екен. Қаңылтыр аяқтағы сылдыр сорпаны жеріген жылқыша тамсанып ұрттаған болды. Сорпа ішіп отырғанын да, су ішіп отырғанын да андаған жоқ: ойы бөлініп, қиялы әлдеқайда отыр еді.

Ақбілек орыстардан өлі қалды ма? Тірі қалды ма? Өлі қалса, сөз де жоқ. Тірі қалса, үйіне келіп отырса, онда не болмақ? Орыстардың талқысынан қалған қызды бұл ала ма? Аймай ма? Дүйім елге әйгілі бол, абыройы кеткен қызды қалай алады? Екі сөздің бірінде құрбы-құрдасы бетіне басады ғой. О бір сүйегіне басылған кетпес таңба ғой. Бірақ құдайшылыққа келгенде, Ақбілек сорлыда не жазық бар? Өз еркімен барған емес, тағдырдың кермесіне кез келді. Бұл алмаса, оны кім алады? Адам да алмайды, өтпей отырған бұл басқа біреуді алар. Онысы әлдеқандай болып шығады? Ақбілекті өзі көріп айттырып еді ғой. Ондай қыз бұл өңірде жоқ еді ғой.

Бұлар үш кісі құс салып жүріп алғаш барып көргендегі оның түрі қандай еді! Мандайы қасқып, мойны қаздып, көзі мөлдиреп, ерні үлбіреп, үріп ауызға салғандай жұтынып тұр еді-ау! Тал бойында бір міні жоқ, жаңа шығып келе жатқан сүйріктей еді. Шашбауын сылдыр еткізіп, сып етіп түргелгені, тізесімен ақ көйлегін серпе тастап, аяншыл бедеудей кербездене аяқ басқаны, тысқарыда жүріп, жөңгесімен сыбырлап сөйлесіп, дауысы күмістей сыңғырлап тәп-тәтті күлгені, әнтек жымылп келіп, шай

жасап, өп-өгірік сызылғансып, үш саусағының ұшымен шыны-аяқ әпергені, салафты қою кірпігін салмақпен қағып, анда-санда көз астымен бір қарап қалғаны, мұның шыны-аяғына білдірмей бір қант тастап жібергені... Бір жолдасы сөз қатқалы:

— Бұ жақтың сұқсырлары қалай сақ! Қаршығаны көш жерден көре қояды екен,— дегенде:

— Қаршығаларыңыздың қырандығы да,— дел күлімдеген апасы: «Ақбілекжан, қонақтарыңды аттандыр!»— дегенде, жеңгесімен екеуі бұлардың атын шешіп, нөл-нәзік торғын қолымен қолтықтан көгеріп аттандырғаны; «қош болыңыз!» дегенде көзін жалт еткізіп, басын әнтек ізеп, артынан қарап қалғаны — бәрі, бәрі сондағыдай сайрап көз алдына келді.

Бұрын қыз көрмеген кісіше құлап кетпейін деп, өзіне өзі осынша берік болайын десе де, Ақбілектің жүрісін, күлісін, көз қарасын көріп, естіген сайын есі кетіп, «осының жолына жаным құрбан болсын!» деп, өзіне-өзі серт қылғаны қайда? Ақбілек өзгеше еді ғой. Әсіресе оның дауысы, оның күлкісі адам баласында жоқ еді. Әлде әнтек күрмеліп, ілінгірлеген құлыншақтың, әлде түн ішінде көл жүзінде сынқылдаған аққудың дауысы ма? Жоқ, оның біріне де ұқсамайды. Ақырын сөйлесе, жас ботаның дауысындай, қаттырақ сөйлесе, ол дауысқа күміс қоңырау таққандай ма, қалай, әйтеуір көмейінен, көмей емес-ау, кеудесінен күңгірлей-сылдырлай шыққан бір сиқырлы жат дауыс дәл жүрегіне барып тиер еді. Сол кезде бойың балқып, жаның иер еді. Тағы да, тағы да осы дауысты естігің келіп, ынтығар едің. Ол күлсе, бұл жалғанның бәрі күліп жібергендей, қайда отырғандық ұмытып қалар едің. Өзге әйел оның бір тырнағына, басқан ізіне тұрмай қалар еді. Сол сияқты Ақбілекті Бекболат шынымен ұмытқаны ма? Елдің есетінен қорқып, шынымен алмай кеткені ме? Қой, оңсыз өмірде қызық болмас. Өзге қызды алса да, оның суреті көз алдынан кетпес. Өмір бойы өкінер де жүрер... Қалайда Ақбілектің хабарын тезірек білу керек.

Ол күні-түнімен, ертеңінде күнімен Бекболаттың ойынан Ақбілек кетпеді. Оны қайдай жаман адамдарға араластырып, оған қандай жиренейін, жек көрейін, безейін десе

де, оны алғаш көргені есіне түскенде, ол ойының бәрі жел қутан тұмандай серпіліп, баяғы періштесіндей, Ақбілек кезіне елестейді де тұрады. Оны осынша ойламайын деп, үйдегі атын, құсын, мылтығын, аң аулағанын есіне түсірейін дей ме, болмайды. Ат, құс, аң, сейіл-серуен, қызық-думан — бәрі де жалғыз соның басында тұрғандай, бәрі де соның айналасында жүргендей көрінеді де тұрады. Бәрі Ақбілек аударып әкеткен тәрізді. Қалай екенін өзі де түсінбейді.

Бекболат бір кіреді, бір шынады, тағат еге алмайды. Жылтырға әлденеше жолықты — хабар жоқ, бірер қабат сұрады. Сұрай беруге де ұялады. Дүниенің тегігі Жылтырдың қолында тұрғандай, Жылтырға жолыққысы келе береді. Бірақ Жылтыр көрінген қазақпен бір сөйлесіп, бо-санбайды. Жылтырға жаңадан біреу келіп сөйлескен сайын: «Е, мынау Ақбілектен бір хабар әкелген екен» деп, деме-ленеді. Ол үміті болмайды.

Бекболат есік алдында тепішесінің қадасына сүйеніп тұр еді. Қорадағы дөңбектер үстінде бір қазақпен аузы жабысып Жылтыр отыр еді. Бір мезгілде ана қазақты жөнелтіп, Жылтыр шапаны делегейленіп, басын сермеп тастап, қатты-қатты басып Бекболатқа келді. Келе:

— Вот жулик, вот машинник! — деп орысшалап, шұңғып қойды.

— О не? Не ғыпты?

— Шорты знат! Әкеле жатқан поштаны талатып, поштабай өзі қашып кетті дел, пәле сап отырғаны.

Бекболат мәнісін сұраған соң, Жылтыр түсіндіріп айтты. Матайдың Әбені болыспен өш болады ғой... Болыс Әбеннің үстінен приговор жасатып, он ауылнайдың мөрін бастырып поштамен қалаға жіберсе, оны естіп Әбен үш кісі аттандырады. Үш кісі жолда шабарманды қушып жетіп, поштасын тартып алып, өзін жауу тастап, поштаны алып қалаға келеді. Приговордың көзін жойып, өзге қағаздарды кеңсеге талсырады. «Шабарман бізге пәле салар дел, астымдағы жалғыз атымды бере қоймаған соң, поштасын шашып кетті, шашылған поштаны жинап талсырғалы әкеліп тұрмыз» дейді. Болыс Жылтыр жақтыкі. Приговор, қызыл дел үйреткен Жылтыр болу керек. Сол жұмыс

орынға келмеген соң, Жылтырдың бұрқырап, «шорт знагты» қағып келгені сол екен.

— Бәрібір, ішіне су құйылған. Магерианы губернеге әлдеқашан жіберілген. Бүгін болмаса, ертең жаптырам. Құдай біледі-ау! Оны жаптырмасам, Жылтыр атым құрысын!— деп, Жылтыр күпсініп, «шорт знагтын» қағып барып басылды. Жылтыр басыған кезде, Бекболат өзге хабар білгелі, сөзді басқа жаққа бұрғалы:

— Манағы бір орысша кинген қызметтегі жігіт пе?— деп сұрады.

Жылтыр жұлып алғандай:

— Ә, ол «шекенің» агенті, — деді.

«Шеке» мен «агентті» білмейтін қазақ жоқ қой, Бекболат:

— Ол сізбен қалай жақын?— деп сұрады.

— Біздің кісілер қай кеңседе жоқ дейсің? «Шекенің» өзі біздің кісі ғой!— деді.

— Онда сізді қалай жапқызып жүр?— дегенде:

— Ой, шырағым-ай! Оның бір мәнісі бар ғой, — деп Жылтыр жымиды. — Мені жауып отыра алмайды. Мен ертең-ақ шығамын. Кәне менің абақтыда отырғаным? Есебін таптықта бөлнеске келдік, — деп қолды бір сермеп қойды.

Бекболат тағы бір-екі сөз аралатып, қыздан хабар сұрады.

Жылтыр:

— Жоқ, әлі жоқ... Қыз демекші, ой қыз кәпірді қойсайшы, — деді.

Бекболат:

— Е, қыздың несі бар?

— Шорт знаг!.. Әлгі агент бір қызық әңгіме айтып кетті.

— Не әңгіме?— дегенде, Жылтыр мынаны айтты:

— Осында Мадеше деген бір мұғалім қыз болатын. Сен білмейтін шығарсың. Өзі шала қазақ. Баяғыда бір шадыр сары ноғай болды ғой... Лапке ұстайтын. Соның қатыны қазақ болатын. Үш қызы бар-ды: Қадидша, Мадеше, Зағипа деген. Шетінен жел аяқ, Мадешесі жап-жас қыз еді. Алдыңғы жылы Семейге барып оқып, мұғалім боп келген. Сол Мадеше бір әгірет командирімен жүреді екен. Соның

арғымағына мініп кататься қыла беруші еді. Түнде бақшада бірдеңе серең-серең етеді депті. Бақша күзетегін шал бұ не дел жетіп барса, екеуі екі жаққа қаша жөнеледі. Бірдеңе ағараң етеді. Қараса — шолақ дамбал. Шал дамбалды «шекке» тапсырады. «Шеке» Мадешені шақырып алып: «Мынаны танысың ба?»— десе, біресе дамбалына ұмтылып, біресе жылайды дейді. Ой, масқаралық-ай!.. Әлгіде соны айтып күлгеніміз ғой... Бұ қыз кәпірге дауа жоқ... Қазақ пен ноғай жетпеді ме екен?..— деді.

Қызды бұлайша сөккеніне Бекболат кеңіліне ауырлап, Ақбілекті аралалағалы:

— Өз еркімен де сөйтеді екен-ау!— деді.

— Е, бұл қаланың қыздарына қалтаң болса болғаны, — деп, Жылтыр басынан кешкен бір оқиғаны сөйледі.

Бекболат тындап отырып:

— Қала бір бұзылған жер ғой, — дей берді. Онысы Ақбілкке кір жуытқысы келмегені ғой.

Соны айтысып отырғанда, кішкене қақпаны ашып, бір қазақ кірді.

— Е, Жаңбырбай, мал-жан аман ба?— деп Жылтыр ұшып түрегеліп, шұрқырай кетті. Елдің амандығын сұрап болған соң Жылтыр Жаңбырбайды ергіп, манағы дөңбек үстіне барды. Сөйлесті, сөйлесті. Бекболаттың екі көзі соларда. Бір мезетте Жылтырдың көзі Бекболатқа түсіп кетті де, Жаңбырбайды түгілі қап, бірдеңе сұрағандай болды. Жаңбырбай жауап беріп еді, Жылтыр ежіктеп тағы сұрады. Сөйтті де Бекболатқа жайрандап қолын бұлғады.

— Шүйінші!— деді.

Бекболат жымияп:

— Ал, ал, — дей берді.

— Қыз аман-есен үйіне келіпті, — деді.

— Япырм-ай, шын ба? Япырм-ай, шын ба?— дей берді.

— Өтірік айтамыз ба?— деген соң:

— Япырм-ай, ә, япырм-ай, ә!— дегеннен басқа сөз айта алмады.

Бекболаттың қуанғаны сонша, Ақбілекті орыс алып кеткенін де, масқара болғанын да ұмытып кетті. Ақбілек дәл бір боранда адасып кетіп, не жауында орманда қалып, жоғалып табылғандай көрінді. Қуанған сайын Ақбілек

таза, Ақбілек періптесіндей болды. «Жаным, сәулем! Көзі мөлдіреп қай жерде отыр екен? Құрмалдығы болайын!» дегендей Ақбілекке мүлде құлап кетті. Әкесі базардан келген балаша қуанып, Бекболат тайрандап ауруханаға кірді. Ойы – дәрігерден қашан босатуын сұрамақ еді.

Ертеңінде жолыққанда, Жылтыр тағы да Матайдың Әбенін жамандап келіп:

– Мен тағы бір арыз бергелі отырмын. Сенің атыңнан берсек, қалай болар еді? – дегені.

Бекболат шошып кетті. Бұрын мұндай хат-қаламға араласпаған, мылтық ату, құс салу, бозбалалық құрумен әуестеніп кеткен серілеу жігіт қой:

– Жаным, менің ретім келмес. Мұндай жұмысқа мен өзім жоқ едім, – деп абдырап қалды.

– Сен өзің бір жасық жігіт екенсің ғой! Одан қорқатын түк жоқ. Барлық фактісі, міне, менің қойнымда отыр, – деп омырау қалтасынан, көп қағаздың арасынан бір қағазды суырып алды. Алды да: – Міне, міне, мына қағаз оның әкесін танытады. Таңытатын жерге әлдеқашан жіберілген. Мынау шорнобай, – деді. Сөйтті де ісі-міс жоқ, қағазын сұдыратып оқи бастады.

Бекболат амалсыз тындады. Кім біледі, кейін бір керегі боп қалар, біз де тындайық.

«Семей губпробкомына. Копия «Қазақ тілі» басқармасына. Н. үйезі Сартау болысының қазағы Жамандай Тайқотұлынан мағлұмнама.

1. Сартау елінің барлық қанын сорған, байлығын жиып алған Матай балалары. Себебі 1887 жылы Сартау еліне боп-лыснай управитель болған. Сонан үшбу уақытқа шақты еліне әмірінің жүруі бөлек: автономиялы, ханлы ел сықылды.

Халыққа қарайтұғын алым-шығын, збор хәм қара шығын, поштауай ат хәм лау ат, ауылнай, старшин сайлану хәм елу басы сайлану – баршасы жалғыз Матай балаларының ықтиярында болған. Осындай өз қолымен сайлап қойған ауылнай старшиндер хәм нарядный судьяларының махырлары Әбен Матайұлының қолында болады да, өзі керек қылған кезінде баса береді.

– Рас па?

– Біз қайдан білейік?

– Тында, ендеше.

2. «Және де елде ұрыларды көбейтіп, Әбен Матайұғлы олардан жақсы аттаралағын. Соланған аттардан осы уақытқа қолында бар: бір шек кер ат – ұры Ақмет Сағынайұғлынан; япас қарагер ат – ұры Босаға Салықбайұғлынан және де көк ат алған.»

– Мен білмеймін.

3. «Және де біреуінің қатынын бұзып, босатып, басқа біреуге малға сататын. Сол ғадатын осы уақытқа да істеп жүр. Бейсен Әбішұғлының қатынын бұзып, Құлдық Бұржықбайұғлына сатып отыр.

Және де көп кісілері илан хәр ауылнайға барып, қонақ болып, ол барған үйінің малы аса семіз болмаса, оған өзі үкім қылады: пелең атын, яки пелең түйесін айыпқа әкел бересің деп. Осы істен қорыққаннан нашар ауылдар өздері шақырып семіз малын сойып беретін.»

– Бұл де өгірік пе?

– Ел аралайтыны рас қой.

4. «Және де Әбен Матайұғлының малайлары: алты жылқышы, төртеуі түнге, екеуі күндізге, үш қойшы, бірі түнге, екеуі күндізге, бір түйеші, бір сиыршы. Екі үйіне төрт биеші, екі тезекші және де екі үйінде малдарын сауатын алты қатын бар. Осының бәріне бір тиын ақы берген емес. Себебі: қайсыларының жесір дауы, қайсыларының мал даулары бар, қайсылары қатын алғысы келеді, қайсыларының қатыны бұзылып жүрген, қайсылары ұры атанды, қайсыларын құлым деп жұмсайды. Осындай себеп илан қызмет істегіп келеді. Ғұмырынша «царь освободительден» кейін адамды құл қылып ұстайтын рәсім жоқ еді. 52 жыл болды. Мүсәпір Жайтуғанұғлы құл есебінде болып, жылқысын бағып жүр. Оның балалары құл болып қойын бағып жүр».

– Бұған не дейсің?

– Бұлларды бекер деуге бола ма? Бай болған соң малай алмай тұра ма?..

5. «Және де 1914 жылы «Көпкөл» деген завод болған. О заводтың тас көмір тартатын бөдіретін Әбен Матайұғлы алып, бұтына 11 тиыннан хәм барша кірекештерге бұтына 9 тиыннан хисап берген. Бір миллион пұт тас көмір тасылған.

9. «Және де осы биыл август айында Колчак үкіметі мен Земство бұйрық қылды деп, управитель Аббас Матайұғлы елге жариялады: 130 мың сом жиып налог салынсын деп, тез жинап салмасаңыз отряд шығарамыз деп, ауылнай поштабайларын шапқызып, барша аталмыш ақшаларын жиып алды. Сол ақшаның үштен бірін салып, өзгесін болыснай Аббас Матайұғлы, Әбен Матайұғлы хәм... (мінгірлеп кетеді) хәм ауылнай Жүсіпұғлы пайда қылып отыр деп есептейміз.»

– Бұған таласың жоқ шығар?

– Мен оған несіне таласайын? Ақша жиылып жүрді ғой. Бірақ кім-кім пайда қылғанын кім біледі...

– Білмесен, міне, тыңдай бер:

10. «Және де 1919 жылы август айында Семей барып, Колчак қазынасымен жақын болып, әскерге 300 ат беруге уағда қылып қайтты. Үйіне келіп, 70 ат жіберді. 70 мың сомның кездемесін, 30 мың сомның шай, былғарысын хәм бір жүз он мың сомның ақшасын әкелген. Қалған 230 ат үшін Колчак өкіметі 500 сом переуат қылған. Бұдан соң қазынаға ат жиямыз деп, елдің жақсы аттарын Әбен Матайұғлының малына қоса берген, небә мәртебе аларын жібер деп телеграмма келсе де, жібермей, ақыры сол 230 ат Матайұғлының қолында хәм... (мінгірлейді) ұғлы пайдаланып кетті...»

– О жолы біздің әкей тәлімінен құр қалған шығар араздығының басы осы ғой.

– Оған мен таласпаймын, әйтеуір бірге жүрген кісі ғой.

– Оны неуге болмас па?

– Жоқ, оны артынан сөйлесерміз...

11. «Және де Колчак өкіметі жығылып, ақтар қашқанда Әбен Матайұғлының атағына келген бір полковник, бір начальник қанша жолдастары илан, баршасын алғаш келген қызылдар ұстап алды. Бұдан бұрын Степанский полкының арты Сартау сыртындағы Жаманқала поселкасынан жүргелі тұрғанда, Матайұғлы, Ақбанұғлы, Ермекбайұғлы, Темірбайұғлы хәм... ұғлы басқа болыстан қанша жолдастары бар ақтардың 60 ғаскерін ұстап алған. Бір пулемет, қанша ат-арба, қанша киім, қанша ақша – баршаларын

Сонда барша кірекештерден 20 мың сом пайда қылған. Ол уақытта орта қасап илай орта жылқы 20 сомнан болушы еді. Сонда барша кірекештерден бір мың жылқы пайда қылған болар. Сол заводтың управляющийне екі яқшы ат беріп, тамыр болып, бір яқшы мылтығын алды, үш ауызды, алыстан тиетұғын. Ол бәдірет бітіп, управляющий қайтар уақытта тамыр болып берген екі атты өзі ұғырлатып алды. Осындай досына опасыздығы бар.»

– Осыларды да естімедің бе?

– Естідік қой, мұның бекері жоқ. Бәдіреттен қанша пайда қылғанын қайдан білейік? Атын қайта алуы рас қой.

6. «Және де 1916 жылы Сарадыр жәрмеңкесінде Петр Павловтың келесі Патколланың 30 мың лүт жинап жүн-жабағысын бәдіретке алып, Ертіске түсіріп беруге бұтына бір сомнан алып, кірекешке 90 тыннан беріп, халықтың үш мың сомын жеді. Ол уақытта қой 6 сом еді. Сонда 500 қой пайда қылған болады.»

7. «Және де 1916 жылы 25 июнь жарлығы болып, бұратана елден қара жұмысшы шақырғанда, Қарабас заводынан Әбен Матайұғлы қорғасын бәдірет алып, сол бәдіретке кіргізіп қара жұмыстан алып қалам деп, кіргізген кісілерінен 96 ат алды хәм ол тартқан қорғасынның кіре ақысын Әбен Матайұғлы өзі пайда қылды және де 19 бен 31 арасында болған жігіттерінің орнына бала салып, хәм өтірік ауру болып, қалғандарынан кісі басына бір ат алды, бермесен, көрсетем деп қорқытып. Осылардан алғаны 140 ат. Төрт кісі пайда серік боп бөліп алды. Ақып Жамышбайұғлы, Төлемісұғлы...» – деп келе жатып, Жылтыр мінгірлеп кетеді. Өйткені Сейіт Бекболаттың әкесі еді. Бекболат сасып:

– Жоқ, біздің әкей аман шығар... – дей берді.

– Аман болса, аман шығар, – деп Жылтыр тағы оқыды:

8. «Және де 1919 жылы дуандағы комендант Алексеевпен тамыр болып, жек көрген адамдарын абақтыға салғызды. Оларды шығарам деп көп ақшасын алды. Комендант Матайұғлын Земский собратыға председател сайлады. Бұдан кейін Әбен Матайұғлы Шилі, Шенгелді елдеріне барып, қорқытып 30 ат әкелді.»

14. «Және де бір қыстауынан бір қыстауын аударыстырып салатын ағаш үй не түрлі жұмыстарын елден жігіттер жинап, ақысыз олар жұмыс істейді. Өз үйінен тамақ жоқ, маңайдағы ауылдарға бұйрық салады: бір қонамыз, қымызын жинап, семізін даярлап отырсын деп. Халыққа зияны тимеген күні бір топ кісімен бір семізін сойғызып жеп кетеді».

15. «Ақырында Сартау елінің қазағы – қой, Өбен Матайұғлы – қасқыр. Қой қанша көп болса да қасқырға қарсы келе ала ма?»

Осы ағалымыш залымдарды елге жолықтырмай, бір орынға жиып қойып, бір ғадл адам үй басынан жүріп жауап сұраса, баршалары басынан кешкен оқиғаларын айтар еді.

Мағлұм қылғандағы мақсұтым: ғадалатлы үкімет, ғадалат, марқымет етсе, көп халықтан тәңір жарылқасын алсын деген.

Мен мағлұм қылушы сіздерден тіленемін: Мені Өбен Матайұғлына білдірмесеніз екен, Матайұғлының қабары қатты еді, мені сау қоймайды ғой.

Да бұ мағлұм беруші.
1920 жыл, 20 май.»

Жылтыр арызды оқып болды да, сұқ қолын орган қолына тіреп, тырнағымен арызды бір шертіп қалды:

– Міне, мынау 15 факт, 15 статья көтіне тас байласа да, сүркілдетпей ме?!– деді.

– Біз қайдан білейік. Қара кісіміз ғой,– деп Бекболат алақанын жайды. Өйткені мынау арыздан өзі де шошыннайын деді.

Сонғы кезде Бекболаттың әкесі Өбенмен араз еді. Себебі Колчак тұсындағы жиылған ақшадан, 300 атқа алынған бұйымнан мез тәлім бермеді деп өкпелеген. Сол өкпемен Өбеннің бір шақырғанына бармаған. Қорықса өзі тығылдар деп, Өбен 40 өгіздің тұсында Бекболаттың әкесінен де бір өгіз алдырған. Сейт оған ығыспаған. Содан кейін Өбен Сейтпен ауылнайлас Дүрбеуіл дегенді қолына ұстап, адам қылған. Сейт Дүрбеуілге ел билетпеймін деп, ауылнай ішінен партия ашқан. Дүрбеуілге Өбен ат салысқан. Дүрбеуіл жақтағы біреудің Сейтке тән біреуде ақысы бар деп, ми-

олжа қылған. Ұстап отырған үстіне қызылдар келіп, алған нәрселерді тап деп, жәнә өзіне тән жылқыдан бізге екі жүз ат даярла деп бұйрық салған. Сонан кейін Матайұғлы плендерінің нәрсесін жиылған ел таратып алып кетіпті. Кім алғанын білмеймін, бір кісі қосып берейік, өздерің кісі жібер, солар жисын деп сұраған. Полк бастығы үш солдат қосып беріп, 4 кісіні нәрсе жиңауға жіберген. Матайұғлы елден 200 ат жиғызып бергенде, бұлар арық ат нашар елдікі, өзіңнен 200 семіз ат бер деп, қаһарлы бұйрық қылған. Елден тағы да ат жинап жүргенде полктың жүрегің уақыты болып, алдыңғы 200 арық атпен жүріп кеткен. Сол аттар баршасы кетті. 10 ат қайтқан еді, оларды Матайұғлы иесіне бермей алып қойды, себебі: лаушыны мен жібердім деп, плен нәрсесін жиган 3 кісіге 3 мың сом, бір пулемет беріп, қалған қанша қару-жарақ бұйымдарды жоғарыда айтылмыш 3-4 адам пайда серік болып, бөліп алды...»

– Бұған не айтасың?

– Ақтың нәрсесінен пайда қылды ғой жұрт.

12. «Мұнан кейін елге сайлаушы шықты. Сартау еліне келген Шөмен Айдарбекұғлы Матайұғлыблән сөйлесіп, 20 жылдан бергі 3-нші ауылдай старшыны боп жүрген Жүсіпұғлын болымнай ревком сайлады. Шара жоқ, ауызша сұрау жоқ, бір болыс елдің барша ауылнай ревкомлары да жалғыз Матайұғлы жаздырып жіберді. Бұдан кейін сойысқа 40 өгіз берсін деген бұйрық келді деп, өгізі бар 40 кісіге бөлдік деп, мелітсемен жиып алды...»

– Рас. Біздікінен де бір өгіз алды.

«Сол малдарға қазына ақша бергенін де білмейміз. Берсе де, өзіміздің жалмауыздар жеп қойғанын да білмейміз».

13. «Және де Матайұғлы екі жерге қыстау салып отыр. Біреуі Шақат бұлағындағы Әлкебай балаларының, Қорабай, Боқсарыұғлыларының... Жерін тартып алып, екінші көл басында, күнбатыс жағында Құрман балаларының, күншығыс жағында Топшазар балаларының жерін тартып алып, тамам нашарларды жылатып, қанғыртып отыр. Және де Әлкебай балаларының қора-мүлкі бар еді. Екі бөлмелі үйің қаншама қора-жайының есік-терезелерін өзіне бермей жылатып отыр».

– Бұ да өтірік пе?

– Қыстау салып, жер алып отырғаны рас қой.

лиция жіберіп, бір сиырың қудырып алған. Сейт баласын жіберсе де, сиырды қайырмаған. Содан былай Әбеннің Сейтке тізе көрсетуі көбейген. О жақтың қатындарын жасырын кетірткен, жер дауын туғызған, аласыларын бергізбеген, барымта кірістірген, әйтеуір пәлені еккен. Сейт Әбенге қарсы тұрған қармаулы сүйенер елі болмай, баталасуға алмай жүретін, жақын арада осы Жылтырлардың қуғынымен Әбеннің қойған болысын түсіріп, оның орнына қаладағы Күреңбай деген коммунисті – етікшіні болыс қып сайлапқан еді. Жылтырлар «өзі қойған» Күреңбайын салғаннан Әбенге қарсы шығарып, бұрынғы ауылнайларды түсіртіп, өзіне тән адамдарынан қойғызып еді. Бұрын ел билеп көрмеген етікші қалай үйретсе де, Әбенге тегел бере алмай, елді менгере алмай, есі шығып жүр еді. Кешегі пошта тартып алу да «жаман болысты» басынғандығы ғой. Бекболат Жылтырға жолыққаннан бері бұл әңгімелерге әбден қанған. Енді Жылтырды өзімсініп:

– Біздің отағасы да Әбенге наразы адамның бірі ғой. Әлгі арыздан о кісіні шығарып тастауға болмас па екен? – деп сұрады.

Бекболаттың аңқаулығын сөзе қойды да, Жылтыр:

– Е, әбден болады, – деді. (Әлдеқашан жіберіліп қойған арыз екенімен жұмысы жоқ). Неге десең, Жылтырға ел керек қой.

Бірақ Жылтырдың жымғанын Бекболат та сезді, әлгі сөзді байқамай айтқанын біліп:

– Бірақ ол арызыңыз жіберіліп қойған жоқ па? – деді.

– Е, ол арасы оңай. Ретін табамыз, – деді.

– Ретін тапсаңыз дұрыс, – деген болды. Ар жағы Жылтырға сенбеді.

Бекболаттың Жылтырға сенбейтін де жөні бар ғой. Қалай сенсін?

Жылтыр – аты шулы алаяқ. Оның қылмаған бұзақылығы жоқ. Ол әуелде Мағайдың Әбеніне тілмәш болған. Әбенмен бірігіп елді қанаған. Әбенге шәкірт болған. Ол қазының ақшасын да жеген. Талай адамдардан «қарызға» ақша алып, дөт дегізген. Төңкеріс кезінде елге сайлаушы бол шығып, параны өкіртікен. Бір тайпа ауылға «ет ас» деп өмір қылып, «еттерінді өздерің же» деп жүріп кеткен күндері де

болған: ұлықтығын көрсетпекші ғой. Ол шалқасынан жатып, жеті қызға аяғын жуғызған. «Кемесермін», «болдырушымын», «бұйрығым бар», «мандатым бар» деп, елден салық та жинап алған. О түгілі бұ Жылтыр кісі де өлтірген, ұрлық та қылған, подлог мөр, подлог документ жасап алу да мұның қолынан келген. Оның бүлдірмеген ісі, екпелен пәлесі жоқ. Ол абақтыға жүз түсіп, жүз шыққан. Ол бір – сынап. Оның өтірігіне найза бойламайды. Ол бір су, орысшаға да, қазақшаға да бірдей. Ол талай қызды алып қашқан, талайды тастаған, қатын алу, тастау оған тымақ ауыстырып кигенмен бір есеп. Оның басына қандай тас тисе де, бір қайтпайды, ұрған сайын борсықша семіреді. Қашан көрсең де көзі ойнақтап, пұшықтау мұрнының жұқа танауы делділіп, дөнес мандайы жылтырап, қунақ құланша атығырлып тұрғаны. Өзі де орта бойлы, арам еті жоқ, қағілез, сайтан секілді ұшып тұр. Жүріс-тұрысына, бет құбылысына, қол сермесіне көз ілеспейді, бір минутта жүз құбылады.

Бекболат бұрын Жылтырды алаяқ деп естігін, бірақ өзін көрген емес еді. Енді Жылтырмен таныс болған соң: «Мұндай да адам болады екен-ау! Бұларға елім жоқ-ау!» – деп таңғалып жүрді. Әйтседе «бұ көшір әлде қай жерде аунатып кетеді?» дегендей қауіпсінді. Бет-аузы да, өзі де, сөзі де жып-жылмағай, қолға ілінерлік, табан тіреулік түк кедергісі жоқ, Жылтыр мұздың үстінде тұрған кісідей болды.

«Не де болса, ауруханадан кетсем екен, елге, кеңге шықсам екен, байсалды қазақты көрсем екен, мынауың құрыш қалсын! Адамның басын айналдырып жібереді ғой» деген оймен Бекболат ауруханаға кірді. Кірсе, дәрігер киініп кеткелі жатыр екен.

– Мені қашан шығарасыз? – деп тағы сұрады. Дәрігер:

– Ертең, ертең, – деп басын шұңғыды. Бекболат көңілін бір демдеп, төсегіне келіп жантайып, Ақбілетін тағы ойлады.

Ертеңіне сәскеде дәрігер жарасын көріп, дәрі сеуіп, қайта байлап, шығуға рұқсат берді. Аурухананың киімдерін тастап, өз киімін киген соң, адам сияқтанып қалды. Тысқа шығып шапанының өңірін сілкіп, жауырынын

қимылдатып, қаластан ішідқан құстай қомданып алып, артына қарамастан, қаздандап жөнелді.

Күн бұлғтау. Түнде жауын жауып, жер сабыр боп қалған екен.

Таныс қала, таныс көше. Олай-бұлай өгіп жапқан матүшке, солдат, уез кеңсесінің алды тоңған қазақтың аттары...

Бекболат екі-үш көшені айналып, салған бойымен Төлегеннің пәгеріне келді. Төлеген үйде жоқ, қызметіңде екен. Қазаншы матүшке ас үйде тамақ істеп жағыр екен.

— Аман, аман, — деп тани кетті...

— Е, етті көп асып жағырсындар ғой?

— Қонақ келеді.

— Қандай қонақ?

— Комиссар, көп комиссар...

— Мен де қонақ болам, — деді күліп.

— Жарайды. Арақ кед, шошқа бар, — деп матүшке қалжындады.

— Қой, шошқаң құрысын!

Матүшке күлді. Бекболат көр-жерді айтысып тұрып, арғы үйге қарай жүрді. Матүшке:

— Ей, аяғың сүрт! — деп жеңінен тартты. Өйткені тақтайды жаңа жуып қойған екен.

— О, құрып қал! Аяғым таза, — деп, босағада жатқан дымқыл кенепке аяғын сүйкел, арғы бөлмеге кірді.

Тал-таза екі бөлме. Ауыз бөлмеде ортада үлкен үстел. Жағалай орындық. Бұрышта Төлегеннің ілулі киімдері: екі шалбар, бірі қара шұға, бірі көк диагональ, күзен ішік, брезент сулық, шолақ кемзал, сырма шалбар. Соңғы екеуі Төлеген киюге лайық емес. «Мұны қайтеді екен?» — деп ойлады.

Бұл бөлмеде біраз отырып, киімдерді көтеріп көріп: «Осының бәрін бір өзі кие бере ме?» дегендей басын бір шайқады да, жоғарғы бөлмеге кірді.

Қос әйнектің арасында көк шұға жазу үстелі тұр: ортасында — төрт бұрышты, бұрыштары былғары қалың қызыл қағаз, жез қақпақты, төрт қырлы тас сауыт; оның екі жағында екі жез шамдал, қалам қыстыратын, шылым салатын тағы бірденелер, үстелдің ірге жағы — қаттаулы кі-

таптар, қарсы қабырғада, бұрышта жалтыраған солқылдақ кроват, ақ жастық, мауыт көрпе; кроват алдында, жерде кішірек қызыл масаты, қабырғаларда үлкен-үлкен 3-4 су-рег, кроваттың аяқ жағында айналы шкаф, жұмсақ барқыт қаптаған б орындық.

Мұнша аспаптар қайдан келген? Осының бәрін Төлеген ақшасына сатып алған деп ойлайсыздар ма? Жоқ. Төлеген мұның бәрін кеңседен алған, кеңсе қаланың байларынан жинаған, өйткені қызылдар келісімен байлардың мүлкін қазынаға көшірген ғой. Төлеген сияқты есебін тапқан кызметшілер қазынадан пайда қылмай тұрсын ба? Төлегеннің алатын да жөні бар ғой: ол өзі продком (азық-түлік) деген кеңседе, комиссардың орынбасары, өйткені Төлеген жылы жерді біледі ғой. Жақсы киім, жақсы тамақ продкомшілерден табылады ғой.

Бұлардың қайдан келгенін Бекболат қайдан білсін?

Төлеген қара басына құнақты жігіт екен деп ойлады. Анығында да Төлеген құнақты жігіт еді. Жақсы тұрғанды кім жек көреді? Сонда да Төлеген «ел пайдасы» деген сөзді ауызы айтқаны болмаса, ар жағы өз пайдасын көбірек қарастырушы еді. Ол қазаққа обал болар демеуші еді. Елден ылау, азық-түлік, салық жиналатын болса, комиссардың айтқанын екі қылмауға жанын салар еді. Жийлыста еш уақытта айттысып, тартыспаушы еді, өз ойын жарыққа салудан өлгенше сақтанар еді. Өзінен үлкен әкімге жағынудың ілімін әбден білген еді. Бірақ өте ақ жарқын, жайраңдаған жігіт еді. Анамен де, мынамен де: «Ө, товарищ!» — деп, өтірік күлгенсіп, иыққа қағып сөйлесер еді.

Өзіндей жастар партияға жазылып жатса да, Төлеген әлі жазылған жоқ. Жазылмауы да есеп еді: қызылдар құлап қалса, кім біледі... Одан да байқай тұрайын деп ойлаушы еді. Алайда партияға кірген жоқтастарымен пікірі, қызметі, ымы-жымы бір еді. Пікір дерлік Төлегенде пәлендей пікір де жоқ. Көптің ауқымы — оған пікір, коммунистер айтса — құл, алайда Төлеген пікірсіз де жігіт емес. Онысы рушылдық пікір еді. Қызметке адам сайланса, елге кісі жіберілсе, елден шығын жиылса, өз еліне, өз тұқымына бүйрегі бұрып отырар еді. Бірақ ол бұрғандығын өмірі сездірмей, ешпен іс қылар еді.

Төлеген қолы ашық, мырза жігіт еді. Әсіресе оның мырзалығы жолдас арасында көрінер еді. Жолдастары Төлегенді «продком» деуші еді. Продкомнан табылмайтын нәрсе жоқ: киім, тамақ – бәрі сонда ғой. Төлегеннің «продком» болуы өзіне де, кейбір жолдастарына да теріс емес еді. Оны екі жағы да сезуші еді. Сондықтан Төлегеннің тұрмысы тәуір боп бара жатқанын көрген сайын олар жымыш:

– Әй, сен осы мыналарды қайдан тауып ала бересің? – дегенде, Төлеген де мырс етіп:

– Е, елді-күнді табылады ғой, – дей салушы еді.

Міне, бүгінгі Төлегеннің қонақ шақыруы да сол жағынудың салдары еді. Жағынбай қайтсін! Шешесін өлтірткен, қарындасын масқаралатқан Мұқаш туралы партияда сөз болыпты, «Мұқаш еңбек сіңірді, оны бір жақсы орынға қою керек» дегімі. Қандай орын беруді ревкомға тапсырыпты: ревкомдағы Балташ, кім біледі, Балташ кейдейіл, бір беткей кісі, Мұқашты Сартауға болыс қып жібере ме? Және Әбен бай-болысіден ұстасып, шағатақасып жатқаны мәлім: Сартау болысың өзгертіпей тұра ма?..

Мінеки, көк сұр келе қалпағының астынан қара бұйра шашымен тышқан кезі бірдей көрініп, мұрты қырылған көк аяз еріні өгірік жымылдап, жуан портфелін қолтықтап, әсем киімді Төлегеннің езіде келді. Келе жатып, матушкеден оны-мұны сұрап, үй ішін түтел шолып:

– Великолепно, великолепно! – деп сөйлеп кірді.

Оның дауысы шығысымен Бекболат орнынан тұрып, алдынан қарсы шықты. Екі белменің арасындағы табалдырықта қарсы жолығып, Бекболат сәлем берді: Төлеген қолың соза да, табалдырықтан өтіп барып қол ұстап амандасты. Неліктен екені белгісіз: «Табалдырықта тұрып амандаққан кісі араз боп кетеді» деген орыс әйелдерінің ырымы сол арада ойына түсе қалып еді.

– Е, аман-есен шықтың ба?.. Жақсы болды... Қызметтен қол тимей, барып тұруға да болмады, – деп, соңғы кезде көңілін сұрай алмағанын жайып-шуды. Онысы да өзіңше есебі ме, кім білсін...

Портфелін үстелге қойып, ауыз үй жаққа барып, матушкесіне бірдеңе тапсырып, қайта келе жатып:

– Ел жақтан да хабар бар. Сіздің ауыл да аман дейді... Біздің отағасы да... – деп келе жатып, әнтек кідіріп: – Жақсы көңілді болса керек, – деді. Онысы қарындасың табылыпты деуге өзін қайын аға көріп, туралап айта алмап еді. Оны Бекболат та сезе қойды.

– Иә, естідім, жақсы болыпты, – деді.

Төлеген Бекболаттың Ақбілектен әлі көңілі лайымағанын сезіп, тәуір көріп кетті. Тәуір көргендігін немен білдірерін білмей:

– Шылым тартасыз ба?.. – деп қалтасынан күміс табакеркесін шығарып, әдемі шылымын алдына жайып қойды.

Бекболат шылым тартып машық қылмаса да, алмауды қолайсыз көріп, екі бармағының ұшымен, қолы әнтек қалтырап, шылымдарын шашып-тегіп, бірін алды. Екеу-үшеуі үстелге түсіп қалып еді:

– Оқасы жоқ, оқасы жоқ – деп, Төлеген Бекболаттан бұрын жинап, сауыттына сала қойды.

Мынадай құрақ ұшып тұрған «оқымысты» қайын ағасын көрген соң, Бекболаттың кеңлі Ақбілекке бұрынғыдан да бекіген тәрзіденді. «Мынадай қайын ағасы, анадай қалыңдығы бар жігіттің не арманы бар?» дегендей көңіліне әнтек мақтаныш кірді. Бір жағынан өзі қарапайым қазақ болғанына «оқымысты» қайын ағасының алдында қорынайын деді. Әлгі қолының әнтек қалтыраған себебі де сол еді.

Төлеген қоржын шалбарының қалтасынан жұпар иісі мұңкіген ақ орамалын алып, олай-бұлай аяндап жүріп, мұрнын шұқылай сүртті. Бекболатқа оның бұ жұмысы да «үлкен төренің» қалпы тәрізді көрінді. Келген кісімен сөйлеспей отыруды тағылық деп білетін Төлеген күйеу баласымен тіл қатыспай отыруды қолайсыз көріп, аяндап мұрнын сүртіп жүргенде, не тақырыпты сөйлеуді ойлап жүр еді. Сыпайы сөз осы болар деп:

– Бүгін бір қонақ шақыруға қам қып жатыр ек. Дер кезінде жақсы келдіңіз, – деді. Қазақтың дәм үстіне келген адамға «мақтап жүреді екенсіз» дейтін мәтелін айтқысы келсе де, оным тым қазақшылық, тым ақтарылғандық болар, қайын аға басыма лайық болмас деп өзін-өзі тоқтатты. «Жақсы келдіңіз» дегенде, Бекболат та бірдеңе айтқысы сол еді.

келіп, қозғала түсіп, орынды сөз таба алмаған соң, «ниетің түзу ғой» дегендей, ажарланып:

— Ө-э,- дей салды.

— Губернядан бір азаматымыз келіп еді. Оны да шақырып едік,- деді. Оны айтқаны: бір еселген жақындықты білдіру үшін, өз әлемінен де хабар бергені еді, екінші — «губерня азаматтарымен де әріптеспіз» дегендей, күйеу баласына кішкене қоразданбақ еді. Әйтеуір сөз қағайын деп Бекболат қозғалыңқырап:

— О кім деген жігіт?— деп сұрады.

Төлеген ол келген Ақбала деген губревком мүшесі екенін білдірді.

Осындай сыпайы сөздермен біраз отырған соң, Төлеген: «Тамақты білейінші» деп, ауыз үй жаққа кетті. Жалғыз отыруды қолайсыз көріп, Бекболат та бой жазуға қораға шықты.

* * *

Қонаққа алдымен Ықан мен Тыпаң келді. Төлеген алдынан шығып:

— Ө, Ықа, келіңіз,- деп қолын ұстап, орындық ұсынды. Бекболат та қолын көкірегіне басып сәлем беріп, қолын ұсынып еді, Ықан көзіндірігі арқылы сүзе қарап, қу сүйек мықыр қолымен бостау ұстап:

— Аманбысың?— деді.

— Ө, Тыпа, келіңіз,- деп Төлеген шотпақ қара кісіге орындық ұсынды.

Бекболат Тыпаңды тани кетті. Екі қолымды бергенім қате болды ма деп, жеңін сыбанып, қалақтай алақанын Тыпаңның жып-жылы жұмсақ уысына қырынан сұға қойды.

Тыпаң көзінің астымен бір қарап:

— Аман ба, шырағым?— деп, иегін болар-болмас қозғалтып, Ықанңың қасынан орын алды.

Төлеген екі қонағына жайрандап:

— Қанша айтқанмен бұрынғының кісілері қамшы салдырмайды-ау! Жақсы келдіңіздер!— деп білезігіндегі көздей сағатына қарады.

Төлегеннің сүйдеуі-ақ мұң екен, Ықан үлкен қылмысты болып қалған кісіше шошып кетті, көзін бажырайтып, ауызын үңдірейтіп:

— Ерте кеп қалдық па?— деп басын қалтаң еткізді.

Ықанмен жарыса Тыпаң да:

— Белгілі қазақ баласы емеспіз бе? Ет дегенде бет бар ма?— деп, Ықан бір қарап қарынын бүлкілдетіп күлген болды.

— Жоқ, ерте емес. Алдымен келгендеріңізге қуаныш айтамын,- деп Төлеген жылмандап: — мінеки, тартқыңыздар!— деп, манағы күміс сауытын ашып, алдарына қойды.

— Е, бәсе!— деп Ықанңың көңілі жайланды. Көнегөз шоплақ кара бешпетінің қалтасынан ұзынша ақ қалбырын алып, елтеп ашып, алдына қойып жатып: — Рақмет!.. Мен өз темекімді тартпсам, қанбаймын,- деп орысша бір-екі сөз қыстырды.

Тыпаң шабындығын түйірі бейнелес шашын бір сипап, маукил басын бір шұлғып, быртық саусағымен бір шыллым алып:

— Бізге табылғаны бола береді,- деп, борылдатып сора бастады.

Ықан ақ қалбырынан төрт бұрыштап қиып, қалтап салған қағаздан бармағын жалап бірді алып, қиыршық темекісін баптап орауға кірісті. Шылымын жуантық қып орап, қайта-қайта жалап жабыстырды да, шүмекке шүметей орнатқан анашасы болған шоплақ түсігіне нығарлап бұрай сұғып, жылқы тістеген «майлы аяқша» бір езуіне ырси-та қысып отырды. Содан кейін қаттаған уақ қағаздарын темекінің үстіне салып, қақпағын мықтап жауып, манағы қалтасына қалбырын жайғастырды. Мына қалтасынан оттығын алып, қабын сол бармағымен мықтап ұстап, оң қолымен шырпының тұмсығын шарықтың қажалақ жеріне дәл тигізіп тұрып, сермеп кеп қалды, оттық пыс ете түсті. Ықанңың шылым жасап тартқанына Бекболат қарай қалды. Өйткені Ықанңың шылым жасап тартқаны үлкен тақуалардың сағтанып дәрет алып, намаз оқығанынан бір кейін болған жоқ. Мойындағы бір ауыр міндетті атқарғандай, өмірдің бір мақсаты сол шылымда тұрғандай сонша ықыласын қойғаны Бекболатқа жат көрінеді. Ықан

шылымын тұтатқанда, бәуелді аузым толтырып, түгінді жүдемете будақтатып жіберді. Оны көргенде Бекболаттың көзіне кешке таман күл шашқан бұқа елестеді. Сөйткенше болмады, жел тұрып түгін азырақ серпілейін деді. Ықаң тұтатып алған соң ауызынан жел жіберіп, түгінді айдап, шылымын сұқ қолымен ортаң қолының арасына қысып рақаттанып отыр екен.

Әлдебіреу Ықаңның шылым тартқанын осынша сөз қылғаны несі десе, жетпегендігі де. Мұнда үлкен мән бар. Көңілді қына, көзінді торға басса, күйінсең, өкінсең, қайғынды ұғар, сөзінді тындар жан болмаса, қайғыға қарсы тұруға қайратын жетпесе, ішке толған қапырықты шылым, насыбай, апиын, арақ болмағанда немен сөйлтер едің? Дәрігерлер темекі де, арақ та, апиын да у дейді, дененді улайды, тамырыңды қуалайды, қаныңды бұзады, дертті қылады, жасыңа жетпей қартайтады, өлгіреді дейді. Әлде көңілдің шері у емес пе? Ол жаныңды жемей ме? Әлде мейірімсіз қорлық, зорлық, жауыз өмір у емес пе? «Зердің басын зәр алады» деп неге айтыпты? Өлім де, ілім де улың зиянын өзгелерге айта берсең, біз Ықаңның шылымқұмарлығын сөге алмаймыз.

Сөге алмайтынымыз: Ықаң (шын аты Ыстықбай ғой) бұрын үлкен қалада тұрып, атбекеттік құрып, арғымақтың, арақтың игілігін көрген, орыстан қатын алған. «Керең!» тұсында құрылтай мүшелерінің тізіміне де ілінген, өзінше болған-толған кісі ғой. Қызылдар келген соң сол салтанатты тұрмыстан жұрдай бол, шаштың ағында, өлер шағында ел тауып, осы қалаға келсе де, пәтер, отын, үй-сайманға жарымай, қызына пальто, ұлына етік таба алмай, көрі кемпірі құлағын күнде мұжуші еді. Өзі бір бөлімнің бөлімшесінде (подполделде) орынбасарлық қызметін атқарушы еді. Енді Ықаң қайдан оңсын? Ашы темекісін бипаздап тартпағанда, Ықаң енді не бітіреді? Қой, Ықаң байғұсты не қыласыз? Тыпаң болмаса?

Тыпаң, міне, жаңа ботинкасын көлденеңдетіп, екі аяғын айқастырып отыр ғой. Қара шұға шалбары да (ескінің жұрнағы ғой), қоныр пенжегі де әлі сыны кете қойған жоқ,

¹ Керенский

қайырма жаға тақталы көйлегіне қара шұбар галстук те тағып қойыпты. Тыпаң деп отырғанымыз Тышқанбай деген кісі ғой. Ықандай үлкен оқулы болмағанмен, бұрын орын тепкен, беделді кісі болған соң, жұрт «Тыпаң» деп кеткен ғой.

Ықаң да, Тыпаң да дәулет құсы бастарынан ұшқан адамдар еді. Ықаң жаңа тәртіпті түгелімен жаратпаушы еді. Өйткені омырау большевик келді де – бағзыдан бергі қызметті де, абырой-апақты да, әдет-тұрыпты да талқан қылды, оқығаның, білгенің де, сақалыңның ағы да бес тиынға тұрмай қалды. Одан да жаман пәлесі – пенсия. Бола ма, жоқ па – қараңғы. Оның үстіне бірдемесімен жасты бала-шағаның «ұлық» болып, «олай қыл, былай қыл» деп бұйырғаны-ақ батып барады. Төлеген сияқты «Құдайға қараған біреуі болмаса, Бағташтар, өле бір қилы көздер, кез келгенде сәлем де бермейді. Ал Тыпаң көр-жерден «безобразия», пәлен-түген ... деп, қабағын түксітіп бұдырағаны болмаса, Совет өкіметіне пәлендей қарсылығы да жоқ, сығалап қызмет қылып, көндігіп келе жатыр. Өйткені Тыпаң тесік табатын епті кісі ғой. Ал Ықанда ондай еп жоқ, «ну!» деп бір-ақ өлетін кісі еді.

Айтпақшы, Ықаң мен Тыпаңның жасы туралы тұқ айтпашыз-ау! Ықанды елуде десек те, алпыста десек те үлкен қателескен кісі болмайсың, өйткені маңдай терісі қырысып, бет-аузы тырысып, көзіне торға байланып тұратын кісі ғой. Ал Тыпаңның жасын адам біліп болуы қиын, өте құбылмалы еді. Өйткені анкета толтырғанда Тыпаң 45-те болып шығушы еді, жасырақ әйел отырған жерде 30–35-терге түсіп қалушы еді.

Төлеген қазақшылығы ұстады ма, немесе бір күніме керегі болар деді ме – жастардың қатарында бұл екеуін де қонаққа шақырған еді. Оған бұлар «біз де жан екенбіз» дегендей әлдеқандай бол, дардидып келіп отыр еді. Тыпаң қыбыржып қарап отыра алмайтын кісі ғой.

– Қалай, Төлеген? Қызмет жақсы ма?.. Немене, әнеуі қалашылардың астығын қайтарлындар ма?.. Бұлары тіпті безобразия ғой...– деп, қазаққа қабырғасы қайысағынын білдіріп, зорлық, зөбір көрген қазақтардың арызын сөз қып отырды. Тыпаң әлде бірдеңені көптіріп айтқанда, Ықаң көзін ежірейтіп:

— Е, разве?! Е, разве?!— деп, аяңырақ аянын білдірді. Ықандың таңырқайтын да жөні бар, өйткені баяндама, отчет, анкета, нұсқау секілді есеңсіз мол қағаздың ішіне кіріп кетіп, басы қатып, сыртқы дүниеде не болып, не қойыл жатқаннан хабары кем еді. Дала қазағының не күйде жатқанын сұрап білейін деген пәлен ой да жоқ еді.

Өңгіменің көбі жалақы, пағер, отын, темекі — қысқасы, күн көріс жайынан болды. Сөйтіп отырғанда, жуан портфельдерін қолтықтаған өңшең қышқан кескендей жас комиссарлар да келіп қалды.

Бұл келген төрт жігіттің бірі: қошқар туған қозыдай келбетті, бітімді Ақбала еді; енді бірі келбеті де, киімі де қоңырлау, жүріс-тұрысы да солапақтау Балташ деген жігіт еді; одан соңғы дүрдек ерін, жалпақ мұрын, бір көзін аса, бір көзін баса қарайтын Доға деген қара бұжыр жігіт еді. Төртіншісі — Доғаның жанында ершіктей, Балтаның жанында шапашоттай жымырайған Жорғабек деген кісі еді. Анау — губерниядан келген Ақбала, мынау — уездің бастығы Балташ, Доға — «көбелбас», Жорғабек жер бөлімінде қызмет етеді. Комиссарлар саусылдап кіріп келгенде Төлеген:

— Ө, келіңіздер, келіңіздер!— деп алдарынан жүгірді. Біздің Бекболат та ұшып түрегеліп, босағала қаздырып тұра қалды.

— Ө...— деп Тылап да қутындап түрегелді.

Ықан тұрудың да, отырудың да есебін таба алмай: «Е!»— деп күшеніңкіреп, срындықтаң бөксесін тиер-тимес көтеріп, бүкшиді.

Тылаң бір-екеуінің қолын ұстап, қалған ексуіне:

— Бүгін біз көрістік қой?— деп, өгірік жымыған боп жатыр.

Ақбалаға қарап Ықан басын қылқың еткізді. Бір шетін-де тұрып Бекболат та қалақтай алақанын қырынан жапсырып жатыр.

Комиссарлар қалай болса солай портфельдерін лақтырып тастады. Балташ кроватьға барып тыраң еге түсті. Жорғабек Тылаңды сағалап орын алды... Ақбала отырмай, үстелден кітаптарды алып, аша бастады. Доға әйнек алдына жеке отырып, бір көзін қысып қойып, шылым тартты.

¹ Өкбелбас — жер бөлімінің бастығы.

Өңшең жақсы кийген «төрелер» киі-жара келіп, үйді билеп кеткен соң, Бекболат қымтырылып, әрқайсысының бетіне бір қарап, босаға жақта тұрды да, орындықтың шетіне тамақ ештеп отыра қалды.

Төлеген бір кіріп, бір шығып, ауыз үйге барып, пышақ шаншықтарың сылдырлатып, тамақ дайындап жүр.

Ақбала бір кітапты қолына ұстап тұрып:

— Ей, мынада Каутский де бар ғой,— деді.

Төлеген ауыз үй жақта жүріп:

— Бізде Энгельс те бар, маркші болудан да дөмеміз бар,— деді.

— Уай, қойшы! Сен маркші боп жарытпассың,— деп төсекте жатып Балташ кекей сөйледі.

Жорғабек пен Тылаң ымы-жымы бір кісіше бастары тиісіп, күбірлесіп, күлісіп, бірдеңе айтысып отырды. Тегі, арақтың жайын сөйлесіп отырды білем, Жорғабек:

— Ішуге неге болмасың?— деп қалды.

Бұл мәжілісте адасқан қаздай ана шетте жалғыз қалған Ықан, бұл жақта Бекболат еді. О кісі төмен қарап тағы да шылым жасауға кірісіп еді. Шылымын тұтағып алған соң, Ықан теріс қарап аяндап жүрген Ақбаланы нұсқап, Тылаңды ақырын түргіп:

— Бұ қай бала?— деп сұрады.

— Губревком члені — Ақбала деген жолдас,— деп Тылаң аузын толтыра жауап берді.

О кезде губревком члені естімеген кісіше, өлең айтқан болып ыңылдады. Аяндап жүріп әдемі кроватьға, масағы кілемге, барқыт орындықтарға көзі түсті, қабырғадағы ілулі Ленин, Троцкий жолдастардың, олармен қағар Төлегеннің суретін де байқады, шкафты, үстелді, ана жақтағы киімдерді де шолып өтті. «Тұрмысың жарайды, жігітім! Қонақ шақыратын жөнің бар екен» деген мәнде аяндап жүріп:

— Ым-ым... да...— деді.

Уездік жерде кім қызмет қылады? Кім қалай тұрады? Кімге сенуге, кіммен істесуге болады? Олар немен шұғылданды? Қандай кітап оқиды? Орыстармен арасы қандай? Кедейшл, байшыл, адамы, арамы қайсы?... Міне, мұндай нәрселерді білуге Ақбала құмар еді. Өлгі олай-бұлай аяндап, әр нәрсеге көз салғанда, «ым-да» дегені — «сенің

жайынды да білдік» дегіндей бір қорытынды пайда болып еді. Ақбала тұтқавылда Балташтын қасына тоқтай қалып:

– Мұндағы байлар, тегі, жақсы тоналған ғой?– деді.
Үйдің төбесіне қарап, шашын үрпите, ұқалап, «сен коммунист болсаң, мен де коммунисттің» деген түрде шалжиып жатқан Балташ оқыс сұрауды естіген соң, еңсесін азырақ көтеріп, мойнын қырырайтып, бір кезін сығырайтып:

– Е, сболыштарды өкіртті ғой!– деді. Онысы «бай итті қанша тонаса да, менің қыртыма келмейді» дегені еді. Өйткені Ақбаланың не оймен сұрағанын білмей, өзінше байшып, кедейшілдігімді сынағалы сұрады ғой деп жорып қап еді.

Сұрауына Балташтың теріс мән бергенін Ақбала сезе қойды да, оған сенімін сездіргелі:

– Сол мүліктер орыстың қолында кетті ме? Қазақтардан да пайдаланушы болды ма?– деп сұралды.

Бұл сұрауға бәрі де құлағын тігіп аңтарыла қалды. Балташ барқыт орындықтарға қарап:

– Е, мекемеге келген мүліктен біздің кейбір жігіттердің де алып, ұстап жүргені бар,– деді.

О кезде ана жақта жүрің, құлағы шала-шаршы шалып қалған Төлеген де жетіп келіп, Балташқа қарап:

– О не?– деді.

Балташ «саған келген пәле жоқ» деген кісіше, бетін тыржитып:

– Жай, әншейін,– дей салды.

Төлеген әнтек қипалақтап тұрып:

– Кәне жолдастар! Тамаққа жүріңіздер!– деді.

Қонақтар керенау қозғалып, ауыз үйге қарай аяндасты. Олардың арт жағынан келіп Бекболат та бір шеттен отырды. Жас «төрелер» Бекболатты жан екен деп елел, кім деп сұраған да жоқ. Бекболат әнтек оған қорланып, ішінен оларды ұнағынқырамай отырды.

Тамақ мол болды.

Алдымен ортаға туралған ет қойылды. Оның артынан кеспе келді. Одан кейін домалақтап қуырған шапқан ет тартылды. Сонынан қарбыз сойылды.

Етті үстелге әкеліп қойысымен, Төлеген төргі үй жақтан ішіне тығып бірдеңе алып келіп еді, Тыпаң жылмыз ете түсіп, білмегенсін:

– Сенің қолындағы не?– деп өңірінен тартты.

– Ештеңе емес... Кішкене әлгі не еді...– деп қолын үстелдің астына таман ұстап, қипалақтады.

– Немеңе, тазасы ма еді?– деп Тыпаң тағы қозғалды.

– Кішкене «боз жорға» еді,– деп Төлеген сыпайы қонағына қарап, жымиды.

– Өй, оның реті болмас,– деп Балташ түсін суытқансып, кезінің қырымен Ақбалаға қарады.

– Біздің құбыжығымыз жоқ, сендер болмасаң,– деп Тыпаң қарнын бүлкідетті.

– Өзі де пәлен көп емес. Тек «аппетит» үшін,– деп Төлеген мөлдіреген бөтелкені суырып алып, үстелге қоюға ыңғайланды.

Бәрі де бөтелкеге қарай қалды.

– Құрғыр, сен мұны қайдан тауып жүрсің?– деп Жорғабек те бір тамсанды.

Төлеген:

– Елді-күнді бірдеңе болған да,– дегенде:

– Бұл табатын жерін біледі,– деп Доға да бір кезін сығырайтып тамсанды.

– Бүгін кешке заседания жоқ па екен?– деп Балташ Тыпана қарады.

– Бүгін жоқ қой... Өзі де бір шатынап тұрған нағызы білем,– деп, бөтелкеге қылмындады.

Бұлар солайша сөйлесіп жатқанда, Ықанның екі көзі бөтелкені ішіп-жеп бара жатыр еді. Ықан арақ таптағалы қашан. Мынау – бір дәулет қой! Әттең дүние, не бір тиер ме еді?.. Жұрт олай-бұлай десіп, арақтың градусын санап, қипақтап отырғанына Ықан шыдай алмады: алдында тұрған стақанды ұсынып:

– Бұ жарықтықты әуре қылмай құйшы, қарағым!– деді.

Жұрт ду күлді. Манадан бәрі сыпайысып отырған Ақбала да:

– Ақсақал айтты ғой, құй енді!– деді.

Төлеген жымыңдап:

– Жәні со ғой!– деп даяр тұрған суды қосып, стақандарға құя бастады.

Балташ жан-жағына алақтап, Бекболатқа:

— Өне бір әйнектің аңымылдығын түсіріп жіберші, — деді.

Қонақтар стақандарын көтеріп:

— Көне, мұны кімнің құрметіне ішеміз? — дегенде, мұндайда көсемсіп отыратын Тыпаң жыбырлап, Ақбанаға қарап:

— Жаңа келген қонақтың құрметіне ішу керек шығар, — деді.

Ақбала жұлып алғандай:

— Ол жарамайды. Басқа бірлене үшін... Әлеуметтік маңызы бар жұмыс үшін демесендер... — деп өзінің әлеуметшіл екенін, өзін көтермелегенді қаламайтынын білдірді.

Со кезде Балташ ұшып түрегеліп, стақанды көтеріп:

— Жасасын Совет өкіметі! — деп әркімнің стақанына бір шағылыстырды.

— Жасасын! — деп бәрі де ішу ете түсті. Жалғыз-ақ Ықан, Тыпандардың көз құйрықтары ұшырасып қалғаны болмаса, «жасасын» деген дауыстың кемдігі болған жоқ. Қайта Тыпанның «жасасын» басым ыбықты.

Екінші көтерісте — большевикті, үшіншіде — қазақ автономиясын, одан кейін — жаңа қонақты, ең аяғы үй иесін де жасатқызып, арақ бірте-бірте ішіле берді. Тек Бекболат бұл көтеріске қосыла алмай, көзі бажырайып, панышқымен әлек боп отырды.

Бір бөтелке спирт бір жарым бөтелке арақ болды. Арақ ішілген сайын, күлкі көбейіп, мәжіліс қызуға айналды. Ақбала губерния жұмысын үш есе арттыра мақтап, өздері тындырып жатқан болды. Манадан бері салқындау отырған Доға мен Балташтар да Тыпаң мен Жорғабектердің қалжыңына құлақ қойып, кейде олармен бірге күлісіп те жіберді. Ықан көбінесе араққа дәнделді. Ет жағына келгенде Доға мен Тыпаң битін салды. Манағыдай емес, қонақтар қызарып-қызып сөйлегенде бірін-бірі тізеге салып қалып, бірінің ияғына бірі асылып, көздері кішірейіп, стақанды кейбірі түсіріп алып, шылымдар да қалай болса солай үстелде жатып қалатын күйге ұнырады. Орысшалау, түтін салысу, күлісу... мидай араласты. Тамақтан кейін қонақтар төрті үйге кетті. Бұлардың сөзі де, өзі де Бекболатқа

түсініксіз көріне бастады. Бұларды басқа дүниенің адамдарындай, өзі мен олардың арасын жер мен көктей көріп, оқымағанның кемдігін Бекболат сонда бір қағты сезді.

«Бұлар да өзіміздей жігіттер-ау! Оқысақ біз де осылардай боламыз-ау! деп азырақ күндегендей боп отырды. Әйтсе де өзін елемегеніне қорланып, намысы келді. Оларды да кемітпек болды. Түтін бұрқыратып шылым тартқаны, арақ ішкені, қағаз шимайлағаны, орысшаласқаны болмаса, бұлардың өмірінде не қызық бар? Тар үй, тар көшеде, анау ұлан байтақ даланы, асқар Алағтауды, жасыл орманды, ит жүгіртіп, құс салғанды көрмей неғып шыдап жүрді екен?! Неғып бойы жазылады екен? Япырау, бұлар мүлде осыған үйреніп алған-ау! Әке-шешесін, ел-жұртын бұлар да ойлай ма екен? Бұлар да бізге ұсап Ақбілек сынды қызды жақсы көре ме екен» деген ойлармен ауыз үйде отырып қалды.

Мәтүшке келіп, орыңдықтарды қозғап, үстелдегі ыды-саймандарды жия бастады. Бекболат мәтүшкеге оралғы бола берген соң, тысқа шығып, қолын жуып бой жазды. Өйткені шылымның түтінмен басы зеңіп қалған екен.

Есік алдындағы телкішекте Бекболат бір қыдыру отырып қалды. Ауруханада ағып тұрған Жылтырдың сөзіне басы даң болып, Бекболат тезірек елге кетсем екен деп бір ойлап еді. Енді мынау өңішен орысша сөйлескен, шылым тартқан, арақ ішкен, шысық, бықсықан қазақ әкімдерін көрген соң, тағы да елі есіне түсті. Тағы да елге қайтқысы келді. «Бұлардың ішінде елеусіз бөтен кісі боп отырғанша, мен де өзімді ұғатын, өзіммен қалжындасып, өзімді қаңірлейтін жолдастарымды көрсем екен деп ойлады. Ауылдан кісі қағыналатын кезі болса керек еді. Не ғып келмей жатыр? Әкей де сөзбен әулігіп кеткен бір түрлі заңбас адам ғой! Мені керек қылмағаны ма» деп, ішінен әкесіне ренжіді.

Бекболат ауыз үйге кіргенде, төрті үйдегі «төрелер» қызу-қызу айтысып жатыр еді. Бір мезетте Бекболаттың құлағы «Матайдың Әбені», «Мұқаш» деген сөздерді шалып қалды. Мұқаш — кәдімгі Ақбілекті шығарып беретін Мұқаш. Әбен — мұның әкесімен араз боп жүрген Әбен. Екеуі де Бекболатқа керекті кісілер ғой. Бекболат ештеп кіріп, босаға жақтағы бос орындыққа отырып, әңгімеге құлағын тікті.

Сөйлеп тұрған Балташ ікен. Үстелде жаюлы жатқан бір қағазды алақанының сыртымен соғып қалып:

— Бұл арыздағы сөздің бәрі рас... Бай нәліктен бай болады дейсің? Елді жеумен, нашардың қанын сорумен, солардың еңбегімен бай болады. Мағайдың Әбені, меніңше, елді құртқан, барып тұрған сболыш кісі, ең зиянды элемент. Меніңше оның көзін жою керек. Мұқаштың үстінен мына материалды бергізіп отырған да сол сболыш!.. Рас, Мұқашты да мен таш-таза жігіт деп айта алмаймын. Елге зияны тиген де шығар, бірақ оның зияны байға тиді. Ол нағыз — коммунист, идеяның коммунист. «Цель оправдывает средство»¹ — деп орыспалап барып, кроватка отырды.

— Жолдастар, маған кішкене сөз беріңізші,— деп бір көзін қысып, Доға қолын шошайтты.

Ақбала тұмсығын көтеріп, Доғаның бетіне қарады да:

— Е, айта бер,— деді.

— Айтканда былай,— деді Доға бір қолымен мықының таянып, мардымды кісімсіп сөз бастады,— Мағайдың Әбені бай екені рас, болыс болғаны да рас. Значить, ол елге беделсіз емес, беделі бар. Бірақ-құр бай екен дел, байдың бәрін бір күнде жоқ қылуға бола ма? Болмайды ғой. Значить, мынау арыздағы сөздің көбі бекер... бекер. Мұны жазып отырған белгілі атчаянның Тақырдың Жылытыры, Жылытыры. Оның қазір қылмысы мойнына түсіп, арыстабайт етіліп отыр, етіліп отыр. Значить, бұл арызды қолданып іс қылуға болмайды, болмайды... Ал Мұқаш болатын болса, о да тонын партияға айналдырып жамылып жүрген бір қу, бір қу... Значить, оның ойы — болыс болу, болыс болу... Осы күні партияға ұры-қарылар да кіріп кетіп отыр. Жаман ауыл ячейкесіне жеті ұры жазылғаны кеше секцияда мәлім боп отыр, мәлім боп отыр... Значить, Мұқаш сияқты жігіттерді таза коммунист деуге болмайды, болмайды. Оның қылмағаны жоқ: елді ақтарға шапқызған, талатқан, қыз, қатындарын бастырған, бастырған, шығарып берген... деген кезде Төлегенге бір қарап қойды. Төлеген қызарып төмен қарады. Бекболат та жерге қарап кетті. — Иә, значить,

¹ Цель оправдывает средство — жақсы мақсатқа жету үшін жамандық қылса да оға емес, Автордың ескертуі.

оның материалды, міне, қолда отыр. Значить, ол материалды тексермей, оны қызметке сайлауға болмайды, болмайды...— деп Доға көбінесе қолымен, басымен сөйлеп барып сөзін бітірді.

Ол бітірген кезде «маған, маған...»— деп Балташ та, Тыпаң да көтеріліп, қозғалып қалды. Ақбала:

— Ана кісі айтысы,— деп Тыпанды нұсқады.

Доғаның Мұқашты жамандағаны Бекболатқа ұнаса да, Мағайдың Әбенін жақтай сөйлегені ұнамады: «Мына кісі не дер екен»— деп Тыпанның аузына қарай қалды.

— Ау, жігіттер, жолдастар! Бұл жұмысқа қызуламай қазақшалап қарайықшы... Жастар, жолдастар, сендер коммунист болсаңдар да, қазақсындар ғой. Қазаққа бәріміз де қызмет етеміз деп жүрміз... Қашаннан бері егіп те жүрміз... Сендерден гөрі бір көйлекті бұрын тоздырдық қой, қазақтың жайын жақсырақ білеміз десек, мақтанған болар ма екеміз,— деп, «осы сөзім қалай шығып кетті?» дегендей Тыпаң бәрiнiң бетiне жағалай бiр қарап қалды.

«Қазаққа қандай қызмет қылғаныңды білеміз» дегендей Балташ тыржиып, теріс қарады. Жорғабек «мынау бүлдірді-ау!» дегендей біресе Ақбалаға, біресе Тыпаңға қарап, қабағын түйді. Доға «айта бер!»— дегендей бас изеді. Ықаң шылығын орап, өзімен-өзі болып, жем шоқитын құс тұмсықтанып, үстелге төніп қап отыр еді. Төлеген бұл әңгімеге қатысы жоқ кісіше төмен қарап, оттықты шыр кебелек айналдыра берді. Балташтың жаратпай отырғанын Тыпаң да байқады:

— Өншейін тек үлкендік... ағалық жөнінен неткеніміз болмаса, біз қатысатын да сөз емес еді,— деп манағыдай емес, жасып қалды.

Тыпанның мұнысын естіген соң Ақбала:

— Жоқ, жоқ, айта беріңіз. Сіздің пікіріңіз де керек. Ел жайына сіздер қанық екендеріңіз рас,— деп қуат берді. Оныкі де қулық еді. Қулық екенін Тыпаң да түсінсе де, қызып алған кісі — ер келеді ғой, «қашанғы қорғалай береміз» дегендей, сөзін тағы бастады, манағы «қазақтыз ғой» деген сөзден енді қашайын деді.

— Сөздің шынына келейікші,— деп тамағын бір кенеп алды.— Бұл шағалқ жұмыс. Сартау елі қып-қызыл партия...

Партиялықпен екі жағы да арызды жаудырып жағыр. Пәле салу, өтірік шағым дегеніңіз Құдай сақтасын... Айтпақшы «Құдай» деген сөзді не қылмаңыздаршы, сөздің аялғысы ғой... — деп тағы бір сасқалақтап қалды. — Өзге толып жатқан қағазды қояйын, мысал үшін жақында ғана болған мына бір оқиғаны айтайын... — деп, әнеугі пошта талату туралы Жылтырдың айтқан хабарын сөйледі. Соны сөйлеп болып: — Міне, осының қайсысына сенуге болады? Қазақтың өтірігіне, жаласына адамның көзі жетпейді... — деп бір қойды. Жалпы қазақтың кемшілік мінездерін бұлдыратып суреттеп келіп, аяқ кезінде сөзінің бетін Әбен жаққа бұрды. Әбен газет-журнал оқитын көзі ашық адам екенін, мектеп ашып, бала оқытып жатқанын, елдің кедейлеріне көсіп тауып беретінін, үй тұрмысын, шаруасын мәдениетті елдің қалпына түсіріп, елге үлгі болып тұрғанын, қазақ оқығандарына жәрдем беретінін, қашқан ақтардың шапыранды отрядтарын қырып, қазақты жауынгерлікке үйреткенін, елін шабыншылықтан қорғап қалғанын, игілік іске, алдымен халыққа басшы болатындығын, бір дуан елге беделі барлығын, онымен жауласса, ел бүлініп, көтеріліс боп кететінін — бәрін де сыпайы, майда тілімен айтып келіп, сөзін тоқтатты.

Тыпаңның сөзі недеуір әсерлі болғаны ғой, Балташ жүген көрмеген бас асау жылқыша басын жұлқып тастап, қабағын түйіп, сез сұрап, өршіп отыра алмады. Доға «ақтан тигіздің, жарайсың, сабазым!» деген кісіше, масайрап, қылы көзін ашып-жұма берді. Балташ жұлқыңса да Ақбала үлкен жерден келгендігін, тәртібін көрсеткелі сөзді Жорғабекке берді.

Жорғабек жорғалап алды да кетті. Ол Балташтың сөзін де теріс деген жоқ, Доғанікін да кеміткен жоқ, Тыпаңның кейбір сөзін де дұрысқа шығарды. Бұл әңгімені пәлендей үлкейткен де жоқ, қазақ арасының қашаннан келе жатқан шағаты, оған бола артық айтудың да қажеті жоқ, келешекте ел болуында, ел болуы үшін алдымен оқу керек, дұрыс сот керек, анау керек, мынау керек, оның бәрін істейтін қазақтың ендігі жастары, жастарда өзара бірлік болуы керек, ақылдасып іс қылу керек, бар үміт жастарда... деп жастарды мадақтай, бірлікке шақыра, дәнекер бола сөйледі.

Қалайда Жорғабектің сөзінен белгілі бір қорықтыңды шығару қиын болды.

Бұл айтысты естіп отырған Бекболаттың кімдікі дұрыс, кімдікі теріс екеніне ақылы жете алмады. Әйтеуір Мұқашты жамандағанды тәуір көре берді. Одан өзгесін артық керек қылмады.

Бұл қалай болды? Бір жағы Әбенді өлгенше жамандап, Мұқашты мақтады. Енді бір жағы Әбенді көтермелеп, Мұқашты іске аялғысыз қыл шығарды. Бұлардың бір ауыз бола алмаған себебі не? Ол себеп ашылмады ғой. Ашылмайтын жөні бар. «Қайсы?» десеңіз, ол мынау:

Балташ — уездің бастығы. Оның руы, атасы басқа, басқа уездің жігіті. Бұл елдің жайына жетік емес. Бірақ Балташ кедейдің баласы, қолынан келсе, өзі де кедейшіл болғысы келеді. Ол мына Доғаларды, Төлегендерді жараптайды, ел жұмысына араласқан, былтанған деп есептейді. Балташ жоқта Доға мен Тыпаң Сартаудың болысын түсіріп, әбеншіл біреуді қойған. Балташ келген соң оған ренжіп, үлкен кемесерлігін қылып, ол елге Күреңбай етікішіні бола қойып жіберген. Күреңбай содан бері Балташтың кісісі болып, осы қаладағы бір тәуір келіншектен тамыр қылған. Онымен де тұрмай, Күреңбай Балташқа палыто қылатын күзен жиып берген. Балташ ақша беріп сатып алса да, сол күзеннен өзі қауіптеніп жүретін. Күреңбаймен ымы-жымы бірігіп, Әбенді жамандаған сөздерін көп естіген. Оның Әбенді ондырмай отырған мәні сол.

Ал Доға ше? Доға да шет жердің адамы, қаладағы жатақтың баласы. Бірақ Доғаның нағашылары Әбен руынан болатын. Доға Сартау еліне сайлануға шыққанда, Әбен оны «жиен» деп, қолын сүйіп күткен, көк жорғасының майын берген. Ол ол ма? Доға дүниені де теріс көрмейтін жігіт қой; қалтасына жұмсақ қағаз да салынған. О да аз ғой. Доғаның ойында бір сұлу қыз алу да бар еді. Сол қыздың реті Әбен жақтан келе ме деп дөмеленуші еді. Неліктен оның сұлу қызға құмар боп жүргенін кейін естірсіз. Әзір түсін ашпай тұра тұрайық.

Тыпаң ше? Ой, Тыпаңның өткен замандағы істерін санап бітіре алмаспыз. Тыпаң о баста Әбеннің тілмәші еді ғой. Кейін Меруайда тілмәш болып, бағы көтерілген ғой.

Тыпаңның руы да сол ел, алып отырған қатыны да сол елдің қызы. Әбен тірі тұрғанда, Тыпаңа не дарыр дейсіз? Қаза беріп не қылайық, осы да жетер.

Ал Жорғабекке жол болсын? Бұ кісі оқуды кешірек бітіріп, әлеумет жұмысына жаңа араласқан. Бұл өзі бір атақты болыстың баласы. Гимназияда оқып жүргенде-ақ зирек, пысық, шешен бала болған. Содан әлі пысық, бірақ Қолчак заманында көрнекті орында қызмет етіп, кезге түсіп қалып, қызыл келген кезде елде қашып жүруші еді. Қызметке қазақ оқығандары керек болып, өткен істерге кешірім жарияланғаннан бері Жорғабек жақында келіп, жер бөліміне кіріп еді. Оның бар мақсаты: жастарды елден ұстап, беделін, ықпалын жүргізіп, айтқанын істету еді. Қаза берсек, түпкі ойы – бір үлкен орын еді. Ол ойы жүрегінің түпкірінде сары майдай сақталып жатушы еді. Сыртқы түрінде егілік, шешендік, әлеуметшілдік, ісшілдік, бүтіншілдіктен басқа оғаш мінез білінбеуші еді. Әркімнің бетіне қарай құбылып, өз пікірін есте сездірмеуші еді. Ол көрімен де, жаспен де, коммунистпен де, емеспен де жанасып кетер еді. Оңда орыс та, қас та болмаушы еді. Сыртынан жамандап жүрген адаммен жолыққанда жақсы сөйлесіп кетер еді. Өзінше кумын, жұрттың бәрін алдап жүрмін деп ойлар еді. Төлеген екеуінің мінезінде бір ұқсастық бар секілді еді. Бірақ Төлегеннен гөрі бұл өтімді, тартымды, білімді, беделді, алғыр еді. Бір көрген, бір сөйлескен кісіні тез ұйытып ертіп әкестер еді. Топпа сөйлесе, «Жорғабек – жігіт!» дегіздер еді.

Жорғабек сөзін бітірген кезде манадан бері зорға шыдап отырған Ықан Төлегеннен рұқсат сұрап, үйіне қайтты. Өйткені Ықан бұл айтыстар түсініксіз, жағ нәрсе еді. Ықан қашаннан орыс ішінде жүріп, елден қол үзіп, алыстап кеткен кісі еді, елдің дау-шары о кісінің миына бармаушы еді, ел сөзінен гөрі о кісіге бір рюмка арақ қадірлі еді. Және манағы арақтан жүрегі қобалжиын деді ме, әлде үйдегі кемпірі тықырлар деп қорықты ма, әйтеуір Ықанға тысқа шығу керек болып еді.

Төлеген түк сөйлеген жоқ: Несіне бой көрсетсін? Доға мен Тыпаннан қалатын сөз бар ма? Оның сенгені де солар ғой.

Манадан бері өзге жолдастардың сөзін тыңдап отырған Ақбала елді өзі сөйлеуге оңтайланды. Ақбала төңкеріс болғалы топ алдында сөз сөйлеп, көсемдік қылып, ауызға ілініп жүрген жастардың бірі еді. Ол газет-журналда сөз жазатын, баяндаманы да жақсы істейтін, жұртқа «ой, пәле-ай!» дегізгенді сүйетін жігіт еді. Кейінгі жастардың арасында беделі де бар еді. Коммунист партиясына алдыңғы қағарда кіріп, қазақ жастарының партияға кіруіне де себепкер болып, шынымен коммунист болам деп жүрген пікірлі, білімді жігіт еді.

Ол бір жерде сарылып қызмет қылудан да жүргенді, сөйлегенді, думанды, топты тәуір көруші еді. Өзі сөйлеп, өзгелер аузына қарап отырса, сонда оның жаны кіріп, жымың-жымың егер еді.

Ол съездің қаулысын, жаңа шыққан кітаптарды көп оқушы еді. Әсіресе Ленин, Троцкий, Бухарин, Сталин секілді атақты адамдардың съездердегі айтқан сөздерін қызығып оқып, кейбір әдемі жерлерін, әдемі сөздерін жаттап алушы еді, жаттап алмағанда да, солардың сөз сөйлеу оңтайын құлшынып оқығандықтан жадында қалушы еді. Біліш адамдардың пікірін кейде өз пікірі қылып сөйлеп жіберетін де жерлері болушы еді. Естіген сөзін, хабарын ішіне сыйғызып тұра алмай, айтып салғанды тәуір көріп тұрушы еді. Әсіресе өткен жиылыстарда оның не айтқанын, өзінің не дегенін қайта айтып беруге шебер еді.

Бірақ сонысына қарағанда, жеңілтек, ұшқалақ емес, жүріс-тұрысы, бойы сабырлы, айтыс-таргысқа шыдамды, табанды жігіт еді. Өзінің біліміне, өнеріне, шешендігіне өзі сенуші еді. Өзі жеңіліп, жығылып қалған жерлерде де көңілі көп жабырқамаушы еді, өзінше басқа план, басқа шара қарастырып, бір жұбаныш тауып алушы еді, келе-шбектен үміті зор еді.

Ол қазаққа шын пейілмен қызмет етпекші еді, бірақ көп нәрсені қиял қылушы еді. Кейде сондай бір қиялмен алданып жүріп, тұрмысқа жанаспайтын істерді де істемек болушы еді. Өз ойын, өз мақсатын жарыққа шығару үшін әмір иесі өзі болғанды қалаушы еді. Үезге келгендегі бір мақсаты да: жастарды өз соңынан ертіп, өзін бір танытып кету еді.

Үездегі қызметкерлердей ел жұмысына араласып, артық былықпаған, парыз, беделге сатылудан аман, нағыз әлеумет қызметкері, нағыз мейлінше өзін арнаған азамат еді.

Сондықтан Ақбала манадан бері айтылып жатқан сөздерге үлкен мән берді. Ол мән — осы Сартау елінің жұмысы жайлаңсыз деген мән емес, үйездегі азаматтар арасындағы алалық жойылсын деген де мән емес, бірінікін мақұлдап, бірінікін теріске шығарып, бірін-біріне жығып берем деген де мән емес, сол айтыстан шығарып бір іргелі мәселені қозғап, енді өзіме қорытынды туғызуға болды деген мән еді. Ақбаланың бір жақсы жері: сөзді қазақша да, орысша да таза сөйлеуші еді. Ол қазақша сөйледі, Бекболатқа ұғымды болды.

— Иә, жолдастар! Мен енді өз пікірімді айтайын,— деп мұрнын орамалмен сүрткіп, төмен қарап отырып сөз бастады. — Мәселе болыс, үйез-маштабындағы мәселе болса да жалпы қазақстандық мәселені қозғауға себеп болып отыр,— деп, кеудесін көтеріп, сұқ қолымен бас бармағын ұқалап, басын әнтек шалқитып, қарсы алдында отырған Тыланың қарнына қадала қаралы.

— Біз төңкеріске дайындалған ел емеспіз. Төңкеріс бізге көктен түсті. Біз орыс пролетариаты, орыс большевиктері қан төгіп алып берген даяр олжаға ортақ боп отырмыз,— деп бір нығыздап қойды. Бұл сөз төңкеріс болғалы талай айтылып, талай жазылып, иі қанғандай ескі сөз болса да, Ақбала шыт жаңа сөздей қып айтты.

— Иә, өкімет жалшыныкі, кедейдікі. Жалшылар табы байлар табын жеңіп қашаннан иемденіп жүрген жерсуын, фабрик-заводын, мал-мүлкін астынан аударып алып отыр... Иә, иә, орыста тап күресі басталғалы жүздеп жылдар өтті. Бізде тап тартысы әлі басталған жоқ. Ол нелік-тен? Әлде бізде бай, кедей, жеуші, жегізуші жоқ па? Әлде біздің елімізде қой үстінде бозторғай жұмыртқалап тұр ма? Жоқ, жолдастар! Жеу, қанау, жаншу, зорлық, қиянат деген нәрселерден бізде көз тұнжырайды. Бірақ өкімет байлардікі, күштілердікі болғандықтан жылмажылдан көз жасы керілмей, тілегі берілмеді. Міген тыныш, қапа боп, итшілеп күнелте берді... Иә, иә... бай тегіннен-тегін бай болмайды.

Елдің байлығын, қанын сорып, малайдың еңбегін жеп бай болды. Бұл талассыз шындық. Әлгі Әбедердің бай болу себебі сол. Оған дау жоқ. Иә, иә... бізде кедейлер табы деген тап болып, байларға, жауыздарға қарсы тұра алмауы қалай? Олар да жан емес пе? Өз пайдасын, елерін білмегені ме? Міне, бұған түрлі себеп бар. Бізде жалшылар, кедейлер бас қосарлық, ұйымдасарлық, мұн-мұқтажын сөйлесерлік фабрик-заводтар сияқты ордалы дүкендер болмады. Езілген, жаншылған кедейдің басы бірікпей, әр төбенің түбінде бытырап жүрді. Шын мәнісінде бізде пролетариат болған жоқ, болса да олар әлі аз, енді бізден жалшылар шықпақ, өйткені фабрик-завод кәсібі бізге де орнамақ. Кен жұмыскерлері бізде бұрын да бар ғой... Иә, иә... біздің кедейлеріміз, жалшыларымыз ақтан қараны айыра алмайтын, көзі соқыр болды... Иә, кедей баласы соңғы жылдарда ғана оқи бастады. Бұрын терелердің, ақсүйектердің, байдың, болыстың баласы оқитын... (Жорғабек естімеген кісі боп, теріс қарайды)... Иә, онысын бізде ру таласы деген пәле бар. Ру басы ақсақал, атқа мінерлер өз пайдасына бола руының кедейлерін жауластырып, кедейді шоқпар қылды...

Иә, енді, міне, кедейдің өкіметі келіп отыр. Кедейді сүйе, кедейге теңдік әпер, кедейдің көзін ащ, шаруасын түзет деп отыр. Кедейді сүйеу бізге керек пе? Керек. Тап жігін, тап тартысын ашуымыз керек пе? Керек. Қалай ашамыз? Қандай шаралар қолданамыз? Міне, мәселе осында,— деп қалтасынан шылым алып тұтатып, бір сорды да, сөзін тағы қозғалды. Тыңдаушылар «тап тартысын қалай ашар екен?» дегендей, еңселерін сала құлақ қойды:

— Бұл мәселе туралы губернияда екі түрлі ағым бар... Жазанаса үш түрлі ағым бар деуге де болады. Бірақ мен үшінші ағымды ағым екен дегім келмейді. Өйткені олар бізде тап жоқ, тап тартысы деген орысқа еліктегендік. Бұл болмайтын еңгіме деседі,— деген кезде Жорғабекке көзінің қырын бір жіберіп қойды. Жорғабек «маған айттып отырсың ғой» дегендей, артынан мықтайтын кісіше көзін бір қысып қойды.

— Біздер, қазақтың коммунистері, ол пікірді қолдай алмаймыз... Біз төңкеріс жолына түсуіміз керек... Иә, сонымен екі ағым бар.

Бірінші ағымның айтағыны: қазаққа төңкеріс жасау керек, байдың жер-суың, мал-мүлкің, жазаласа артық қатынына дейін кедейлерге тартып әперу керек, пышақ үстінен бөліп беру керек. Бай, кедей деген айырманы жойып, қолма-қол теңгеру керек. Өйтпесе бай қолында малы тұрғанда, жері-суы тұрғанда, өмірі кедейге теңдік бермейді деседі. Бұл ағымды бастаушы кейбір орыс жолдастар, оларға қосылатын біздің Жақсылық етікші тәрзіді қаланың да кедейлері және кейбір шолақ ойлы жолдастар... — деді. Соңғы сөздерінен Ақбаланың өзі бұл ағымға қарсы екені көрініп қалды. Өзіне қарсы кісілердің пікірін шолғитып; ондырмай сөйлейтін, өз пікірін дәлелдеп, нығайта сөйлейтін айтысушылардың әдегі ғой. Ақбала да осы жолды тұтынып, анау ағымдарды кеміте сөйледі.

— Ал екінші ағым айтады: ондай төңкерістен мән шықпайды, онымен кедей теңелмейді дейді. Бұлардың дәлелі... — деп, көп сөздермен дәлелдерін санап, түсіндіріп өтті. Ол дәлелдері: осы күнде байдың малын тала десе, бұзақылар талап кететіні; кедейлер байлардың малын пайдаға асыра алмай, жау малындай ішіп-жеп қоюы, сөйтіп, жалпы мемлекеттің байлығы кемуді, сол кездегі дерт, жұт, ашаршылық, соғыс елдің шаруасын күйзелтуі, байды кедей қыламыз деп жүріп, кедейді бай қып алу қауіп, кедей оңай олжаға қызығып кетуі, еңбекке үйренбеуі, социализм, коммунизм жолына қайшылығы, кедей ақыл-ой, сана-саңылау жағынан теңелмей тұрып, жалаң малмен теңеле алмайтыны... Тағы сондай көп сөздерді айтып келіп: — Кедейді оқытып, көзін ашу керек, ұйымдастыру керек, әкімшілік, сот кедейдің қолында болу керек, кооператив, артель ашып беру керек, кедейді отырықшы қылу керек, кәсіпке үйрету керек! — деп бір тоқтап, сөніп қалған шылымын тұтатып алды, Содан кейін:

— Бай, кедей, тап мәселесіне бізде осындай негізгі көзқарас болу керек. Әбен жалғыз емес, Әбендер көп. Олармен біз алысуымыз керек, мүмкін ұзақ алысармыз. Өйткені оларда амал-айла көп. Олар тесік таба біледі. Олардың агенті уез түгілі губерниялық жерде, кіндікте жоқ емесін қайдан білеміз? Алдымен жуандардың ықпалынан, рушылықтан қазақ азаматтары, өздеріміз тазаруымыз ке-

рек. Өзіміз тазармасақ, еш нәрсе жасауға болмайды, — деп сөзін тоқтатты.

Ақбаланың сөзі күшті шықты. Күшті шықса да, бұл тыңдаушыларға ұнамады. Алдымен «тап тартысын ашу керек» деген сөзі Жорғабек пен Тыпаңа ұнамады. Өйткені бұл екеуі әлгі кекетіп өткен үшінші ағымның адамдары еді. Бұлар қазақтың жауырын жаба тоқып, ел қылушылар еді. «Байдың жер-суын, малын тартып әперу керек емес» дегені Балташқа ұнамады. Өйткені Балташ шынымен кедейшіл жігіт еді. Бірақ Балташ айтысуды ойланса да, айттыспалды. Өйткені манағы екі-үш рет сөз бермей, тоқтатып қойғанды ол кек қып отыр еді, оның үстіне «бірінші ағымдағы шолақ ойлы жастар» деген сөзі де бұған жайсыз келді. «Айтыса қалсам, мені де шолақ ойлы» деп санай ма деп қауіп қылды. «Өзіміз тазаруымыз керек» деген сөз де бізге тигелі айтылды ғой деп ұқты. Айтысуға өзі тығылып қалған кісі, толық дәлелдері де болмады. Балташтың білімі де Ақбаладан гөрі кем еді. Бұл жиылыстағы білімі тәуірлеу, кітапты көп қарастырғаны Жорғабек еді. Жорғабек бірнеше сұрау берді:

1) Саясат пен тап тартысын ашуға бола ма?
2) Өнерсіз жұртта социализм орнатуға бола ма?
3) Тарихта ондай тәжірибе болған ба? Маркс айтқан ба?

4) Біз (қазақ) капитал дәуірін ағтап өтеміз бе?

5) Қазақтың келешегіне қалай қарайсындар?

6) Орысқа тұтынған жол қазаққа да жарай ма?

7) Жер жүзінде төңкеріс болмай тұрып, бір жұртта социализм орнай ма?

8) Тапшылық туралы қазақтың өткенінде қандай негіз бар деген сияқты.

Жорғабектің сұрауларын Ақбала ішінен ұнатқан жоқ. Көзінің қырымен қарап, қасын анда-санда көтеріп қойып, тыңдап өтті, бірақ сыртына сыр бергісі келмей:

— Сіздің бұл сұрауларыңыздың ішінде тереңірегі де бар көрінді. Мен бұларға қазір жауап беруіме де болады. Бірақ бұл арада жауап беруді артық керем, өйткені бір жағынан, өзіміз ішкен, қызыңқырап алған кісіміз; екінші: мен Маркстен, Лениннен дәлел әкелуге қазір мүмкін де емес. Бұл

мәселелерді біз тереңірек қарауымыз керек. Әйтсе де былайша айта кетуге болады.

Тегінде, біз орыс едбекшілерінен бөлек ешбір жол таба алмаймыз. Біз солардың соңынан еріп, солармен қол ұстасып, теңдікке жетеміз. Қазақтың өз алдына саясаты да, тарихы да бола алмайды. Сондықтан орыстан бөлініп іс қыламыз деп ойлаудың, терең мәселелерді тексерудің бізге бұл күнде пәлендей қажеті де жоқ. Біз практикалық жұмысты ойлауымыз керек. Мұжық арасында тап тартысын жүргізу мүмкін болса, қазақта да мүмкін: екеуінің кесіп жөнінен пәлендей айырмасы жоқ. Мұжықтың пікірі, ой-өрісі, білімі қазақтан мәзкар озып кеткен жоқ. Біздің айыр-мамыз рушылдықта... Міне, бұ жағына біз көңіл бөлуіміз керек...— деген секілді бірталай ұзын сонар жалпы сөздерді сөйлеп келіп, аяқ кезінде: — Сіз Марксті оқыған көрінесіз ғой, не ғып төңкерісіңіз болмағансыз?— деп өгірік күлген болды.

— Біздің төңкерісіңіз емес екенімізді қайдан білесіздер?— деп Жорғабек те күлген болды.

Сонғы Жорғабектің сұраулары, Ақбаланың жауаптары Бекболатқа құран сөзіндей түсініксіз болды. Бастапқы сөздерді де Бекболат әрең тындап отыр еді. Өйткені ол сөздердің ішінде Әбен, Мұқаштар бар еді. Сондықтан Бекболат «осылай дедер» деген кішісе:

— Ым-ым!— деп орнынан тұрды.

Тегінде, құсбегілер, аңшылар өз сөзінен басқаға топастау келеді ғой. Бекболат та осы жолы өзінің топастығын байқайын деді; қай жерде, қай дүниеде отырғанын өзі де білмеді. Сөз көбейген сайын басы қатып бара жатқан соң, тысқа жөнелді.

* * *

Тұңғыш көбік қар. Тынық қатқак. Әуе шыныдай, аттың ізі баданадай. Қаладан шыға беріс тепсенде шерттіре аяндаған екі ағты. Бергінің мінгені — екі танасқан, ешкі бас, құлан сан тобылығы торы. Әсем басады, қарды уыстап лақтырады. Өйт піркіңі! Шерттір! Шерттір! Құйысқан — қысқа, ер — ықшам, үзеңгі — аяқтың ұшында. Тақым жабысқан. Сұр күптілі ақ құба жігіт қамшыны сипай түседі.

Арғының астындағы — жадағай жирен. Жарау, бірақ то-рының аяңына ілесе алмай, бүлкіл қағады. Жігіт пәс. Каймі кене.

Желдей ескен аяңшылға мінгенің бар ма? Мінсен, білесің: ағ үсті адамды аруақтаңдырады, көңілді көкке сер-педі, аузымен құс тістейсің!

Торылы қамшыны екі бүктеп, анау тауды нұсқалды.

— Уай, піркін-ай! Деген қансонар екен! Өттеген-ай!— деп саптағасын сарт еткізді.

Жолдасы:

— Несін айтасың, — деді.

— Бүркітті қайырғалы қанша болды?

— Жаңада, бір-ақ жұма...

— Бүгін шықпаған соң не керек!

— Сонар болмаушы ма еді?

— Құсты ұмытып кеткенсіңдер ғой...

Мұны айтып келе жатқан Бекболат қой. Хабар кеш тиіп, Ақберген ағ әкелгенше сол болыпты. Ертенгі шайдан кейін елге тартқан беті еді. Дәл жүрер күні қар жауып, қан сонар болып қалар ма!

Бекболатта бір бүркіт, бір қаршыға бар-ды. Құстарын кермегелі ай бол қалды. «Мал-жан аман ба?» дан кейінгі сөзінің көбі құстары болған. Ақберген құстарға жем іздеп, қоян атуға кеткенде, томағасы түсіп қалған бүркіт күшікке талшынып, екі шалғысын қиратып алған екен. Көшеден бергі «өттеген-ай!»— бәрі сол шалғының екінші еді. Ол екі шалғыны жамап алуға да болады ғой. Сонда да Бекболат биыл бүркітін баптап түлетіп, қанат құйрығын өзі сымдай қып алдым ғой деп жүрген жылы еді. Бекболат құсына рен-жігенде, Ақберген:

— Біз өзіңді уайым қып жүрсек... Тәйірі, қолдан кел-летін нәрсе ғой, — деп жұбата беретін.

Ақберген — Бекболаттың жан жолдасы. Бала жасынан бірге ескен. Қашаннан бергі қонсысы, жаңынан екі елі қалмайтын серігі.

Ақбергенде кәрі шеше, екі сиыр, бір қатыл, бір ағ, содан басқа мал-жан жоқ. Оразасын өз үйінде ашқан, қысы-жазы үйде тұрған жан емес. Ол әрі құсбегі, әрі мерген, әрі әнші, әрі жақсы жолдас. Бекболаттың әкеден де, туысқаннан да

артық селетін адамы – і-Ақберген. Өйткені ол білмейтін сыр жоқ. Балалық, жастық, аңшылық, жел бастық, аштық тоқтық, ойын-күлкі – екеуінің бірге тартқан тауқы-меті. Бірге күйінген, бірге сүйінген.

Бес арқан бойы түйсіз құздардан Бекболат үшін Ақберген түлкінің күшігін алған. Аяғын әңтек жазатайым салса, ажал аузын ашып тұрған тік жартастың бегімен шыбынша өрмелеп барып, бүркіттің балапандарын екелген. Бүркіт қашқан қаралы күндерде үш күн, үш түн дым сызбай тау-тас кезіп, үңгірге түнеген. Сақырлаған сары аяздарда бүркітті жаурапаймын деп, ішкі тонына баласындай бөлеген. Әккі түлкіге бүркіттің аяғын шайнапаймын деп өлерін білмей шауып, қия тастан ат-мағымен домалап, бұғанасын қиратқан. Асау құсты үйретем деп арпалысып, қолына әлденеше сүңгі сұқтырған. Жастықтың талай кезеңінен асқанда үнсізде тіл болған, жолсызда жол тапқан, қасқыр боп торығын, мысық боп жорғалаған, ит боп ірге тырналаған, қазық боп ат ұстаған. Мұнан артық еңбекті, тұған ана болмаса, кім сіңірер?

Онысына қарай Ақбергеннің аты да, асы да, киімі де Бекболаттан болатын. Қаптың әперуге де Бекболат себеп болған. Бекболат үйленіп, бөлек отау тіксе, өз алдына саба орнатса, Ақберген қара лашығын жанына қондырса, Бекболаттың отауын емін еркін билесе – міне, Ақбергеннің ендігі арманы.

Дүниеде дос деген болса, сондай шын дос Бекболат пен Ақберген еді. Бұларды дос қылған екеуінің де құмарлығы, әуесі – аңшылық еді; екеуінің сүйегінде де жалқаулық, серілік бар еді; екеуі де шаруаға қырбай еді; әкесі-Бекболат екеуін «екі әуейі» деуші еді. Алайда екеуінің жаратылысы екі басқа еді.

Ақберген Бекболаттан гөрі қажырлырақ, шыдамдырақ, айлакерірек, қиысырақ, кекшілірек еді. Бекболат одан гөрі әйленкесірек, қиялшылырақ, жасығырақ, мақтаншақтау, әуесқойлау еді.

Бекболат қысылған, сасқан, кейіген жерде Ақберген ақыл тауып, тоқтау айтып, демесін болушы еді. Жазаласа Бекболат оның тілін көбірек алушы еді. Қатты қайырым бейнеттің бәрін Ақберген көрген соң, Бекболат өзін істепті

жүрмін деп жұбанушы еді. Ақберген ондай ауыр бейнеті – қажырым, ерлігім артық болғаннан істеп жүрмін, менен басқаның қолынан келмейді деп ойлаушы еді. Ақбергеннің еңбегі болмаса, Бекболаттың тіршілігі де қызық болмас еді. Бекболаттың ағы, асы, киімі болмаса, Ақбергеннің күні де күн болмас еді. Бірінде жоғы бірінен табылып, екі жарты бір бүгін боп, тағу-тәтті өмір сүруші еді.

«Есептескен дос болмайды» деп жұрт айтады. Есептеспеген досты көргеніміз жоқ. Сыртына шығармағанмен, екі достың есебі ішінде жүреді. Есепсіз кетсе, бірін-бірі алдаған, арбаған боп табылады. Оның түбі теңдік емес – зорлық. Міндетсіз, сілетсіз, мақтансыз, қаяусыз, айнымас дос болады дегенге нанбаңыздар, өйткені өзін ұмытып кететін адам табылмайды: әркімге алдымен тіршілік керек, тамақ керек. Әрі өз басының, әрі достың пайдасы бірдей табылған соң адам шын дос боп жүреді (әлде шын әлеуметшілерде де сондай ма екен?). Бекболат пен Ақберген де сондай достар еді.

Кешеден үй ішінің көр-жер аманатын орындап және Төлегендікінде болған соң, Бекболат досымен емін-еркін сөйлесе алмап еді. Атқа мініп, оңаша шыққан соң әңгіме қозғауға айналды. Бекболаттың әңгімесі Ақбілек болу керек қой. Бірақ Бекболат салған жерден Ақбілектен бастауы еді. Ақберген «о күнде жұрт құсты ойлағандай болды ма?» деген кезде, Бекболат «енді Ақбілекті сөз қылудың кезегі келді ғой» деп ойлап:

– Иә, ол күндер естен қалмайтын күндер болды ғой. Нағыз жұлдыздың терісінен шыққан екенбіз... Бұ қояны құрғырдың жолы қатты болмай қоймайды... Со күні жолықпаймыз деген ойда бар ма еді?..– деп бір қойды.

– Е, Құдайдың әмірі десейші... О да бір сорлы бақытсыз екен,– деді Ақберген мырзасының ойын білгелі.

– Не сорын айтасың? Орыстың қолына түскенін бе, басқа ма?– деп сұрады Бекболат, жолдасын байқағалы.

– Соры бар емей немене? Ел-жұртқа әшкере болды... Әбйірі кетті,– дегенде Бекболат та оның ойын біле қойып:

– Кім өмірі әбйірілі боп өгер дейсің. Тағдыр да,– деді.

айттырғаныма іші ырза емес еді. Оны өзін де білесің... Енді жұмыстың түрі мұндай болды, — деп Бекболат бала жасына бері қарай қозғал, балалықты, жастықты, ойын-күлкіні, жолдастық-достықты, елдің партиясын, партиялық тақырыпты, әкесі бұған қыз айттырғанын, оны менсібегенін, екеуі ақылдасып, Ақбілекті көріп келіп, ұнатқанын — бәрін жыр қылды. Аяғында келіп: «О болса ондай болды, бұл мұндай боп отыр. Мандайымның соры бар ма? Қайдан білейін. Ендігі ойым: тағы да қыз іздеп, тағы да әкейді ренжітіп жүргенде өмірдің бірталайы өтіп кетер. Одан да не де болса тәңірінің жазуы шығар, жұрт не десе, о десін, теуекел деп соның өзін алғым келеді», — деп күрсініп тоқтады.

Бекболат сөйлеп келе жатқанда, Ақберген «айтқаныңның бәрі рас» деген кішіше: «Е, е!» — деп басын ізей берді. Бекболат тоқтаған соң, Ақберген де өзінің нашарлығын, жалғыздығын, қоңсылығын, достығын, тілеу бірлігін айттып шықты. Бекболаттай ұзартып сөйлеген жоқ, шағымды, тиімді жерлерін басып өтті. Ақырында:

— Өз індіңің солай болса, оныға мен де бөтен сөз айта алмаймын. Жалғыз-ақ дос бар еді, дұшпан бар еді, құрбы-құрдас бар еді... Тек солардың табасына қаламыз ба, бірде болмаса, бірде бетіңе салық қып, сүйегіңе таңба бола ма деп артың ойлағанымыз болмаса, — деген сөзге әкел тіреді.

— Онысын енді Құдайдан күттім. Менің жамандығымнан болып отырған нәрсе емес. Тұтқиылда кез келген тәңіріңнің бір апаты. Оған кім ара тұра алады? Айта берсек, сол өңірде орыстан сау қалған әйел бар ма екен? Бірақ қайсысы безіп жатыр әйелінен? Ашылмаған қауіп, жарылмаған жұмыртқа іздейтін баяғы бейбітшілік шағымыз бар ма? Елдің не қымбағы, не асылы құрбан болмай жағыр? — деп, Бекболат жолдасын делелмен жеңбек болды.

«Артының намысы» дегеніне Ақберген де артық таласқан жоқ.

Жолдасын өзіне серік қып алған соң Бекболаттың көңілі бір дәмдегендей бол:

— Ел не дейді екен? Біздің үй іші қалай көреді екен? — деп сұрады.

— Е, тағдыр ғой... Ақбілектің пердесін езіміз ашпаймыз деген кімнің ойында бар? — деді.

Бекболат Ақбергеннің арбасын келе жатқанын білді де, сөздің бетін ашқалы:

— Сен де ку боп кетіпсің-ау! — деп жымиды.

— Оны неліктен айттың? — деп түсіне қойып, Ақберген де жымиды.

Өйткені бұрын бұл екеуінің арасында пернелі, қалтқылы сөз болмайтын. Ойлағандарын бүкілсіз айттып салатын ғой. Мынадай тұзсыз әңгіме екеуіне де ұнамды. Не бірін бірі тосансып, жатырқап қалғаны, болмаса өзге бір себептің барлығы сезілер еді. Ол себеп: әбірінен айрылған Ақбілекті қалай өмірлік жар қыларсыз деуге Ақбергеннің аузы бармай, «Ақбілекті әлі де болса аламын» дегенді Бекболат та ашып айта алмай келе жатуы еді. Бекболат елдің, досының аңысын аңдамақ еді. Ақберген мырзасын сынамақ еді. Неге десең, бұл өзі зор мәселе ғой. Өмір серік жар табу бір қиын жұмыс. Тапқан жары Ақбілек еді. Ол мұндай күйге ұшырап отыр. Ақбілек оқиғасы қазақ баласының басында болмаған, теген оқиға ғой. Жалғыз Бекболат пен Ақберген емес, мұндай оқиғадан кейін не істеу, қалай болу керектігін бүкіл қазақ баласы ойлап көрген жоқ қой.

— Ку боп қапсың? Мені жатырқағаның сауымысың? — деп Бекболат жолдасына назын білдірді.

Соны айтқанда Ақберген манағыдай емес, ажары сазарыңқы тартып:

— Сенен мен не жатырқайын? Сені жатырқағанда менің табарым да белгілі ғой. Бірақ не айтудың жөнін таба алмай келемін... Өзің не ойлайсың? Әуелі соныңды естіртші... Саған дегенде менде бөтен ниет болып көрген жоқ, қара басым қара жерге кіргенше ондай болар деп ойламаймын, — деп, достықтың нышанын көрсетті.

Бұл сөзге Бекболаттың жүрегі еріп кетті. Жолдасын құшақтап, сүйіп алғысы келді. Бірақ ондай дағды өмірі болып көрген жоқ қой. Сондықтан:

— Сенде бөтен ниет болады деп мен де ойлаған емен. Әуелі Құдай, Құдайдан соңғы жақыным да, досым да сен деп білем. Сен білмейтін сыр жоқ. Сенен басқа ақылдасар кісім де жоқ. Әкей екең әкей де анаңы қоя беріп, Ақбілекті

— Ел деп енді, ел не демейді? Елдің сөзіне артық құлақ қойған да кісі жоқ... Жағыз-жарым Сайлаубай, Аязбек секілді бықсыма күншілдер айызы қанады білем. Қарындастарын алмай қойған соң, сөйпей қайтушы еді? Ал тілеулес ағайынның әзір суық сөзі естілмейді. Өз үйлерің болғанда, би әкесі пәлен тіс жарыл, ештеңе айта қойған жоқ білем. «Ақбілек табылыпты» деген хабарды естігенде: «Е» депші де қойыпты. Ал Жанболат ағаң болса, ол енді аузы жеңілі кісі ғой: «Е, біздің Бекболат енді ол қызды алмайды: орыстың сарқытын неғылсын?»— деп, үйіне келген кеткен кісіге соғып отыратын болса керек деді.

— Е, жігіт енді соға береді ғой. Елде жоқ, күнде жоқ пәризатты тауып алған неме!— деп Бекболат күлді.

Ақберген қошемет қылды.

Өйткені ағасының алып отырған қатыны да партия тақырыпты ағастырған бір жетесіздеу адамның шажа байталы бейнелес кілбиген, маймақ, кәрі қызы еді. Қарны шерміп, борбайы шыт-шыт боп, тек жыл сайын бір баладан қоздата беруді білуші еді. Жеңгесін Бекболат пен Ақберген дәйім мазақ қылып, ашуландыра беруші еді. Оны көргенде — екеуінің де жыны қозып кетуші еді. Бұл жолы да күлуге сол себеп болды.

Ауылға жеткенше екеуінің әңгімесі — әйел болды. Әйел деген жарықтық өмірі таусылмайтын, адамды жалықтырмайтын қызық әңгіме ғой. Өсіресе біздің екі әуейі әйелдің әңгімесіне жалыққаны бар ма? Ауыздарынан сілекейі, көздерінен жасы аққанша күлісіп, мез-мейрам болды.

Бекболат бір жасап қалды.

* * *

Балташ кабинетіне кіріп келді. Қызыл шұғамен кежімделген емен үстел. Сұр ала тас дәуіт, қалам сауыт, шамдал, басқыштар. Былқылдақ барқыт орындық. Тақтай — айнадай. Үстел — шытырдай. Оңында — Ленин, солында — Сталин суреті. Үстелде — телефон. Қолын созса — электр. Бір түймені басып шылдыр еткізсе — хатшы жетіп кел, мойнын қылқың еткізеді.

Осы сынды кабинетіне Балташ кіріп келді.

Орындық та, үстел де, қаламдар да жегулі аттай жалаңдап «отыр да өкірте бер!» деп тұр.

Балташ сары портфельді үстелге бір алып ұрып, бетті бір сипап, былқылдақ орнына алшай келіп отырды. Сол қолының түймені жеңін ашты да уақытты білді. Тоғыздан қаңғып барады екен. Сол жағындағы қаттаулы қағаздарды алдына таман алып, қой қырқатын кісіше икемдей баурап, түйіліп қарай бастады. Біріне «анықталсын», біріне «тексерілісін», біріне «мәжіліске салынсын», енді біріне «қаржы жоқ», тағы біріне «тыңдалсын», «қайқайтылсын» деген тәрізді бұрыш-бұрышына қиғаштап «резюлюция» тартып қап жатыр еді. Есік тырс етті.

— Можно?— деді.

«Можно?» болса, «оппинотделдің» бастығы бірдеме «штейн» екен. Отыра қалып, қағаздарын бұдыратып, қолын сиқыршыларша тулатып, сықпыртып еді, Балташ ә дегенде «Мүмкін емес» деп басын шайқаса да, әрі-беріден соң «ә, ол мүмкін» деп қолды қоя берді. Балташ ақша жұмысына онша жетік емес еді. «Параграф», «квартал», «декрет», «секрет» дегендер көбейіп кетіп, солардың кілтпанына миы жете алмай жүр еді. Жауапты қызметкер болған соң бір жерімнен мүлт кете ме деп сақтанушы еді, бірақ қай жерінен мүлт кетіп жүргенін өзі де білмеуші еді. Анығында пәлендей тіресетін де мәселелер емес еді. Алайда Балташ әуелі бір тіресіп, бетін қайырып алуды әдет қылып еді. Ісі фальш болса, алғашқы дүрсе қоя бергенде беті қайтар, дұрыс болса безектер, дәлел табар деген өлшеуші болушы еді. Бірдеме «штейн» кеткен соң, басын бір сипап:

— Шортан знает, сбольштар қайдағы жоқ бөлені тауып, ақша алады,— деді.

Балташ екішесін тірел, орнынан көтеріліңкіреп, орындығына ұмтылып, орны беріктігін сезгендей қайта ыңғайлана отырып, келген адамдарға түйіле қарап, біріне қол сермеп, бірінің қағазына қолын орақтатып, аяғына бір тартып қалып жатты.

Бір мезетте Тылаң кіріп кеп, жайрандап бас иезеп, жүл-жұлсақ қолымен комиссарының қолын ғашық жарының қолындай жақсылап қысып:

— Сәлемет пе?— деп ақырын жымың етті. Өйткені кеше қызу үстінде қатырақ кеттім бе, бірдене деп қойдым ба деп, ұбықтап тұрғалы зәресі жоқ еді. Мынау майда амавдас соның майдалауы еді. Майдалап болған соң, «енді бір састырайын» деген кісіше:

— Бүгін сіздің баяндамаңыз болады екен,— деп бір жашырақ қағазды ұсынды.

Балташтың тоқ ішегі қылып ете түсті. Қорқақтықтан дейсіз бе? Жок. Өз жұмысын білетіндіктен дейсіз бе? Жок. Баяндаманы талай істеген, орны да берік, арты да мықты. Сонда да баяндамасы түскір кісіге бір қышыл кіргізбей қоймайды. Қашан соны істеп, жауап беріп, айтқысып-тар-тысып аман-есен өткенше, көтiңе қыл баппайды. Қыл көшір тәрiзденедi де тұрады. Балташ:

— Барлық материалды жинап, реттеп берiнiз,— дедi.

— Болады,— деп Тылаң иек-қақты да, шығып кеттi.

Әйтсе де манағыдай емес, Балташтың сүреңi келiң-кiремейдi. Сөйтiп отырғанда таңқы мұрын, бадырақ көзi жiгiт кiрiп келдi. Келе:

— Амансың ба, жоқдас?— деп үстелден асыла қолын со-зды.

Өзi сүреңi бұзылып отырған кiсi, мына қыр қазағының омыраулап келiп қолын созғанын жарағнады:

— Аман,— деп көзiнiң қырын түсiрдi.

Бұл келген Мұқаш едi.

Мұқаштың неге келгенiн Балташ та бiлiп отыр едi. Қанша жақсы көрген кiсiң болса да қайта-қайта келiп мазанды ала берсе, iшiң пәлен тәуір көрмейдi ғой. Және Мұқаштың материалы тексерiлсiн, оған дейiн қызмет берiлмесiн деп кеше Ақбала бар, бәрi қаулы қылысқан. Сондықтан Балташ «отыр» деп те айтқан жоқ, қараған да жоқ. Мұқаш өзi барып, жақын орындықса отырды. Балташ көз қырымен тағы бiр қарау қойды. Мұқаштың кеудесi күлсiген, көзi ежiрейген, тындырып келдiм деп түрi айтып тұр. Онымен де қойған жоқ, отырар-отырмаста:

— Кәне, жоқдас! Менi не қылатын болдыңыздар?— дедi. Не боларына көзi жеткендей-ақ. Өйткенi ол бюрода да мақ-тау алған ғой, орына ғой деп, Балташқа тапсырған ғой.

— Сен немене? Қандай қызметке тұрғын келедi?!— дедi Балташ не сұрарын бiлмей, көзiн жұмысқа қарап.

— Қандай қызмет болады? Жұрт iстеп жатқан бiр қызмет болады да,— дедi.

— Елдегi қызметтi қалайсың ба? Қалада болғың келе ме?

— Қала қызметiне менiң оқуым жоқ-қой. Елде болғаным дұрыс қой.

— Елде қандай қызметтi қалайсың?

— Осы күнi кiм болса сол болыс боп жатыр ғой. Бiз де соның бiрiндей қызмет қылармыз.

— Ә, болыс болғын келе ме?

— Қолдан келсе, неге болмайық деймiз? Бұрын байлар да болыс болды... Өзiмiздiң өкiмет келгенде бiз де болайық та,— деп жымыды. Онысы Балташты өзiмсiнгенi едi.

Балташқа бұл сөзi ұнамады.

— Сен партияға не мақсатпен кiрдiң?— деп сұрады.

Бұл сұрау Мұқашқа шөлкем-шалыс келдi. «Менi терге-ушi сен бе едiң? дегендей:

— Не мақсат болады? Көдейдi жақтайды, қызметке ке-дейдi қояды, байдың малын келдейге епередi деген соң кiр-дiк. Бiз езiлген таппыз. Малайлықта да жүргенбiз. Мойны-мызға ершiк салып, жүк те көтергенбiз. Ендi бiздiң күнiмiз туған жоқ па?— деп, ажырайынқырап, бiрталай өзi бiлген сөздердi айтты.

Балташ Мұқаштың мақсаты болыс болып, мал табу екенiн байыптады, iшiнен «сен де бiр оболыш екенсiң, Доганкi дұрыс екен» деп ойлады. Мұқаштың надандығын, одан басқа мақсат оның ойына кiрiп шықпайтынын ескер-медi. Мұқашты өзiне қоятын өлшеушiмен өлшедi. Сон-дықтан оған қызмет берудiң орнына өзiн бiрталай сөгiл, тергеп, пiкiрi терiстiгiн айттып келiп:

— Сенiң бұл ойыңды бiлсе, партиядан дереу қуыласың... Елге сенiң зәбiрiң көп тиген көрiнедi,— деп, оны қорқытуға айналды. Мұқаш оған пәлендей ығысқан жоқ. «Сен қой-мағанмен бюро қояды» деп ойлады да:

– Сонымен, маған орын жоқ па? – деп түрегелді.

Балташ: «Медитсе болсаң қайтеді?» – деп еді, Мұқаш басын шайқап: «Болмаймын» деді.

Балташтікі де ұстап кетті:

– Болмасаң, жүре бер! – деп қолды бір-ақ сілтеді.

– Көрерміз, – деп Мұқаш есікті тартып қойып шыға жөнелді. Шыға беріп Балташтың әкесінен қозғай бір боқтап алды да атына мініп, бюроға тартты.

«Совет өкіметі кедейлігі дегені қайда? Кедейлігі болса, менен артық кедей бар ма? Менен артық Советке еңбек сіңірген кім бар? Әлгініңқыртып отырғаныне? Ол тұрмысын неге көгереді? Бұл бір буржой ғой! Оқыған неменің өстіп селтіе қалатыны бар. Сен қоймасаң да қоятын кісіні табармын» деген оймен атын борбайға бір салып, жортып келіп, танымал мекеменің алдына түсе қалды.

Бюрола Иванов дейтін арық, ку жақ орыс бар еді. Ауызда әркімдер есік күтіп тұр екен. Мұқаш есікке таман келіп, кимелеп ашайын деп еді: «Кезекпен кіресің» – деп, балалау орыс иығынан тартып кіргізбеді. Аман жоқ, қамшысын екі бүктеп, қолын артына ұстап, іріленіп, ежірейінкіреп тұрды. Алдында ноғайшалау киінген бір мұғалім тұр еді. Мұқаш биікте тұрған кісіше жан құрлы көрмей, көзін кешіетте-не бір салып қойды. «Болыс болатын мен кіремін! Жаман мұғалім, саған не бар» деген қарас екенін мұғалім қайдан білісін, жай тұрмай:

– Жолдас, қай елдікі боласың? – деді.

– Не керек? – деді Мұқаш тұрмысын көтеріп.

– Тарбағатайлық болсаң, елге баруға серік бола ма деп едім.

Мұқаш сөз қауға ерініп, тандайын бір қағып, басын шайқады. Өлден уақытта Мұқашқа да кезек келді.

– Ә, Мұқашқа! – деп Иванов қол ұсынды.

Мұқаш бүктеулі қамшысын сермел, балдыр-багпак тілімен Балташтың қызмет бермегенін сөйледі.

– Не айтады?

– Тындамайды. Өзі бір буржой көрінеді, – деді. «Қасқырдың қара құлақ деген шамы», дегендей, «буржой» десең-ақ большевик шамданады деп ұғынушы еді, «буржой» деген сөзді боғауыздан ксм көрмеуші еді.

– Как буржуй? – деп Иванов жымылдап, телефон қақты.

Мұқаш тылдап тұр.

«Қандай материал?» «Тастаныз, тастаңыз», «білем», «бос сөз», «қалдыр», «пажалысты», «жарамайды» деген сөздерін ұқты. «Қайда қалдыр» деп, неменеге «жарайды» деп жаққанына түсіне алмады. Бірақ Ивановтың қабақ түйісінен, қол сермесінен өзіне болысып сөйлеп жатқанын сезді.

Иванов телефонды шылдыратып қойды да:

– Күте тұр. Ертең мәжілісте қараймыз. Сені орналастырамыз, – деді.

Мұқаш «пажалыстыны» қағып, қол ұстал қолтасып, «кираттым ба?» дегендей апырандап тысқа шықты.

Көшеде келе жатыр еді, бұрыннан танымал Жақып деген жігіт жолықты. Жақып біресе агент, біресе милиционер, біресе инструктор боп жүретін. Орысшаға Мұқаштан гөрі жегік, пысық жігіт еді. Сөйлескен жерден:

– Қайырлы болсын! Болыс болды деді ме? – деді.

– Кім айтты?

– Сартау жігіттері айтты жүр.

– Жоқ әлі.

– Ойбай! Ендеше, сені болыс қоямыз деп сұранып жатқан кісілер бар.

– Кім, кім дегенде Мұқашты ерттіп, ауруханадағы Жылтырға алып келді.

Жылтыр кашаннан күтіп отырған немеше асты-үстіне түсіп жылпылдап, бай біткенді ондырмай, оның ішінде Матайдың Әбенін іске алғысыз қып, аяғында Мұқашты болыстыққа сұранып жатқандарын айтты:

– Болыстықтан басқа қызметке тұрма! Сені қайтсек те Сартауға болыс қоямыз. Бізге тек Әбеннің енесін ұрып берсең болғаны! – деп, Мұқашты әбден құтыртты.

Мұқаш не іс қылса да мұнан былай Жылтырларға ақылдасып тұрмақшы болды. Жылтыр өзі «науқас себеті» ауруханадан шыға алмай жатқанын ескертіп, Жақыпқа: «Мұқашты апарып қонақ қыл, не керегін тауып бер» – деп тапсырды.

Жақып кешке таман қаланың шет жағындағы өзі сияқты жылмандаған бір қазақтың үйіне әкеліп ет асқызып, са-

моған ішкізіл, қонақ қылды, атың жемге көміп қойды. Қалтасына «жұмсақтан» да басты. Көңіл көтерегің бір әйел де табылды. Мұқаш мыршымға кірді. Мұқаш көңілді, «Болыс болмаймын» деген ой жоқ.

Ертеңіне салып отырып Ивановына барды.

Иванов кешегідей емес, «Мұқашка!» деп қолың созған жоқ, салқын амандасыл:

– Қандай қызметті қалайсың? – деді.

Балташқа айтқан сөзін Мұқаш тағы айтты.

Иванов басын шайқап:

– Агент боласың ба? – деп еді. Мұқаш болмайтының білдірді. Кешеден бері қарадай болыс боп қойған кісі емес пе? Агент болам деп бұрын былғанғаны тағы есінде, Иванов:

– Олай болса, үйіңе қайт. Керек қылсақ, алдырармыз, – деді.

Мұқаштың салы суға кетті, не айтарын білмеді.

Әңгіме былай: Доға, Төлеген, Тыпаңдар бас болып, Мұқашты Сартауға болыс қылмаудың әрекетіне кіріскен еді. Өйткені олар Әбеннің кісілері ғой. Бұлардан басқа да Әбеннің тілектестері әр мекемеде бар еді. Қалайда Мұқашты қаралау үшін «шекенің» бір агентін соңына салып қойған еді. Мұқаштың қайда барып, қайда тұрғаны, кіммен сөйлескені, қонаққа болғаны, самогон ішкені, әйелмен жақындық қылғаны – бірі қалмай «шекенің» «лауқылмақұзына» тіркеліп еді. Кеше Балташтың сөзіне сенбей, Мұқашты жақтап отырған Иванов бүгін сылқ ете түсуі сол «лауқылмақұздағы» жазуды көріп еді. Мәжілісте ол көргенін айтпағанмен, Балташтардың Мұқаш туралы материалды тексерейік деген жобасына «қазақ жұмысына кіріспейтіндіктен» көнген еді.

Мұқаш Жылтырына барып, келте сөйледі. Ол таңғалды. «Иванов солай дедіні» естіген соң, о да кешегідей жылыбыл-ламады.

– Мұнда бір машина бар екен. Сен енді өз шаруаңа жүре тұр. Біз мұның ізіне шөп салып көрейік, – деді.

Сонымен Мұқаш әрі елге жексұрын боп, әрі өкіметтен жақсы ат ала алмай, тұшайман болып, қалада бір-екі кеш сандалып жүріп, аулына қайтты.

Үшінші бөлім

ҚАЙҒЫ

Мінеки, Ақбілек үйіне келгені он бес шақты күн болды. Алғашқы кездегі Ақбілектің ісі: басына қара салу, баға қыла келген қағындарға көрісу-жылау, үйілеу, күрсіну, алдына тосқан құманға қолын тосып, көз жасын шаю, дастарқандағы дәмді шымқып аузына салу, түзге барып келу, қайта келіп, бір орыннан тапжылмай отырумен өтті. Бұрынғыдай емес:

«Жылқы ішінде Шұбарым,

Жібектен таққан тұмарын;

Өлпештеген есан анам,

Тарқамай қалды-ау құмарым.

Есіктің алды қазған жар,

Жар жағалай қаз қонар.

Жан апамнан айрылып,

Ішінде қалың қайғым бар...»

деген тәрізді, жырынды жетгелері үйреткен, құрама-сұрама жоқтауын, кісі келсе, сұрақылдатып қоя беретін болды. Жетгелері солай деп жоқта деген соң, Ақбілек солай болуға тиіс екен деп айта берді. Әйтпесе ішіндегі қалың қайғысын білдіруге «Жылқы ішіндегі шұбар», «есік алдындағы қазған жар» сияқты сөздердің түк лайығы жоқ, мәнсіз, жат сөздер еді. Қалай да сол мәнсіз, жат сөздер мен жүректелгі қайғының арасына сөйлеген сайын, жылаған сайын бірте-бірте көпір салынып, жалғасқан, байланысқан тәрізденді.

Әуелгі кезде: «Апыр-ау, осы байы өлген, баласы өшпен қағындар өлісімен қалай сұңқылдатып жоқтай алады екен? Неғыз жүреті аузына тығылып қалмайды екен?...» деп ішінен таңырқап жүрді. Өйткені Ақбілек әнежүзіні Әмір ағасын тосын көргенде, одан кейін әкесіне, қағындарға, аулына көріскенде түк айта алмай, екі сөздің басын ұйқастырып қоса алмай, тығылып қалды ғой. Кейін жетгелерінен жоқтау үйреніп алған соң, сондағысы өзіне бір түрлі балалық, топастық, жерсіздік, ұят сияқты көрінді.

«Бірақ ол күндегі менің жайы-күйімді жұрт ұғар: мен онда шұғылдан көрістім ғой, дауыма сөз түскендей болды ма? Бұрын мен дауыз қып көрдім бе?» деген ойлармен өзін-өзі жұбаттушы еді.

Аулына алғаш кеп түскенде қатындар қолтықтап, сүйрелеп әкел, әкесіне көрістірді. Жабыла көргілессе, апасы тірілетіннен жаман, ауылдың біткен еркек, әйелі көкпарға тартқан серкедей созылап, илеп, жұлқылап, көріп, әбден есеңгіретіп, әлсіретті. Бәрі де: «Қарағым-ай!», «Шырағым-ай!..», «Көз жасым-ай!..», Еркежан-ай!..», «Шырайлым-ай!..» деп, есіркеді, аяды, өзеуреді; беті-қолын жуғызып, алдына дәм қойып: «Іше ғой, жей ғой, қарағым!» деп үстіне түсіп, өліп-өшіп, күтті, сыйлады. Ақбілек бәріне де нанды, бәрі де бауырым екен, мені аяйды екен, әлі де мені жақсы көреді екен деп ойлады. Ауыл күткен сайын, «қарағым», «шырағым!» деген сайын, әнеуі аулына таянып келе жатқандағы өзінен-өзі именген, өзін ит тиген астай көріп жиренген, дүниенің қайғысын бір өзінің басына орнатқан, өмірге қол серметкен қалың ой, ауыр сезімдер бірте-бірте алыстап, үстің тот басып, ұмытып бара жатқандай болды. «Басыма қара тұмаңды бекер орнатқан екем, жұрт маған онша өзгерген, тосырқаған, менен үріккен, жиренген көрінбейді ғой. Мен әлі де осы ауылдың, осы үйдің ардақты бір баласы екем ғой...» деп, өз ойына өзі үйренгендей, бауыр басқандай болды.

Күндерден күн өтті. Үнемі кірген, шыққан танымал кісі, күнгіргелеген біркелкі «құлқуалда», «күледіқұлла», «оллаһу ядғу...», жаттап алған «шұбар», «тұмар», «есіктің алды...» дауыз қылған сайын Ұмысайдың қашанғы өлген Әбілдасын жоқтауы, өзі кім болса, соған көріскені, қатындардың айырғаны – бәрі де жапырақтың сыбдыры, судың ағыны, түйенің боздағаны тәрізді Ақбілекті тербетіп, әділдеп, қалғытып, перде үстіне жапқандай, қайғысын бүркей берді. Бірақ қайғы ұмытылған жоқ, оның үстіне жаңа қайғылар жамалды.

Алғашқыдай емес, бата қылушылар сиреді. Ет пен шай кеміді. Онымен бірге ауылдың қатындары да қатынасын сиретуге айналды. Жалғыз-ақ жақсы көретін Ұрқия жеңгесі жанынан кетпеді. Бәйбіше өлгеннен кейін осы үйдің шаруасына араласқан сол екен. Әлі де бас-көз болып жүр. Балалардың үсті-басын да сол қарастырып жүр.

Балалар дедің бе? Оларды айтпаңыз-ау. Ақбілектің 12 жасар Қажікен деген бауыры, 7 жасар Сара деген сіндісі бар-ды. Ақбілек өзінен бетер сол екеуінің жетімдігіне қабырғасы қайысқан. Қажікен ойын баласы ғой, көбінесе балалармен ойнап, далала жүреді. Монғиған Саражан Ақбілектің жанынан екі елі айрылмайды; шашы жалбырап жабысып отырғаны. Ей, байғұс-ай! Әйелдер дауыз қылып жатқанда Қажікен үйге келмейді. Сара Ақбілектің дауысы шықса, көзінің жасын көреді де, бірге жылайды. Қажікен апасының жоқтығын артық елемейді, Сара жүлеп кетті. Ақбілек біраз есін жиған соң, Сараның кірін жуғызып, жыртылған көйлегін телшіп, үзілген түймелерін қадап берді; білтеленіп, биттеп кеткен басын жуып, шашын тарап, оңашада тізесіне жапқызып, битін қарап отыратын болды.

Әкесі бұрын да үй ішімен көп сөйлесе бермеуші еді; енді мүлде тұнжырап кетіпті. Малшыларға: «Түйе келді ме?.. Көк ат суарылды ма?.. Қой қалай шықты?.. Ана жүгенді үйге апаршы!» деген тәрізді шаруаның бірдеңесін айтады. Кейде Қажікенді шақырып алып, атқа мінгізіп, бұзау қайтарып келуге жібереді. Бірақ келгелі Ақбілекке әкесі сөз қатқан жоқ. Ақбілекке әуелі қарамайды да.

Бұрын көзіне көрінбесе: «Ақбілек қайда жүр?» деп сұрап отырушы еді. «Қарағым, ананы нетші!» деп оның мұныға жұмсаушы еді; кейде Ақбілек еркелеп қасына таман келгенде: «Қарағым!» деп маңдайынан иіскеуші еді, «Жел қарысар, белінді бусайшы, түйменді салсайшы» деп жаны ашып отырушы еді. Енді оның бір де бірі жоқ, жатырқап қалған тәрізді, «Апамның қайғысы шығар... Үйде кісі болған соң именетін шығар...» деп ойласа да, Ақбілек өкесінің оңашада бір ауыз тіл қатпағанына қапа болды. Ол түгелі әкесі Ақбілекпен оңаша қалудан қашатын тәрізді. Әкесі мен екеуінің арасын қара мысық кесіп өткендей, бір өткел түскенін Ақбілектің жүрегі сезеді. Әкесінің қабағы қашан жадырар екен, қашан жылы қарар екен, қашан тіл қатар екен?.. деп сарылып, сарғайып күтеді; әкесінің көзі түсер ме екен деп көзінің қырымен жансыз аңдып та отырады. Бір қараса да қайғысы жеңілгендей, бақытты болатындай көреді. Сонда да әкесі көз салмайды. Енді Ақбілекке шешесінің өлімінен де мынау жаман багты. «Жан дегенде жалғыз әкем мені жек көрсе, енді мен кімге сыямын?» деп

қайттырды. Міне, Ақбілекті ендігі ауыр күрсіндіретін жаңа қайғы осы еді.

Ақбілек бұл қайғысын тірі жанға сездірмей көп жүрді, көп күтті, көп дөмеленді. Далаға барса да, Сарамен екеуі оңаша қалса да, сіндісін бауырына басып, көз жасы бұршақтай домалайды. Неге жылай беретіңін сіндісі білмейді, көзі жауғандап: «Тәге, қойшы, тәге, қойшы» дей берді. Ақбілек көзін сүрткен болады, бауырын уағып, басынан сипаған болады. Аз толас болып тұрады да, жаңбыр тағы тамшылайды.

Ақбілектің бұл дерті ұлғайды. Ұлғая-ұлғая ішіне сыймауға айналды. Кімге айтар? Кімге шағар? Кім болушы еді? Жасына бергі сырласы Ұрқия жегісіне айтпаса.

Ұрқия – Әмірдің қатыны. Әмір Мамырбайдың немере інісі. (Әмірдің әкесі Тәуірбай Мамырбаймен бірге туысқан ғой). Әмір өзіндік ораза атары бар біртоға, момын жігіт. Ұрқия түскелі 10 жылға айналып барады, жасы 27-ге келді. Бар айыбы – пұшаға қанаған жоқ, әйтпесе жібі түзу әйел. Бәйбіше тірі күнінде Ақбілектің ойынға немесе бетен ауылға жібергенде, жалғыз Ұрқияға сеніп, қасына соны қосып беруші еді. Туған шешесінен соңғы Ақбілектің жақсы көретін жақынды да, әдеп-әрхен үйренген ұстазы да Ұрқия еді. Өз үйінде айналар бала-шағасы, қаусар шаруасы болмаған соң, Ұрқия бәйбіше өлгелі Мамырбай ақсақалдың туған келіндей болып үйін ұстап тұра қалып еді. Осы Ұрқияға бір күні Ақбілек дөң астында отырып, қайғысын сөйледі. Ұрқия тыңдады да:

– Шырағым-ау! О кісі ашамның өліміне қайғыратын шығар. Сені неге жек көрсін?...– деді.

Десе де, ақсақалдың баласына салқындалғанын Ұрқияның да іші сезуші еді. Ақбілектің көңілін аулағалы әлгідей дегені болмаса, о да төмен қарап, шепті ширата берді. Онысы өз ойын айтарын да, айтпасын да білмей, ойланғаны ғой. Ұрқияның ойланғанын Ақбілек те сезді.

– Мен байқаймын ғой. Менен бойын қашықтаға береді. Мені көрмеген кісі секілденеді. Неге сезбейсің? Сен де сезген шығарсың. Кеше Сара екеуіміз оңаша отырғанда үйге басын сұға түсіп, бізді көрді де шығып кетті. Іле-шала сен де келдің. Сен сезсен де, маған айтпайсың ғой. Мені ренжір деп айысың ғой... Сенің онында мен білмеймін

бе?... Аламан соңғы бар сырласатын кісім сен едің. Сен де ішңе бүкпелі сақтайтын болғаның ба?...– деп, Ақбілек жылап жіберді.

Ақбілек жылаған соң, Ұрқия да жылады. Жылап отырып:

– Бауырым-ау! Сенен не бетіммен бүкпе сақтайын...

Білген нәрсем болса, сенен жасырып... Ойбай-ай! Енді қайтейін!.. О не дегенің, қалқам?... Үлкен кісілердің не ойлайтынын кім біледі?... Саған айта алмай жүрген бір сөзім бар екені шың, оны жасырмаймын. Қалқам, ия-ау! Жұрттың неге таңырқайтынын білмейсің. Осы үйге кім келсе де бар ғой, бәрнің көзі сенде болады (бір тамсанып қояды). Саған жұрттың таңырқап қарағанына ішіңнен мен күйіл-пісіп отырамын... Сондағы ойлары не екен десейші?... Дәу де болса, ішім айтады: «Орыстардан кейін қандай боп қалды екен? Өзгерді ме екен? Жок, бұрынғы қалпында ма екен? Орыстар оған не көрсетті екен?...» деп қарайды-ау деймін. Әйтпесе таңырқайтын несі бар?

«Жұрттың ойы» десе де, Ұрқияның өз ойы да осы еді. «Орыстар апарған соң, не істейді екен?» деген сұрау өз аузына да келіп қайтып тұрушы еді. Бірақ өзі мынадай сорлы боп отырған «шырайлымынан» қапай беті пімірікпей, аузы барып сұрасын.

Әлгі сөзді естігеннен кейін Ақбілек жасын тыйып, көзі мөлдіреп, қиялға түскенде, алдында тұрған жөнеспесіне қарап, бедірейе қалды. Қарашақтағы құйын соққандай астан-кестен күндер заматта көз алдынан шапқан аттай бұдырап өтті.

Ақбілектің бедірейе қалғанын көрген соң, Ұрқия ойын білейін деп:

– Сені аман-есен келеді деген тірі жан болған жоқ... Өзіміз де күдер үзіп қойдық... Орыс шіркін өлтіріп тастады ғой деп ойладық: үлкен апамады көзіміз көрді ғой. Құдай сақтайын десе, қайда сақтамайды? Шыбын жаның қалған соң, не керек...– деді.

Ұрқияның «ерянің өмеуірінінен» оның ойын Ақбілек те біле қойды. Орыстардың неғып жібергенін бұ да естігісі келмеді екен деп ойлады. Ұрқия сездірмесе де, ай-жай болған соң, Ақбілек сырын өзі де айтпақшы еді. Бірақ «мақтанған кісіше не айтам? О бір жақсы нәрсе болса екен...» деп, іші-

не сақтап жүруші еді. Енді айтатын орын келді ғой деп, жеңгесіне бастан-аяк көрген оқиғасын сөйледі. Жеңгесі там-самып, тындай берді. Қара мұрттың атып тастай жаздаған жерін, қасқыр қамаған жерін айтқан кезде: «Ой-пырым-ай, ойпырым-ай!..» деп үрейленіп, әңгіме біткен соң:

— Қалқам-а-ай! Қалқам-ай! Көрмегенді көрген екенсің ғой...— деп таңдайын қағып, басың шайқады.

Бұл сырды тірі жанға аузынан шығармасқа — Ақбілек жеңгесінен уәде алды. Содан кейін екеуі бұрынғыдай қалтқысыз дос боп кетті. Оңаша болса, жеңгесі Қарашат жайынан оны-мұны сұрап қояды. Ақбілек дүние көрген кісі боп, кейде қара мұрттың қылықтарын асырыңқырап айтатын да болды. Өткен күндер бір түрлі жиреншіткі болса да, айта-айта жиреншіткі жақтары ұмытылып, сұлу жақтары көбейіп, ертегі тәрізденіп кетті. Сырын айтқаны Ақбілекке де тәуір болды, бірсыпыра қапырығы сөйілген іспеттенді.

Алайда «әкем неге түзу қарамайды?» деген жұмбақты Ақбілек шеше алмады. Ол жұмбақтың шешуін Ұрқияның іші сезсе де, Ақбілекті аяп, айтады. Ақбілек бұл тұрмысқа да жүре-жүре көндіккендей болды, апасының орнына үй шаруасын басқаруға кірісті. Жарылып өлең бе, қайтсін?..

Мамырбай неліктен баласына салқындады екен? Не ойлағаны бар екен? Өңгіменің бетін солай қарай бұрайық. Сыртына шығармай, доң айбатпен жүретіні болмаса, Мамырбай ақсақал тегінде балажан кісі еді.

Кім баласын сүймейді?

Сен туганда, Нұралым,

Төбел бие сойдырдым,

Төрт қырлап ошақ ойдырдым...

Қара кеске бөлеттім,

Ақ қара кес батад деп,

Бала кеске бөлеттім.

Алтыннан шумек ойдырттым,

Күмістен түбек қойдырттым...

деп, би Едіге — ер Едіге айтқандай, кім баласын үлде мен бүлдеге орамайын демейді? Кім баласының арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты, Аппатондай ақылды, Жи-

реншедей ағынды болғанын, сақалының ағында, елерінің шағында үйде ырыс, түзде өріс болғанын тілемейді? Мамырбай ақсақал да баласының жақсы болғанын бір кісідей тілеуші еді. Тілегені емей немене: заманындағы құрбы-құрдасынан кейін қалмасын, өнер үйренсін, адам болсын, жатқа жалындырмасын... деп, Төлегенін 12 жасында қалаға оқуға беріп еді. 6—7 жыл оқып, ол, міне, адам болды. «Жат жұрттық бала ғой, бізбен қанша жолдастығы бар? Оң жақта аз күн тайтандап, дәурен сүрсін!» деген бәйбішесінің тіліні екі қылмай, Ақбілегін маңдайға шерткен жан емес еді; оның тана-моншағына, сән-салтанатына дүние аяған жоқ еді. «Жыламайтын теңі ғой» деп, бәйбіше ұнатқан соң, Ақбілегін Бекболатқа тәуелді қылып еді. Ана екі баланы қойшы — әлі жас қой.

Бала қамын жесе де, ақсақал «баладан қол жалағам жоқ» деп ойлаушы еді. Неге десең, оқып, өзі адам болғаны не керек, қалада жатып, хат жазғаны, болмашы істен жан тартқаны не керек, Төлеген «қоқиып орыс боп кетті», жаз бір-екі ай елде тұра ма, тұрмай ма?.. Оң ай көз көрмейді. Онысы да оқа емес қой. Төлеген айтырып қойған әжептәуір қалыңдығын қоя беріп, малын бооқа шығын қылды. Оған да артық қынжылмас еді. Бірақ суық хабар естіді: Ресей жақтан қаңғып келген, атасын, жетесін билмейтін бір ноғайдың қызын алғалы жүр деседі. Мамырбай ақсақал «ноғай» десе, аза бойы қаза тұрушы еді; өйткені баяғыда Насырден деген бір бақалшы ноғай құла атының ақшасын жеп кеткен ғой. Ақсақалдың Төлегенге әсіресе ренжігені: кешегі бәйбішеден өлідей, Ақбілектен тірідей айрылып, басына қара күн туып, жалғыздық көргенде, сол шіркіннің бір көрініп кетуге жарамағаны еді. Келмейді деген кімнің ойында бар? Ағайын да, ауыл да күтті. Қолынан еш нәрсе келмесе де қарап, суалып отырған әкесін жұбатып кетсей-ші, о жаман туған шіркін!

Төлегені түз баласы болғалы, көзіне тоғанақ болып, өзін күтетін, сыйлайтын қарағы Ақбілек еді. Ажары да, мінезі де құлағына жағушы еді. Қақ-соқпен жұмысы жоқ, әдепті, әркенді, салмақты болып өсіп еді. «Құдай бұйрығынан» құтыла алмай, атастырып қойғаны болмаса, Ақбілегін қолынан шығаруға қимаушы еді. «Ең болмағанда, 4—5 жылға дейін бермесің» деп, құдасынан мал алуға да асықтаушы еді. Сөйткен Ақбілегі мұндай күйге ұшырады...

Алғашқы кезде ақсақал-Ақбілекті өлтенге санап жүрді. Бірақ «өлі» десе де, өліміе іші қимады. Кеше ғана күлкісі бұлбұлдай сайрап, сүйріктей боп өсіп келе жатқан кезінің құрғы, алданышы, қуанышы емес пе! Бәйбішенің орны бір үңірейіп қалса, Ақбілектің орны одан да бетер үңірейіп, үйі мүлде қуарып, адыра қалған моладай көрінді. Анау екі жас бала бұралқы күшіктей сенделіп, кірлеп, биттеп, құрттап жүдеубасқа айналып бара жатқанын көргенде Ақбілек тіпті керексіз. О болса, апасының орнына балалардың үсті-басын қарастырар еді, үйді үңірейтпес, қуартпас еді; қашан бір қатын алып, үйлігін түзеткенше, шаруаға да бас-көз болар еді. Туған-туысқанға не сенім бар? Бөрінің көздегені өз пайдасы.

Бірақ Ақбілегі «барсақелмеске» кетті. Жай кеткен жоқ, сүйекке таңба салып, масқара болып кетті... «Пәленшенің қызы сондай боқты...» деген атақ мәңгі жойылар ма? Әкесін бүйтіп қор ғып кеткенше Алмақтың ақ өлімінен кетсе, не арманы бар еді? Ақбілегін жақсы көргені, аяғаны, қызғанғаны, өкінгені, жирейгені, қорланғаны – бәрі араласыл, ақсақалдың жүрегінде зіл қара тастай бір бітеу жарапайда болған еді. Әнеуі «ақтар ұсталыпты» деген хабарды естігенде, ақсақал қорлықты да, намысты да ұмытып, аталық мейірімі жеңіп: «Ақбілек қайда екен?» деген сөз аузынан қалай шығып кеткенін өзі де байқамай қалып еді. Сол қызудың үстінде кісі аттандырыл, сұрау салғызып еді.

Енді Ақбілек табылып, үйіне келген соң, оның сорлы болған түрін көрген соң, оның масқаралығын ойлаған соң, ақсақалдың намысы қайта қозғалды. Бұрынғы нәрестедей бана, ақ қағаздай таза көріп жүретін Ақбілегі, енді күйе жаққан қағаз, бала емес, қатын болып қалды. Ақсақал баласын Құдай қосқан күйеуіне де қызғанатын іші тар кісі еді. Баласы кірсіз, таза болғанын қалаушы еді. Енді – Ақбілек баласы емес, бетен әйел іспетті. Кімнен қалған әйел десеіңші! Қазақ болса да бір сәрі ғой. Ол ол ма? Келген, кеткен кісінің көзі Ақбілекте болатынын алдымен әкесі сезді. Бәрі де: «Мамырбайдың орыс бүлдірген қызын қара!» деп, ақсақалды көзге шұқыған тәрізденді. Енді Ақбілек әкесіне масыл болды. Бала ұстаған емес, жұртқа таманпалаушы маймыл ұстап отырған кісі тәрізденді. Ақбілектің қырсығынан ақсақал өзін масқара болып абыройынан айрылғандай

көрді. Міне, ақсақалдың өз баласына түзу қарап алмай, қашақтап жүргені сол еді. Қызғаныш, жиреніш, өкініш, аяныш, ызса, қорлық – бәрі ұласып, оның тірі қалып, көзге күйік болғанына бармағын шайнап, зығырданар еді. Бірақ өз қолын өзі кессін бе? Өз ішіне өзі пышақ ұрып, жарылып өлсін бе? У жеген қасқырдай іші алау-жалау боп өргеніп, шытқиған сүлдесін сүйретіп жүр еді.

Кейде ақсақал оңаша отырып, терең ойға бағар еді. «Онақырда не жазық бар?» деп баласын бір уақ аяр еді. «Оны да құса қылмайын» деп бір ойымыш келсе де, оның басынан өткен күндер еске түскенде, Ақбілекті кеудесінен итеріп тұрғандай бірдене оның маңына жолаптаушы еді. Бір уақ: «Тезірек құтылсам қайтер еді» деп те ойлар еді. Бірақ қалай құтылар? Бекболат жуырда ала қояр ма? Үйі болса иесіз тұр. Әуелі өзі бір шүйкебас тауып алып, оның қамын содан кейін ойлаған дұрыс қой. Соңғы кезде ақсақалдың ойлап-ойлап тапқан түйіні осы еді.

Бірақ ақсақалға енді қатын ала қою да оңай жұмыс емес. Жасы жер ортасынан асып, міне, елудің бесеуіне шықты. Енді қартайғанда мал шығарып, біреудің жас қызын алып, баулып адам қыла ала ма? Ол алғаны қандай адам болып жолыңар? Бала-шағаны ол күте алар ма? Кәрі кісіге қанағат қылып отырар ма? Ұяты бар біреу кез келсе – құба-құп, жеңіл саяқ біреу килігің, бозбаламен жыртаңдағанын көрсе, одан да өлгені артық қой. Соны ойлайды да «бесік көргеннен» қолды қуады, «кесік көргенді» салмақтайды. Қайтып келген қатын, тегінде, жеңіл ойлы-ұятсыз боларды деп жаратпайды. Байы өлген қатынның не баласы, не әменгері болмай тұрмайды. Сыбай-салған, ар-ұяты бар, шаруаға ұқыпты әйел қайдан табылар екен? Ой тәірірім-ай! Дүниеде қартайғанда қатының өлмесіні! Одан үлкен қырсық болады деймісің? Бабы табыла ма? Пәле-дағы! Сол пәле Мамырбай ақсақалдың басына орнаған еді.

Мамырбай ақсақал артық бай болған да кісі емес, жоқшылық зарын тартқан да кісі емес. Өзі өз болғалы жаз саумалы мен бір тоқтысын, қыс бір табақ етін қонағына беріп, әңгімесің, куліп-ойнап отырып жегенді – өмірдің бір қызығы деп білген кісі еді. Ауышпай ортасында, болыс ішіне де содырынан кадрі басым, салмақты, тартымды, табанды кісі еді. Ертеде бірер сайлауда би болып, кейінгі

еді. Бұл күнде насыбайы, қалжыны, ескі сөзі, «ондай қыл, мұндай қыл» деген ойыны болмаса, өзге өнерінен жүрдай болып дау қуып, ет андыған, екі күрек тісінен айрылған, саптамасының қонышы салпылдаңқырап кеткен сұқымдау шал еді.

Отырысымен-ақ Әлдекей әңгімені шерте бастады. «Арон Рашидтен» қозғалды. «Өз Жәнібек» те, «Жириенше шешен» де, «Лұқман әкім» де кіріп кетті. Сол елдері пәлен «жақсы», түген билердің сөздері де еске алынды. Қалайда Әлдекей отағасының сөзі желге кеткен жоқ. Төңірегін қапырық басып жүрген біздің ақсақал әңгімені тындаған сайын ауыл-қотаннан қиялы алыстап, басқа бір дүниеге кіргендей, көңілі жадырайын деді. Жадырағаны ғой:

– Уай, әлгі қойшыны шақыршы! Мына кісіге бір тоқты әкеп сойсын. Кәрі саулықтың еті бар еді, оған тісі өтпес, – деді.

О кезде Әлдекей қаз мойын қара шақшасын жаман қоныштан суырып, бас бармағын сұқ қолымен қаусырмалап, тырнағына насыбайын нашына келтіре сілке басады. Манадан бергі тіл мен жақты безеп отырғандағы қарасы да – бір тіске жұмсақ еді. Енді қара шақшаны қалай құтыртып сермесен де жарасты, қақ, шіркінді, қақ!

– Сен осы үйден бір қул жағып, насыбай уқалап алшы, – деп балалау жолдасына әмір қылды. Бағылан сойғызған соң Әлдекейден әмірінен күшті кім бар? Әлдекейдің серпетін де жөні бар: мылтығы бар милиция, агент, немесе болыс болмаса, елдің кім көрінгенге мал соя беруді де си-реуге айналған, баяғыдай мол дәулет жоқ, шығын көп. Және соғым соймаған бір жаман мезгіл ғой. Кешегі қонып шыққан үйі бір сүрі жетізіл, Әлдекей түйіліп, өліп қала жаздал, жолшыбай боқтап келген ғой.

Әлдекей отағасы жеңнің аузын қоныр тібенмен ұштаған сұр күпісің желбетейленіп, қызыл елгірі тымағының мінер жақ құлағын айқыш-ұйқыштай жымыршып, шалқайып отырып шайды да жақсы іпті. «Әйел баласы бір ауулы бала екен? Өткен, орыс үйіп тастағаны болмаса!» деп ішінен ойлап қояды. Өйткені әкесі тоқты сойғызған соң, бұл бір сый кісі екен деп, Ақбілек қара шай салғызып еді. Шайға қанып, құрыс-тырысы жазылып алған соң, Әлдекей қайдағы жоқ күлдіргі қулық тауып алып, бәйбішесі өптелі

уақытта оны тастап, қалаңай адамның қарақшы қылып қойып жүруші еді. Өйтсе де ағайын арасының сөзі ақсақалдың алдынан тараушы еді. Жалаң сөз қуып кетпей, бір жағынан шаруасын да қарап, алтан түспеуші еді. Бата қылған, «қайырлы болсын» айтқан ағайынның аяғы сиреген соң, үйге ие табылған соң, ақсақал бір беткей шаруа жұмысына кірісті. Қыс болса түсіп қалды, «қарашаның қары жауды. Алмағы, бермегі, соғымы, қаласы, даласы дегендей, орда-шарқы үйдің жабдығы аз ба?

Ақсақал сөйтпін шаруасына айналып жүргенде, бір күні үйіне бір жолдасымен Әлдекей деген тұрғыласы келіп қонды. Писекем үйінің қамшылар жағы тілік, мінер жағы солақ, сол жақ танауының шегі бар, торс таңбалы жалпақ торы биесі, Ысқақ үйінің мінер жақ құлағы олық, ақ айыл, ақ жал, бөдес сары биесі жоғалып, соған сұрау салып жүр екен. Әлдекей жолыққан кісіге осыны саулатып жүріп, замандасына «сәлем беріп бата қыла кетейін» деп түскен екен. Қоналқаның кезіне келіп қалды ма, кім білсін, әйтеуір Әлдекейдің айтысы солай.

«Әлдекей түсіп жатыр» дегенде ақсақал: «Осы да қаңғи береді екен» деген. Өйткені Әлдекей жоқ қуып, дау сеуіп, ел кезе беретін, өзі кедей болса да, еті тірі кісі еді. Ақсақалдың әлгідей дегені болмаса, Әлдекейден пәлендей жиренген де жоқ. Өйткені әрі замандас, әрі әңгімелесіп, көңіл көтергісі де келді. Сондай біреу болмаса, өзінен именетін ауыл-отанның кісілерімен көсіліп сөйлесе ала ма? Үнемі ауыл-үйдің адамы кісіні жабыландырып, тынышынды, өрісінді тарытып, қатын басшы, үй күшік қып жібереді ғой.

Әлдекей «әліп-ләмді», «құлқуалданы» үш еселіп қосып, құран оқып, амандасып болған соң, өткендегі бір ханның қайғылы боп басын көтермей жатқанда, бір бидің көңіл айтқанын айтып, басын көтергенін мысалдап, заманда-сына баптап көңіл айтты. «Қайғы келсе, қарсы тұр, құлай берме!» деген Абай сөзінен де бір ауызды айтып жіберді. Бұл Әлдекей ескіше бірталай сауаты бар, ескі сөзді көп білетін, «Мың бір түн», «Қырық үезір», «Тотының тоқсан тарауы», «Алты бармақ», «Қысасыл әнбилелерді» жатқа соғатын шежіре кісі еді. Жасында Байшауақтан бір жаман жығылғаны болмаса, балуан, домбырашы, әнші, тасбап-шы, сылқылдаған бозбала болған, қалжыңға да ұста кісі

езу тартпаған ақсақалды күйдірді: тоқтының етін ақтап жеу керек қой. Қашан ет піскенше Өлдекейдің аузында дамыл болған жоқ. Бір сөздің кезегінде:

— Балаларды жүдетпей бір шүйкебас алуыңыз екен, — деп басып өтті. Ақсақал Ақбілек жаққа көзіннің қырын бір салып:

— Ой, Өлдеке-ау! Енді қартайғанда, қатын алып не мез боламыз? — деді. Онысы аргы жағы — қатын алуға бел байлап қойса да, өзі қатын іздеген кісі болмай, жұрт ұйғарып әлергенді қалағаны еді. Және бала-шағаның көзінше «қатын алам» деп қалай айтсын!

— Е, о не дегеніңіз? Өлі тұғырдан түсетін кезіңіз болған жоқ қой. Екі күрек тісім жоқ, мен де Сәлиманды құшақтап жатырмын. Қатын алмаған соң ретіңіз келмейді ғой, — деген тәрізді бірталай «наштақат» айтты. Сөйтіп отырып: — Сізге лайықты кім бар екен, ә? Қыз алуға сіздің әптіңіз келмейді ғой. Қыз енді ұстатпайды. Шаруаға ұқыпты, байы өлген тұл қатын болса, ой, сізге сол марш келер еді, — деп, ешдегі тұл қатындарды бір-бірлеп екшей бастады. Ақсақалдың өз ойына мұныкі де деп келді.

Ертеңінде шайдан кейін ақсақал қораның бұрышында Өлдекей ексеуі отырып, бірқыдыру сөйлесті. Не сөйлескенін қайдам? Өлдекейдің ағы ерттеулі тұр еді, есік алдында тұрған Әмірлерге ақсақал:

— Уай, мына кісіні аттандыршы! — деді.

Өлдекей келіп кеткеннен былай, не ғажап екені белгісіз, ақсақалдың Ақбілекке бұрынғы қарасы өзгерді. Баласын жылы тартып: «Қарағым, ананы өйтсейші, мынаны бүйтсейші!» деп шаруаның, балалардың жайын сөйлесуге айналды. Ақбілек тірілді, әкесін жаңа тауып алғандай болды. Содан кейін ішкен асы бойына тарап, ажары кіре бастады.

* * *

Әйнектің тарам-тарам қырауы табандығына тырсытырса тамады. Іркінді суда тоңазыған шыбындар жүзеді. Күзгі күн төрдегі сары жайнамазға ашақ сәулесін төгеді. Әйнек алдында бастары түйісе жаздап, шүңкілдесіп екі жас әйел іс тігеді. Келіншек көк суыртпақты ерніне тістеп, суылдата суырып, жіп ширатады. Сұлу қыз кіпкене көк

кемзалды тізесіне салып, омырауына ойған таңа, күміс қалайды. Олардың артында, бұрыпта қара шашы жалбырап мандайына түскен томпаған бала бақайын жыбырлаптып, ақ қайшымен қуыршағына көйлек пішеді. Сұлу қыз артына бұрылып: «Келші, қалқам!» дейді. Қалқасы алдына келіп селтіп тұра қалады. Өлшекі жаңа бітірген көк кемзалын кигізіп, шабуын төмен басып, омырауынан сипайды. Жаңа кемзалына бала мез. Тігіп кигізгенге әлқесі мез. Екеуі де жымың қағады. Жаңа кемзал киген бала қуанғаннан ыршып түсіп, әпкесінің мойнын құшады. «Қалқам, енді былғамай ки!» деп әпкесі бетінен сүйеді. Қандай жарасып тұр. Жалғыз-ақ келіншектің ажары келмейді. Ауыр күрсінеді.

Бұл күрсінген — Ұрқия еді. Жаңа кемзал киген кішкене Сараның гүл-гүл жайнаған ажарын көргенде, ішкі дерті тағы бір қозғалып еді. «Ой, дүние-ай! Тым болмаса, жасаған осындай бір жалбыр шашты қимады ғой! Дүниеде баладан қызық, баладан тәтті не бар дейсің? Қуарған кү бас өмір — бейне жапырақсыз ағаш. Онда не көрік, не дән бар? Баласы болса, Ұрқия да осындай кемзал тігіп кигізбес пе еді? О да таңа-моншаққа омырауын саусылдағпас па еді? Балапанын бауырына басып, еміреніп, еркелетіп, жеп қойғандай құшпырлана сүймес пе еді? Көңілдің бар кірбіңі демде жойылып, мауқы басылмас па еді? Ой, бала шіркін-ай! Неден мұндай ыстық болды екен?»

Бала десе Ұрқия ішкен асын жерге қояды. Балалы қатындарды көргенде іші жарылып кете жаздайды. «Осылардың да арманы бар ма екен?» деп ойлайды. Кедейлік, жоқшылық, аштық, дерт, қайғы — бәрі де бір баланың қасында түк емес тәрізді. Қандай ғана қатын аузы барып баласын қарғайды екен, жылағанды, ұрады екен? Сараның сәнденгенін көргенде, баласыздық Ұрқияға тағы қағты бағты. Баланы өмірі мұндай тілеп көрмегендей болды. Баланы аңсап, шөлдеп, үш жүз алпыс екі тамыры түгел кеуіп, суалып бара жатқандай, емеспесі құрды. Неше күн шөлде жүрген адам да мұндай шөлдемес.

Ұрқия күйеуім қатын алады-ау, мені шетке қағалы-ау деп қорықпайды, күйеуіне сенімді ғой, қайта «тоқал ал» дегенді зарыққан кезде өзі айтып жүретін ғой. Десе де, кім біледі, жасаған иш, бойына бала бітіп қала ма деп,

Күнгейдің қырбық қары кебірленіп, өкшеге жабысады. Желкем. Қоңыр салқын. Ақ киімді алып таулар ауылдың үстіне төніп тұр. Ақ шымылдықтың бетіндегі қара шыбындай, анау белкейде қой жайылып жатыр. Тау басындағы бүркіттей болып қойшы көрінеді. Сырттағы терең сайда аттардың жоны қылтылдайды. Бауырдан артына таяғын келденең ұстап, талтандап біреу келеді.

Ұрқия мен Ақбілек шапандарын бүркеніп, күнгей жақ төмпейден асып барады.

— ...Сондағы баспа ғып келгені осы төмпей ғой?— деді Ақбілек, төмпейге шыға беріп.

— Осы төмпей,— деді Ұрқия жан-жағына қарап.

— Оқтың қиындай, ей жасаған-ай дейім-ау, тап со күні сап ете түсуі қалай?

— Апырым-ай десеіші...

Осындай әңгімелерді сөйлескелі төрт-бес күн болды. Әкесінің қабағы түзелгеннен бері Ақбілек күйеуін есіне ала бастап еді. Бекболаттың жараланғанын, қалада жатып емдегіп жазылғанын Ұрқия өнеукүні естірткен ғой. Бірақ ол кезде Ақбілек егжей-тегжейін сұрағандай болған жоқ. Жатса-тұрса әкесінің өзгеруін уайымдады ғой. Енді көңілі бір жайлы болды. Келімді-кетімді кісі азайды. Оңаша үйде Ұрқиямен отыруы көбейді. Ұрқиядан бүгетін сыр бар ма? Күйеуін сөз қылғанды сүйетінін сезіп, оңаша болса Ұрқия да әңгімесінің бетін солай бұра беруші еді. «Бекболаттың көңілі бұрынғыдай ма екен, жоқ өзгерді ме екен?» Екеуінің шеше алмай жүрген жұмбағы сол еді. Сол жақтан келген жігітке «білші» деп тапсырып жіберіп еді. О жігіт қағынамағалы бірсыпыра болып барады. Түзге шықса, екеуі төнірекке көз салар еді. Кісі қара көрінер ме екен дейді ғой.

Соңғы күндері неге екенін қайдам, Ақбілек күйеуін көп ойлайтын күйге ұшырады. Бұрдың бозбалаға да онша телміре қарамаушы еді. Еркекті аға, өзін қарындас деп санаушы еді. Күйеуінен өзге бозбаланы — берісі әзілдесуге, орамал тастасып, беттен сүюге болады, бірақ қойнына жағқызуға болмайды деп ойлаушы еді. Енді еркек көрсе, қойынға жағқаны, құшақтағаны қандай екен деп ойлайтын болды. Кімштен еркекті жаланап түрінде көзіне елестеткісі келеді. Ол ойынан өзі ұялып, безейін десе, безе алмады. «Япыр-ау, мұным қалай? Ұят-ау! Шыныммен бұзылып кет-

екеуі де дәмеленетін. Ұрқия жағса да, тұрса да Құдайлан бала сұрайды, бақсы-балгерге қарағқан, кожа-молдаға үшкірткен, әулие гасқа әлем байлап — түнеген, Құдайы садақасын да талай берген, мойнына бұршақ салып тілеген, сонда да әлі бала жоқ.

— Еркежан, бері келші! Сен маған бала болсаң қайтеді?— деп, Ұрқия Сараны алдына алып, қысып-қысып сүйді.

— Боласың ба?— деп Ақбілек жымиды.

— Сара «шын айтып отыр ма?» дегендей, әпкесіне қарады.

— Ой, жасаған-ай! Біз де бала сүйетін күн болар ма екен?— деп тағы бір үһілеп қойды Ұрқия.

— Басың жас, Құдайдың қазынасы кең ғой, сүйерсің.

— Қайдан білейін! Айтқаның келсін-ау! Шырайлым-ау, саған жорығтайыншы. Бүгін мен бір түс көрдім. Түсімде біздің ауыл көшкен екен деймін. Сенімен екеуіміз көштен адасып қалған екеміз дейім. Бір асудан ассақ, алдымыз екі таудың қуысындай, бір Құдайдың уысындай құлама құз екен дейім. Құздың үстінде қалықтап жүрген бір қара бүркіт бір мезетте бізге таман төніп келді де, сені кетеріп алып кетті. «Ой-бай-ай! Өлтіреді-ау!» деп қайтерімді білмей безектеп тұрмын. Бүркіттің бауырында көйлегің желпілдеп, тура күн шығысқа қарай кетіп барасың. Алыстаған сайын қара бүркіт ақ бауыр торғайдай боп көрінеді. Бүркіт сорғалап, төмен құдилады. «Енді жейді-ау, енді жейді-ау!» деп тастан-тасқа секіріп, жүгіріп келем... Қарасам, сен бір ақ үрлік балапан болыпсың. Бүркіт жоқ. Жартастың басында көзің бақырайып отырсың. Қайдан келгенін білмеймін, ар жағынан өнеуің өзін айтқан Іскендір дуана шыға келді. Балапанды қолына қондырып келе жатыр. «Дуана-ау! Балапанды маған берші!» деп едім, дуана ұстаға берді. Балапанды бір қолтығыма қысып келе жатырмын...

— Ойпырым-ай! Мен тағы бірдеңеге ұшырайтын болармын Құдай-ай! Мен тағы бірдеңеге ұшырайтын болармын ба?— деп Ақбілек көзі бажырайып қалды.

Олай жориды, бұлай жориды. Екеуі де жори алмады, қорықты. Ақырында «түс түлкінің боғы» да десіп, бірін-бірі жұбатты.

— Сара байғазы сұрап ауыл қылдырып кетті. Ақбілек пен Ұрқия шәутім алып, түзге жөнелді.

кенім бе? Қатын болғандықым ба?!» деп таңданар еді. Әйел біткеннің бері осылай ойлай ма екен? Жалғыз мен бе екен деген сұрау келсе де Ұрқия бұзылған екен деп ойлар деп, сақтанушы еді. Өйткені Ұрқияның кезінде әлі бала ғой, кеше ғана қолында өсті ғой.

Күндерден күн асқан сайын Ақбілектің күйеуін көксеуі толғақша жиілене берді. Күйеудің ойламаса отыра алмай-ды, ойлау тұрсын, тілейді, тілеу тұрсын, ынтық болады. Ұй оңаша болса, Ақбілек керіліп-созылып, шалқасынан жатып, көзін жұмып, қиялына күйеуін екеледі. Құшпақтаса, сүйсе... Сонда құмары тарқайтын тәрізді. Енді Ұрқияны көрсе:

— Ана жақтан хабар жоқ па? Жасаған-ау, неге кешігіп жағыр?— деп, серт байласқаннан жаман Бекболаттың келуін күтті.

— Хабар жоқ... Кім біледі, о жақтағы елдің не деп жақпанып, — деп Ұрқия күдік айтады. Ақбілек ол ишараға түсінбей:

— Неге хабар бермейді екен?.. Неге кісіні әуре қылады екен?.. Қыздың күні де бар болсын!— деп өз ойын сөйлей берді.

Бір күні алақ-санақта Ұрқия келді. Шам жағудан гөрі ерте, алайда үй жарық емес. Ақбілек бұрыштағы кішкене кілемнің үстінде жастық шынтақтап жалғыз жатыр еді.

— Шырайлым-ау! Бейуақытта неғып жатырсың?
Шам жағатын уақ болды ғой?— деп еді, Ақбілек енжарлана есінеп, еркелі, назды, майда үнін созып:

— Жа-ғы-лар, — деді.

— Шам қайда еді? Мен жағайын...

— Жсңеше, несіне асығасың... Ерте ғой, — дей Ақбілек бөксесін бұрандатты.

— Жақпағаныңды көрермін!— дегендей, Ұрқия қасына таянып, қолын созып:

— Мынау қолымда не бар? Ташшы, — деді.

— Қолыңда ма? Құрт.

— Жоқ.

— Қант.

— Жоқ.

— Күміс.

— Жоқ.

— Енді не? Түрі қандай?

— Ақ.

— Ақ... ақ... Жұмсақ па? Қатты ма?

— Онысын айтпаймын. Әйтеуір өзі тәтті нәрсе.

— Өзі ақ, тәтті — қант тағы.

— Қант емес, бірақ ең керек нәрсе.

— О немене, жеңеше?

— Бұл сондай қымбат нәрсе, өмірдің бар қызығы осында.

— Ойырылым-ай! Бұ немене екен?! Мұдуар қылмай айтшы, жеңеше!

— Әуелі сөнің бағың да осында.

— Өй, алақай-ай! Хаг екен ғой!

— Таптың, таптың... Бермеймін деп едім, — деп Ұрқия қалжыңдап, тұмарша бүктелген кішкене қағазды алақанына басты.

Манадан бері шам жақпай, енжарланып жатқан Ақбілек дереу атып тұрып шам жағып, жерге қойды да, қағазды жеп қоятындай қадала қарады.

Хагтағы сөз мынау:

«Ғызетлеу, о құрметлеу ғазырдан көргүлі мағшұқым Ақбілекжанға көптен көп егзу сәлемлерімізді ырсап айладік. Бағдында бізден хал-ахуал сұрасаңыз, алқамдай селле сағ-сәлемәт деп білесіз, қайын ағамыз Төлегеннің ярдемі арқасында жарақатымыз жазылды. Бұл күнде атқа мініп, құс салуға жарадық.

О бағдында сіз ол тарапта кәпірдің қолынан аман-есен қалас болғаныңызды естіп, ұқраана еттік...

Тағдырда язмыш илан дәрліл-панадан дәрліл-бақая рақылат еткен шапқатлы анамыздың иманы саламағ болғайды. Қасаға разы, бөлеге сабыр егдіз.

Ұтбу Ақберген жолдасымны сізге көділ айтып, аманлық білу үшін жіберіп отырмыз, һәрнешік болсын, біздің көңілімізде бөтен ниет жоқ. Сіз де көңіліңізге бөтен нәрсе алмағаныңызды тілеймін. Аз күнгі қайғы-жапаға сабырлық қышыңыз. Не нәрсе болса, қайырын тілейік. Онда сізлер, мұнда бізлер аман болғай едік.

Дәю қалам тебіреткуші бырадарыңыз Бекболат деп білесіз».

Бұл хатты анау-мынау Әйел оқыса, қуанғаннан секіріп түсер еді. Ақбілек мырс етіп күліп жіберді.

— Жеңешетай-ай! Жақсы болды ғой!— деп, хатты қалтасына салуға қимай, қайта-қайта ашып, айналдырып көре берді.

— Айтқам жоқ па?

— Ақберген қайда?

— Біздікінде отыр.

— Маған жолықпай ма?— деді де: — Жоқ, ол болмайды екен,— деп, өзін-өзі тоқтатты. Ақберген бір түрлі жылы көрініп кетті, өйткені ол жарынан хат екедді ғой. Көргісі келсе де, басы қаралы екенін, жолығу жеңілдік болатынын ойлады.

— Енді кайтеміз?— деді.

— Кайтесің? Сен де хат жаз.

— Не деп жазам?

— Өзің білесің, көңілдегі сөзіңді сен де жаз. Ұяласың ба?

— Апырым-ай! Енді не деп жазам?

— Таңертең ерте жүреді. Қазір дайындап қой. Мен бір айналып келем,— деп Ұрқия кетіп қалды.

Ақбілек қол сандықтан кестесіз атон қызыл қарындашы мен бір парақ қағаз алып «Қыз Жібектің» астына салып, етпетінен жағып, қарындашын жалап қояды.

«Ғазіз көргушіні», «бағдында хал-ахуал сұрасанызды» бұл да жазды. Содан кейін аузына сөз түспеді. Сөз саппақ тұр, бірақ қайсысын жазарын білмеді. Біресе бөріні айтқысы, көп жазғысы келеді, біресе әдепті ойлайды. Қанша жазса да, ойдағының мынанан бірін жеткізе алар емес. Қарындашты жалай түсіп, біреу келіп қала ма деп, саскалақтап отырып:

«Бізде де бөтен ниет жоқ. Үшбу хатты алғаннан кейін бір келіп кетпегіңізді тілеймін. Асығыс жазылды. Ғайып етпегізіз... Дәю Ақбілек» деп жазды.

Аздан соң Ұрқия келіп, хатты алып кетті.

Ел жағса да, Ақбілек оғу. Оның қиялында — келешектегі сұлу өмір. Өзін ұзатқан екен дейді. Басында — жібек желек, кигені — үлде мен бүлде. Жанында Ұрқия мен Сара, ауылға тауу жасыл сайда тамылжып, сызылып тұрғанда, алдынан самаладай болып қызылды-жасылды қыз-келін-

шектер келеді. Олардың көйлегі де, көк шалғын да, күлкісі де судырлап, сыңғырлап кетеді. Шекесіне тырс-тырс еткізіп, қатындар шашу шашып, балалар аяғының астынан таласа-тармаса алып жатады...

Құлпырған шайы шымылдықты алдынан ұстап, қаз қатар қыз-келіншектің қақ ортасында желегінен екі көзін жылытыратып, Ақбілек келе жатыр. Жұрт мәре-сәре, у-шу...

Жасауын жайнатып жиып, кілем, көрпе-төсегін оғулы ақ отауға әкеліп кіргізеді. Құрулы шымылдық ішінде бықырлаған қыз-келіншектердің ортасында Ақбілек отырады. «Келінді көреміз» деп үлкен қатындар келгенде, Ақбілек сызылыш түрегеледі. «Ашшы бетін!» деген бір өктем дауыс шыққанда, желегін бір қыз ашады. Ақбілектің келбеті ай мен күндей. Қатындар таңғалады. «Көп жаса! Отыра ғой, шырағым!» дегенде, Ақбілек жібек көйлегін суыдыратып отырады...

Той өтеді. Ел тарайды. Ақбілек ақ отауында... Ол — келіншек. Басына жаулық салындырыпты, сыртында — желегі. Төсекағаш алдында ақ саусағы майысып, күйеуіне ақ көйлек қиып отыр. Жанында домбыра шертіп, Бекболат жанғайып жатыр. Ақбілек ол әдемі күй шергенде, жаны сүйсініп, күйеуінің бетіне жымия, жылы қарайды, ішінен: «Жаным-ау!» дейді. Бекболат та жымнып, қолын созады. Ісін қойып, Ақбілек шынтақтап, күйеуіне таман жақындайды. Күйеуі мойнынан құшақтап, үлбіреген аузынан, мамық тамағынан тәтті сүйеді. Бірінің көзіне бірі қарайды. Қараса да тоймайды...

Үлкен үйдің самауырыны қайнағанша Ақбілек отауының түндігі ашылмайды, жібек шымылдық күлімдеп күн сәулесі жабықтан түскенде Ақбілек тұрайын десе де күйеуі қыпшасынан қысып, қытықтал, күліп, жібермейді. «Болар енді, сәулем!» деп Ақбілек тұрып киініп, жез құман алып, майысып, дөң астына түзге кетеді.

Ілек-ілек болып жүгіріскен, ойнақтаған боға, желі басында құлын ұстаған, бие қуған бала-шаға, тезек төрген, ән салған қыз-келіншек... Соларға қарап Ақбілек ақырын аяндап келіп отауға кіреді. Өзі дәрет алып болған соң, күйеуінің қолына су құйып, шымылдықтың бауындағы кестелі орамалын әпереді...

Кешке таман қанжығаларына қатарлап қаз-үйрек байла- нып, бедеу мініп, қаршыға ұстаған күйеулері келе жатқанда, Ақбілек ақ отаудың жанында қарап тұрады.

Көшкенде, Ақбілек желетін қайырып, беліне қыстырып, отеуын жығысып, жүк артысады. Көш жөнеліп келген соң, артта қалған өңшең қыз-келіншек көк жорға мінген Ақбілекті орталарына алып, көшке жеткенше жарыс са- лады. Бұлар көш қасында топтанысып келе жатқанда, қолдарында қаршығасы, бір топ болып күйеулері де сы- пылдағып өте шығады...

Ақбілек бала көгереді. Күйеуіне тартқан бір жақсы ұл табады. Күйеуі Ақберген екеуі ана жақта қаршығаларын айналдырып жатқанда Ақбілек бесіктегі бөбегін тырбыған саусақайынан сүйіп, арқалығына асылып, еміреніп, емізіп отырады. Ағасы атқа мініп кеткенде, басына үкілі тақия кигізіп, бөлесін алып алдынан шығады.

«Ағанды қарашы, шыбыңым!» дегенде, бөбегі ұмты- лады. Ағасы бөбегін жоғары көтеріп, насыбайын искей- ді...

Бұдан да сұлу, бұдан да тәтті қиялдарда жалшы, Ақбілектің көзі ілінеді...

Таңертең Ұрқия келгенде, Ақбілек:

— Кетіп қалды ма?— деп сұрады.

— Кетіп қалды,— деді Ұрқия.

Өйткені кешегі хатта күйеуін шақырғаны ұят болғандығы артынан есіне түсіп еді.

* * *

Арада төрт-бес күн өтті ме, қалай.

Ақсақал үйде жоқ еді, Ақбілек Сарасын қолынан ұстап, әйнек алдында тұр еді. Малшылар мал қоралатып, малшы қатын сиыр сауып жатыр еді, қораның жоғарғы бұрышынан әйелдің жеулығы ағараң етті. Ұрқия екен.

— Қалқам, құлағыңды әкелші,— деді...

— Шын ба?

— Шын емей.

Ақбілек Қажікенді шақырып кел деп сіндісін жіберді де, ауызы жабыса қалды.

— Енді қайтеміз?

— Біздікіне түседі де...

226

— Ағайдан ұят емес пе?

— Жоқ, ойбай! Екеуінен бөлек онда не ой бар дейсің.

— Біздікінен бір тоқты сойындар.

— Шырайлым-ау! О не дегенің? Оған бір күн қонақ асы бере алмағанымыз ба?

Ақбілектің жүрегі алып-ұшып барады. Үйге кірді. Шам жақты. Шай жасады. Алашаның қайрылған жерін жазды. Жайнамазды дурыстап ілді. Әйтеуір бір жерде байыз тауып отыра алмай, оған да, бұған да алаңдай берді. Ол бейне бір осы үйдің ішін көруге, сынауға, мінеуге келген кісі тәрізді. Бәрі де жинақы, таза, ретгі болса екен дейді. Самауырын да, Қажікеннің жеңі де, малшы қатынның бет-аузы да, дастарқан, орамал да кір тәрізді.

— Қарағым-ау! Жеңің салтақ-салтақ боп кетіпті ғой! Мұрныңды жеңімең сүртпесейші, әлдекімнің баласына ұсап,— деп, Қажікенді иегінен қақты.

Қажікен Сараның қолындағы бауырсағын түсіріп, Сара ыңыдайлап жылағалы келе жалыр еді:

— Айналайың, күнім! Қоя қой енді. Бауырына тимесей- ші! Сенің есің бар ғой!— деп екі бауырын уатып, басалқы айтты.

— Үрбіле-ау! Бетіңді кішкене жуып жүрсейші!— деп, қазаншы қатынның алдына бір уыс бауырсақ тастады. Жаулығы тозып кеткенін жаңа көргендей, апасының ескі кимешегін бермек болды.

— Күн ұзақ далада жүргенде іштерің пыспай ма?— деп, қойшыға да тіл қақты.

«Бұ қай сөзі» дегендей қойшы таңырқап:

— Неге пысады?— деді.

Ақбілек бәрінің қамқор анасы өзіңдей, бәрің де қанаты астындағы балапанындай бауырына басып, жылытқысы келеді. Бәрің де өзіндей қуанышты, бақытты болса екен дейді. Ешкімді ренжітпей, ешкімге жамандық ойлайтын түрі жоқ. «Неге пысады?» деп, қойшының қоңырайғанын да жарастықты көреді. «Қайтсін, бақыр! Шаршап келеді ғой» деп ойлады.

Шай күндегідей ұзақ ішілген тәрізді. Сараның ұйқысы келмейтін тәрізді. Қарадан қарап отырып асыға береді. Шай жиылысымен балалардың төсегін салды, тысқа шықты. Ас үйдегі Үрбиеге барып: «Қазанды тезірек қайнат, ертрек

ашылғанда, Ақбілектің беті де ұялып, кіруге жүрексінші, әнтек кідіріп қалды.

— Кір, қарағым, кір!

Олар көрінбейді. Бірақ осы үй толған олар. Көйлегін судыр еткізіп Ақбілек кіріп келді. Бекболатқа отырған үйі нұрға толып кеткендей болды. Ақбілек жеңісінің артынан ерш, сызылып келіп, төменірек отырды. Тура қарауға дәлі шыдамай, төмен қарады.

— Есен бе, қарағым?— деп әуелі Ақберген амандасты. Бекболат қалай амандасудың есебін таба алмай:

— Есен бе, қарағым?— деп жолдасының сөзін айта салды.

Ақбілек:

— Шү-шүкір,- деп ернінің ұшын қимылдатты.

Тым-тырыс.

— Аңаңның артқы жақсылығын берсін! Құдай әмірі, бәрі мақұл. Тек өз маңдайларың ашылсын!— деп, үнсіздікті Ақберген сөйлітті. Бекболат үндеген жоқ.

Ақбілек уысындағы торғын орамалымен көзін сүртті. Бекболат төмен қарады.

Ол екі арада Ұрқия етін түсірді. Қонақтарының қолына су құйып, дастарқан жайды. Төсін салып, семіз тоқтының жарты етін түгел асқан екен. Он шақты тоқтының маңдайы ғой.

Ақбілек күйеуіне онша таянбай, арасына бір кісі сыйғандай қылып, табаққа таман отырды. Ақберген пышағын алып: «Тураймыз ба?» дегендей Бекболатқа қарады. Бекболат ым қақты.

— Құдағи, мұнда келіңіз!— деп Ақберген астың алдын ана жақтағы қайын ағасына жіберу керектігін білдірді.

«Ойбай, жей беріндер, қарақтарым! Күйеу кәдесін соң істерсіндер»,— деп еді, Бекболат сақау кісіше ымдап болмаған соң, Ұрқия табақты ауыз үйге апарып, бір жапырақ кесіп беріп, қайта әкелді. Күйеулер Ұрқияны шақырып, төртеу болып, табақты жағалай отырып, ет жеуге кірісті. Ұрқия отырарда Ақбілекке қарап:

— Қарағым, жақын отыр! Бекболаттан несіне ұяласың. Екеуіңнен жақын кісі жоқ. Бұ да бір мереке емес пе?— деп түртіп еді, Ақбілек әнтек қозғалды. Әйтсе де табаққа да, Бекболатқа да қашығырақ еді.

жатамыз, ұйқымыз кеп отыр»,— деді. Қайтып кел, жұпар сабынын бұрқырағып, бетін, мойнын, білегін әбден таза-лап жулды. Әбдірені ашып, мәре көйлегін алып, балаларға көрсетпей апасының ескі жаулығына орап, көрпенің арасына қойды.

Ет піскенше Сара ұйықтап қалды. Қажікен қойшының қасында отырып, «Жалмауыз кемпір» деген ертегісін айтқызы. Ет түсірілді. Ақбілектің ет жегісі келмейді. Малшыларға «жендер» дей береді. Етті жеп болып келе жатқанда Ұрқия келді.

— Жеңеше, ет же!

Ұрқия:

— Ауыз тиейін,— деп бір жапырақ салды.

Ет жеп болғаннан соң, Қажікенді жапқызып, Ұрқиямен екеуі тысқа шықты, әйнек алдында тұрып, екеуінің күбірлескендегі әңгімесі — қалай жолығу, қай жерде жолығу еді. Ұрқияның ойы Ақбілекті өз үйіне апарып, екеуіне бір табақтан дәм жегізу еді. Ақбілек Өмір ағасынан ұялып, әрі үйдегі балаларды жалғыз тастап кетудің есебін таба алмай, бармауды қалап еді. Қаласа да Ұрқияның ойы дұрыс, шамның жарығында оны көріп отырып, бір табақтан ас жеген қандай жарастықты! Бұл тұңғыш жолығуы ғой, әрі сөйлесіп, бері сөйлесіп Ақбілек балаларды ұйықтатып, баруға бел байлады.

Балалар ұйықтаған кезде Ақбілек мәре көйлегін, таза кемзалын киіп, жұпар иісін аңқытып, бикасап шапанын жамылып, аяғын ештеп басып, есікті елтеп ашып, буыны дірілдеп, табалдырықтан атталды. Ай жарық. Қар күмістей жылт-жылт етеді. Жұлдыздар жайнап тұр. Екі үйдің арасындағы жалғыз аяқ жол қарауытып жатыр. Бұл жол — жұмаққа апаратын жол секілді. Осы жолмен барып қызықты, тәтті, сұлу өмірдің есігін ашатын секілді. Басқан сайын бақ есігі жақындалды. Жүрегі дүрсіл қағалды. Ұрқия алдынан шықты.

— Өмір ағам қайда?

— Ауыз үйде. Сендер оңаша боласындар.

Ой, Алла-ай! Ақбілек шын сонымен бірге отырғаны ма?

Ұрқия есік ашты. Қатты ұйықтап оянғандай, қаранғы үй кенет жарқырап кетсе, көзін қандай ұялады. Бақ есігі

жатқанын ақын Абай болмаса, біз суреттей алмаймыз...

Аңсап жолыққан екі ғашық тар төсекте не айтысып, не қойысады? Таң атқанша пыл-пыл деп көп сыбырласты, ол сыбырды жазуға роман – қалам, аспан – қағаз, теңіз – сия болу керек.... Және қараңғы үйдегі күйеу, қалыңдықтың сыбырын тыңдайтын жеңгесі біз емес, оны жеңгелерінен сұрай жағасыз; әйтеуір ел тұрмай, Бекболат атқа қонды. Ақбілек шапанын бүркеніп қасында тұрып, жеңгесі қолтықтап аттандырарың, саулық тілесті.

Бекболат келіп кеткеннен былай, Ақбілек анасының қайғысын аз-аздап ұмыта бастады. Өйткені өз тілегі, өз өмірі, өз бағы қызықтырақ, басымырақ бола бастап еді. Бекболаттың жиі келіп жүргенін тіледі, онсыз өмірде қызық жоқ тәрізді көріңді. Алайда ол тілегін күйеуіне білдіруге ұялып еді.

Бір күні жүрегі айнып құсқаны... Жүрегі бейжай болды да тұрады. Жұмыртқаға зауқы шабады. Таңданады. Жерік болғаны ма? Бекболат келіп кеткелі бес күн ара-лаған жоқ қой. Онымен де тұрмады, Ақбілек толғақ науқасқа ұшырады. Ұрқия өзі бала көтермесе де, бала көтерген әйелдердің жерік болғанда қайтегінін біледі ғой. Ақбілектің жаға беретіні, жұмыртқа іздегені, талғағы – аумаған бала біткен әйелдің белгісі. Ақбілек жеңгесінен дертінің мәнісін сұрай берген соң:

– Қалқам-ау, бойыңа бірдеңе бітгі ме деп шошимын, – деді.

– Қойшы, жеңеше? Қайдан бітеді?

– Кім біледі.

– Жаңада емес пе еді?..

– Қайдам...

– Тез білнуші ме еді?

– Біраз ай өткенде білінсе керек еді.

– Еңдеше бұрын болды ғой.

– Сөйтіп масқара болмаса...

Айтқандай-ақ екі қабат болғаны күн асқан сайын мәлім болуға айналды. Етегі де көптен бері сынбапты, іші томбайған іспетті... Ақбілекке бұл – жаңа дерт бол-

– Иә, сөйтіндер, тізелесіп отырыңдар! Ұялатын үлкен кісі жоқ қой, – деп Ақберген де айтты. Екеуі бірдей қоймаған соң, Ақбілек қозғалып, Бекболаттың оң тізесіне шапанын сүйкей отырды.

«Жендер, алындардан» басқа дастарқан үстінде пәлея сөз бола ма? Жасырын келген күйеу түгіл, епке бас қойғанда, Әлдекей ағайлардың да аузына құм құйылып қалады. Бәрі де әдепті, сыпайы, бірін-бірі қалтқысыз сыйлап, шын көңілмен жақсы көріп, өліп-өшіп отыр. Ет жеппей деймісің? Бұлар ырыс жеппей отыр ғой.

Бекболат көз қырымен жарының бегіне қарап қояды. Ақбілек бұрынғыдан да сұлу, әдепті, салмақты, сәулім болған екен деп ойлайды. Мұндай жары болғанына ішінен мақтанып, мұртынан жымындайды.

Ақбілек әптек іменіп, бетінің ұшы ойып алғандай қызара береді. Бекболаттың бегіне қарауға шыдамайды. Оның салалы саусақтарына кезі түскенде «қара мұрттың» саусағы есіне түсіп, өз ойының өзі ұялып отыр еді. Күздігүнгі беймаза қара шыбындай, дәл осы арада есіне түсіп мазасын алғанға ішінен қынжылып еді. Бірақ Бекболат оны сезбеді. «Сезді ме?» екен деп Ақбілек шапшып сипаған боп шалқайыңқырап Бекболаттың бегіне бір қарады да, көзіне кезі түсіп кетті. Оның көзі «сүйгенім бір сен» деп тұрған тәрізді. Талмау, буалдыр көріңді. Ақбілек: «Мен де сенің жолыңа жаным құрбан» дегендей салалы, оқ кірпігін салмақпен қағып, жылтыраған қара көзін бір төңкерді. Екеуі де біріне-бірі көңілі тойды...

Тамақтан кейін Ұрқия күйеу мен қалыңдықты ертіп, шығарып салды.

Екі жар қораның сыртына жеткенде, аяқтары қоюлады. Әнескі, тоқтады. Жар қолы жардың белін қысты. Ақбілек назданып жоғары қарағанда: Ай жүзін аспанда от көрді. «Сүйсең сүй!» дегендей, жұлдыздар жымың қақты. Қылыш мұрт бал ерінге тигенде:

«Демалыс ысынып,
Саусағы суынып,
Белгісіз қысылып,
Пішіні құбылып,
Иығы түйсіп,

ды. Ұзатқалы отырған қыз емес. Күйеуінің келгенін жұрт білмейді. Және күйеуінен екені де екі талай, дерт болмай қайтсін... Жетгесімен сыбыры тағы молайды. Баланы қалай түсірудің амалын кеңесті.

Ұрқия жансыздан, кәрі қатындардан бала түсірудің емдомын сұрастырды. Бала бірдененен шошығанда, жығылғанда, оқыста түсетінін білді. Ұрқия қараңғы бұрышта тығылып тұрып, Ақбілек келе жатқанда, «ап!» деп шошытып байқады, ойнағансып, ішке түртіп байқады. Оған түсетін бала көрінбеді. Ақбілектің ішкені ас болмады. Жантуды, күрсінуді көбейтті. Сөйтіп жүргенде, бір күні отырып, Ұрқия:

— Шырайлым-ау! Мен де екі қабат болдым білем, сарымсаққа зауқым шабады, менің де жүрегім лоблып, құсатын болдым...— деді.

— Сенікің қойшы! Сенің тілегің бала ғой... Құдай көз жасыңды игені де,— деді Ақбілек.

Ұрқиянікі рас екен. Бір күні ауылдың бір-екі қатыны қабу қабып отыр еді, Ұрқия ауыз үйге барып, лоқсып, құсып келді. Қатындарға келіп, жерік боп жүргенін, бала біткенін айтып:

— Өсітуші ме еді?— деп сұрады.

Қатындар:

— Құдай берейін десе, қиын ба?— деп тамсансыпты. «Құтты болсын» айтты. «Ұрқия екі қабат» деген хабар кешікпей-ақ ауыл арасына жайылды. Тілеулес қатындар: «Байғұсқа болсын» деп, Мамырбайдікіне араласқанын күндейтіндер: «Әй, қойшы! Ол бала тапса, біздің сұр төбет те күшіктер» десіп. Дегенмен Ұрқияның екі қабаттығы анық болуға айналды. Бір-екі айдан кейін іші де білініп қалды.

* * *

Аздан бері ақсақал аттан түспейтін болып кетті. Ағайын арасының дау-шары, кемпір назы дегендейін ақсақалдың алдына келмей тұрмайды. Біреуге о деп, біреуге бұ деп сөзге кіріспесе, ештеңе-септеп өз құлқынын да ойламаса — ел адамының адамдығы, айбыны бола ма? Әйтпесе «ақсақал» атана ма? Мамекен де «ақсақалдық» қалпын құрып, атқа мініп жүреді.

Не жұмыс барын кім білсін, бұ күн қасына Ұлтаракты ертіп, Әбен ауылына кетті. Ел адамдары ол ауылға осал-оңтағай жұмыспен бармаса керек қой. Ақсақалдың барысы да, сірә, тегін емес қой. Жүгерінде ауылдағы Өрміш Тайкетті шақырып, сақал-мұртын тұжырттып, кеңірдек жүзін қырдырды. Ақбілектен жуылған көйлегін сұрап киді. Төс қалтасына сегіз бүктеп, таза орамал салды. Еті-гін де түкіріктегіп сүрттірді. Көптен бері бүйтіп түзелгенін Ақбілек көрген жоқ еді, бір сый жерге баратынын іші сезді.

Әбен ауылы отыз шақырымдай еді. Біздің Қырекендер болса, жолда бір ауылға қонып, бір ауылға түстеніп отырып, алтыншы күні қоналқаға әрең жетер еді. Мамекен ондай қолы тиіп жүрген азбан ақсақал емес қой. Жолда атын бір шалдырып, қонаға Әбен ауылына келді. Жайлауда болмаса, қыстауында отырғанда Әбен ауылына бармағалы екі-үш жыл аралап кетіп еді.

Әбен ауылы Алтайдың бір шорай қойнауында. Былқылдақ бұлақ. Бұлақ бойы — тал. Сыртғы — орманды, ақбарлы заңғар тау, алды — бұйрағ. Бұйрағ ішінде — қамысты көл. Бұлақтан өте берістегі ұзын қора Әбендікі. Анау — таудың өт бауырындағы жеке қора әкесімен туысқан Сағай қажыныкі.

Мамырбай ақсақал бұлақтан өтіп, қораның ығындағы тармақ дінгекке таман келе жатыр.

Арты тұтас, алды ашық, жарыса созылған екі ұзын қора. Ортасы — беті ашық аран. Бұл аранға 5—6 жүз жылқы сыйып кетеді. Теріскейдегі ұзын қораның күнгеі беті жағалай есік. Мұның бәрі қойға, тайыңшаға арналып соғылған бөлек-бөлек мал қора. Анау артқы көлденең өңшең ат қора. Күнгейдегі ұзын қора байдың үйлері. Өзі отыратыны бір басқа, екі қатынның үйі екі басқа, баласының отауы, қонақ үйі, малшылардың үйі, шовшала, еттік, астықжана...

Қораның төңірегі тап-таза. Аранның түкпірінде буы бұрқырап, екі ат суып тұр.

Ақсақал аттарын дінгекке байлатып, етегін қамшымен бір қағып, қақырынып, теріскей жақтағы кішкене есіктен байдың қорасына кірді. Қадалары бір-бір кісідей көш құлаш дөңбекпен, сыбысы шырышпен жабылған бүт-бүтін оқтай заңғар қораға кіріп келгенде недәуір-ақ делі ақсақал баладай боп кетті. Өмірі мұндай қораға кіріп

көрмеген Ұларақтың көзі бақырайып, ауызы аңқиып қалды. Толып жатқан есіктің қайсысына кірерін білмей, аңырып тұрғанда, бір есіктен оңтайлы аттай даяршы жігіт шыға келіп, сәлем беріп, қонақ үйге бастады. Сыңғыраған жана есіктің табалдырығын аттап, қонақтар үйге кірді. Ақсақал сәкі тақтайға отырар-отырмаста даяршы жып етіп, етігін тартты. Ұларақ қолбағдан, жете алмай қалды. Елік қоятын жері де белме тақтайлы қабырғадан шығарған шқаф екен. Үйдің асты тақтай, төбесі қолдың саласындай мүсін шыршамен итарқалау қыла жауып, ақпен сырлап тастапты. Кіре беріс жер апаса, құр тақтай, одан арғы жер төрдегі үлкен әйнектерге шейін киіз, алаша, көрпе, бөстек төсеулі биіктеу сәкі. Екі әйнектің арасында жоғарыда желдеткіш шырылдап ән салып тұр. Ұларақ дидрмен бе деп ойлады. Бұрынтағы карнезді нар пештің қуысында – қаз мойын жез шәугім, пештің алдында – үлкен жез шылапшы. Төрдегі көлденең сырықта – қызыл ала тек жайнамаз, екі сулі. Осы секілді үш қонақ үйдің ортадағысына Мамырбай ақсақал келіп отырды. Оң жақтағы үйде де қонақтар бар екен. Күбірлеген дауыс естіледі.

Қас қарайған кез еді. Даяршы жігіт жетілік лампыны жағып, қайыңның бөзінен нақыштап істеген үш сирақты күрсіге орнатып, ортаға қойды. Біраздан кейін даяршы кіріп:

– Бай келе жатыр, – деді.

Ақсақал өңірін жиып, қобдиланып, тамағын кенеп, ұлық келе жатқандай палқайынқырап, сіресіп қалды. Бай келді. Ақсақал ұшып түрегеліп, қол қусырып сәлем берді. Бай дауысын әрең шығарып, әлік алды.

«Жарықтық әлі қартайған жоқ екен. Без бейді қара бүркіттей, айыр сақал, қылыш мұрт, қабақты, қасты, мұртыңды, айбынды, арғымақ, ақ сары кісі. Келбеті бұрынғының батырындай. Байдың қасында Мамырбай – ақсақал емес, қарын тоғыршық тәріденіп кетті.

Бай түрегеліп тұрып, даяршыға аяғын ұсынды. Даяршы мысықша жып етіп, етігін еппен суырып, тері шалбарының құрысқан балағын жазды. Мамырбай ақсақал екі қолын ұсынғанда, бай бір-ақ қолын берді, тіп-тік болып, қара ешкі терісі бөстегіне келіп отырды.

– Шаруалар амаулық па? – деп келте ғана амаудасты.

Ақсақал байдың күйі-жайын, ауыл-аймағын да қазып, амаулық сұрағанда, бай:

– Аман, – деп бір-ақ рет жауап берді. Аз тым-тырыстан кейін: – Сапар оңғарылысын! – деді.

– Әлей болсын! – деп ақсақал қауаңдады.

– Анау үйдегі кісілерді мұнда келтірші! – деп бай даяршыны жұмсады.

Деді-ақ мұң – төрт-бес кісі жетіп келді. Байдың:

– Сіз берірек, – деген сөзінен ақсақал қадірлі қонақ өзі екенін сезіп, мардамсып қалды.

Ол келген қонақтардың ішіндегі сорпағашығары: Имамбай би, Әлдекей, Мүсірәлі екен. Қалған екеуі – солардың жолдасы. Бұлар сол ретімен ақсақалға таяу жерден орын алды.

Қонақтар амандасып, жайланған кезде, үлкен көк дастарқан жайылып, бауырсақ шөмеле боп төгіліп, ақ төрелкемен екі жерден сары май қойылып, сары бие самаурын күжілдеп үйге кірді. Самаурынның екі жағындағы екі егіп даяршы қара подносқа қызыл көрлен шыны аяқтарды қағарлап тізіп, шай құоға кірісті. Шай құоы да төрліп: бір де бірінші аяғын ауыстырмайды, ілгерлі-кейінді құймайды, ернеуінен асырмайды, біріне-біріне соғыстырмайды, екі дүкеншілердей қолы-қолына жұқпайды. Төрдегілердің шайы күрең, қаймағы кесек болып құйылады. Мүсірәлден төмен кеткен соң, шай кегілдірленіп, ар жағынан Семей дыйнда, төменгі жаққа шашырандысы барып жатыр. Біздің Ұларақтар шетке шыққан бауырсақты қасқырша қақши берген соң, бай:

– Ана жаққа бауырсақ жіберші, – деді. Мамырбай ақсақал: «Бауырсақты үркітіп отырған сен бе?» дегендей, жолдасына зілді көзімен бір қарап қойды. Бығырап жайылған тоқтыларға содан кейін азырақ құт қонайын деді.

Шай үстінде пәлендей сөз бола қойған жоқ. Ақсақал сегіз бүктеулі орамалын суырып, маңдайын сипай түсіп отырғанда, бай шыны аяғын төңкерді. Кейін қалса, айып төлейтінінен жаман, өзгелері де төңкере бастады.

Шай жиылды. Байдың малдасын құрып отырғанын көріп, бір адам аяғын көсілген жоқ. Әлдекей өзіне-өзі келіп,

қара шақшасын суырды. Байым қақты – топырақ салған, қалақшасы кішкене шылапқын Әлдекейдің алдына жетіп келді. Сондай бір шылапшынды өз алдына қойып түкіріп отырды. Оны көрген Ұлтрақтар қалай болса солай былш еткізуді доғарып, қақырғысы келсе, тысқа шығатын болды.

Әлдекей қаз мойынды баяғы қағысына салды. Мүсірәлі құс көрген қаршығаша қобдиланып, алақанын жайып еді, Әлдекей бетіне ажырая қарап, басын шайқап, шақшасын тұтамдап отырып алды. Алақаны жаюлы қалған соң, Мүсірәлі ұялыңқырап:

– Кішкене, кішкене, – деді.

– Өзіңдікін атсайшы, – деп Әлдекей қырын қарады.

– Әкел бері! – деп Мүсірәлі омыраулап, тізеден тартты.

– Болмайды, – деп Әлдекей оны елең қылмай, жайымен түкіріне берді.

Сол кезде бай жымияп, Әлдекейге қарап:

– Мүсірәлі саған неге жабыса береді? – деуі-ақ мұң екен, Әлдекей қоқиланып:

– Білмеймін, осы иттің маған неғып үйір бол жүргенің! – деп, бір жымияп алды.

Мүсірәлі Әлдекеймен құрдас еді, әзілге доғал болған соң, Әлдекей оның иығынан түспеуші еді. Бай сонысын біліп, әлгі бишараны «тағы бір қолға ал» дегені еді. Байдың мұнысын сезген соң, Әлдекей ұзын кеңірдегін созып:

– Бағғыда осы Мүсірәлі Шаян ноғайдың бақалын қыдыртып жүр еді, – деген кезде-ақ отырған жұрт жымияңдап, күлуге ыңғайлана бастады.

– Бұл онда Бөкелпен құда ғой. Бөкел бір тілді адам еді. Сонда Мүсірәлі қалмақшы Исабаймен оңаша сөйлесе беріпті. «Құдаңыз сізді керек қылмай кетті-ау!» деп, жұрт Бөкелке қалжындаса керек. Сонда насыбайын атып болып, Бөкел айтқан екен: бағыр мен бағыр маңдайласқан жауда бас қосады; шешен мен шешен таңдайласқан дауда бас қосады; молда мен молда жайнамазда бас қосады; ит пен ит жер ошақта бас қосады. Анау – қалмақшының иті, мынау – қасқыр тымақтың иті. Екі иттің бас қосқан жері осы болды ғой, – деген екен.

Жұрт ду күлді. Мүсірәлі қызарандап:

– Уа, шіркін-ай, уа, шіркін-ай! Қашан сүй деп... Өзің кім едің?.. – деп келе жағқанда, Әлдекей тағы киіп әкетті:

– Тәңті мырзаның аузынан жалыны шығып тұрған кезі. Біздің Сәрсекеңе қырындап жүрсе керек. Қозыкеге келіп түсіпті. Қозыке: «Сәрсекең алдына жай, Сәрсекең алдына жай» дей берсе керек. Сонда Тәңті мырза дастарқанды серіпп жіберіпті. Жұрт аңтарылып отырып қапты. Омарәлі ділмар адам екен, сөзді со кісі бастапты.

– Ертеде бір хан жаман хандікіне қонаққа келген екен. Жаман хан салған жерден: «Е, хан, еліңіздің қатыны буаз ба? Малы жуан тыша ма?» – деп келе жағқанда, ана белмеде отырған қатыны шыжымды тартып қапты. Жаман хан борбайын ұстай-мұстай тұра жөнеліпті. Жаман ханның да-нышпан уәзірі бар екен. Жақсы хан уәзірден: «Ханның неге кетіп қалды? Қатыны буаз ба? Малы жуан тыша ма» дегені қай сөзі?» – деп сұрайды. Сонда уәзір отырып: «Қағыны буаз ба?» дегені – «еліңіздің есімі қалай?» дегені еді; «малы жуан тыша ма?» дегені – «шаруасы берекелі ме?» дегені еді. Сіз сол сөзіне түсінбеген соң, кетіп қалды дегті. Жақсы хан аттанған соң: «Мені не деп кетті?» деп, жаман хан уәзірінен сұрағанда, уәзір манағы жауабын айтып: «Сізді мақтап кетті», – дегті. Сонда жаман хан: «Уай, өттеген-ай! Шыжымды ерте тартпағанда, одан да дәмді сөздерім бар еді», – деген екен.

Сол тәрізді бұ кісінің шыжым тартып отыратын бәйбішесі еді. Қозыкеңің сөзінде нарық жоқ, – деген соң, Тәңті мырза мырс етіпті, жұрт та күліп, қошемет қып, тамақ жеуге кіріскен екен. – Біздің Мүсірәлі де жаман хан секілді. Өзінен қатыны тәуір адам, – дегенде, жұрт тағы күлісті.

Манағы – манағы ма, Мүсірәлі одан жаман қызарандап, дабырлап:

– Сен бір надансың! – деп келе жапыр еді, Әлдекей тағы бір мысал сөйледі:

– Әкімбек мырзаның Алышбайдың Сламбегі келіп отыр екен. Жанәбіл қожа, осы Асекеңдер де бар екен. Бір сөздің кезегінен Сламбек Жанәбілдің қожалығына тиіп сөйлесе керек. Сонда Жанәбіл отырып:

– Имам... Тапгазани мен Қожан Баһаудден бір мәжілісте отырса, біреу: «Язилжалал!» дегті. Тапгазани ғалым кісі екен: «Зұлжалал емес, залжалал деген дұрыс» десе,

Қожан Баһаудден: «Зұлжалал» дұрыс деп жатып таласанды. Баһаудден қызып кетеді: «Лауқылмақпұздың өзінен қарайың» дейді. Қараса, «Зұлжалал» екен. Сонда Тап-тазаны назаланып: «Ей, теңірі! Залжалал еді ғой! Мынау үтірді сызып тастайын ба?» дегенде, Құдай тағала: «Сенікі де дұрыс: «залжалал» еді, бірақ мына Баһаудден кереметті құлым еді, осыны ұялтпайын деп, «Зұлжалал» қып түзетіп қойып едім» деген екен, — депті.

Құдай өгірік айта ма?— дел, Сламбек Жанабілді ұялтты.

Жанабіл Сламбекті тоқтатқалы: «Қаз дауысты Қазыбек елгенде Бегі Мысық әулие өлікті асасымен үш салып, төртінші сала бергенде: «Жындымсың?» деп, біреу қолын ұстай алған екен. Сонда Бегі Мысық әулие: «Ей, қолымды бекер ұстадың-ау! Енді бақ-дәулет үш атасына шейін-ақ барар» деген екен дейді. Сламбек Қазекеме үш аталдан соң келеді екен: сөзден жығылыпты.

— Бұл Мүсірәлі, рас, Таптазани сияқты ғалым адам. Олан-бұдан жинастырған сөз болмаса, бізде мұныкіндей ілім жоқ,— деп, Әлдекей «надансың» дегенге тағы ондырмай кекетті. Жұрт тағы қарық болысты.

Жақсылардың бұл қаңқулап отырған Мүсірәлісі — құдасы келінін бермейтін болған соң, байдан жәрдем сұрай кеп отырған кісі еді. Партияда бес түндікті артынан ерте алмайтын, ағайынға сүйкімсіз, малжанды, қарау адам еді.

Мүсірәлінің иін қандырған соң, қызынқыраған бай бір жігітне ым қағып, домбыра алдырды. Жынды Қара деген жігіті қазақ пен сарттың айтысқанын айтып, қонақтарды дау күлдірді. Өлеңнен жалыққан кезде, байдың «бір ым қағуымен Жынды Қара ұртын қушытып, ернің шүртітіп, екі қолын артына жіберіп, шапанын көтеріп қанат қылып, еңбектеп, секектеп, бүркіт болып, төменгі жақтағыларға теңіп, екі аяғының арасынан насыбайын саңғылды. Оның қызығы басыла бергенде, Жынды Қара кетіп қалып белдемше байлап, басын ақ орамалмен тартып, буаз мөгушке болды. Мөгушке былдырлап, орысшалап, ерқайсысына бір шарылдап, артымен еңкей беріп, бұлғының арасындағы қулыққа құйған суын қонақтардың үстіне шашты. Онысы буаз мөгушкенің түзге отырғанын салғаны еді. Көбінесе буаз мөгушкенің құты Мүсірәліге түсті. Төрдегі Мамыр-

бай, Иманбай, Әлдекей ақсақалдар «мөгушкенің сыйынан» қағыстау қалды.

Әңгіме, ойын-күліммен отырғанда, тамақ та пісті білем, даяршы сыбыр еткен соң, бай өз үйіне кетті. Қонақтар да бір қабағ желпініп: «Ойбай, қызық-ай!» десіп, күн райын, тоғабын сөз қылысып үйге кірді.

Ет мейлінше мол болды, тең жартысы жеусіз қалғы. Ет асауға бір адам келген жоқ. Байдың тәртібі солай ғой. Семіз тай сойған екен, жылы-жұмсағын салған екен. Табақ жайылған кезде Әлдекей көңілдегі: «Тоқтар ишавның айтатын қазы-ю, қозы-ю, қызы-ю, қымызы-юы болған екен!» деді. Десе де, олтығып отырған кісі қомағайланып, үлпершектен басынқырап жіберіп, қараған құған түйеше қолы қылдырыңқырал, қара хесегін іздеп кетті, өзгелері де мейліннен атып, майды саусақтың саласынан ағызып, жаласып, саусақпен бірге бойы да балқыды. Әлдекей жұрттың көңілдегі сөзін біле қояды ғой: «Шіркін, бай десе, бай ғой!» дегенде, өзгелері де: «Есеп бар ма?», «Құдай берген кісі ғой!» десті.

Ия... Құдай берген кісі ғой!

* * *

Торы шолақта бес тал құйрық бар, оның жарымы да тал сияғы жоқ бірдене. Жол дегеніңіз — өргендегі қараған. Сондықтан ба екен, үйетін бастай, мойны қылқып тұрғаны. Бүтін арқаны торы шолаққа тағдыр жазған емес. Қолыңды арқасына таман апарсаң, құлағын жымытып, артын қиқаң еткізіп, тізінің ар жақ тілін тартып тұрмасаң, қол етіңнен қыршып алады. Торы шолақтың жоны сида, қарыны қабақтай, бұты таяқтай. Сонда да шолақ тоймыш, өмірі арық та, семіз де боп көрген жоқ. Торы шолақ ыстық боп көрген мал емес, аузын жерден екі елі айырмайды. Жұрт торы шолақ тоймыш болған сой, арқасынан ер түспейді деп ойлайды. Ер түспесін білген соң, торы шолақ тоймыш болғанын қайдан білсін. Торы шолақ көзіне көрінгенін күйледей соға бермегенде, не бітірсін, үйірі иесіз қап бара ма? Тілетін кестесі қалып бара ма? Көп жылқыдан, бос жүрістен күдер үзгелі қашан. Құнан болғалы торы шолақ қойшының астынан арылған жоқ, бұ күнде торы шолақтың қаншаға келгенін жұрт ұмытып та кетті, тек торы шолақты біледі.

Торы шолақ беріктіктен қойшыға ағ болды ма, ол арасы мәлім емес; әйтеуір торы шолақ берік. Торы шолаққа қамшы дегеніңіз – жалақтың тілімен бір есеп, өйткені борбай жақты қойшыға тапсырып, ауызбен ауыл-үй қонған болатын. Торы шолақтың жаны сүйетін жүрісі – аяқ. Бүлөккен де оған налог төлегені оңай. (Желіс, шабыс түске кірмеген нәрсе ғой). Өйткені кішкене бүлөккесе, қарыны қорық-қорық етіп, шорттасы үзіліп кете жаздайды. Оның бүлөкті мінген кісіге де пәлен бапты емес. Оны бүлөккете ем дегенше, томарлы жерде қоқай арбаға мін. Қойға мінген мал құл болып кетеді ғой. Қалайда торы шолақ үштің біріне қосылған мал. Ол үшіміз: жаман қатын, шабан ат, өтпес пышақ қой.

Торы шолақты неге сөз ғып отыр деп қоңыраймаңыз. Оның кішкене кілтипаны бар. Мана Әбен байдың үйінде құрметті қонақтар көк дастарқанды жағалай отырып, шайға бас қойды ғой. Дәл сол кезде осы торы шолаққа мініп, Қойтеке түйеге кеткен еді.

Малшылар да торы шолаққа ұқсал, жоқтан өзгеге ерініп, біріне-бірі иек сүйеп кететін әдеті ғой. Түйені қойшыға сеніп, ауа жайылған бес түйесін қайырмаған екен. Өзі қайырып алар деп, қой ұзап бара жатқан соң, қойшы да айдап келмейті. Күн кешкіріп бара жатқан соң, қойшы мен түйеші әңгімеде жүріп, атқа жеңіл Телпекбайды тауып алмасын ба? «Сен барып, айдап келе ғой?!» деп, торы шолақпен Қойтекені жіберді.

Әкесі осы қойдың соңында жүрумен басы көрге кірген, шешесі байдың сиырын сауатын жетім бала кім десеңіз, ол – Қойтеке. 9-дан 12-ге дейін Қойтеке қозы барып, 13-ке шыққан жылы қойдың соңына түсіп еді. Тіс қақпаған бала қойшыны ана қойшылар «қолды-аяқты бала» көріп, оған-бұған жұмсай беруші еді. Қойтеке де жасынан көп жұмсалған кежір бала ғой, әйтпесе тіл алмаса, үлкен қойшылар «тоқмаш» сыйлап қоятынын білген соң, жазған Қойтеке телендей түйеге тартты.

Қойтекенің астында желком, оның асты торы шолақ қолында шығыршықты кендір қамшы, кигені шолақ қаудыр тон, аяғында шана бас шоқай. Көз барында түйенің қарасын көрейін деп аяғын тышырлатып, шолтаң еткізіп торы шолақты борбайға салып-салып қалады. Торы шолақ

қырсаудың қырсауы, бит шаққан құрлы қабарына келмейді. Торы шолақтың көрген қоқайы осы-ау!

«Өй, жаманда! Ойсыл келгір!.. Құлағымды... Иттің малы!» деп Қойтеке тістөніп, шапқа да, басқа да, мойынға да ұрады. Сол кезде торы шолақ басын бір ізеп, екі адымдай ғана бүлк-бүлк борсаңдайды да, жорғасынан жаңылып кеткен немеше, жалма-жан қыбыр аянына түседі. Қойтеке тағы ұрады, боқтайды, қарғайды, сілейді, жұлқынады, тышырлайды. Торы шолақ міз бақпайды. Жұлқынып-жұлқынып Қойтеке әбден терледі, қол-аяғы да талды. Сонда да тышырлауын қоймайды. Әлден уақытта бір дөңге шығып, көз ұшында бұлдыраған 4–5 қараны көрді. Қас қарайып барады. Енді тезірек жетейін деп торы шолақты тағы да басқа, көзге төпей бастады. Сол төлеудің үстінде кендір қамшының басы ұшып кетіп, сабы шолтаң ете түсті. Олай ізделі, бұлай ізделді. Шөптен айырғысыз кендір не табылсын.

Кендір қамшы адыра қалған соң-ақ, Қойтеке мен торы шолақтың басына бір алуан жаңа дәуір туды. Бұл дәуір туысымен-ақ торы шолақтың мерейі үстем бола бастады. Қу шекесіне, жұқа шабына жылтындап маза бермейтін шыбыннан құтылды. Шолақ саптың сіреу теріге былп еткенін бұйым көрсін бе? Бірақ бұл дәуір Қойтекеге жайсыз келді. Қажып қалған қары қағты ұруға жарамалды, ұрғаны өпеді. Торы шолақ аяңды азайтуға айналды. Мына қыбырмен анау бес қараға жете алмасын сезді. Қарғап, зарлап, боқтап, кейіп, ақтық күшін жия, қос телекке салып, тышырлап көріп еді, торы шолақтан қайран болмады. Қойтекенің жүрегі өртеніп, күйіп, долданып, кейіп, жылап, домалаң етті де, торы шолақты басқа бір салып қоя берді.

Қара түн жан-жағын қамап жұтып қоятындай ұмтылып келе жатыр. Таулар бұлдырап барады. Айдалада жермен-жермен қыбыр-қыбыр етіп, домалаңдап Қойтеке келеді. Жүрісі өнбейді. Қай бір борбайы ұзын кісі. Тайталаңдаған шоқай етік кегжіп кейін тартады, томаршағы бұтылғандап тайғанай береді. Сонда да ентелеп, ентігіп, жан ұшырып, тырбандалуын қоймайды. Тер пушағынан ақты. Жыртық милық, жалбыр тымағын қолына алды, жаман тонның бөлін шешті. Ө дегенде бойы әнтек сөйілген тәрізденді, аздан соң шекесіне қыл бұрау салған адамдай басы тарыла

бастады. Тер қапқанын біліп, жаман тымағын жалп еткізіп қайта киді.

Не дегенмен жанды қарға ғой, борбайы тызындап, жер кенеше қыбырлап келеді. Бір игі жері – алыс-жақынды көп кезіп, тырбық борбайы жер мөлшерін алған ғой; алғашқы бетінен аласқан жоқ. Өлден уақытта серейген мойнақтарды көзі шапты. Келе-ақ: «Шек, былай, ақ шелек!» деп, шырылдап айғайды салды. Түйелер: «Сен қайдан келіп қалдың?» дегендей әуелі аңтарылып, бір қарады да, жаяу Қойтеке ексін көрген соң «ыж-ыж!» деп мазақтаған немеше мойындарын қақырайтып, көрмегенсіп, қырындап жайыла берді. Әйткенмен тырбандаған Қойтекенің шолақ ағашы тірсектеріне тықылдай бастаған соң, түйелер елейн деді, айдаған жағына ығыса берді. Бір жаман жері – ішінде бас білгі түйе жоқ екен. Мойнақ ит қайбір жөнге жүрген, бірін қайырса, бірі теріс лағып, сілесін әбден қатырды. Қайырған сайын қарғайды: «Жау алғыр, иттің малы» деп қояды. Түйелерге «қарағым!» дегенмен бір есеп.

Тайталаңдап алас ұрып жүргенде, өкшесі даладай боп қажалып қалған екен, қаны сорғалап, майы шығып, ауырып жүргізбейді. Жерде қырбық қар, түн. Ама! жоқ, шоқай етігін қолтығына қысып, жаяу жүгірді. Өудем жерге бармай-ақ, мұзға тыққандай аяғы ағаш боп қағып қалды. Аяғы мұздаған соң, бойы да жаурады...

Тісі тісіне сақылдап, дірілдеп, өлдім-талдым дегенде түйелерді айдап, ауылға келді: Келе мұрттай ұшып, ас үйдегі жаман жабық ортасына кірді.

Мана біздің «оқақсылар» Өлдекейдің Мүсірәліні мазақтағанына, Жынды Қараның буаз мәтүшке болғанына мәресіре болып, жылы үйде майға тойып, «Құдай берген кісі ғой» деп байды мадақтасып жатқанда, Қойтеке: «Иттің малы... ақ шелек!» деп егіле еңіреп, үсіп өлгелі келе жатыр еді.

Қойтеке жаурап келіп, үсіп жығылғанда, «тоңып қалды-ау» деп аяудың орнына, манағы қойшы:

– Торы шолақ қайда? – деп сұрады.

Өзі ыңқылдап, күрсіңдеп, беті албырап жатқан Қойтеке:

– Қалды далада... – деге мұршасы келді.

– Жұрьмың құрғыр-ау! Оны неге тастап кеттің?

Қасқыр жеп қойса, қайтесің? – деп қойшы қоңқылдап, жер-жебіріне жетті.

Қойтеке не жауап қайырсын, өзі бойын жылыта алмай, танауы тарс бітіп, төңбекшіп жатқан кісі. Тек бәйбішенің «қағтысын қайырып, жұмсағын жұмырып» жаңа ғана болып келген шешесі:

– Қойтекемісің? Ас жедің бе? Не ғып жатырсың? – деп сұрады.

Баласының ыңыранып, тісін шықыратқанын естіліп, шешесі:

– Ой, жасаған, не болды? – деп қасына келіп, үніліп еді, баласы ышқынып, солқылдап жылап қоя берді.

«Соры қайнаған шіркін, сорың қайнаған екен ғой!» деп шешесі де кемсеңдеді.

Сол жатқаннан Қойтеке тұрған жоқ.

Бір жұмадан кейін таң сәріде төрт құдақты ескі бейіттің түбінен үш-төрт малай жер ошақ қазып, жазған сорлының кішкене денесін қара жерге тапсырды.

* * *

Мамырбай ақсақал таңертең тысқа пыққанда, сеңсең ішілгіп күміс кісемен шарт буынған Өбен бай екі қолын ұстап, үш жігітпен қара атты айналдырып жатыр екен. Тықай тағасы түсіп қалыпты, соған жаңа таға таққызбақшы екен. Мамырбай ақсақал байға сәлем беріп, қасына таман келіп тұрды. Байға сөз қатқалы:

– Тағасы түскен бе? – деді.

Бай «не көріп тұрсын» дегендей, аттың аяғынан көзін айырмай:

– Е!.. – деді.

Бір жігіт аттың құлағы мен шаужайынан ұстап, енді бірі бүкпеген аяғын сүйел, үшінші мініскер жігіт шегенің тұқұлын суырып жатыр екен. Мініскер бір шегені балғамен шегіндіргелі жатқанда, бай тұрып:

– Оған болмайды. Кемпірауызбен суыр, – деді.

Дуалы ауыз ғой, кемпірауызбен ол-оңай суырылды.

– Үлкен үйде, шкафтың астыңғы тартпасында, кішкене ақ жәшікте тағаның шегесі бар, бәйбішеге айтып, одан алты шеге әкел! – деп бір жігітті жұмсады. Көз ілескен жоқ, жігіт барды да алып келді.

Жаңа шегені қаға бастағанда ат шапшып, айнала берді.

Бай бар ынтасын салып, еңкейіп сығалап:

— Шынтағың соқтыма! Тұрасына кетпесің, шапқайта қақ!— деп, жігіттеріне қадағалады. Байға кім сөз қайырсын, бірі аттың қолтығын, бірі мойнын сипап: «Құр, жануарым, құр!» деп атқа еңсесін салысты. Қаққан сайын ат шапшып, секіріп тұрмады. «Байқа, байқаны» бай да көбейтті. Сөйтіп жүргенде, бүкпелі аяғы босанып кетті.

— Неге босатасың, дурак!— деп, бай аяғын ұстағанға ұрысты.

Жігіт таңдайын қағып, аяққа жармасып жағып:

— Шылбыр үзіліп кетті,— деді.

— Андағың қай шылбыр? Бері көрсетші!

Жігіт көрсетті. Бай шылбырды көріп:

— Кімдікі бұ жаман шылбыр? Біздің шылбыр емес қой!— деп ақырды.

Ат басын ұстаған жігіт бұлақтың шылбыры кеше құрыққа тағылғанын, мына шылбыр қойшыныкі екенін айтты. Бай:

— Құрықтың өз бауы қайда? Құрықтан ол шылбыр неге алынбаған? Өз жүгеніне неге тағылмаған?— деп сұрады.

Жігіт құрықтың бауы үзіліп қалғанын, құрық жылқышыда кеткенін білдірді. Бай кейді.

— Шылбырды құрыққа таққан кім?— деп сұрады.

Жігіт таққан кісіні атағанда, бай:

— Иттің баласы!— деді.

Бай «иттің баласы» деген кісіге бапты болмайтынын жігіттер де біліп, тым-тырыс болды. Өйткені ол зорың ташқанда, байдың аузынан шығатын сөз ғой.

Бай ашулана бастаған кезде, тұруды қолайсыз көріп, Мамекен үйге жөнелді. Бір дуан елді аузына қарапқан атақты байдың шылбырға бола ренжігені Мамекенге уақ мінез секілді көрінді. Шегенің қай жерде тұрғанына дейін білгеніне — «неткен ұмытпайтын шаруақор адам!» деп таң қалды. Бірақ Мағайдың Өбеніне мін тауға болмайды. Ол біліп істейді, оның ірі мінездері толып жатыр.

Өбен өзіне жоғарыға шәкірт, өз төндесіне кекірт, өзіне төменге ұстаз бола біледі. Берем десе де, алам десе де, қылам десе де қолынан келеді. Бай білмейтін ақыл жоқ, ол — ішті кісі. Орыстың, қазақтың ұлығы байды аттап өтіп

көрген емес. Бай ұлықты күтсе, есінен тандырады. Бірақ бай еш уақытта: «Мынаны былай қылып беріңіз!» деп айтқан емес, тек сый-құрметті басына асыра береді. Уақыт үйекті айтса, байдың нөкерлері айтады. Олар да байдың сөзі қылып айтады: «Елдің қамы үшін... пәлен-түген» деп жақуаратып, майдалап келтіреді. Ол түгілі елдің уақ-түйек сөзіне де бай өзі кіріспейді. Ол тек: «Ананы үйгіңдер, мынаны бүйгіңдер» деп, қысқаша бұйрық қылады. Сыр-дан сығанақ еткен құла ауыз билері, нөкерлері тілдің майын ағызып, қанын тамызып, әңгіменің иін қандырып, пісіріп, түсіріп әкеліп, «тоқ етерін» байға естіртеді. Бай не мақұлдайды, не өз қалшына келтіреді.

Шайдан кейін байдың нөкер-билері бірі Мамырбаймен, бірі Имамбаймен, бірі Мүсірәлімен онаша шығып, сөзге кірісті. Екі-үш сағаттан кейінгі әңгіменің тоқ етері мынау бол шықты:

1) Мүсірәлінің құдасын көндіріп, келінін бергізуге бай міндетті. Соның үшін Мүсірәлі байға бір жақсы ат сый қылады.

2) Мамырбай ақсақал Құдай дескен құдасынан айрылады, өйткені ол байдың дұшпаны. Малын да, жесірін де кетіруге керек. Ақбілекке орын тауып береді.

3) Имамбай би қол астындағы Өрік деген жесір қатынды екі баласынан айырып, іргеден шығарып, алты қараға Мамырбайға сатады. Қалыңмалдың бір қарасы — байдың сыбағасы болады.

4) Өрік қатынның малы беліске түседі. Малдың жарымы мен екі баланы бір жамағайынның қолына беріп, қалған жарымын жақсылар үлестіріп алады.

5) Мамырбай ақсақалдың бір мүддесі — Мұқашты мақату болса, оны жайғастыруды бай мойнына алады (Қалай жайғастырғанын кейін естірсіз).

Сөйтіп кешеден бергі сый-құрмет босқа кеткен жоқ, есесі толды. Бай — Құдай берген кісі ғой! «Құдай бергенге құдай береді!» деген осы да.

Етке тойғанда, «құда мың жылдық» деп қазақ босқа шатады. «Мың жылдық» болса, Мамекен құдасынан неге айрылды?

Күштілер өз тамағына бірдеңе түсірерде: «Жетім-жесірдің көз жасы... Әділдік керек... Обал бар... Құдай бар...»

ренжиін деді. Бірақ әкесіне не десін! Балалардың, шаруаның қамын ойлап асыққан шығар деп өзін-өзі жұбағты, тек тәуір адам боп жолыққай еді деп тіледі. Апасы өлген соң енді бәрібір ғой, несіне күйіп-піссін? Және өз қайғысы өзінде, әкесінің қатын алғанын тексергендей боп жүр ме?

Бұл хабардан кейін бір жұма өгер-өгпесте, мал алуға 5 кісі құдалар да келіп қалды. Бастығы әнеугі Иманбай би, өзгесі жамағайындары. Бір қой сойылып, құйрық-бауыр желініп, ертеңіне құдалар үш сиыр, бір ат, бір тай, бір түйе алып, ауылына қайтты. Қатынды әкелуге ақсақал Әмірді, Қажікенді, тағы бір-екі жолдас қосып жіберді. Екі күн өтіп, үшінші күні кешке Ақбілектің жаңа шешесін алып келді.

Ауылдың қатындары үй ішін дұрыстап жиып, сыпырып, тазалап, шашуларын да әзірлеп қойған екен, алдынан шығып жаяулатып әкеліп, төр үйге кіргізіп: «Ірі жолың құтты болсын!» деп, кексе қатындар шашу шашты.

Жаңа шешесін Ақбілектің қасына таман отырғызған еді. Сара Ақбілектің алдында, әкесі ерксқтермен төрде отыр еді. Қатындар қамалап, балалар анталап, үй іші кісіге лық толды.

Ақбілек жаңа шешесіне көз қырын салды. Көзі тікшиген, жұқа қабақ, қайқақ ерін, таңқы мұрын, тымырайған, тымпиган, қайқандау қара сұр адам екен. Үйге жылан кіріп келгендей, Ақбілектің жүрегі су ете түсті. Сара Ақбілекке қарай тығылып, көзі бажырайып, үріккен тайлақша ожырая қалды. Қажікен көзі үйреніп келген ғой, еш нәрседен хабарсыз – киімін шешініп, әкесінің алдына барып жанғайды. Ақсақал көзінің құйрығын бірер жіберді. Не ойлағанын кім білсін, балаларға:

– Топырламай, шығындар! – деді.

Мұндайда қатындар жыбырламай жай отыра ма? Кішкене Сараға:

– Мынау апаң, қарағым! Саған ана болам деп келді...

Бара ғой! – десті.

Соны айтқанда, жаңа апасы:

– Келе ғой, – деп алақанын жайып еді, Сара онан жанман үрейленіп, Ақбілекке тығыла түсті.

– Енді қайтсін? Тосырқал жатыр... бала ғой... Әлі-ақ бауыр басып кетеді ғой, – деп қатындар жайластырды.

деп келтірсінеді. Олай болса, Өрік неге жаза тартады? Екі баласы неге зарлайды? Қойтеке неге жасын жерге шыра етеді? Сүттей ұйып отырған, шын сүйіскен асық жарлар – Ақбілек пен Бекболат неге айрылады?

Қайда шылдық? Қайда әділдік? Қайда адамгершілік? Қайда Құдай? Қайда қиямет?

Сайланғындар, бейпаздар! Қасқыр өзі де ойланбайды. Әбен ауылына барғандағы Мамырбай ақсақалдың атқосшысы Итаяқтың Ұлгарағы еді. Итаяқтың әкесі – Бақыраш. Бақыраштың әкесін адам да білмейді. Сондықтан Ұлгарақтарды жұрт «тобы жоқ, шұнақ құл» деуші еді. Ұлгарақ қол-аяғы бақандай, қара жон, солапат, кесе жігіт еді. Ат баққан, шеп шапқан, самаурын қойған, ет асағаннан басқа «жақсылардың» сөзіне араласпаған жігіт еді. Жасы қырыққа келсе де, әлі қатын алған жоқ. Өйткені өзінен үлкен екі ағасы Байпақ пен Шұлғау, сол «жеңгесімен тамыр» деп, ауыл-үйдің қатындары өсек қылар еді. Өйткені ағасы Байпақ «шірік неме» болған соң, Ұлгарақ «жақсылардың» жанына еріп, ет жегенте буланып, жеңгесін қатынынан жанман сабаушы еді.

Ақсақал Әбен ауылынан келген соң, Ұрқиялар:

– Үлкен кісі не бітіріп қайтты? Не сөз болды?... – дегенде,

Ұлгарақ тайдың семіз болғанын, майдың сол қалшыменен қайтқанын, қандай мүшелерін салғанын тәптіштеп сөйлей берді. Одан соңғы бір үлкен әңгімесі «буаз мәгүшкә» болды. Ұлгарақтан жарымаған соң қатындар:

– Өй, солапат! Өй, сұңқарым! Сені буаз мәгүшкені көріп келуге жіберіп пе едік? – деп келемеж қылды.

– Енді қайт дейсіндер? Мен көргенімді айттым... – деп Ұлгарақ күмілжі берді.

Ақсақалдың дауысы ашығырақ шыққанына қарағанда, үлкен жұмыс бітіріп, көңілденіп қайтқаны байқалады. Ертеңіне ақсақал Әмір сияқты ауылдың кейбір еркектерін шақырып алып, қатын алмақ болып қайтқанын естіртті. Ағайындары қуанысқан болып, «қайырлы болсын» айтысты. Өздері де осыны ойлап жүрсе де, айтуға бата алмай жүргенін білдірісті.

Еркектер билген сөзді әйелдер естімей тұрған ба? Бұл әңгіме Ақбілектің де құлағына тиді. Ақбілек сыртына шығармаса да, тым болмаса апасының жылын күтпегеніне

Көркембай деген кемпір жаңа шешесін қосынды ма, Сараны аяды ма, бәйбішені жоқтады ма:

— Е-е-й, жасағанның әмірі-ай!— деп тамсанып, көзін сүртті.

Өмірі көрмеген, ойда жоқ, жат адам үйір болғанша не заман. Мінезі үйлесе ме, жоқ па, оны айтуға да болмайды. Оған қараған жоқ, қатындар жаңа шешесіне Сараны оң-оңай тели қоямыз деп ойлады. Сара отығып, есейіп қалған бұзаудай бетен енеге жуымады. Енесі де қасына таянса, аяғын серішпегенмен, иігендей, мекіренердей түрі жоқ еді.

«Мені екі баламан, малыман, неше жылдай үйренген, бауыр басқан жерімнен айырып неге сағып алдың? Сондағы түрін мына бурыл сақалың ба?» дегендей, Өрік оқты кезімен ақсақалға бір-екі қарап қойды. Ол қарасы қасындағы қатындарға ұнамады: «Шіркіннің көз қарасы қалай жаман еді! Кісі отырғанда қарамай-ақ, иба қылса қайтетін еді?»— деп ойласты.

Қарқындары басылған соң қатындар тарай бастады. Төрт-бес еркек, бірді-екілі қатын қалды. Үйлеріне қайтқан қатын да жаңа бәйбішені сынай сөйлесіп бара жатты.

Біреуі:

— Кәпірдің тікірейген көзі жаман екен, оңдырмас,— деді.

Енді бірі:

— Еріні қаймыжықтай екен, сөзге сойқан шығар,— деп.

Тағы бірі:

— Қабағы қайрақтай бол, танауы делділіп тұр екен, дәу де болса көкәйыл, долы шығар,— десті.

Бәйбіше марқұмға салыстырғанда:

— Қайдағы... Басқан ізнен садаға кетсін,— десті.

«Балаларға қалай болар екен?» деген сұрауға:

— Әй, мынау шеше болып жарытпас, қатыгез тұсақша бедрейіп тұр екен,— десті.

Өрікті қадірлеп, ешкім еріп келмегені де қатындарға сөкетті көрінді.

— Соқа басын сопитып қоя бергені несі?— деп тамсансы-ты.

Ұрқия тоқалға шай әлеріп отырып, байқастанды. Өрік тұк қымсынбастан, тізесін шошайтып, жұртқа қарсы қарап,

шалқайып отырып шай ішті. Ұрқияға онысы ұнамады. «Жаңа түскен кісі, тым болмаса қырындап отырсайшы!» деген ой келді. Өріктің байы өлген жесір қатын екенін, екі баласы онда қалғанын ұмытып кетті. Жаңа түскен әйел баяғы өзіне ұқсап, сызылып, ұялып тұру керек деп шамалады.

Ас ішіп жұрт тараған соң, қатындар төрге төсек салуға кірісті. Көкселеу қатын бәйбішенің құс төсегін көшіртіп, алақанымен шартылдағып, байдың орнына салды. Оны көргенде Ақбілектің іші қазандай қайнады. «Есіл апасының орнына әлдекімнің жаман қатыны шынымен жатқаны ма?! Апасының аруағын қорлады ғой, апасын аяқсыз ғой!» Мана алғаш көргенде-ақ денесі жиіркеніп еді. Енді апасының төсегіне жапатынын көргенде, бұл бөтен қатын Ақбілектің асыл нәрсесіне озбырлық қылғалы, бірдеңесін ұрлағалы келгендей көрінді. Өзіне де, осы үйге де жау деп түсінді. Бұрын төргі үйге жататын Ақбілек, бөген қатын келген соң, екі бауырын алып, ауыз үйге жатты. Бөген қатын келе-ақ бәрін айдап шығып, әкесін жеке иемденіп кеткені де Ақбілекке ауыр тиді. Әкесінен біржола айрылғандай көрді.

Көпке дейін Ақбілектің көзі ілінбеді. Төргі үйдегі әкесінің сыбыры тоң жермен жүрген аттың дүбіріндей естіліп жатыр. Үлкен кісінің ебі де кетіп қалады екен. Әкесінің дем алғаны, жөтелгені... Қатынның шылапшын салдыратқаны, судың сарылдағаны — бәрі сайрап тұр. Есті-мейін деп, көрпемен басын тұйықтап оранып біраз жатып еді, оған да болмады. Бұрын апасы барда мұның бір де бірін құлағы естімеуші еді. Енді өзі де қатын болып қалғандық ме, немене, әйтеуір құлағын салмайын десе де еріксіз сала берді. Бұрын әкесін әке деп ойлаушы еді. Енді әкесі жұрт көзінше биеге шапқан айғыр тәрізді көрінді, әкесін ұятсыз, жаман адам көріп, жиренді... Сөйтіп жатқанда, қара мұртымен, Бекболатпен бірге жатқан, құшақтасқан күндер көзіне елестеп, өз көңілі де еркекті тіледі. Әкесін мына бөтен қатынға қызғанған тәрізденді. Адамның есіне келмейтін жаман-жаман, былғаныш ойлар басына келіп, енді өзінен-өзі жиреніп, дөңбекшіп, қайтерін білмеді. Мұндай жаман ойларды ойлауға кім, не себеп болғанын да біле алмады. Қалайда жүрегі лүгілдеп, басы айналып, тұншығып, көп азап тартып жатып, әбден талғанда көзі ілінді.

Ертеңінде түндегі бөтең қатын алдеқашанғы осы үйдің байырғы қатынынан жаман ерте тұрып, төсек жиып, байға дәрет алғызып, орамал әлеріп, шылаашынды шығартып, сымпындап, кужандап, ажарланып, құлшырып түрегелді. Шай ішкенде кешегідей Ақбілектің қасына отырмай дастарқанның ана басына, апасының орнына, ақсақалдың қасына отырды. Астына төрт қабаттап көріе де салып алыпты. Ақбілек екі бауырымен дастарқанның бұ жақ шегінде қалды. Үш бала бір жақ, ана қатын бір жақ секілді көрінді. Қақ ортада – төрде әкесі отыр. Әкесі бұлар жақтыкі бола ма, оныкі бола ма, белгісіз. Мына қатынның отырысы, тұрысы, лезде «бәйбіше» бола қалғаны, дастарқанның басына, әкесіне жақын отырғаны... – бәрі де Ақбілекке ұнамай отыр. Бұл қатынды «апа» деп атауға ыңдыны қаламай, енді не деп атарын тағы біле алмай отыр. Бірақ «апа» демеске тағы болмайды, әкесіне қатын болды. Ол қатынға бола емес, әкесінің көңілі үшін «апа» деу керек. Қатын алу әкесіне лайық болды. Әкесіне лайық болған іске Ақбілек қарсы тұруға жол жоқ. Осылай болуға тиіс. Міне, Ақбілектің жұбанышы.

Өрік шаруақор қатын боп шықты. Шаруақорлығы ғой: белдемшесін байланып, жеңін сыбанып, соғымның ішек-қарнын аршыған қатындарға қолғабыс қылып ішекке жылтаң қарақ май жібермей, бір табаққа бөлек жинады. Ішек-қарыншы қатындардың некесіне басылған шақпақ ет, шажырқай, ұйқы, бел тамыр, шолоак кеңірдек, талақ сияқтыларды да:

– Бәрі әкел, бермәй!– деп, танауын жетбектеп, астауға сала берді. Өрік қырындаған кезінде қатындар бірне-бірі қарал, еріндерін шығарып:

– Мынау бір ыңдыны жарымаған шіркін ғой!– деп күңкілдесті.

Қазы тілпенде, пұжық, бүйен қарта қылғанда, мүше бұзғанда Өрік өзі қақайып қарап отыратын болды. Неғұрлым Өрік қытымыр, құнтақты болған сайын, соғұрлым қатындар да еретісіп, ұрламайтынды ұрлауға айналды.

Бұрынғыдай емес, малшы, құлшы да шөміштен қысым көрді. Есепке кірмей, емін-еркін тиетін ішек-қарын, өкпе, көтең, мойындар да қылға тізілді. Өрік ас салуға да шөберлік көрсетті. Бұрын соғым сойған күні бәйбіше марқұм

ауылдың кісілерін шақырып, жылы-жұмсағын асып, бір тойғызуды еді, биыл ол да болмады. Сөйтіп, Өрік бір жақ, ауыл бір жақ болуға айналды. Өрікке наразы болғандар Ақбілекке келіп шақты. Ақбілек бір-екі көрші қатынның сөзіне кірісіп:

– Апа, не қыласыз? Бұрын алып жүрген нәрсесі ғой, – деп еді.

– Ас-суда жұмысын болмасын! Бар, ісінді қыл!– деп, бетін қайырып тастады.

«Осы үйді тез байытуға келген ғой» деп, ауыл-үй Өрікті жарадай көрді.

Оның бәрін де Ақбілек елең қылмас еді, Ақбілектің жанына бағатын қылықтары да көріне бастады. Бір күні Сара бауырсақ сұраса, бере қоймайды. Бірденеге алданып жатты ма, кім білсін. Мазасын алып қоймаған соң, Өрік ашуланып:

– Сенің-ақ жыланшығың құрып тұра ма? Неткен бала өзі!– деп, Сараны төбеге бір қояды. Сара жылап әпкесіне келеді. Ақбілек ол жолы үндемейді. Тағы бір рет те: «Аяғымен алашаны былғайсын» деп Сараны итеріп тастайды. Сара тағы жылайды. Ақбілек тағы үндемейді. Енді бір күні Қажікен байқамай қағып кетіп, лампының шынысына қиратып алады. Өрік оны желкеге бір түйеді. Онымен де қоймайды:

– Өй, қағынды! Өй, түйнеме келсін! Добалдай боп, көзің шығып кетті ме? Көк шешек!– деп, жаман-жаман қарғысты соғып жатқанда, Ақбілек кіріп келеді. Мұндай қарғысты бұрын естіп көрген жоқ қой, шыдай алмай, күйін кетіп:

– Не қылды? Ненді бүлдірді. Баланы сонша қарғал... Ауыл-үйден ұят емес пе?–деп келе жатқанда Өрік кімделіп:

– Тәйт әрі, албасты қатын қар! Сенікі не? Сен неге қыстырыла қалдың! Менен тумалды дейтін шығарсың... Қарғамасқ түгілі отқа тастап жіберсем де, менің қолымнан алатын кісі жоқ. Балаға ара түскенді көрсетпе! Паһ! Бауырың екен, көрдік!– деп шаптығып, жерден алып, жерден салды.

– Ойбай-ау! Ұят қой! Пәленшенің қатыны дейді ғой, – деп, тағы бірдене айтпақ еді, Өрік одан жаман дәуірлеп:

— Қатыны болсам, не қыппын? Қинас қыппын ба? Өтірік айтыпшы ба? Құдайға шүкір, оң қолым таза, аузым оймақтай! Келсем, Құлайдың жазуымен келіп отырмын. Аяғынан келген дейтін шығарсын. Құдай сендей әбiрi кеткеннен, орысқа салдақы болғаннан сақтасын!— деп, бастырмалатып, аузынан ақ ит кiрiп, кара ит шыққанын бiлмей бұрқырап жатқанда, Ақбiлeқ шыдай алмай, еңiрeл шыға жөнeлдi.

Сараны жетелей-жетелей, Ақбiлeк ағыл-тегіл боп Ұрқияныкіне барды. Солығын баса алмай, ышқына кеңкіл-деп отырып, естіген сөзін айтты. Ұрқия Ақбiлeктi алдына жатқызып, шашын сипап, аялап:

— Қойшы енді, қалқам! Қоя ғой енді. Сол шiркінмен қайдан тiресiп қалдың? Ол бiр көргенсiз адам ғой,— деп уа-тып едi, Ақбiлeк уабады, апасының жоқтығын, жетiмдiгiн, қорғансыздығын, өзi масқара болып, ел-жұртқа қарар бегi қалмағанын, бойына арылмас пәле тағы жабысқанын ай-тып:

— ...Мен бiр сорлы ғой! Менен сорлы кiм бар дейсiң? Бұдан да өлгенiм артық едi ғой!— деп солқылдады.

Ақбiлeктiң жылағанына кеңiлi-босап, Ұрқия да жыла-ды. Екеуi жылап-жылап, әбден сiлесi құрып, мауқы басыл-ды.

Кешке таман: «Әкең бiлiп қойса, ұят болар» деп, көзi қыл-қызыл боп iсiп кеткен Ақбiлeк пен Сараны Ұрқия ер-тiп үйiне апарып салды.

* * *

Балаларының мұндай күйге ұшырағанын әкесi көрмеп пе? Көрсе, оларға бүйрегі бұрмап па дерсiз. Ия, дейтiн жөнiңiз бар.

Еркек үйде отыра ма? Малға, шаруаға бас-көз боп, көбiнесе далада жүредi ғой. Және бiздiң Мамекең секiлдi ел адамы төбендi басып, қораның бұрышын, қидың түбiн босатпайтын әдетi ғой. Үйдегi қатынның не деп жатқаны, баланың неғып жүргенi олардың ойын пөленде бөлмейдi. Үйде басы ағарып отырған қатыны бар. Түзде малай бар. Ендеше, шаруа түгел деп есеп қылады. Үй iшiндегi ме-рездей шiрiп жатқан бiгеу жараға олар көзiн салмайды.

Зәуде көзi түсiп қалса да, көрмеген, бiлмеген боп жүре бередi. Неге десең, қатын-баланың сөзiн олар уақ, бос сөз көредi. «Қатын ит оттайды да қояды, бала шiркін жылмай жүрмейдi» деп, өздерiн үй iшiң шыршуынан жоғары, iрi санайды. Еркек ұлы кеуде келедi ғой.

Ой, қарындастар-ай! Дүниеде сөз баққан адамның атағына қызықпағайсың! Өзiңдi өзiң күң қыласың! Ой, балалар-ай! Дүниеде бойың еспей, бұғанаң қатпай тұрып, туған анаң өлмесiң! Жас жүрегiңдi қанды жаспен шер қыласың! Ой, көк өрiм, жастар-ай! Көкiрегiңдегi жылы жүрегi бауырмалдықты кiм бердi саған? Әлдiлел, аялаған, аяған, бейек болып, бағып-қаққан кiм сенi? Ана... Ана... Мейрiмдi ана. Адамды сүйгiш, ар-ұяғты, көргендi бала болсақ, әкемiзге бiр есе, анамызға он есе борыштымыз. Тәжiм егтiк бiздi тәрбиелеген аналарға! Көп жасасын ана-лар! Көсетесiн көгертсiн балалар!..

Өрiктiң бiр-екi балаларға ұрысқан дауысы шығып жатқанын естiп ақсақал:

— Қатын, қойсайшы! Не керек балаларға ұрса берiп,— де-ген болды. Ақсақалдың көзiнше бөсендегенмен, оңашада қатын өзiңiкiн қылып жүрдi.

«Не дер екен?» деп, Ақбiлeк өгей шешесi жылпақан ба-уырларың әкесiне жiберiп байқады. Әкесi:

— Әй, қатын-ай! Сенi ме!?!— деп әңгiмесiне айнала бердi. Ақсақалдың қатынға баға сөйлей алмайтын да мәнсi бар. Жасы болса келiп қалды, қатыны мүшел жарым жас. Қатыны көзiне шөп салса немесе ұрам деп кетiрiп алса — өлiм ғой. Ендi қартайғанда қатын сабап не барқадар та-бады. Бәрiнен бұрын бұл қатын шаруасын тап-тұйнақтай ұқсагып отыр, қылғаны қолайына жағады. Мұндай қатын болмаса, үйi үй бола ма? Қатын ала беру — оңай емес. Қатынмен шатақтасып жату — елден-жұрттан тағы ұят. «Менiң осы ойымды бiлмей ме екен? Маған жаны ашымай ма екен? Балаларды қойғызса болмай ма? Шыршу шығара бермей» деп, ақсақал бiр қабат Ақбiлeкке де ренжiп қоюшы едi.

Әнеугi ұрыстан кейiн Өрiк Ақбiлeктi иықтатып алуға бел байлады. Шам сөнсе Өрiк сыбыр-сыбыр етiп, ақсақал «е, е, е» дей берушi едi. Сол сыбырдың көбi Ақбiлeк болады екен. «Қызың менi кiсi құрлы көрмейдi. Ас-судың билiгiн

Бұл хабарды естігенде Өрік өлген байы тірішіп, екі басы қолына тигендей қуанды. Дүниеде әйел бір-бірімен өштеспесін. Әйел өштесе, аяу дегенді білмейді, ар-ұяғты, адамгершілікті ұмытады, қай-қайдағы жараның аузын жұлып алатын нәзік, жанды жерді андиды, қай-қайдағы жан шошырлық былық іске кіріседі. Әйел шақса, шаяннан бетер шағалы. Әйел өмірі кешірмейді.

«Ақбілек екі қабат» деген сөзді құлағы шалғанда Өрік: — Ө! Шешесінің күйігі екен десем, уһілеп, жаға беретіні... кемзальның түймесін салмайтыны... шапанын арқасынан тастамайтыны сол екен ғой, — деді.

Содан кейін Өрік бірталайға дейін Ақбілекпен араздығын ұмытқан кісідей сөйлесіп, жылы ұшырап, жылмандай қалды. Неге бүйтіп жүргеніне Ақбілек түсіне алмай тамсанды да жүрді.

Бір күні Ақбілек тысқа шыққалы түрегеп еді. Өрік қамқорсып:

— Ішіңе жел қарысар, түйменді салып шықсайшы! — деді.

Шын екенін, аярлық екенін біле алмай, Ақбілек күдіктеніп, кіршігін мұңая бір қағып, үндемей шығып кетті.

Тағы бір күні Өрік әбдіре ақтарып, төрт көз сантоп тауып алып, Ақбілекпен ақылдасқан болып, өзіне қынама пішті. Өз кемзальын ұнатпай, Ақбілектің кемзальына салып пішуді қалап:

— Қарағым, сенің кемзальың маған құйып қойғандай шығар. Беліңнің қиғанын көрейін, түйменді салшы! — деді.

Енді аярлық екенін Ақбілек сезді:

— Мен киюші ме ем? Өлшесем, өз бойыңа өлшей бер! — деп, кемзальын шешіп, лақтырып жіберді.

Өрік әлі де көзі жетпегендей, таңертең, Ақбілек ұйықтап жатқанда, ақырын барып, көрпесін ашып қарады. Ішіне суық қол тигенде, Ақбілек шошып оянып:

— Ө, ә... Немеңе... бұл кім? — деп, үршіп түрегеліп еді, Өрік:

— Көрлең ашылып қалғанға жауып жатырмын, — деп жұбатқан болды.

Өрік өз көзін жеткізді. Қапысы жоқ, дәл өзі!

Бейшара құны қалғандай, неге сонша қудырлады екен? Ақбілек бірдеңесін алды ма? Тегі, құны қалған ғой. Құны

маған беретін емес. Балаларды азғырып, маған жау қып қойды. Пәлен жерде пәлен етті деп, өтірікті шындай ғып, құлағына тоқп береді екен. Алғашқы кезде ақсақал: «Қой! Бала боп па? Өйтпес, есі бар ғой» десе де, күнде тоқп берген соң сенбек қой: «Осы қатын неге айта береді? Әлде рас та шығар» деген күдік бірте-бірте пайда болды!

Дала меңіреу ақ кебін. Біресе 'жел ысқырып боран соғады; біресе сақылдаған сары аяз болады; біресе шашағы салбыраған бозғыл тұман басады. Қорадала шыққан сыйрдың бақайы сылдыр-сылдыр етеді. Егіктің сықырына есік ұя қосады. Есік ашылса екі арба аяз үйге кіреді. Тысқа шыққан қара сақал демде қартайып, сақал-мұрты аптақ болады. Қатын-бала жылы үйден шықпайды, қағынас сирейді. Еркек малмен әлек. Қарлы қыс қара албастыдай басып, адамның қырыс-тырысын жаздырмайды. Адам бірінен бірі қыстың кетін алатындай, қырғи қабақ боп, тоңырайысып отырады.

Қыстың сондай тар қамашау, тымырсық күндерінде әйелдер бірін-бірі андысып, қылп еткенді қылға тізіп, өсектеп, ұрыс-қағыспен елгізді. Өрік өсекші қатындарды бауырына тартып, берген кісі болып алды. Жар дегенде Өрік, Ұрқиямен ұстасты. Ақбілекті азғырып, өзіне қаршыға қылып салатын Ұрқия деп ұқты. Ұрқия келсе, бас терісі аузына түсіп, кірпідей жиырылды. Пәле іздеген адамға сып-тау табылмай тұра ма? Бір күні Ұрқияға: «Қу бас, қаншық, келме үйіме, маңымнан көш жер аулақ жүр!» деп, ит терісін басына қаптап айдап шықты. Ұрқия да тоқалдың мінездерін ауыл-үйге даяттал, өзіне тілеулестер тапты. Сөйтп, Мамырбай ауылы — екі ұдай партия болды. Бір жағы — Өрік бастатқан көршілердің қатыны, екінші жағы — Ұрқия, Ақбілек бастатқан ауылдың көпшілігі. Ақсақалдыңнен ұрттап, жалайтыны бар кедей қатындары тамаққа сатылып, Өрікке ауды. Өз ауыз ашары өзінде, кісіге жалынышты еместері Ұрқия мен Ақбілек жаққа шықты. Партия болған соң біреуді аяй ма, бірін-бірі мұқатпауға тырысып өтірікті, өсекті өрбіте берді. Кімнің не міні, не жамандығы бар — бәрі де терілді, қазылды. Талай бит астындағы жасырын сырлар жарыққа шықты. Осы қазбалаудың, андысудың салдарынан Ақбілектің екі қабат екені де мәлім болды.

сығырайған кішкене құжырабы болушы еді. Құжырасында жөнді тесеніп те жоқ, тәйтері, шоқып, ши, салам секілді бірдеңелер жатушы еді. Ұрқия осы құжыраға Ақбілекті кіргізіп, «көкене» мән-жайын сыбырлап айтты.

— Ойбай-и! Енді қай жаққа барайын?!— деп, кемпір байғұс бүкпелден, жаман пешінің түбіне, бұрышқа ескі текеметтің тамтығын, шоқып, керлесін төсеп, қорасынан құр әкеліп, жіп құра бастады. Ол кезде Ақбілектің толғағы бір ұстап, бір қайтып, толғақ қысқанда не отыра алмай, не жата алмай, не құрулы құрға асыла алмай, шытынап, ыңырысып отыр еді.

— Е-ей, қарағым-ай. Сабыр қыл, сабыр қыл! Сабыр түбі — сары алтын, биатпаға сиын, биатпа піріңе,— деп кемпір байғұс күбірлеп, үшкірген бол, күл мен ұшықтаған болып, ішін сипап ламыл көрмей жүр.

Толғақ қысса Ақбілек құрға асылып:

— *Биатпа, пірім, биатпа!*
Жанымды менің қынатпа! —

деп, дауысын әрең шығарып, тістеліп ышқынады.

Ақбілек құрға асыларда, Ұрқия артынан құшақтап, сүйемелеп еді, кемпір:

— Ойбай, сен былай тұр! Өзің шермендеп жүріп, жазым боларсың!— деп, оны жолаптады. — Сені іздеп біреу-міреу келіп қалар,— деп, Ұрқияны болмай үйіне қайтарды.

Шаруаға көп айналыспай, өзі тұмса байғұс қой, Ақбілек көп толғапты, жаны жаман қиналды. Толғақ қысқанда, тұла бойы күл-талқан бол қирап бара жатқандай, қарыны мен белдемесінің арасынан гүйте арамен біреу біресе жүлқып, біресе иездегеге созып тартып, егелеп, тілш жатқандай болады. Сол кезде барлық сүйегі үгіліп, күйреп, барлық егі, тамыры жыртғылып жатқандай қиналады. Өзге қиналудың бәрі оның қасында ойыншық тәрізді. Бала тауып көрмеген еркек оның қандай қиналу екенін қайдан білсін? Өйелдің жаны кезіне көрініп, өлі мен тірінің арасында болатын, «бұдан да тезірек өлсем екем» деп тілейтін шағы ғой. Жүкті әйелдер: «Бір аяғым көрде, бір аяғым жерде» деп неге айтады дейсің? Ақбілек те өлп мен тірінің арасында, қасында жалғыз кемпір, жатқан жері көр, алдында ала көлеңке,

сықсаған жалаң бас лампы, дарға асылған адамдай жіпке асылып, «биатпасын» көп қақты-ау!..

Түн ортасы ауды-ау деген кезде кемпір де, Ақбілек те әбден жан терге түсіп, қиналып, әлсіреп, талықсыған кезде, «сегің салып» баланың дауысы шыр етті. Ақбілек талып кетті...

...Әлден уақытқа есін жияса, кемпір кіядігін кесіп, баланы орап, астын құрғатып, беліне су бұркіп, тірілтіп отыр екен. Ақбілек көзін аларта бір төңкеріп, ауыр күрсінді де:

— Бала қайда?— деп сұрады;

Кемпір:

— Міне, қарағым! Өзі бір бағлан еркек бала екен!— деп, жаман тонға ораулы жатқан баланы қолына алды.

— Көзін жоғалт, шеше!— деді.

— Жоғалтайын, қарағым, жоғалтайың! Міне біреуді жұтшы!— деп, бір қолында бала, бір қолымен көтік, ескі, сары тостағанды ұсынды. Шалап сусынды жұтқан соң, Ақбілек әнтек әлденейін деді.

Кемпір бүкпелдеп баланы бауырына қысып, көзін жоғалтқалы, шығып кетті.

Әлден уақытта кемпір «жоғалттым» деп қайтып келді. Кемпір байғұс «әлің кірсін» деп, орта тостағандай сары май ерткіл ішкізді. Майды ішкен соң Ақбілек тыныс алып, көзі ілінді.

Со күні түнде Ұрқия да босанып, көптен зарығып жүрген кісі, еркек бала туып, көзайым болды.

Көркембай кемпірдің жаман үйшігінде белуарға шейін оранып, Ұрқияның жіберген тамағын қорек қып, анда-санда келген Сара бауырын құшақтап жылап, Ақбілек мұңдық жарық сәуле көрмей көп жағтты. Өйткені бала емізбеген соң, емшегін сүт кернел, ұлғайып, жарылып кете жаздап, тастай боп тырсылдап, сыздап, ауырып, денесі күйіл-жанылып, көп бейнет шекті. Көркембай көпті көрген ене, жырынды байғұс қой, суық суға шоқиып, майлық орамалын малып, әлсін-әлсін тарта берді. Содан барып сүгі қайтып, тәуір болды.

Ақбілек көрнеген сүттен құтыла алмай, азапта жатқанда, Ұрқияның емшегінен сүт шықпай, баласын аштан өлтіріп ала жаздап, ақырында жас балалы көрші қатынға емізетін

Төртінші бөлім

МАХАББАТ

Арада бес жыл өтті.

Ертіс үлкен өзен. Өре басы Қытайдан келеді. Екі қабағыызғындай ел. Ызғындай елдің ортасындағы өнер-білімнің, сауда-кәсіптің от арба, от кемеңіз тоғысағын кіндігі, қара шаңырағы – Семей. Семей – бір губерния елдің миы. Ақыл-ойдың табысы Семейде. Семей – бір губерния елдің жүрегі. Семей бүкілдесе, бір губерния ел бүкілдейді.

Ертістің он қабағында – Семей, солында – Алаш қаласы. Алаш пен Семей арасынан өткенде, Ертіс саулы інгендей талтаяды. Талтайған жерінде арал пайда болады. Аралдың өнбойы сыңсыған орман. Жаз болса, орман жасарады, астына шалғын кілем төсенеңі. Арал сәнденеді, арал жанданады. Екі қаланың егі тірі еркек-әйелі қызылды-жасылды киім киіп, түрленіп, қайыққа мініп, сол жеке аралға, көкке шығады. Арал толған ағаш. Ағаш арасы – жол. Жол жиі-тірі – түрлі шөп пен түрлі гүл. Гүл әліпті жасыл жолда иін тіресіп, ерсілі-қарсылы жүріп жағқан жан. Ағаш-ағаштың саясы топ-топ адам. Ол топта пәремші көрзеңкеледі, тау укеншік самауырының бықсытқан татар әйелдері де бар, орталарына қымыз қойып, қой сойып, жер ошаққа еттерін асып, шымырлатып жағқан қазақ та бар. Қыз қолтықтаған, гүл терген орыс та бар, арақ ішкен, мас болған, сырнай тарқан, өлең айтқан орыс-татар да бар. Өн-күй де, қызық сый да, сұлу қыз да, бал қымыз да, махаббат та, сыра да, арақ та, карта ойыны да, төбелес те, айқай-ұйқай да, ойын-күлкі де – бәрі содан табылады.

Күн жұма. Ақша бар ма? Әйда аралға! Ес қайықты! Өпкел домбыраны! Әміре қайда? Шақыр мұнда! Салсын «Ардақты!» Саңғыратсын аралды! Көтерсін Семейді басына! Ай-хай, жасыл аралым! Қызық еді-ау бір күнде, әлі де солай ма екенсің? Біз аралдан кеткелі көп айлар, көп жылдар өтіп барады. Сағындық-ау аралды. Сағындық-ау Семей, Алматы!...

Сол аралда, Алаш жақта, үлкен қара ағаштың түбінде, Ертістің шымырлап аққан суына көз салып, көк теңбіл желек жамылған, ашпақ шөлмектей бір келіншек отыр, ашыр-

болты. Бұрын бала талпағын әйелден сүт шықпайтыны да болады екен...

Бір күні Ақбілектің көңілін сұрағалы Ұрқия келді. Келмегелі бір жұма боп қалған ғой. Ақбілек емшегі қайтып келе жатқан кезі еді. Өзі бүйтіп жағса да, женешесіне «құтты болсын» айтты.

– Тәуір болған соң бергелі жүр едім, – деп, Ұрқия көйлегінің жеңіне шыыршықтап ораған бір қағазды алып берді.

Ақбілек ашып оқыса, Бекболаттың хаты екен. Ақбілек оқып болды да жылап қоя берді. Ұрқия сасып қалды:

– Ойбай-ау! О немене екен? Мен білмедім ғой, – деді.

Ақбілек:

– Жай, әншейін – деді, жылап отырып.

Әңгіме былай: Мамырбай ақсақал қызын Бекболатқа бермеймін дегенін естіп, құдасы айрылуға бет түзеген болатын. Бірақ әкесінің ол ойына Бекболат разы болмай, Ақбілекке: «Қайтсем де сені аламын» деп, бір-екі рет хат жазған. Ақбілек те бөтен ойы жоқ екенін білдіріп «тағдырдың не жазатынын қайдан білейін?» – деп, ішіндегі дертін уайымдап, екі ұштылау қып жауап қайырған. Соңғы кезде Бекболат Ақбілектің екі қабақтығын естіген екен. Ауыл-үй білген хабар елге жайылмай тұра ма? Соған нанарын да, нанбасын да білмей, Бекболат Ақбілекке хат жазып: «Жұрттың сол өсегі рас па? Рас болса, біржола түңілейін, әйтпесе...» деп сұраған екен.

Енді Ақбілек жыламай қайтсін? «Екі қабақ болғам жоқ, бала ташқам жоқ» деп, не бетімен айтсын? Көркембай кемпірдің үйінде жатқанын жұрт естімей тұрады дейсің бе? Өзге айтпаса да, Өрік шешесі елге хаяды ғой. Бір қайғының үстіне бір қайғы жамалып, Ақбілек ең соңғы алданышынан айрылғандай, ойын қара тұман басты. Кешегі «өлгенім жақсы еді», деген ой тағы келді. Өзін бұл дүниеге керексіз, артық адамдай, жұртта қалған бұралқы, жұрдың күштіктей көріп, табан тірерлік, сүйенерлік аяқ астында алақандай жер қалмаған адамша жаны түршігіп, жүрегі аузына тығылып, көзінің жасы көл болып аға берді, аға берді...

Көріскендей болды ма жұрт, балапан басына, тұрымтай тұсына...

— Ия десейші! Жаман болды ғой! Өткен күннің белгісі жоқ. Ту баста бүлдірген Рақымжан деген ғой... Қазақтардан солдағ алып, қызылдармен соғыспақ болып... Әй, дүние-ау десейші?! Соғыспаса қайтп барады екен? Орыс шіркінді жеңем деп ойлай ма екен... Сонда едің кісілерін жинап алып, Рақымжан айтыпты ғой: «Башабабай келді. Малдарыңды талап алады, әйелдеріңе билік қоймайды. Аман күндеріңде Қытайға ауыңдар» депті ғой. Әкемдер қалаға барып келді де, «ал ауамыз!» деп, елді бөріктіріп, аласапыран болмасын ба? Тігулі үй тігуімен қалды. Толып жатқан әбдіре, сандық бәрін тастап, жеңіл-желпі киім-кешек, төсек-орынды алуға ғана мұршамыз келді. Малды айдап, күні-түні шұбырып, аудық қой. Қанша күн жүргенін де білмеймін, сол көшкеннен көшіп, Қытай қазақтарына бардық.

— Иә, ауып кетті деп естігенбіз.

— Естісең — сол. Ол бір бейбастақ, нашар ел болады екен. Кім көрінгені би болып, малымызды талап ала берді. Әсіресе бір үкірдай дегені жаман болады. Әкемің бар малын сол айдағып алып, сымпыдық та қалдық. Не мал жоқ, не үй жоқ, не тамыр-таныс жоқ, жашпаның астында жаттық. Көрген күнімізді Құдай итке бермесін. Мені тартып алады деген сөз шықты. Әйтеуір Құдай сақтады.

Не керек, сонда бір қыс тұрып, аштан өле жаздап, жаз шыққан соң, жаяу-жалпылы шұбырып, елімізге қайттық.

Елге келсек — қора-мүлкімізді, жерімізді бір келдей көршілеріміз иемденіп отырып алыпты. Өз үйімізге өзімізді жолатпайды. Әкем ел азаматтарына барды, болысқа барды, түк болмады. Қайдан болсын! Болыстың өзі екен қондырған. Әкем ізденіп, болыстың үстінен арыз беріпті. Қайдан білсін, бұрынғы заманы бар деп жүр ғой.

Бір күні ауылға мылтықты екі мелисе келіп, әкемді алды да кетті.

— Не жазығым бар?— десе:

— Сен қашқының, боржайсың,— дейді.

Боржайы не екенін қайдан білейік. Әкемді қалаға апарып, абақтыға жауып қойыпты. Әкем жағып алды, шығармайды. Өзің көрген Ақан деген ағатайым бар еді

ау, өзге жұрт арал кезіп, арақ қымыз ішіп, қызыққа батып жатқанда, жападан-жалғыз отырған неткен келіншек екен? Тегі, жай емес қой.

Аузы жыбырлап, жылды кісіше өзінен-өзі сөйлеп отыр.

...— Шіркін-ай! Біздің ауылдың жайлаудағы шалғыны қандай еді! Бұзау көрінбей жатушы еді! Ауыл келіп қонғанда, жұпар иісі мұрынды жарушы еді! Тау аясындағы айдың көлінің айнадай суы қандай еді. Өңшең ұсақ бала шолылдатып, суға шомылып, жұмыртқа іздел, жылан бас тана теріп кетуші ек. Есіл қызық күндер-ай! Есіл оң жақтағы дәурен-ай! Елім-ай! Жерім-ай! Сағындым-ау, қайтейін,— деп отыр еді ол.

Сол кезде ағаштың ар жағындағы жолмен орысша киімі бар бір жас әйел келе жатып, келіншектің сөзіне қулақ салып тұра қалды. «Сағындым-ау, қайтейін» деген кезде, келіншектің қарсы алдынан өте беріп, бетіне қадала қарады да, тамсанып тоқтады:

— Япыр-ау! Жаңылмасам... Таныдым ғой. Сен Кәміле емессің бе?— деп жаза басам ба дегендей, аяғын бір басты.

— Иә,— деді келіншек кезі бажырайып, көсілген аяғын жиып алып, қарай қалды.

Орысша киінген әйел таныған сайын келіншек тесірейе қарап, дәл қасына келе бергенде:

— Бауырым, жиен-ау, сені де көрегің күн бар екен!— деп, ұшып түрегеліп, мойнынан құшақтай алды. Келіншектің көзінен жасы ыршып-ыршып кетті. Көріп, мауқын басқан соң, екі жас әйел біріне-бірі таянысып, аяқтарын айқастырып, телмендеп отырып әңгімеге кірісті.

— Сен мұнда қайдан келдің?

— Сен қайдан келдің?— деп екеуі де сасқалақтап қатар сұрасты.

— Әуелі өзің айтшы!

— Әуелі сен айтшы!— деп орысша киінген әйел келіншектің қолынан ұстап, өз алдына тартты.

— Жарайды еңдеше,— деп келіншек бастады. — Жасаған-ау! Енді қайтейін!— деп тамсанып қояды. — Сені керем деген титтей ойымда болсайшы... Ана жылды, жайлауда отырғанда, апам екеуің келіп, жағып кетгіндер ғой... Онда екеуіміз де бала едік қой... Япыр-ау! Содан қайтып көріскеміз жоқ-ау?

ғой. Сол олай шапты, бұлай шапты. Әкемді босата алмады. Жалғыз әкем ондай болдыр Туған шешен болмаған сон, немене...

— Ой, дүние-ай десеңші! Нағашым сені жақсы көруші ме еді?

— Е, жақсы көрмей. Қытай қазақтарына бермей, алып келді ғой. Менің де балалау күнім емес пе, он беске жаңа шыққам ғой. Әкемнің абақтыда жатқаны жаныма жаман батып жүрді. Айға жуық жатты.

Ақан ағам қалаға кетіп еді. Бір күні әкемді босатып алып келді. Қуанып қалдық. Әкем келген соң, қора-мүлкімізді де, жерімізді де өзімізге қайтарып берді.

— Онысы тәуір болған екен!

— Тәуір болғаны құрсын! Тәуір болмады. Арада бір жұма өтті ме, өтпеді ме, бір күні кешке таман қаладан үш кісі сау еге түсті. Жоғарғы үйге кіргізіп, көрпе салып, қой сойып, әкем шала бүлініп жатыр. «Мұнысы кім?» деп отырмын. Қатындар жиялып келе бастады. Біріне-бірі «Күйеуді көрдің бе?» дейді. Жүрегім су еге түсті.

— Кімнің күйеуі?— дедім.

— Ойбай-ау! Күйеуің келгенін білмей отырсың ба?— десті.

Не дерімді білмедім. Көзімнен жасым тимей-тимей келті. Мен жылап отырғанда, өгей шешем келіп:

— Жылағаны несі? Бала емессің. Күйеуге тимей отырушы ма ең? Дәнеңе жоқ. Өз теңің, оқыған төре жігіт. Қой, жылағанды!— деді.

Оған да болғам жоқ. Теріс қарап, домаланып жылай бердім. Енді қайтейін. Өрі жаспын, әрі күйеуге тием деген ойым бар ма... Және бір ауыз сөз айтпастан, дәнеңе етпестен, бір-ақ күнде «күйеуің келді» деген соң...

— Ой, Алла-ай десеңші!

— Асқа да тұрмай бұлан-талан болып жатыр едім. Қасыма ағатайым келді. Қамығып, басымды сипап отырып: «Сені берейік деп отырғамыз жоқ. Әкеннің ханы қала ма деп уәде қылып едік. Енді уәдемізді жұта алмай отырмыз. Заман жаман: осындай қызметтегі бір адамға сүйенбесек, жазым боп кететін көрінеміз. Бізді қашқын деп кім көрінген сұқтанатын көрінеді» деп бірталай ақыл айтты. Ағатайым сөзі кішкене құлағымға кірейін деді. Әйткенмен ар жағым

болатын емес, көңілім соқпайды. Жоқ жерден күйеуге ти-еді деген не деген сұмдық! Әкемнің пылқанғына қуанып жүрсем, сорлы басым, мені бермек боп босанған екен.

— Ал сонсын?

— Сонсын немене? Тамақтан кейін, әл-еркіме қоймай, жеңгелерім «қол ұстағамыз» деп мені сүйрелеп алып барды. Есіктен кіргізді. Үй ала көлеңке еді. Әйнектің түбінде қап-қара аюдай бірдеңе отыр. Өзі тіпті үлкен. Аузынан түтіні бұрқырайды.

— Ойпырым-ай!

— Манағы манағы ма, зәрем одан жаман кетті. Мынау еңкіген қара аю жеп қоятындай көрдім. Жеңгелерім мені қасына таман әкеліп:

— Өзіңдей бұл да адамның баласы. Балалық қылма. Әлі-ақ үйреніп кетесің,— деп қасына отырғызды да, шамды алып, шығып кетті. Төмен қарап, бұғып отырмын, дір-дір етем. Түтінін бұрқыратып болды да әлгі қара аю сырғып келіп, қолымнан ұстады. Денем шым еге түсті. Қолы темірдей тиді.

— Неғып отырсың? Бері таман кел!— деп қолымнан тартты. Жүрегім дүрсілдеп барады. Бауырына таман тартып, қолаңса иісі қолқамды ағып, тіке мұртың бетіме қадап, жап-жалпақ аузын жапсырды. Белімнен қысып, икемдеп әкетіп барады. Ағатайадым, жалындым, жыладым. Керек қылмады. Темірдей қолдарымен денемді бүріп, күйретіп барады. Не керек, тамұқ азабын тартқандай жан терге түсіп, қиналып, тұла бойым дал-дұл болып, көрер ганды көзіммен атқыздым.

— Сөйтпей, қайтуші еді? Сонсын?

Сонсын ергенінде ол кетіп қалды. Он шақты күннен соң ағатайым мен апам екеуі төсек-орныммен арбаға салып, мені қалаға алып келді. Бір қатын, үш-төрт сыпыған еркек алдымыздан шығып, үйге кіргізді. Ауыз үйі кішкене, тергі үйі үлкендеу екі бөлмелі үй екен. Төсеніші жоқ. Қу тақтай. Бір бұрышта темір кроват тұр. Шешем екеуіміз соның үстіне отырдық. Еркектер ортадағы орыс үстелді жағалай, орындыққа отырды. Өңшең бір шудірілеген беген адам, тартқандары — шылым. Қайда отырғаныңды білмейсің.

— Е, оның рас, алғашқы кезде кісі сөйтеді екен. Сонсын?

— Сонсын кешке таман қонақ шақырғы. Кровать жаққа маған шымылдық құрып қойды. Апам басы ауырып, ауыз үйде жатып қалды. Қонақтары келді сауылдап. Орталарына ет қойып: «Келіншегің құтты болсын!» деп айғайласып, стақанды салдыратып, арақ ішті. Ақан ағам ішпей еді, бері жабылып, қояр да қоймай, оған да ішкізді. Мен, шымылдық ішінде жалғыз шошайып отырмын. Ағатайымды аяп отырмын...

Шетінен мас. Бір жігіт арақты азырақ ішті білем, бәрі соған жабылды. Менің күйеуім: «Іш, сен неге ішпейсің?» деп күжілдеп, әлгімен ұстасты. Содан ұшқынып, екеуі керішдесіп, боқтасты. «Қой, қойлағанды» тындамай әлгі менің күйеуім тілі күрметтіліп, боқтап «атам» деп мылтығын ала ұмтылғаны ғой.

— Құдай-ай! Сақтай гөр!

— Зәрем зәр түбіне кетті. Бәрі дүрлігіп, ыдыс-аяқты қиратып, үстелді, тақтайды тәрсылдағып, үйді басына келеріп барады. Қорқып, мен де ұшып түрегелдім. Шымылдықтан сығалап қарасам — күйеуімді екі жігіт ұстап жүр екен. Көзі қисайып, ақшиып кетіпті. Қылы екенін сонда көрдім. Қолында мылтығы, тұра-тұра ұмтылады. Күйеуімнен қорықтым, көңлім қалды. Мінезі жаман екен. Әлден уақытта екеуін де қойғызып, қонағы түскірлер тарады.

Ыдыс шашылып, стақан, бөтелкелер қирап, арақ төгіліп, үйдің ойран-боғқасы шығып қалды. Ағатайлап, мана төбелестен бұрын лоқсып, шикылдап, ауыз үйге шығып кетіп едім. Күйеуім қонақтарын шығарып салып, тәліпректеп келіп, мені тағы құшақтап, сүйді. Өнебойы арақ сасиды. Шешінбестен төсекке келіп қылжиып, әлгі төбелескен жігітті боқтап жатып ұйықтап қалды.

— Ойпырым-ай! Күйеуіңнің мінезі қалай жаман еді?

— Мінезі жаман дейсің! Жамандығын қазір айтам...

— Сонсын қайттың?

— Сонсын жылап-жылап, сілем құрып, кроватьң алдына бір көрпе тастай беріп, жантайып таң ата көзім ілінді. Не керек, бір сау күні болған жоқ, қызметтен келсе арақ ішумен, мас болумен, боқтаумен күлі өтті. Мені жан екен деп сөйлесу жоқ. Тек қойныма жатуды біледі. Күндіз-түні бүк түсіп жапқаннан басқа, жарық сәуле көрмедім.

Бір жұмадан кейін күйеуім қызметтен түсіп қалды. Партиясы дей ме, бірдеңесінен шығарып тастапты. Пара алып, жолдастарымен ұстасып, әйтеуір жамандығы білініп қалса керек. Содан кейін ол мені алып өз еліне қайтатын болды.

Кешіп-кегіп жүрегін бір қазақ қатыны бар еді. Өзі бір сумандаған сөзі кел қатын еді. Бір күні сол келді. «Күйеуіңді қызметтен түсірді! Бұл қаладан қуып отыр. Жаман жұмыстары кел, енді абақтыға түседі. Өзі кедей дейді. Сен оған ерме! Мұнда қал! Саған жақсы күйеу тауып береміз...» — деп мені азғырды. Не сөз екенін де білгем жоқ. Келген соң күйеуіме айттым. Кеше ғана тие сала қалай айрылайын? Күйеуім:

— Олар менің дұшпаным. Өтірік айтады. Әуре болма! — деді.

Содан мені осында алып келді.

— Семейдікі екен ғой?

— Иә, осында бір жаман үйі бар екен. Мені өз үйіне әкелген жоқ, бір жолдастарының үйіне түсірді. Ноғай қатыны, екі ақ үрпек баласы бар екен. Шай қайнатты.

Күйеуім кетіп қалып еді. Әлгі үйдің иесі бар, бір-екі балалау жігіт бар, шайды жаңа ішіп отыр едік. Бір мезгілде бір шұбар мәтүшке келіп, еңтігіп, сұрланып, ерні дірілдеп, есік көзінде тұра қалып еді. Бәрі де үн-түн жоқ, төмен қарады. Сөйткенше болмады, әлгі мәтүшке:

— Оныкі жаңа қатын сен бе? — деп мені көрсетіп, — мені де оныкі қатын, — деді. — Мені тастады. Менкі одан бір кішкене бала қалды. Баланы асырауға ақша жоқ. Баланы саған тапсырдым, — деп маған қарап жылап қоя берді. Мен аң-таң болдым. Үй иесі жігіт отырғып маған мәнісін айтты. Бақсам, күйеуімнің орыс қатыны бар екен.

Маған оны айтастан алып келті.

— Ойбай, масқара!

— Масқара болғанда қандай! Сол жерде не болғанымыды білмедім. Өнім екенін, түсім екенін айыра алмадым. Мен жылап отырғанда күйеуім келді. Мәтүшке кетіп қап еді. Күйеуім шай ішіп отырып:

— Баланы да жібергелі отырмын, — деді.

Жолдастары:

— Өзің білесің. Пәлен-түген, — деп жөнді ештеңе айтпады! Ішнен жақтырғандары көрініп тұр. Мен күйіп кеттім:
— Баланды неге жібересің? Орыс боп кетпей ме? Алып қал! — дедім.

— Енді қайтейін... алдым. Тіпті намысым келді. Кім де болса, күйеуімнің баласы ғой. Айтқанымға бола ма, баласын бірге тастады.

Қатыны кеткен соң, мені өз үйіне әкелді. Жаман, тоқал үй екен. Бір ағасы мен жеңгесі бар екен. Ағасы жауу жүріп сауда қылады екен.

Өлгі күйеуімнің тастаған баласы анда-санда келіп-кетіп жүрді. Бес-алтыға келіп қалған жап-жақсы бала. Менің күйеуімнің баласы дейтін емес. Қазақша тіл біледі. Бейшараны аяймын.

— Маған бала боласың ба? — деймін.

— Болам, — дейді. Әкесі келсе:

— Келме, үйіңе бар, — деп қуып жібереді. Сол бала артынан кешеден қайыр сұрайтын болыпты. Әкесі жолыққанда, бала қолын жайса, керек десе садақасын да бермелгі. Не деген қатты адам екенін білмеймін, — деп, келіншек сөзін бітірді.

— Осы күні күйеуің қайда?

— Қызметпен басқа қалаға кетіп еді. Екі ай болды. Хабар жоқ.

— Бала көтердің бе?

— Бір бала түсік түсті. Біреуін қолдан өлтірдік.

— Күйеуіңнің аты кім?

— Обал ғой, қалай атайын?

— Оның обалы жоқ, бауырым. Жай сөз. Атай бер.

— Ана аттың мойнына салатын имек ағаш?

— Қамыт па?

— Жоқ, одан жоғарылауы.

— Доға ма?

— Е, сол, сол.

— Аты да бір түрлі екен. Өзің немене жүдеусің ғой?

— Жүдеу болмай, қайтейін? Адамқан қаздай... Жападан жалғыз... Науқасқа шалдықтым. Азырақ жетелім бар.

— Ей, қалқам, Кәмилә-ай! Сенің де көрмеген қорлығың жоқ екен ғой...

* * *

— Ал енді өзіндікін айтшы! — дегенде, орысша киінген әйел бастан кешкен күндерін бір-бірлеп ағыта бастады.

Бірінің аузына бірі қарал, киімдерін шұқыласып, екеуі ағаш түбінде көп отырды. Күн де еңкейді. Кәмиланың қыдырып кеткен қайын аға, абысынлары да келді. Сонымен ол күні әңгіме аяқталмай қалды. Орысша киінген әйел Кәмиланың тұрған үйін сұрап алып, ертең келмек бол, қош айтысты.

Ертеңінде Кашти жырасымен ағып, екі әйел Ертіс шетіндегі «Маған кел, маған кел!» деген көп қайықтың бір бұтіндеуіне отырып аралға тартты. Ана жерге, мына жерге барса да орыс, ноғайдың қыз-қатыны, қолтықтасып жыл етші шыға келеді. Оларды көргенде келіншек:

— Осылар-ақ үйінде отырмайды! — деп қалды.

Оңаша орын іздел, екі әйел аралды өрлеп барып, Алаш жақтағы орманның бір алаңқайына алдын бере отырып, әңгімесін қайта қозғады.

— Иә, сонымен?

— Сонымен жазға салым ауылға ағатайым келді. Мен әлі әкеме көріне алмай, Ұрқияның үйінде жүруші едім. Өңтіменің бәрін ағатайым естіпті. Өкемді көндіріп, ағатайым үйге алып келді. Бетімнен отым шығып, ерең бардым-ау! Елде бір жарым ай тұрған соң, ағатайым мені қалаға алып кетті. Әкем үндеген жоқ. Өзі де құтыла алмай жүрген кісі ғой. Қайта кеткенімді тәуір көрген шығар, — деп әңгімесі әйел қалтасынан орамалын алып, мұрнын сүртті.

Сөз әлпетінен оқушылар өзі де сезген болар, бұл әңгіме айтып отырған Ақбілек еді. Анау Кәмилә деген келіншек Ақбілектің шешесімен бірге туысқан, бұрын болыс болған Бояубайдың қызы еді. Ақбілектің туған нағашысы болды ғой. Ендеше, Ақбілектің әңгімесіне құлақ салайық.

— Ағатайым, қаладағы бір Мағиша деген оқыған қызды алғалы жүр екен. Орал тауынан ауып келген естек қызы. Бір мұғалім ағасы бар. Үйелмелі-сүйелмелі екі қыз екен. Біз құсап дәм айдап келген ғой. Көргенді жердің балалары болса керек.

Бір жұмадан кейін сол жеңгемізді алды. Оқығандардың үйленгендері де бір түрлі «құда түсер, қол ұстағар, шаш

синар, ілу жыртқыс, кит-сит, кәде-сәде» дегеннің бір де бірі жоқ. Томаға-тұйық үйге алып келіп, қонақ шақырады екен. Қыз ибасы да, қынамендесі де, тойы да – сол. Бір соғар.

Жаңа женгей де ұялған жоқ. Ағатайымымен тізерлесіп отырып, қонақ күтіп, өзі жүтіріп жүрді. Естек болғанымен өзіміздің қазақ сияқты, қытығы жоқ, көң пейіл тәуір адам екен. Көзі қап-қара, денелі, келбетті кісі.

Жеңешемді сөз қып кеттім-ау. Оны айтатын да жөнім бар. Ағатайымнан да маған оның қызметі асты. Мені адам қылған сол ғой...

Оң қолынан өнері төгіледі. Шаруаға да көріпкел. Тамақты қандай ғып пісіреді! Неше түрлісін істейді! Ішпегенді ішкізеді.

Өзі бір саудыраған ақ көңіл бала сияқты адам. Не десен, соған нанады. Ағатайымның бар-жоғын білдірмейді. Келген кісімен ерекше сөйлеседі. Менің көзімді ашқан сол жеңгем ғой, әйтпесе...

– Ал содан кейін қайда бардың?

– Содан кейін ағатайым сол жылы Семейге барды. Қызметке. Мені де ала барды. Пәтер-тұрмысымыз жайлы болды.

Сол кезде бір курс ашылып, ағатайым мені сол курсқа түсірді.

– Қурысың немене?

– Ондайды әлі білмейді екенсің. Бала оқығатын сондай мектеп болады.

– Үйден шықпаймын, қайдам...

– Оның да рас қой. Курста менен басқа да төрт-бес қыз оқыды. Көбі ересек. Қазақша хат танығаным болмаса, үлкен оқуды кім көрген. Әуелде түк түсінібей жүрдім. Өзіміз оқитын ескі молданап тәрізді емес. Орысша кинген хігіттер түрегеп жүріп оқыталады. Жазу жазатын, отыратын жерің – бәрі үстел. Мұғалімдеріміз қара тақтаға бормен жазып-жазып, сөйлеп түсіндіреді.

Есеп дей ме, жағырапия дей ме, сен білмейсің ғой... Көп нәрселер үйретеді. Мұғалімнің үйреткенін дәптерімізге жазып ала береміз. Үйге келген соң билмеген жерімді жеңешемнен, ағатайымнан сұрап алам. Екеуі де айтып берді.

Не керек, сол курстан алты айдай оқып, ежептәуір нәрсе біліп қалдым.

Үйге келгенде жеңешеме қолқабыс қылам. Омырауыма алшақыш байлап алып, картоп тазалаймын, кеспе кесем. Пәреміш, самсы, тұшпара, кәллет дейтіндері болады екен. Олардың істеуін де үйреніп алдым. Кішімім де ыңғайлы. Семейге келген соң ағатайым мен жеңешем маған да орысша киім тіктіріп, мені қылтитып сәндеп қойды.

Кейде ағатайыма, не жеңешеме еріп, театрға, суретке барамыз. Сен оларға барып көрдің бе?

– Әлгі қозғалып тұратын ба?

– Иә.

– Әлгі жоққа бір таныс шәкірт аларған еді. Не екенін ұға алмадым.

– Әуелде мен де тап-тамаша қап: «Бұл қалай қимылдап тұр? Жаны бар ма?» – деп жеңешемнен сұрай бергем. Сөйтсем жаны жоқ екен. Қозғалып тұратын бір тетігі бар екен. Спектакльге бардың ба?

– Онысы немене?

– Кісілер бет-аузын бояп, сақал жапсырып алып, сөйлесіп ойнайды ғой.

– Әне біреу... әлгі бір қойшы болып, қағынын ұратынды айтады екенсің ғой.

– Е, сол, сол. Семейге сені қай жылы әкелді?

– Қай жылы екенін қайдам, әйтеуір төрт-бес жыл боп барады ғой.

– Бізге де, міне бес жыл боп барады. Біз 21-ші жылы қысқа қарсы келдік. Сені мен неғып естімедім екен?

– Е, келген жылы біз Қарқаралыға кеткенбіз.

– Бәсе... Келесі жылы тағы көре алмайтын жөнім бар. Ол жылы мені ағатайым Орынбордағы оқуға жіберген ғой.

– Ендеше, ол жылы біз қайтадан Семейге келгеміз. Менің алғашқы бала кетерген жылым ғой...

– Ол жылы мен Орынбордамын. Ағатайым: «Көбірек оқымасаң, адам болмайсың» деп оқу бөлімінен қағаз әперіп, Орынбордың рабфагына жіберген. Екі қыз барғанбыз. Ажар екеуіміз... Жеңілтек қыз еді. Қалалы жердікі ғой. Есі-дерті бозбала. Бет-аузын бояп, әлектенеді де жағалды.

Менің отарбаға алғашқы мінгенім сонда ғой. Атын естігенім болмаса, кім көрген. Туы ішінде ағатайым мен жеңешем екеуі бержебаймен апарып салды. Жыбырлаған кісі. Отарба өкіріп жүр. Ағатайым күні бұрын қағаз алып қойған екен, кезек күтпей билет алдык. Апарып бір ұзын үйлерге, үй емес, дөңгелегі бар, үлкен бігеу күймелерге (вагон дейді екен, артынан білдік) әкеп кіргізді.

Жеңешем мен ағатайымды қимай көп жыладым.. Бұрын көрмеген алыс жер ғой, қорқып жүрмін. Енді қайтейін. Бір жағынан оқығанымды да жақсы көремін. Бір қыс оқып, оқудың дәмін алып қалдым ғой. Оқыған жеңешемнің түрі анау, бәрін біліп тұрғаны.

Ағатайымды қандай сыйлайды! Ағатайым да оны ренжітпейді. Жеңешемнің тілі де бір түрлі қызық қой! Ол сөйлегенде ағатайым екеуіміз күлеміз де отырамыз. Әуелде тіліне түсіне алмай жүруші ем. Жүре-жүре құлағым үйренейін деді. Жеңешем де қазақша сөйлеуге айналды. Әйткенмен кейде бірденені қойып қалады.

Ойбай-ау! Бірді айтып, бірге түсіп кеттім-ау! Жеңешемді ойласам, айтып отырған сезімді ұмытам да қалам. Тіпті сағынып жүрмін.

— Олар қайда?

— Зайсанға кеттігі. Көрем ғой деп келсем... Жеңешем-тайым-ай, менің көзімді ашқан сол ғой...

— Иә, қимай жыладым дедің ғой.

— Жыламай қайтейін! Сол екеуінен басқа кімім бар? Әке-шешемнің түрі анау болды. Екі бауырым болса, онда өгей шешенің қолында қалды. Ол байғұстардың көрген күні әлдеқандай деп бір ойлаймын...

Не керек, екеуі бетімнен сүйіп, төрт көздері жаудырап қала берді. Өкірген отарбаға мініп, мен кете бардым. Ажардың ойына да келмейді. Сол екі арада бір жігіт тауып алып, әйнек алдында аузы жабыса қапты. Екі күнге дейін көзімнен жас кетпеді.

Жолда төрт қалаға тоқтап, вокзалда жатып, басқа отарбаға мініп отырдық. Ажардың жігітпен таныс болғанының бір пайдасы тиді. Ажар екеуімізге кезекке тұрып, билет әперіп отырды.

Неше түрлі тамашаны көрдік. Талай өзеннен, көпірден өттік. Тауды да, орманды да тіліп етеміз. Бір жерге барып тіреліп қала ма деп қорқып келе жатасың. Тірелмейді де, соқтықпайды да, арасынан жылпылдап, жыланша бұрандап өте шығады. Жүрісі қандай! Құйындай ұшады!

Орынборға келіп, бержебайға мініп, Ажардың таны-малына барып түстік. Орынбор қаласы Семейден ретгі. Көшесі тас, бержебайы да онды екен. Солкылдаған кішкене пеуеске.

Ертеңіне қағазымызды алып, үшкөлге бардық. Адам айтқысыз бір үлкен үй. Ығы-жығы бала. Біз де кіріп, кең-сесін тауып алып, қағазымызды көрсеттік. Қағазымызға қарап, бізді тыңдамастан, дөңеңе епшестен алды.

Қыздар жататын бөлме басқа екен. Солардың арасынан бізге де екі кровать берді. Төсек-орнымызды әкел, сонда орналастық. Қыздардың бәрі орыс. Қазақтан бес-алтты-ақ қыз болды.

Семейдегідей болмады, оқуы қиын тиді. Семейде мұғалімдеріміз қазақ – оқуымыз да қазақша еді. Орыс тілін азырақ оқып едік. Мұнда оқу орысша. Оқытатын ылғи орыстар. Қазақтан бір-екі-ақ мұғалім бар. Ағатайымнан, жеңешемнен орысша оны-мұны үйренген болғам. Ол білгенім аз екен. Көпке дейін түсіне алмай, босқа отыратын болдым. Бір тәуір жері орыс қыздары көп, тіл үйренуге оқудан да солар жақсы болды. Әйтсе де сабақты мез оқи алмай жүрдім.

Елкіге ұқсаған қызы түскірлер секектеп, отырмайды екен. Сабақтан босанса, жігіттермен жыртыңдасып, хат жазысып, қолтықтасып, құшақтасып жүргені. Орыс қыздары тіпті ұят дегенді білмейді екен ғой. Еркектің мойнына мініп алады, жас балаша алдына отырады. Тіпті ұят! Оларға еліктеп, біздің қазақ қыздары да жігітпен жүреді. Әсіресе біздің Ажар мен Кәмилә деген қыз. Түні бойы жоғалып кетеді. Қараңғы жерге барып, әркіммен бір құшақтасып отырғаны. Кәмилә деген қыз сабағын оқи алмай, қыс ортасына жетпей, шығып кетті. Екіқабат екен деген сип жүрді. Кім білсін?

Жігіттер мені де айналдырды. Мен өлардың ортасына көп түспей шеттеп жүретінімді. Өзім сияқты жуастау орыс қызымен жолдас боп, сонымен сөйлесетінімді. Жігіттер: «Қыдырайық, ойынға барайық, сөйлесейік» деп маза бермейтін болды. Мен олардың ыңғайына кенбедім. Бозбалаға несіне қызығайын? Бұрынғы тартқан азабым аз ба? Және жеңешем Ылғи құлағыма құйып отыратын. «Жігіттердің азғырағына ерме! Ерсең, бұзыласың. Әбiрiң кетеді. Адам болмайсың. Әуелі оқу оқы. Күйеуге тиетін кезде жігітке көз жамандайтын, ыртаң-жыртаңнан басқаны білмейді дейтін. Сол сөздері есімде.

Айтқанына жүрмегенсін, жігіттер менің соңыма түсті. Мені «ұлы кезде» деді, «байдың қызы» деді, «куыршақ» деді, «кісі киік» деді. Айтпағаны жоқ. Тоғыз саққа жүгіртті. Өтiрiктен өтiрiк «пәлен жігітке хат жазыпсың, пәленмен жақынысың» деп жала жапты. Маған хат жазып, ғашық болды. Домалақ қағаз түсіріп, неше түрлі былғаныш сөздерді айтты. Сонда да болмадым. Ең болмаған соң, қараңғыда аяғымнан қағып-жығып кететін, ұрып кететін болды. Қағаз-кітаптарымды, тарағымды, орамалымды ұрлайтын болды. Еркек бала бір түрлі бейбастақ келеді ғой.

Екі күнде, үш күнде бір жиналыс болады. Айғай-ұйғай боп сөйлесіп жатқаны. Жылғысқа бармай қалсаң, біреуі барып жеткізе қояды. Бірін-бірі мүйіздеп, жамандап, үшкөпден шығартып жатқаны. Әсіресе біздің қазақ балалары. Не жетпейтінін білмеймін.

Бес жүзге тарта бала бар. Үй тар. Отын кем. Жұмасына бір жаға ма, жақпай ма. Үйдің іші былғаныш, сасық. Көп бала сасытпай тұра ма? Тесікті ашсаң, азынап суық кіреді – ауырып қаласың. Ашпасаң тұншығып кете жаздайсың. Оның үстіне тамақ та жайсыз. Ашаршылық жылы ғой. Таласыл-тармасып, күніне жарты қадақ нан, бұлдыры жоқ картоп салған сорпа ішесің. Кешке бір қайнаған су. Оқу оқып жетілгеннен бұрын аштан өле жаздадық. Талай бала ауырып шығып кетті. Өлгендері де болды. Қыстың аяғына жете алмай, мен де жүдеу басқа айналдым. Семейге баратын үш-төрт баламен мен де қайттым.

– Сен де бейнегітi тәуір-ақ көрген екенсің.

– Атама. Жасынан оқымаған соң, кісінің тілі де қағып кетеді екен. Жуырда икемге келмейді екен. Есейген соң оқығанның бір тәуірі есің болса: артық бұзылмайды екенсің. Өншең өгіздің ортасында аман қалғаныма өзім де таңданам...

Жеңешем мен келгенге қуанып қалды. Оған да серік керек. Екеуіміз бір туған кісідей боп кеткеміз ғой.

Ағатайым тубкомда қызмет қыл, тәуір боп тұр екен. Келген соң «босқа жүргенше, тіл үйрен» деп бір үшкөпге учитель қатынды жалдап төрт ай оқытты. Бұрын қазақ баласын көп оқытып, ысылған кәрі қатын екен. Баласы жоқ. Табысымен күн көреді. Сол қатыннан оқығаным көп пайда болды. Орысша жазуға да, сөйлеуге де сол кісі сауатымды ашты. Орыстың тілі қиын болады екен, тіпті?

– Осы күні орысша біліп алдың ба?

– Оныша жетік білмесек те, түсінетін болдық. Аса бір қиын сөз болмаса, ойлағанымды айта алам.

– Біз сияқты аузын бұған өгіз емессің ғой.

– Оқысаң сен де үйренер едің. Оқи алмай қалдың ғой. Заман оқығандікі көрінеді. Өмірдің қызығы соларда. Бар тапқанын тамағы мен киіміне салады. Мал жиям деп әуре болмайды. Тұратын үйлері қандай! Саңғырлаған бір сарай. Әй, біздің қазақтың көрген күні құрысын! Бықсыл, сасып, биттел, құрттап жатқаны...

– Құрттаса да мен сол елді сағынып өліп жүрмін. Қуарған қаласы бар болсын. Бәрі бетен, бәрі жат. Ішім пысып, санамен сарғайып, дертті боп отырмын.

– Қалқам-ау, ол сенің оқымағандығың. Оқысаң бәріне де үйір боп кетесің.

– Енді бізге оқу қайда? Елімді бір көрсем, арманым болмас еді, – деп қатты күрсінді.

Қаланы, оқығанды мақтағаны болмаса Ақбілектің арғы ойы: оқымаған Кәміләннің алдында өзінің оқығандығымен, орысша киімі мен азырақ мақтанбақ еді. Әйтпесе даланы, елді өзі де сағынып еді. Кәмілә елін бір көруді арман қып, күрсінгенде Ақбілек ұялып, «өтірік мақтанып отырмын-ау» деп ойлады. Сондықтан:

— Сенің оның рас. Кісі кейде елді біртүрлі сағынады,— деді.

Кішкенедең соң Көміл:

— Сонсоң не болды? Бітті ме?— дегенде Ақбілек:

— Жоқ әлі. Өңгіменің қызығы ілгері деді.

— Е, соныңды айтсайшы.

— Соны айтсам... Немене... Қай жерге кеп ем?

— Семейге келіп, орыс қатыннан оқыдың ғой.

— Е-е... Содан кейін қысқа қарсы Орынборға тағы бардым. Оқуға. Қайта-қайта айта бермейінші. Орынборда тағы үш жыл оқыдым. Тұрмыс та, оқуда бұрынғыдан жөнделейін деді. Тіл біліп қалдым ғой.

Қалаға әбден таныс болдым. Оқушылар ойын қойып, мен ойынға да араластым. «Бәйбіше — тоқалды» ойнағанда мен Мәмеш болдым. Свердлов клубына қойдық. Оқыған азаматтарға қыдырып жүріп, билет сағтық. Ойынымыз жақсы боп өтті. Мен де тәуір ойнадым білем. Ойын басқарушы «жақсы шығардың» деп, гүлдіесіп жатыр.

Бетімнің бояуын сүртіп, ауызға шығып едім: «Ақбілек, сен жақсы ойнадың!» деп өзіміздің қазақ учитель жолыға кетті. Көтеріліп қалдым. «Жүр, шай ішейік» деп үстелге алып келді.

Ол үстелде үш жігіт отыр екен. Мені таныстырды. Көмесерлеріміз екен.

— Мынау — Ақбала жолдас, мынау — Балташ жолдас...— деп жатыр.

«Отырыңыз!» десті. Отырдым. Сыра ұсынды. Ішпедім. Ақбала деген жігіт отырып:

— Ішпесе, зорламаңыз. Әйел балалардың ішпегені де жақсы. Біздің әйелдеріміз де кісі бол қапты. Ойындарыңыз тәуір шықты,— деп бірталай сөз қылды. Мен шай ішіп отырдым.

Ақбаланы бұрын да көшеде бірнеше рет көргенмін. Балалар шешен деп, білгіш деп мақтайтын. Орта бойлы, маңдайлы, ақ құба жігіт еді. Көзқарасы, сөйлесі сабырлы жігітке ұсайды.

Сол отырғанда Ақбаладан көп сөйлегені жоқ. Әдемі-леп, баптап, әр түрлі сөздер айтты. Өзгелері тыңдап,

қошемет қып, күлісіп отырды. Ақбала менен оқуымызды, тұрмысымызды сұрады. Көбінесе маған қарап сөйлеп отырған тәрізді. Мен қарсы отырармын ба?..

Маған таюу Балташ деген жігіт отырды. Ол маған «алыңыз, ішіңіз» деп тамақты алдыма тартып, сыйлаған болды. Білімі де Ақбаладан төменірек пе деп ойладым.

Тарарда Ақбала өзгелерінен онашалана беріп:

— Жұмысыңыз болса, келіп тұрыңыз. Сіздей қарын-дастарымызға жәрдем беруді борыш көреміз,— деп қолымды майда қысты.

Көмесерлігіне қызыққан кіші несіне барайын. Қайтып оны іздеп барған да жоқ. Оқуымда жүре бердім.

Бір күні газеттен «Ақбаланың баяндамасы болады» деген хабарды оқыдым. Не себеп екенін білмеймін, соның сөйлегенін естігім кел кетті. Бармайын деп бір ойлап тұрдым. Бір уақытта қолым шашыма, аяғым айнаға барып қалғанын, пәлтеміді киіп, үшкөлден қалай шығып кеткенімді білмей қалыпшын.

Бір үлкен жиылыс екен. Арт жағына таман келіп мен де отырдым. Мен отырған кезде бір орыс сөйлеп тұр екен. Ол бітірген соң үстел басындағы қара шұбар кісі: «Енді Ақбала жолдас, баяндама қылады»,— деді. Жүрегім бүлк ете түсті.

Сахнаның ар жағынан жайымен аяндап, жылмиып Ақбала шықты. Портфелін үстелге қойып, отырған жұртты бір шолып өтті. Маған да көзі түсер ме екен деп отырмын. Білмеймін көрген-көрмегенін.

Ақбала сөзін бастады. Асықпай-саспай, қоңырлау, әдемі дауыспен бастады. Мен қадалып қашым. Бір үлкен мекеменің істеген жұмысы жайынан екен. Не айтқанын ұққам жоқ. Көзім оның аузында: құлағым оның дауысын-да болды. Алақанын әнтек бүгіп, құлаштап темір соққан ұсталарша, оң қолын нығыздай сермеп, сөйлеп тұр. Сөйлеген сайын өзінен-өзі қызған секілденіп, даусы ашылып, қимылы көбейіп келеді. Оның қыза сөйлегеніне мен де қызып отырмын. Сөзді түйдек-түйдегімен тастап-тастап жіберіп, қарақшыдан ағыш өткен жүйрікше, басын әнтек еңкейтіп шұлғыды. Жұрт шапалақтап алды да кетті. Мен де соғып жатырмын.

Оның артынан әлдекімдер қарсы сөйледі. Ақбаланың баяндамасын мінеді, сынады. Мен оларға оқты көзіммен қарап қоям. Жаратпай отырмын. «Жаман болса, неге шалаалақтады?» деп ойлаймын. Ақбала қағазына түргіп жатты. Олар сөйлеп болған соң, Ақбала шығып, бәрине жауап берді. Біреуін мысқылдап, біреуін кекел, бірін түк білмейтін қып, неше түрлі дәлелдер келтіріп, сыбағасын берді-ау.

Түн боп кеткен екен. Ақбала сөзін бітірген соң тысқа шықты. Үшкелге бірге қайтағын серік іздеп, тепкішекте жан-жаққа көз салып тұр едім. Артымнан біреу келіп, білгімнен ұстады. Қарасам – Ақбала. Жымыын:

– Сәлеметсіз бе? – деді.

Сасып қалдым. Қызарып кетсем керек. Қызарғанымды көріп қоя ма екен деп, тағы састым.

– Үшкелге қайтқалы тұр едім, – дедім.

– Ә, жүріңіз, апарып салайын, – деді.

Ұялдым. Бұрын кемесердің арбасына мінгенім жоқ қой. Ұялсам да ештеңе дей алмадым. Маған да кішкене мақтан пайда болды.

Арбасына мінгізіп, қасыма отырғып, үшкеліме әкеп салды. Жолда:

– Менің баяндамамды естідіңіз бе? – деп сұрады.

– Естідім.

– Қалай боп шықты? – деді.

– Жақсы, – дедім.

Баяндамасын сұрағаны, менің ойымды білгісі келгені, қолтығымнан ұстап, таянып отырғаны, көшенің жарық жерінде бетіме жылы қарағаны – бәрі де өзімсініп айтқандай, қарағандай жылы көрініп келеді. Қолғасарда:

– Ертең театрға барсақ қайтеді? – деді.

– Барайын, – деп қашып.

Сол күні неге екені белгісіз Ақбала түсіме кіріп шықты.

– Е, көңілің кетіп қалған дағы.

– Қайдан білейін, кетсе кеткені ғой... Ертең кешке уәделі сағатта театрға келсем, есік алдында аяндап мені күтіп жүр

екен. Ойынға кірдік. Бірге отырдық. Көп сөйлестік. Оқыған әйелді, махаббатты сөз қылды. Бірдеңе айтып келе жатып:

– Сіз оған қалай қарайсыз деп менен сұрап қояды. Оған не десем ұнар екен деп қулықпен жауап бергім келеді, бірақ бүге алмай, өз ойымды айтып қоя берем. «Сіздің пікіріңіз маған ұнайды» деп қояды. Біздің елді, туған-туысқандарымды сұрады. Тағы да бержабаймен апарып салды. Қолымды жұмсақ ұстап, қайта-қайта қысып айырылды.

Жақсы көрген адамның тілі айта алмаған нәрсені, көбінесе, қолы айтады ғой. Сен соны байқадың ба, Кәмила?

– Ол рас, – деп Кәмила бір күрсінді.

– Айтпақшы, ұмытып барады екем. Театрда әнеуі Балташ деген жігіт те болды. Орны бізден бөлек еді. Антракт кезінде біздің қасымызға келіп, екеуі екі жағымнан телмендеп сөйлеп жүрді. Екеуі екі қанатым тәрізді. Екеуін сермеп ұшып кететін тәріздімін. Көңілім кетерілгені сонша, Балташ мен ойлағандай емес, недеуір білегін, артық желігі жоқ, сыпайы, есті жігіт көрінді. Өзім, әйтеуір солай ойладым.

– Сіз ойынға келетін болыпсыз ғой. Қалай... ойын ұнай ма? – деген сықылды ол да сөз қатып қояды.

Екеуі бірдей өліп-өшіп жүрген соң, маған да азырақ желік пайда болды. Азырақ емес-ау, үлкен желік. Маған желігің, таласып жүрген секілді көрінеді, өзім солай жо-рып қойдым.

Бір күні көшеде Балташ жолығып, қасыма еріп жүріп, бірқыдыру сөйлесті. Ақбала сияқты әдемі сөйлемеді, кідіріп, кібіргіктеп ыңылдап қойды. Оның сөзі, көбінесе, оқу, тұрмыс, көктем жайынан боп келеді. Қыз жайынан сөйлеуге қыры жоқ секілді. Айрыларда қолымды ұстап тұрып қызарыңқырап:

– Сізбен бір сөйлесейін деп едім. Уақытыңыз болар ма екен? – деді.

– Болар, – дедім. Әлгінің ұялғаны ұнап кетті. Не айтар екен деп ойладым. Әйелдің сондай жеңсігі қала ма?

Үш күннен кейін бір баладан хат жіберіпті:

мек екен деп, ар жағым сене алмай жүретін. Әрі өзім састым. Көңілім – Ақбалада. Балташты оның қасында қораш керем. Ақбалаға жауап қайырдым.

– «Сөзінді дұрыс көрдім. Мен де сізді ұнатушы едім. Бірақ ақылдасатын кісім бар еді. Аз күннен соң ақтық жауабын айтармын. Шыдаңыз, ренжімеңіз», – дедім.

Енді Балташ байғұсты әуре қылмай, көңілін суытайын деп ойлады.

Керуен сарай дейтін бауда Балташ тағы бір күні сөйлесті. Сол күні Балташқа:

– Менің уәде беріп қойған кісім бар еді, өкпелемеңіз, – дедім.

Десем де аяп отырмын. Балташ сазарып кетті.

– Ол кім? – деп сұрады.

Айтпадым. Қоймады. Қоймаған соң, айттым.

– Өзім де сол ғой деп ойлап едім, – деді. Бірақ ол жігіт әйел таңдағыш еді. Оқыған қызды ұнатпаушы еді. Баянды болмаса, неғылсын, – деді.

Менің көңілімді шығарғалы, оны күндегендіктен айтып отыр ғой деп ойлады. Балташ өкпелеп кетті. Көпке дейін жолыққан жоқ.

– Енді қайтсін.

– Екі жігіт таласқанның сондай жаманы. Әуелде қызық көрсең де, артынан кісіге ауыр тиеді. «Сен одан жамансың, сені сүймеймін» десе, өзіміз жақсы көрер ме едік? Әркімнің көңілі сол да.

Оның артынан Ақбалаға екі-үш жолығып сөйлестім. Менің «ақылдасатын кісім бар еді, шыдаңыз» дегеніме азырақ ренжіген екен. «Оқыған әйел өз жүрегіне өзі би емес пе?» деп, кішкене наз қылайын деді. Әйтсе де: «Сізден басқаға көңілімді бұрмаспын. Сізді ағатайым мен жеңешем де ұнатады» деген соң тағы сенді, өкпесін тастадым. Мені: «Жаным», «жарым», «күнім», «күнім» деп кәдімгідей сүйсетін болдық. Ол – күйеу, мен – қалыңдық несіне ұялайық? Ақбаладай жары бар кісінің арманы бар ма? Қуанышым ішіме сыймай жүр. Бір жерде отыра алмаймын. Кім көрінгенмен сөйлесіп, күлмейтін сөзге де күле берем. Ол күндер естен қалмайтын қызықты күн еді.

«Ақбілек жолдас! Уақытыңыз болса сағат алтыда Марс бақшасына келуіңізді сұраймын. Жауабын осы баладан қайырарсыз. Балташ» депті.

– Міне, қызық!

– Қызық деймін өзі! Ақбалаға көңілім кетіп қалғаны ғой. Оның үстіне Балташтың көлденеңнен киіккөні қызық болды. Бармайын десем көңілі қала ма деп ойлаймын. Әйелдің сондай жерде көрсе қызарланып кететін бір жыны бар ғой. Өзі жазғытұрым кез еді. Сабағымызды тыңдатып етіп, көңілім де көтеріңкі еді. Айтқан уағында бардым. Барсам – жоқ. Әлі келеді – жоқ; әлі келеді – жоқ. Енді қайтайын деп ренжіңкіреп отыр едім. Жайықтың жиегімен жалаң бастанып, апырандап келе жатыр екен. Күттім. Келіп амандасты.

– Көп күттірдім бе? – деп кешірім сұрады. Бір жұмысқа алданған екен. Тағы да көпке дейін сөз бастай алмай, қипақтай берді. Бір уақытта жұлып алғандай:

– Кісіге осы үйленген теріс болмайтын көрінеді. Мен өзім бір жолдас іздеп жүр едім, – деді.

– Жоғыңыздың оралғысы болсын, – деп мен жымылдым. Тағы да оны-мұны айтып отырып:

– Сізді менің көңілім ұнатып жүр, – деді.

– Менің күйеуім секілді бір топас екен ғой!

– Топас деймін өзі. Әлгі бізді оқытатын мұғалім мені оған мақтаса керек. Мен ашып жауап бере алмадым!

– Ағатайым, жеңешем бар еді. Солардан хабар алған соң, жауап берейін, – дедім.

Оны дұрыс көрді. Тағы да жолығып жүрмек бол, шығарып салды. Ақбала секілді қолтықтап ұстауды билмейді. Ебі жоқ еді өзінің.

Ертеңіне Ақбаладан хат алдым. Негеүір сөз жазыпты. Маған көптең бері ынтық бол жүргенін айтыпты.

– «Енді бұл хатты көңілім сізге әбден кеткен соң жазып отырмын. Сізді өзіме тең көремін, сүйемін. Сізсіз өмір маған қызық емес. Жауабын беріңіз», – депті.

– Міне, қызық!

– Қызық енді болды. Мына хатты алған соң, әрі қуандым. Ол мені ала қояды деген ойым бар ма? Өншейін ер-

— Сонсын?

— Сонсын, сөйтіп жүргенде, айға жақындап қалды. Біздің елге қайтатын уағымыз да таянды. Үйден хаг алдым. Ақбаланы ағатайым да біледі ғой: «Алатағыны рас болса, ти» депті.

Қуанып кеттім. Жалма-жан Ақбаланың кеңсесіне бардым. Әнеугіден кейін барып жүретін болғам ғой. Ағатайымның хатын көрсеттім. Жазып отырған қағазын қоя салып, есікті жауып келіп, құшақтап сүйіп алды. Екеуіміз де бақытты болдық. Кешке суретке барып, ең арттағы ложаға отырып, электр сөнгенде, құшақтасып сүйісіп отырдық. Суретті көргеміз жоқ. Бір жұмадан кейін оны-мұнысын қомдап, той қылып, мені пәтеріне біржола алармақ болды.

Ертеңіне Балташтан тағы хаг алдым. Хаттағы сөзі: «Сізге жолығатын үлкен жұмысым бар. Ол — сіздің келешек өміріңізге де керекті жұмыс. Қайтсе де бір жолығуыңызды сұраймын» депті.

«Менің өміріме керек нелкен жұмыс екен?!» деп таң-тамаша қалдым. Бармайын десем де, тағы көрсе қызарлығы түскір шыдаппады. Ыза болыңқырай бардым.

Барғаннан кейін амандасып отырып:

— Ақбала сізге жолдас бола алмайды?— деді.

— Неге?— дедім жұлып алғандай.

— Ол өткен уақытта сіз сияқты талай қызға құмар болған. Аяғында жараппаған, алмаған,— деді.

— Өткеннің маған керегі жоқ,— дедім. Азғырғалы келе жатқаным бідім.

— Нанбасаныз, міне, оның күнделік дәптері,— деп омырау қалтасынан бір кішкене кітапшаны суырып алды.

— Сіз мұны қайдан алдыңыз?— дедім.

— Жолдасыңыз ғой, алдым,— деді.

— Жолдасыңыздың дәптерін ұрлағаныңыз ұят емес пе?— деп, мен қызарып, ашуланып кеттім.

— Оның ұятын мойынға алдым. Осы дәптерде оның бір қызбен жүргені бар, соны сізге көрсеткім келіп екеп отырмын. Күйеуіңіздің қандай адам екені әлде сізге керек емес пе?— деді.

— Керек емес,— десем де қызбен жүргені дегені қызықтырайын деді.

— Тыңдасаңыз, оқыын,— деді.

— Оқи қойыңыз,— дедім.

Оқыды. Сол дәптер осы күнге дейін менде жүр. Кәміле, сен тыңдайсың ба? Оқиын. Кәміле:

— Қарап отырғанша, оқысаң оқы. Естік,— деді.

— Оқыған жігіттердің бұл бір сыры ғой. Әйел туралы олардың ойын білу қызық емес пе? Еркек туралы біз де ойлаймыз ғой.

— Өзі не жазыпты?

— Бір қызбен жүргенін жазыпты.

— Ал оқы,— дегенде Ақбілек ақ кенеп пальтосының омырау қалтасынан кішкене кітапшаны суырып алды.

— Өзім де саған оқығалы ала келіп едім,— деді.

— Кәміле-ау, дәптерді оқымай тұрып, саған айта кетейінші. Ақбала өзі әуелден Семейде қызмет қылған ғой.

— Семейдікі ме еді өзі?

— Иә, семейлік. Балташ та семейлік қой. Семейде тұрғанда Ақбала үлкен орында болған. Неліктен екенін білмеймін, бір жұмысынан қаға тапты ма, Ақбаланы бір жылды қыстығүні үлкен орнынан түсіріп, бір үйездік қаладағы үшкөлге жіберіпті. Қызметтегі жігіттерді бірден бірге ауыстырып отыратыны бар ғой. Сол кішкене қалада тұрғанда, Ақбала осы дәптерге күнделгі көрген-білгенін жазып жүреді екен. Өзі толып жатыр. Мен саған мына қызыл қарандашпен белгілеп қойған жерлерін оқимын.

— Ал, із.

5 *Февраль. Дүйсенбі.*

«...Үшкөлден қайтып келе жатқанда Күлән қасымнан өтті. Мен оған жолығудан қашып жүрмін. Бірдеңе айтқысы келді ме деп ойладым. Әбікен қатын алу жайынан сөз қозғады. Осы бір өсек естіген екен деп жорыдым. Мен оқыған қыз туралы шкірімді айттым. Ол күліп, өз ойын білдірмей кетті».

— Күләні кім?

— Күлән Ақбаланың құмар болатын қызы. Тыңдай бер.

— Қыздан қашқаны несі?

— Кім білсін? Араларында бірдеңе болған ғой.
6 *Февраль*.

Мен қайтып келе жатқанда Күлән мен Жаңыл сөйлесіп, күлісіп келе жатты. Күләнді кеше де бір жігіт алдынан шығып, ертін анарып салып еді. Сол тағы кездесіп, соңынан еріп кетті».

7 *Февраль*.

«Исполкомге барып қайттым. Қапай баяндама жазып отыр екен. Тұяқ, тағы бір оқыған жігіт келді. Қарағау елінде партия тақырыпты кедей ауылнайларға еңбек-көлік салғы аудара салынса керек».

— Мұның керегі жоқ. Мұны неге белгіледі екен. Мына жерін оқиық.

9 *Февраль*.

«Қапай келді. Көшеге шығып жүрдік. Садық жолықты. Әңгімелестік. Тергеуші Жақыпұлы пара алып, Сексембаевты залогтан шығарыпты».

— Ойбай, бұл да емес. Тұра тұр. Міне біреуін оқиық.

11 *Февраль*.

Осы күні өміріме керекті нәрсе — өмірлік жар сыйды.

— Е, осы екен.

«Жанымда сүйген жарым болса, қызметке бір беткей, алаңсыз қарар едім деймін. Көңіл алаң боп жүргенде, іске құлқым соқпайды. Бір нәрсем жоғалған, бір мүшәм жетпеген кісідей, сынаржақ боламын да тұрамын...»

Кешке Ақымдікінде қонақта болдық. Күлән да келді.

Еркектер оны-мұны сөйлесіп отырды. Мен әңгімеге кіріспей, солғын отырдым. Күлән шашын бұйралай, жақсы қызыл кофтасын киіп келіпті».

— Кофтасы немене?

— Мынадай, омырауша көйлек, — деп Ақбілек өз көйлегін көрсетеді.

«...Бұрын ондай киім кимегендікі ме, ұялған, сезіктенген кісіше, қызарып отырды». Ол бұрын шығып кетіп еді. Бірадан соң мен де шығып артынан келе жатқам. Ілбіп келеді екен. Мен де ақырын жүрдім. Мені күтпек болса, тоқтар деп ойладым. Ойлағанымдай тоқтады».

— Қарашы, еркектер ылғи сынап жүреді-ау.

— Е, өзіміз де сынамаймыз ба? Ар жағын қарайық.

«Ол сөзді бұрын бастады. Мен қысқа, салқын жауап бердім. Хаттарымды сұрадым. Оған жат көрінді ме, күлген, білдірмеген болып, басқа сөзге бұра берді. Менің хаттарымды қайтаруды сұрағанымды Х. қаласының өсегінен болды ма деп мойындағысы келді. Мен Х. адамдарымен танысқым келмейді, дедім. Ол «қыздармен де ме?» деді. «Қыздармен де» дедім. Ол мұны күткен жоқ еді, таңданды. Көшеде біреу келе жатыр екен. «Қош» деп айырғылысып кеттік».

— «Қ» қаласы делін бе? Онысы немене?

— Онысы қаланың атын қысқартып бір қарыппен айтқаны ғой.

12 *Февраль*.

«Күлән күнде екі-үш серіктесімен сенекте қолтықтасып, сөйлесіп, сұңқылдасып жүруші еді. Бүгін көрінбеді. Кла-сынан шыққан жоқ. «Сабақпен шұғылданса» керек. Көңілі күндегідей емес қой. Әйтсе де ішлегісін білдірмейтін әйел».

14 *Февраль*.

«Екінші басқыштың балалары үйірме ашып, іс қылмақ екен. Іс қылмаған соң бұрынғы басқармасын түсіріп, жаңадан сайлаған екен. Бұрынғылар орыс балаларын самогон беріп, азғырып алып, жаңа басқарманың жиылысын жауып, таратыпты. Төбелесе жаздапты. Бұрынғы басқармадағы бай балалары болса керек. Бұлардан қандай жақсы адам шығар екен?»

— Мынау басқа нәрсе боп кетті.

— Мұны неге белгілеп қойды екен?

16 *Февраль*.

«Х. қазақтары әрқайсысы келіп, оны-мұны айтады. Маған сөзін сөйлетпек, мені керегіне жаратпақ, өздеріне кісі қып алмақ. Қапай менің жолдасым болғанша, көңілдегісін істетіп береді деп дәмеленеді. Қазақтың талай былық жұмысы бар. Кімдікі дұрыс, кімдікі теріс екеніне көз жетпейді. Кімнің сөзін сөйлерсің? Келіп отырған соң тындайсың, шық деуге ұяласың».

– Мұнысы керекті сөз екеңі. Оқып шығайық...

«Және елдің сырын білім келеді. Сондықтан ғана тыңдаймын. Әйтпесе ел қазағының толып жатқан шатақ жұмысына кірісе берсем, тұтынған мақсұттарым далада қалады ғой. Бірақ қазақтың кіріп-шыққаны да зиян ба деп ойлаймын. Сырттан кім көрінген иемденіп, арқаланып, бұтып-пагадаы. Жолаптайын десең, жаман да болса, бұзық та болса өз елің ғой деп ойлайсың. Елден безген соң бір орыс болғанын».

– Онысы да рас қой.

17 Февраль.

«Х. қаласындағы азаматтардың бір өзгеше мінезі – саты арқылы болмайтын нәрсе, жоқ деп біледі. Ісінің ақтығына сенетін кісі жоқ, сатыға сенеді. Жауыздықтың тыйылмауына бұл да бір себеп.

Әжептеуір бір оқыған жігіт абақтыдағы пәленшелерді кепілге шығарып алыңыз деп, маған хат жазыпты. Міне, қызық!»

27 Февраль.

«Қадиша жеңгей (Күләннің жеңгесі, күйеуі Семейде қызметте ғой) шақырыпты. Қапай екеуіміз бардық. Көздерді сөйлесіп, отырып, сағат он бірде қайттық. Күлән бізге самса істеп, ас үйде жүрді...»

– Е, мұнда Күлән бар екен.

«Шай жасап, құйып берді. Беті қызарыңқырап, қолын сүртініп, шашын түзеп қымталыңқырап отырды. Үстел ортасындағы лампы екеуіміздің арамызда еді. Лампыны іргеге таяп қойды. Лампы олай қойылғанда, ол самауырдың көлеңкесіне түсуші еді, мен жарықта қалушы едім. Лампыны алып, оның орнына жент салған кішкене тарелканы қойды. Бізге жақындапқақ болды. Бұдан мен үш түрлі мән шығардым: 1) Ұзын самауырдың көлеңкесіне түсу үшін. 2) Жентті бізге жақындау үшін, әйтпесе... 3) Арамызда лампы қалтқы болмас үшін қойылу керек. Бастапқысы болмаса, теріс емес, от басынан қызарып, сыны бұзылып келген түрін жасыру да – бізге жақсы көріну, жентті кім болса, соған жақындатады ғой. Соңғысы болса, одан да жақсы».

– Туу-у-у! Бір лампыны қозғағанның өзін сонша сөз қылғанын!

– Еркек тіпті уақ нәрсені де андиды ғой. Жақсы көрген дағы.

– Иә, тағы.

– Міне.

10 Март.

«Гапертед төсекте жатқанда бір ой келді. Күләннің маған көзқарасын білу керек. Бұл күйде жүре беру мүмкін емес. Бірдене іздеу керек, істеу керек. Әйтпесе іштен тынып өлетінімін. Қапайға ақылдастым. Ол жеңгесі арқылы сөйлесуді қолайсыз көрді. Арамызда жүретін бала арқылы білуге, болмаса өзімен сөйлесуге бел байладық».

– Өзі әлі сөз байласпаған ғой.

– Солай ғой.

12 Март.

«Қапай кеше кешке барған еді. Ойлағанымдай тұқ бігіре алмай келді. Жәкім болыпты, сөйлесе алмапты.

Сәскеде, 11 жарымда, тауға аңға шықтық. Сейілге десек те болады. Бізбен бірге Қадиша жеңгей, Күлән, Жәкім, бір орыс фельдшер және Қасен болды. Қыздармен жарыстық, сөйлестік. Қапай Күләнмен сөйлесіп келе жатты. Мен Жәкіммен біраз жүрдім. Түсіріп алған қамшысын алып бердім. Бүлдіргелі қамшымды айырбас қылдым...»

Қайтарда Күләнмен біраз сөйлестім. Бұрынғы қалжыңы, күлкісі... Оқимын... пәлен-түген... деп, жарытып жауап бермеді. Ойлаймын: сезімі күшті әйел емес, әулікпейді, қызбайды. Қанша ақылды, әдепті, білімді, есті болғанмен, әйелге жарастықты сипат-сезім ғой. Сезімсіз әйел – иісі жоқ гүл. «Оқимын», «Күйеуге тисем оқи алмаймын» дегені не деген сөз. Оқу – ақыл тілегі. Сүю – сезім тілегі. Онда не сүю жоқ, не сезім кем, немесе ақылы басым. «Сүймеймін» дегуге аузы бармайды. Көңіл жыртқысы келмейді. Оқуды сылтау қып, аяқсытып, сүйретпек шығар. (Сезім) сүю өзгенің бәрін жеңу керек емес пе? Ұға алмадым. Хат жазып, ақтық сөзді айту керек.

Кешке бір кекселеу қазақ қатыны келді. «Бәйке деген мелісенердің шешесімін» деді. Отырған соң, «жаушы боп

кел отырмын» деді. Менімен жақын болғысы кеп (маған тигісі кеп) пәленше деген байдың қызы жіберіпті. Күйеуім менсінбей қаладағы Әбікен деген учитель ағасының үйіне келіп жатқан. Жасырақ ақ шұнақ қыз еді... Лақ секілді. Өлде Әбікеннің маған қатын алу туралы сөйлей беретіні өз қарындасын бергісі келді ме екен? Әлі қатынның сөзіне сенер-сенбесімді білмедім. Х-ның бір қулығы ма дел, сақтандым. «Қыздан белгі хат әкеліңіз» дедім.

— Қыз да жігітке сөз салады екен-ау?

— Күйеу керек болғасын қайтсін? Өлде Ақбаланы сүйген шығар. Өмірдің өзі де қызық қой! Ақбаланы әлдебір қыз жақсы көреді. Ақбала Күләнді жақсы көреді. Күлән әлдекімді сүйеді? Мен де сөйгітім ғой. Басқа сөзді қойып, мынаны оқыық.

13 Март.

«Бүгін Күләнге хат жаздым. Алкез алмасам нағылсын... Аңға шығу сырт жағынан қарағанда, онша қызық бол-маса да көңілде недеуір әдемі сурет қалдырыпты. Таңертең төсекте жатып, көзіме елестеттім.

...Тау. Тау ішінде бір белден бір белге созылып бұрандап жатқан шанының ізі. Бір ой, бір қыр. Тау бегі. Жолдың екі жағы — орман. Аппақ сіреу қар. Аңшы бастанып киген брезент сулығымыз, мойында — қосауыз, астымызда қылаң ұрған, ағылшын ер-тоқымды аттарымыз, артымызда — сыңқылдап күлген қыздар. Мыжырайған Жәкімнің бөкесі ерге сыймай, қорбыйш, пәлтесі тырсып, үрген мөстей қоқиып, аяғының басын аттың қолтығына тығып, атқа отырысы, қолындағы қамшыға, тізгінге ие болмай, қолғабын кие алмай келе жатқаны; Күләннің қазақша ықшам күші, түлкі тымақ киіп, атқа еркекше қаздып отырып, атын шаужай қақтырып аяңдатқаны; жарысқанда тақымы қозғалмай, етегі шашырамай, артымыздан жетіп, басып озып, бірдене деп тісі ақсиып, күліп өткені; Қадиша жеңгейдің барлық көмейін көрсете қарқылдағаны; фершіл атынан айрылып, атты мен қуып, шұқанақтағы қалың қарға омбылып, ат-матыммен жығылғаным; үсті-басым қар боп аунап түрегелгенде, Күләннің күліп, қашқан атты қайырмалап, ұстасқаны; қайтарда екеуіміз тізе қағысып

келе жатып сөйлескеніміз; Күлән жеңгесіне: «Жорға салыстырындар» дел, Жәкім екеуін оздырып жіберіп, менімен онаша қалғаны; біз Жәкімнің атын, отырысын қожалар сияқты деп мысқылдағанымыз; Қадиша жеңгейлерді қуып жетіп: «Келіңіз, аударысайық» деп, қолымыздан тартысқаны; жеңгейдің еңсеріліп түсіп қала жаздағаны — бәрі-бәрі қазақтың еркіндігі, қыз-бозбаласының ойын-күлкисін кезге елестеткендей. Көңілге бір түрлі тәтті, жүрекке бір түрлі жылы әсер қалдырыпты.

Кешке Қапай екеуіміз ойынға бардық. Күлдік дәуірінен бір бөлімді драма қойылды. Қадиша жеңгей, Күлән, Жәкімдер де келіпті. Күләнге анда-санда қарап қойып отырдым. Ол да ойланған кісідей, кіршігін салмақпен қағып, қарай берді. Бізді шығарып сала ма деп ойлады білем, жеңгесімен екеуі жұрт шығып жатқанда есік аузында аялдап тұр екен. Қапай үйіне қайтағын болған соң олар кешегі орыс фершлімен еріп кетті.

Орыс фершлінің Қадиша жеңгеймен қалжыны, көз қарасы жаман. Күйеуі жоқта бірдене қып жүре ме екен? Әйелге сенім де жоқ».

— Қойшы, орыспен неге өйтсін! Еркектер де өсектей берді екен.

— Қадиша оқыған әйел болса керек. Кім біледі, Балташ рас дейді. Оны қоя тұрайық.

15 Март.

«Тыныс кезінде тысқа шығып ем, қатар есіктен Күлән жымың етіп, жылт етті. Ымдап мені шақырды. Жолықтым. «Хат жазсам да әкеле алмадым. Және жазумен айта алатын емеспін. Ауызша сөйлессек екен деді. Қашан, қай жерде сөйлесуді айтыстық. Мен: «Жеңген біле ме?» деп едім, «білмейді» деді. Уақытын өзі айтақ болды».

16 Март.

Бүгін түсімде Күләнді көріп, сөйлесіп, сүйісіп жүрмін. Ғылымда: «Адам түсінде өңінде көп ойлаған нәрсесін керемді» дейді. Ендеше, мен ойымды, еркiмдi ол билеп, аударып жүр екен. Мен өзімді талай ауыздамақ болдым. Өзіме өзім ұрыстым. Өзімді сөктім, сынадым. «Сүйгенің бекер, алдап, алданып жүрсін, құмар болатын не бар?»

деп өзімді тоқтатпақ болдым. Оның да мінін көрейін, жек көрейін, безейін деп ойфандым, талпындым. Өзімді түзетпек болып, өткендегі жаман істерімді еске түсірдім. Оқыған қызды алғанмен, бақытты болмаймын деген пікірді ойыма келтіріп көрдім. Қалай талпынсам да болмады. Талпынған сайын торға түскен қаршығалай, шымырлатып, орала беріпші. Менің қол-аяғымды байлап, ұстап алыпты. Ол тор — Күләнға ауып кеткен көңілім екен.

Оны мен түсімде көргенім бүгін бе? Биыл ма? Есімде бар, өткен жаз осы қалаға келерде де көрдім. Ол онда үстінде күпісі бар, күжірейіп, қырындап өте беріп еді. Биыл Орынборға жүрерде тағы көрдім. Онда тағы түзу қарап сөйлестеді. Адам әйелді аңсағандықтан кіре беретін шығар деп, өзімді жұбаттым. Оның бәрі бос жұбаныш екенін енді біліп отырмын.

Онымен жолығамын, сөйлесемін дегелі, бақ-үміт кезге елестегенде, келешектегі жақсы өмірдің суреті қиялыма келіп, өзімді әлдеқайда сүйреп әкетті. Қазір жүрегімде қан қайнай бастады. Көңілім алып-ұшып бір жаққа кететін тәрізді. Тәубе, тәубе! Асапай жатып, құндық демеінші!»

— Байғұс-ай! Қайтсін! Құмар болған екен!

— Кәмілә-ау! Тіршіліктің сәні де құмарлыққа ғой. Құр атқа мінгендей, көңілің бір серпіліп кетеді ғой.

17 Март.

Үшкөлге бардым. Жәкім екеуі тұр екен. Басымды идім. «Мен сенің құлыңмын» дедім ішімнен. Ол көзін жауғанда еткізді. Негімен сүйікті, жылы кез! Оның көзінен шыққан сиқырлы жігіттің бір ұшы менің жүрегіме жапқаулы. Көзіне көзім түссе, сиқырлы жібірін шерткі жүрегім селт еткендей болады. Сиқыр жібірін шерткені қобыздың нәзік шегінен шыққан майда күй секілді жүрекке жылы тиеді, жанға ләззат береді. Өттең, өкініш! Жанға жайлы, майда күйін ұзақ шертіп тұрмайды. Бір қағып қалады да ғайып болады. Күйлі қобызға бір шерткен де қанағат. Ол шерткісте күйлі қобызға үн (тон) беріледі, қобыз үн шығаруы-ақ мұң екен, мұңды тәтті күйін қозғай ала жөнеледі, талай қиялға соғады, тербетеді. Әңгілелейді жүректі. Күй дәуірлейді, бая-

улайды. Бейне құйын жүрген су жүзіндей толқылап, жыбырлап, сыбырлап барып басылады...

Бүгін ол сағат алғыда жолықпақ. Мен сағатқа қарай беремін. Бір баланы көшеге жіберіп, аңдытып қойдым. Минут өткен сайын жүрегің соғуы жиілене түседі. Енді жарты сағат қалды. Уақыт қалай ұзақ! Не істерімді білмей, күнделігімді алып, жазып отырмын. Енді бір жиырма бес минуттен кейін ол көрінсе, келсе, жолықса, жымынып қараса, «сәлеметсіз бе?» деп қолымды ақырын ғана қысса, содан әрі не болмақ! Қазір басыма ешбір ой тоқырап тұрмайды... Бірден бірге көшіп отыр. Не жазарымды білмей отырмын. Ол келер, ә! Бір бөгет болмаса, келер... Өлде келмей қала ма? Ол да мүмкін. Қазір ол не істеп жатыр екен? Өлде сағатқа ол да қарады? Өлде күйініп жатыр? Өлде айнаға қарап тұр? Өлде, әлде... сағатқа тағы қарау керек! 18 минут қалты. Қой, уақыт өтіп кетер, тысқа шығу керек, әлде оның сағаты ілгері шығар...

Сағат түнгі 12.

Мана тысқа шығып, бұрышта күтін тұрмын. Бала келе жатыр екен. Баланың жүрісіне қарап, бал ашып тұрмын. Шыдай алмай, оған қарсы барып, білдім. «Үйінен шықты» деді. Жөнелдім. Ар жағынан нарқомға ол да келді, мен де келдім. Алдымыздан бір орыс шығып, билет сурады. Ертең ойын болмақ қой. Біраз тұрдық. Көшеде үш-төрт шекірт көрінді. Ол нарқомның ішіне кірді. Сахна жаққа жасырынды, састы... Бірге оқитын жолдастары ғой, өсектен қорқады. Біз басқа есіктен көшеге шығып кеттік.

Көбінесе жай сөз сөйлестік. X. қаласының әсегі, әркімнің біз туралы сөзі, менің оқыған қыз туралы пікірім. Мұнда келгендегі бір мақсатым, тағы сондай жанама сөздер. Аяғында «пердені ашу керек» дестік. Көбірек сөйлеу үшін бір жер керек болды. Ол бір күні біздің пәтерге келмекші болды. Бірақ үйлеріңіздегі балалардан сыр шашылып кетпесін деді. Екеуіміз де көп сөйлесетін кісідей болсақ та сөйлесе алмадық, үйлестіре алмадық. Керекті сөз аузымыздан шықпады. Жүрек сырын көзбен ғана білістік. Мен «қайтам-қайтам» деп келе жатып, қас қарайғанда үйіне жеткенше еріп барыпшын».

18 Март.

«Ойында болдык. Ол келді. Бұрынғы орында отырды. Мен қарай бердім білем, женгесі маған: «Кейінгі қағарға отырсыз ба?»— деді. Ол кейінгі қағарда еді. Орын ауыстырдым. Сондай құмартышын, ол қараса менде тағат қалмайды. Сондай құмартып отырған кезде, антракт кезінде үш-төрт шәкірт бұзды. Олар оны жібермей қамалап, сөйлесіп тұрып алды. Біреуі баяғы шығарып сала беретін жігіт. Не сөйлескенін білмедім, бірақ оған жағымды сөз емес-ау, деп жорыдым.

Ойын басталған кезде ол келіп жентесіне сыбырласты, жентесі ренжіп отырды. Х. қаласында тұру керек емес, кету керек деп маған да айтты. Мен де бұл қаланың адамдары бұзық деп жамандадым.

Жентесімен екеуіміз орын ауыстырдық. Мен оның қасына отырдым...

Қалай екеуіміз оларды үйіне апарып салдық. «Баяғы шығарып сала беретін сары бала біресе алдымыздан, біресе артымыздан шығып, қасқырша торыды да, бізді саяқ күзетші деп ұқты білем, бір уақытта шылымының отын алдымыздан жарқыратып шашып, жанап өте шықты. Мен: «Мына кісі өртей ме?» дедім. Ол: «Сонша аямай неғыпты? Кісі аяушыл болу керек емес пе?» деді. Мен ол мейірімсіз екен деп ойладым.

Манағы сөйлесіп тұрғанда, Күләнді біздің пәтерге барасың деп, сөгіпті! (Онысы есек.) Және олар (шәкірттер) наурыз жасамақ екен, Күләнді соған шақырыпты.

Күлән олармен қатынасын үзгісі келмеді. «Бірге оқып жүрген жолдас қой, есектей береді», дейді. Олар онсыз да есектемей жүр ме? «Япыр-ай! Сіздікіне енді қалай барам?» деді. Мен оларды елемесем де болмайды. Не ғажап?! Солармен не қатынасы бар екен?!»

19 Март.

Мұнда қаланшаның сағаты бір дұрыс соғылмайды. Қасынан өтіп бара жатқан кісіден «қай уақыт болды?» деп сұрап соғады екен.

Мұндағы оқушылар неткен көргенсіз, екі бала сөйлескенде: «Спектакль бола ма? Болса, ойнашылармен (бег-

дармен депті) жүреміз бе?— деп ойлап едік» депті (онысы жолдас қыздары, ішінде Күлән да бар).

21 Март.

«Әбікенде қонақта болдық. Қымыз іштік. Аса қызық болмады. Екі қыз (Күлән мен Жәкім) жолдастарының наурызына кетіпті. Күлән оларды жамандайтын, жек көретін. Жек көре тұра олардың сауығына кеткенін не деп білу керек? Оларды сыйласа, жамандамаса еді. Бұл қызда бет болмағаны ма? Қайратсыздығы ма? Өсектен қорыққаны ма? Жақсыны жақсы деп, жаманды жаман деп жиренбеген кісі — еш нәрсені талғамайтын тұтынған жолы жоқ адам болу керек қой. Менің еспетгеп жүрген періштем осындай болды ма? Қайғы... Бұдан үлкен қайғы жоқ. Өзі не дәлел айтар екен? Көерерміз».

22 Март.

«Кешке сол үйде болдық. Қыздардың наурызы туралы сөйледік. Жентесі бізге қосылып, олардың барғанын теріс қылды. Күлән өз ісінің қате екенін мойнына алды. Жентесі әдейі Қапаймен сөйлескен боп отырды. Біз пештің қасында тұрегеп тұрып, азырақ сөйлестік. Мен біздің пәтерге келуін сұрадым. Ол өсектен қорқа береді. «Осы қаладан кеткен сон...» дей береді.

24 Март.

«Сағат алты жарымда үшкелге жиылысқа бардым. Жылыған жұрт жоқ екен. Есік алдында біраз тұрдым. Қасында бір кішірек бала бар, бұрыштан Жәкім шықты. Қолында шиыршықтап ұстаған қағазы бар. Жасы 19-20-ға келіп қалған қыз ғой. Ол туралы есек аттың қара қапталынан. Бозбаламен жүрем деп, сабаққа ере алмай, бір орыс учителінен даярланып жүр деп естігем.

Мені көріп қасындағы баласын бір жаққа жұмсады. Баласы кетіп бара жатқанда дауыстап: «Күлән да, Мәдине де келеді деп айт!»— деді. Ол — маған естірткені.

Орыс қыздары қасынан бозбала өтіп бара жатса, өлгенше қызық саңқылдап сөйлесіп, қаңқылдап күлетін еді. Жәкімнің мына саңқылдауы — аумаған солардың мінезі. Бұзылған қыздардың барлық сыртқы мінезін жаттаған да қойған. Саудагер әйелдер еркекке жұғысқысы келсе не

«Мария Алексейқызы не айтар екен?» деген секілді, аға-жеңгем не айтар екен, қалай қарар екен дей береді. Жарғым адам. Оқыған қыздың оқымағаннан айырмасы болмағанына кейітім. Бір қыз ораза ұстап, босқа әуре болған екем деп қынжылдым...»

4 Апрель.

«Қапай хаг жазып, ғашық боп жүретін Мариям деген қыз Күләнге: «Ақбала маған хаг жазды», деп мақтаныпты. Мен жазбағанымды, жазбайтынымды дәлелдедім. Қапай менің сырлас жолдасым. Ол Мәрияшты алам деп жүретін. Қапаймен оның жүргенін Күлән өзі де көрген. Мен: «Ол есек болар, сенімен екі арамызға жік салмақ ойы бар шығар, әйел күншіл келеді ғой. Маған пайбасаң менің оған жазған хагымды көр, сұрап ал» дедім. Әйтсе де нанбағандай болды. Күлән өтірікке, есекке нанғыш көп қыздың бірі екен деген күдік пайда болды».

6 Апрель.

«Ыбырай мұғалімде қонақта болдық. Әйелдерді де шақырыпты. Әйелдер белек бөлмеде отырды. Ойын бастанмақ болды. Орыстың «белбеу соқ» деген ойынын ойнадық. Әйелдердің белгілегенін тауып қоя бердік. Олардың кімі кім болғанын уақ балалар бізге жеткізіп тұрып еді. Таба алмағанды ескен белбеумен ұратын ойын еді. Қыздар белбеу жеген соң, ашуланып, ойнамады. Ойынды бұзған Күлән болды.

Әбікен маған сыбырлап сыр айтты. Өнеугі ойында Күлән Сарбаламен ошаа жерде сөйлесіп тұрғанын Мақан деген бала көріпті. (Мақан өтірік айтпайтын бір таза бала). Сарбала жай сөйлесіпті, қолы бір жұмсақ жерде тұрыпты. Жәкімнің түнде бозбаламен ағаш ішін қыдырып кететінін айтты. Жәкім мен Күлән қосақтаулы тайыншадай бірінен-бірі айрылмайды. Күләнге: «Онымен неге жүресің?» дегенде: «Сабақтас жолдас болғасын...» дейтін. «Сарбаламен неге жүресің?» дегенде үндей алмай қаш еді, безерленбеп еді, ұялмап еді.

Марттың 27-де Сарбаламен екеуімізге кезек қарап, қызарақтап отырғанын ішім жек көріп еді. Екеуімізді салыстырғандай немесе екеуімізді де алдағандай көрініп еді.

тамағын кенейді, не кезін қыбады, немесе сондай бір айқын белгі береді. Мына қыздардың өтірік күлуі, саңқылдауы да – соның ағайыны ғой. Япыр-ау! Оқыған қыздың бері осылай боп кеткені ме? Сызылған қыз қылығы бола ма?»

– Онысы рас-ау! Оқыған қыздар тіпті еркекті өзі шақырып тұрады ғой.

– Бұл енді орыс қыздарының мінезі. Біздің қыздар да содан тәлім алады ғой. Сынық екеп сынық та жұғады дейді.

– Сөйткенмен кішкене иба керек қой.

– Әрине.

26 Март.

«Кешке сағат алтыда Күлән біздікіне келді. Есікті жауып алып, көп сөйлестік. Өткен өмірді, есекті, мінезді, махаббатты, келешек іланды – бәрін айттыстық. Аяғында сүйсініп айрылыстық. Ол сөзінің аяғын ағасына сілтей берді: «Мені оқылған сол еді. Оның еңбегін зая қылғандай болам ғой» деді. Және «оқи түсемін» деді. Мен екеуім де «себеп емес» дедім. «Шын жүрегіңнен шыққан бір ауыз сөзің керек» дедім. Оған келесі жылы жауап бермек болды. Өзі ұялып, қысылған іспетті қызарды, терледі. Мен де құшақтап қысып, терлеттім білем. Көңілде тәтті әсер қалдырды.

«Еңбекші қазақ» келді. Бернияз бір қызбен екеуі ағылып өліпті. Қайғылы хабар. Жігерлі жас ақын еді. Аяпыш!... Қандай себеп болды екен! Қазақта өзін өлтіру сирек болушы еді. Мынау бір таңданарлық іс! Өлде мастық, өлде махаббат, өлде алдану, өлде жауыз, тұрмыс... Әйітеуір бір ауыр күйік биледі ғой. Өмір шірікін, қалай шолоақ?!»

28 Март.

«Белинский айтқан екен: «Қиялдан шыққан махаббат таза жүректен шыққан махаббаттан ауыр, жаман болады. Қиял махаббаты жүрекке түссе, ауыр тас түскен секілді, қозғалтпайды, жанышады, улайды» деп. Сол рас па деймін. Сарғано, күйіну, жүрек қагты ауырды».

29 Март.

«Кешке Қадияша жеңгейде болдық. Ай жарық, күн жылы еді. Көшеде қылдырдық. Күләнмен сөйлестім. Өз пікірі жоқ.

Енді соның бәрін қорытқанда, Күләннің таза қыз емесітігі анық боп шықты.

Мақанға Сарбала мақтаныпты: «21-жылы Күлән Жәкімдікінде тұрғанда, оған бозбала көз салушы еді. Сол кезде мен жақын болып едім. Содан бері жақынбыз... Ерлі-байлы кісідейміз. Оқуын бітірген соң, екеуіміз қашпақпыз, басқа қалаға кетпекпіз. Мен қатынымды тастамақпын» депті.

Оған да нанбас едім, менің Күләнға жазған хаттарымды Мақан Сарбаланың қолынан көріпті.

Ол да аз болғандай, саяси бөлімнің бір агенті Күлән мен Сарбаланы базардың қасындағы әйнегі жоқ ескі үйден ұстап алғанын Қалайға айтыпты. Қалай – исполком бастығы. Анау агент оған сырын айтып жүретін.

Сорлы басым! Мұнша алданармын ба! Арып, шаршап, шөлдеп жүргенде табылған бір жұтым суына ит сарып кетсе, қандай болар едің? Мен де сондай күйге түстім. Сүйген адамның мінін көрмейді дегей рас екен. Япырым-ай! Мұнша адасқаным қалай?! Енді оқыған әйелден үмітім кесілді! Есіл таза жүрек, есіл жігер, есіл уақыт қор болған!

8 Апрель.

«Күләнға хат жаздым. «Кұрметті Күлән! Кететін болғандықтан хаттарымды тағы сұраймын. Бұл тілегімді берерсіз деп үміт етем. Қош болыңыз».

Ол жауап қайырыпты.

«Сіздің барлық хаттарыңызды жыртып тастағам. Наныңыз». Күлән.

– Міне, Көмила, сен айтшы, кіне кімде? Ақбалада ма?

Күлән да ма?

– Күлән да ғой деп ойлаймын.

– Мен де сонда ғой деп ойлаймын: Балташ бұл әңгімені менің көңілімді Ақбаладан шығарғалы оқып отыр ғой деп. «Мұның несі бар? Ақбалада жазық жоқ. Ондай жұмыс кімнің басынан өтпейді?»– дедім. Балташ оған да болмады. Ақбаланың тағы бір жаман істерін айта бастады. Мен күйіп кеттім. Не болғанымды білмеймін. Балташты өзімнен біржолата түңітейін деп, ертеде басымнан өткен уақиғаны айтып салдым: «Несі бар? Мен де қыз емеспін. Мені орыс та алып қашқан. Ол түгілі мен бала да ташқам!»

дедім. Балташ таңданып, ежіктел сұрады. Тыңдап болды да: «Мұны айтқаның жақсы болды ғой» деп, қош айтысып кетіп қалды.

– Әй, бекер айтқан екенсің. Еркекке сенім бар ма?

– Артынан өзім де ойладым.

– Ал, сонымен?

– Сонымен арада бір күн етті ме, білмеймін. Ақбала мені шақырып, хат жазыпты. Марс бауына тағы бардым.

Бұрынғыдай емес, Ақбаланың қабағы келмейді. Көп бөгелмей-ақ: «Бұрын сен басыңнан еш нәрсе кештің бе?»– деп сұрады. Сасып қалдым: «Жоқ» дедім. Кешегі сөзді Балташ жеткізгенін сезе қойдым. «Танба, Балташқа айтыпсың ғой. Ондай іс әркімнің басынан өтеді. Маған сенің шын айтқаның керек. Бүгін жасырғанмен, түбінде ашылмай тұра ма? Сонда маған не бетіңмен қарайсың?» деп түсіндіріп, бірталай сөз айтты. Ойланып отырдым да: «Рас еді» дедім. «Олай болса, сізді маған тағдыр жазбаған екен. Мен сізді қыз екен деп жүр едім» деп, Ақбала тұрып кетіп қалды. Өз бармағымды өзім шайнап қала бердім. Аң-таң боп сіресіп отырып қашпым.

Мен анырып жын соғып кеткен кісіше мелшиіп отырғанда, қайдан аңдып тұрғанын білмеймін, Балташ жетіп келді. Мен теріс қарап кеттім. Отырып, маған көп сөз айтты. Сөзін тыңдағым келмеді. Ит етінен жек көріп отырмын. Аяғында өзінің мені тәуір көретіндігін сөйлеп келіп:

– Сенің өткен күндегің маған керек емес, адамшылығың керек. Өткенге сен жазалы емессің. Сен тисең, мен сені аламын,– деді.

Көзімнен жасым қалай шығып кеткенін білмеймін, жылап Балташтың мойнынан құшақтай алышпым. Сөйтсем, Балташым шын ақылды жігіт екен.

Ертеңіне барып ЗАГС-ке жазылдық.

– Апырым-ау! Жақсы болған екен!

– Несін айтасың? Айпақшы, «ЗАГС» дегеннен шығады-ау. Жазылуға барсақ, баяғы менің бетімді ашағын қара мұрт орыс сонда қызмет қылады екен.

– Ой, жасаған-ай!

— Менің атымды естігенде бетіме қарай қалды. Балташ көріп қоя ма деп қырындай бердім. Көз ішіп-жел барады.

Шыққан соң қарасам, қара мұртым аңқып, мойны қисайып, артымнан қарап тұр.

— Не ғып мұндай боп қалды деп ойлады ма екен?

— Кім білсін... Көзіме жылы ұшырап кетті. Мен «кет-тім» дегендей, әнтек басымды изедім. Ол шашын ұстай алды, өкінді ме, кім білсін...

— Адам көре береді екен-ау!— деп Кәмілә тамсанды.

— Тірі кісі не көрмейді дейсің,— деп, Ақбілек те күр-сінді.

— Күйеуің қайда?— дегенде:

— Күйеуім осында. Бірге келдік. Демалысқа елге бара жатырмыз,— деді. Содан кейін екеуі тамсанып, қайыққа қарай тартты.

* * *

«Нұрзайсан» екі өкірді.

Сенді киімді әйелдер пароходтан жүгірісіп шыға бастады.

Басында жінішке жібек ақ пике панама, бойына киімі құйып қойғандай ақ құба, қаракез әйел палубаның шарбағына сүйеніп, пристаньдағы жыбырлаған жұртқа көз салып тұр еді.

Пароход өкіргенде бірінші кластың әйнегіне барып, бірдеңе деді. Кідірмей үш жігіт тысқа шықты. Үшеудің ортадағысы Балташ еді. Қасындағы екеуі бұрын бірге оқып, бірге қызмет еткен, бұл күнде ер жерде қызметте жүрген, Сәулөбек, Қанаш деген жігіттер еді. Анау ақ киімді әйел Ақбілек еді. Жолдастары үш-төрт күннен бері Балташты қонақ қылып, бауға, аралға бірге қылдырып жүрсе де, әлі де қамтамасыз қалғандай, пароход үстінде әнгімелерін аяқтап жүр еді. Балташ жолдаушылық кәдесін қылып, оларға сыра ішкізін шыққан соң, үшеуі тағы да сөйлесіп, пароходтың тұрмыс жағына қарай айналды.

Олардың Балташты құрметтейтін де жөні бар. Балташ — астанада бір тәуір комиссар. Астанадан келген адамнан губерниядағылардың көп нәрсе күтіп, әкесі базардан кел-

гендей қолына қарап тұратын әдеті ғой. Олардың қандай сұрауына болсын жауап беретіндей Балташтың да білімі, тәжірибесі молайып қызметке ысылып, ісіне табанды, біртоға коммунист болып еді. Балташ мына жолдастарының ортасында көпті көрген, көне болып қалып еді. Өйткені ол Ақмола, Семей, Орал, Бөкей губернияларының бәрінде қызмет етіп, жалпы қазақ жайымен, әр алуан жағдайымен, оқығандармен әбден танысып, ақыл ауданы, дүние тануы кеңейген еді. Ол өзінше әркімге сын беруге жарайтын, біреудің апағына, беделіне, сөзіне сатылмайтын, өзінше жол тұтынған жігіт еді. Жолдастары:

— Ақбала қалай боп жүр?— дегенде:

— Ақбала жүр. Ол өзі қияпшыл жігіт қой. Болмайтын істі болдырап деп, кейде ұзын шабатыны бар. Сөзді тәуір көреді,— деп жымып қойған.

— Жорғабек қандай адам боп шықты?— дегенде:

— Уай, оны қойшы! Ол өзі жұрттың бәрін алдап ку боп жүрмін деп ойлайды. Осы күні кісі алдауға көне ме? Ку боп кетті ғой. Қапай екеп Қапай да пәле боп кетіпті. Қызмет не дегенмен адамды үйретеді ғой. Жорғабекте тұтынған жол жоқ. Одан да мен Төрекеддіні құрмет етем! Бізге қарсы болса да, өз жолында қалды. Елшімге жағынбайды. Қызметін жақсы істейді. Ол өзі ішкіл жігіт қой, азырақ мақтаншақтығы болмаса,— деген.

Міне, Балташтың әркімдер туралы осындай кезқарасы бар жігіт еді. Саясат дүниесінде Балташ басшы болмағанмен, басшыға таянып болатын табанды жігіт еді. Жолдасқа олапшыл, уәделшіл болғандықтан, кейде шен құмарлардың соңына еріп кететін еді. Бірақ олардың қатесіне өз көз жеткен соң, «мына жерің дұрыс емес» деп айтар еді де, айырылып кетер еді.

«Нұрзайсан» үш өкірді.

Балташтар манағы шарбаққа сүйеніп тұрған Ақбілектің қасына келді.

— Қош енді, жолдастар!

...Солай қылындар!— деп Балташ екі жолдасымен қоштасып, қолдарын ығыздай қысты.

— Қош! Қош! Қош!— деп олар Ақбілектің қолын ұстап, асығып жерге түсті.

үстінде Ақбілегін қолтықтап, уыз қымыздай кәусар ауаны кеудесін кере сіміріп, Балташ сайран етеді.

Сайранға тойса, жан-жағының бәрі айна, жарқыраған салонға кіреді. Қос бұрымы арқасына салбыраған аспан көз жаңа өспірім ақ сары қыз қазықша қаздып, пианиноға күңгірлетіп құй шалады. Оң бұрышта кішкене үстелді ортаға алып, ақ жағалы, қошқар тұмсық, біз тұмсық, төрт сәулдегер «пас», «пис...» деп «преферанс» соғалы.

Балташ пен Ақбілек жас қыздың күйін тыңдап, шатырдай ақ дастарқанды үстел басында отырып, ақ киімді мәтүшкеге тамақ алдырып ішеді.

Балташ үстелде жатқан жінішке қағазды алып, тамақтың тізімін оқиды:

– Өзің қайсысын жейсің?

– Мен осы әндірейкөт-сәндірейкоттің жайын білмеуші ем, қой егін жейін дейді.

Ақбілекке Балташтың ол сөзі де қызық көрінеді, шексілесі қатып күледі. Ақбілек күлгенде қошқар тұмсық саудагер қылмындап қарай қалды. Ол Ақбілекке манадан жанман көзді жіберіп, қиялға батып отыр ғой.

Ақбілек күліп отырып:

– Мен бұлдырықты-ақ жейін, – дейді.

Ет артынан «Жигули» сырасынан екі бөтелке ішіп, Ақбілек екеуі екі кісілік тап-таза каяота бөлмесіне келіп, солқылдақ кроватта біріне-бірі қарап, қисайып жатып, «Смекаш» журналдарын оқып, мез болып, күліседі. Балташ:

– Тамақ сіңіруге күлген жақсы деп қояды.

Өмір сәнді, өмір қызық! Бәрі күлкі, жаңадан ғана қосылған екі жас. Қабақ қағысынан ойларын танысады. Бірін-бірі ренжігерлік түрі жоқ.

– Әлгі желпеннің саған көзді қадап отырғанын байқадың ба? – дегенде Ақбілек:

– Сен де анып отырады екенсің! – деп, күлімдел мақтанып қояды.

Балташ:

– Сен, шырағым, байқа! Желпендер бөлекет келеді, – деді.

Пароходтың дауысы да: «Қош, қош, қош!» дегендей дарылдап, қимай тұрған бауырлардың жүрегі лүп-лүп еткізді. Жердегілер пароходтағыларды көздері ішіп-желі, күлкісі мен жылауы араласып, ауыздары ашылып, танаулары делдіп, кейбіреудің көзіне мөлг-мөлг етіп жас та келіп тұр еді.

Пароход сорпа жалағыш кәрі төбеші, суды шолп-шолп ұрып, қозғала бастады. Бастар шыбындап, қашақтар қарға болып, орамалдар көбелекше жалпылдады. «Біз де сендерді қимаймыз» дегендей, жұрт пароходтың артына қарай толқыды. Көбіннің жүзінде күлкі, жылау, қуаныш, аяныш аралас.

Пароход үстіндегі күйші солдаттардың сыбызғысы сынғырлап, дабылдары дүмпілдеп, түтіктері күрсілдеп, екпінді маршқа екілендіре басқаны Ақбілектің көңілін де босатқандай, тамырларын желіндіре солқылдатықандай болады. Ақбілек те ақ орамалын желілетіп қостасты. Әлдебір қымбат нәрсесі қалып бара жатқандай, әлдекімді аяп, жүрегі жылағандай болады. Ол қимасы – Кәмілә еді.

«Тым болмаса Кәмілә байғұс, бізді шығарып салуға да келе алмады-ау! Күйеуінен, қайын аға, абысындарынан айбынады ғой, қорынады ғой. Оқымаған әйел қор ғой! Қапастағы құстай ғой!» деген ойлар келеді. «Бұл байғұстың көзі қашан ашылар екен? Қалай жәрдем етсем екен?» деп тұрғанда Балташ иығынан тарғып:

– Өй, сен неге жылап тұрсың? – дейді.

– Жәй... әншейін... Кәмілә байғұсты аяп... Оқымаған әйелдің күні қараң ғой! – деп, Ақбілек күрсінді.

– Бір түрлі кеңішсексің-ау! Бір күнде бола қоя ма? Бірте-бірте оқиды, көзі ашылады, теңеледі. Осы күнде-ақ теңеле бастаған жоқ па? Әуелде өзін қандай едің? – деп, Балташ үмітті сөздер айтады.

– Сонда да қиын ғой... – деп Ақбілек бауырының қамын жегендей, жалғыз өзінің жетілгенін азынғандай болады. Бірақ Балташтың дәлелдеріне тоқтайды. Өйткені Балташты білмейді деп ойламайды.

Шілденің шаңқан, шағыл күні: Жасыл жағалау. Ертіс. Ертіс жүзінде су сызып, ақ пароход келеді. Ақ пароход

Ақбілек онда:

— Өзің байқадың ба? Бүгін командир де менің орамымды әперді ғой, — деді.

Балташ оған көтеріліп қалады, көтерілмей қайтсін? Мұндай келіншекті Балташтан басқа кім алады?

Ақбілек керең-білгенін Балташқа айтып келеді. Балташқа қызметтен келгенде кімнің не сөйлегенін айтып отырады. Сөйлескен сайын бірінің білгені біріне ауысады. Кейде Балташ баяндама, отчет жазғанда Ақбілек көтереді. Ақбілек бірденеге алданып жатса, Балташ барып тамақ әкеледі. Екеуі бірге күйінеді, бірге сүйінеді. Өйткені дененің басқалығы болмаса, екеуі бір кісіміз деп ойлайды.

Екі күн өтіп, үшінші күн дегенде, екі жас Зайсанға жетті. «Шықтық» деп телеграмма берген ғой. Төлеген мен жеңгесі де кішкене қызын көтеріп, пристаньға келіп тұр екен. Анадайдан бірін-бірі көргенде Ақбілек пен жеңгесі:

— Аһ, жеңеше!

— Аһ, Ақбілек! — деп аяқтары жер басқанын сезбей, біріне-бірі ұмтылды.

— Е, жеңешетайым!

— Е, бауырым-ай! — десіп, қуанғаннан көздерінен жас ырышып, құшақтасып қайта-қайта сүйсініп жаттыр.

— Денің сау ма, қарағым, — деп, Төлеген де қарындасының бетінен сүйді.

Ақбілек кішкене сіндісін шөпшідетіп, бауырына басып: — Жігіт боп кетіпті ғой! — деп жаттыр.

Балташ Төлегенмен бұрын да таныс. Бірге қызмет қылысқан жолдасы ғой. Бұрын «Балташ жолдас» деуші еді — енді жолдас деуді кеңсе тілі көріп «қарағым, саумысың?» деп аузынан сүйді.

Жеңгесі де Балташпен таныс. Балташтың тәуір жігіт екенін олар да біледі.

Бұрын Төлеген Балташты икемге көнбейтін, бірбеткей, қазақ жайын білмейді деп, ішінен ұнаппаушы еді. Енді ол ойы да жоғалып кетті. Өйткені ол енді туған күйеуі, ол — кіндіктен келген үлкен комиссар. Енді Балташ туралы не деп жаман ойласын? Күйеуіне бұданбаса.

Екі бержебай да бар екен. Төлеген Балташты, жеңгесі Ақбілекті қолтықтап, екі-екіден отырып, көшені сыдыртып өтіп, бұрқыратып пәтеріне алып келді.

«Күйеу келе жатыр» дегеннен-ақ аға, жеңгесі пәтерін тиянадай қылып безеп, бір бөлмені екеуіне арнап, кровать құрып, кілем төсеп қойған еді. Қызара бөрткен неше түрлі тәтті бауырсақ, переміш, самса, кәмпит, манпасилер, шекілдеуік, пісте, жаңақтар, печеньелер тәрелкелерде саусылдап, ұлестің ұлы күні болатындай үлкен үстел лық толып, ақ дастарқанмен беті жабылып, құрметті қонақтарды күтіп тұр еді. Көк бас, қызыл бас, алтын бас бөгелкелер де бұфет, шафта көл жағасындағы қаздай, мойындарын созып, быжынап, «бізді қашан ішесіңдер!..» деп тұр еді. Төлеген комиссар күйеуіне өзге арақты олқы көріп, 25 сомға бір бөтелке шампанский алған еді.

Қонақтардың түскенін естіген соң, уездік сапарға шығамыз деп жүрген, шалбарларының тізесі қалталанған, пенжегінің артқы етегі жымырылған, шолақ комиссарлар да Төлегендікіне Мекеден қажы келгендей ағылды. Төлеген хабар қылған ғой. Түгін аңдып жүретін өлеңінде бес тиынддық құн қалмаған салдаман әншілер де, тарысы піскеннің тауығы бола кететін «бөстелі» даяршылар да келді.

«Құтты болсын!», «Жоғары шық!», сығылысқан орындық, сапырылысқан кісі, салдырлаған ыдыс, сылдырлаған шанышқы-пышак, рюмке — бәрі араласып, Төлеген үйі құдды жәрмеңке болды. Рюмкелер сынғырлады, шампанский мұрынға шаршып быжылдады, арақ ішілді, ән салынды. Жұрт дуылдады, Ақбілек Балташқа тигенде, екеуі ас-танадан келгенде, соқпайтын не бар? Бұдан артық қуаныш бола ма? «Құй арақты! Көтер рюмкені! Соқ өлеңді! Е, гу-лет шіркінді! Сүмірейт! Пәлі!»

Қызумен отырып, жұрт көп ішіп жіберген екен. Бас-тар бос мойын, аяқтар резеңке болып, қабырғалар төбеге шығып, үстелдер әткеншек ойнаған кезде, қонақтар да біріне-бірі сүйеніп, үйден шықты. Балташты сүйемелеп апарып, Ақбілек төсекке жатқызып, жеңгесімен ыдыс-аяқтарын жинауға кірісті. Төлеген де құдайдың бергеніне шүкірлік етіп, демін бір алды.

Екі-үш күндей Ақбілек, Балташ аға-женгелерімен әр үйде қонақта болып, қалайын сый-сипатына қанған соң елге шығуға қамданды.

Төлегеннің өз елі ғой және Балташқа деген соң жұрт ағ аяй ма, төрт-бес ағ табылып қалды. Таулы жерге арба жүрмейді, салт апен жүру керек қой.

Көк ала жорғаны көрпе салып, жеңгейге ерттеді. Жарау боз атты Ақбілек мінді. Жирен қасқа атты Төлеген, қара атты Балташ мініп, қастарына бір жолдас алып, сәске кезде қаладан шықты. Төлеген былай шыққан соң Күлкіені өз алдына алды. Жеңгей атқа мініп артық үйренбеген кісі ғой, бір қолымен ердің басынан ұстап, аяғын үзенгінің сағасына салып, орнатқан омақаша қоқиып, буынын билей алмай, қол-қол еткені Ақбілекке қызық болды.

Шілденің жылдай күні. Түске таман жолаушылар тау бөктеріндегі бір ауылдан бағылан жел, қымыз ішіп, күн қайта тағы атқа қонды.

Манағыдай емес, жеңгейдің өне бойы ауырып қалыпты. Қатты жүріске жарамай, көк аланың аяқ жорғасымен тайпалтып келеді. Ақбілек қажыр емес, синай қамшылап, су аяндағып келеді. Жалғыз-ақ Күлкіен қалғып-шүлгі береді. Оны кезекпе-кезек алдарына алысады.

Кіші бесін кезінде әйелдер шөлдедік деген соң, өзен бойында бір ауылға бұрылды. Желісінде он шақты құлыны бар бір үлкен үй орталықта. Оның оң жағында бір ақ отау тұр. Жолаушылар сол отаудың сыртына келіп тұра қалды. Есік алдында көрінген бір балалау жігітті шақырып, сөйлесе қалды. Ақ отау «Бекболаттікі» дегенде Ақбілектің жүрегі болар-болмас бүлк ете түсті. Әйтсе де осында түскісі келді.

Бала жігіт жүгіріп үйге барған соң, тымағын қисайта киіп, шапанының бір ығын жамылып, бір ығын жүре сұғынып, қалбандап Бекболат шығып, қонақтарға абдырап қарсы жүрді. Анадайлан сәлем беріп, келе Балташтың ағын ұстады. Баяғысындай алақанын қалақ қылып, Төлегеннің, Ақбілектің алақанына жапсырып амандасты. Ақбілектің көзіне кезі түсіп кеткенде қызарыңқырап қалды. Құрақ ұшып жүгіріп, есік ашып кіргізіп жүр.

Төсегінің алдында бұйығылау, келте мұрын, қара торы келіншек іс тігіп отыр екен. Ақбілектің көзі алдымен соған түсті. Келіншек те тымырайып, әйелдерге көз астымен қарады. Еркектермен тізерлесіп, төрге шығып кеткенін сәкет көрді немесе Ақбілек өзінен артық болғанын күнделді ме, кім білсін, әйтеуір «адырам қал!» деген қарас еді.

Бекболат жігітін жіберіп, дереу үлкен үйінен қымыз алдырып, өзі алдына дастарқан салып сапыра бастады. Ақбілекке тура қарай алмайды, кінәлі кісіше күйбендеп, сасқалақтай береді. Бекболаттың құрақ ұшып отырғанын келіншегі жараппаған тәрзіді, келте мұрнын жоғары көтеріп шығып кетті. «Жаман шіркін! Сыр білдіріп қояды-ау!» деген кісіше қатыны шығып бара жатқанда Бекболат ала кезімен бір қарады.

Қонақ аз отырса да, көп сынайды ғой, Ақбілек Бекболатты ішінен аяды, келіншегін менсінбейді екен деп ойлады. Бекболатпен жолыққан күндер замат көз алдына елестеп етті. Әйтсе де өткен күнге өкінген жоқ. Бұрынғы арман қылатын тұрмыс енді аяқ астында қалғандай, өзі басқа бір жана дүниеге көшкендей, бір жоғары көңіл пайда болды. Бекболат бұрынғыдай емес, сақал-мұртты да көбейіп, бет-аузы да әжімденіп, бойы да аласарып, қораш боп қалғандай көрінді.

— Е, елге бара жатыр екенсіңдер ғой... Қалада бөтен хабар жоқ па? Қой алдыралық, қонақ боп кетіңіздер!— дегеннен басқа Бекболаттан пәлендей татымды сөз де шықпады. Ол сөздері де Бекболаттың далада қалғандығын, Балташ пен арасы жер мен көктей екенін көрсетті. Ақбілек азырақ ойланыңқырап отырғанын өзі де сезе қойып, Балташтың көңіліне бірдеңе келіп қала ма деп, орыспалап: «Жүрейкі!» деді. Бекболат: «Қонақ боп кетіңіздер! Шақырып келіңіздер, алмайтын адамсыздар!» деп, жік-жапар боп жабысса да, қонақтар атқа қонғанын тәуір көре берді. Түсуін түссе де өздеріне қолайсыз болды білем, бірталайға дейін Төлеген сөзін қиоластыра алмай, ойы бөліне берді. Бірақ Ақбілек те, Төлеген де Балташқа өз ойларын сездірмеуге тырысып, басқа сөзге жұбатып әкетті.

Сеңгір-сеңгір таулардан, үңгір-үңгір құздардан, түйе өркешті шындардан, қыз емшекті тастардан етіп, бұраң-бұраң сұрлеумен бес атты кісі құмырсқа боп өрмелеп, Алтайдың басына шықты. Алтай бойды да, ойды да кетерді. Алтайдың кешкі самалы беттен сүйеді. Ақбілек Алтайға шыққанда, баяғы анасын елтіретін, өзінің әбиірін аласын, өгей шешенің қорлығын шегетін, Көркембай кемпірдің көр үйшігіндегі жаны көзіне көрінетін алай-түлей қараңғы, қара күндер, барса келмеске біржола кеткендей, анау алыста, етекте біржола қарасы өшкендей болып көрінді. Ақбілек бейнеттен, қорлықтан, күнәдан құтылып, сонау жеті қат көктегі ғарышқа апарып, жүретін алтын легенге салып жуғандай, анадан жаңа туғандай тазарды. Оның жүрегін жуып тазартқан алтын леген – аяулы жаны, қаралы таудай қайратты, ай мен күндей ғылым еді.

* * *

Марқакөлдің шыныдай тұнық суы да, көл жиегіндегі иірім-иірім ауыл да, пырылдап, кісінен, кісінен, оқыранып, өріске тартып бара жатқан жылқы да, жылқышының қызыл ала тысты тымағы да, анау қозы алып жүрген қайқы төс келіншектің жасыл көйлегі де, аттың жалы да, жеңгесінің басындағы күлді-бадам орамалы да батар күннің сарғылттым сәулесіне помылып, жер-дүние сары көзілдірікпен қарағандай жымынды, саңғырап тұрғанда Ақбілек туып өскен аулына жетті. Ауылда иттер шулайды, қотанда қой маңырайды. Аспанда торғай шырылдайды. Қырындап ұшқан құс. Сары ала керенаулап, мыңқылдайды. Енесін іздеп ауылда лақ безілдейді. Суға бара жатқан үш жас қыз:

Сылдыр-сылдыр қамысқа сырғам түсті,

Сырласпаған исат елге атам түсті.

Атам үшін қабырғам қайысады,

Қолымдағы қос жүзік майысады,—

деп шырқап ән салады.

Ақбілектің алдынан шауып шыққан бала жолыға сала, тайының құйрығын шошайтып, ауылға қарай ызғытты.

Телеген кейде жылғына, кейде жыл ара еліне бір келіп келетін. «Келікті ала келіп, жатып кет» деп, ақсақал отау көтеріп берген. Телегеннің келетінін естіген соң, ақсақал отауын оң жағына тіктіріп, күтініп отыр еді.

Тайлы бала ауылға шауып келіп:

— Ағатайымдар келе жатыр! Ақбілек те бар!— дегенде, ақсақал үйде отырып қалғып кеткен кісіше:

— Әй! Не дейді!— деп басын жұлып алды.

Ақбілек баяғы кеткеннен үйне қайтып келген жоқ еді. «Ақбілек оқып жүр» деп ақсақал естуші еді. Бірақ: «Қыз оқып не болады» деп, ішінен ұнатпаушы еді. Баяғыда баласы екені болмаса, Ақбілектен біржола күдер үзген еді. Оны көрермін деген ой да жоқ еді. Ақсақал енді қайтерін білмеді. Үйде отыра ма? Алдынан шыға ма? Қалай амандасалы? Дым көрмегендей тымпыш отыра ма? Кешірім сұрай ма? Бұл бір шұғыл оқиға болды.

Сөйткенше болмады, қатын-қалаш шулап:

— Әне шықты! Төрт кісі! Жоқ, бесеу... екеуі әйел... Біреуі келін ғой дескен даусына ақсақалдың бүйірі қызып, отыра алмады. Алыстан алты жасар бала келсе, ашыстағы шал барып, сәлем берсін деген мәтелді есіне алып, үйде отырсам, қуанбаған боп көрінермін деп, тысқа шықты.

Шықса, сауылдап келіп қалған екен. Ақбоз атқа мінген ақ киімді біреу көрінеді. Алдына Сараны мінгізіп алыпты. «Бұл орысың кім?» деп тұрғанда, Ұрқия барып, түсіріп бетінен сүйе басталды. Сөйтсе — Ақбілек екен. Боз аты, ақ киімі аруақтанып көрінді ме, ұлық келгендей, ақсақал азырақ қорынайын деді. Ауылдың еркектері де ақсақалдың қасына жиналып қап еді.

Телеген мен Балташ келіп, ақсақалға сәлем беріп, қолын ұстады.

— Мынау күйеу балаңыз — Балташ деген жігіт,— деп Телеген таныстырды. Ақсақал:

— Е, аманбысың, шырағым!— деп сасыңқырап қалды.

«Қайырлы болсын!» тәрізді бірдеңе айтқалы оқталса да, аузына лайықты сөз түспеді. Оның артынан Сараны ертіп, Ақбілек келіп, әкесіне қол берді.

– Бәрі әкелші, қарағым!– деп алдырып, немересін иіскеді.

Көңілі тағы бір қарыс көгерілгендей:

– Ей, Құдай шүкір, тоба!– деп тәубе келтірді.

Пальтоларын жамылып, қалпақтарын шекесіне салып, сымдай болып, Төлеген мен Балташ шыққанда: «Заманына қарай, бұл да жарастықты екен!» деп ойлады. Мынау екі төре баласы тұрғанда еле-өлгенше кем-қор болмастай көрді.

Балалар шайын ішіп жатқанда: ақсақал 7 биесінің сабасын пістіргіп, ыдыс-аяқты жуғызып, өз үйін сыпыртып, төрге көрпе салдырып:

– Ақбілектерге әне жерге сал,– деп, қатынына оң жақты нұсқалды.

Шай ішіп жайланған соң Әмірді жіберіп, балаларын өз үйіне шақыртты.

– Жоғары шығындар!– деп Төлеген мен Балташты төрге шақырды.

– Е, сол жаққа отырындар!– деп келіні мен Ақбілекті өзіне қарсы, оң жаққа отырғызды.

Қымызды бәйбішесіне сапыртып, балаларына қызыл кесемен қайта-қайта бергізіп, ауыл кісілеріне де, балашағаға дейін құр тастаптай, өзі қадағалап отыр.

– Келіннің аяғын ұста, келіннің,– деп қояды.

Келіннің дөп-дөңгелек қара көзі, маңқиып отырғаны, атасынан әңтек именгені қолайына жағып отыр.

Өрік Ақбілекке қарауға беті шыдамайды. Ақбілектің аяғы дегенде аяқшыға бұғып қана сыбырлайды.

– Неге ішпедіңдер? Қымыз жақсы ғой!– деп ақсақал Балташ жаққа да қарап қояды.

– Болғанымыз ғой!– деп, Балташ кесесін қайырганда:

– Қалалы жер адамның ішін қуырып тастайды ғой – деді.

Ақсақалдың көңілі тасқын. Тамағын кенесе, бүкіл ауыл естиді. Түкіріп жіберсе, есіктен өгіп, сары иттің тұмсығына жалп етеді. Кешке таман Төлегенді оңаша шақырып, ақсақал құрмалдық беру жайын ақылдасты. Ақсақалдың көңілі: ірі жылқы сойып, үлкен той қылуға еді. Төлеген

– Қарағым, Ақбілекпісің?– дегенде дауысы қалтырап, кезіне жас кеп қалды. Әйтсе де күйеуінен именіп, жасын әрең тоқтағты.

Ақбілек мұңайып, төмен қарады. Ақсақал баласына қарап:

– Дені-қарның сау ма, қарағым?– деді.

Қатындар келінді келіншелегіп, үйдің артын айналдырып, отауға кіргізді.

Ауыл кісілері қол ұстасып амандасты. Амандасып болған кезде ақсақал:

– Әй, жол беріндер! Үйге кірсін!– деді.

Қонақтар үйге кірді. Олармен бірге ақсақал да кірді. Қатындар келінге шымылдық іздеп еді:

– Қой, әуре қылмаңдар! Жасырынбай-ақ қой, шырағым! Лұқса! Салтыңда жоқ жұмысының не керегі бар?– деп, келіннің жасырындырған жоқ...

Қатындар шуласып:

– Е, ақсақал, үлкен кісі! Балаларың келіп, көзайым болдың ба? Мына жігіт күйеу бала екен ғой! Әмір жастарың ұзақ болсын! Балаңыз құтты болсын!– десіп жатыр.

Ақсақалдың көңілі тасып отыр.

Әй-жай болған соң ақсақал айдың жарығымен, үйдің жанында қой сойғызып отырып:

– Күйеу бала қай ел екен? Білдіңдер ме?– деп, Әмірден сұрады.

Әміре манадан бері Төлегеннің жолдасынан мәні-жайын сұрап, біліп қойған ғой, өзі де айтқалы қыбыржып отырған кісі ғой.

– Семейлік, тобықты болса керек. Үлкен орындағы төре екен! Орынборда қызмет қылады екен!– деп көлгірді.

Ақсақалдың көңілі манағыдан да бетер қарыс көтерілді.

Таңертең Ақбілек пен келіні далаға барып келе жатқанда, ақсақалдың көзі түсіп: «Келін бір бәйбіше болғандай денелі, жүрісі сабырлы адам екен» деп ойлады. Келін ноғай емес, естек қызы дегеннен бері, ақсақал естектің бір ағасын қазаққа жақын қылып алып еді. Сара Төлегеннің кішкене Күлікенін көтеріп тысқа шығып еді, ақсақал:

тай да жетер деген соң, бала да бірден билетін шығар деп, мақұл көрді.

Ақсақал тай сойды. Кеңіл жетер ағайын он шақты қой сойды. Недәуір үлкен той болды. Жұрт сабалап қымыз әкелді. Тай, құнан жарыстырып, күрес қылып, көкпар тартып, ерігіп жатқан ел бір кенеліп қалды.

Көл басындағы төрт-бес ауыл жас төрелерді кезек-кезек қонаққа шақырысты.

Дырду басылған соң, аз күн болса да қарап жүрмейік деп, Ақбілек пен жеңгесі бес ауылдың ортасына қызыл отау орнаттырып, жас әйелдерді бір мезгіл оқытып, хат танытпақ болды.

Кейде еркектерді шақырып, Балташ пен Төлеген газет-журнал оқиды. Тазалық, денсаулық, мал дертін емдеу, кооператив жайынан еңгіме де құрып қояды. Қызмет адамдарына жол-жоба көрсетеді. Елге керек уақ кітаптардан ала барған еді. Оның пайдасы тиді...

Ақбілек баяғы емес. Өзгерген, өнер тапқан, жетілген, ысылған. Әйелдерге көсем болған. Бұрынғы бұйығы, ұйлашақ, сызылған, мұнайған Ақбілектің ізі де жоқ. Ақбілектің қылығын, ісін көргенде ақсақал танданалды: «Бұл қалай боп кеткен? Қаланың не қасиеті бар? Жұп-жуас, ұйлашақ бала емес пе еді?» деп ойлайды. Қалайда Ақбілек жат, Ақбілек өнерлі! Ол енді ақсақалдың ғана баласы емес, көптің баласы. Енді ақсақал одан именеді. «Мынауың терісі» деуге бата алмайды. Баяғы өзінің қаталдығын ойлағанда, өзінен-өзі ұялады. «Кешірім сұрасам, қайтер еді» деп бір ауық ойланады. Бірақ әке басымен балаға кішіреюді лайық көрмейді. Сондықтан Ақбілекпен кездескенде:

— Қарағым, немене? Шөлдеген жоқсың ба? Қымыз іштің бе?— деген сияқты қалбалақтап қалады.

Әкесінің онысын Ақбілек те сезеді, әкесін аяйды.

— Жоқ, әке! Шөлдегем жоқ,— деп, еркелеген секілді, қасына келіп отырып, бала оқытқанын, жеңгесінің тілі келмегенін, әйелдердің күлгенін еңгіме қылады.

— Қарағым-ау! Елге келіп тынығалы десе, жүдеп қаласың ғой... Ол қатындардан не шығады деп жүрсіндер?— деп маңдайынан иіскейді.

— Әке-ау, заман оқығандікі ғой,— дейді Ақбілек.
— Оқығанмен келіп екеуңдей болар деймісің!— деп, баласын көтеріп қояды.

Ақбілек әкесімен айтыспайды. Әкесін жаңа тауып алғандай қуанады. Сара он екіге шығып, ұзын көйлек киіп, бұрымын артына селтітіп өріп қоятын болған екен. Ақбілек оған:

— Сен қыз болмай-ақ қой. Басыңды биттетпе!— деп шапшын алдыртып тастады. Сараны қайтарда езі ала кетіп, оқуға бермек боп қойды.

Қажікен азамағ боп қапты. Бірақ өгей шешенің қолында етірікші, тұнжыр, ұрысқақ, кекшіл боп өсіпті. Оны Төлеген қолына алып оқытпақшы болды.

Ұрқияны қастарына ертіп, Ақбілек пен жеңгесі далаға барады, көл басына барады. Өткен балалық күндерді есіне түсіреді.

Бір күні Ақбілек сөзден сөз шығып отырып, Ұрқиядан:

— Жеңеше-ау, баяғы Мұқаш не болды?— деп сұрады.

— Есітпеп пе едің? Ол сол жылы қыстығүні шығар деймін, жоқ боп кетті ғой,— деді.

— Ол қайда кетті?

— Кім біледі? Біреу өлтіріп тастаған шығар?— деді Ұрқия.

Ақбілек:

— Өзі де елдің қарғысын көп алып еді,— деді.

— Қарғыс қоя ма?— деп Ұрқия да қосталды.

Матайдың Әбені екі ұрысын жіберіп жайғастырғанын бұлар қайдан білсін.

Күлкен Сараға ермек болды. Мойнына мінгізіп жүргені.

Ұрқияның Ескендірі де беске шығып қапты. Ұрқия жанынан екі елі тастамайды.

Ескендір тым-ақ сүйкімді. Түрі де көркем, мінезі де өжет. Шешесі өге зерек деп мақтайды, балалармен қосылып ән салады, қой күзетеді, бұзау үйретеді, ойынға бір жалықпайды, ауылдың малын түстеп таниды. Бірақ тез қатты ашуланшақ, бір баладан жығылып қалса да,

жарысқанда қалып қойса да, жатып төбелес салады, өз дегені болмаса, айтқанға көнбейді.

Бір күні Ақбілек пен Ұрқия көл жиегіне барып, жуынып отыр еді. Сара бар. Күлікен, Ескендір бар, ауылдың еңшен ұсақ балалары суға шомылып, жиекте жүтіріп, жарысып, ойнап жүр еді. Бала бірін-бірі жылатпай жүре ме, кішкене Күлікенді бір бала жүгіріп келе жатып қағып кетіп, жылатып қойды. Ескендір оны көре сала жүгіріп барып, жыққан баланы кішкене жұдырығымен қойып-қойып жіберді. Анау бала үлкенірек болса да, сасып қалды. Ұрқиядан қорқып, түк қыла алмады. Ескендірдің мына қылығына Ақбілек сүйсініп:

— Ескендір, бері келші, қалқам! Ой, бауыр болғаныңнан айналайын!— деп шақырып алып, бетінен сүйді.

— Жеңеше-ау, осының атын Ескендір деп қайдан қойып жүрсің? Орыстар Александр дейді ғой,— деп сұралды.

Ұрқия баяғыда түсінде Ескендір дуана балапан ұстап бергенін есіне салып:

— Ескендір дуананы ырым ғып атын Ескендір қойып едім,— деді.

Соны айтқанда, Ақбілек көзі дөңгелеңіп, аз ойланып қалды да:

— Жеңеше-ау! Осы Ескендір мен сияқты емес пе?— деді.

Ұрқия күліп жіберді.

— Сен сияқты болса, сенен туған шығар!— деді.

— Рас айтасың ба, жеңеше?— деген соң, Ұрқия шынын айтты. Ішине үрген қарын тығып, өтірік буаз болғаңың, Ақбілектің баласын бауырына салғанын берін сыр қылды, Ақбілек қуанып кетті.

— Ескендір, бері келші!— деп тағы шақырып алып: — Құлыным-ау!— деп бауырына қысып, құшырланып тағы сүйді. — Өлтіретін бала емес екен-ау! Жақсы қыпсың ғой, жеңеше!— деп Ұрқияны сүйді. Аналық сезім Ақбілектің жүрегін қорғасындай балқытты.

— Мен кісі қанын жүктедім бе деп жүруші ем. Жеңешетай-ай! Мен шын бақытты екем ғой! Оқуға жараған соң өзіме бересің ғой?— деді.

— Берейін,— деді Ұрқия.

Марқакөлдiң суы балдай. Марқакөлдiң суын iшiп, отын жеген сары қарын, тұтам емшек жануардың бауырынан сүт сорғалап, сүт емес-ау, құт сорғалап көнек-көнек лықылдайды...

Марқакөлдiң жиегiнде Мамырбайдың Ақбілегi, жас Балташтың сүйген жары Ескендірiн құшып, сүйiп, бала болып, ана болып, көп әйелден дана болып, кеудесiне бағы сыймай, кемерiнен аса шыпылдайды.

Жан-жақты өнер иесі, сегіз қырлы, бір сырлы дарын, романшы, драмашы, ақын, аудармашы, зерттеуші Жүсіпбек Аймауытов 1889 жылы (кей деректе 1890) қазіргі Павлодар облысы, Баянауыл ауданы, Қызылтау атырабында туған. Әкесі Аймауыт кедей болғанмен, арғы аталары Дәндебай, Қуандар текті, дәулет, абырой біткен, ел арасындағы білікті кісілер. Жас күнінен Жүсіпбек бірге туған бауырлары Ахмет, Жақшпбектер секілді арабша хат тану, оқу үстіне, ағаш шеберлігі, темір ұсталығы өнерлерін қатар үйренеді. Он бес-он алты жасында өзі ұмтылып, үй ішінің рұқсатынсыз Павлодарға қашып барып, орысша-қазақша екі класты мек-тепке кіреді, бір жағынан, бала оқытып қаражат таба жүріп, оқуын 1914 жылы бітіреді де, Семейдегі оқытушылар се-минариясына түседі, оны 1918 жылы аяқтаған. 1918-1919 жылдар аралығында Алаш идеясын қолдаған жас оқыған кеңес өкіметі жағына шығады. 1920 жылы РКП (б) қапарына өту, Қазақстан кеңестерінің құрылтайына делегат, Халық ағарту комиссариатының коллегия мүшесі болу. “Қазақ тілі” газетін редакциялау, “Ақ жол” газетінде істеу, Шым-кенттегі педагогика техникумының директорылығы – мұның бәрі Жүсіпбек Аймауытовтың азамат болып қалыптасу жолындағы күрес іздерін, өмір белестерін көрсетеді. 1929 жылы басталған зобалаң кезінде қармаққа ілінген Жүсіпбек Аймауытов 1931 жылы атылған.

Астан-кестен ауыр, бірақ ерекше қуатты да қызық әлеуметтік төңкерістер, ұлы революциялар заманында өмір сүрген Жүсіпбек Аймауытов ерте қиылған қысқа ғұмырында артына аса бай, бағалы әдеби, ғылыми мұра қалдырып үлгерді: “Қартқожа” романы, “Ел қорғаны”, “Мансақорлар”, “Қанапия мен Шәрбану”, “Шернияз” поэмалары, “Нұр күйі” поэмасы және бір топ аударма кі-таптары жарық көрген.

Жүсіпбек Аймауытов қаламынан туған ең көлемді прозалық шығарма – “Ақбілек” романы былай басталады: “Өскеменнің аржағында, Бұхтырманның оң жағында әлемге аян Алтай бар. Сол Алтайдың күнгейінен құбыла жаққа құлай аққан, құдай ағып Ертіс түскен, күз күзеткен Күршім

бар. Алтай, Күршім не заманнан қалың найман мекені. Сол Алтай мен сол Күршімнің қысы қыспақ, жазы самал. Күн жылт етсе, төрт түлік мал қарағайлы қарт Алтайдың, Ал-тай сынды анасының көкірегің аймаласып, тырандасып, мәйек басып, мамырласып жапқан”.

Қазақ әдебиетінде реалистік роман принциптерін алғаш меңгерген қаламгерлердің бірі – Жүсіпбек прозадағы ырғақ, стиль, композиция, көркемдік құралдарға ерекше көңіл бөлді, әсіресе халық тілінің сан алуан байлығын еркін қолдана отырып, Еуропа, орыс әдебиетіндегі бейне жасау, мінездерді даралау, сезім бұрқағын, ой толғауларды көрсету дәстүрлерін еркін пайдаланды. Жазушының та-лант мүмкіндіктері әсіресе “Ақбілек” романында айқын көрінеді.

Қаламгер әлеуметтік тартыстар, тарихи оқиғалар, тап күрестерінің ерекше шиеленісіп тоғысқан, ел мойнына салмақ түсіп, жеке адамдар тағдырының шырқаққан буы-нын дәл басады: бұрын айтылған, сарыжұртқа айналған тақырып емес, соны, мүлде тың, тіпті сирек оқиғаларды романға арқау еткен.

Оқырман бірден шылтырмай әрекеттер үстінен түседі: алыстағы Алтай таулары, ақ қашып, қызыл қуып, аласапы-ран күрестер жүріп жатқан Азамат соғысының сұрапылы қазақ ауылдарына да жеткен, өрт шалмаған шаңырақ жоқ. Марқакөл жағасында, Терең шағты мекендеген момын шаруа Мамырбай ауылын бандә шауып, әйелін өлтіріп, бойжетіп, оң жақта отырған қызы Ақбілекті солдаттар алып қашып кетеді. Сұмдық осыдан кейін басталады. Бір ауыз орысша тіл білмейтін соры қайнаған жас қыздың азап-қорлыққа толы, өлім мен өмір, оң мен түс арасында былғанышты, жиіркенішті күндері басталады. Бұрын ете-гін жел көтермеген, еркек бетіне тіктеп қарамаған ақ пе-ріште, енді табиғаттан алған асыл қазынасын рәсуа етіп, еріксізден еріксіз, ұяттан күйіп, ар-иманы өртеніп, қайдағы бір қашқын, бандә, тіпті атын да білмейтін ақ ескерінің офицері – қара мұртқа ермек болады.

Қысталаң жағдай, шекаралық ситуация, өлім мен өмір-дің тайталасқан бір сәтіндегі адам психологиясына жазу-шы терең бойлап, жан-жақты күй шертеді. Он екіде бір гүлі ашылмаған бойжеткен қыздың шеккен қорлығы, тапталған

сезімі, жер болған намысы, былғанған ары – осының бәрі реалистік дәлдікпен, бейнелі, фуретті, сенімді көрсетілді. Оқырман бауыры езіліп, жүрегі тілініп, Ақбілекпен бірге жылдайды. Тұтқынға түскен сорлы қыздың не тілін, не дінін білмейтін, өмірінде бұрын көрмеген, жүріс-тұрысы, киім-киісі, тамақ ішісі бөлек, әдет-ғұрып, салт-санасы басқа – қара мұрт орыс офицеріне еріксіз, қатын болу хикаясы айқын психологиялық саралаумен берілген.

Өмір телкісіне қарсы тұрар күш жоқ, көп иттің мазағына айнамай, қара мұрт қармауында қалғанның өзінен жынданып кете жаздап, қорлық күйігінен өліп қалардай күйге жеткен Ақбілектің енді кіре бастаған ес-санасы бірге-бірте маңайында не болып, не қойып жатқанын аңғарып, әр нәрсені сезіп, ой түйе бастайды.

Осындай екіұдай, естен танғандай күйдегі Ақбілек санасы алдымен қара мұрт офицердің өзіне жасаған қорлығын ғана емес, мүсіркеуін, еркелетуін сезінді; мұның үстіне, тау-таста ақпен ақ болып, қашып-пысып, елден-жұрттан безіп, тун қатып, бел шешпей ұйықтап, ылғи ағ үстінде күн кешіп келе жатқан түсі суық, сыры белгісіз, мақсаты тұманды топтың да аужайын аңғарады.

Екінші жағынан, жазушы қара мұрт офицердің өз аузымен өмір тарихын айтқызады, мұндай халге қалай түсті, ата-бабасы, шыққан тегі кім, кеңес өкіметіне неге қарсы күреседі, қырдың енді қылтып шыққан қызғалдағын жұлып алып, табанға басқанына қиналмай ма, ары-ұяты қайда – мұндай сауалдардың баршасына психологиялық тұрғыдан нанымды жауаптар берілген. Екі халық өкілі: бірі – жазықсыз, оң жақта солқылдап отырған бойжеткен, екіншісі – кеңес өкіметіне қарсы қару көтеріп, ағысып-шабысып, ақыры, басқа айла қалмаған соң, Қытай асыл бара жатқан офицер, бұларды бір көрпенің астында тоғыстырған қатал уақыт бұйрығы, зорлық, қыянағ шоқпары, қара мұрт әрекеті: әлі келгенше тіршіліктің жылы-жұмсақ, дәмді-тәттісінен бір қарып қалу, сорлы қыз қасқыр тартқан құлындай боп зар еңіреп ол отыр.

Арттан қуып жеткен қызыл әскерлер дүмпуімен безе қашқан ақтар өз бастарын қайда тғыарын білмей, жан-жаққа бытырай зытып жөнелген кезде, Ақбілек бандылардың

ескі жұртында керексіз бір заттай болып қалып қояды. Бұдан кейін сорлы жанның қоршаған орта, тау-тасқа зар еңірей мұң шаға сыңсуы, балалық, асыл қасиеттерінен айрылғанын жоқтап, терең қайғы шыңырауына бағуы зор шеберлікпен бейнеленеді.

Қасқырға жем болып қала жаздап, арып-ашып, ажал тырнағынан әреңдегенде құтылып шығып, өліп-талып тұған ауылына жеткен Ақбілекті бұрынғыдан да сорақы азап, мазақ, қорлық күтіп тұрған. Банды қолындағы зұлымдық зұлымдық па, нағыз тозақ енді басталған, өрттей қулаған өсек-аяң тірі адам бетіне қаратпай, жандырып-күйдіріп барады. Бұрын ғашық болған, сөз салып жүрген Бекболаттың өзі де тоят алған соң, сұмдық оқиғаның мәнісіне көзі жеткеннен кейін, түк көрмегендей болып, теріс айналып кете барады.

Мамырбайдың төсек-жанғыртуы, Өрік-тоқалдың қатыгез мінездері, Ұрқия жеңгенің адамгершілігі, қара мұрт офицерден біткен жазықсыз сәби – Ескендірдің өмірге келуі – мұның бәрі сала-сала реалистік оқиғалар болып берілген.

Алдымен есіркеп, мүсіркеу, аяу, артынан қорлық, мазақ, табалау атаулының тозақ отына өртенген Ақбілек бәрбір тірі қалады: заман ағысы, өмір толқыны бірте-бірте ескі жараны емдеп, тіршіліктің жаңа жапырақтары қылтып – көгеріп өсе бастайды. Ағасы Төлегеннің соңынан іздеп барып оқуға түседі, Семей, Омбы қалаларын көреді, қырық шырақты әйел емес пе, келер күндерден үміт күтіп әрекет жасайды.

Романда кейіпкер, оқиға көп емес, ықшамдылық, жиі-нақылдық, әсіресе драматизм принциптері ерекше ескерілген. Бір кәрекетке қатысып, үзіліп қалатын кейіпкерлердің өзін жазушы даралап, есте қалатындай етіп сомдап соғып береді. Көскін, сөз мақамы, қимыл-қозғалыс – бәрі образ жасауға аса қажет көркемдік құралдар, персонаждардың өзін өзі сипаттауы Жүсіпбек Аймауытов жиі қолданатын әдеби тәсілдердің бірі. Оқиық: “Мен таңқы мұрын, бадырақ көз, шұнақ құлақтау, жарқабақтау, кірпі шаш, қарыс мандай, қарасұр жігіттің. Жасым отыз бесте. Әкем Тойбағар, өзім Мұқаш болғалы аузым асқа, ауым атқа жарыған емес”. Кедейден шыққан осы Мұқаш тап тартысының мәнін,

МАЗМҰНЫ

М.Дулатов. БАҚЫТСЫЗ ЖАМАЛ.....	3
Түсініктер	49
Т.Жомартбаев. ҚЫЗ КӨРЕЛІК.....	55
Түсініктер	79
Ж.Аймауытов. АҚБІЛЕК.....	87
Бірінші бөлім	88
Бекболат.....	93
Офицер.....	95
Мұқаш.....	98
Екінші бөлім	152
Үшінші бөлім	207
Қайғы	207
Төртінші бөлім	261
Махаббат.....	261
Түсініктер	314

табиғатын анық түсініп болған кісі емес, қолынан келсін-келмесін мансапқа ұмтылады, біреуге өшіксе, аянбай жауласады, сорлы қыз Ақбілекті қасқырлардың аузына тастап жіберген себебі – Мамырбаймен ескі араздыңғы.

Екінші бір ку мүйіз, пәлекор – Жылыыр деген көксоққан, естімейтін өсегі, білмейтін пәлесі жоқ. Кейін, ашаршылық, репрессия тұстарында осындай тас жүректер мындаған жазықсыз боздақтарды қан қақсатып, қынадай қырағын болады. Жазушы сорақы әлеуметтік құбылысты күн ілгері танып, нақты образдар арқылы таңбалап берген.

Негізгі сюжет желісі Ақбілек тағдырын қуалап отырғанмен, автор ретті тұстарда уақыт сарынын таныту үшін әр түрлі органын өкілдерін көрсетіп кетеді. Ақбала, Балташ, Доға, Жорғабек, Төлеген, бұлардың бас қосқан кезі, сол тұстағы мінез-құлық ерекшеліктері, кенес өкіметінің алғашқы жылдарындағы әлеуметтік ой ағымы, зиялылар ортасындағы сан алуан дағды-салт – баршасын жеріне жеткізбей шолу, көркем түрінде ағусті бейнелегенмен, ықшам, дәлді суреттер, мағынасы терең монолог, диалогтар, көп көмбені ашағын кең толғаулар көп сырдан хабардар етеді.

Романның алғашқы үш бөлімі тиянақты, шебер көмкерілген, үзіліп қалатын, аяғына жетпеген ситуация сирек, негізінен, Ақбілек басындағы психологиялық күйлер реалистік қуатпен сенімді, дәлді беріледі де, төртінші, соңғы бөлімде публицистикалық, очерктік сипат бел алған. Ақбілек – Көмила арасындағы ұзақ сыр, оқудағы жәйттер, зиялылар хикаясы, Балташ – Ақбілек арнасы – бәрі де жалпылама көрсетілді. Стильдегі көтеріңкі лед, оқырманға тікелей тіл қату романның көркемдік қуатына салқынын тиізіген. Жас ғұмырында ақ жүрегіне балта тиген Ақбілек сынды әйелдің Балташ қатарлас азамат, өмірлік жар тауып, азаптан туған перзенті – Ескендірін қайта сүйіп, жазушы басқа өмірдің бір белгісі, мезгіл мінезіннің сипаты деген көркем ой тастайды.